

NO: 18420.
KOE: 18289.

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

Σωτήρης Π. Δημόπουλος

**ΤΟ ΕΘΝΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΣΤΗΝ Ε.Σ.Σ.Δ.
ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ
ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ
ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ ΤΗΣ ΑΖΟΦΙΚΗΣ**

ΔΙΔΑΚΤΕΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΑΘΗΝΑ 2007

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το πρόβλημα της σχέσης της εξουσίας απέναντι σε μια κοινωνική κατηγορία η οποία οριοθετείται με βάση τον εθνοτικό της προσδιορισμό απαιτεί εξαιρετικά συνθετική ανάλυση. Η αναζήτηση των γενεσιουργών αιτιών των γεγονότων και η πληρέστερη απαρίθμησή τους συνοδευόμενη από την ενδελεχή αποκρυπτογράφηση τους συνιστά ένα δυσχερές επιχείρημα. Η πολυπλοκότητα των κοινωνικών, διεθνικών, ψυχολογικών και εν γένει ιστορικών παραγόντων που συντείνουν στην έκφραση των δεδομένων σχέσεων προϋποθέτει υπερεπάρκεια του γνωστικού υλικού. Ο συνδυασμός στοιχείων, ίσως άσχετων σε πρώτη ανάγνωση μεταξύ τους, επιτυγχάνει τουλάχιστον την συμπλήρωση ενός σημαντικού μέρους του ιστορικού μοσαϊκού της περιόδου που βρίσκεται υπό διερεύνηση.

Η εισαγωγική αυτή διευκρίνιση αποτελεί προαπαιτούμενο για την παρούσα μελέτη που άπτεται του εθνικού ζητήματος στην Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών κατά την χρονική περίοδο που τοποθετείται μεταξύ των δύο παγκοσμίων πολέμων, με ιδιαίτερο αντικείμενο της κοινωνιολογικής έρευνας την ελληνική μειονότητα της περιοχής της Αζοφικής/Μαριούπολης.

Το κεντρικό πρόβλημα που η εργασία επιδιώκει να φωτίσει είναι η πολιτική που ακολούθησε το σοβιετικό κράτος από την σύστασή του έως την έκρηξη του δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου απέναντι στην μειονότητα των Ελλήνων της Αζοφικής.

Το ζήτημα της «εθνικής πολιτικής» στην Σοβιετική Ένωση υπήρξε θεμελιώδες, διότι το κράτος αυτό κληρονόμησε από την τσαρική ρωσική αυτοκρατορία μια πολυεθνική και πολυ-πολιτισμική κοινωνία. Το κρίσιμο αυτό χαρακτηριστικό είχε καταλυτική επίδραση στην ίδια την επανάσταση αλλά και στις επιλογές της ηγεσίας του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης. Βεβαίως, η πλευρά αυτή της ανάλυσης της πρώτης θυελλώδους περιόδου της ΕΣΣΔ έμεινε για πολλές δεκαετίες χωρίς ουσιαστική ανάδειξη. Η προτεραιότητα στην ταξική ή γεωπολιτική οπτική των κοινωνικών και πολιτικών γεγονότων επισκίασε τις άλλες εσωτερικές αντιθέσεις, μεταξύ αυτών και τις εθνικές. Έτσι η αντίστροφη τάση προς την μαρξιστική εξαγγελία για την απονέκρωση του κράτους, της οικοδόμησης τελικά ενός πρωτόγνωρα μονοιθικού και καταπιεστικού κρατικού μηχανισμού αποδόθηκε είτε στην έξωθεν απειλή του ιμπεριαλισμού είτε στην επικράτηση τμήματος της κομματικής νομενκλατούρας και το εσωτερικό εθνικό ζήτημα εμφανίζεται ως μη σημαίνον πρόβλημα.

Απαιτήθηκαν ακόμη μερικές δεκαετίες για να επιστρέψουμε στην περίοδο του μεσοπολέμου και να αντικρίσουμε την πραγματικότητα. Η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης το 1991 και η διάλυσή της σε δεκαπέντε κράτη –διάδοχα της ομόσπονδης Ε.Σ.Σ.Δ. με κριτήριο την εθνική ταυτότητα, αλλά και η εν γένει εκδήλωση των εθνικών κινημάτων και η όξυνση των εθνικών συγκρούσεων προκάλεσε εύλογα ερωτηματικά. Η εξάπλωση των φαινομένων αυτών εκ των πραγμάτων έπρεπε να συνδεθεί με το ιστορικό της προηγούμενο. Η επανάληψη εθνικών διεκδικήσεων σε τόσο πλατιά έκταση και σταθερή επιμονή έπειτα από την

πάροδο πολλών δεκαετιών δεν μπορεί να αποτελεί τυχαίο γεγονός. Η σοβιετική περίοδος δεν αποτέλεσε μια εποχή χειμερίας νάρκης των εθνικών διεκδικήσεων. Αν και ο κρατικός μηχανισμός καταστολής των εσωτερικών διαφοροποιήσεων λειτούργησε συστηματικά, περνώντας από διάφορες φάσεις, όπως και η ιδεολογική προπαγάνδα με σκοπό την δημιουργία μιας νέας ενιαίας εθνικής ταυτότητας, αυτής του σοβιετικού πολίτη, το αποτέλεσμα απέδειξε ότι οι προσπάθειες αυτές απέτυχαν.

Αναμφίβολα, υπήρξαν και στο παρελθόν αρκετοί επιστήμονες που ασχολήθηκαν με το πρόβλημα αυτό. Ήδη το 1953, έτος θανάτου του Ιωσήφ Στάλιν, είχε τεθεί το κρίσιμο ερώτημα: «*Τα γεγονότα των τελευταίων δεκαετιών τείνουν να ενώσουν τον κόσμο ή τον έχουν διαχωρίσει πιο βαθιά από πριν; Ποιες ιδέες και συμπεριφορές έχουν επικρατήσει πιο πλατιά τα τελευταία πενήντα χρόνια: ο διεθνισμός ή ο εθνικισμός, η συνταγματική διακυβέρνηση ή η επανάσταση, η ανοχή ή η καταπίεση, η ειρήνη ή ο πόλεμος;*»¹.

Το συγκεκριμένο ερώτημα δεν αφορούσε μόνον στην εξόφθαλμη κατάρρευση των ουτοπικών ιδεών του 19^{ου} αιώνα για την εξαφάνιση των εθνών μετά από τους δύο ασύλληπτης τραγικότητας παγκοσμίους πολέμους, αλλά ακόμη και στα τεκταινόμενα στο εσωτερικό του κράτους που υπήρξε το τέκνο των ίδιων ιδεών.

Ιδιαίτερα δε για τον ελληνισμό που διαβιούσε στη σοβιετική επικράτεια οι δεκαετίες που προηγήθηκαν της πτώσης του, τα δημοσιευμένα στοιχεία και εν γένει το ενδιαφέρον είναι μειωμένο έως ανύπαρκτο από την ελληνική επιστημονική κοινότητα. Οι οξύτατες εσωτερικές πολιτικές διαμάχες αλλά και η φειδωλή πληροφόρηση για τις κοινωνικές και ιδεολογικές διεργασίες στις ελληνικές κοινότητες της Σοβιετικής Ένωσης εμπόδιζαν την πραγματοποίηση αντικειμενικών παρατηρήσεων. Γεγονότα που σχετίζονταν με βίαιες διώξεις, εξανδραποδισμούς και εξορίες δεν συμπεριλαμβάνονταν στην ελληνική βιβλιογραφία. Η σύλληψη και εκτέλεση το 1937 άνω των 3.500 Ελλήνων της περιοχής της Αζοφικής, στην πραγματικότητα το πλέον μορφωμένο τμήμα τους, η εκτόπιση των 30.000 Ελλήνων της Κριμαίας το 1944, όπως και αυτών της Γεωργίας, της Αμπχαζίας και του Βορείου Καυκάσου παρέμεναν έως τα τέλη της δεκαετίας του 1980 σε γνώση ελαχίστων Ελλήνων επιστημόνων, ειδικών κυρίως της ιστορίας του ποντιακού ελληνισμού.

Η κατάσταση αυτή άλλαξε άρδην με την κατάρρευση της Ε.Σ.Σ.Δ., καθώς η ελληνική κοινωνία ήλθε σε άμεση επαφή με τους πληθυσμούς αυτούς, μεγάλο μέρος των οποίων κατέληξε στην Ελλάδα με την λανθασμένη ιστορικά κατηγοριοποίηση των «επαναπατρισμένων». Αλλά και οι Έλληνες των διαφόρων περιοχών της Σοβιετικής Ένωσης, απαλλαγμένοι από το φόβο των διώξεων, εξιστόρησαν τα συσσωρευμένα γεγονότα της συλλογικής μνήμης. Ενισχυτικός παράγον στον αναπροσανατολισμό της ιστοριογραφίας στα σπαράγματα αυτά του εκτός ελληνικού κράτους ελληνισμού αποτέλεσε και η πλημμυρίδα των μελετών επάνω στα μειονοτικά και εν γένει εθνικά προβλήματα από επιστήμονες των νέων κρατών που προέκυψαν από την διάσπαση της Ε.Σ.Σ.Δ. αλλά και της διεθνούς επιστημονικής κοινότητας. Πολύτιμη συμβολή σε αυτές τις εργασίες αποτελεί το άνοιγμα των σοβιετικών αρχείων, στα οποία προηγουμένως δεν υπήρχε πρόσβαση, αλλά και η επί τόπου καταγραφή προφορικών μαρτυριών και υλικών αποδείξεων. Στην

¹ Deutsch Karl W. «*Nationalism and Social Communication: An Inquiry into the Foundations of Nationality*», σελ. xii.

πραγματικότητα η ιστορία της Σοβιετικής Ένωσης ξαναγράφεται από τους ιστορικούς των εθνικών ομάδων, που αποτελεί μια συναρπαστική γνωστική περιπέτεια, η οποία παράλληλα ενέχει και κινδύνους διαστρεβλώσεων. Η αναγκαιότητα της ισχυροποίησης της εθνικής ταυτότητας, η οποία αποτελεί μια αέναη διαδικασία όσο υπάρχει συλλογική συσσωμάτωση με ενιαία συνείδηση, οδηγεί ενίοτε σε γενικεύσεις ή αντίθετα περιορίζεται στο ειδικό παραλείποντας το ευρύτερο κοινωνικό και ιδεολογικό πλαίσιο στο οποίο τα γεγονότα λαμβάνουν χώρα.

Η μεθοδολογία της ανάλυσης της ιστορικής διαδρομής του ελληνισμού της Ουκρανίας, τόσο σε αυτή την χώρα όσο και στη Ρωσία και ακόμη περισσότερο στην Ελλάδα παρουσιάζει αδυναμία στην ένταξη των ιδιαίτερων προβλημάτων της συγκεκριμένης κατηγορίας στο γενικότερο προβληματισμό για το εθνικό ζήτημα. Αν και δεν λείπουν οι αναφορές στην σταλινική πολιτική, όπως επίσης και στην αντιμετώπιση από το κράτος άλλων μειονοτήτων στη σοβιετική επικράτεια, εν τούτοις κενά εμφανίζονται στην κατανόηση και ανάδειξη των προβλημάτων της χάραξης της «εθνικής πολιτικής» στην μαρξιστική θεωρία και στην γραμμή που κατά περιόδους ακολούθησε το Κομμουνιστικό Κόμμα. Η «ελληνική περίπτωση» σαφώς εντάσσεται σε ένα ευρύτερο πλαίσιο πειραματισμού και εφαρμογής συγκεκριμένων θεωρητικών αρχών, αποτέλεσμα της διαμάχης δυνάμεων με αντίθετες απόψεις επί του προκειμένου ζητήματος. Παρά τις ιδιαιτερότητες που εμφανίζουν οι ελληνικές κοινότητες –οι σχέσεις των Ελλήνων της Ε.Σ.Σ.Δ. με την Ελλάδα, οι ιδεολογικές καταβολές και η παράδοση των κοινοτήτων, ο τρόπος παραγωγής κ.λπ.– και που απαιτείται να αναδειχθούν, η ανάλυση πρέπει να ενταχθεί στο ευρύτερο πλαίσιο της πολιτικής του Κομμουνιστικού Κόμματος. Επιγραμματικά τα πεδία διερεύνησης που τίθενται είναι:

α. Η πολιτική του σοβιετικού κράτους απέναντι στις εθνικές ομάδες που περιλαμβάνονται στην επικράτεια του.

Απαραίτητη προϋπόθεση της αποκρυπτογράφησης των επιλογών της κομματικής και κρατικής ηγεσίας αποτελεί το ιδεολογικό υπόβαθρο του Κομμουνιστικού Κόμματος απέναντι στο συγκεκριμένο ζήτημα. Η μονοκομματική εξουσία καθιστά κομβικής σημασίας την ενδελεχή έρευνα της διαδικασίας διαμόρφωσης συγκεκριμένης ιδεολογικής προσέγγισης απέναντι στις εθνικές ομάδες και τις διεκδικήσεις τους. Η διαπίστωση μάλιστα σημαντικής αστάθειας στην άσκηση της «εθνικής πολιτικής» επιτάσσει την επέκταση των χρονικών ορίων προς το παρελθόν, με σκοπό την ανίχνευση των αιτιών αυτών των αντιφάσεων και παλινωδιών. Ταυτοχρόνως, επιδιώκεται η παρουσίαση του εθνικού ζητήματος όπως αυτό εμφανίζεται στις εργασίες των κυρίαρχων πολιτικών προσωπικοτήτων του κομμουνιστικού κινήματος και σχετίζονται άμεσα ή έμμεσα με την άσκηση της εθνικής πολιτικής στη Σοβιετική Ένωση.

β. Ο ελληνικός πληθυσμός της περιοχής της νότιας Ουκρανίας, βορείως της Αζοφικής θάλασσας, αποτέλεσμα συγκροτημένου εποίκισμού το 1778 από την χερσόνησο της Κριμαίας.

Η κατανόηση της συμπεριφοράς της συγκεκριμένης μειονοτικής ομάδας στη δεδομένη χρονική περίοδο, καθώς εκδηλώνεται με συγκεκριμένες ομοιότητες αντιδράσεις, επιβάλλει την διερεύνηση της διαμόρφωσης της ιστορικής ταυτότητας του πληθυσμού, ανατρέχοντας μοιραία στην προ της μετοικήσεως εποχή. Ως

κεντρική προβληματική βεβαίως παραμένει η στάση του πληθυσμού που αυτοπροσδιορίζεται ως ελληνικός κατά την μεσοπολεμική περίοδο.

Στόχος της εργασίας είναι η απάντηση σε καιρία πολιτικά και ιστορικά ερωτήματα, τα οποία εξαιτίας παγιωμένων πολιτικών αντιλήψεων εγκλωβίστηκαν τις παρελθούσες δεκαετίες σε προκαθορισμένες, σχεδόν δογματικές, θέσεις.

Η σχέση της κρατικής εξουσίας, εκπροσωπούμενης από το Κομμουνιστικό Κόμμα, απέναντι σε μια εθνοτική ομάδα (όπως και σε άλλες βεβαίως εθνικές και όχι μόνον συσσωματώσεις της σοβιετικής κοινωνίας) που καταλήγει σε απηνείς διώξεις, θέτει το πλέον επώδυνο πρόβλημα: οι πράξεις βίας και εξόντωσης είναι απόρροια της αυθαιρεσίας μιας ηγεσίας που δρα ανεξέλεγκτα στο περιβάλλον του κρατικού ολοκληρωτισμού ή αποτελούν σχετική συνέχεια συνθηκών που προϋπάρχουν της συγκεκριμένης εποχής;

Η και αλλιώς: οι διώξεις που εκδηλώνονται την δεκαετία του 1930 συνιστούν αποτέλεσμα μόνον της ψυχικής ανισορροπίας ενός ηγέτη που ευνοήθηκε από τον ολοκληρωτισμό του κόμματος ή εκδηλώνουν και την ένταση των εσωτερικών αντιθέσεων των διαφόρων κοινωνικών υποκειμένων;

Για να καταστεί δυνατή η διερεύνηση του προηγούμενου προβλήματος απαιτείται η σύγκριση με την προσταλινική εποχή και η απάντηση σε μερικά σημαντικά ερωτήματα:

Η εθνική πολιτική του Κομμουνιστικού Κόμματος είχε αποκρυσταλλωθεί όταν η εξουσία πέρασε στον Στάλιν² ή αποτελούσε ακόμη ένα θέμα αναζήτησης της θεωρητικής γραμμής που έπρεπε να καταστεί κρατική πολιτική;

Σε ποιο βαθμό η θεωρητική φόρμουλα για την επίλυση των εθνικών προβλημάτων συνέπιπτε εν τέλει με την εφαρμοσμένη πολιτική; Πόσο συμβάδιζε, δηλαδή, το διαμορφωμένο θεωρητικό πλαίσιο, κυρίως αυτό της προώθησης της διεθνιστικής προλεταριακής αλληλεγγύης, με την πραγματιστική πολιτική που έπρεπε να ασκήσει το Κομμουνιστικό Κόμμα στη Σοβιετική Ένωση;

Ποια ήταν η θέση της επίσημης ιδεολογίας για τη «φύση» του έθνους;

Ποια ήταν η στάση των εθνικών ομάδων απέναντι στην κεντρική πολιτική γραμμή, είτε αυτή αφορούσε τις προτεινόμενες λύσεις στα εθνικά ζητήματα³ είτε ευρύτερα τις οικονομικές και κοινωνικές δραματικές αλλαγές; Η ομοσπονδιακή συγκρότηση της Σοβιετικής Ένωσης με βάση την προλεταριακή αλληλεγγύη των λαών της χώρας έγινε αποδεκτή από τους ίδιους;

Η Οκτωβριανή επανάσταση, η δημιουργία της Σοβιετικής Ένωσης και το παγκόσμιο κομμουνιστικό κίνημα την επαύριον του πρώτου παγκοσμίου πολέμου εμφάνισαν την «προφητεία» του μαρξιστικού μανιφέστου για ένα κόσμο χωρίς κράτη και εθνικές διαφορές ως επικείμενη πραγματικότητα. Χωρίς, όμως, να υποτελούνται

² Ο νικητής του εσωτερικού κομματικού ανταγωνισμού Ιωσήφ Ντζουγκασβίλι ήταν και ο συγγραφέας της από το 1913 μελέτης : «Ο Μαρξισμός και το εθνικό ζήτημα», Ι.Β. Στάλιν, Άπαντα τ. 2, 1907-1913, σελ. 326-417.

³ «Η εποχή του Μεσοπολέμου και του φασισμού είναι εποχή εξαφάνισης των τελευταίων υπολειμμάτων του κοσμοπολιτισμού και του διεθνισμού. Στα πλαίσια της έξαρσης όλων των εθνισμών μετασχηματίστηκε σε μια άλλη μορφή εθνισμού κι αυτός ο ίδιος ο κομμουνιστικός διεθνισμός. Τη στιγμή που τα όντικά έθνη κλείνονταν στον εαυτό τους και ετοιμάζονταν για πόλεμο, η Σοβιετική Ένωση δεν μπορούσε να έχει λειτουργία 'διεθνιστικού φάρου'. Άλλωστε η ίδια η στρατηγική της οικοδόμησης του σοσιαλισμού σε μια μόνο χώρα' ήταν εξ' ορισμού μια εθνική στρατηγική», Θεόδωρος Ζιάκας, «Εθνισμός και Αριστερά», σελ. 55.

οι κοινωνικοί και οικονομικοί παράγοντες των επαναστατικών εκρήξεων είναι αναγκαίο να προσεγγισθεί η πορεία των γεγονότων, της εκδήλωσης των επαναστάσεων του 1917 αλλά και της έκβασής τους⁴ και από την πλευρά των εθνικών κινημάτων, με όποια πολιτική μορφή πήραν αυτά⁵.

Αναμφίβολα, με αυτή την ιστορική φάση συνδέεται όχι μόνον η διόγκωση του αντι-αποικιακού κινήματος, αλλά, κυρίως, η σύνδεση του τελευταίου με το κομμουνιστικό κίνημα και την μαρξιστική ιδεολογία. Το σημείο αυτό είναι καθοριστικό για την μετέπειτα πορεία των εθνικών, μη ευρωπαϊκών, επαναστατικών κινήματων, που θα έχουν τις περισσότερες φορές αριστερό πρόσημο. Η διερεύνηση επικεντρώνεται στο θεωρητικό προσανατολισμό της ηγεσίας των μπολσεβίκων, δηλαδή του Β.Ι. Λένιν και συνακόλουθα στην ίδια την φύση του σοβιετικού κράτους ως συνέπεια της στροφής από την πανευρωπαϊκή επανάσταση στη συμμαχία των Σλάβων της Ρωσίας με τους λαούς της Ανατολής. Η προτεινόμενη προσέγγιση επιβάλλει την κατηγοριοποίηση των επί μέρους κινήματων σε πιο σύνθετες πολιτισμικές συσσωματώσεις, με κυρίαρχο χαρακτηριστικό την θρησκευτική τους ταυτότητα.

Η αλυσίδα των συμπυκνωμένων και αλληλένδετων αυτών αποριών οδηγεί και σε δύο ακόμη, ουσιαστικής σημασίας για την κατανόηση του όλου προβλήματος, θεματικές αναφορές, οι οποίες προς χάριν της αλληλουχίας θα πρέπει να προηγηθούν:

Η πρώτη είναι οι πηγές του θεωρητικού προβληματισμού των Ρώσων κομμουνιστών για το εθνικό ζήτημα. Πρωταρχικό ρόλο στο θεωρητικό σπλοστάσιο των μπολσεβίκων κατέχουν οι τοποθετήσεις και ερμηνείες των Κ. Μαρξ και Φ. Ένγκελς. Καθώς ο βαθμός εγγύτητας στο θεωρητικό οικοδόμημα των κλασικών του μαρξισμού αποτελούσε για τους κομμουνιστές απόδειξη αυθεντικότητας, καθίσταται απαραίτητη η συστηματική διερεύνηση και παρακολούθηση της πορείας του προβληματισμού τους στο δεδομένο ζήτημα. Λαμβάνοντας υπ' όψιν τις αντιφατικές θέσεις τους, που καταγράφονται σε όλη την πολιτική και θεωρητική τους διαδρομή, η παρακαταθήκη τους άφησε δυνατές πολλαπλές ερμηνείες, γεγονός που καθόρισε και την εξέλιξη των μαρξιστογενών κομμάτων και κινήματων για πάνω από έναν αιώνα.

Όχι μειωμένης σπουδαιότητας αποτελούν επίσης και οι θέσεις για το εθνικό ζήτημα κορυφαίων Ευρωπαίων μαρξιστών, κατά τη μεταβατική φάση έως και την οκτωβριανή επανάσταση. Ιδιαίτερη προσοχή αξίζουν οι θέσεις της γερμανικής

⁴ Η περίοδος που προηγείται της Οκτωβριανής επανάστασης είναι εποχή της εκδήλωσης πολλαπλών επαναστατικών κινήσεων από διάφορες εθνικές ομάδες που υπάρχουν στην τσαρική Ρωσία, γεγονός που αποτελεί νομοτελειακό φαινόμενο στις καταρρέουσες αυτοκρατορικές δομές: «Κάθε φορά που κάποια αυτοκρατορική εξουσία εδραϊνόταν, επιτύχανε την καταστολή νεοεμφανιζόμενων εθνικισμών. Όποτε όμως αυτά τα αυτοκρατορικά συστήματα κατέρρεαν ως επακόλουθο πολέμων ή επαναστάσεων, ακολουθούσε ένα ζέσπασμα εθνικών παθών», Π. Βαν ντεν Μπεργκ, «Το εθνικό φαινόμενο», σελ. 80.

⁵ «... οι εθνικές βλέψεις παρουσιάζουν την τάση να συνδυάζονται με άλλα, μη εθνικά, οικονομικά, κοινωνικά ή πολιτικά ζητήματα και πως η δύναμη του εθνικιστικού κινήματος συχνά απορρέει από αυτό ακριβώς το συνδυασμό. Αυτό δεν σημαίνει πως ο εθνικισμός αναπτύσσεται εις βάρος αυτών των άλλων, «ορθολογικών» ζητημάτων και συμφερόντων, όπως μερικές φορές πιστεύεται. Θα λέγαμε μάλλον πως οι παραμελημένες, καταπιεσμένες ή περιθωριοποιημένες εθνικές κοινότητες ή κατηγορίες συγχωνεύουν τις εθνικές αιτιάσεις και φιλοδοξίες τους με άλλες, μη εθνικές επιδιώξεις, έτσι ώστε συχνά κάποια ορισμένη χρονική στιγμή να διαμορφώνεται ένα ενιαίο πλέγμα συμφερόντων του δεδομένου πληθυσμού, τα οποία για τους σκοπούς της ανάλυσης εμείς διαιρούμε σε 'εθνικές' και 'μη εθνικές' κατηγορίες, προκειμένου να μπορέσουμε να απομονώσουμε τον 'εθνικό παράγοντα', Anthony D. Smith, «Εθνική Ταυτότητα», σελ. 207.

σοσιαλδημοκρατίας, του «αυστριακού μαρξισμού» και της «πολωνικής αίρεσης» της Ρόζας Λούξεμπουργκ, διότι ανέπτυξαν πλούσιο και έντονο διάλογο με την ρωσική σοσιαλδημοκρατία. Στις παραμονές και κατά την διάρκεια του πρώτου παγκοσμίου πολέμου σε μια εποχή έξαρσης του εθνικισμού, του ιμπεριαλισμού και απαρχής του ανταποικιοκρατικού κινήματος⁶ η αριστερά θα διαχωριστεί σε πολλές τάσεις, στις οποίες η ειδοποιός διαφορά τους θα είναι πρωτίστως η στάση στο εθνικό ζήτημα. Είναι η περίοδος που θα καθορισθούν οι βασικές έννοιες «διεθνισμός», «αυτοδιάθεση», «σοβινισμός», «εθνικισμός»: Και σε αυτή την περίπτωση είναι αναγκαίο να διαπιστωθούν ο βαθμός και οι λόγοι –ιστορικοί και πολιτικο– των όποιων παλινωδιών, αντιφάσεων και αποκλίσεων, με σκοπό να δοθούν πιθανές απαντήσεις για τις απόψεις και τις πρακτικές των κατοπινών ετών.

Το θεωρητικό υλικό που χρησιμοποιείται για την ανάδειξη των πιο πάνω προβλημάτων είναι κυρίως τα θεωρητικά έργα των πρωταγωνιστών του κομμουνιστικού και σοσιαλιστικού κινήματος: Κ. Μαρξ, Φ. Ένγκελς, Β. Ι. Λένιν, Λ. Τρότσκι, Ι.Β. Στάλιν, Ρ. Λούξεμπουργκ, Κ. Κάουτσκι. Τα αποσπάσματα από το έργο τους συνοδεύονται με τα ιστορικά γεγονότα που σε αυτά αναφέρονται με σκοπό την εξαγωγή ολοκληρωμένων συμπερασμάτων. Αντιθέτως, παραλείπονται μεταγενέστερα θεωρητικά σχήματα και αντιλήψεις για το εθνικό ζήτημα που αναπτύχθηκαν από τους θεωρητικούς του μαρξισμού. Σκοπός αυτός της «παράλειψης» είναι η αμεσότερη σύνδεση των ιστορικών γεγονότων με τον θεωρητικό προβληματισμό των συγχρόνων με αυτά πρωταγωνιστών και κυρίως η ανάδειξη του εύρους των αντιφάσεων και αντιθέσεων του.

Η άλλη πλευρά του «δίπολου» εκπροσωπείται από την πληθυσμιακή ομάδα που αυτοπροσδιορίζεται και αναγνωρίζεται από τους άλλους ως Έλληνες, και η οποία κατοικεί στα εδάφη βορειώς της Αζοφικής θάλασσας, στην πόλη της Μαριούπολης και σε μερικές δεκάδες χωριά.

Καθώς επιδιώκεται από την έρευνα να αναδειχθούν οι πλευρές της δράσης και αντίδρασης της συγκεκριμένης κοινωνικής ομάδας στο μεσοπολεμικό διάστημα οδηγούμαστε στην αδήριτη αναγκαιότητα της αφετηριακής τοποθέτησης της ανάλυσης σε εξαιρετικά πρόωμη γραμμή εκκίνησης. Το κομβικό πρόβλημα διερεύνησης συνίσταται στην ύπαρξη και έκφραση ενιαίας αυτοσυνείδησης, και ως εκ τούτου του ρόλου της στα ιστορικά γεγονότα που αφορούν τον ελληνισμό της Αζοφικής. Μοιραία, όμως, το ζήτημα της ταυτότητας και του αυτοπροσδιορισμού εκφεύγει των στενών χρονικών ορίων του πρώτου μισού του εικοστού αιώνα. Η διαδικασία της διαμόρφωσης συγκεκριμένης ταυτότητας αποτελεί μια μακρά σε χρόνο και συνθετικές ενσωματώσεις πορεία.

Προς τούτο η έρευνα είναι υποχρεωμένη να κινηθεί αρχικώς στο ιστορικό περιβάλλον καταγωγής των Ελλήνων της Αζοφικής: την χερσόνησο της Κριμαίας. Ο λόγος είναι ότι το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού είναι απόγονοι των Ελλήνων

⁶ «Σήμεραν βλέπομεν να κυριαρχεί εις την πολιτικήν ζωήν των πολιτισμένων λαών ο εθνικισμός. Κανείς δεν είναι διατεθειμένος να θυσιάσει την εθνικήν του ανεξαρτησίαν. Όσοι είναι υποταγμένοι θέλουν να ελευθερωθούν, όσοι είναι πολιτικώς χωρισμένοι από τους ομοεθνείς των επιδιώκουν να ενωθούν μαζί τους και εκείνοι που είναι ελεύθεροι και ηνωμένοι με αλλοεθνείς, θέλουν να χωριστούν, δηλαδή όλοι επιδιώκουν να συνταυτίσων Έθνος και Κράτος. Και συγχρόνως όλα τα έθνη καταβάλλουν προσπάθειαι να καλλιεργήσων και προαγάγουν την γλώσσαν τους, την τέχνην και την επιστήμην τους, να αναπτύξουν την παραγωγήν και το εμπόριόν τους», Αλέξανδρος Παπαναστασίου, «Ο Εθνικισμός, κοινωνιολογική μελέτη», [α' εκδ. «Επιθεώρησις των κοινωνικών και πολιτικών επιστημών», 9-12/1916] σελ. 20.

που οργανωμένα μετοίκησαν το 1778, έπειτα από πρόσκληση της τσαρικής Ρωσίας. Η διαμόρφωση, λοιπόν, της ταυτότητας και της αυτοσυνειδησίας του πληθυσμού αυτού πραγματοποιείται κυρίως έως τότε. Είναι μια περίοδος όπου ο χώρος διαβίωσής τους υπάγεται στο ταταρικό χανάτο της Κριμαίας.

Το γεγονός, βεβαίως, ότι η διαμορφωμένη ταυτότητα προηγείται της διάχυσης των διαφωτιστικών ιδεών στις περιοχές αυτές του ελληνισμού, της επανάστασης του 1821 στον κυρίως ελλαδικό χώρο και κυρίως της δημιουργίας ελληνικού κράτους προσδίδει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την «ποιότητα» της. Τόσο η εικόνα που φέρει ο δεδομένος πληθυσμός για το σύνολο του ελληνικού αλλά και του ορθόδοξου κόσμου, μέσα στα όρια μιας ιεραρχημένης, βάσει της θρησκευτικής ταυτότητας, κοινωνίας, καθώς και η εικόνα που έχουν οι άλλοι γι' αυτόν δύναται να τροφοδοτήσει την συλλογιστική για τα ζητήματα ταυτότητας και συνειδησης με πλούσια επιχειρηματολογία.

Ταυτοχρόνως, είναι καίριας σημασίας για το θέμα μας οι πλευρές που μπορούν να χαρακτηρισθούν ως υποκειμενικές, και σχετίζονται με την εικόνα που έχει ο συγκεκριμένος πληθυσμός για τον εαυτόν του, τις συγγενείες του, τις αντιπαλοτήτες του και το ιδεολογικό πλέγμα στο οποίο όλες αυτές οι αντιλήψεις είναι κωδικοποιημένες.⁷

Και σε αυτή την περίπτωση επιχειρείται μια αντικειμενική αντιμετώπιση χωρίς εκ προοιμίου αποκλεισμούς ή θεωρητικά σχήματα. Μοναδική αρχή παραμένει η ανάδειξη του υπάρχοντος υλικού και η εξ αυτού εξαγωγή συμπερασμάτων. Πεδίο ανάλυσης αποτελούν οι ιστορικές περιπέτειες του ελληνισμού της Κριμαίας, όπως εμφανίζονται στις δεδομένες ιστορικές πηγές, η διαμορφωμένη κουλτούρα τους, ο τρόπος της οικονομίας τους, καθώς και οι επιρροές του περιβάλλοντος που ζουν.

Σε συνάρτηση με τα προηγούμενα επιχειρείται ο καθορισμός των ορίων της αφομοίωσης στο κάθε φορά πολιτισμικό περιβάλλον που διαβιούν, είτε αυτό αφορά την περίοδο της ταταρικής εξουσίας στην Κριμαία, είτε της τσαρικής Ρωσίας και της Σοβιετικής Ένωσης. Σε κάθε περίπτωση είναι αναγκαία η αναγνώριση της έντασης της εξουδετέρωσης των αποκλίσεων συνειδησης στην συγκεκριμένη ομάδα από την κεντρική εξουσία και κυρίως ποιοι μηχανισμοί άμυνας αναπτύσσονται από την απειλούμενη μειονότητα.

Ο νοητός άξονας που διαπερνά τις ιστορικές φάσεις που παρουσιάζονται αναδεικνύεται στο ερώτημα εάν η εκδήλωση μιας ορισμένης στάσης ή διαδοχής στάσεων συνιστά εκδήλωση παγιωμένων αντιλήψεων που προϋπάρχουν στο συλλογικό φαντασιακό των μελών της κοινότητας⁸, ανεξάρτητα αν αυτά εμφανίζονται ως αποτέλεσμα μιας συνειδητής ή αυθόρμητης επιλογής.

Οι απαντήσεις στα ερωτήματα των δύο αυτών κατηγοριών αποτελούν το υπόβαθρο της κεντρικής ανάλυσης. Η συνάντηση, η συνεργασία, η καχυποψία και η

⁷ «Αυτό ακριβώς υπήρξε βέβαια το πιο εντυπωσιακό χαρακτηριστικό των προ-νεωτερικών, προ-ορθολογικών θεωρήσεων: η συνύπαρξη στο εσωτερικό τους πολλαπλών, όχι καλά ενοποιημένων, αλλά ιεραρχικά συσχετισμένων υπο-κόσμων, και η ύπαρξη ειδικών προνομιούχων δεδομένων, καθαγιασμένων και εξαιρουμένων από τη συνήθη αντιμετώπιση», Ernest Gellner, «Έθνη και Εθνικισμός», σελ. 47.

⁸ «Στην πραγματικότητα, κάθε κοινότητα που είναι μεγαλύτερη από ένα χωριό όπου οι άνθρωποι έχουν προσωπική επαφή (και ίσως και σ' αυτή την περίπτωση) είναι φαντασιακή. Οι κοινότητες δεν διακρίνονται μεταξύ τους από την πλαστότητα/γνησιότητά τους, αλλά από τον τρόπο με τον οποίο συλλαμβάνονται με τη φαντασία», Μπενεντίκτ Άντερσον, «Φαντασιακές κοινότητες, στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού», εκδ. Νεφέλη, 1997.

σύγκρουση εκφράζουν πλευρές που δεν τελούν σε καθεστώς βουλητικής αυθαιρεσίας αλλά αντικειμενικών πραγματικότητων, διαμορφωμένων σε αργή διαδικασία στις προηγηθείσες ιστορικές φάσεις.

Με το διαθέσιμο αρχαιακό υλικό και τις δημοσιεύσεις, τόσο κατά την διάρκεια αυτής της περιόδου όσο κυρίως στη μετασοβιετική εποχή επιχειρείται η καταγραφή της συμπεριφοράς των ελληνικών κοινοτήτων σε όλες τις φάσεις της σοβιετικής περιόδου. Από την επανάσταση του 1917, τον εμφύλιο πόλεμο, την πολιτική της «korenizatsia» [στήριξη των εθνικών ομάδων] με την δημιουργία ελληνικών εθνικών διαμερισμάτων και αγροτικών συμβουλίων, την βίαιη κολεκτιβοποίηση και την τελική παύση της αναγνώρισης της ελληνικής μειονότητας ως διακριτής ομάδας.

Όλες αυτές οι φάσεις συναρτώνται εκ των πραγμάτων με γεγονότα που έχουν άμεση επιρροή στα τεκταινόμενα στις ελληνικές κοινότητες της Αζοφικής. Γι' αυτόν τον λόγο ο ελληνισμός της Αζοφικής πρέπει να τοποθετηθεί σε ομαδοποιήσεις που μερικώς αλληλεπικαλύπτονται:

α. Οι Έλληνες της Αζοφικής είναι τμήμα του ευρύτερου ελληνισμού της Σοβιετικής Ένωσης, που κατοικεί κυρίως στα παράλια του βορείου και ανατολικού Ευξείνου Πόντου. Παρά τις όποιες διαφορές που διαπιστώνονται μεταξύ των διαφόρων ελληνικών πληθυσμών αποτελούν μια ενιαία εθνική ομάδα στην Σοβιετική Ένωση και έτσι αντιμετωπιζόταν από το κράτος.⁹

β. Επίσης, οι Έλληνες της Αζοφικής αποτελούν μια εκ των εθνικών μειονοτήτων της Ουκρανίας αλλά και μέρος του γενικότερου εθνικού προβλήματος αυτής της Δημοκρατίας. Οι θεσμικές και οικονομικές μεταλλαγές που λαμβάνουν χώρα στις κοινότητες των Ελλήνων έχουν άμεση σχέση με την γενική πολιτική που ασκείται σε μια σοβιετική Δημοκρατία, η οποία είχε εκδηλώσει έως πρόσφατα ισχυρά εθνικιστικά και αναρχικά κινήματα. Η κρατική πολιτική απέναντι στην ελληνική μειονότητα συνδέεται με αυτή που προωθείται και σε άλλες μειονότητες σε μια άκρως πολυεθνική περιοχή, οπότε κρίνεται χρήσιμη η διευκρίνιση της εθνοτικής ανθρωπογεωγραφίας της Ουκρανίας και των αντίστοιχων δράσεων και αντιδράσεων απέναντι στην επίσημη κρατική πολιτική.

γ. Καθοριστική είναι και η προσέγγιση των ελληνικών κοινοτήτων με κριτήριο την οικονομική τους δραστηριότητα. Οι κάτοικοι των ελληνικών χωριών είναι στην συντριπτική τους πλειοψηφία αγρότες. Η αντίθεση πόλης-χωριού και βιομηχανικών εργατών- αγροτών υπήρξε κεντρικής σημασίας για την πολιτική του Κομμουνιστικού Κόμματος την περίοδο του μεσοπολέμου, μετά την έναρξη της ταχύρυθμης εκβιομηχάνισης και των πενταετών πλάνων. Η συμπεριφορά του σοβιετικού κράτους δεν καθορίστηκε μόνον με γνώμονα την μειονοτική ταυτότητα αλλά και την κατάταξή τους στην παραγωγή.

Προκύπτει, βεβαίως, από το γενικό σχεδιάγραμμα της ανάλυσης του θέματος της εργασίας ότι δεν είναι δυνατή η εξάντληση όλων των ιστορικών στοιχείων, αν και καταβλήθηκε προσπάθεια να επιτευχθεί, και σε αυτό συνέτεινε και ο περιορισμένος αριθμός διαθέσιμων πηγών, ιδιαίτερα για τη παρουσίαση της στάσης του ελληνισμού της Αζοφικής την περίοδο του μεσοπολέμου.

⁹ «... υπάρχουν υπερ-τοπικές μορφές λαϊκής ταύτισης οι οποίες υπερβαίνουν αυτές που ορίζουν τους πραγματικούς χώρους όπου οι άνθρωποι πέρασαν το μεγαλύτερο μέρος της ζωής τους...», E.J. Hobsbawm, «*Εθνη και Εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα, Πρόγραμμα, μύθος, πραγματικότητα*» σελ. 71.

Εν τούτοις, η παράθεση τόσο των θεωρητικών αναφορών από τις σημαντικότερες δημοσιεύσεις όσο και η σειρά των γεγονότων, σε συνάρτηση με τις υπάρχουσες στατιστικές μετρήσεις και αρχειακές παραπομπές δημιουργούν ένα ασφαλές περιβάλλον εξαγωγής χρήσιμων συμπερασμάτων για όλα τα προς ανάλυση θέματα.

Καταληκτικά θα πρέπει να υπογραμμισθούν μερικές επισημάνσεις σχετικές με την θεωρητική προσέγγιση του υλικού. Ο βασικός προβληματισμός της όλης εργασίας περιστρέφεται γύρω από το εθνικό ζήτημα, που σχετίζεται με τον όρο «έθνος». Ενώ γίνεται απόπειρα να αναδειχθούν οι διάφορες θεωρίες που γεννώνται από το μαρξιστικό κίνημα έως και την σταλινική θεώρηση του πράγματος κατά τον μεσοπόλεμο στόχος της παρούσας εργασίας δεν είναι η αντικειμενική οριοθέτησή του «έθνους».

Όπως έχει επισημανθεί ο απόλυτος ορισμός είναι σχεδόν ακατόρθωτος διότι «όλοι οι ορισμοί που ακολουθούν αυτού του τύπου τα αντικειμενικά κριτήρια έχουν αποτύχει για τον εμφανή λόγο ότι, ενώ μπορούν ανά πάσα στιγμή να περιγράψουν ένα 'έθνος', ανταποκρίνονται σε μερικά μόνο μέλη της ευρείας τάξης των ομάδων αυτών και κατά συνέπεια πάντα μπορούν να προκύψουν εξαιρέσεις.»¹⁰. Πράγματι τα κριτήρια που απαριθμούνται στην προσπάθεια συγκρότησης ενός αντικειμενικού και σταθερού ορισμού του έθνους, όπως η γλώσσα, η θρησκεία, το έδαφος, η κοινή οικονομία και το ιστορικό παρελθόν, δεν αποτελούν μια ασφαλή μέθοδο διάκρισης.

Μια ανάλυση για εθνοτικά φαινόμενα δύναται να τοποθετηθεί σε κάποιο σημείο του φάσματος των θεωριών που ξεκινούν από την άρνηση της ύπαρξης του έθνους έως και αυτών που παραμένουν ακόμη σε εθνοφυλετική προσέγγιση.¹¹

Γενικά, όμως, «οι θεωρίες πάνω στην ιστορική θεμελίωση των νεότερων εθνών χωρίζονται σε δύο μεγάλες κατηγορίες: σ' αυτές που δίνουν έμφαση στη νεωτεριστική και κρατική πρωτοκαπιταλιστική θεμελίωση των εθνών, και σ' εκείνες που εντοπίζουν αντίθετα την προμοντέρνα, προκαπιταλιστική εθνική θεμελίωσή τους, όπου η έννοια του κράτους (της οποίας προφανώς κανείς δεν αμφισβητεί τη σημασία) διαμορφώνεται μόνο σε μια δεύτερη φάση».¹²

Στην πρώτη τάση μπορούμε να εντάξουμε και την άποψη ενός πρωτοπόρου στον ελληνικό χώρο διανοητή, του Νίκου Ψυρούκη, ο οποίος με εργαλείο την διαλεκτική σημείωνε ότι «το έθνος είναι ιστορική κατηγορία, έχει και τη δική του γενετική εξέλιξη, δηλαδή έχει τη δική του καταγωγή και την εξελικτική διαδικασία, στην εμφάνισή του, στη δημιουργία του. Και δεν μπορεί να εξεταστεί παρά στη βάση της γενετικής μεθόδου. [...] και αφού το έθνος είναι σύνολο δυναμικών εξελισσόμενων σχέσεων (εδαφικών, γλωσσικών, οικονομικών, πολιτικών, πολιτιστικών-ψυχοσύνθεσης), οι συνθήκες της

¹⁰ Ο.π. σελ. 17.

¹¹ Το πρόβλημα της καταγωγής του εθνοτικού φαινομένου και της ίδιας της αντικειμενικότητάς του διχασε τους επιστήμονες. Η θέση ότι η εθνότητα είναι σχέση με βαθιές ρίζες ονομάστηκε «αρχεγονισμός» (primordialism) και υποστηρίχθηκε από επιστήμονες όπως ο Max Weber, ο Geertz, ο Shils. Αντίπαλη άποψη προς την αρχεγονική είναι η «εργαλειακή» (instrumentalist) ή «περιστασιακή» (circumstantialist), η οποία θεωρεί την εθνότητα ως κάτι που μπορεί να μεταβληθεί και να οριστεί υποκειμενικά, καθώς τα μέλη της εθνοτικής κοινότητας ορίζουν υποκειμενικά το εθνοτική τους ταυτότητα.

¹² Costanzo Preve, «Το εθνικό ζήτημα στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα», σελ. 13.

αρχής της γένεσής του πρέπει υποχρεωτικά να αναζητηθούν στα βάθη των αιώνων, πολύ πριν η ανθρωπότητα μπει από την προϊστορία της στην ιστορία της»¹³

Σε τελική ανάλυση γίνεται σαφές ότι η σταθερή προσήλωση στα στοιχεία εκείνα τα οποία αναδεικνύουν την ιδιαιτερότητα του πληθυσμού, η οποία αναφέρεται σαν ταυτότητα, και η οποία τον κάνει να διαχωρίζεται ως τέτοιος ή και ακόμη να νοιώθει συγγενής με άλλους πληθυσμούς με τους οποίους μπορεί και να μην γειτνιάζει είναι αποτέλεσμα της συγκρότησης του φαντασιακού αλλά αυτό δεν συνεπάγεται ότι αυτά δεν υπάρχουν. «*Το 'εκ των υστέρων' [...] δεν γεννιέται εκ του μηδενός, αλλά βασίζεται σε μια προϋπάρχουσα πραγματικότητα, που μπορεί μεν να την τροποποιήσει αλλά όχι να την εκμηδενίσει.*»¹⁴

---

¹³ Νίκος Ψυρούκης, «*Το εθνικό ζήτημα*», σελ. 45-46.

¹⁴ Costanzo Preve, «*Το εθνικό ...*» όπ., σελ. 15.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α

ΤΟ ΕΘΝΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΩΣ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟΣ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΣ ΣΤΟ ΜΑΡΞΙΣΜΟ-ΛΕΝΙΝΙΣΜΟ ΚΑΙ ΩΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΗ ΡΩΣΙΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΣΤΗ ΣΟΒΙΕΤΙΚΗ ΕΝΩΣΗ

1. Το εθνικό ζήτημα στο έργο των Κ. Μαρξ – Φ. Ένγκελς

Οι τοποθετήσεις των Μαρξ και Ένγκελς στο εθνικό ζήτημα χαρακτηρίζονται από έντονη διαφοροποίηση. Αναμφισβήτητα στην αφετηρία των μελετών τους η ταξική διάσταση είναι η κυρίαρχη στην διαλεκτική ανάλυση της ιστορίας και των πολιτικών γεγονότων. Αυτό είναι εμφανές στην «Γερμανική ιδεολογία» και στο «Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος». Αντιθέτως, στη συνέχεια, αντιμετωπίζοντας την ανάγκη ερμηνείας των σημαντικών γεγονότων που λαμβάνουν χώρα στην Ευρώπη, και εκτός αυτής στα πλαίσια του αποικιοκρατικού συστήματος, προωθούν θέσεις που αναδεικνύουν το εθνικό ζήτημα ως σημαντικό παράγοντα της εξέλιξης.

Οι θεωρητικές προσεγγίσεις των Μαρξ και Ένγκελς θα μετεωρίζονται μεταξύ της απολογίας της νεωτερικότητας που επιδιώκει με κάθε μέσο την επιβολή της, ακόμη και με την δικαιολόγηση των καταστροφών που επιφέρει σε πολιτισμούς και έθνη, που κατονομάζονται ως μη ιστορικά και αποτελούν τροχοπέδη στην ιστορική εξέλιξη, αλλά και της ρομαντικής τάσης που υποστηρίζει τον αγώνα εκμεταλλευομένων εθνών απέναντι στα καταπιεστικά έθνη¹⁵.

¹⁵ Ο Β.Ι. Λένιν γράφει για την σχέση του Μαρξ με το εθνικό ζήτημα: «Για το Μαρξ δε χωράει αμφιβολία ότι σε σύγκριση με το "εργατικό ζήτημα" το "εθνικό ζήτημα" έχει δευτερεύουσα σημασία. Η θεωρία του όμως βρίσκεται τόσο μακριά από το να αγνοεί τα εθνικά κινήματα, όσο ο ουρανός από τη γη», Λένιν Β.Ι. «Για το δικαίωμα αυτοδιάθεσης των εθνών», σελ. 86. Το κείμενο δημοσιεύθηκε τον Απρίλη-Ιούνιο του 1914 στο περιοδικό «Προσβεστές», τεύχη 4,5 και 6 με την υπογραφή Β. Ιλίν. Ο Νίκος Ψυρούκης στο βιβλίο του «Το Εθνικό ζήτημα» σημειώνει ότι «θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι ο Κ. Μαρξ και ο Φ. Ένγκελς ήταν αντιφατικοί πάνω στην εκτίμηση του ρόλου που παίζει το έθνος. Αυτό δεν είναι ορθό, μα θα λέγαμε ούτε και δίκαιο. [...] Οι Κ. Μαρξ- Φ. Ένγκελς συνέβαλαν πάρα πολύ στην κατανόηση του έθνους γιατί το αντιμετώπιζαν ως ιστορική κατηγορία, όχι πάντως ως βασική (πολύ σωστά)» και παρά το γεγονός ότι «στα χρόνια τους, περίοδο του φιλελεύθερου

Οι αντιφάσεις αυτές θα προκαλέσουν εξαιρετική σύγχυση στους επιγόνους του μαρξισμού, καθώς οι διαφορετικές τοποθετήσεις θα αποτελούν τις επαναλαμβανόμενες αποδεικτικές παραπομπές για την κατοχύρωση εκ διαμέτρου διαφορετικών αντιλήψεων και πολιτικών απέναντι στο εθνικό ζήτημα.

Ο εθνικισμός είναι για τον Μαρξ¹⁶ επινόηση της αστικής τάξης για την ταύτιση των ταξικών της ενδιαφερόντων ως συμφερόντων όλης της κοινωνίας.

Η διαμόρφωση της σκέψης του Μαρξ σχετικά με το εθνικό ζήτημα πραγματοποιείται σε μια εποχή έξαρσης του γερμανικού εθνικού κινήματος, το οποίο θα κατέληγε στην ενοποίηση των γερμανικών εδαφών και στο οποίο οι ηγεμονικές δυνάμεις της, αντίπαλες του προλεταριάτου, ταύτιζαν την ιδεολογία τους με την γενική ιδεολογία του έθνους. Η κριτική του νεαρού Μαρξ είναι καυστικότητα : «...η συνείδηση βρίσκεται σε θέση να χειραφετήσει τον εαυτό της από τον κόσμο και να προχωρήσει στη διαμόρφωση της 'καθαρής' θεωρίας, της θεολογίας, της φιλοσοφίας, της ηθικής κ.λπ. Αλλά κι όταν ακόμη αυτή η θεωρία, η θεολογία, η φιλοσοφία, η ηθική, κλπ., έρχεται σε αντίθεση με τις υπάρχουσες κοινωνικές σχέσεις, έχουν έρθει σε αντίθεση με τις υπάρχουσες παραγωγικές δυνάμεις. Επιπλέον σε μια ορισμένη εθνική σφαίρα μπορεί επίσης αυτό να συμβεί, επειδή στην περίπτωση αυτή η αντίφαση εμφανίζεται όχι στην εθνική περιοχή, αλλά ανάμεσα σ' αυτή την εθνική συνείδηση και την πρακτική άλλων εθνών, δηλαδή ανάμεσα στην εθνική και την γενική συνείδηση ενός έθνους (όπως το βλέπουμε τώρα στη Γερμανία). Και τότε για το έθνος αυτό, επειδή επιφανειακά αυτή η αντίφαση παρουσιάζεται μονάχα σαν αντίφαση στην εθνική συνείδηση, ο αγώνας μοιάζει να περιορίζεται σ' αυτή την εθνική κοπριά, επειδή αυτό το έθνος είναι η σαπίλα καθεαυτή.»¹⁷

Ταυτοχρόνως, όμως, ο Μαρξ συλλαμβάνει την διαδικασία της παγκόσμιας ομογενοποίησης, όπως αυτή εκδηλώνεται στις συνθήκες του ώριμου καπιταλισμού και της συγκρότησης των υπερεθνικών μονοπωλίων, τα οποία θα αντικαθιστούν σταδιακά τις εθνικές αστικές τάξεις. Η αστική τάξη ως φορέας και πρωτοπόρος των εθνικών χαρακτηριστικών, αφού βεβαίως η ίδια έχει κατακτήσει

καπιταλισμού, της διαμόρφωσης των εθνικών αγορών και των εθνικοαστικών κρατών στην καπιταλιστική μητρόπολη έφτασαν σε ουσιαστικές ανακαλύψεις πάνω στο θέμα του έθνους και στο πρόβλημα των εθνικοαπελευθερωτικών κινήσεων» εντούτοις «δεν ασχολήθηκαν συστηματικά με το έθνος». Ψυρούκης Νίκος, «Το Εθνικό Ζήτημα», σελ. 29-30.

¹⁶ Η επιρροή της εγγεληνής φιλοσοφίας στον Μαρξ ήταν εξαιρετικά ισχυρή. Όσον αφορά στο εθνικό ζήτημα ο Μαρξ διατηρεί την διαλεκτική στην κατανόηση της ιστορικής κίνησης αντικαθιστώντας τα υποκείμενα, στην θέση των εθνών τοποθετεί τις τάξεις: «Ο Μαρξ αφαιρέσε από τη θεωρία του Χέγκελ την υπόθεση ότι τα έθνη είναι οι αποτελεσματικές μονάδες της κοινωνικής ιστορίας –μια υπόθεση που ποτέ δεν είχε σενή λογική σχέση με το σύστημά του- και αντικατέστησε την πάλη των εθνών με την πάλη των κοινωνικών τάξεων. Έτσι αφαιρέσε από τον εγγεληνισμό τις χαρακτηριστικές του ιδιότητες ως πολιτικής ιστορίας –τον εθνικισμό του, τον συντηρητισμό του και τον αντεπαναστατικό του χαρακτήρα- και τον μεταμόρφωσε σε ένα νέο και τρομερά δυναμικό τύπο επαναστατικού ριζοσπαστισμού», Sabine G.H., «Ιστορία των πολιτικών θεωριών», σελ. 806.

¹⁷ Καρλ Μαρξ, «Η Γερμανική ιδεολογία», σελ. 77.

την πολιτική εξουσία, μετατρέπεται¹⁸ μαζί με την επέκταση του καπιταλιστικού συστήματος σε αντίπαλο των εθνικών ιδιαιτεροτήτων: «Γενικά η μεγάλη βιομηχανία δημιούργησε παντού τις ίδιες σχέσεις ανάμεσα στις τάξεις της κοινωνίας κι έτσι κατέστρεψε την ιδιόμορφη ατομικότητα των διαφόρων εθνοτήτων. Και τελικά, ενώ η αστική τάξη κάθε έθνους διατηρούσε ξεχωριστά εθνικά συμφέροντα, η μεγάλη βιομηχανία δημιούργησε μια τάξη, που σε όλα τα έθνη έχει τα ίδια συμφέροντα και που γι' αυτήν η εθνικότητα έχει ήδη πεθάνει, μια τάξη που είναι απαλλαγμένη από όλο τον παλιό κόσμο και ταυτόχρονα στέκεται αντιμέτωπη σ' αυτόν»¹⁹

Για τον Μαρξ η λειτουργία της αστικής τάξης των προηγμένων καπιταλιστικών κρατών έχει εκπολιτιστική χροιά και αποδέχεται την έλευση του ενιαίου κόσμου, στον οποίο εξαφανίζονται οι εθνικές ιδιαιτερότητες όχι μόνο στο επίπεδο της υλικής παραγωγής αλλά και σε αυτό της πνευματικής. Η έλευση αυτή διακηρύσσεται με την πιο μεγάλη σαφήνεια το 1848 στο «Κομμουνιστικό Μανιφέστο»: «Στη θέση της παλιάς τοπικής και εθνικής αυτάρκειας και αποκλειστικότητας, μπαίνει μια ολόπλευρη συναλλαγή, μια ολόπλευρη αλληλεξάρτηση των εθνών. Κι αυτό που γίνεται στην υλική παραγωγή γίνεται και στην πνευματική παραγωγή. Τα πνευματικά προϊόντα των ξεχωριστών εθνών γίνονται κοινό χτήμα. Η εθνική μονομέρεια και ο εθνικός περιορισμός γίνονται όλο και πιο αδύνατα και από τις πολλές εθνικές και τοπικές φιλολογίες διαμορφώνεται μια παγκόσμια φιλολογία».²⁰

Η προοπτική της καπιταλιστικής επέκτασης, η οποία περιγράφεται στην «Γερμανική Ιδεολογία» και στο «Μανιφέστο» δεν βρίσκει αντίθετο τον Μαρξ και τον Ένγκελς. Η καπιταλιστική ολοκλήρωση φέρνει πιο κοντά και την προοπτική της κομμουνιστικής κοινωνίας για όλους τους λαούς. Η θέση τους αυτή θα είναι θεμελιακής σημασίας, καθώς από αυτήν θα εκπηγάσει η επιχειρηματολογία για το άπατρι προλεταριάτο, αντίπαλη τάξη της απάτριδος αστικής αλλά και του διαχωρισμού των εθνών σε προοδευτικά ή μη ακόμη και στην δικαιολόγηση της αποικιοκρατίας που λάμβανε χώρα εκείνη ακριβώς την εποχή με τα πιο βάρβαρα μέσα.

Και στις δύο κατευθύνσεις οι θέσεις των Μαρξ και Ένγκελς διέπονται από ιστορικό μανιχαϊσμό αλλά και μεσσιανική βεβαιότητα : «Με τη γρήγορη βελτίωση όλων των εργαλείων παραγωγής, με την απεριόριστη διευκόλυνση των

¹⁸ Τον Μαρξ θα επηρεάσει όμως και η μελέτη του εβραϊκού ζητήματος: «ποιο είναι το γήινο βάθρο του ιουδαϊσμού; Η πρακτική ανάγκη, το ιδιωτικό συμφέρον. Ποια είναι η εγκόσμια λατρεία του Εβραίου; Το εμπόριο. Ποιος είναι ο γήινος θεός του; Το χρήμα», Καρλ Μαρξ, «Το Εβραϊκό Ζήτημα», σελ. 104, και παρακάτω «η χμιαρική εθνικότητα του εβραίου είναι η εθνικότητα του εμπόρου, γενικά του χρηματάνθρώπου», σελ. 109.

¹⁹ Καρλ Μαρξ, «Η Γερμανική...», ό.π., σελ. 111.

²⁰ Κ. Μαρξ και Φ. Ένγκελς «Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος», σελ. 24. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι το Μανιφέστο εκδίδεται την ίδια χρονιά, 1848, όπου στην Ευρώπη ξεσπούν εθνικές επαναστάσεις και το εθνικό ζήτημα μπαίνει με προωθημένη οξύτητα.

συγκοινωνιών, η αστική τάξη τραβάει στον πολιτισμό όλα, ακόμα και τα πιο βάρβαρα έθνη».²¹

Η κατηγοριοποίηση των εθνών σε πολιτισμένα και βάρβαρα, δεν αποτελεί μια καινοφανή θεωρία για την Ευρώπη. Αντιθέτως, σε αυτή στηρίχθηκε ο «αποικιοκρατικός πυρετός», με την διαφορά ότι η κατάκτηση εδαφών και λαών πραγματοποιούνταν στο όνομα της εξάπλωσης του χριστιανισμού και όχι της προόδου. Η μαρξιστική ανάλυση εντάσσεται σε μια ήδη οικεία ευρωπαϊκή λογική, με προϊστορία αρκετών αιώνων. Η μεταβολή του ιδεολογικού πλαισίου της αυξανόμενης αποικιοκρατικής επέκτασης ήταν για τον δυτικό πολιτισμό απαραίτητη, την ίδια στιγμή όπου ο ίδιος είχε αντικαταστήσει, μέσω του Διαφωτισμού, την κυριαρχία της πίστης με αυτή της επιστήμης. Ο μαρξισμός προσέφερε και αυτός ένα άλλοθι στην αποικιοκρατική πολιτική, η οποία χωρίς την θρησκευτική διάσταση θα έμενε χωρίς ιδεολογικά ερείσματα ως κυνική άσκηση μιας εκμεταλλευτικής σχέσης προς τους πληθυσμούς της περιφέρειας. Βεβαίως, η ίδια η αποκάλυψη της εκμεταλλευτικής φύσης των δυτικών καπιταλιστικών καθεστώτων θα μετέτρεπε αργότερα τον ίδιο τον μαρξισμό σε ιδεολογικό όργανο των εθνικών κινημάτων, αυτών ακριβώς των εκμεταλλευομένων λαών της περιφέρειας.²²

Σύμφωνα με το Μανιφέστο, πάντως, η καπιταλιστική επέκταση οδηγεί αμετάκλητα στην εξαφάνιση των διαφορών μεταξύ όλων των εθνών καθώς «*οι εθνικοί διαχωρισμοί και οι εθνικές αντιθέσεις ανάμεσα στους λαούς εξαφανίζονται όλο και περισσότερο με την ανάπτυξη της αστικής τάξης, με την ελευθερία του εμπορίου, με την παγκόσμια αγορά, με την ομοιομορφία της βιομηχανικής παραγωγής και των συνθηκών ζωής που αντιστοιχούν σ' αυτήν*».²³

Η επίτευξη του συγκεκριμένου στόχου θα πραγματοποιηθεί ακόμη πιο σύντομα με την δράση του προλεταριάτου, το οποίο ανάγεται στο ιστορικό υποκείμενο που θα ολοκληρώσει την ιστορική διαδικασία και θα εξαλείψει τις εθνικές διαφορές: «*Η κυριαρχία του προλεταριάτου θα τους εξαφανίσει [εθνικούς διαχωρισμούς] ακόμα πιο γρήγορα. Η κοινή δράση του, τουλάχιστον στις πολιτισμένες χώρες, αποτελεί έναν από τους πρώτους όρους της απελευθέρωσής του. Στο βαθμό που θα καταργείται η εκμετάλλευση του ενός ατόμου από το άλλο, θα καταργείται και η εκμετάλλευση του ενός έθνους από το άλλο. Μαζί με την εξάλειψη της αντίθεσης*

²¹ Ο.π.

²² «Στο σημείο αυτό η 'πονηρία της ιστορίας', όπως θάλεγε ο Χέγκελ, έφερε έτσι τα πράγματα, ώστε ο μαρξισμός έγινε η ιδεολογική σημαία της αντικαπιταλιστικής εξέγερσης αυτών των προκαπιταλιστικών χωρών και η 'σοσιαλιστική' επανάσταση ξέσπασε όχι στις καπιταλιστικά αναπτυσσόμενες χώρες, όπως η Αμερική, η Γερμανία ή η Αγγλία, αλλά σ' αυτές τις τοπικά προκαπιταλιστικές χώρες, όπως η Ρωσία και η Κίνα...» Κώστας Παπαϊωάννου, «Η γένεση του ολοκληρωτισμού, Οικονομική υπανάπτυξη και κοινωνική επανάσταση», σελ.11.

²³ Κ. Μαρξ - Φ. Ενγκελς, «Μανιφέστο...», σελ.44.

των τάξεων στο εσωτερικό των εθνών, εξαλείφεται η εχθρική στάση των εθνών μεταξύ τους.»²⁴

Όμως η πραγματοποίηση του στόχου αυτού σημαίνει ότι οι ίδιοι οι προλετάριοι θα είναι απαλλαγμένοι από τις εθνικές προκαταλήψεις και θα έχουν διαμορφώσει τέτοιου τύπου συνείδηση που δεν θα επιτρέπει τη διαμόρφωση διαφοροποιήσεων με βάση την εθνική ιδιαιτερότητα. Σε αυτό το σημείο οι Μαρξ και Ένγκελς έχουν ήδη βιαστεί να δώσουν την απάντηση : «Οι εργάτες δεν έχουν πατρίδα. Δε μπορεί να τους πάρεις αυτό που δεν έχουν.»²⁵.

Αναμφίβολα πρόκειται για θέση-κρίση που δεν αφήνει υπαινιγμό σχετικότητας ή αμφιβολίας, θέτοντας συχνά τη μελλοντική πολιτική πρακτική των συγγραφέων του σε σημαντικότερη αντιδιαστολή με αυτή, καθώς ουδέποτε θα δικαιωθούν από τα ίδια τα ιστορικά γεγονότα. Η σωρεία των αντιφάσεων του μαρξισμού έχει ως αφετηρία το συγκεκριμένο αξίωμα που θα τροφοδοτεί τις ιδεολογικές φαρέτρες φίλων και αντιπάλων του στο μέλλον. Το σημείο αυτό του «Μανιφέστου» θα αποτελέσει, κυρίως, ένα βασικό επιχείρημα στο οποίο θα αναφέρονται όλοι όσοι στην συνέχεια θα ακολουθήσουν την πιο μαχητική διεθνιστική γραμμή στο παγκόσμιο επαναστατικό κίνημα.

Ποια ήταν όμως η αιτία που οδήγησε τους Μαρξ και Ένγκελς, δύο θεωρητικούς που ακολουθούσαν συνειδητά τα αποτελέσματα της επιστημονικής έρευνας στην εξαγωγή των συμπερασμάτων τους, στην διατύπωση αυτής της παρακινδυνευμένης στην απόδειξη της θέσης;

Το κυρίαρχο φιλοσοφικό ζήτημα στην μαρξιστική σκέψη ήταν αυτό της σχέσης της συνείδησης και του Είναι. Για τους Μαρξ και Ένγκελς η εθνική συνείδηση, όπως κάθε μορφή συνείδησης, δεν μπορεί να είναι τίποτε άλλο παρά το αποτέλεσμα των υλικών όρων παραγωγής.²⁶ Άρα και η συνείδηση της εργατικής τάξης διαμορφώνεται αποκλειστικά από τις συνθήκες παραγωγής και κυρίως την θέση που έχει σε αυτήν.

Ποια είναι όμως η θέση της εργατικής τάξης που βιώνουν ο Μαρξ και ο Ένγκελς στο πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα; Ο Ένγκελς δημοσιεύει λίγα χρόνια πριν μια διεξοδική μελέτη του στην οποία η αγγλική εργατική τάξη καθώς παρουσιάζεται να βιώνει συνθήκες γήινης κόλασης: «όταν η κοινωνία θέτει εκατοντάδες προλεταρίους σε τέτοια θέση ώστε αναπόφευκτα να βρουν ένα πρώιμο και αφύσικο θάνατο, τέτοιον όπως ακριβώς ένα θάνατο από ξίφος ή σφαίρα, όταν στερεί χιλιάδες από τα αναγκαία προς το ζην, τους βάζει σε συνθήκες στις οποίες δεν είναι δυνατόν να επιβιώσουν, τους επιβάλλει με το αυστηρό χέρι του νόμου να

²⁴ Ο.π.. Στο σημείο αυτό ο Κ. Παπαϊωάννου κάνει το σχόλιο «ότι τον ίδιο ακριβώς χρόνο όπου άρχισε ο 'αιώνας των εθνικοτήτων' και όπου τα εργοστάσια Krupp εγκαινίαζαν την κατασκευή κανονιών en serie για λογαριασμό του βασιλιά της Πρωσίας, ο Gobden και ακόμη περισσότερο ο Μαρξ πίστευαν ότι άρχισε ο αιώνας του κοσμοπολιτισμού!», Κώστας Παπαϊωάννου, ό.π., σελ.29.

²⁵ Κ. Μαρξ και Φ. Ένγκελς, ό.π.

²⁶ «Τι άλλο δείχνει η ιστορία των ιδεών, παρά ότι η πνευματική παραγωγή μεταβάλλεται μαζί με την υλική παραγωγή» ό.π., σελ. 45.

παραμένουν σε τέτοιες συνθήκες όπου ο θάνατος είναι η αναπόφευκτη συνέπεια... γνωρίζει ότι αυτές οι χιλιάδες θυμάτων πρέπει να χαθούν και ακόμη επιτρέπει να παραμένουν αυτές οι συνθήκες το κατόρθωμά της είναι ο φόνος...»²⁷.

Τα στοιχεία αυτά και η άμεση εμπειρία θα οδηγήσουν στην εξαγωγή των συμπερασμάτων των δύο νεαρών επαναστατών, όπου η εργατική τάξη περιγράφεται ως τάξη των απόκληρων του κόσμου, απαλλαγμένη από όποια εθνική συνείδηση, να βρίσκεται σε αντίθεση με το κράτος, που όχι μόνον επιτρέπει αλλά και επιβάλλει την στυγνή τους εκμετάλλευση. Στο «Μανιφέστο» τους θα σημειώνουν: «Στο βαθμό που αναπτύσσεται η αστική τάξη, δηλ. το κεφάλαιο, στον ίδιο βαθμό αναπτύσσεται και το προλεταριάτο, η τάξη των σύγχρονων εργατών που ζουν μονάχα τόσο, όσο βρίσκουν δουλειά, και που βρίσκουν τόσο δουλειά, όσο η δουλειά τους αυξάνει το κεφάλαιο. Αυτοί οι εργάτες που είναι αναγκασμένοι να πουλιούνται κομματάκι-κομματάκι, είναι ένα εμπόρευμα όπως κάθε άλλο εμπορικό είδος...»²⁸ και ακόμη «δεν είναι μονάχα σκλάβοι της αστικής τάξης, του αστικού κράτους, αλλά καθημερινά κάθε ώρα, υποδουλώνονται από τις μηχανές, από τον αρχιεργάτη και πριν απ' όλα από τον ίδιο το αστό εργοστασιάρχη».²⁹ Έτσι λοιπόν «[ο] προλετάριος δεν έχει ιδιοκτησία [...] Η σύγχρονη βιομηχανική εργασία, η σύγχρονη υποδούλωση στο κεφάλαιο, που είναι ίδια στην Αγγλία και στη Γαλλία, στην Αμερική και στη Γερμανία, αφαίρεσε από τον προλετάριο κάθε εθνικό χαρακτήρα»³⁰.

Η απαλοιφή των εθνικών χαρακτηριστικών στο προλεταριάτο μετριάζεται εν μέρει στην ίδια παράγραφο και στην συνέχεια της φράσης «οι προλετάριοι δεν έχουν πατρίδα» με την φράση «Μα μια και το προλεταριάτο πρέπει να καταχτήσει την πολιτική εξουσία, να ανυψωθεί σε εθνική τάξη»³¹ να συγκροτηθεί το ίδιο σαν

²⁷ Frederick Engels, «*The Condition of the Working Class in England*», (από <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1845/condition-working-class>) -το βιβλίο εκδόθηκε στη Λειψία το 1845. Θα πρέπει να σημειωθεί πάντως ότι σύντομα οι Μαρξ και Ένγκελς αντιμετώπισαν την αλλαγή της στάσης του αγγλικού προλεταριάτου, καθώς η οικονομική και κοινωνική θέση του βελτιωνόταν όχι μόνο από τις κατακτήσεις του εργατικού κινήματος αλλά κυρίως από τις κατακτήσεις της αγγλικής αποικιοκρατίας. Ο Λένιν στο βιβλίο του «*Ο Ιμπεριαλισμός, ανώτατο στάδιο του καπιταλισμού*» σταχυολογεί από επιστολές των δύο κλασικών του μαρξισμού αυτές τις επισημάνσεις: Ο Ένγκελς έγραφε, στον Μαρξ στις 7 Οκτώβρη 1858 [σ.σ. δέκα μόλις χρόνια μετά την έκδοση του Μανιφέστου]: «*Ουσιαστικά το αγγλικό προλεταριάτο όλο και περισσότερο αστικοποιείται με συνέπεια αυτό το πιο αστικό απ' όλα τα έθνη να θέλει, όπως φαίνεται, να οδηγήσει τα πράγματα σε τελευταία ανάλυση ως το σημείο που δίπλα στην αστική τάξη να έχει μίαν αστική αριστοκρατία και ένα αστικό προλεταριάτο. Λένιν, Β.Ι., «*Ο Ιμπεριαλισμός ανώτατο στάδιο του καπιταλισμού*», σελ. 107-108. Σχετικά σύντομα λοιπόν έγινε κατανοητό ότι το αγγλικό προλεταριάτο αποκτούσε, εάν την είχε χάσει ποτέ, εθνική συνείδηση, η οποία μάλιστα ταυτιζόταν με την αποδοχή της εκμετάλλευσης αλλοεθνούς προλεταριάτου και σε σχετική ταύτιση με τις εκμεταλλεύτριες τάξεις της Μ. Βρετανίας. Οπωσδήποτε η κατάρρευση αυτού του πυλώνα της μαρξιστικής θεωρίας θα έπρεπε να κάνει πολύ διστακτικούς τους εμπνευστές του για μια επικείμενη παγκόσμια προλεταριακή επανάσταση.*

²⁸ Κ. Μαρξ και Φ. Ένγκελς, «Μανιφέστο...», σελ.28.

²⁹ Ο.π., σελ 29.

³⁰ Ο.π., σελ. 33-34.

³¹ Στην αγγλική έκδοση του 1888 αντί : «να ανυψωθεί σε εθνική τάξη» έχει «να ανυψωθεί σε ηγέτιδα τάξη του έθνους».

έθνος, είναι και το ίδιο επίσης εθνικό, αν και σε καμιά περίπτωση με την έννοια της αστικής τάξης.»³²

Σαφώς εδώ ορίζεται ως απαραίτητη η πρώτη φάση της επανάστασης, η οποία πραγματοποιείται στα πλαίσια ενός έθνους και στην οποία το προλεταριάτο θα πρέπει να αντικαταστήσει την αστική τάξη. Μένει μετέωρο το ερώτημα πώς είναι δυνατόν μια τάξη, η οποία δεν εκφράζει εθνική συνείδηση να μπορέσει να αποκτήσει κατά την επανάσταση την εμπιστοσύνη τάξεων, οι οποίες θα δράσουν συμμαχικά μαζί της, τουλάχιστον σε μεταβατικό στάδιο, με ισχυρή εθνική συνείδηση.

Το 1848 όμως θα είναι και έτος εθνικών επαναστάσεων³³ και όλη η Ευρώπη θα ζει για δύο χρόνια στον πυρετό των εθνικών διεκδικήσεων, οι οποίες θα κατασταλούν σε μια προσπάθεια διατήρησης του status quo. Σε κάθε περίπτωση, όμως, καθώς το εθνικό ζήτημα τίθεται επιτακτικά στην ημερήσια διάταξη της ευρωπαϊκής πολιτικής σκηνής, οι Μαρξ και Ένγκελς θα αναγκασθούν να προσεγγίσουν λεπτομερέστερα την πραγματικότητα. Η εθνική διάσταση αναδεικνύεται με την χρήση ιδεολογικών σχημάτων που προωθούν ένα είδος ιεράρχησης των εθνών ανάλογα με το βαθμό προόδου και πολιτισμού τους.³⁴

Σε ένα άρθρο του με τον τίτλο «*Ο αγώνας των Μαγυάρων*» ο Φ. Ένγκελς παρουσιάζει το εθνικό ζήτημα στην αυτοκρατορία των Αψβούργων και εν γένει στην κεντρική, ανατολική και νοτιοανατολική Ευρώπη μέσα από ένα πρίσμα που διαφοροποιεί τα έθνη ανάλογα με τον βαθμό προόδου τους.

Στο συγκεκριμένο άρθρο εξυμνεί τον αγώνα του ογγρικού λαού για την ανεξαρτησία του, τονίζοντας μάλιστα ότι είναι «... η πρώτη φορά στο επαναστατικό κίνημα του 1848, για πρώτη φορά από το 1793, ένα έθνος περικυκλωμένο από υπέρτερες αντεπαναστατικές δυνάμεις τολμά να αντιμετωπίσει την δειλή αντεπαναστατική μανία με επαναστατικό πάθος, την *terreur blanche* με την *terreur rouge*».³⁵

Κατόπιν, ο Ένγκελς, προχωρεί στην ανάλυσή του εστιάζοντας την αιτιολόγηση του δικαίου της επαναστατικής δράσης των Μαγυάρων στην προσπάθεια των πολιτισμένων εθνών-συνιστωσών της Αυστριακής αυτοκρατορίας απέναντι στις

³² Ο.π., σελ.44

³³ «Η επαρχία Λομβαρδίας-Βενετίας, με την υποστήριξη του βασιλιά Καρόλου-Αλβέρτου του Πεδεμοντίου-Σαρδηνίας, εξεγείρεται κατά της αυστριακής κυριαρχίας στη βόρειο Ιταλία (18 Μαρτίου) [...] Στη Γερμανία οι φιλελεύθεροι προσετοιμάζουν την εκλογή εθνικού Κοινοβουλίου. Σχηματίζεται προσωρινή κυβέρνηση στη Φραγκφούρτη. Το κύμα αυτό επηρεάζει την αυτοκρατορία των Αψβούργων όπου ο εθνικισμός των Μαγυάρων και των Τσέχων προκαλεί σοβαρά προβλήματα», Dreyfus, F.-G, Marx R., Poidevin R., «Γενική Ιστορία της Ευρώπης, από το 1848 μέχρι σήμερα», σελ. 8.

³⁴ Αυτού του είδους η οπτική, η οποία σήμερα θα μπορούσε να χαρακτηριστεί και ρατσιστική, ήταν κοινός τόπος στην Ευρώπη του 19^{ου} (αλλά και του πρώτου μισού του 20^{ου}) αιώνα. Αυτό που διαφοροποιεί την ανάλυση των Μαρξ-Ένγκελς είναι το ευρύτερο πλαίσιο που την θέτουν, αυτό της επερχόμενης προλεταριακής επανάστασης, η οποία επισπεύδεται από την κατိσχουση των πολιτισμένων και εκβιομηχανισμένων εθνών επί των ολιγότερο εξελιγμένων.

³⁵ Φ. Ένγκελς, «*The Magyar Struggle*», «*Neue Rheinische Zeitung*» No 194, 13.1.1849, Marx - Engels, «Selected Works», <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1849/01/13.htm>.

αναχρονιστικές σλαβικές εθνικές ομάδες. Δεν διστάζει να παραδεχθεί ότι αρκεί κανείς «να διαβάσει σε οποιοδήποτε αναγνωστικό τον τρόπο πού η Αυστριακή μοναρχία πραγματοποιήθηκε, τον τρόπο που διασπάστηκε και αναστήθηκε πάλι, όλα στην διαδικασία της πάλης εναντίον των Σλάβων» και ότι «η συμμαχία των Μαγυάρων και των Αυστριακών ήταν μια αναγκαιότητα».³⁶

Με κριτήριο την «βαθμίδα» πολιτισμού τους ο Ένγκελς κατηγοριοποιεί τις εθνότητες σε επαναστατικές και αντεπαναστατικές και κυρίως σε ιστορικές και μη ιστορικές: «οι αντιμαχόμενοι διαιρέθηκαν σε δύο μεγάλα στρατόπεδα: οι Γερμανοί, οι Πολωνοί και οι Μαγυάροι πήραν την πλευρά της επανάστασης. Οι υπόλοιποι, όλοι οι Σλάβοι, εκτός από τους Πολωνούς, οι Ρουμάνοι και οι Σάξονες της Τρανσυλβανίας πήραν την πλευρά της αντεπανάστασης».³⁷

Η διαίρεση αυτή κατά τον Ένγκελς είναι σύμφωνη με όλη την προηγούμενη ιστορία των εθνότητων αυτών: «Από όλα τα μεγάλα και τα μικρά έθνη της Αυστρίας, μόνο τρία, σταθεροί φορείς της προόδου, ανέλαβαν ενεργό ρόλο στην ιστορία, και ακόμη διατηρούν την ζωτικότητα τους: οι Γερμανοί, οι Πολωνοί και οι Μαγυάροι. Εξ ου και είναι τώρα επαναστατικοί. Όλες οι άλλες μικρές και μεγάλες εθνότητες και λαοί είναι προορισμένα να χαθούν στην παγκόσμια επαναστατική καταιγίδα».³⁸

Το κείμενό του ο Ένγκελς εξαπολύει δριμύτατη κριτική στην ιδεολογία του πανσλαβισμού με κριτήρια εθνολογικής αξιολόγησης, όπου οι διάφορες εθνότητες τοποθετούνται σε βαθμό πολιτισμικού επιπέδου σε σύγκριση με την Γερμανία. Απορρίπτοντας την δυνατότητα δημιουργίας ενιαίου μορφώματος ενός σλαβικού κράτους που θα ενώνει, σύμφωνα με τους στόχους του πανσλαβισμού, κάτω από την ρωσική κυριαρχία τους λαούς που κατοικούν από τα Καρπάθια και το Erzgebirge έως την Μαύρη Θάλασσα, το Αιγαίο και την Αδριατική, σημειώνει: «στην πραγματικότητα όλοι αυτοί οι λαοί είναι στις πιο διαφορετικές φάσεις του πολιτισμού, ξεκινώντας από την υψηλότερα αναπτυγμένη (χάρης στους Γερμανούς) μοντέρνα βιομηχανία και κουλτούρα της Βοημίας μέχρι το σχεδόν νομαδικό βαρβαρισμό των Κροατών και των Βουλγάρων».³⁹

³⁶ Η θέση του Ένγκελς για την συγκρότηση της Αυστριακής αυτοκρατορίας ως αποτέλεσμα της συμμαχίας δύο κυρίαρχων εθνότητων με σκοπό την καθυπόταξη και αφομοίωση άλλων, τα οποία ανήκουν σε κατώτερη εξελεγκτική βαθμίδα, αποτελεί ένα εξαιρετικό ερμηνευτικό εργαλείο για την κατανόηση της ιστορίας του κράτους. Η ταξική διάσταση ως αιτιολόγηση της σύστασης του κράτους δεν είναι μοναδική. Ο εθνικός ανταγωνισμός μεταξύ ηγεμονικών και λοιπών εθνότητων εμφανίζεται ως αιτία κρατικής συγκρότησης και σίγουρα επηρεάζει και τον τύπο της. Η τοποθέτηση του Ένγκελς παραμερίστηκε από τους αναλυτές, καθώς χαρακτηρίζεται ως λανθασμένη και δείχνει την μη κατανόησή του στο εθνικό ζήτημα. Πρόκειται, αντιθέτως, για ένα χρησιμότερο εργαλείο στην εξαγωγή συμπερασμάτων που θα είναι εξαιρετικά χρήσιμο και στην περίπτωση της Σοβιετικής Ένωσης.

³⁷ Φ. Ένγκελς, «*The Magyar ...*», ό.π.

³⁸ Ο.π. Ο Ένγκελς προχωρεί μάλιστα στην άποψη ότι χωρίς την βοήθεια των Γερμανών και, ιδιαίτερα, των Μαγυάρων οι νότιοι Σλάβοι θα είχαν γίνει Τούρκοι όπως συνέβη στην πραγματικότητα με ένα μέρος τους, τους Μωαμεθανούς Σλάβους της Βοσνίας.

³⁹ Ο.π. Σε άρθρο του με τίτλο «*Δημοκρατικός πανσλαβισμός*» διατυπώνει εκ νέου με έμφαση αυτές τις απόψεις: «επαναλαμβάνουμε: εκτός από τους Πολωνούς, τους Ρώσους και το πολύ πολύ από τους

Ο χαρακτηρισμός και διαχωρισμός των εθνών σε πολιτισμένα και μη εμφανίζεται και στην υπόθεση του πολέμου για το Τέξας μεταξύ Η.Π.Α. και Μεξικού. Ο Ένγκελς «σφυροκοπώντας» τον Μπακούιν που κατηγορεί τους Βορειοαμερικανούς για κατακτητικό πόλεμο βάσει της θεωρίας του για δικαιοσύνη και ανθρωπισμό ανταπαντά με μια επιχειρηματολογία απόλυτα απολογητική του επιθετικού καπιταλισμού των Ηνωμένων Πολιτειών: «...μήπως είναι δυστυχία ότι η υπέροχη Καλιφόρνια πάρθηκε από τους τεμπέληδες Μεξικάνους, που δεν μπορούσαν να κάνουν τίποτε με αυτήν; Ότι οι ενεργητικοί Γιάνκηδες με την γρήγορη εκμετάλλευση των χρυσωρυχείων της Καλιφόρνια θα αυξήσουν τα μέσα κυκλοφορίας, ότι σε λίγα χρόνια θα αυξήσουν την πυκνότητα του πληθυσμού και το εκτεταμένο εμπόριο στις πιο κατάλληλες περιοχές στην ακτή του Ειρηνικού Ωκεανού, θα δημιουργήσουν μεγάλες πόλεις, θα επεκτείνουν την επικοινωνία με τα ατμόπλοια, θα οικοδομήσουν σιδηροδρομική γραμμή από την Νέα Υόρκη στο Σαν Φραντσίσκο, ανοίγοντας, στην πραγματικότητα για πρώτη φορά, τον Ειρηνικό Ωκεανό στον πολιτισμό και για τρίτη φορά στην ιστορία θα δωθεί νέα κατεύθυνση στο παγκόσμιο εμπόριο. Η 'ανεξαρτησία' λίγων Ισπανών Καλιφορνέζων και Τεξανών μπορεί να υποφέρει εξαιτίας αυτών, σε μερικά σημεία μπορεί η 'δικαιοσύνη' και άλλες ηθικές αρχές να παραβιασθούν· αλλά τι σημαίνουν όλ' αυτά μπροστά σε τέτοια γεγονότα παγκόσμιας ιστορικής σημασίας;»⁴⁰.

Την ιμπεριαλιστική-αποικιοκρατική διείσδυση ως μια προοδευτική διαδικασία, μολονότι αυτή γινόταν με βίαιες μεθόδους που προκαλούσαν σοβαρότατα προβλήματα στις τοπικές κοινωνίες, αποδιοργανώνοντας τις δομές τους και οδηγώντας τους πληθυσμούς στα όρια της οικονομικής εξαθλίωσης, ο Μαρξ ανέλαβε να την δικαιολογήσει και στην περίπτωση της Ασίας και ιδιαίτερα της Ινδίας, της σημαντικότερης αποικίας του βρετανικού στέμματος: «Δεν πρέπει να ξεχνούμε ότι αυτές οι μικρές κοινότητες ήταν μολυσμένες από τις διακρίσεις της κάστας και της σκλαβιάς, ότι υποδούλωναν τον άνθρωπο στις εξωτερικές συνθήκες αντί να τον ανεβάζουν ως κυρίαρχο των συνθηκών, ότι αυτές μεταμόρφωναν μια αυτο-ανάπτυσσόμενη κοινωνική κατάσταση σε μία ουδέποτε εναλλασσόμενη φυσική

---

*Τούρκους Σλάβους, κανέναν σλαβικό λαό δεν έχει μέλλον, για τον απλό λόγο ότι όλοι οι άλλοι Σλάβοι στερούνται την ουσιαστική ιστορική, γεωγραφική, πολιτική και βιομηχανική συνθήκες για ανεξαρτησία και βιωσιμότητα. Λαοί που δεν είχαν ποτέ τους δική τους ιστορία από την στιγμή που επέτυχαν το πρώτο στάδιο του πολιτισμού ήδη βρέθηκαν κάτω από ξένη επιρροή ή οι οποίοι αναγκάστηκαν να φτάσουν το πρώτο στάδιο πολιτισμού μόνο μέσω του ξένου ζυγού δεν είναι βιώσιμα και ποτέ δεν θα αποκτήσουν οποιαδήποτε τύπου ανεξαρτησία», Frederick Engels, «Democratic Pan-Slavism», *Neue Rheinische Zeitung* No. 222, <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1849/02/15.htm>. Η ίδια η ιστορική εξέλιξη διέψευσε βεβαίως τον συγγραφέα στις προβλέψεις του. Αντιθέτως αναδόθηκαν και συγκρότησαν δική τους κρατική δομή εθνότητες που ούτε καν απασχόλησαν το ευρωπαϊκό γίγνεσθαι τον 19^ο αι. (π.χ. Λευκορώσοι), και κάποιες το έπραξαν μέσα από το πέρασμά τους από τον σοσιαλισμό· Προφανώς πρόκειται για μια ακόμη ειρωνεία της ιστορίας.*

⁴⁰ Ο.π. Η θετική γνώμη για τις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής και τον τρόπο ανάπτυξής τους από τους Μαρξ και Ένγκελς τους επηρέασε σε τέτοιο βαθμό, ώστε παράβλεπαν την καταστρατήγηση των δικαιωμάτων και την εξόντωση των γηγενών, οι οποίοι απετέλεσαν θύματα της καπιταλιστικής ανάπτυξης των αποίκων στις Η.Π.Α.

μοίρα, και αυτό προκαλούσε μια αποκτηνωμένη λατρεία της φύσης, επιδεικνύοντας τον υποβιβασμό της στο γεγονός ότι ο άνθρωπος, ο κυρίαρχος της φύσης, έπεφτε στα γόνατα λατρεύοντας τον Κανούμαν, τον πύθηκο, και την Σαμπάλα, την αγελάδα».⁴¹

Απέναντι σε αυτή την μειωτική για τον άνθρωπο κατάσταση, όπου η συνείδηση μοιάζει ναρκωμένη, όπου η φύση είναι η πραγματική παντοδύναμη εξουσία και όπου τίποτε δεν κινείται, ο,τιδήποτε θα προκαλούσε την κοινωνική αλλαγή θα ήταν ευπρόσδεκτο, ακόμη και η βιαιότερη επέμβαση: «*Η Αγγλία, είναι αλήθεια, προκαλώντας κοινωνική επανάσταση στην Ινδία παρακινήθηκε μόνον από τα πιο αχρεία συμφέροντα, και ήταν βλακώδης ο τρόπος επιβολής τους. Αλλά δεν είναι αυτό το ζήτημα. Το ζήτημα είναι: μπορεί η ανθρωπότητα να εκπληρώσει το πεπρωμένο της δίχως μια θεμελιακή επανάσταση στην κοινωνική κατάσταση στην Ασία; Εάν όχι, οποιαδήποτε και να ήταν τα εγκλήματα της Αγγλίας, ήταν το ασυνείδητο όργανο της ιστορίας που προξένησε αυτήν την επανάσταση*».⁴²

Εντούτοις, παράλληλα αρχίζει να διαφαίνεται μια διαφορετική πλευρά επάνω στο εθνικό πρόβλημα, η οποία αναμφισβήτητα αναπτύσσεται από τις ανάγκες της πολιτικής πάλης και της ίδιας της ιστορικής πραγματικότητας

Το εθνικό ζήτημα, ιδιαίτερα στον ευρωπαϊκό χώρο, δεν θα πάψει να εμφανίζεται επιτακτικά σε όλη την περίοδο μετά την επανάσταση του 1848, παρουσιάζοντας σε αρκετές περιπτώσεις και σημαντικές ταξικές παραμέτρους. Η συμμετοχή των Μαρξ και Ένγκελς στις διαδικασίες συγκρότησης ενός κοινού προλεταριακού μετώπου για την προετοιμασία της κομμουνιστικής επανάστασης θα τους έφερνε σε πιο άμεση επαφή με τα εθνικά κινήματα. Ιδιαίτερα η ίδια η συγκρότηση της Α΄ Διεθνούς, γεγονόςτος ιδιαίτερης ιστορικής σημασίας⁴³, έβαζε

⁴¹ Μαρξ Κ. – Ένγκελς Φ., «*Selected Works*», τομ. 12, σελ. 125; γράφτηκε 10 Ιουνίου 1853; πρώτη δημοσίευση στην *New-York Daily Tribune*, 25 Ιουνίου 1853.

⁴² Ο.π. Η μεσσιανική αυτή αντίληψη της ιστορίας, όπου η ανθρωπότητα έχει ένα πεπρωμένο και όπου η ιστορία εξυπηρετείται ακόμη και από μη συνειδητά υποκείμενα είναι άξονικής σημασίας για την κομμουνιστική θεωρία και το κομμουνιστικό κίνημα. Στην βάση του μεσσιανισμού είναι δυνατόν να δικαιολογηθεί η οποιαδήποτε πράξη, εφόσον αυτή θα έφερνε πιο κοντά το ιστορικό πεπρωμένο για ολόκληρη την ανθρωπότητα. Η ίδια επιχειρηματολογία θα επηρεάσει, επίσης, την πολιτική απέναντι σε ολόκληρες εθνότητες που θα υποχρεωθούν να μπουν ακόμη και ενάντια στην θέλησή τους στον «πολιτισμό». Επιπλέον η ανακήρυξη εθνών, τάξεων ή κομμάτων σε όργανα της Ιστορίας θα αποτελέσει σταθερά ένα άλλοθι για την αυθαιρεσία κομμάτων ή προσωπικοτήτων που διεκδίκησαν στη συνέχεια αυτό τον ρόλο

⁴³ Η προσπάθεια για την δημιουργία ενός δικτύου αλληλεγγύης με τους λαούς της Ευρώπης είχε επανληφθεί ήδη πριν από τρεις δεκαετίες στην Μ. Βρετανία με το κίνημα των «Χαρτιστών». Στα πλαίσια αυτής της επιδίωξης του κινήματος των Άγγλων εργαζομένων, της ενίσχυσης, δηλαδή, συγκεκριμένων εθνικών διεκδικήσεων συγκαταλέγονται και αυτές που η Α΄ Διεθνής θα κατατάξει στις πρωτεύοντες, δηλαδή των Ιρλανδών και των Πολωνών: «*Στα μέσα της δεκαετίας του '30 τον 19^ο αιώνα ξεκίνησε το κίνημα των Χαρτιστών, η πρώτη προσπάθεια να δημιουργηθεί ένα μαζικό κόμμα των επαναστατών εργατών. Αυτό ήδη είχε εκδηλώσει την ισχυρή διεθνιστική του κλίση. Ως κίνημα για την εργατική πρωτοπορία ο Χαρτισμός από την αρχή ήταν διαποτισμένος με το πνεύμα του διεθνισμού, ίσως όχι προλεταριακού αλλά φανερά δημοκρατικού. Οι Χαρτιστές διακήρυξαν την διεθνιστική αλληλεγγύη των εργατών και των καταπιεζομένων λαών. Εξέθεταν την αρπακτική πολιτική της Βρετανικής μπουρζουαζίας. Έκαναν συγκεντρώσεις για την υπεράσπιση των αποικιών, όπως του Καναδά, υποστήριξαν την Ιρλανδική υπόθεση. Σε συνεργασία με τους δημοκράτες της ηπειρωτικής Ευρώπης*

σε πρώτη προτεραιότητα την προώθηση συγκεκριμένων πολιτικών αποφάσεων που θα στηρίζονταν στον ευρύτερο στόχο της δημιουργίας του ενιαίου μετώπου και άρα θα ελάμβανε υπόψη της τα αιτήματα των εθνικών συνιστωσών που την αποτελούσαν. Η αναγκαιότητα αυτή θα επιβάλλει την έκφραση πιο επεξεργασμένης διαλεκτικής αντιμετώπισης του εθνικού ζητήματος, που θα επιτρέπει την διατύπωση επιχειρημάτων που θα τροφοδοτήσουν τις επόμενες δεκαετίες τα εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα στην Ευρώπη αλλά και εκτός αυτής.

Μάλιστα και η ίδια η ίδρυση της Διεθνούς δεν οφείλεται σε κάποια έκφραση απόλυτα αυθεντικής ταξικής αλληλεγγύης αλλά στην αλληλεγγύη των εργαζομένων των προηγμένων καπιταλιστικών χωρών της Βρετανίας και της Γαλλίας προς τις εργαζόμενες τάξεις της Πολωνίας, οι οποίες καταπιέζονταν από την ρωσική απολυταρχία και συμμετείχαν σε μια ακόμη εθνική επανάσταση για την αποτίναξη του ξένου ζυγού. «*Το ενδιάμεσο κίνητρο για την ίδρυση του Διεθνούς Συνδέσμου Εργατών ήταν η τελευταία πολωνική επανάσταση. Οι εργάτες του Λονδίνου έστειλαν μια αντιπροσωπεία στον Λόρδο Πάλμερστον με μία έκκληση σύμφωνα με την οποία τον καλούσαν να επέμβει με το μέρος της Πολωνίας. Την ίδια στιγμή απηύθυναν αίτημα προς τους εργάτες του Παρισιού καλώντας τους σε κοινή δράση.*»⁴⁴

Στον απόηχο των Πολωνών εξεγερμένων θα γίνει κατορθωτή και η δημιουργία της Διεθνούς. Στις 28 Σεπτεμβρίου στο St. Martin's Hall, η Διεθνής των Εργατών δεν θα έχει ακριβώς τα χαρακτηριστικά που προσδοκούσαν από αυτήν οι Μαρξ και Ένγκελς στο «Μανιφέστο» τους. Δίπλα στις περισσότερο «καθαρόαιμες» ταξικές ομάδες, κυρίως από την Αγγλία, την Γερμανία και την Γαλλία, θα συνταχθούν τμήματα των πατριωτικών δυνάμεων της Ευρώπης, που ως πρώτο τους καθήκον έβαζαν σαφώς την απελευθέρωση της πατρίδας τους από αλλοεθνείς καταπιεστές. Την Διεθνή θα την συγκροτήσουν «...οι Άγγλοι οπαδοί του Όουεν και Χαρτιστές, οι Γάλλοι προντονιστές και μπλανκιστές, οι Ιρλανδοί εθνικιστές οι Πολωνοί πατριώτες, οι Ιταλοί οπαδοί του Ματσίνι και οι Γερμανοί Σοσιαλιστές. Επρόκειτο για ένα μείγμα ενωμένο όχι από μια κοινή ιδεολογία ή ακόμη από αυθεντικό διεθνισμό, αλλά από το συσσωρευμένο βάρος των διαφόρων παραπόνων που ζητούσαν διέξοδο. Οι Άγγλοι ήταν ενάντια στα ειδικά προνόμια, οι Γάλλοι κατά του βοναπαρτισμού, οι Ιρλανδοί εναντίον της Βρετανίας, οι Πολωνοί

εξέφρασαν την φλογερή συμπάθειά τους προς το Πολωνικό έθνος, που αγωνιζόταν για την ελευθερία του...», G. M. Stekloff, «*Η Ιστορία της Α' Διεθνούς*», α' έκδοση Αγγλία 1928, εκδ. Martin Lawrence Limited, Λονδίνο; Μεταφρασμένο από την 3^η ρωσική έκδοση από τους Eden και Cedar Paul.S στο <http://www.marxists.org/archive/steklov/history-first-international/index.htm>.

⁴⁴ Wilhelm Eichhoff, «*The International Workingmen's Association Its Establishment, Organisation, Political and Social Activity, and Growth*», «Selected Works», τομ. 21, σελ. 322-380, 1869. Κυκλοφόρησε πρώτη φορά ως προκήρυξη το 1868 με τον τίτλο: «*Die Internationale Arbeiterassociation. Ihre Grundung, Organisation, politisch-soziale Thätigkeit und Ausbreitung*» από <http://www.marxists.org/history/international/iwma/archive/eichhoff/iwma-history/index.htm>.

εναντίον της Ρωσίας, οι Ιταλοί εναντίον της Αυστρίας και οι Γερμανοί εναντίον του καπιταλισμού».⁴⁵

Ο Μαρξ εμφανίζεται με πιο επεξεργασμένες θέσεις στο εθνικό ζήτημα, χωρίς όμως πάντα να αποτελεί αυτό βασικό πυρήνα των εργασιών του. Το πολιτικό καθήκον της ενίσχυσης της Διεθνούς τον οδηγεί να λαμβάνει υπερασπιστικές θέσεις για τα έθνη από σκοπιά αντι-αποικιοκρατική. Στους κόλπους της Διεθνούς, κυρίως από τους προντονιστές, εκφραζόταν η άποψη ότι τα έθνη έπρεπε να εκλείψουν ως ξεπερασμένα φαινόμενα, θέση που ο Μαρξ θα καταδικάσει στις «Οδηγίες στους αντιπροσώπους του προσωρινού κεντρικού συμβουλίου» στο Α' συνέδριο της Διεθνούς⁴⁶.

Ο τρόπος που αντιλαμβάνονταν ο Μαρξ το εθνικό ζήτημα είναι εξαιρετικά αποκαλυπτικός σε μια επιστολή του (20 Ιούνη 1866), που περιγράφει την σύγκρουσή του με τους προντονιστές: *«χτες έγιναν συζητήσεις στο Γενικό Συμβούλιο της Διεθνούς για το σημερινό πόλεμο... Οι συζητήσεις κατέληξαν, όπως και έπρεπε να το περιμένουμε, στο ζήτημα των 'εθνοτήτων' και στη στάση μας απέναντί του... Οι αντιπρόσωποι της 'νεαρής Γαλλίας' (όχι εργατικοί) διατύπωσαν την άποψη ότι όλες οι εθνότητες και το ίδιο το έθνος είναι απαρχαιωμένες προλήψεις. Προντονικός σιρνερισμός... Όλος ο κόσμος θα πρέπει να περιμένει ώσπου να ωριμάσουν οι Γάλλοι για να κάνουν την κοινωνική επανάσταση... Οι Άγγλοι γέλασαν πολύ, όταν άρχισα το λόγο μου λέγοντας ότι ο φίλος μας Λαφάργκ και οι άλλοι που κατάργησαν τις εθνότητες, απευθύνονται σε μας στα γαλλικά, δηλαδή σε μια γλώσσα που δεν την καταλαβαίνουν τα 9/10 της συνέλευσης. Παρακάτω έκανα υπαινιγμό ότι ο Λαφάργκ, χωρίς να το καταλαβαίνει ο ίδιος, με την άρνηση των εθνοτήτων εννοεί, όπως φαίνεται, την καταβρόχισή τους από το πρότυπο γαλλικό έθνος».*⁴⁷

Ανάμεσα στις παραπάνω φράσεις ανακαλύπτουμε την πλήρη ανατροπή της αισιοδοξίας και της προσμονής της απορρόφησης από τα προηγμένα καπιταλιστικά κράτη των οπισθοδρομικών ή και «βαρβαρικών» εθνών στα πλαίσια της εξαγωγής του οικονομικού μοντέλου και των επιτευγμάτων της τεχνολογίας. Η διατήρηση της γλώσσας των λαών ως στοιχείου ανεξαρτησίας απέναντι στις κυρίαρχες αποικιοκρατικές δυνάμεις, αλλά και η ίδια η ανεξαρτησία τους ως απαραίτητο συστατικό της επαναστατικής γραμμής της Διεθνούς, είναι νέα στοιχεία του μαρξισμού, που θα του επιτρέψουν να επιβληθεί στα κινήματα των εθνών και των λαών που θα αγωνίζονται για την απελευθέρωσή τους. Στην

⁴⁵ Ο.π.

⁴⁶ Το συνέδριο πραγματοποιήθηκε στη Γενεύη από τις 3 έως τις 8 Σεπτέμβρη 1866. Σε αυτό και «σε αντίθεση με τους Γάλλους, που υποστήριζαν στο Γενικό Συμβούλιο ότι τα έθνη ήταν 'παλιές προλήψεις', ότι έπρεπε να διαλυθούν σε πιο μικρές μονάδες, σε κοινότητες για να αποτελέσουν μετά μίαν Ένωση και όχι ένα ενιαίο κράτος, ο Μαρξ βεβαίωσε ότι τα έθνη ήταν δομές αναγκαίες ακόμη, που δεν ήταν δυνατό να τις καταργήσεις ή να τις αποφύγεις. Και τάχθηκε υπέρ της εθνικής αυτοδιάθεσης, εναντίον κάθε έθνους-μοντέλου». Βρανίτσι Πρέντραγκ, «Ιστορία του Μαρξισμού», σελ. 164-165.

⁴⁷ Κ. Μαρξ και Φ. Ένγκελς, «Διαλεκτά γράμματα» (ρωσ. έκδ.), σελ. 179.

διαπάλη των μαρξιστών με τους προντονιστές και τους υπόλοιπους οπαδούς του συνθήματος «εργατών χωρίς πατρίδα» ο μαρξισμός θα κερδίσει κατά κράτος. Η επαναστατική κοινωνική προοπτική θα συναντηθεί με τις εθνικές διεκδικήσεις, δημιουργώντας ένα εκρηκτικό ιστορικό μείγμα που θα συνταράξει τον κόσμο για τον επόμενο αιώνα, χωρίς μάλλον να το είχε υποψιασθεί ο ίδιος ο δημιουργός του.

Καθώς, στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, τα σημαντικότερα εθνικά ζητήματα, αυτά της Γερμανίας και της Ιταλίας, λύνονται με την ενοποίηση των εδαφών τους, άλλα ακόμη θα βρίσκονται σε αναμονή επίλυσής τους διαμορφώνοντας με ουσιαστικό τρόπο τις ιστορικές εξελίξεις στην ευρωπαϊκή ήπειρο. Ανάμεσά τους το πολωνικό και το ιρλανδικό θα έχουν ιδιαίζουσα σημασία για τον μαρξισμό και το επαναστατικό κίνημα εν γένει.

Από τα δύο το πολωνικό ήταν πιό «εύκολη» περίπτωση για τους Μαρξ και Ένγκελς, καθώς σε αυτήν αφενός ταυτιζόταν ο αγώνας για την αποδέσμευση από την ξενική κατοχή με ένα έθνος που ήταν ανώτερο από τον κατακτητή του και άρα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως επαναστατικό το αίτημά του, εντασσόμενο στα πλαίσια του περάσματος σε μια ανώτερη οικονομικο-κοινωνική φάση, και αφετέρου ο ρωσικός κίνδυνος,⁴⁸ ως η ισχυρότερη αντεπαναστατική δύναμη, θα παραμένει πάντοτε απειλητικός για τους Ευρωπαίους επαναστάτες.

Η πολιτική γραμμή των Μαρξ και Ένγκελς στο πολωνικό εθνικό ζήτημα θα τοποθετείται σταθερά στο πλευρό των εξεγερμένων Πολωνών πατριωτών⁴⁹, με ένα σύνολο επιχειρημάτων που περιέχουν και ταξικές παραμέτρους, με δευτερεύουσα, όμως, πολιτική σημασία. Η προτεραιότητα ανήκει στην εθνική διεκδίκηση. Το 1875 θα σημειώνουν χαρακτηριστικά : «*Κανένας δεν μπορεί να σκλαβώνει ένα έθνος ατιμώρητα. Οι τρεις δυνάμεις [σ.σ. Ρωσία, Αυστρο-Ουγγαρία, Πρωσία] που δολοφόνησαν την Πολωνία έχουν σοβαρά τιμαρνηθεί*». Και παρακάτω αναλύοντας τους λόγους που η εργατική τάξη οφείλει να πάρει το μέρος των Πολωνών εκφράζουν την συμπάθειά τους: «*για έναν υποταγμένο λαό, ο οποίος με τον ανυποχώρητο και ηρωικό του αγώνα εναντίον των καταπιεστών του έχει αποδείξει το ιστορικό του δικαίωμα στην εθνική αυτονομία και την αυτοδιάθεση. Δεν αποτελεί αντίφαση ότι το Κόμμα της Διεθνούς των Εργατών αγωνίζεται για την δημιουργία του Πολωνικού έθνους. Αντιθέτως μόνο ύστερα από*

⁴⁸ Την προβληματική του αναλύει ο Μαρξ στον λόγο του με τον αποκαλυπτικό τίτλο «*Poland and the Russian Menace*». Ο λόγος αυτός εκφωνήθηκε για την 4^η επέτειο της πολωνικής επανάστασης του 1863 στο Cambridge Hall, London, στις 22 Ιανουαρίου 1867, και δημοσιεύθηκε στο πολωνικό περιοδικό *Glos Wolny*, 102.1867, <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1867/01/22.htm>

⁴⁹ Ως εξαίρεση μόνον να αναφερθεί ότι στην αλληλογραφία του Ένγκελς με τον Μαρξ υπάρχει και μία επιστολή που χρονολογείται από τις 23.5.1851 και στην οποία η εικόνα των Πολωνών δεν είναι καθόλου ειδυλλιακή: «*όσο περισσότερο σκέφτομαι επάνω στην ιστορία τόσο περισσότερο πείθομαι ότι οι Πολωνοί είναι ένα καταδικασμένο έθνος που θα χρησιμοποιηθεί ως μέσο μέχρι η Ρωσία η ίδια παρασυρθεί από την αγροτική επανάσταση. Από εκείνη την στιγμή η Πολωνία δεν έχει raison d' être πλέον. Οι Πολωνοί δεν έχουν κάνει τίποτε στην ιστορία εκτός από το να παίζουν τις ηρωικές εριστικές πράξεις βλακείας. Καμία στιγμή δεν είναι δυνατόν να επισημανθεί που η Πολωνία να αντιπροσώπευε την πρόοδο ακόμη και απέναντι στην Ρωσία ή να έκανε τίποτε το σημαντικό ιστορικά*» Aniveri, Shlomo, «*Karl Marx on Colonialism and Modernization*», σελ. 447.

την απόκτηση της ανεξαρτησίας της Πολωνίας και πάλι, μόνο ύστερα, θα είναι ικανή να αυτοκυβερνηθεί και πάλι σαν ελεύθερος λαός, μόνο τότε η εσωτερική εξέλιξη θα ξεκινήσει ξανά και θα μπορέσει να συνεργασθεί ως ανεξάρτητη δύναμη στην κοινωνική μεταμόρφωση της Ευρώπης...»⁵⁰

Εκείνο, όμως, που θα ανατρέψει την μαρξιστική λογική, όπως είχε διατυπωθεί την εποχή του «Μανιφέστου», θα είναι το ζήτημα της Ιρλανδίας. Το ιρλανδικό πρόβλημα είχε την ιδιαιτερότητα να το βιώνει ο Μαρξ άμεσα από την καθημερινή του εμπειρία και όχι μέσω της πληροφόρησης εντύπων, αλληλογραφίας ή των εμικρέδων επαναστατών. Η ανάλυσή του γι' αυτό το ζήτημα ερευνώντας τις αντιφάσεις που το διέπουν παρουσιάζει την διαυγέστερη προσέγγιση.

Σε μια σειρά από σημαντικές επιστολές του ο Μαρξ θα αναπτύξει τις θέσεις του, όπου «*υποστήριξε τον αγώνα μιας εθνότητας που δεν θα μπορούσε ποτέ να περιληφθεί στον κατάλογο των 'μεγάλων ιστορικών εθνών της Ευρώπης'*»⁵¹

Ο ιρλανδικός εθνικισμός που συμμετείχε στην συγκρότηση της Α' Διεθνούς δεν επιδίωκε τίποτε λιγότερο από την εθνική του χειραφέτηση και ο Μαρξ συνηγορεί αναφανδόν, υποστηρίζοντας την ανεξαρτησία της Ιρλανδίας έναντι της Βρετανίας. Η περίπτωση της Ιρλανδίας και η μαρξιστική προσέγγιση θα επηρεάσουν καθοριστικά τους μετέπειτα μαρξιστές αλλά και το παγκόσμιο απελευθερωτικό και αντιαποικιακό κίνημα.⁵²

Στην πρώτη επιστολή το 1867 ο Μαρξ γράφει στον Ένγκελς για μια σειρά από κινήσεις που θα επιλύσουν το ιρλανδικό ζήτημα με τον καλύτερο, κατά την γνώμη του, τρόπο:

«Αυτό που οι Ιρλανδοί χρειάζονται είναι:

α) Αυτο-διακυβέρνηση και ανεξαρτησία από την Αγγλία.

β) μια αγροτική επανάσταση. Και με τις καλύτερες προθέσεις στον κόσμο οι Άγγλοι δεν μπορούν να την πραγματοποιήσουν γι' αυτούς, αλλά μπορούν να τους δώσουν τα νόμιμα μέσα να την πραγματοποιήσουν για τους εαυτούς τους.

*γ) Προστατευτικούς δασμούς ενάντια στην Αγγλία [...] εφόσον οι Ιρλανδοί είναι ανεξάρτητοι, η αναγκαιότητα θα τους στρέψει στον προστατευτισμό, όπως έκαναν ο Καναδάς, η Αυστραλία κ.λπ.»*⁵³

Η συμμετοχή ενός έθνους, και συγκεκριμένα του ιρλανδικού, σε έναν ανώτερο εθνικό πολιτισμό δεν αποτελεί πλέον για τον Μαρξ ένα αναγκαίο κακό για την διάδοση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Αντιθέτως, η απελευθέρωσή του

⁵⁰ «Speeches by Marx and Engels on Poland For Poland», 24 March, 1875; Reported: by Engels; <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1875/03/24.htm>.

⁵¹ Χάρμαν Κρις, «Μαρξισμός και Εθνικισμός», σελ. 26.

⁵² Ακόμη στις παραμονές της επανάστασης του Οκτωβρίου του 1917 στην Συνδιάσκεψη του μπολσεβίκικου κόμματος, όταν ο μελλοντικός αρχηγός της Μυστικής Αστυνομίας Πολωνός Φελίξ Τζερζίνσκι παρατήρησε ότι οι βλέψεις των χωρικών των διάφορων εθνότητων ήταν αντιδραστικές, δέχθηκε την οξύτατη απάντηση του Στάλιν που αναρωτήθηκε: «*Μήπως και ο αγώνας των Ιρλανδών εναντίον των Άγγλων δεν είναι επαναστατικός;*» (Ντούτσερ, Ισαάκ, «Στάλιν, Πολιτική Βιογραφία», σελ. 139).

⁵³ Marx to Engels, 30.11.1867, «Karl Marx selected writings», σελ. 590.

από το κυρίαρχο έθνος θα είναι η απαραίτητη προϋπόθεση της ανάπτυξής του. Η σχέση εξάρτησής του είναι στην πραγματικότητα η αιτία που το κρατά καθλωμένο.

Έπειτα από δύο χρόνια, ο Μαρξ επανέρχεται και με επιστολή του προς τον Kugelmann γράφει ότι η αγγλική εργατική τάξη πρέπει όχι μόνο να κάνει κοινή υπόθεση το ιρλανδικό ζήτημα αλλά και «να πάρει την πρωτοβουλία διάλυσης της Ένωσης του 1801 και την αντικατάστασή της από μια ελεύθερη ομοσπονδιακή σχέση». ⁵⁴ Ο Μαρξ στην συνέχεια αναλύει το πρόβλημα της Ιρλανδίας με εξαιρετική οξύνοια τονίζοντας ότι «εφόσον οι υποθέσεις θα είναι στα χέρια του ίδιου του Ιρλανδικού λαού, εφόσον θα δημιουργήσει το δικό του νομοθετικό σώμα, εφόσον γίνει αυτόνομη, η κατάργηση της αριστοκρατίας των γαιοκτημόνων (εν πολλοίς τα ίδια πρόσωπα με τους Άγγλους γαιοκτήμονες) θα είναι απέραντα πιο εύκολη απ' όσο εδώ, διότι στην Ιρλανδία δεν είναι απλά ένα οικονομικό ζήτημα αλλά συγχρόνως ένα εθνικό ζήτημα, εφόσον οι γαιοκτήμονες δεν είναι όπως εδώ, στην Αγγλία, οι παραδοσιακοί αξιωματούχοι και αντιπρόσωποι του έθνους, αλλά οι θανάσιμα μισητοί καταπιεστές τους». ⁵⁵

Ο Μαρξ προχωρά ακόμη ένα βήμα θέτοντας την εθνική διάσταση στην σύγκρουση συμφερόντων, αποδεχόμενος ότι, όπου υπάρχει εθνικό πρόβλημα που συνδυάζεται με την οικονομική καταπίεση, η πάλη για την αποτίναξη της εκμετάλλευσης είναι οξύτερη. Ο συνδυασμός οικονομικής και εθνικής εκμετάλλευσης οδηγεί σε επαναστατική έκρηξη που δεν είναι βέβαιο ότι μπορεί να προκαλέσουν με την ίδια τουλάχιστον ένταση οι οικονομικού-ταξικού χαρακτήρα συγκρούσεις στα πλαίσια του ίδιου έθνους.

Μόλις είκοσι δύο χρόνια μετά την έκδοση του «Μανιφέστου», το 1870, ο Μαρξ είναι υποχρεωμένος πλέον να παραδεχθεί, και πάλι με αφορμή το ιρλανδικό ζήτημα, ότι οι προλετάριοι όχι μόνον έχουν ακόμη «πατρίδα», αλλά η έχθρα των προλεταρίων διαφορετικής εθνικής καταγωγής είναι εξαιρετικά ισχυρή, έτσι που να επιβραδύνεται η πολυαναμενόμενη επανάσταση: «...κάθε βιομηχανικό και εμπορικό κέντρο στην Αγγλία κατέχει μια εργατική τάξη μοιρασμένη σε δύο αντίπαλα στρατόπεδα, τους Άγγλους προλετάρους και τους Ιρλανδούς προλετάρους. Ο μέσος Άγγλος εργάτης μισεί τον Ιρλανδό εργάτη, αισθάνεται ένα μέλος του ηγεμονικού έθνους...». ⁵⁶ Τα αισθήματα μίσους των Άγγλων εργατών για τους Ιρλανδούς συναδέλφους τους οδηγούν τον Μαρξ στο συμπέρασμα πως αυτός που ωφελείται περισσότερο είναι η αριστοκρατία και οι καπιταλιστές της Αγγλίας. Η επανάσταση στην Αγγλία, η οποία για τον Μαρξ είναι βέβαιη, σύμφωνα με την συλλογιστική του για την ωρίμανση των συνθηκών στις παραγωγικές σχέσεις, καθυστερεί λόγω αυτού του αστάθμητου παράγοντα, του εθνικού ιρλανδικού

⁵⁴ Marx to Kugelmann, 29.11.1869, «Karl Marx selected...», ό.π., σελ. 591.

⁵⁵ Ο.π.

⁵⁶ Marx to Meyer and Vogt, 9.4.1870, ό.π., σελ. 591.

ζητήματός. Η θέση υπέρ των Ιρλανδών πατριωτών βασιζέται στην ταξική ανάλυση και στοχεύει στην αφαίρεση από την αγγλική άρχουσα τάξη ενός μοχλού καθυπόταξης του αγγλικού προλεταριάτου: «*το μόνο μέσο για να την επισπεύσουμε [την επανάσταση] είναι να κάνουμε την Ιρλανδία ανεξάρτητη. Το καθήκον της Διεθνούς παντού είναι να προωθεί την σύγκρουση μεταξύ Αγγλίας και Ιρλανδίας στην πρώτη γραμμή και παντού να τάσσεται ανοιχτά με την Ιρλανδία*»⁵⁷.

Η απροθυμία του αγγλικού προλεταριάτου να ταυτιστεί με τις θέσεις της Διεθνούς δεν οφειλόταν μονάχα στο δηλητήριο του εθνικισμού⁵⁸ αλλά και από την συνείδηση καθαρού συμφέροντος απέναντι στις καταπιεζόμενες εθνότητες.

Ο Ένγκελς θα αναλύσει περαιτέρω αυτή την σχέση αποικιοκρατίας και διαφοροποίησης της συνείδησης των εργατών των κρατών μητροπόλεων. Ο Λένιν στο βιβλίο του θα παραθέσει ένα γράμμα του Ένγκελς προς τον Κάουτσκι όπου αναφέρεται «*Με ρωτάτε τι σκέπτονται οι άγγλοι εργάτες για την αποικιακή πολιτική; Το ίδιο ακριβώς που σκέπτονται για την πολιτική γενικά. Εδώ δεν υπάρχει εργατικό κόμμα, υπάρχει μόνο συντηρητικό και φιλελεύθερο-ριζοσπαστικό κόμμα και οι εργάτες ατάραχα μαζί με αυτά απολαμβάνουν τα οφέλη από το αποικιακό μονοπώλιο της Αγγλίας και από το μονοπώλιό της στην παγκόσμια αγορά*»⁵⁹

Είναι απαραίτητο ακόμη να σημειωθεί ότι, παρά την ταύτιση των σύγχρονων εθνών με την ανάπτυξη του καπιταλισμού και την συγκρότηση του έθνους κράτους, οι Μαρξ και Ένγκελς δεν ακολουθούν πιστά αυτήν την θεωρητική αρχή στην ανάλυση των εθνικών χαρακτηριστικών. Εμφανίζεται στα γραπτά τους η απόδοση εθνικών ιδιοτήτων οι οποίες διαρκούν στον χρόνο, πολύ πριν από την εμφάνιση του καπιταλισμού.⁶⁰

⁵⁷ Ο.π. σελ. 592.

⁵⁸ «Στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα έκανε την εμφάνισή της μια καινούργια μέθοδος εξύμνησης του 'βρετανικού εθνικισμού', με την εγκαθίδρυση, για πρώτη φορά, ενός κρατικού συστήματος που γαλουχούσε τα παιδιά στις δόξες της 'εθνικής' ιστορίας, με τη συγγραφή εθνικιστικών λαϊκών διηγημάτων, θεατρικών έργων, ποιημάτων και τραγουδιών από λόγιους θαυμαστές της μοναρχίας και με συνειδητή επιπόνηση παραδόσεων που στόχευαν στο να ενθαρρύνουν το δέσιμο του λαού με τη μοναρχία. Για τις μεσαιές τάξεις η ταύτισή τους με το 'έθνος' και την αυτοκρατορία δεν ήταν μόνον ιδεολογική, αλλά περιείχε πολύ υλικά κίνητρα: η γραφειοκρατία που διοικούσε την αυτοκρατορία ήταν αγγλόφωνη και οι ευκαιρίες για κάποια καριέρα μέσα σε αυτήν ήταν ανοικτές για τους Άγγλους ή τους Σκωτσέζους μικροαστούς, ενώ δεν ήταν με τον ίδιο τρόπο ανοικτές για τους Ιρλανδούς καθολικούς ή για τους Αυστραλούς και σχεδόν καθόλου για τους Ινδούς και τους Αφρικανούς», Χαρμαν Κρις, «Μαρξισμός...» σελ. 21-22.

⁵⁹ Λένιν, Β. Ι., «Ο Ιμπεριαλισμός ανώτατο στάδιο του καπιταλισμού», σελ. 108, 1982 εκδ. Σύγχρονη Εποχή. Η παραπομπή του Λένιν είναι: Briefwechsel von Marx und Engels, Bd.II, S, 190 IV, 433.

Ο Ένγκελς είχε ήδη επισημάνει αυτή την αλλαγή μέρους της εργατικής τάξης της Αγγλίας ήδη από το 1858 όταν έγραφε στον Μαρξ: «...το αγγλικό προλεταριάτο, στην πραγματικότητα όλο και περισσότερο μετατρέπεται σε αστικό, έτσι που και αυτό το έθνος, που είναι το πιο αστικό απ' όλα τα έθνη, φαίνεται να θέλει να προχωρήσει τόσο μακριά ώστε να έχει πλάι στην αστική τάξη, στην αστική αριστοκρατία και ένα αστικό προλεταριάτο. Φυσικά, αυτό είναι ως έναν ορισμένο βαθμό δικαιολογημένο για ένα έθνος που εκμεταλλεύεται όλον τον κόσμο». Παρατίθεται από Νίκο Ψυρούκη, «Το εθνικό...» σελ. 157, με παραπομπή: Γράμμα Φ. Ένγκελς προς Κ. Μαρξ, Marx-Engels, Spicy, τομ. 29, Praha, 1969, σ. 397.

⁶⁰ Η παρακάτω ανάλυση βρίσκεται σε πλήρη αντίθεση με την άποψη για την δημιουργία των εθνών στην καπιταλιστική αυγή του ευρωπαϊκού κόσμου. Η συνέχεια και αντοχή εθνικών χαρακτηριστικών αποδεικνύει ότι έχουν πολύ πιο βαθιές ρίζες στο παρελθόν: «Όσο παλαιότερα γηγαινόμε στην ιστορία,

Οι αναφορές, όμως, στο εθνικό ζήτημα θα είναι ελάχιστες στο έργο των δύο θεωρητικών. Η συστηματική πρόταξη της κοινωνικο-οικονομικής ανάλυσης θα τους οδηγήσει στην μερική υποτίμηση της εθνικής διάστασης. Χαρακτηριστική περίπτωση αποτελούν τα γεγονότα της Κομμούνας του Παρισιού το 1871. Ο Μαρξ αναγνωρίζει ότι αυτό που προκάλεσε την Κομμούνα του Παρισιού δεν είναι ο ταξικός αγώνας του γαλλικού προλεταριάτου αλλά οι συγκεκριμένες συνθήκες του πολέμου με την Πρωσία.⁶¹ Εντούτοις δεν επιμένει ιδιαίτερα στην πατριωτική παράμετρο των Κομμουνάρων του Παρισιού και στην επιδίωξη τους να αντικαταστήσουν τις καταρρέουσες αστικές δομές στην υπεράσπιση της Γαλλίας από τους Πρώσους.⁶²

τόσο περισσότερο τα χαρακτηριστικά που διαφοροποιούν λαούς της ίδιας φυλής εξαφανίζονται... Ακριβώς όπως οι Σκανδιναβοί και οι Γερμανοί διέφεραν λιγότερο στους έβδομο και όγδοο αιώνα απ' ό,τι σήμερα, έτσι πρέπει οι Ιρλανδοί Κέλτες και οι Γαλάτες Κέλτες να ομοιάζαν μεταξύ τους περισσότερο από τους σημερινούς Ιρλανδούς και Γάλλους. Επομένως δεν θα έπρεπε να εκπλαγούμε εάν βρούμε στην περιγραφή των Γαλατών από τον Καίσαρα πολλά χαρακτηριστικά τα οποία αποδόθηκαν από τον Giraldus μετά από περίπου δώδεκα αιώνες στους Ιρλανδούς, και τα οποία επιπλέον, είναι ενδιάκριτα στον ιρλανδικό εθνικό χαρακτήρα ακόμη και σήμερα, παρά την ανάμειξη με γερμανικό αίμα», Marx, Karl & Engels, Frederick, «Ireland and the Irish Question», σελ. 209, N.Y., International Publishers, 1972. Το 1884 ο Ένγκελς θα γράψει το δοκίμιό του με τίτλο «Για την παρακμή της φεουδαρχίας και την εμφάνιση των εθνών κρατών», (Marx-Engels Collected Works, τ. 26, σελ. 556-565, Μόσχα 1990), και στο οποίο ακολουθεί πιο αυστηρά το σχήμα έθνους κράτος- γέννηση έθνους. Όμως το κείμενο θα δημοσιευθεί για πρώτη φορά το 1935.

⁶¹ «... το αποφασιστικό μη εννοϊκό 'ατύχημα' αυτή την φορά δεν πρέπει να αναζητηθεί καθόλου στις γενικές συνθήκες της γαλλικής κοινωνίας, αλλά στην παρουσία των Πρώσων στην Γαλλία και την θέση τους ακριβώς προ του Παρισιού» Marx to Kugelmann, 17.44.1871, K. Marx «selected writings», ό.π., σελ. 592.

⁶² Για την προσέγγιση του Μαρξ προς την Παρισινή κομμούνα ο Γάλλος διανοούμενος Regis Debray αναφέρει : «Η στοιχειωδέστερη μελέτη της ιστορίας της παρισινής κομμούνας δείχνει τον ισχυρά πατριωτικό, ακόμη και σοβινιστικό της χαρακτήρα. Εντούτοις ο Μαρξ επέβαλε την μυθολογική του ερμηνεία της Κομμούνας τόσο ισχυρά –εμείς ακόμη χρησιμοποιούμε τα γαυλιά του σήμερα– που αυτή η όμη έχει εξαφανισθεί τελείως. Παύει να είναι ένα πατριωτικό ζέσπασμα ενάντια σε έναν εισβολέα. Γιατί ο Trochu και ο Jules Favre διώχθηκαν κατά την διάρκεια της Κομμούνας; Επειδή [ ] απέτυχαν να άρουν την πολιορκία του Παρισιού, και [ ] κατηγορήθηκαν για συνεργασία με τον εχθρό. Υπάρχει μια εξαιρετικά πατριωτική πλευρά στην Κομμούνα που ο Μαρξ δεν συζητά καθόλου». Συνέντευξη του Regis Debray “Marxism and the National Question”, «New Left Review» 105, 10/11.1977, σελ. 33) .

Για την λειτουργία αυτή των επαναστατικών κινήσεων δύο Έλληνες θεωρητικοί σημειώνουν: «Αν όμως το επαναστατικό κίνημα είναι (προσωρινά) υποχρεωμένο να προσαταλισθεί με κριτήριο την εξωτερική πολιτική και να τη θεωρήσει ως (έναν) κύριο τομέα της δράσης του, τότε πρέπει να δοκιμασθεί μ' επιτυχία πρώτα-πρώτα σ' αυτόν τον τομέα [...] Έτσι η υπόθεση του έθνους ως του πρωταρχικού μεγέθους της εξωτερικής πολιτικής υπό ορισμένες συνθήκες γίνεται υπόθεση της επανάστασης, η επανάσταση επικρατεί επειδή μπορεί να καθοδηγήσει μ' επιτυχία το έθνος μέσα στον αγώνα των εθνών» Π. Κονδύλης, «Θεωρία του πολέμου», σελ. 228. Ιδιαίτερα στον ρόλο του πολέμου και της στρατιωτικής ήττας στην πρόκληση των επαναστάσεων ο Κώστας Παπαϊωάννου γράφει : «κι' αυτό που γκρέμισε αυτή την ισορροπία κι εκμηδένισε κάθε οργανωμένη κοινωνική μορφή είναι το διπλό 'ίμπακτ' του εθνικισμού, που ζεσπώνει τις μάζες του 20ού αιώνα, και του πολέμου, που βάζει στη δοκιμασία της φωτιάς όλη την ψυχική, πολιτική και οικονομική προετοιμασία του κάθε έθνους : ο κύριος παράγοντας της κρίσης ήταν όχι η εξάπλωση και ακόμη λιγότερο η ωρίμανση του καπιταλισμού που περίμενε ο Μαρξ, αλλά οι ιμπεριαλιστικοί πόλεμοι και η στρατιωτική κατάρρευση. Όχι η εμφάνιση και η δραστηριοποίηση μιας αριθμητικά ασήμαντης αστικής και εργατικής τάξης αλλά η ανικανότητα των προκαπιταλιστικών καθεστώτων να δώσουν στο έθνος τον οικονομικοπολιτικό εξοπλισμό που του χρειάζεται για να περιφρουρήσει την τιμή και την ανεξαρτησία του». Κώστας Παπαϊωάννου, «Η γένεση...» σελ.69.

Οι διαφορετικές οπτικές που εμφανίζονται στα έργα των Μαρξ και Ένγκελς σχετικά με το έθνος και τα εθνικά κινήματα⁶³ θα αποτελέσουν το υλικό που θα χρησιμοποιήσουν αφετηριακά οι διάφορες τάσεις των μαρξιστών.

Σύμφωνα με τον Connor Walker το έργο των Μαρξ και Ένγκελς σχετικά με το εθνικό ζήτημα κληροδότησε τρεις τάσεις στους ιδεολογικούς συνεχιστές τους. «*Η πρώτη τάση, η οποία αργότερα ορίστηκε ως κλασικός μαρξισμός, βασίστηκε στο πρωτείο της ταξικής συνείδησης και της αναγκαιότητας της ταξικής πάλης, και ήταν επομένως αδιάλλακτη με τον εθνικισμό. Η δεύτερη τάση, ο στρατηγικός μαρξισμός, προωθεί την τυπική υποστήριξη στο δικαίωμα του εθνικού αυτοπροσδιορισμού αφηρημένα, συνοδευόμενος με πολύ επιλεκτική υποστήριξη των εθνικών κινήματων στο βασίλειο της δράσης. [...] Η τελική τάση, ο εθνικός μαρξισμός βρήκε αντανάκλαση στις αναφορές στα εθνικά χαρακτηριστικά που διαπερνούν τις εποχές και στον ρόλο των εθνών ως τα κύρια όργανα των ιστορικών δυνάμεων.*»⁶⁴ Αυτές οι τάσεις θα αντιπαρεθεθούν πολύ σύντομα στον ευρωπαϊκό χώρο έχοντας ως κύριο πεδίο εκδήλωσής τους δύο αυτοκρατορίες που παρέβαιαν από τα οικονομικά και εθνικά τους προβλήματα: την Αυστρο-Ουγγαρία των Αψβούργων και την Ρωσική Αυτοκρατορία των Ρομανόφ. Η σύγκρουση αυτών των τάσεων θα κορυφωθεί όταν οι Ρώσοι κομμουνιστές θα καταλάβουν την εξουσία και το εθνικό ζήτημα θα εξέλθει των ορίων της θεωρίας ή της επαναστατικής τακτικής και θα αποτελέσει το κυρίαρχο πρόβλημα της κρατικής πολιτικής του Κομμουνιστικού Κόμματος.

---

⁶³ Σύμφωνα με τον Walker Connor οι βασικές προτάσεις των Μαρξ-Ένγκελς συνοψίζονται στις εξής:

1. Το έθνος και η ιδεολογία του (εθνικισμός) είναι μέρος του εποικοδομήματος, προϊόντα της καπιταλιστικής εποχής.
2. Ο εθνικισμός (και ίσως όλες οι εθνικές διαφοροποιήσεις) είναι επομένως εφήμερο φαινόμενο, το οποίο δεν θα διασώσει τον καπιταλισμό.
3. Ο εθνικισμός μπορεί να είναι προοδευτική ή αντιδραστική δύναμη.
4. Είτε προοδευτικός είτε αντιδραστικός ο εθνικισμός είναι παντού μια ιδεολογία της αστικής τάξης στην υπηρεσία αυτής της τάξης και με σκοπό να απομακρύνει την εργατική τάξη από την αυτοσυνειδητοποίησή της και τα συμφέροντά της.
5. Αυτό το στρατήγημα δεν μπορεί να δουλέψει, διότι οιπίστεις καθορίζονται από τις οικονομικές πραγματικότητες παρά από τα εθνικά αισθήματα.
6. Οι κομμουνιστές μπορούν να υποστηρίξουν κάθε κίνημα, εθνικιστικό ή άλλο, όταν το κίνημα εκπροσωπεί την πλέον προοδευτική επιλογή.
7. Αλλά οι ίδιοι οι κομμουνιστές πρέπει να παραμείνουν πάνω από τον εθνικισμό, αυτή η ανοσία είναι το μόνο συγκεκριμένο χαρακτηριστικό τους.
8. Μια φαινομενική ευθυγράμμιση με τις εθνικές φιλοδοξίες μέσω της δημόσιας υποστήριξης της αφηρημένης αρχής της αυτοδιάθεσης είναι μια καλή στρατηγική αλλά στο μη αφηρημένο επίπεδο απόφαση πότε θα υποστηριχθεί και πότε όχι ένα εθνικό κίνημα πρέπει να παρθεί σε ξεχωριστή βάση.
9. Η τελική δοκιμή στην οριστικοποίηση της υποστήριξης ή δεν είναι η σχετική προοδευτικότητα του ιδιαίτερου κινήματος αλλά η σχέση του με τις ευρύτερες απαιτήσεις του διεθνούς κινήματος στο σύνολό του», Connor Walker, «*The National Question in Marxist-Leninist Theory and Strategy*», Princeton 1984, σελ.10-11. Από αυτή την κατηγοριοποίηση γίνεται κατανοητό ότι οι θέσεις κινούνται σε θεωρητικά επίπεδα εξαιρετικά αποκλίνοντα μεταξύ τους και η προσπάθεια να εξαχθούν απόλυτες πολιτικές κατευθύνσεις του κλασικού μαρξισμού επί του εθνικού ζητήματος θα ήταν αυθαίρετη.

⁶⁴ Ό.π. σελ. 19-20.

2. Το πλαίσιο διαμόρφωσης των θεωρητικών θέσεων των μπολσεβίκων στο εθνικό ζήτημα έως το 1917.

α. ευρωπαϊκή σοσιαλδημοκρατία – αυстроμαρξιστική σχολή: Στην τελευταία δεκαετία του 19^{ου} αιώνα έως και την έκρηξη του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου και της μπολσεβίκικης επανάστασης στην Ρωσία το εθνικό ζήτημα θα αναδεικνύεται με μεγαλύτερη επιμονή στα προγράμματα των σοσιαλιστικών κομμάτων της Ευρώπης. Οι παράγοντες που επέτειναν την αναζήτηση θεωρητικών αρχών στην πολιτική γραμμή επί του εθνικού ζητήματος ήταν:

α) τα εθνικά προβλήματα του ευρωπαϊκού χώρου, τα οποία εξακολουθούσαν να μένουν άλυτα και υπονόμευαν κυρίως τις πολυεθνικές αυτοκρατορίες –Ρωσία, Αυστρο-Ουγγαρία, Οθωμανικό κράτος,

β) η αποικιοκρατική πολιτική, η οποία ως ιμπεριαλισμός στην φάση αυτή του καπιταλισμού, απαιτούσε την πολιτική τοποθέτηση των εργαζομένων των μητροπολιτικών κρατών απέναντι στους λαούς των αποικιών,

γ) ο εντεινόμενος ανταγωνισμός των ευρωπαϊκών κρατών, ο οποίος θα οδηγούσε στον Α΄ παγκόσμιο πόλεμο, και απαιτούσε την εξέταση του δилήμματος: διεθνισμός ή πατριωτισμός.

Σε αυτό το πλαίσιο και στη διαδικασία επεξεργασίας συγκεκριμένων θέσεων στα παραπάνω ζητήματα, επί μέρους πλευρές του εθνικού ζητήματος θα προκαλέσουν την εκδήλωση διαφορετικών τάσεων στη Β΄ Διεθνή και στους επίγονους του μαρξισμού.

Η πλειοψηφία των κομμάτων της Β΄ Διεθνούς, που θα προσδώσει εξέχουσα σημασία στο εθνικό ζήτημα⁶⁵, θα καταλήξει στην υποστήριξη της κρατικής πολιτικής στην προετοιμασία και τελικά και στη διεξαγωγή του πολέμου.

Κυρίαρχο ρόλο τόσο στην διαμόρφωση νέων θεωρητικών θέσεων όσο και πολιτικής πρακτικής στο εθνικό ζήτημα θα έχει η γερμανική σοσιαλδημοκρατία. Ο Edward Bernstein έγραφε το 1898 ότι: «η εθνική διαφορετικότητα και το ιστορικό στοιχείο ριζωμένο στην παράδοση είναι πολύ μεγαλύτερης σημασίας απ' όσο εμείς και οι επιστήμονες δάσκαλοί μας είχαμε αρχικά υποθέσει» και: «η δήλωση ότι ο εργάτης δεν έχει πατρίδα δεν αποτελεί μέρος του πιστεύω μου».⁶⁶

Το εθνικό ζήτημα, όμως, για την πλειοψηφία των Γερμανών σοσιαλδημοκρατών θα αντιμετωπισθεί από την θέση του γερμανικού έθνους προς

⁶⁵ Το Διεθνές Συνέδριο της Β΄ Διεθνούς στο Λονδίνο το 1896 αναφέρει: «το συνέδριο δηλώνει ότι τάσσεται υπέρ του ολοκληρωτικού δικαιώματος αυτοδιάθεσης όλων των εθνών και εκφράζει τη συμπάθειά του προς τους εργάτες κάθε χώρας, που υποφέρει σήμερα κάτω από το στρατιωτικό, εθνικό ή άλλο ζυγό της απολυταρχίας», Από το «δικαίωμα αυτοδιάθεσης των εθνών», Β.Ι. Λένιν (όπου παραπέμπει στο «Πρακτικά και αποφάσεις του Διεθνούς Συνεδρίου των σοσιαλιστικών εργατικών κομμάτων και των επαγγελματικών συνδικάτων του Λονδίνου, από τις 27 του Ιούλη ως την 1 Αυγούστου 1896», Βερολίνο 1897, σελ. 18) σελ. 80-81.

⁶⁶ Connor Walker, «The National Question ...», σελ. 28

τα άλλα έθνη, και όχι με διεθνιστικά κριτήρια είτε επρόκειτο για την αποικιοκρατική πολιτική της Γερμανίας είτε τον ανταγωνισμό της με τα άλλα κυρίαρχα ευρωπαϊκά κράτη και τα έθνη τους. «Από την αρχική αντιαποικιακή πολιτική άρχισαν να περνούν, σε μερικά συνέδρια, σε παρατηρήσεις για την ανάγκη μιας αποικιακής πολιτικής 'πιο ρεαλιστικής': αυτό σήμαινε ότι επιδοκιμάζουν την αποικιακή πολιτική των ηγετικών κύκλων, αλλά όχι τις κτηνώδεις μεθόδους τους».⁶⁷

Στην περίπτωση της γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας, όπως και στις ανάλογες των κομμάτων σε ευρωπαϊκά κράτη που θα συνταχθούν μαζί της στο θεωρητικό πλαίσιο υποστήριξης των αποικιοκρατικών θέσεων, παρατηρείται η ίδια πολιτική συμπεριφορά, την οποία περιγράφουν οι Μαρξ και Ένγκελς, με αυτή της αγγλικής εργατικής τάξης. Απέναντι στις αποικίες ταυτίζονται τα συμφερόντων των τάξεων μιας κοινωνίας με στόχο την εκμετάλλευση άλλων λαών και θεωρητικό άλλοθι την εκπολιτιστική ισχύ του δικού τους πολιτισμικού πλούτου. Ως εκ τούτου δεν αποτελούσαν παρέκκλιση ή ιδιαιτερότητα οι απόψεις του Χάινριχ Κούννοβ, ενός από τους θεωρητικούς της σοσιαλδημοκρατίας που ασχολήθηκε με το εθνικό ζήτημα, όταν απέρριπτε την θέση για την αυτοδιάθεση των λαών: «Η κρατική ανεξαρτησία των μικρών, μορφωτικά καθυστερημένων εθνών είναι μια αντίφαση όχι μόνο αναφορικά προς τα έθνη που προέκυψαν ιστορικά, αλλά και προς τη συνολική κατεύθυνση της ανάπτυξης, που καταλήγει στην αφομοίωση των 'λαϊκών ερειπίων', 'εθνικών λουλουδιών', και 'λαϊκών υπολειμμάτων', όπως περιέγραφε ο Ένγκελς τα μικρά, καθυστερημένα μορφωτικά έθνη. Στο βαθμό που η αυτονομία αυτών των εθνών είναι γενικά δυνατή, το μικρό κράτος που προέκυψε έτσι δεν θα ήταν πια σε θέση να επιζήσει σύμφωνα μ' αυτή την προοπτική ανάπτυξης, που τείνει στην δημιουργία μεγάλων κρατικών και οικονομικών μονάδων».⁶⁸

Η γραμμή που θα χαράξει η Διεθνής θα δημιουργήσει ένα τεράστιο χάσμα στους κόλπους της, καθώς από αυτήν θα αποσχιστούν οι πιο διεθνιστικές δυνάμεις με κυρίαρχη ανάμεσά τους την ρωσική σοσιαλδημοκρατία.

Στην ίδια την γερμανική σοσιαλδημοκρατία θα εκδηλωθεί διάσπαση του κόμματος με την αποχώρηση της ομάδας «Σπάρτακος» των Ρόζα Λούξεμπουργκ και Καρλ Λίμπκνεχτ, που θα ακολουθήσουν την πλέον συνεπή διεθνιστική γραμμή.

Η, πολωνικής καταγωγής, Ρόζα Λούξεμπουργκ θα επέμβει στην συζήτηση που αναπτύσσεται από τους διανοούμενους της σοσιαλδημοκρατίας για το εθνικό

⁶⁷ Πρέντραγκ, Βρανίτσκι, ό.π., σελ. 323. Έως την έκρηξη του πολέμου το αποικιοκρατικό ζήτημα θα προβληματίζει την Β' Διεθνή: «το ζήτημα ανακινήθηκε και στο συνέδριο της Διεθνούς στη Στουτγάρδη (Αύγουστος 1907). Ο οπορτουνιστικές θέσεις των Μπερνστάιν, Μπαβίντ, Ράμσεϊ Μακ Ντόναλντ και άλλων απορρίφθηκαν. Το συνέδριο υιοθέτησε μίαν απόφαση με την οποία καταδικάζονταν, ανάμεσα στα άλλα, η αποικιακή καπιταλιστική πολιτική, που στρεφόταν να υποδουλώσει και να εξοντώσει τους αποικιοκρατούμενους λαούς. Η εκπολιτιστική αποστολή που προφασιζόταν ο καπιταλισμός αποτελούσε μεταμφίεση των επεκτατικών του βλέψεων. Μόνο η σοσιαλιστική κοινωνία θα επέτρεπε σε όλους τους λαούς να αναπτύξουν πλήρως την κουλτούρα τους», ό.π.

⁶⁸ Κούννοβ, Χάινριχ, «Η μαρξιστική θεωρία της ιστορίας, της κοινωνίας και του κράτους», τ. 1, σελ. 329, Βερολίνο 1920, 1922.

ζήτημα γράφοντας ένα κείμενο με τίτλο «*Το εθνικό ζήτημα και η αυτονομία*», που δημοσιεύεται στα πολωνικά το 1908 στο περιοδικό «Przegląd Socjaldemokratyczny».⁶⁹

Ήδη για την Λούξεμπουργκ και τους οπαδούς της αντίθεσης στην αυτοδιάθεση των εθνών η πρώτη μάχη είχε δοθεί στο δεύτερο συνέδριο του Σ.Δ.Ε.Ρ.Κ., όταν στην παράγραφο 9 του προγράμματος, που υποστήριζαν οι Πλεχάνοφ και Λένιν, τίθεται το ζήτημα της εθνικής αυτοδιάθεσης. Οι Πολωνοί μαρξιστές «*αποχώρησαν από το συνέδριο, όταν πείστηκαν ότι είναι απελπιστική η θέση τους μπροστά στην ανώτατη συνέλευση των μαρξιστών, και των μεγαλορώσων, και των εβραίων, και των γεωργιανών και των αρμένιδων*».⁷⁰

Η Λούξεμπουργκ θα ηγηθεί της λεγόμενης «πολωνικής αίρεσης», της ομάδας των Πολωνών σοσιαλδημοκρατών που θα καταψηφίσουν το αίτημα του Σ.Δ.Ε.Ρ.Κ. για την πολωνική ανεξαρτησία. Για όλο το επόμενο διάστημα η Λούξεμπουργκ θα καταπολεμά τις απόψεις για εθνική αυτοδιάθεση των Πολωνών, επιμένοντας σε μια μαρξιστική καθαρότητα συνοδευόμενη από την εμμονή της μη ταύτισης, ούτε στο ελάχιστο, με τους Πολωνούς εθνικιστές πολιτικούς. Η στάση της αυτή θα καυτηριασθεί με οξύ και ειρωνικό τρόπο από τον Λένιν, ο οποίος θα υιοθετήσει το αίτημα για πολωνική ανεξαρτησία και το αντιπαράθετει στο σοβινιστικό μεγαλορωσισμό: «*Λένε ότι για το ποντίκι δεν υπάρχει πιο δυνατό θηρίο από τη γάτα. Όπως φαίνεται, για τη Ρόζα Λούξεμπουργκ δεν υπάρχει πιο δυνατό θηρίο από τα "φράκα". "Φράκα" λένε στην απλή γλώσσα το "πολωνικό σοσιαλιστικό κόμμα", τη λεγόμενη επαναστατική ομάδα...*»⁷¹

Σε κάθε περίπτωση, ο ρόλος της Λούξεμπουργκ στο επαναστατικό κίνημα θα είναι εξέχων έως και τον βίαιο θάνατό της το 1919, διατηρώντας πάντοτε τις θέσεις της για το εθνικό ζήτημα, ενισχυμένες από τα γεγονότα και τα αποτελέσματα του παγκόσμιου πολέμου. Η Λούξεμπουργκ θα εξαπολύσει ανελέητη κριτική ενάντια στην επίσημη γερμανική σοσιαλδημοκρατία και την Β' Διεθνή για τη στάση που θα κρατήσουν απέναντι στον πόλεμο και την εργατική τάξη των ευρωπαϊκών χωρών.⁷²

⁶⁹ Ρόζα Λούξεμπουργκ, «*Το εθνικό ζήτημα και η αυτονομία*», «Przegląd Socjaldemokratyczny» (Σοσιαλδημοκρατική Επιθεώρηση-στα πολωνικά), τεύχη 6,7,8-9, 10, 12 και 14-15, 1908, 1909. Στην ομάδα Λούξεμπουργκ-Λήμπκνεχτ ανήκει και ο Ολλανδός κομμουνιστής Πάνεκεκ, ο οποίος διατυπώνει τη θέση ότι: «ο σοσιαλισμός υπερασπίζει το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης και αντιτίθεται σε κάθε καταπίεση και εκμετάλλευση, καθώς και στον απολυταρχισμό. Από το γεγονός αυτό γεννιέται στα καταπιεζόμενα έθνη μια πολύ ζωηρή συμπάθεια για το σοσιαλισμό», Πάνεκεκ Άντον «*Η διαφορετάκτικης στο εργατικό κίνημα*», σελ. 123, Αμβούργο 1909.

⁷⁰ Β.Ι. Λένιν «*Για το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης ...*», ό.π. σελ. 94.

⁷¹ Ό.π. σελ. 76.

⁷² Η ίδια η Ρ. Λούξεμπουργκ παραθέτει τις απόψεις αυτές στο βιβλίο της «*Η εργατική τάξη και ο πόλεμος*», σελ. 23, που εκδόθηκε το 1916: «*Όσο θέτομε την ερώτηση κάτω απ' τη μορφή νίκη ή ήττα, όλα τα άλλα περνάνε σε δεύτερο πλάνο, συμπεριλαμβανομένου του σκοπού του πολέμου. Επομένως, περνάνε πολύ περισσότερο σε δεύτερο πλάνο στους κόλπους του στρατού και του πληθυσμού όλες οι διαφορές ανάμεσα στα κόμματα, τις τάξεις, τις εθνότητες*» («*Neue Zeit*», 23, 25.9.14) και επίσης το

Η ανάλυση του πολέμου από την Πολωνέζα επαναστάτρια την οδηγεί στο συμπέρασμα ότι δεν μπορεί να υπάρξει αυτοδιάθεση για τα έθνη σε συνθήκες καπιταλισμού: «Ο διεθνής σοσιαλισμός αναγνωρίζει στα Έθνη το δικαίωμα να είναι ελεύθερα, ανεξάρτητα και ίσα. Αλλά μόνο ο παγκόσμιος σοσιαλισμός είναι ικανός να δημιουργήσει τέτοια έθνη, αυτός μονάχα είναι σε θέση να κάνει το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης των Εθνών μια πραγματικότητα».⁷³

Και συνεχίζει διακηρύσσοντας ότι όσο θα υπάρχουν καπιταλιστικά κράτη, και ιδίως όσο η ιμπεριαλιστική πολιτική θα προσδιορίζει και θα μεταβάλλει την εσωτερική και εξωτερική ζωή των Κρατών, το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης των λαών δεν έχει καμιά αξία με τον τρόπο που αυτο-ανακηρύσσεται τόσο στην διάρκεια του πολέμου όσο και σε καιρό ειρήνης. «Ακόμα περισσότερο. Στα πλαίσια του ιμπεριαλισμού δεν θα μπορούσαμε να φαντασθούμε αμυντικό εθνικό πόλεμο, και οι σοσιαλιστές που δεν θα λάμβαναν υπόψη τους αυτό το προσδιοριστικό ιστορικό πλαίσιο και πού, μέσα στις παγκόσμιες υποθέσεις, θα θέλανε να τοποθετηθούν από μια ειδική άποψη, να πάρουν για παράδειγμα το μέρος μιας χώρας, θα χιζάνε απ' την αρχή κιάλας του παιχνιδιού την πολιτική τους πάνω στην άμμο».⁷⁴

Η Λούξεμπουργκ απορρίπτει τον όποιο εθνικό αγώνα ανεξαρτησίας στα πλαίσια του καπιταλισμού, θεωρώντας τον ως ψευδαίσθηση. «Η πολιτική των ιμπεριαλιστικών κρατών και ο ιμπεριαλιστικός πόλεμος δεν μπορούν να δώσουν σε κανένα καταπιεζόμενο έθνος την ελευθερία και την ανεξαρτησία του. Τα μικρά έθνη, που οι άρχουσες τάξεις τους είναι συνένοχοι των συνεταίρων τους των μεγάλων κρατών, δεν είναι παρά τα πiónια στην ιμπεριαλιστική σκακιέρα των μεγάλων δυνάμεων που τα χρησιμοποιούν, ακριβώς όπως και τις δικές τους εργαζόμενες τάξεις, σε καιρό πολέμου, σαν όργανα προορισμένα να θυσιαστούν χάρη των καπιταλιστικών συμφερόντων ύστερα από τον πόλεμο»⁷⁵

Το μόνο που απομένει είναι ο ανειρήνευτος ταξικός αγώνας, και το συμπέρασμα της Λούξεμπουργκ είναι και το συμπέρασμα του «Μανιφέστου», του οποίου η Πολωνοεβραία επαναστάτρια θα αποδειχθεί ο πιο συνεπής εκφραστής. «Η μόνη υπεράσπιση κάθε πραγματικής εθνικής ελευθερίας είναι σήμερα η πάλη της επαναστατικής τάξης ενάντια στον ιμπεριαλισμό. Η πατρίδα του προλεταριάτου,

---

απόσπασμα από το άρθρο «τα όρια της Διεθνούς» «Ο παγκόσμιος πόλεμος χωρίζει τους σοσιαλιστές σε διαφορετικά στρατόπεδα και ουσιαδώς σε διάφορα εθνικά στρατόπεδα». («Neue Zeit», 8, 27.11.14).

⁷³ Ο.π. σελ. 29.

⁷⁴ Ο.π. 29-30. Η Λούξεμπουργκ θα εξηγήσει ότι παρόλο που «το εθνικό κράτος, η εθνική ενότητα και ανεξαρτησία [...] ήταν τα ιδεολογικά εμβλήματα κάτω από τα οποία συγκροτήθηκαν τα μεγάλα αστικά κράτη, τον περασμένο αιώνα στη καρδιά της Ευρώπης», τώρα πια ο καπιταλισμός «για να αναπτυχθεί, του χρειάζεται ένα αδιαίρετο έδαφος, όσο μεγαλύτερο γίνεται, που νάχει το ίδιο πολιτιστικό επίπεδο», ό.π., σελ. 31. Σύμφωνα με αυτή την οπτική ο καπιταλισμός είναι ενάντιος στον κρατικό κατακερματισμό και επιδιώκει την ενσωμάτωση των εθνών σε ενιαίες οντότητες κα μάλιστα προωθώντας την πολιτιστική ομογενοποίηση.

⁷⁵ «Καθήκοντα της Διεθνούς Σοσιαλδημοκρατίας», θέσεις γραμμένες από τη Ρόζα Λούξεμπουργκ τον Γενάρη του 1916, στο Ρόζα Λούξεμπουργκ «Η εργατική ...», ό.π., σελ. 63.

στην υπεράσπιση της οποίας πρέπει να υποτάσσεται κάθε τι, είναι η σοσιαλιστική Διεθνής»⁷⁶.

Μια τρίτη πολιτική γραμμή στην μαρξιστική θεωρία αποτελεί η αυστριακή τάση, η οποία θα προσδώσει τεράστιο ενδιαφέρον στο εθνικό ζήτημα, επιδιώκοντας να καθορίσει εννοιολογικά το έθνος, και κυρίως να χαράξει συγκεκριμένες πολιτικές κατευθύνσεις στο ζωτικό για την επιβίωση της αυστρο-ουγγρικής αυτοκρατορίας πρόβλημα των εθνοτήτων της.

«Στο μορφωτικό πεδίο, η κατάσταση ήταν από πολλές απόψεις όμοια με κείνη της γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας, πέρα βέβαια από το γεγονός ότι η Αυστρο-ουγγαρία ήταν πολυεθνικό κράτος και άρα το εθνικό ζήτημα έπαιρνε οξύτερη μορφή. Δεν είναι τυχαίο που οι αυστριακοί θεωρητικοί αφιέρωσαν τις καλύτερες δυνάμεις τους σε αυτό το πρόβλημα».⁷⁷ Η θεωρητική ανάλυση του αυστριακού μαρξισμού θα έχει καταλυτική επίδραση στις προσεγγίσεις των μαρξιστών και κυρίως των Ρώσων σοσιαλδημοκρατών, οι οποίοι επίσης έπρεπε να απαντήσουν σε παρόμοια ζητήματα στην πολυεθνική ρωσική αυτοκρατορία.

«Η εμφάνιση και η ανάπτυξη του αυστρο-μαρξισμού ήταν αποτέλεσμα από την μια πλευρά των οικονομικών και πολιτικών αλλαγών στην αυτοκρατορία των Αψβούργων και από την άλλη από την αξιοσημείωτη άνθηση της πνευματικής ζωής στην πρωτεύουσα Βιέννη. Κατά την περίοδο από το 1848 έως τα τέλη του 19^{ου} αιώνα και ιδιαίτερος την δεκαετία του 1890, η Αυτοκρατορία μεταμορφώθηκε τάχιστα από ένα αγροτικό σε ένα βιομηχανικό κράτος, στο οποίο ένα τέταρτο των εργαζομένων είχαν σχέση με την βιομηχανία. Ο συνολικός πληθυσμός αυξήθηκε από λιγότερα από τριάντα εκατομμύρια σε πενήντα εκατομμύρια, και ο πληθυσμός της Βιέννης αυξήθηκε από λιγότερο από μισό εκατομμύριο το 1864 σε 1.675.000 το 1900, και σε περισσότερο από δύο εκατομμύρια το 1914. Η διαδικασία της εκβιομηχάνισης και της αστικοποίησης συνοδεύθηκε από την άνοδο των νέων

⁷⁶ Ο.π., σελ. 67. Ασφαλώς, θα πρέπει να επισημανθεί ο χρονικός προσδιορισμός «σήμερα» στην θέση της Λούξεμπουργκ, δηλαδή τις συνθήκες του παγκοσμίου πολέμου, έτσι ώστε να μην παρακινδυνεύσουμε την γενίκευση, η οποία όμως δεν θα ήταν μακριά από την συλλογιστική που αναπτύσσει η Λούξεμπουργκ για το ιμπεριαλιστικό στάδιο, είτε σε συνθήκες παγκοσμίου πολέμου είτε όχι.

⁷⁷ Βρανίτσκι Πρέντραγκ, «Ιστορία...», ό.π., σελ. 359. Ο όρος 'Αυστρο-μαρξισμός' επινοήθηκε από τον Αμερικανό σοσιαλιστή, Louis Boudin, μερικά χρόνια πριν από τον Πρώτο Παγκόσμιο πόλεμο, για να περιγράψει μια ομάδα νεαρών μαρξιστών διανοουμένων στην Βιέννη –οι πλέον εξέχοντες ανάμεσά τους ήταν ο Μάξ Άντλερ, ο Όττο Μπάουερ, ο Ρούντολφ Χίλφερντιγκ και ο Καρλ Ρέννερ- οι οποίοι συμμετείχαν ενεργά στο αυστριακό σοσιαλιστικό κίνημα. «Austro-marxism, texts» translated and edited by Tom Bottomore & Patrick Goode, σελ. 1. Oxford University Press, 1978. «Αργότερα, μετά την άνοδο του μπολσεβικισμού, κατέλαβαν μια θέση, τόσο θεωρητικά όσο και πολιτικά, μεταξύ των ανερχομένων ρεφορμιστικών σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων και των πρόσφατα δημιουργημένων Κομμουνιστικών Κομμάτων, μια θέση που συμβολικά χαρακτηρίστηκε από τον ρόλο του Φρίντριχ Άντλερ στην δημιουργία της βραχύβιας 'Δεύτερης και μισό Διεθνούς'». Σημαντική είναι η διοργάνωση του Συνεδρίου του Βrno (Brunn) το 1899, όπου στις αποφάσεις του αναφέρεται η μετατροπή της αυστρο-ουγγρικής αυτοκρατορίας σε ομοσπονδιακή, σχέδιο που επηρέασε τόσο την δημιουργία της Ε.Σ.Σ.Δ. το 1922 όσο και της Γιουγκοσλαβίας το 1946.

πολιτικών κινήματων: του χριστιανοσοσιαλιστικού κινήματος, μια ποικιλία εθνικιστικών κινήματων και το εργατικό κίνημα»⁷⁸.

Ο Ρούντολφ Χίλφερντιγκ σε κείμενό του με τίτλο «Χρηματιστικό κεφάλαιο» που δημοσιεύεται στην Βιέννη το 1910 αποπειράται να εξηγήσει την σχέση των επεκτατικών διαθέσεων του κεφαλαίου και της επιβολής της κυριαρχίας των εθνών των κεφαλαιούχων με την ταυτόχρονη άρνηση των δικαιωμάτων της εθνικής αυτοδιάθεσης στα μικρότερα έθνη:

«...οι οικονομικές προσδοκίες των μονοπωλίων αντανακλώνται στην προνομιακή θέση που αυτά επιδιώκουν για το έθνος τους. Τα προνόμια εμφανίζονται περισσότερο από κάθε τι άλλο σαν καρπός της μοίρας. Αφού η υποδούλωση των ξένων εθνών γίνεται με τη βία και, επομένως, πολύ νατουραλιστικά, φαίνεται ότι το κυρίαρχο έθνος οφείλει αυτή του την ηγεμονία στα ειδικά φυσικά του χαρακτηριστικά, δηλαδή στις φυλετικές του ιδιότητες. Η φυλετική ιδεολογία λοιπόν, δεν είναι άλλο από την απόπειρα να θεμελιωθεί επιστημονικά, με βιολογική κάλυψη, η θέληση της δύναμης του χρηματιστικού κεφαλαίου, πού σκοπεύει μ' αυτό τον τρόπο να παρουσιάσει τις κινήσεις του σαν αναπόφευκτες και εξαρτώμενες από φυσικούς νόμους».⁷⁹

Η σημαντικότερη προσωπικότητα της αυστριακής σοσιαλδημοκρατίας, που επηρέασε καθοριστικά τις απόψεις των αριστερών της Ευρώπης ως προς το εθνικό ζήτημα, ήταν ο Όττο Μπάουερ. Ο Μπάουερ θα επιδιώξει να ορίσει θεωρητικά το έθνος ανιχνεύοντας τις ιδιότητές του στην ιστορική εξέλιξη, αναδεικνύοντας την ταξική διάσταση αλλά και τις δυνατότητες της σοσιαλιστικής κοινωνίας στην διαδικασία της διαμόρφωσής του.

Η ανάλυσή του⁸⁰ θα καταλήξει στο συμπέρασμα ότι «Το έθνος είναι σύνολο ανθρώπων συνδεδεμένων μαζί μέσω ενός κοινού πεπρωμένου σε μία κοινότητα χαρακτήρα».⁸¹ Ο Μπάουερ δεν περιορίζει το έθνος στην καπιταλιστική ιστορική

⁷⁸ ό.π. σελ. 8.

⁷⁹ Βρανίτσκι Πρέντραγκ, «Ιστορία...», ό.π., σελ. 372.

⁸⁰ Ο Μπάουερ θα έχει ως στοιχεία ανάλυσης αυτά που οι Ιταλοί κοινωνιολόγοι παραθέτουν ως συστατικά ενός έθνους: «κοινό έδαφος, κοινή καταγωγή, κοινή γλώσσα, κοινά ήθη και έθιμα, κοινές εμπειρίες και κοινό ιστορικό παρελθόν, κοινούς νόμους και κοινή θρησκεία». Από το «Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie» (1907), σελ. 130, που δημοσιεύεται μεταφρασμένο στα αγγλικά στο «Austro-marxism, texts...», ό.π., σελ. 102.

⁸¹ Ο.π. σελ. 107. Ο Μπάουερ επεξηγεί τον ορισμό του : «μέσω του κοινού πεπρωμένου: αυτό το χαρακτηριστικό διακρίνει το έθνος από την διεθνή ομαδοποίηση χαρακτηριστικών, όπως ένα επάγγελμα, μια τάξη, ή τα μέλη ενός κράτους που στηρίζονται σε μια ομοιότητα όχι σε μια κοινότητα πεπρωμένου. [...] Στην αρχή την περίοδο του πρωτόγονου κομμουνισμού και της νομαδικής γεωργίας, υπάρχει ένα έθνος ως κοινότητα καταγωγής. Μετά η μετάβαση στην εγκατεστημένη γεωργία και η ανάπτυξη της ατομικής ιδιοκτησίας, το παλιό έθνος διαίρεται σε μια κοινή κουλτούρα των ηγεμονικών τάξεων από την μία πλευρά και των αγροτών και των μικροϊδιοκτητών γης από την άλλη, η τελευταία περιορίστηκε σε στενές τοπικές περιοχές, που δημιουργήθηκαν από την διάλυση του παλαιού έθνους. Αργότερα με την ανάπτυξη του καπιταλιστικού τρόπου της κοινωνικής παραγωγής και την επέκταση της εθνικής πολιτιστικής κοινότητας, οι εργαζόμενες και εκμεταλλεζόμενες τάξεις ακόμη αποκλείονται αλλά η τάση για εθνική ενότητα στην βάση της εθνικής παιδείας βαθμιαίως ισχυροποιείται από την τάση της διαφοροποίησης από τη διάλυση του παλαιού έθνους, που βασιζόταν στην κοινή καταγωγή, στις αυξανόμενες οξεία διαφοροποιούμενες τοπικές ομάδες. Τελικώς, όταν η κοινωνία αφαιρείσει από το

περίοδο. Με τον ίδιο όρο περιγράφει και τις πρωτόγονες φυλές. Στα πλαίσια, όμως, του ιστορικού υλισμού ταυτίζει την ταξική διαφοροποίηση με την εθνική διαφοροποίηση όχι μόνο στις εξωτερικές σχέσεις αλλά και στο εσωτερικό του ίδιου έθνους. Ο Μπάουερ έτσι τοποθετείται ανάμεσα στις απόψεις που έβρισκαν στο έθνος μια μόνιμη ιστορική κατηγορία και σε αυτές που το προσδιόριζαν σε μια συγκεκριμένη ιστορική περίοδο, σύμφωνα με την κριτική που θα δεχθεί από τους Ρώσους μαρξιστές.

Γίνεται από την παραπάνω ανάλυση φανερό ότι ο μαρξισμός έφθασε σε ένα σημείο να μην αντιμετωπίζει πλέον το εθνικό ζήτημα ως ένα δευτερεύον φαινόμενο στην πάλη για τον σοσιαλισμό. Η εργατική τάξη είναι υποχρεωμένη να λάβει ενεργητικά μέρος στις διεκδικήσεις του έθνους που ανήκει, ιδιαίτερα στην περίπτωση ενός πολυεθνικού κράτους που πρέπει να έχει στόχο την «εθνική αυτονομία».⁸²

Η απόκλιση του Μπάουερ από τις έως τότε θέσεις οριοθετείται από τον ίδιο στο γεγονός της σχέσης του έθνους με την ιστορική εξέλιξη. *«Για εμένα η ιστορία δεν αντανακλά πλέον τις συγκρούσεις των εθνών. Αντιθέτως το έθνος το ίδιο εμφανίζεται ως αντανάκλαση των ιστορικών συγκρούσεων. Διότι το έθνος εκδηλώνεται μόνο στον εθνικό χαρακτήρα, στην εθνικότητα του ατόμου. Και η εθνικότητα του ατόμου είναι μόνο μια πλευρά αυτού του προσδιορισμού από την ιστορία της κοινωνίας, από την ανάπτυξη των συνθηκών και των τεχνικών της εργασίας.»*⁸³

Η επισήμανση αυτή, όμως, δεν σημείνει και την υποτίμηση του ρόλου του έθνους στην ιστορική διαδικασία. Τα έθνη, προϊόντα αυτής της διαδικασίας, δεν αποτελούν κατά τον Μπάουερ δευτερεύοντα στοιχεία της.

Ο Μπάουερ θα επιδιώξει να παρουσιάσει το έθνος μέσα στο σοσιαλιστικό μέλλον. Στην ανάλυσή του το έθνος που θα αναδυθεί στον σοσιαλισμό θα είναι αντιμετώπιμο τόσο με τις μικρές τοπικές κοινότητες, οι οποίες είναι φορείς ξεπερασμένων αντιλήψεων, όσο και με την καπιταλιστική διεθνή κατανομή εργασίας που επιβάλλει την εκμετάλλευση έθνους από έθνος. Στην μετάβαση από τον καπιταλισμό στο σοσιαλισμό θα εξαλειφθούν οι τοπικές κοινότητες, καθώς θα ενσωματωθούν στα έθνη *«στη μεγάλη περίοδο μετάβασης από την καπιταλιστική στην σοσιαλιστική κοινωνία, στην οποία κάθε τι παλαιό θα καταστρέφεται, όλες οι*

κοινωνικό προϊόν το καπιταλιστικό της επικάλυμμα, το ενιαίο έθνος ως κοινότητα παιδείας, εργασίας και κουλτούρας εμφανίζεται και πάλι. Η εξέλιξη του έθνους αντανακλά την ιστορία του τρόπου παραγωγής και ιδιοκτησίας. [...] Το έθνος της εποχής της ατομικής ιδιοκτησίας και της ατομικής παραγωγής, το οποίο διαιρείται σε μέλη και μη μέλη και σε αναρίθμητες περιορισμένες τοπικές ομάδες, είναι το προϊόν της διάλυσης του κομμουνιστικού έθνους του παρελθόντος και το υλικό για το σοσιαλιστικό έθνος του μέλλοντος», ό.π., σελ. 108-109.

⁸² Ό.π. σελ. 131.

⁸³ Ό.π. σελ. 109.

παλαιές αυθεντίες ανατρέπονται και οι παλαιές σχέσεις ιδιοκτησίας τελικώς εξαλείφονται, ό,τι είναι παλαιό και παραδοσιακό χάνει την αγιότητά του».⁸⁴

Η εκμετάλλευση των μικρών εθνών θα εξαλειφθεί, καθώς στην σοσιαλιστική κοινωνία καθίσταται δυνατός ο παγκόσμιος καταμερισμός εργασίας: «τότε ακόμη και τα πιο μικρά έθνη θα εφαρμόσουν όλη τους την εργατική ισχύ στην παραγωγή ενός ή μερικών προϊόντων και θα αποκοτούν όλα τα άλλα αγαθά από άλλα έθνη με την ανταλλαγή»⁸⁵

Η ανάπτυξη ενός θεωρητικού σχήματος για την ιδιότητα του έθνους φθάνει στο κρίσιμο σημείο όπου η ίδια η πραγματικότητα απαιτεί από τον αναλυτή τις συγκεκριμένες προτάσεις που αφορούν τη κατάσταση της Αυστρο-Ουγγαρίας, του κράτους στο οποίο ανήκει. Ο Μπάουερ δεν θα προτείνει την αυτοδιάθεση των εθνών της αυτοκρατορίας και την δημιουργία δικών τους κρατικών οντοτήτων. Αντιθέτως, θα προτείνει την διατήρηση της ακεραιότητας της Αυτοκρατορίας και την δυνατότητα απόκτησης των εθνοτήτων που διαβιούν σ' αυτήν κάποιου επιπέδου αυτονομίας.

«Η αρχή της εθνικότητας είναι η συνταγματική αρχή του ενιαίου και αυτόνομου έθνους σε μια ιδιαίτερη εποχή της κοινωνικής παραγωγής. Η δημιουργία μεγάλων εθνικών κρατών τον δέκατο ένατο αιώνα είναι μόνο ο προάγγελος μιας εποχής όπου η αρχή της εθνικότητας θα πραγματοποιηθεί πλήρως, όπως η επέκταση της πολιτιστικής κοινότητας από τον σύγχρονο καπιταλισμό είναι ο προάγγελος της πλήρους απόκτησης της εθνικής πολιτιστικής κοινότητας από τον σοσιαλισμό, και όπως το κοινωνικό προϊόν στην καπιταλιστική του μορφή είναι ο προάγγελος της συνεργατικής παραγωγής από και για την κοινωνία...»

Η προτεινόμενη μορφή της κρατικής οντότητας που θα διαδεχθεί την αυτοκρατορία είναι η ομοσπονδία: «η πιο απλή μορφή, με την οποία μπορούμε να σκεφθούμε την πραγμάτωση της εθνικής αυτονομίας, είναι η σύσταση ενός έθνους σαν σωματείου εδαφών. Τα εδάφη που καταλαμβάνουν τα ξεχωριστά έθνη είναι χωρισμένα μεταξύ τους. Μέσα στα όριά του το έθνος δημιουργεί το κράτος, ασχολείται αυτόνομα με τις μορφωτικές του ανάγκες και ρυθμίζει τις σχέσεις όλων εκείνων που ζουν στην επικράτειά του· ...ενώ η σοσιαλιστική κοινωνία σταδιακά οικοδομεί επάνω στην εθνική κοινότητα ένα ομοσπονδιακό κράτος, στο οποίο οι κοινότητες των ξεχωριστών εθνών ακόμη ενσωματώνονται, η αρχή της εθνικότητας

⁸⁴ Ο.π. σελ. 509-16 και 520-521 στο «Austro-marxism, texts...», σελ. 111.

⁸⁵ Ο.π. σελ. 114. Η απελευθέρωση των εθνών μπορεί να πραγματοποιηθεί στον σοσιαλισμό και ο Μπάουερ δίνει γι' αυτό την εξήγησή του «Δεν είναι τυχαίο ότι η πραγματοποίηση της εθνικής αρχής συνδέεται με την νίκη του σοσιαλισμού. Την εποχή του φυλετικού κομμουνισμού, οι κοινότητες ήταν τουλάχιστον αρχικά εθνικά ομοιογενείς. Ακόμη και όταν μία φυλή υποτασσόταν από ξένο λαό, δεν έχανε αρχικά την πολιτική της οργάνωση. Αλλά μόνο γινόταν εξαρτημένη ως κοινότητα στην κοινότητα των νικητών, στην οποία όφειλε φόρο. Η πολιτική διάσπαση του έθνους αρχικά ξεκίνησε με την διάλυση του παλαιού κομμουνιστικού έθνους σε στενές τοπικές ενώσεις. Και η ξένη κυριαρχία έγινε δυνατή με τις ταξικές διαιρέσεις, με το διχασμό σε μέλη του έθνους και εκείνους που εκδιώχθηκαν. Η αντίθεση μεταξύ κυριαρχων και κυριαρχούμενων, εκμεταλλευτών και εκμεταλλεομένων τάξεων διαμόρφωσε την κυριαρχία των ιστορικών εθνών επάνω σε αυτά δίχως ιστορία» σελ. 115.

αλλάζει σε αυτή της εθνικής αυτονομίας, από τον κανόνα για την δημιουργία των κρατών στην αρχή της κρατικής συνταγματικότητας. Η σοσιαλιστική αρχή της εθνικότητας εκφράζει μια υψηλότερη ενότητα από την αρχή της εθνικότητας και της εθνικής αυτονομίας.»⁸⁶

Ο Μπάουερ διαφωνεί με την μαρξιστική πρόβλεψη, που θα επαναλάβει και ο Λένιν λίγο αργότερα, για την κατάργηση των εθνών στην κομμουνιστική κοινωνία. Αποδέχεται ότι τα έθνη θα λειτουργούν και στην σοσιαλιστική κοινωνία ως οντότητες του διεθνούς συστήματος στα πλαίσια της συνεργαζόμενης ανθρωπότητας.

Θα πρέπει, όμως, να υποθέσουμε ότι οι προθέσεις του Μπάουερ δεν αποτελούν μονάχα την απόπειρα δημιουργίας θεωρητικών εργαλείων των σοσιαλιστικών κομμάτων στην αγώνα για την κατάκτηση της πλειοψηφίας της εργατικής τάξης και στην συνέχεια της εξουσίας, αλλά και προτάσεων για την επιβίωση και ακεραιότητα της ίδιας της Αυστρο-Ουγγαρίας ως κράτους, όπου θα συμβιώνουν όλες οι εθνότητες που περιλαμβάνονταν μέχρι τότε σ' αυτήν. Η άνοδος των εθνικών κινημάτων, κυρίως των σλαβικών, θα επέφερε την διάλυση της Αυστρο-Ουγγαρίας που δεν θα σήμαινε μόνο την ανάδυση ανεξάρτητων εθνών-κρατών από τις απελευθερωμένες εθνότητες, αλλά και την επιβολή ενός νέου status quo όπου νέες ηγεμονικές δυνάμεις θα επέβαλλαν την δική τους ισχύ πάνω σ' αυτές τις εθνότητες.⁸⁷ Η ομοσπονδία των λαών της Αυστρο-Ουγγαρίας ήταν μια λύση που συνδύαζε τα κοινωνικά αιτήματα των λαϊκών στρωμάτων της χώρας με την πειλούσα ανάγκη ανάσχεσης της υποταγής της Αυστρίας και της Ουγγαρίας στην ιμπεριαλιστική δυναμική της Ρωσίας.⁸⁸

β. Ρωσία και εθνικό ζήτημα στις παραμονές της επανάστασης του 1917.

Η επέκταση της Ρωσίας διήρκεσε από τα μέσα του 16ου έως και τον 20ό αι. «Ως αφετηρία της επέκτασης του ρωσικού κράτους τοποθετείται συμβατικά η πώση

⁸⁶ Ο.π. σελ. 116.

⁸⁷ Η ειλικρίνεια των προθέσεων του Μπάουερ φαίνεται σε ένα κείμενο που δημοσίευσε το 1934 και όπου περιγράφει ότι μετά την διάλυση της αυτοκρατορίας «η αυστριακή σοσιαλδημοκρατία κατάφερε να κατακτήσει την εμπιστοσύνη με ειρηνικά μέσα, να καταστραφεί την οργή των πεινασμένων μαζών, να τις οδηγήσει στην ειρηνική δουλειά της οικοδόμησης. Όταν βρισκόταν ανάμεσα στην ουγγρική και βαυαρική δικτατορία των σοβιέτ η Αυστρία ήταν ένα ειρηνικό νησί, ενώ ανατολικά και δυτικά της το αίμα χυνόταν ποτάμι» Μπάουερ, Όττο, «Η εξέγερση των αυστριακών εργατών», σελ. 6, 1936. Άλλωστε και ο ίδιος ο Λένιν είχε επισημάνει αυτή την ανάγκη όταν διατύπωνε την ανάλυσή του απέναντι στην Λούξεμπουργκ «από την πλευρά των Ούγγρων, και αργότερα και των Τσέχων δημιουργήθηκε η τάση ίσα-ίσα όχι για αποχωρισμό από την Αυστρία, μα για διατήρηση της ακεραιότητας της Αυστρίας, ακριβώς προς το συμφέρον της εθνικής ανεξαρτησίας που θα μπορούσε να καταπνιγεί τελειώς από αρπαχτικούς και πιο ισχυρούς γειτόνους», Λένιν, Β.Ι. «Για την εθνική αυτοδιάθεση...», σελ. 56.

⁸⁸ Αυτό επιβεβαιώνεται και από την θέση που παίρνουν οι Αυστριακοί μαρξιστές μετά το τέλος του Δευτέρου Παγκόσμιου Πολέμου «και ο Ρέννερ και ο Μπάουερ –αποδεχόμενοι την αναδιοργάνωση της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης σε εθνικά κράτη – υποστήριξαν μια ένωση (Anschluss) μεταξύ της Αυστρίας και της Γερμανίας, όχι μόνο εξαιτίας του γεγονότος ότι η ίδια η Αυστρία ήταν πολύ μικρή και φτωχή οικονομικά για να επιζήσει, αλλά επίσης στην βάση της θεωρίας τους της πολιτιστικής ενότητας των γερμανόφωνων λαών, που ήταν πάντοτε σημαντικό στοιχείο της σκέψης τους», ό.π. στην εισαγωγή του Tom Bottomore σελ. 32.

του ταταρικού φρουρίου στο Καζάν από το στρατό του Ιβάν IV (του Τρομερού) το 1552. Μετά την νίκη τους επί των Τατάρων οι Ρώσοι κέρδισαν εδάφη στην περιοχή Βόλγα-Κάμα και νότια από το Αστραχάν στην Κασπία Θάλασσα, ενσωματώνοντας μεγάλο αριθμό μη-Ρώσων (Τάταροι, Μορντβινιάνοι, Τσουβάσοι, Μάροι και Ουντιούρτοι) στο κράτος της Μοσκόβιας». ⁸⁹ Το εθνικό ζήτημα για την Ρωσική αυτοκρατορία θα είναι ουσιώδες στην διαμόρφωση της κρατικής της συγκρότησης και των ιδεολογικών ρευμάτων που θα αναπτυχθούν στα όριά της. Η οξύτητά τους θα καταγραφεί τόσο στην επανάσταση του 1905 ⁹⁰ όσο και στις επαναστάσεις του 1917 και στον εμφύλιο που θα ακολουθήσει.

Μετά την δολοφονία του τσάρου Αλεξάνδρου II, το 1881, και την ανάρρηση στην εξουσία του Αλεξάνδρου III, ξεκίνησε μια περίοδος αντίδρασης και καταστολής. Εντάθηκε η πολιτική του εκρωσισμού, καθώς καταργήθηκαν τα δικαιώματα των εθνικών μειονοτήτων και η περιορισμένη αυτονομία τους. Ταυτοχρόνως το διάστημα αυτό συνέπεσε με τη μεγάλη οικονομική ανάπτυξη καθώς και τη βελτίωση της κοινωνικής κατάστασης πού είχαν ως επακόλουθο την ενδυνάμωση της εθνικής συνείδησης. ⁹¹ Το μορφωτικό επίπεδο των ανώτερων στρωμάτων των μειονοτήτων ανεβαίνει ραγδαία και καθίστανται μια εμπροσθοφυλακή στην διεκδίκηση των εθνικών αιτημάτων που περιλαμβάνουν ακόμη και την απόσχιση από τη αυτοκρατορία.

«Οι μη ρωσικοί πληθυσμοί (τους έλεγαν αλλογενείς) που αποτελούν την αυτοκρατορία δεν έχουν κανενός είδους δικαιώματα. Και όμως το 1914 αντιπροσωπεύουν τα 57% του συνολικού πληθυσμού της αυτοκρατορίας. Οι τσάροι εφαρμόζανε πολιτική πλήρους εκρωσισμού για τις εθνότητες αυτές. Εξαφάνισαν σιγά σιγά όλους τους ιδιότυπους θεσμούς πού υπήρχαν σε όσες χώρες κατακτούσαν, εκτός από τη φινλανδική 'Δίαϊτα' (βουλή). Ιδιαίτερα υπέφερε κάτω από το ζυγό η Πολωνία. Προσπάθησε πολλές φορές να επαναστατήσει, αλλά χωρίς αποτέλεσμα. Μετά την αποτυχία της επανάστασης του 1863, άρχισε αμείλικτος διωγμός. Όλοι οι εθνικοί θεσμοί καταργήθηκαν, στις σπουδαιότερες διοικητικές θέσεις διορίστηκαν Ρώσοι. Η ρωσική γλώσσα έγινε υποχρεωτική στην εκπαίδευση. Ακόμη και η ονομασία της Πολωνίας απαγορεύτηκε, η χώρα μετονομάστηκε Περιοχή του

⁸⁹ Clem, Ralph S, *«The ethnic dimension of the Soviet Union»*, Part I, σελ. 13 στο «Contemporary Soviet Society, Sociological Perspectives» «Έτσι, στον σοβιετικό πληθυσμό μπορεί ένας να βρει εθνικές ομάδες τόσο διαφορετικές όσο τους Λετονούς και τους Κιργίζιους, εκτός από τον αριθμό τους, ο οποίος είναι περίπου ίσος, και το γεγονός ότι κάθε μια από αυτές τις ομάδες μιας από τις 15 Δημοκρατίες της Σοβιετικής Ένωσης δεν έχουν τίποτε κοινό. Όταν οι Λετονοί σύμφωνα με όλα τα μέτρα (γλώσσα, θρησκεία, φαινότυπα) θα θεωρούνταν 'Ευρωπαίοι' οι Κιργίζοι ολότελα σιασά θα θεωρούνταν από την πλειοψηφία ως τυπικοί 'Κεντροασιατές'», σελ. 13.

⁹⁰ Η Επανάσταση του 1905 ήταν «τόσο μια επανάσταση μη Ρώσων εναντίον του εκρωσισμού όσο και μια επανάσταση εργατών, αγροτών και ριζοσπαστών διανοουμένων εναντίον του απολυταρχισμού. Φυσικά οι δύο επαναστάσεις συνδέονταν μεταξύ τους: η κοινωνική επανάσταση ήταν στην πραγματικότητα πιο δριμύεια στις μη ρωσικές περιοχές, με πρωταγωνιστές Πολωνούς εργάτες, Λετονούς αγρότες και Γεωργιανούς αγρότες», Seton-Watson, *«Nations and Sates An Enquiry into the Origins of Nations and the Politics of Nationalism»*, σελ. 148, Boulder, Westview Press, 1977.

⁹¹ Pipes Richard, *«The formation of the Soviet Union»*, σελ. 49.

Βιστούλα. Η ίδια κατάσταση επικρατεί στις Βαλτικές χώρες (Λιθουανία, Λετονία, Εσθονία), στην Ουκρανία και στη Μπυελρωσία [...]. Οι πολυάριθμες εθνότητες του Καυκάσου, της Σιβηρίας και της Κεντρικής Ασίας ζουν σε ακόμα πιο οικτρή κατάσταση. Υφίσταται μια στρατιωτική κατοχή που πολλές φορές είναι εξαιρετικά σκληρή. Επιπλέον πρόκειται για λαούς που δεν είναι σλάβοι και γι' αυτούς η καταπίεση είναι πιο βαριά. Παντού οι εθνικές γλώσσες είναι απαγορευμένες και οι ρώσοι διοικητικοί υπάλληλοι εξουσιάζουν τα πάντα. Σε δύσκολη κατάσταση επίσης ζούσαν οι εβραίοι, που ήταν εξαιρετικά πολυάριθμοι και έφταναν περίπου τα 6 εκατομμύρια. Είναι υποχρεωμένοι να κατοικούν στις λεγόμενες ζώνες διαμονής (Πολωνία, Ουκρανία, Βεσσαραβία). Δεν έχουν δικαίωμα να αγοράσουν γη. [...] στις πόλεις οι εβραίοι ζούνε υποχρεωτικά σε ειδικές συνοικίες, στα «γκέτο» και υφίστανται τα πογκρόμ, αυτές τις μαζικές σφαγές και λεηλασίες, που προαναγγέλλουν τη χιτλερική γενοκτονία, όπως το πογκρόμ του Κισνιόφ το 1903[...]

»Ο γραφειοκρατικός συγκεντρωτισμός που επέβαλε ο τσαρισμός διευκόλυνε την πολιτική του εκρωσισμού. Ταυτόχρονα η πολιτική αυτή αντιμετώπιζε την εχθρότητα από την πλευρά των πληθυσμών που είχε υποτάξει ο ρωσικός ιμπεριαλισμός, ιδιαίτερα από τους Πολωνούς, τους λαούς του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας. Αυτές οι εθνότητες, πολύ διαφορετικές η μια από την άλλη (ένας Ρώσος διαφέρει από έναν Ουκρανό όσο ο Γάλλος από το Γερμανό και πιο πολύ ακόμα διαφέρει ο Ρώσος από ένα Γεωργιανό ή Ουζμπέκο), έθεταν οξυτάτα προβλήματα στην τσαρική κυβέρνηση. Η καταπίεση και ο εκρωσισμός ήταν τα μέσα που της επέτρεπαν να διατηρήσει την κυριαρχία της, αυτός ήταν άλλωστε ο κύριος στόχος της».⁹²

Στο 2^ο Συνέδριο του Σ.Δ.Ε.Κ.Ρ., (Βρυξέλλες και Λονδίνο, 17.7-10.8 1903) το εθνικό ζήτημα θα μπει επιτακτικά από την αρχή των εργασιών του Συνεδρίου. Η πολιτική του Λένιν και της ομάδας του στο κόμμα που εκφραζόταν από την εφημερίδα «Ισκρα» θα κατορθώσει να κερδίσει την πλειοψηφία και στις δύο συγκρούσεις για το εθνικό ζήτημα, ανάμεσα στις δύο ακραίες γραμμές που ταυτοχρόνως περιέχονται στους κόλπους του κόμματος. Η πρώτη που τέθηκε από την αρχή ήταν αυτή που προωθούσε η Μπουντ (BUND)⁹³, η οργάνωση των

⁹² Έλλενστέιν Ζαν, «Ιστορία της Ε.Σ.Σ.Δ.», τ. 1, σελ. 40-41.

Αυτή η πραγματικότητα ίσχυε και τα χρόνια της ύπαρξης της Ε.Σ.Σ.Δ.: «Χωρίς αμφιβολία το σημαντικότερο χαρακτηριστικό της σύγχρονης Σοβιετικής Ένωσης είναι ο εθνισμός. Η θεμελιακή σπουδαιότητα του εθνισμού ως κοινωνικής και πολιτικής δύναμης στην Σοβιετική Ένωση (ΕΣΣΔ) πηγάζει πρώτα από όλα από το γεγονός ότι η χώρα είναι ένα από τα πιο ετερογενή εθνικά κράτη, και ως προς τον αριθμό των εθνικών ομάδων που περιλαμβάνονται στο πληθυσμό της αλλά και στην διαφορετικότητα μεταξύ τους», Clem, Ralph S, «The ethnic...», ό.π., σελ. 11.

⁹³ «BUND» – «Γενική Εβραϊκή Εργατική Ένωση» της Λιθουανίας, της Πολωνίας και της Ρωσίας, οργανώθηκε το 1897 και περιλάμβανε κυρίως επαγγελματιοβιοτέχνες των δυτικών περιοχών της Ρωσίας. Στο I Συνέδριο του Σ.Δ.Ε.Κ.Ρ., το Μάρτη του 1898, η Μπουντ μπήκε στο Σ.Δ.Ε.Κ.Ρ. Στο II Συνέδριο του Σ.Δ.Ε.Κ.Ρ. οι μπουντιστές πρόβαλαν την αξίωση να αναγνωριστεί η Μπουντ μοναδικός εκπρόσωπος των εβραίων εργατών της Ρωσίας. Όταν το Συνέδριο απέρριψε το οργανωτικό εθνικισμό της Μπουντ, η Μπουντ αποχώρησε από το κόμμα. Το 1906 ύστερα από το IV (Ενωτικό) Συνέδριο, το

Εβραίων, η οποία «επεδίωκε να συγκροτηθεί το Κόμμα πάνω σε ομοσπονδιακές αρχές, γιατί το θεωρούσε σαν τυπική ένωση εθνικών οργανώσεων, ανεξάρτητων από την κεντρική κομματική καθοδήγηση»⁹⁴.

Είναι προφανές ότι η τάση αυτή επηρεαζόταν από τις ανάλογες διεργασίες της αυστριακής σοσιαλδημοκρατίας.

Η δεύτερη διαμάχη διεξάγεται γύρω από το θέμα της αυτοδιάθεσης των εθνών. Η λενινιστική γραμμή επιβάλλει «την πλήρη ισοτιμία όλων των πολιτών, ανεξάρτητα από εθνότητα, το δικαίωμα αυτοδιάθεσης για όλα τα έθνη που ανήκουν στη σύνθεση του κράτους...»⁹⁵.

Ο Λένιν είναι αναγκασμένος να απαντήσει στα επείγοντα εθνικά προβλήματα που αναφύονται σε όλη την ρωσική αλλά και στην αυστρουγγρική αυτοκρατορία. Ο ίδιος αναγνωρίζει ότι έχει καθυστερήσει αλλά ταυτοχρόνως εμφανίζει μια περίεργη αυτοπεποίθηση σε αυτό το καυτό πολιτικό ζήτημα το οποίο παραμελούσε συστηματικά έως τότε.⁹⁶

Τον ρόλο του θεωρητικού που θα προωθήσει κάποιες ολοκληρωμένες θέσεις για το εθνικό ζήτημα αναλαμβάνει ο Ιωσήφ Βησσαριόνοβιτς Ντζουγκασβίλι - Στάλιν. Ο Στάλιν γράφει το 1913 το «*Μαρξισμός και Εθνικό Ζήτημα*».⁹⁷

Μπουντ προσχώρησε ξανά στο Σ.Δ.Ε.Ρ.Κ.» Λένιν, Β.Ι., «Κριτικά σημειώματα πάνω στο εθνικό ζήτημα», σελ. 164.

⁹⁴ «Ιστορία του Κ.Κ.Σ.Ε.», σελ. 66. Μάλιστα αυτή η τάση παρουσίαζε εξαιρετική σημασία διότι «διαθέσεις για ομοσπονδιακή οργάνωση παρουσιάστηκαν στις εθνικές σοσιαλδημοκρατικές οργανώσεις των Πολωνών, των Λιθουανών, των Αρμενίων», ό.π.

⁹⁵ ό.π. σελ. 67. Ο Λένιν επανέρχεται σ' αυτήν την απόφαση στο κείμενό του για την εθνική αυτοδιάθεση το 1914 που αποτελεί μια πολεμική ενάντια στην γραμμή της Λούξεμπουργκ και γράφει για τους δύο Πολωνούς σοσιαλδημοκράτες, που είχαν κρατήσει στάση εναντίον της αυτοδιάθεσης για να μην ισχυροποιηθεί έτσι η πολωνική αστική τάξη: «η ανοησία της πρότασης προς τους μαρξιστές της Ρωσίας να σβήσουν την αναγνώριση του δικαιώματος αυτοδιάθεσης των εθνών είχε δείξει τόσο καθαρά και ολοφάνερα, που οι πολωνοί μαρξιστές ούτε καν τόλμησαν να επαναλάβουν τα επιχειρήματά τους στη συνεδρίαση της ολομέλειας του συνεδρίου!! Αποχώρησαν από το συνέδριο, όταν πείστηκαν ότι είναι απελπιστική η θέση τους προστά στην ανώτατη συνέλευση των μαρξιστών, και των μεγαλορώσων, και των εβραίων, και των γεωργιανών, και των αρμένηδων» σελ. 94.

⁹⁶ Ο Λένιν γράφει στον Μ. Γκόρκι στις 15-25 Φεβρουαρίου 1913 από την Κρακοβία: «σχετικά με τον εθνικισμό, είμαι εντελώς σύμφωνος μαζί σας ότι πρέπει να ασχοληθούμε μ' αυτόν κάπως περισσότερο σοβαρά. Έχουμε εδώ ένα θαυμάσιο Γεωργιανό [σ.σ. τον Στάλιν], που, αφού συγκέντρωσε όλα τα αυστριακά και άλλα υλικά, καταπίεστηκε να γράψει ένα μεγάλο άρθρο για το Προσφεστένιε [μόρφωση], μνημιακό μολοσεβίικο περιοδικό, ασχολούμενο με ζητήματα της πολιτικής, κοινωνικής και λογοτεχνικής ζωής. Εκδίδονταν νόμιμα στην Πετρούπολη το 1911-1914] Θα εντείνουμε τις προσπάθειες σ' αυτό το θέμα» Λένιν Β.Ι. «Γράμματα στον Γκόρκι», σελ. 69-70.

Σε αντιρρήσεις που είχε ο Γκόρκι για το εθνικό ζήτημα ο Λένιν δείχνει εξαιρετική αυτοπεποίθηση στην κομματική γραμμή: «Σ' εμάς, ακόμα και στον Καύκασο, Γεωργιανοί, Αρμένηδες, Τάταροι, Ρώσοι σοσιαλδημοκράτες δούλεψαν μαζί σε μια ενιαία σοσιαλδημοκρατική οργάνωση πάνω από δέκα χρόνια. Αυτά δεν είναι λόγια, είναι η προλεταριακή λύση του εθνικού ζητήματος. Η μοναδική λύση. Κι αυτό έγινε και στη Ρίγα: Ρώσοι, Λετονοί, Λιθουανοί. Μόνο οι σεπαρατιστές, η Μπουντ, έμειναν απ' έξω. Το ίδιο και στη Βίλνα [...] Όχι, δεν θα γίνουν σε μας οι ίδιες αθλιότητες που έγιναν στην Αυστρία. Δεν θα το επιτρέψουμε. Κι έπειτα, εμείς οι Μεγαλωρώσοι είμαστε εδώ οι περισσότεροι. Μαζί με τους εργάτες, δεν θα επιτρέψουμε να επιβληθεί το "αυστριακό πνεύμα"» ό.π. σελ. 70.

⁹⁷ Ο Τρότσκι γράφει για την μελέτη του Στάλιν: «αντιπροσωπεύει, χωρίς κομιά αμφιβολία, τη σπουδαιότερη θεωρητική εργασία του Στάλιν. Ακριβέστερα, είναι η μόνη. Στη βάση αυτού του μοναδικού άρθρου που αποτελεί σαράντα τυπωμένες σελίδες, θα μπορούσε κανείς να δει στο πρόσωπο του συγγραφέα έναν επιφανή θεωρητικό. Μόνον, πράγμα που είναι ακατανόητο, ούτε πριν ούτε μετά την

Η σχέση του Στάλιν με το εθνικό ζήτημα απαιτεί διεξοδική ανάλυση, καθώς ο δεν περιορίστηκε στον ρόλο του θεωρητικού του εθνικού ζητήματος για την ρωσική αυτοκρατορία, αλλά ανέλαβε την θέση του κομισάριου για τις εθνότητες στην Σοβιετική Ρωσία και τελικά του απόλυτου ηγέτη της Σοβιετικής Ένωσης.

Ο Ιωσήφ Ντζουγκασβίλι ήταν τέκνο του πολυεθνικού πολυφυλετικού Καυκάσου:⁹⁸ «...εκεί πρωτογνώρισε κι αντιμετώπισε το πρόβλημα που θα τον απασχολούσε στα χρόνια της ωριμότητας –το πρόβλημα των εθνικών μειονοτήτων. Η γεωργιανή γλώσσα ήταν η μητρική γλώσσα των Ντζουγκασβίλι. Η Κατερίνα [σ.σ. η μητέρα του] δεν ήξερε καθόλου ρωσικά κι είναι αμφίβολο αν και με τον άντρα της δεν συνέβαινε το ίδιο»⁹⁹.

Το εθνικό ζήτημα στην Γεωργία δεν είχε πάψει να απασχολεί τους κατοίκους της. Η διεκδίκηση του δικαιώματος της έκφρασης στην γεωργιανή γλώσσα ήταν μόνιμη και μαχητική. Αυτή είναι και η ατμόσφαιρα που συναντά ο έφηβος Στάλιν όταν εισάγεται στο Θεολογικό Σεμινάριο της Τιφλίδας «Στο σχολείο όλα τα τοπικά ιδιώματα είχαν πάψει ν' ακούγονται και τα Ρωσικά βασιλεύαν παντού. Αυτή η πολιτική του εκρωτισμού, που ενισχυόταν από την Κυβέρνηση, προκαλούσε ένα αίσθημα πικρίας. Τόσο που αγόρια δεκατριών χρονών οργάνωναν σχολικές απεργίες κι άλλες εκδηλώσεις για την υπεράσπιση της μητρικής τους γλώσσας. Στη δεκαετία του 1870 οι σχολικές ταραχές ήταν συχνές στη Γεωργία. Οι Ρώσοι δάσκαλοι δέχονταν επιθέσεις και ζυλοδαρμούς κι οι μαθητές έβαζαν συχνά φωτιά στα σχολειά».¹⁰⁰

Ο Στάλιν έχει ξαναγράψει για τις εθνότητες σε άρθρο του στην σοσιαλδημοκρατική εφημερίδα «Μπρτζόλα» (Πάλη) της Τιφλίδας τον Δεκέμβριο του 1901. Αφού απαριθμεί όλες τις τάξεις που στενάζουν κάτω από την τσαρική εξουσία στη Ρωσία, γράφει: «στενάζουν οι καταπιεζόμενες εθνότητες και θρησκείες στη Ρωσία κι ανάμεσά τους οι Πολωνοί κι οι Φιλανδοί που τους έχουν διώξει από την πατρική γη και τους έχουν προσβάλει στα πιο ιερά αισθήματα. Η απολυταρχία

εργασία αυτή, δεν έγραψε τίποτα που να πλησιάζει έστω και λίγο αυτό το επίπεδο. Το κλειδί του ανήγματος είναι ότι το έργο ήταν ολότελα εμπνευσμένο από τον Λένιν, γραμμένο κάτω από την άμεση καθοδήγησή του και αναθεωρημένο γραμμή προς γραμμή». Τρότσκι Λέων, «Στάλιν», σελ. 213.

Η άποψη του Τρότσκι, μάλλον, είναι σωστή, καθώς ο Στάλιν συναντάται στην Κρακοβία με τον Λένιν αλλά και στην Βιέννη έχει την βοήθεια του Μπουχάριν, ο οποίος γνωρίζει την γερμανική γλώσσα και μπορεί να τον μυήσει στην σχετική αυστριακή βιβλιογραφία.

Ο Ντώτσερ γράφει «Διακριτικά, χωρίς να πληγώσει τον εγωισμό του μαθητή, ίσως ο Λένιν να του υπέδειξε την κεντρική ιδέα του δοκιμίου, τα κύρια επιχειρήματα και συμπεράσματα. Για το δοκίμιο χρειαζόταν μερικές εβδομάδες δουλειάς και η Βιέννη, η πρωτεύουσα της Αυτοκρατορίας των Αψβούργων, με τις πολλές εθνότητες, ήταν το πιο κατάλληλο μέρος», δ.π., σελ. 115.

⁹⁸ «Υπάρχουν τουλάχιστον 30 μεγάλες εθνικές ομάδες μέσα σε αυτό [σ.σ. Καύκασος, Υπερκαυκασία], από τις οποίες η μία, οι Άβαροι του Νταγκεστάν, μπορούν να διαχωριστούν σε 12 διαφορετικές υπο-ομάδες. Ούτε αυτές οι 30 ξεχωριστές κοινότητες ζουν σε διακεκριμένες, συμπαγείς ενότητες' σε μερικές περιπτώσεις ο βαθμός της ανάμιξης είναι βαθύς» Joffé George, «Nationalities and borders in Transcaucasia and the Northern Caucasus» στο «Transcaucasian boundaries», σελ. 15.

⁹⁹ Ντώτσερ Ισαάκ, «Στάλιν...» δ.π..

¹⁰⁰ Ο.π. σελ. 6. Ο Ντώτσερ στηριζόμενος σε ρωσικές πηγές («ιστορία κλασόβοι μπαρμπύ β ζακαβκάς, τομ. Ι Παράρτημα σ.31-100) αναφέρει ότι το Σεμινάριο «είχε μετατραπεί σ' ένα οχυρό του γεωργιανού πατριωτισμού», σελ. 14.

ποδοπάτησε με τον πιο κτηνώδη τρόπο τα δικαιώματα και την ελευθερία που τους είχε παραχωρήσει η ιστορία. Στενάζουν από τις αδιάκοπες διώξεις και ταπεινώσεις οι Εβραίοι που τους έχουν στερήσει κι αυτά τα πανάθλια δικαιώματα που απολαμβάνουν άλλοι Ρώσοι υπήκοοι –το δικαίωμα να ζουν όπου θέλουν, το δικαίωμα να πηγαίνουν στο σχολείο κ.λπ. κ.λπ. Στενάζουν οι Γεωργιανοί, οι Αρμένηδες και τα άλλα έθνη που δεν μπορούν ούτε να έχουν δικά τους σχολεία ούτε να γίνουν κρατικοί υπάλληλοι, κι είναι υποχρεωμένοι να υποταγούν στην αισχρή και καταπιεστική πολιτική του εκρωσισμού... στενάζουν τα εκατομμύρια μέλη των θρησκευτικών αιρέσεων που θέλουν ν' ασκούν τη λατρεία τους σύμφωνα με τις επιταγές της συνείδησής τους κι όχι μ' εκείνες που θέλουν οι Ορθόδοξοι παπάδες»¹⁰¹

Στο «Μαρξισμός και το Εθνικό Ζήτημα»¹⁰² από την αρχή του κειμένου ο Στάλιν αναγνωρίζει την αλλαγή της κατάστασης και την καθυστέρηση της αντιμετώπισης από τους σοσιαλδημοκράτες των αλλαγών αυτών. «Η περίοδος της αντεπανάστασης στην Ρωσία έφερε όχι μόνο “κεραυνούς και αστραπές” στο τραίνο της, αλλά και την απογοήτευση στο κίνημα και την έλλειψη πίστης στις κοινές δυνάμεις. Όσο καιρό οι άνθρωποι πίστευαν σε ένα «λαμπρό μέλλον», αγωνίζονταν δίπλα-δίπλα ανεξάρτητα από την εθνικότητα –τα κοινά ζητήματα πρώτα απ’ όλα! Αλλά όταν η αμφιβολία εισχώρησε στις καρδιές των ανθρώπων, άρχισαν να αναχωρούν, ο καθένας στην δική του εθνική σκηνή –ας υπολογίζει ο κάθε ένας μόνο στον εαυτόν του! Το ‘εθνικό ζήτημα’ πρώτα και κύρια!»¹⁰³.

Για τον Στάλιν η απογοήτευση είναι έκδηλη από την ανάδυση του εθνικού ζητήματος και την πρωτοκαθεδρία που απέκτησε στα πολιτικά πράγματα. Γίνεται φανερό ότι η ανάλυση που θα ακολουθήσει είναι αποτέλεσμα της ανάγκης που η ίδια η πραγματικότητα αναδεικνύει και όχι μια επιλογή των ίδιων των επαναστατών, οι οποίοι θα ήθελαν να δράσουν σε ένα πιο οικείο σε αυτούς θεωρητικό περιβάλλον. Η ταύτιση της ανάδειξης του “εθνικού ζητήματος” με την αντεπανάσταση που ακολουθεί τα επαναστατικά γεγονότα του 1905 προσδίδει a priori ένα πρόσημο αντιδραστικότητας στο εθνικό ζήτημα σε αντίθεση με το διεθνιστικό κλίμα που χαρακτήριζε, κατά τον συγγραφέα, την προηγούμενη περίοδο. Παραθέτοντας τις οικονομικές συνθήκες –ανάπτυξη του καπιταλισμού, των επικοινωνιών, των πολιτικών θεσμών- οι οποίες υποβοήθησαν την ανάπτυξη του εθνικισμού στην Ρωσία, αναφέρει ως τέτοια κινήματα: τον σιωνισμό των Εβραίων, τον σφβινισμό των Πολωνών, τον πανισλαμισμό των Τατάρων, τον εθνικισμό των Αρμενίων, των Γεωργιανών και των Ουκρανών και τον αντισημιτισμό των «φιλισταίων» μικροαστών. «Σε αυτήν την δύσκολη εποχή η

¹⁰¹ Ο.π., σελ. 40. Πολύ σωστά ο Ντβόιτσερ επισημαίνει ότι οι Γεωργιανοί αναφέρονται προς το τέλος, ύστερα και από τους Εβραίους, μην θέλοντας να ταυτιστεί με τον γεωργιανό εθνικισμό.

¹⁰² Στάλιν Ι., «Ο Μαρξισμός και το Εθνικό Ζήτημα», Απαντα, τ. 2 (1907-1913), σελ. 327-412.

¹⁰³ Ο.π., σελ. 327.

*Σοσιαλδημοκρατία είχε μια υψηλή αποστολή να αντισταθεί στον εθνικισμό και να προστατεύσει τις μάζες από την γενική 'επιδημία'».*¹⁰⁴

Ο Στάλιν απέναντι στην ενδυνάμωση του εθνικισμού θέτει το «δοκιμασμένο όπλο του διεθνισμού, με την ενότητα και το αδιαίρετο της ταξικής πάλης»¹⁰⁵. Αυτό ήταν και το καθήκον των σοσιαλδημοκρατών, σύμφωνα με τον συγγραφέα, κυρίως στις περιοχές των συνόρων όπου εμφανίσθηκε με μεγαλύτερη ένταση το πρόβλημα. Η ανάπτυξη του προλόγου κάνει φανερή την καθαρή θέση των μπολσεβίκων, όσων είναι κοντά στον Λένιν, για μια ταξική και οικονομική ανάλυση του εθνικού ζητήματος και η απροθυμία για την αντιμετώπισή του, βάζοντας το μέσα σε πλαίσια μιας ιστορικής συγκυρίας η οποία δεν είχε κάτι το μόνιμο. Το κείμενο του Στάλιν είναι το πρώτο που παρουσιάζει ολοκληρωμένη την άποψη των μπολσεβίκων για το εθνικό ζήτημα και θα πρέπει να το λάβουμε ως αφετηρία για την περαιτέρω εξέταση του εθνικού ζητήματος τόσο ως θεωρητικού ζητήματος από τους τότε διανοουμένους και τα όργανα του κόμματος όσο και από την πλευρά της πρακτικής εφαρμογής, όταν το κόμμα θα γίνει η ηγέτιδα δύναμη της οντότητας που θα αντικαταστήσει την ρωσική αυτοκρατορία..

Στην συνέχεια η ανάλυση του Στάλιν περιστρέφεται γύρω από τον ορισμό του έθνους και απαντά στους Αυστριακούς μαρξιστές και κυρίως στον Μπάουερ, κάνοντας κριτική στην θεωρία για τον «εθνικό χαρακτήρα». Καθώς οι αυστριακοί μαρξιστές επιμένουν στον λεγόμενο «εθνικό χαρακτήρα», ο οποίος είναι το σύνολο των χαρακτηριστικών που διακρίνουν τους ανθρώπους μιας εθνικότητας από αυτούς μιας άλλης εθνικότητας –το σύνολο των φυσικών και πνευματικών χαρακτηριστικών που ξεχωρίζουν το ένα έθνος από ένα άλλο έθνος ο Στάλιν λέει : «Ένα έθνος είναι μια ιστορικά διαμορφωμένη, σταθερή κοινότητα ανθρώπων, που διαμορφώθηκε στην βάση της κοινής γλώσσας, εδάφους, οικονομικής ζωής, και ψυχολογικών δομών που εκφράζονται σε μια κουλτούρα».¹⁰⁶ Μάλιστα για να μην υπάρξουν παρεξηγήσεις αναφέρει ότι μόνο όταν όλα αυτά τα χαρακτηριστικά είναι παρόντα μαζί έχουμε ένα έθνος.

Στο δεύτερο κεφάλαιο της μελέτης του ο Στάλιν διατυπώνει μια άποψη, η οποία είναι θεμελιώδους σημασίας για την αντίληψη του εθνικού ζητήματος από τις διάφορες τάσεις του μαρξισμού. Συγκεκριμένα ο Στάλιν λέει για το έθνος ότι δεν είναι απλά μια ιστορική κατηγορία αλλά μια ιστορική κατηγορία που ανήκει σε μια ορισμένη εποχή, την εποχή της ανόδου του καπιταλισμού. Η διαδικασία της εξάλειψης της φεουδαρχίας και της ανάπτυξης του καπιταλισμού είναι την ίδια ώρα και μια διαδικασία της συγκρότησης των λαών σε έθνη. Στη συνέχεια τα έθνη αυτά συγκροτούν έθνη-κράτη.¹⁰⁷ Το σημαντικό στην τοποθέτηση αυτή είναι ότι το έθνος οριοθετείται αυστηρά μέσα στα πλαίσια του καπιταλιστικού σταδίου,

¹⁰⁴ Ο.π. σελ. 328.

¹⁰⁵ Ο.π. σελ. 329.

¹⁰⁶ Ο.π. σελ. 334.

¹⁰⁷ Ο.π. σελ. 341.

και ταυτοχρόνως η ιστορία του, τουλάχιστον στην δυτική Ευρώπη, ταυτίζεται με την ιστορία του έθνους-κράτους και της ανάπτυξης του καπιταλισμού, από την οποία και προήλθε.

Ως συμπέρασμα της παραπάνω τοποθέτησης προκύπτει ότι πριν από τον καπιταλισμό δεν μπορούμε να μιλήσουμε για έθνη και ότι επίσης, και αυτό θα έχει ιδιαίτερη σημασία για την συγκεκριμένη εθνική πολιτική του Κομμουνιστικού Κόμματος, το έθνος δεν είναι αναγκαίο να υπάρχει μετά το τέλος του καπιταλισμού. Στο μέλλον, όμως, θα ανακύψουν τεραστίων διαστάσεων θεωρητικά προβλήματα και για τις δύο επαγωγές της σταλινικής θέσης. Πρώτα η ανάγκη ιστορικής συνέχειας στους λαούς που ζουν σε σοσιαλιστικό καθεστώς, δεν ήταν δυνατό να περιορισθεί στην περίοδο της απαρχής της καπιταλιστικής τους ανάπτυξης, ανάγκη που έγινε πιο επιτακτική στην Σοβιετική Ένωση κατά την διάρκεια του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου. Δεύτερον, έμπαινε το ερώτημα πότε ένα σοσιαλιστικό καθεστώς θα ήταν αρκετά ώριμο ώστε να καταργήσει τα έθνη που θα αποτελούσαν ξεπερασμένη μορφή κοινωνικής οργάνωσης, όπως και το καπιταλιστικό σύστημα.

Σημαντική θα είναι ακόμη η διάκριση για τις εθνότητες που ηγούνται στην ένωση των πολυεθνικών οντοτήτων, και όπου στην «Ρωσία την ένωση των εθνοτήτων ανέλαβαν οι Μεγαλωρώσοι, οι οποίοι ηγούνταν από μια ιστορικά διαμορφωμένη, ισχυρή και καλά οργανωμένη αριστοκρατική στρατιωτική γραφειοκρατία». Το σχήμα που αναλύει ο Στάλιν θα το συναντήσουμε μετά από λίγα χρόνια στην Σοβιετική Ένωση, όπου την ενοποίηση ή ομογενοποίηση των εθνοτήτων θα την αναλάβει και πάλι το μεγαλωρωσικό έθνος με την καθοδήγηση όμως μιας αριστοκρατικής γραφειοκρατίας του κόμματος, με σαφή στρατιωτικά χαρακτηριστικά.

Ποια πρέπει να είναι η στάση του προλεταριάτου και του κόμματος που το καθοδηγεί; Το εθνικό κίνημα είναι κατά βάση αστικό, *«ο εθνικός αγώνας μέσα στις συνθήκες του αναπτυσσόμενου καπιταλισμού είναι αγώνας ανάμεσα στις αστικές τάξεις. Κάποτε η αστική τάξη πετυχαίνει να προσελκύσει το προλεταριάτο στο εθνικό κίνημα, και τότε ο εθνικός αγώνας στην εξωτερική του όψη παίρνει “παλλαϊκό” χαρακτήρα, αυτό όμως γίνεται μονάχα στην εξωτερική του όψη. Στην ουσία του ο αγώνας αυτός παραμένει πάντα αστικός, επωφελής και αρεστός κυρίως στην αστική τάξη»*¹⁰⁸. Και σε αυτές τις φράσεις υπάρχει έντονη πάντα η υποτίμηση του εθνικού ζητήματος ως να είναι μόνο κάτι περισσότερο από την μερική έκφραση ενός ταξικού ζητήματος, ή του αιτήματος της νεαρής αστικής τάξης να κινείται σε ευνοϊκότερες συνθήκες. Παράλληλα επικροτείται η συμμετοχή του προλεταριάτου στους εθνικούς αγώνες, με την προσοχή τουλάχιστον που επιβάλλει ο κίνδυνος της εθνικιστικής παρέκκλισης.

---

¹⁰⁸ Ο.π. σελ.346-347.

Η θεωρητική επένδυση της άρνησης των θέσεων των Αυστριακών μαρξιστών για το εθνικό ζήτημα και την εθνική αυτονομία εκπορεύεται στην σταλινική ανάλυση από την αγωνία του ηγετικού πυρήνα του Σ.Δ.Ε.Ρ.Κ., και κυρίως του Λένιν, μήπως συμβούν φαινόμενα πολυδιάσπασης, όπως στην αυστριακή περίπτωση: οι Ουκρανοί, οι Καυκάσιοι, οι Κεντροασιάτες, οι κάτοικοι της Βαλτικής, οι Πολωνοί σοσιαλδημοκράτες θα έτειναν προς την αυτονόμησή τους, γεγονός που θα απέβαινε καταστροφικό για την ισχύ του κόμματος και την ιδεολογική του επιρροή.

«Η ιδέα της εθνικής αυτονομίας δημιουργεί τις ψυχολογικές συνθήκες για την διαίρεση του ενωμένου εργατικού κόμματος σε διαφορετικά κόμματα οικοδομημένα με βάση την εθνική γραμμή» και «η Αυστρία, το σπίτι της 'εθνικής αυτονομίας', παρέχει τα πιο αξιοθρήνητα παραδείγματα γι' αυτό. Από το 1897 (το κομματικό συνέδριο στο Wimberg) το κάποτε ενωμένο Αυστριακό Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα άρχισε να χωρίζεται σε κομμάτια. [...] Τα πράγματα έχουν καταλήξει σε τέτοιο σημείο που στην θέση ενός ενωμένου διεθνιστικού κόμματος υπάρχουν τώρα έξι εθνικά κόμματα, από τα οποία το Τσεχικό Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα δεν θέλει να έχει σχέσεις με το Γερμανικό Σοσιαλδημοκρατικό κόμμα.»¹⁰⁹

Όχι τυχαία ο Στάλιν τοποθετεί την εβραϊκή Μπουντ και ουσιαστικά το εβραϊκό πρόβλημα ως πρώτο στην ανάλυσή του για το εθνικό ζήτημα στη Ρωσική αυτοκρατορία. Το τεράστιο εκτόπισμα των Εβραίων στο σοσιαλιστικό κίνημα στη Ρωσία είναι καθοριστικό, η θέση της οργάνωσης Μπουντ από το 1905 για δημιουργία αυτόνομης εβραϊκής περιοχής και η προώθηση συνθημάτων εθνικής προτεραιότητας απειλεί τους Σοσιαλδημοκράτες της Ρωσίας με διάσπαση. Η εξέλιξη αυτή θα μπορούσε να είναι μοιραία για την περαιτέρω πορεία του επαναστατικού κινήματος στην χώρα. Για το θεωρητικό εξοπλισμό της Μπουντ ο Στάλιν θα κατηγορήσει τους Αυστριακούς μαρξιστές: *«εάν οι Αυστριακοί δεν είχαν τέτοιο πρόγραμμα, η Μπουντ δεν θα το επινοούσε με σκοπό να δικαιολογήσει την ανεξάρτητη ύπαρξή της 'επί της αρχής'. Έτσι μετά την δειλή απόπειρα το 1901 (4^ο συνέδριο) η Μπουντ οριστικά υιοθέτησε ένα 'εθνικό πρόγραμμα' το 1905 (6^ο Συνέδριο).»¹¹⁰*

Και αν στην περίπτωση των Αυστριακών το αίτημα για εθνική αυτονομία θα είναι ευάλωτο στην κατηγορία για εθνικισμό, για το ίδιο αίτημα από το εβραϊκό πληθυσμό που υφίσταται διώξεις και πογκρόμ, και είναι διασπαρμένος σε πολλές περιοχές, ο Στάλιν θα χρησιμοποιήσει διαφορετική επιχειρηματολογία. Εάν δεν υπάρχει δημοκρατία σε μια χώρα δεν μπορεί να υπάρχουν εγγυήσεις για «απόλυτη ελευθερία για την πολιτιστική ανάπτυξη» των εθνοτήτων. Αυτό μπορεί να συμβεί σε δημοκρατικές χώρες, και ο Στάλιν κατονομάζει σαν τέτοιες τις Γερμανία, την Γαλλία, την Ελβετία, αλλά όχι και την «ημι-ασιατική Ρωσία».

¹⁰⁹ Ο.π. σελ. 372.

¹¹⁰ Ο.π. σελ. 376.

Στην Ρωσία προηγείται το αίτημα για «την εγκαθίδρυση της δημοκρατίας ως προϋπόθεση για την δημιουργία θεσμών και εγγυήσεων για την ελευθερία». Μάλιστα το θέμα των θεσμών που θα ενισχύουν την πολιτιστική αυτονομία το θεωρεί ως περιττό σε καθεστώς δημοκρατίας. Η πλατφόρμα συνεργασίας των σοσιαλδημοκρατών στηρίζεται ακριβώς σε αυτούς τους κοινούς στόχους, όπου ο εκδημοκρατισμός και η απελευθέρωση των λαών θα επιτευχθεί με την κοινή δράση του προλεταριάτου. Η Μπουντ όμως έχει μεταμορφωθεί σε εθνικιστική δύναμη, γεγονός που ο Στάλιν δεν μπορεί να αγνοήσει. Στα αιτήματα για την τήρηση του Sabbath ξεχωριστών νοσοκομείων υποστήριξης πολιτικών που στηρίζουν τα Yiddish θα παραθέσει την δήλωση του Πλεχάνοφ ότι η «Μπουντ προσαρμόζει τον σοσιαλισμό στον εθνικισμό».

Στην συνέχεια σειρά έχει ο γνώριμος στον συγγραφέα Καύκασος. Σ' αυτήν την περίπτωση τα πυρά του συγκεντρώνει η στάση των Λιγκβινταριστών¹¹¹ που υποστηρίζουν την πολιτιστική αυτονομία των λαών της περιοχής. Ο Στάλιν θα καταδικάσει την θέση για την αυτονομία στην περιοχή αντιτείνοντας δύο καίρια επιχειρήματα. Πρώτα το επίπεδο ανάπτυξης των λαών της περιοχής τους οποίους αποκαλεί καθυστερημένους: «*Η εθνική πολιτιστική αυτονομία προϋποθέτει λίγο πολύ αναπτυγμένες εθνικότητες, με αναπτυγμένο πολιτισμό και λογοτεχνία. Χωρίς να υπάρχουν τέτοιες συνθήκες η αυτονομία χάνει κάθε σημασία και γίνεται ένας παραλογισμός. Αλλά στον Καύκασο υπάρχουν εθνικότητες που η κάθε μία κατέχει μια πρωτόγονη εθνικότητα, μια ξεχωριστή γλώσσα αλλά χωρίς την δική της λογοτεχνία. Εθνικότητες επιπλέον που βρίσκονται σε στάδιο μετάβασης και μερικώς αφομοιώνονται και μερικώς συνεχίζουν να αναπτύσσονται*».¹¹²

Έτσι λοιπόν τίθεται σε αμφισβήτηση η ίδια η σημασία της αυτοδιάθεσης. Σε καμιά περίπτωση το αίτημα για την αυτοδιάθεση ή υποστήριξη οποιουδήποτε εθνικού κινήματος δεν ξεφεύγει από το σχήμα της προόδου που έχει τεθεί από τον Μαρξ. Η εθνική χειραφέτηση δεν αποτελεί αυτοσκοπό αλλά εντάσσεται πάντοτε στο γενικότερο στόχο που είναι ο εκσυγχρονισμός των παραγωγικών σχέσεων και εν τέλει ο σοσιαλισμός. Είναι εξαιρετικά σημαντικό αυτό το σημείο, το οποίο επεξηγεί την μετέπειτα στάση του ίδιου ανθρώπου ως ηγέτη της Σοβιετικής Ένωσης. Ο διαχωρισμός γίνεται σαφέστατος ανάμεσα στα αναπτυγμένα και μη έθνη και ο στόχος παραμένει ο εκσυγχρονισμός και η ανάπτυξη των μη αναπτυγμένων, χωρίς να υπονοείται η απαίτηση της αυτοδιάθεσής τους.

Αλλά υπάρχει μια ακόμη σοβαρότερη αιτία. Η αυτοδιάθεση και η πολιτιστική αυτονομία επιφέρουν και την ισχυροποίηση των παραδοσιακών θεσμών που θα

¹¹¹ Οι Μενσεβίκοι, οι οποίοι σύμφωνα με τους μπολσεβίκους «*επέδιωκαν τη διάλυση των παρανόμων κομματικών οργανώσεων και το σταμάτημα της παράνομης επαναστατικής δουλειάς*». Ηγετικά τους στελέχη ήταν οι Μάρτοφ, Μαρτίνοφ, Άξελροντ κ.λπ. «*Ιστορία του ΚΚΣΕ*», ό.π., σελ. 142. Η πολιτική ισχύς των μενσεβίκων ήταν αρκετά υψηλή στην Υπερκαυκασία, όπως αποδεικνύει και η κατάκτηση απ' αυτούς της εξουσίας στη Γεωργία.

¹¹² Στάλιν, «*Ο Μαρξισμός...*», ό.π. σελ. 392-393.

διεκδικήσουν να καλύψουν το κενό που θα αφήσει η υποχώρηση του κεντρικού κράτους. Η εξέλιξη αυτή θα φανεί πιο απειλητική στην περίπτωση του μουσουλμανικού στοιχείου. «*Πάρτε για παράδειγμα τους Τατάρους της Υπερκαυκασίας, με το μικρότερο ποσοστό εγγραμμάτων, τα σχολεία τους ελεγχόμενα από παντοδύναμους μουλάδες και η κουλτούρα τους να διαπερνάται από το θρησκευτικό πνεύμα. Δεν είναι δύσκολο να κατανοήσεις ότι το να τους 'οργανώσεις' σε πολιτιστικές εθνικές ενότητες θα σήμαινε να τους θέσεις κάτω από τον έλεγχο των μουλάδων, να τους παραδώσεις στο τρυφερό έλεος των αντιδραστικών μουλάδων, να δημιουργήσεις ένα νέο οχυρό της πνευματικής σκλαβιάς των ταταρικών μαζών στους χειρότερους εχθρούς τους.*»¹¹³

Ο θρησκευτικός παράγων εμφανίζεται ως το σημαντικότερο πολιτιστικό στοιχείο των λαών του Καύκασο, και ιδιαιτέρως για τους μουσουλμανικούς. Μόνο ευρύτερες συσσωματώσεις και έλεγχος από το κέντρο θα μπορούσαν να αποτρέψουν αυτή την εξέλιξη και ο Στάλιν θα το επιβεβαιώσει «*Το εθνικό ζήτημα στον Καύκασο μπορεί να λυθεί μονάχα στο πνεύμα της προσέλευσης των καθυστερημένων εθνών και λαών στο γενικό ρεύμα του ανώτερου πολιτισμού. Μονάχα μια τέτοια λύση μπορεί να είναι προοδευτική και παραδεχτή για τη σοσιαλδημοκρατία. Γι' αυτό έγινε δεχτή η περιφερειακή αυτονομία του Καυκάσου, γιατί τραβά τα αργοπορημένα έθνη στη γενική εκπολιτιστική εξέλιξη, τα βοηθάει να ξεπεταχτούν από το καβούκι της μικροεθνικής απομόνωσης, τα ωθεί μπροστά και τα διευκολύνει να πλησιάσουν τα αγαθά του ανώτερου πολιτισμού*»¹¹⁴.

Τελειώνοντας ο Στάλιν την μελέτη του θα προτείνει ως λύση την περιφερειακή αυτονομία και σε αποκρυσταλλωμένες ενότητες όπως η Πολωνία, η Λιθουανία, η Ουκρανία, ο Καύκασος κ.λπ. Βεβαίως έτσι μένουν ανικανοποίητα τα αιτήματα των εθνών και των εθνοτήτων που δεν προβλέπεται να έχουν μια δική τους αναγνωρισμένη αυτόνομη οντότητα, με κίνδυνο την συνέχιση της καταπίεσής τους από τις εθνότητες που θα πλειοψηφούν στις νέες οντότητες. Η δημοκρατία κατά τον συγγραφέα θα αποτρέψει ένα τέτοιο ενδεχόμενο, ενώ τα ίσα δικαιώματα σε όλες τις μορφές (γλώσσα, σχολεία κ.λπ.) θα είναι συστατικός παράγων για την επίλυση του εθνικού ζητήματος.

Το σχέδιο που περιγράφεται στο συγκεκριμένο άρθρο θα επιδιωχθεί να γίνει πραγματικότητα λίγα χρόνια μετά από την νίκη του Σ.Δ.Ε.Ρ.Κ. το 1917. Τόσο ως προς την σύσταση του νέου κράτους σε ομοσπονδιακή μορφή, ως Ε.Σ.Σ.Δ., όσο και στο ζήτημα της δυνατότητας πολιτιστικής ανάπτυξης για όλες τις μειονότητες, το άρθρο του Στάλιν εμπεριέχει τις βασικές κατευθύνσεις.

¹¹³ Ο.π. σελ. 392-393.

¹¹⁴ Ο.π. σελ. 395. Ο Τρότσκι θα συνταχθεί με την διττή λειτουργία του επαναστατικού κινήματος στους αποικιοκρατούμενους λαούς: «*Ο ιμπεριαλισμός μπορεί να υπάρχει μόνον και μόνον γιατί υπάρχουν στον πλανήτη μας έθνη καθυστερημένα, χώρες αποικιακές ή μισοαποικιακές. Ο αγώνας των καταπιεζόμενων αυτών λαών για την ενότητά τους και την εθνική τους ανεξαρτησία έχει ένα χαρακτηριστικό διπλά προοδευτικό, γιατί απ' το ένα μέρος, προετοιμάζει πιο ευνοϊκές συνθήκες για την ανάπτυξη αυτών των λαών και από το άλλο, καταφέρει ένα χτύπημα στον ιμπεριαλισμό*» Τρότσκι, «Στάλιν», σελ. 224.

Ο Β.Ι. Λένιν το ίδιο έτος (1913) που δημοσιεύεται το «*Μαρξισμός και το Εθνικό Ζήτημα*» τον κατοπινού διαδόχου του, θα δημοσιεύσει και ένα δικό του κείμενο. Αποτελεί απάντηση σε άρθρο του Φ. Λίμπμαν¹¹⁵, μέλους της «Μπουντ» στην εβραϊκή εφημερίδα «Zeit» και αφορά το ζήτημα του εθνικού πολιτισμού. Το κείμενο του Εβραίου διανοουμένου είναι εξαιρετικά συγκροτημένο και προκαλεί την βίαιη απάντηση του Λένιν: «το ζήτημα είναι αν επιτρέπεται στους μαρξιστές να διατυπώνουν άμεσα ή έμμεσα το σύνθημα του εθνικού πολιτισμού ή πρέπει υποχρεωτικά να προπαγανδίζουν ενάντια του σε όλες τις γλώσσες το σύνθημα του διεθνισμού των εργατών, 'προσαρμοζόμενοι' σ' όλες τις τοπικές και εθνικές ιδιομορφίες».¹¹⁶

Ο Λένιν στο άρθρο του διατυπώνει με απόλυτο μανιχαϊσμό, που παραπέμπει στον Μαρξ του Μανιφέστου, την θεωρία του για τους δύο πολιτισμούς σε κάθε έθνος: «σε κάθε εθνικό πολιτισμό υπάρχουν, έστω και όχι αναπτυγμένα στοιχεία δημοκρατικού και σοσιαλιστικού πολιτισμού, επειδή σε κάθε έθνος υπάρχει η εργαζόμενη μάζα, που οι συνθήκες της ζωής της γεννούν αναπόφευκτα τη δημοκρατική και τη σοσιαλιστική ιδεολογία. Σε κάθε έθνος όμως υπάρχει και αστικός πολιτισμός (και στις περισσότερες περιπτώσεις ακόμα και μαυροεκατονταρχίτικος και κληρικαλικός πολιτισμός) –και μάλιστα όχι απλώς σαν 'στοιχεία' πολιτισμού, αλλά σαν κυρίαρχος πολιτισμός».¹¹⁷

Πίσω από τον εθνικό πολιτισμό ο Λένιν βλέπει μόνον τον μαχόμενο αστικό εθνικισμό, που αποχτηνώνει, αποβλακώνει και διαιρεί τους εργάτες, για να τους σύρει στο άρμα της αστικής τάξης.

Στην συνέχεια ο Λένιν θα αποδείξει ότι κατέχει με επάρκεια τις πλευρές του εθνικού ζητήματος στα όρια της ρωσικής αυτοκρατορίας¹¹⁸. Στην πολεμική του απέναντι στην Ρόζα Λούξεμπουργκ θα αναδείξει την ιδιομορφία της ρωσικής περίπτωσης, η οποία δεν έχει σχέση τόσο με αυτήν της Αυστρίας όσο και των δυτικών δημοκρατιών. «*Η Ρωσία είναι κράτος με ενιαίο εθνικό κέντρο, το μεγαλορωσικό. Οι Μεγαλορώσοι κατέχουν μια τεράστια συμπαγή έκταση, και ο αριθμός τους φθάνει περίπου τα 70 εκατομμύρια ανθρώπους. Η ιδιομορφία αυτού*

¹¹⁵ «Όποιος γνωρίζει έστω και λίγο το εθνικό ζήτημα, ξέρει ότι ο διεθνικός πολιτισμός δεν είναι άεθνος (πολιτισμός χωρίς εθνική μορφή). Άεθνος πολιτισμός που δεν πρέπει να είναι ούτε ρωσικός, ούτε εβραϊκός, ούτε πολωνικός, παρά μόνο καθολός πολιτισμός είναι παραλογισμός. Ίσα ίσα τότε μόνο οι διεθνικές ιδέες μπορούν να γίνουν αγαπητές στην εργατική τάξη, όταν προσαρμόζονται στη γλώσσα που μιλά ο εργάτης και στις συγκεκριμένες εθνικές συνθήκες όπου ζει. Ο εργάτης δεν πρέπει να είναι αδιάφορος για την κατάσταση και την ανάπτυξη του εθνικού του πολιτισμού, επειδή μέσω αυτού και μόνο μέσω αυτού αποκτά την δυνατότητα να πάρει μέρος στο "διεθνικό πολιτισμό του δημοκρατισμού και του παγκόσμιου εργατικού κινήματος". Όλα αυτά είναι γνωστά από καιρό, μα ο Β.Ι. δε θέλει ούτε να τα ξέρει...», παρατίθεται στο Β. Λένιν, «Κριτικά σημειώματα πάνω στο εθνικό ζήτημα», ό.π., σελ. 14.

¹¹⁶ Ο.π.

¹¹⁷ Ο.π.

¹¹⁸ Η συνεχής αναδιαμόρφωση των θέσεών του ο Λένιν απέναντι και στις απόψεις του Μαρξ την αποδεικνύεται όταν σημειώνει για το πολωνικό ζήτημα ότι «αν το Π.Π.Σ. ('Πολωνικό Σοσιαλιστικό Κόμμα', τα σημερινά 'θράκα') προσπαθούσε το 1896 να 'κατοχυρώσει' την άποψη του Μαρξ που ανήκε σε μιαν άλλη εποχή, αυτό ήταν κιόλας εφαρμογή του γράμματος του μαρξισμού ενάντια στο πνεύμα του μαρξισμού» Λένιν. Β.Ι., «Για το δικαίωμα αυτόδιάθεσης των εθνών», σελ. 83-84.

του εθνικού κράτους είναι πρώτον, ότι οι «αλλογενείς» που αποτελούν συνολικά την πλειοψηφία του πληθυσμού (το 57%) κατοικούν ακριβώς στις ακρινές περιοχές. Δεύτερον, ότι η καταπίεση αυτών των αλλογενών είναι πολύ μεγαλύτερη απ' όσα στα γειτονικά κράτη (και μάλιστα όχι μονάχα στα ευρωπαϊκά). Τρίτον, ότι σε μια ολόκληρη σειρά περιπτώσεις οι καταπιεζόμενες εθνότητες που ζουν στις ακρινές περιοχές έχουν από την άλλη πλευρά των συνόρων ομογενείς τους που απολαβαίνουν μεγαλύτερη εθνική ανεξαρτησία (φτάνει να θυμηθούμε έστω και μόνο τα κράτη που βρίσκονται στα δυτικά και νότια σύνορα του κράτους: τους Φιλανδούς, τους Σουηδούς, τους Πολωνούς, τους Ουκρανούς, τους Ρουμάνους). Τέταρτον, ότι η ανάπτυξη του καπιταλισμού και το γενικό επίπεδο του πολιτισμού συχνά είναι ανώτερα στις αλλογενείς ακρινές περιοχές παρά στο κέντρο του κράτους: Τέλος ίσα-ίσα στα γειτονικά ασιατικά κράτη βλέπουμε πως άρχισε η περίοδος των αστικών επαναστάσεων και των εθνικών κινημάτων, που αγκαλιάζουν εν μέρει τις συγγενικές εθνότητες μέσα στα σύνορα της Ρωσίας.»¹¹⁹

Είναι προφανές ότι ο Λένιν στην ανάλυση της πραγματικότητας γίνεται εξαιρετικά ρεαλιστής ώστε κατορθώνει να υπερβαίνει τις ιδεολογικές προσεγγίσεις που θα έβαζαν σε κίνδυνο την πολιτική τακτική του.

Ο Λένιν αποδέχεται εδώ τους ισχυρούς δεσμούς που υπάρχουν μεταξύ των μειονοτήτων της Ρωσίας και των εκτός αυτής ομοεθνών τους. Η ταξική αλληλεγγύη δεν είναι αρκετά ισχυρή ώστε να αποτρέψει αυτό που θεωρείται από τους μαρξιστές ως εθνικισμός.

Επίσης αρκετά γρήγορα ανασκευάζεται και η θεωρία για τους δύο πολιτισμούς, που είχε προτείνει ως μια λύση στην αντιμετώπιση του αιτήματος της ενίσχυσης του εθνικού πολιτισμού. Η περιφέρεια της ρωσικής αυτοκρατορίας, εκεί ακριβώς που κατοικούν οι «αλλογενείς» μειονότητες, αποτιμάται και ορθά ως περιοχή με υψηλό γενικό επίπεδο πολιτισμού. Αυτό το γενικό επίπεδο είναι ένας μέσος όρος, όπου ο διαχωρισμός σε αστικό και προλεταριακό θα ήταν πολύ δύσκολο να ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα.

Σημαντικότερη επίσης είναι και η παρατήρησή του για την αύξηση της επαναστατικής κίνησης στα μουσουλμανικά κράτη. Πρόκειται για μεγάλο ποσοστό του πληθυσμού¹²⁰, το οποίο είχε ενταχθεί στην αυτοκρατορία μόλις πριν από μερικές δεκαετίες και ήταν ακόμη αναφομοίωτο.

¹¹⁹ Ο.π., σελ. 57.

¹²⁰ Το μεγαλύτερο τμήμα των μουσουλμάνων της Ρωσίας ήταν τουρκογενείς λαοί: οι Τάταροι του Βόλγα, οι Τάταροι της Κριμαίας, οι Καζάχοι, οι Τουρκμένοι, οι Ουζμέκοι, οι Κιρκίζιοι και οι Αζέροι. Σημαντικό τμήμα αποτελούσαν και οι μουσουλμάνοι ιρανικής καταγωγής Ταντζίκιοι, αλλά και διάφοροι λαοί του Καυκάσου. Σύμφωνα με την απογραφή του 1897 ο συνολικός αριθμός των μουσουλμάνων έφθανε τα 13.600.000 σε ένα σύνολο 125.600.000, δηλαδή 11%. Landau Jacob M., «Pan-Turkism, from irredentism to Cooperation», σελ. 7.

Την παραμονή της επανάστασης δύο κύριες τάσεις στις σχέσεις των ρωσικών αρχών με τις τουρκικές (αλλά και κάποιες άλλες) ομάδες έγιναν αυξητικά εμφανείς: «Εκχριστιανισμός» και «εκρωσισμός». Η πολιτική αυτή είχε οδηγήσει από νωρίς τους μουσουλμανικούς πληθυσμούς στην οργάνωση της ανατροπής της τσαρικής κυριαρχίας μέσω της ένωσης τους. Τα ιδεολογικά οχήματα ήταν ο

Ο Λένιν συντάσσεται ανοιχτά με τον Κάουτσκι και παίρνει θέση στην διεκδίκηση της εθνικής ανεξαρτησίας των καταπιεζόμενων εθνών στηλιτεύοντας τις ακραίες θέσεις της Λούξεμπουργκ. «Όσο η αστική τάξη του καταπιεζόμενου έθνους παλεύει ενάντια στο έθνος που καταπιέζει, τόσο είμαστε πάντα και σε κάθε περίπτωση και πιο αποφασιστικά απ' όλους υπέρ, γιατί είμαστε οι πιο τολμηροί και συνεπείς εχθροί της καταπίεσης» και «σε κάθε αστικό εθνικισμό καταπιεζόμενου έθνους υπάρχει πανδημοκρατικό περιεχόμενο ενάντια στην καταπίεση, και αυτό ακριβώς το περιεχόμενο το υποστηρίζουμε χωρίς όρους, ξεχωρίζοντας αυστηρά την τάση προς την εθνική του αποκλειστικότητα, καταπολεμώντας την τάση του Πολωνού αστού να καταπνίγει τον Εβραίο κ.λπ. κ.λπ.»¹²¹.

Έτσι ο Λένιν καταλήγει σε δύο σημαντικότερες θέσεις που θα επηρεάσουν την εξέλιξη της επανάστασης.

Η πρώτη είναι: «αναγνωρίζουμε το δικαίωμα αποχωρισμού σε όλους»¹²² με κριτική διάθεση, αλλά πάντως με το αναμφισβήτητο δικαίωμα της απόσχισης: «το καθήκον της καθημερινής ζύμωσης και προπαγάνδας ενάντια σε κάθε κρατικό-εθνικό προνόμιο, για το δικαίωμα, το ίσο δικαίωμα όλων των εθνών να δημιουργήσουν δικό τους εθνικό κράτος. Αυτό το καθήκον είναι (τώρα) το κυριότερο καθήκον μας στο εθνικό ζήτημα, γιατί μονάχα έτσι υπερασπιζόμαστε τα συμφέροντα της δημοκρατίας και της ισότιμης συμμαχίας όλων των προλεταρίων όλων των εθνών»¹²³

«παντουρκισμός» (η ένωση όλων των τουρκικών λαών) και ο «παντουρανισμός» (όποιο συμπεριλαμβάνονται λαοί καταγόμενοι από το μυθικό Τουράν Φινο-ουγγρικής καταγωγής: Φιλανδοί, Καρέλοι, Εσθονοί και Ούγγροι). Ο παντουρανισμός διαμορφώθηκε στην Ευρώπη και όχι στην Κεντρική Ασία την εποχή περίπου της κατάκτησης της Τασκένδης από τους Ρώσους. Ήταν δημιούργημα της σκέψης του Ούγγρου ανατολιστή και περιηγητή Arminius Vambery, καθηγητού ανατολικών γλωσσών. Ο Vambery ήταν στην υπηρεσία της Βρετανικής κυβέρνησης σε μια εποχή που η Βρετανία είχε προβλήματα στο λεγόμενο «μεγάλο παιχνίδι». Αργότερα η προσπάθεια των Γερμανών να πείσουν την οθωμανική ηγεσία να αγκαλιάσει αυτή την πολιτική πριν και κατά την διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, οντανακλά την επιθυμία τους να τη χρησιμοποιήσουν εναντίον της Ρωσίας. Πρωτοστατούντες αυτής της κίνησης ήταν κυρίως οι Τάταροι της Κριμαίας και του Βόλγα, καθώς και οι Αζέροι: «η αφύπνιση του εθνικιστικού αισθήματος, στις διάφορες παραλλαγές του, προωθήθηκε στην αρένα της ενεργού πολιτικής από το Ρωσο-ιαπωνικό πόλεμο 1904-1905 (στον οποίο αποκαλύφθηκε η αδυναμία της Ρωσίας με την ήττα της από ένα ασιατικό κράτος) και έπειτα με την ανακήρυξη του συντάγματος της σύγκλισης της Δούμας του 1905 και τα γεγονότα που ακολούθησαν. [...] το πρώτο συνέδριο [μουσουλμάνων της Ρωσίας] έγινε στο Νίζνι Νόβγκοροντ, μεταξύ 15 και 28 Αυγούστου 1905 και το παρακολούθησαν περίπου 150 αντιπρόσωποι, κυρίως της μεσαίας και ανώτερης αστικής τάξης. [...] Το δεύτερο συνέδριο πραγματοποιήθηκε στην Αγία Πετρούπολη από τις 13 έως 23 Ιανουαρίου 1906, με τη συμμετοχή περίπου 100 Τατάρων, Κιργιζίων, αντιπροσώπων από την Κριμαία και τον Καύκασο. Το Συνέδριο αποφάσισε να εγκαθιδρύσει την «Ένωση των Μουσουλμάνων της Ρωσίας», η οποία εμφανίστηκε από την αρχή να είναι κυρίως μια ένωση Τατάρων και Αζέρων εθνικιστών, παρά μια αληθινή αντιπροσώπευση των μουσουλμάνων της αυτοκρατορίας. [...] Το τρίτο συνέδριο έγινε κοντά στο Νίζνι Νόβγκοροντ, μεταξύ 16 και 20 Αυγούστου 1906, με την υπέρβαση των Τατάρων του Καζάν άκομη μια φορά, δ.π. σελ. 11-12.

¹²¹ Λένιν. Β.Ι., «Για το δικαίωμα ...», σελ. 61.

¹²² Ο.π. σελ. 62.

¹²³ Ο.π. σελ. 63.

Και η δεύτερη με την μορφή ερωτήματος με εξαιρετικά διαχρονική διάσταση: «Μπορεί να είναι ελεύθερος ένας λαός που καταπιέζει;»¹²⁴.

Το ερώτημα απευθύνεται προς το μεγαλωρωσικό πληθυσμό και έχει στόχο την εξάλειψη της αλαζονείας του. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Λένιν θα χρησιμοποιήσει, για να καταδείξει την ύπαρξη της συγκεκριμένης σχέσης την ουκρανική εθνότητα, την πλέον συγγενική εθνότητα των Μεγαλωρώσων, προτείνοντας τη δημιουργία ανεξάρτητου κράτους στην Ουκρανία.¹²⁵ Η τοποθέτηση του Λένιν δεν φαίνεται να προσβλέπει απλώς στην τακτικίστικη επιδίωξη του ενστερνισμού των αριστερών Ουκρανών εθνικιστών, αλλά στηρίζεται στην ρεαλιστική εκτίμηση των συσχετισμών και της διαμορφωμένης κατάστασης.

Στα επόμενα χρόνια, καθώς μαινεται ο Α΄ παγκόσμιος πόλεμος, στον οποίο σχεδόν όλα τα ευρωπαϊκά, και όχι μόνο, έθνη θα λάβουν μέρος, ο Λένιν θα στραφεί στην μελέτη του φαινομένου του ιμπεριαλισμού και της αποικιοκρατίας. Στοχεύει να στηλιτεύσει την πρακτική των δυνάμεων της Β΄ Διεθνούς που λαμβάνουν θέση υπέρ του πολέμου και ταυτοχρόνως να ωθήσει τους κομμουνιστές στην υπεράσπιση των καταπιεζόμενων εθνών, από όλες τις αποικιοκρατικές δυνάμεις, είτε των Κεντρικών Αυτοκρατοριών, είτε της Entente.

Για τον Λένιν στην εποχή του ιμπεριαλισμού «οξύνεται επίσης η εθνική καταπίεση και η τάση προς τις προσαρτήσεις, δηλαδή προς την παραβίαση της εθνικής ανεξαρτησίας (γιατί η προσάρτηση δεν είναι τίποτε άλλο παρά παραβίαση της αυτοδιάθεσης των εθνών)»¹²⁶. Στην συνέχεια του κειμένου του ο Λένιν θα παραθέσει ένα απόσπασμα του οικονομολόγου Χίλφερντινγκ, όπου συνοπτικά περιγράφεται η σχέση μεταξύ ιμπεριαλισμού, κατάκτησης των εθνών της περιφέρειας, αφύπνισης, δημιουργίας μιας ενιαίας εθνικής συνείδησης και της ανάπτυξης του επαναστατικού απελευθερωτικού αγώνα.¹²⁷

¹²⁴ Ο.π. σελ. 62.

¹²⁵ «Αν η Ουκρανία θάχει λ.χ. την τύχη ν' αποτελέσει αυτοτελές κράτος, αυτό εξαρτιέται από χίλιους παράγοντες που είναι άγνωστοι από τα πριν. Και χωρίς να προσπαθούμε να μαντέψουμε στην τύχη, σκεκόμαστε σταθερά σ' αυτό που είναι αναμφισβήτητο στο δικαίωμα της Ουκρανίας να γίνει τέτοιο κράτος», ό.π. 62-63.

¹²⁶ Λένιν, Β.Ι., «Ο Ιμπεριαλισμός...», σελ. 122.

¹²⁷ Το απόσπασμα το παραθέτει ο Λένιν, ό.π.: «Στις χώρες που μόλις ανακαλύφθηκαν το εισαγόμενο κεφάλαιο εντείνει τις αντιθέσεις και προκαλεί την αδιάκοπα αναπτυσσόμενη αντίσταση των λαών, που ζηπούν και αποκτούν εθνική συνείδηση, ενάντια στους εισβολείς. Η αντίσταση αυτή εύκολα μπορεί να πάρει επικίνδυνες διαστάσεις ενάντια στο ξένο κεφάλαιο. Επαναστατικοποιούνται ριζικά οι παλιές κοινωνικές σχέσεις, σπάει η χιλιόχρονη αγροτική απομόνωση των εθνών που έμειναν έξω από την ιστορία', τα έθνη αυτά τραβιούνται στη δίνη του καπιταλισμού. Ο ίδιος ο καπιταλισμός δίνει λίγο-λίγο στους υποδουλωμένους τα μέσα και τους τρόπους για την απελευθέρωσή τους. Και οι υποδουλωμένοι προβάλλουν τον ίδιο σκοπό, που κάποτε φαινόταν στα ευρωπαϊκά έθνη ο ανώτερος απ' όλους: τη δημιουργία ενιαίου εθνικού κράτους σαν μέσο για την οικονομική και πολιτιστική ελευθερία. Αυτό το κίνημα ανεξαρτησίας απειλεί το ευρωπαϊκό κεφάλαιο στις πιο πολυτιμές του περιοχές εκμετάλλευσης, που του υπόσχονται τις λαμπρότερες προοπτικές και το ευρωπαϊκό κεφάλαιο μπορεί να διατηρεί την κυριαρχία του μόνχα με την αδιάκοπη αύξηση των στρατιωτικών του δυνάμεων», με παραπομπή: Χίλφερντινγκ, «Το χρηματιστικό κεφάλαιο», σ. 487.

Ο Λένιν τις παραμονές της επανάστασης έχει διαμορφώσει τις τελικές του θέσεις για το εθνικό ζήτημα, τις οποίες διατυπώνει με σαφή τρόπο, χωρίς να αφήνει περιθώρια παρερμηνειών από τις διάφορες τάσεις του σοσιαλιστικού κινήματος: «*Τα σοσιαλιστικά κόμματα που δεν θ' απόδειχναν με όλη τους τη δράση και τώρα, και τον καιρό της επανάστασης, και ύστερα από τη νίκη της ότι θ' απελευθερώσουν τα υποδουλωμένα έθνη και θα ρυθμίσουν τη στάση τους απέναντι σ' αυτά πάνω στη βάση της ελεύθερης ένωσης -και χωρίς την ελευθερία του αποχωρισμού η ελεύθερη ένωση είναι ψεύτικη φράση- τα κόμματα αυτά θα διέπρατταν προδοσία απέναντι στο σοσιαλισμό*»¹²⁸.

Οι διακηρύξεις του Λένιν για την εθνική ανεξαρτησία δεν έχουν αποδέκτες μόνο τα στελέχη των σοσιαλιστικών κομμάτων, αλλά κυρίως τις διάφορες εθνότητες, οι οποίες στις ανακατατάξεις που προκαλεί ο παρατεταμένος πόλεμος προωθούν τα εθνικά τους αιτήματα. Η πολιτική γραμμή του μπολσεβίκου ηγέτη οδηγεί σε συμμαχία των εθνικών οντοτήτων που μπορεί να καθορίσουν όχι μόνο την πορεία του πολέμου, αλλά κυρίως τον μεταπολεμικό κόσμο. Οι απελευθερωτικοί εθνικοί αγώνες αποτελούν έναν ακόμη τρόπο επαναστατικής πάλης. Η επαναστατική πάλη είναι δυνατόν να προέρχεται όχι μόνον από τα απελευθερωτικά κινήματα, αλλά και από τις επαναστατικές δυνάμεις που ανήκουν στην ιμπεριαλιστική εθνότητα, καθώς θα χρησιμοποιούν τους απελευθερωτικούς αγώνες για επίθεση εναντίον της αστικής τάξης. «*Το δυνάμωμα της εθνικής καταπίεσης στις συνθήκες του ιμπεριαλισμού επιβάλλει στη σοσιαλδημοκρατία όχι να εγκαταλείπει την "ουτοπική", όπως λέει η αστική τάξη, πάλη για την ελευθερία αποχωρισμού των εθνών, αλλά αντίθετα να χρησιμοποιεί εντατικά τις συγκρούσεις, που γεννιούνται πάνω και σ' αυτό το έδαφος, σαν αφορμές για μαζική δράση και επαναστατικές ενέργειες ενάντια στην αστική τάξη*».¹²⁹

Το επιχείρημα του Λένιν θα ισχυροποιείται ακόμη περισσότερο όταν οι ιμπεριαλιστικές χώρες θα αντιμετωπίζουν απώλειες από τον πληθυσμό τους σε περιοχές με απείθαρχες εθνικές οντότητες. Βέβαια σε αυτήν περίπτωση τα πυρά του Λένιν κατευθύνονται στους οπαδούς της «πολωνικής αίρεσης» και σε όλους τους υπερασπιστές της απολυτότητας του ταξικού αγώνα που δεν υποστήριζαν τις εθνικές διεκδικήσεις στα πλαίσια του ιμπεριαλισμού.

Το ερώτημα που ανακύπτει είναι κατά πόσο ο Λένιν ήταν ειλικρινής ως προς τις προθέσεις του για απόδοση εθνικής ελευθερίας στα έθνη που θα βρίσκονταν σε κρατικά πλαίσια επαναστατικής εξουσίας, κάτι που έμελλε να συμβεί σε ελάχιστο χρονικό διάστημα μετά την διατύπωση των πιο πάνω θέσεων.

Παρά τις κατηγορηματικές διαβεβαιώσεις για τον σεβασμό της εθνικής αυτοδιάθεσης, στην ανάλυση του εμφιλοχωρούν απόψεις που θα αποτελέσουν

¹²⁸ Λένιν, Β.Ι., «*Η Σοσιαλιστική επανάσταση και το δικαίωμα αυτοδιάθεσης των Εθνών (θέσεις)*». Δημοσιεύθηκε τον Απρίλιο του 1916 στο περιοδικό "Vorbote", τ. 2, εδώ από το Λένιν «*Για το δικαίωμα ...*», σελ. 106.

¹²⁹ Ο.π. σελ. 109.

μελλοντικά το επιχειρηματολογικό υπόβαθρο προς την αντίθετη κατεύθυνση. Ο Λένιν βλέπει τις εθνικές διεκδικήσεις να υφίστανται μόνο σε συνθήκες απόλυτης καταπίεσης. Αντιθέτως σε καθεστώς δημοκρατικής ελευθερίας, όπου το έθνος θα μπορεί μόνο του να επιλέγει την συμμετοχή του ή όχι σε ένα κρατικό μόρφωμα, κατά τον Λένιν, δεν θα προτιμήσει την ανεξαρτησία του. *«Όσο το δημοκρατικό καθεστώς ενός κράτους βρίσκεται πιο κοντά προς την πλέρια ελευθερία αποχωρισμού, τόσο πιο σπάνιες και πιο αδύνατες θα είναι στην πράξη οι τάσεις για αποχωρισμό, γιατί τα μεγάλα κράτη έχουν αναμφισβήτητα πλεονεκτήματα και από την άποψη της οικονομικής προόδου και από την άποψη των συμφερόντων της μάζας, κι εκτός απ' αυτό τα πλεονεκτήματα αυτά αυξάνουν συνεχώς με την ανάπτυξη του καπιταλισμού».*¹³⁰

Ακόμη λοιπόν και σε συνθήκες καπιταλισμού ο Λένιν τάσσεται υπέρ ενός ενιαίου χώρου, όπου οι εθνότητες, έχοντας δημοκρατικές ελευθερίες και το ουσιαστικό δικαίωμα της απόσχισης, θα προοδεύουν σε μία ενότητα. Αυτό θα αποτελέσει και το θεωρητικό πρότυπο για την ίδια την Σοβιετική Ένωση, όπου όμως οι αστικές δημοκρατικές αρχές θα αντικατασταθούν με τις σοσιαλιστικές. Το ουσιαστικό στοιχείο αυτής της τοποθέτησης είναι, ότι η δημιουργία εθνικής κρατικής οντότητας για κάθε εθνότητα που θα το διεκδικήσει δεν αποτελεί στόχο του κινήματος, έτσι οι εθνικές διεκδικήσεις θα μπορέσουν να ενταχθούν σε ένα ευρύτερο πλαίσιο κοινωνικο-οικονομικών αλλαγών σε μια ομοσπονδία εθνών.

Αλλά ο Λένιν προχωρά ακόμη πιο μακριά. Αναγνωρίζει ότι το επαναστατικό κίνημα συντάσσεται με τα απελευθερωτικά κινήματα για την έλευση του σοσιαλισμού, που δεν σημαίνει πολλές εθνικές μονάδες, αλλά την κατάργηση όχι μόνο των κρατικών συνόρων αλλά και των ίδιων των εθνών. Το λενινιστικό σοσιαλιστικό όραμα δεν περιλαμβάνει τα έθνη, αλλά μόνο το ένα ανθρώπινο έθνος: *«Σκοπός του σοσιαλισμού είναι όχι μόνον η εξάλειψη του τεμαχισμού της ανθρωπότητας σε μικρά κράτη και κάθε απομόνωσης των εθνών, όχι μόνον η προσέγγιση των εθνών, αλλά και η συγχώνευσή τους»*¹³¹.

Εδώ, προφανώς, ανακύπτει μια αξιοσημείωτη αντίφαση: η υποστήριξη κάθε εθνικής διεκδίκησης, έστω στην φάση του ιμπεριαλισμού, με τον στρατηγικό στόχο που είναι η «συγχώνευση» της ανθρωπότητας. Ο Λένιν θα απαντήσει με τον ίδιο τρόπο που απαντά στην λύση του προβλήματος της κατάργησης του κράτους μέσω της απόλυτης ισχυροποίησής του : *«Όπως η ανθρωπότητα μπορεί να φτάσει στην εκμηδένιση των τάξεων μέσω της μεταβατικής περιόδου της δικτατορίας της καταπιεζόμενης τάξης, έτσι ακριβώς μπορεί να φτάσει και στην αναπόφευκτη συγχώνευση των εθνών μόνον μέσω μιας μεταβατικής περιόδου*

---

¹³⁰ Ο.π.

¹³¹ Ο.π. 110.

*πλέριας απελευθέρωσης όλων των καταπιεζόμενων εθνών, δηλ. μέσω της ελευθερίας του αποχωρισμού τους».*¹³²

Είναι προφανές ότι η θέση αυτή εδράζεται σε μια αισιοδοξία που προσδίδει η πίστη στον ιστορικό υλισμό και τον ντετερμινισμό που αυτός φέρει, ένα όραμα κοινό τόσο στους ηγέτες του σοσιαλιστικού κινήματος. Η βεβιασμένη δημιουργία σε λίγα χρόνια του νέου «σοβιετικού έθνους» με την απόπειρα απόλειψης των εθνοτικών διαφορών θα είναι μια ταχύρυθμη απόπειρα εφαρμογής των θεωρητικών προβλέψεων της λενινιστικής ανάλυσης του εθνικού ζητήματος στα όρια της κρατικής οντότητας που διαμόρφωσε η επανάσταση.

---

¹³² Ο.π.

3. Το Εθνικό Ζήτημα στη Ρωσία κατά τις επαναστάσεις του 1917 και η διαμόρφωση του ιδεολογικού πλαισίου και της πρακτικής πολιτικής του ΣΔΚΡ [ΚΚΡ (μπ.)] σχετικά με την αντιμετώπισή του.

α. Τα εθνικά κινήματα στην Ρωσική Αυτοκρατορία από την επανάσταση του Φεβρουαρίου στην επανάσταση του Οκτώβρη και την συνθήκη του Μπρεστ-Λιτόφσκ.

Το 1917 ήταν η χρονιά δύο επαναστάσεων που θα επέφεραν ριζική μεταμόρφωση όχι μόνο στην επικράτεια της τσαρικής ρωσικής αυτοκρατορίας, αλλά και σε παγκόσμιο επίπεδο. Ταυτοχρόνως, υπήρξε και έτος έξαρσης των επαναστατικών κινήματων των εθνοτήτων που διαβιούσαν στα όρια της Ρωσικής Αυτοκρατορίας. Όπως και κατά το παρελθόν, στην Ρωσία, σε συνθήκες κρίσης (πολεμικές αναμετρήσεις, επανάσταση 1905) οι εθνικές ομάδες εκμεταλλεύονται την ευκαιρία για να επιζητήσουν κατά το μάλλον ή ήττον την αυτοδιάθεσή τους.

Το εθνικό ζήτημα τροφοδοτούσε συνεχώς όλο το φάσμα των πολιτικών, σοσιαλιστικών ή μη, παρατάξεων στον ευρύτερο ευρωπαϊκό χώρο, καθώς μέσα από την διαμάχη για την κατανομή των αποικιών και της παγκόσμιας αγοράς αναδυόταν και η επίμονη επιδίωξη πολυάριθμων εθνών για την χειραφέτησή τους. Η Ρωσική αυτοκρατορία, όπως και η Αυστρο-Ουγγαρία και η Οθωμανική αυτοκρατορία, ήταν ένα τεράστιο πεδίο σκληρών εθνοτικών συγκρούσεων. Εν τούτοις, όχι μόνον στην επίσημη ιστοριογραφία του κόμματος, αλλά και από τους διαφωνούντες της κάθε απόχρωσης (τροτσκιστές, αναρχικούς, εξόριστους μενσεβίκους, εσέρους και Λευκούς), η εθνική διάσταση δεν αναδεικνυόταν στο πραγματικό της μέγεθος, ως ισοδύναμη δηλαδή αιτίας των θυελλωδών γεγονότων της Ρωσίας της δεύτερης δεκαετίας του 20ού αιώνα.¹³³

¹³³ «...ήταν οπωσδήποτε φανερό ότι το εθνικό ζήτημα αποτελούσε ένα από τα σημεία εκείνα στα οποία η θεωρία του κόμματος ήταν θολή και αβέβαια», Eduard Carr, «Η Ιστορία της Σοβιετικής Ένωσης 1917-1923», σελ. 354.

Ότι το εθνικό ζήτημα δεν ήταν κατανοητό στους μπολσεβίκους για αρκετό καιρό, ακόμη και μετά την κατάληψη της εξουσίας, το παραδέχεται και ο Τρότσκι: «Το μπολσεβίκικο κόμμα ήταν μακριά από του να καταλάβει αμέσως ύστερα από την εξέγερση τη θέση στο εθνικό ζήτημα που του εξασφάλισε τελικά τη νίκη. Αυτό αφορά την περιφέρεια με τις αδύναμες και άπειρες κομματικές οργανώσεις της, μα και το κέντρο της Πετρούπολης. Τα χρόνια του πολέμου το κόμμα είχε τόσο εξασθενήσει, το θεωρητικό και πολιτικό επίπεδο των στελεχών είχε τόσο πέσει, που η επίσημη διεύθυνση πήρε και στο εθνικό ζήτημα, ως τον ερχομό του Λένιν, θέση στο έπακρο μπερδεμένη και διστακτική.», Λ. Τρότσκι, «Η Ιστορία της Ρωσικής Επανάστασης», σελ. 348.

Είναι χαρακτηριστικό πάντως το γεγονός ότι στα κείμενα των ιδίων των πρωταγωνιστών των εθνικών κινήματων που έλαβαν χώρα κατά τους χρόνους των επαναστάσεων και του εμφυλίου και τα οποία διατηρήθηκαν κυρίως μέσα σε κύκλους εξόριστων από τις συγκεκριμένες εθνότητες βρίσκουμε περισσότερες ρεαλιστικές προσεγγίσεις του εθνικού ζητήματος. Πολλά κείμενα κυκλοφορούσαν από εκδόσεις δυτικών Πανεπιστημίων, όπου είχαν βρει καταφύγιο τέτοιου τύπου εμγκρέδες, και σήμερα γνωρίζουν μια ευρύτατη δημοσιότητα καθώς αποτέλεσαν το πρωταρχικό ιδεολογικό υλικό στην εθνική αναγέννηση που λαμβάνει χώρα στην περιοχή της ΕΣΣΔ ήδη από την δεκαετία του 1980.

Και όμως, το μείγμα των λαών που συγκαταικούσαν στο έδαφος της αυτοκρατορίας ήταν εκρηκτικό. Διαφορετικές θρησκείες, διαφορετικό πολιτισμικό στάδιο και ακόμη σε πολλές περιπτώσεις ταύτιση της ταξικής και εθνικής θέσης στην κοινωνική ιεραρχία. Αυτή η τελευταία αντίθεση, όπου ξένες εθνότητες αποτελούσαν τα μέλη της εκμεταλλεύτριας τάξης, θα κινητοποιεί ασταμάτητα κινήματα διαμαρτυρίας και εξέγερσης.

*«Στα εβδομήντα εκατομμύρια Μεγαλωσούς που αποτελούσαν το μαζικό κέντρο της χώρας προστέθηκαν βαθμιαία κάπου ενενήντα εκατομμύρια αλλογενείς που διαιρούσαν καθαρά σε δύο ομάδες: στους Δυτικούς που ήταν ανώτεροι απ' τους Μεγαλωσούς σε κουλτούρα και στους Ανατολικούς, που είχαν κατώτερο επίπεδο. Έτσι συγκροτήθηκε μια αυτοκρατορία».*¹³⁴

Η επέκταση αυτή δημιούργησε εκρηκτικές αντιφάσεις. Η κεντρική πολιτική ήταν εξαιρετικά δύσκολο να ανταποκριθεί ταυτοχρόνως στις απαιτήσεις του αναπτυσσόμενου δυτικού τμήματος και της «καθυστερημένης» ανατολής. Αυτό θα αποδειχθεί ακόμη πιο δυσχερές για το Κομμουνιστικό Κόμμα, το οποίο ως πρωτοπορία της εργατικής τάξης θα επιζητήσει να καθοδηγήσει την επανάσταση του προλεταριάτου του καπιταλιστικού κόσμου. Η απότομη διάψευση των προσδοκιών αυτών, καθώς και η ζωτική ανάγκη υποστήριξης της πολιτικής των μπολσεβίκων από τα έθνη της Ασίας θα αλλάξει τον προσανατολισμό της σκέψης του Λένιν. Η πολιτική του κόμματος και του κράτους θα στραφεί προς την προσέλευση στους σκοπούς της επανάστασης και της ενότητας του σοβιετικού κράτους στους λαούς της ανατολής, κυρίως δηλαδή τους μουσουλμάνους υπηκόους της Ρωσίας.

Έτσι ο μαρξισμός των μπολσεβίκων από την ροή των γεγονότων θα μεταλλαχθεί ριζικά για να μπορέσει να επιβιώσει το νεοπαγές κρατικό μόρφωμα. Η λενινιστική πολιτική της «ex oriente lux», θα αποτελέσει την σωτήρια γραμμή για το μπολσεβίκικο κόμμα και θα καταστήσει την Σοβιετική Ένωση, στα πρώτα δύσκολα χρόνια του βίου της, από ηγεμονική δύναμη του προλεταριάτου των καπιταλιστικών χωρών, όπως επεδίωκαν αρχικώς οι ηγέτες της, στο αναμφισβήτητο στήριγμα των εθνικο-απελευθερωτικών επαναστάσεων και κινήματων του αποικιοκρατούμενου κόσμου: *«Είναι αυτονόητο πως την οριστική*

¹³⁴ Λ. Τρότσκι, ό.π., και στην συνέχεια: *«Η Ρωσία είχε συγκροτηθεί όχι σαν κράτος εθνικό, μα σαν κράτος πολυεθνικό. Αυτό ανταποκρινότανε στον καθυστερημένο χαρακτήρα της. Πάνω στη βάση μιας επεκτατικής γεωργικής οικονομίας και της χωρικής χειροτεχνίας, η εμπορευματική πρωτεύουσα αναπτυσσόταν όχι σε βάθος, όχι μεταποιώντας την παραγωγή, μα σε πλάτος, μεγάλωνοντας την ακτίνα των επιχειρήσεών της. Ο έμπορος, ο γαιοκτήμονας και ο δημόσιος υπάλληλος μετακινούνταν από το κέντρο στην περιφέρεια, ακολουθώντας τους χωρικούς που διασκορπίζονταν αναζητώντας παρθένες γαίες και φορολογικές απαλλαγές, διεισδύανε σε καινούργια εδάφη που βρισκότανε φυλές ακόμα πιο καθυστερημένες. Η εξάπλωση του κράτους ήταν βασικά εξάπλωση μιας γεωργικής οικονομίας που, παρά τον πρωτογονισμό της έδειχνε ανωτερότητα απέναντι στους νομάδες του Νότου και της Ανατολής. Το καστικογραφειοκρατικό κράτος που διαμορφώθηκε πάνω σ' αυτή την απέραντη και ολοένα διευρυνόμενη βάση έγινε αρκετά ισχυρό για να καθυποτάξει στη Δύση ορισμένα έθνη με ανώτερη κουλτούρα, όμως ανίκανα, από το μικρό πληθυσμό τους ή από μια εσωτερική κρίση να υπερασπίσουνε την ανεξαρτησία τους (Πολωνία, Λιθουανία, Βαλτικές χώρες, Φιλανδία)»* σελ. 335-336.

νίκη δεν μπορεί παρά να την κερδίσει μόνο το προλεταριάτο όλων των προηγμένων χωρών του κόσμου, κι εμείς οι ρώσοι, αρχίζουμε ένα έργο που θα το κατοχυρώσει το αγγλικό, το γαλλικό ή το γερμανικό προλεταριάτο· βλέπουμε όμως πως εκεί δεν θα νικήσουν χωρίς τη βοήθεια των εργαζόμενων μαζών όλων των καταπιεζομένων αποικιακών λαών, και κατά κύριο λόγο των λαών της Ανατολής. Πρέπει να το νοιώσουμε πως η πρωτοπορία μόνη της δεν μπορεί να πραγματοποιήσει το πέρασμα στον κομμουνισμό»¹³⁵.

Οι αναλύσεις του Κομμουνιστικού Κόμματος σε ό,τι σχετίζεται με τα εθνικά προβλήματα, οι οποίες από την αρχή έχουν την σφραγίδα του Στάλιν, καθώς ήταν ο κομισάριος για τις εθνότητες, θα αναδεικνύει την ρωσική επανάσταση ως το καταλυτικό γεγονός που επέφερε την εθνική απελευθέρωση των λαών της τσαρικής Ρωσίας, μη παραμελώντας, όμως, παράλληλα την ανάδειξη της ταξικής διάστασης του ζητήματος.

Η διασύνδεση του εθνικού με το ταξικό πρόβλημα -και με αυτό εννοούμε κυρίως και πρώτιστα το αγροτικό ζήτημα και όχι το εργατικό- δεν ήταν απλώς μια σχέση ρωσικού κέντρου και αλλοεθνούς περιφέρειας.

Η ταξική διαφοροποίηση περιείχε έντονα, και ιδιαίτερος στην περιφέρεια, εθνικά χαρακτηριστικά. Στο ίδιο το κέντρο, στον πληθυσμιακό πυρήνα των Μεγαλορώσων, η κυρίαρχη τάξη δεν προερχόταν σε μεγάλο βαθμό από τους κόλπους της.

Μια από τις αιτίες της κοινωνικής αστάθειας της ρωσικής μπουρζουαζίας παρμένης στο σύνολό της συνίστατο στο ότι το πιο ισχυρό τμήμα της αποτελούνταν από ξένους, που σε κάποιες περιπτώσεις δεν κατοικούσαν καν στη Ρωσία.

Στη περιφέρεια το φαινόμενο αυτό έπαιρνε εκρηκτικές διαστάσεις, διότι οι κυρίαρχες τάξεις των γαιοκτημόνων αλλά και των κεφαλαιοκρατών επί το πλείστον προέρχονταν από διαφορετικές εθνότητες από αυτές της συντριπτικής πλειοψηφίας του πληθυσμού. Το αποτέλεσμα ήταν ότι η εκμετάλλευση που υφίσταντο οι χωρικοί είχε και εθνική διάσταση. Ταυτοχρόνως, η κρατική δομή είχε ανάγκη από ένα γραφειοκρατικό μηχανισμό, ο οποίος επανδρώνονταν επίσης από αλλοεθνείς. Η πρακτική αυτή είχε την αιτία της στην έλλειψη επαρκών για την αντιμετώπιση των αναγκών της γραφειοκρατίας στελεχών από τον ντόπιο πληθυσμό, κυρίως στη Κεντρική Ασία, στο Καύκασο και στην Ουκρανία, αλλά και στην απαίτηση για φιλική προς τις άρχουσες τάξεις διοικητική μηχανή. Αποτέλεσμα αυτού, όμως, ήταν από την μία η πολιτισμική ενσωμάτωση σε μια εθνική αστική κουλτούρα που φορέας της ήταν η μεσαία τάξη της γραφειοκρατίας αλλά και η αποξένωση, ακόμη και η εχθρότητα, από αυτή τμημάτων του ντόπιου πληθυσμού.

---

¹³⁵ Λένιν Β.Ι., «Έκθεση στο II Παρωσικό Συνέδριο των κομμουνιστικών οργανώσεων των Λαών της Ανατολής», 22 Νοέμβρη 1919, Απαντα, ελλ. έκδ. τ. 39, σελ. 330.

Ο Τρότσκι θα επισημάνει αυτή την διασύνδεση του εθνικού και ταξικού ζητήματος στα εδάφη της αυτοκρατορίας, φθάνοντας στο σημείο να μιλά υποτιμητικά για την εκπολιτιστική λειτουργία της ρωσικής παρουσίας ακόμη και στις «πρωτόγονες» κοινωνίες της Ασίας:

«Στην περιφέρεια [...] η μπουρζουαζία της χώρας, του εσωτερικού, ανήκε σ' ένα άλλο έθνος από την κύρια μάζα του λαού.

Ο πληθυσμός των πόλεων στην περιφέρεια ξεχώριζε ολότελα με την εθνική του σύνθεση από τον πληθυσμό των χωριών. Στην Ουκρανία και στη Λευκορωσία ο γαιοκτήμονας, ο καπιταλιστής, ο δικηγόρος, ο δημοσιογράφος είναι Μεγαλωρώσος, Πολωνός, Εβραίος, ξένος· ενώ ο πληθυσμός στους κάμπους είναι εξ ολοκλήρου ουκρανικός, μεγαλωρωσικός. Στις βαλτικές χώρες οι πόλεις ήταν εστίες της γερμανικής, ρωσικής και εβραϊκής μπουρζουαζίας. Το χωριό ήταν ολάκερο λετονικό και εσθονικό. Στις πόλεις της Γεωργίας κυριαρχούσε ο ρωσικός και αρμενικός πληθυσμός, όπως και στο τουρκμενικό Αζερμπαϊτζάν. Χωρισμένοι από την κύρια μάζα του λαού όχι μόνο με το επίπεδο ζωής και τα ήθη, μα και τη γλώσσα, ακριβώς όπως οι Άγγλοι στην Ινδία· προσκολλημένοι στο γραφειοκρατικό μηχανισμό για την υπεράσπιση των κτημάτων τους και των εισοδημάτων τους· δεμένοι φδιάσπαστα με τις κυρίαρχες τάξεις ολόκληρης της χώρας, οι ευγενείς γαιοκτήμονες, οι βιομήχανοι και οι έμποροι της περιφέρειας συγκέντρωναν γύρω τους ένα στενό κύκλο από υπαλλήλους δημόσιους και ιδιωτικούς, δασκάλους, γιατρούς, δικηγόρους, δημοσιογράφους, ως ένα μέρος και εργάτες, όλους ρώσους, μεταβάλλοντας τις πόλεις σε εστίες εκρωσισμού και αποικισμού.»¹³⁶

Η εθniko-ταξική αυτή αντίθεση θα αναδειχθεί ταυτοχρόνως και σε αντίθεση πόλης-χωριού. Η πόλη θα είναι κυρίως μεγαλωρωσική ή εβραϊκή ή γερμανική, στην Βαλτική, και το χωριό ουκρανικό, λετονικό, αζερικό, τσετσενικό, ουζμπεκικό κ.ο.κ.

Η αντίθεση αυτή θα παρατηρηθεί και στα πρώτα επαναστατικά χρόνια καθώς η πόλη θα στηρίζει γενικά την επανάσταση ενώ το χωριό θα αντιταχθεί. Η πολιτική του Κομμουνιστικού Κόμματος θα στηρίζει αναφανδόν την πόλη, της οποίας η κουλτούρα είναι πιο κοντά στην κυρίαρχη ιδεολογία, ακόμη και αν περιλαμβάνει μικροαστικά ή αστικά στοιχεία και όχι αμιγώς εργατικά. Αντιθέτως, το χωριό με το πλέγμα των ισχυρών παραδόσεων του συγκροτεί ένα συμπαγές σώμα αντιλήψεων που το διαφοροποιούν από τις κατευθύνσεις των αλλαγών που προωθεί το νέο καθεστώς.

Ο Τρότσκι θα συμπυκνώνει την επιχειρηματολογία της πολιτικής αυτής ως εξής:

«Κείνο που χαρακτηρίζει την κοινωνική διάρθρωση ενός αργοπορημένου έθνους είναι η υπερίσχυση ακραίων ιστορικών πόλων, καθυστερημένων χωρικών και προχωρημένων προλεταρίων, πάνω στους μεσαίους σχηματισμούς, πάνω στη

¹³⁶ Λ. Τρότσκι, «Η Ιστορία της Ρωσικής ...», ό.π., σελ. 342.

μπουρζουαζία. Τα καθήκοντα μιας τάξης πέφτουν στις πλάτες μιας άλλης τάξης. Το ξεριζώμα των μεσαιωνικών επιβιώσεων γίνεται και στον εθνικό τομέα υπόθεση του προλεταριάτου».¹³⁷

Οι μπολσεβίκοι συνηγορούν στα εθνικά αιτήματα των χωρικών των διαφόρων εθνοτήτων της αυτοκρατορίας όχι διότι συμφωνούν με αυτά καθ' αυτά, αλλά διότι τις φέρνουν σε αντίθεση με τις άρχουσες τάξεις της χώρας. Απέναντι στις τοπικές παραδόσεις και τα ήθη κυριαρχεί πάντα η συγκαταβατική αποδοχή η και η περιφρόνηση. Σε καμιά από τις αναλύσεις μεταξύ των κορυφαίων ηγετών των μπολσεβίκων, και παρά τις σοβαρές διαφορές που εμφάνιζαν μεταξύ τους, δεν εκφράστηκε η πρόθεση για τη διατήρηση των τοπικών εθνικών ιδιαιτεροτήτων των μη ρωσικών πληθυσμών. Στα πλαίσια του διαλόγου που αναπτύσσεται για το εθνικό ζήτημα δεν αναδεικνύεται καμιά διαφωνία σχετικά με την αναγκαιότητα της ανατροπής και της εξαφάνισης ακόμη των όποιων ιδιαίτερων στοιχείων που χαρακτηρίζονται από οπισθοδρομικότητα. Αυτός θα είναι ο τελικός σκοπός της επανάστασης και μοχλός των εξελίξεων θα είναι το συνειδητό τμήμα του προλεταριάτου, δηλαδή το κόμμα. Οι όποιες διαφωνίες αφορούν στα στάδια που παρεμβάλλονται για την κατάκτηση του τελικού σκοπού, στον τρόπο και τις μεθόδους της επίτευξής του κ.λπ.

Η αλληλένδετη αυτή σχέση εθνικού-ταξικού, η οποία ισχυροποιείται ήδη λίγο πριν τον θάνατο του Λένιν, αποτελεί την φόρμουλα που θα απέτρεπε την απόσχιση από τον κρατικό κορμό της Σοβιετικής Ένωσης. Η εθνική απελευθέρωση, ως όραμα ενός έθνους, πραγματοποιούνταν με την επανάσταση αλλά η αποσκίρτηση από την νέα σοβιετική χώρα θα οδηγούσε στην αποτυχία της επανάστασης με αποτέλεσμα την ήττα των εργαζομένων μαζών. Μόνον η κατάκτηση της εξουσίας από τις μάζες των εργαζομένων, εργατών και αγροτών, θα ολοκλήρωνε την διαδικασία της απελευθέρωσης και, φυσικά, σε ένα εργατικό καθεστώς ένα τμήμα του δεν θα μπορούσε να επιδιώξει την ανεξαρτησία του. Μια τέτοια πράξη θα σήμαινε ότι πολύ σύντομα το κράτος αυτό θα έπεφτε κάτω από την πίεση των δυνάμεων του ιμπεριαλισμού.

Τα ερωτήματα που προβάλλουν για την συγκεκριμένη περίοδο είναι :

α. Σε ποιο βαθμό επέδρασε στην τελική νίκη του κόμματός τους η πολιτική των μπολσεβίκων υπέρ κάθε είδους αιτήματος ανεξαρτησίας ή αυτονομίας εκ μέρους των διαφόρων εθνοτήτων;

Κατά πόσον επετεύχθη συμμαχία μεταξύ των κομμουνιστών, οι οποίοι αντιπροσώπευαν μονάχα ένα τμήμα της εργατικής τάξης των μεγάλων πόλεων, όπως επίσης της διανόησης και της αγροτιάς με τα διάφορα εθνικά κινήματα;

---

¹³⁷ Ο.π., σελ. 350.

β. Σε ποιο βαθμό ήταν ευλκρινείς οι προθέσεις των μπολσεβίκων στην παροχή υποσχέσεων για την εκπλήρωση των εθνικών πόθων των διαφόρων εθνών και εθνοτήτων; Η αλληπάλληλη αλλαγή θέσεων που ξεκινά από τη αποδοχή της ανεξαρτησίας –όπως στην περίπτωση της Φινλανδίας (αν και αυτό συνέβη μετά από αποτυχημένη προσπάθεια των μπολσεβίκων να ανατρέψουν την κυβέρνηση με εργατική επανάσταση), την ένταξη σε μια ομόσπονδη Σοβιετική Ρωσία, τη δημιουργία μιας ομόσπονδης Σοβιετικής Ένωσης, που κατέληξε στην καταστολή εθνικών διαφοροποιήσεων, αποτελούσε μια συνειδητή και προγραμματισμένη στρατηγική ή υπήρξε μια αναγκαία επιλογή για τη διατήρηση του σοβιετικού κράτους;

Η συγκριτική ανάλυση της πολιτικής των μπολσεβίκων απέναντι στις διάφορες εθνότητες της ΕΣΣΔ μπορεί να δώσει απαντήσεις τόσο για την σταλινική και όσο και την μετασταλινική πολιτική.

Κομβικό σημείο στην άσκηση της εθνικής πολιτικής θα αποτελέσει η θέση των Μεγαλορώσων στην εθνολογική ιεραρχία τόσο στα πλαίσια της κοινωνίας όσο και στην κομματική πυραμίδα.

Το εθνικό ζήτημα και οι ασυγκράτητες υποσχέσεις των μπολσεβίκων προς τις διάφορες εθνότητες δημιουργούσαν αντιθέσεις στον ρωσικό πληθυσμό, οι οποίες επικαλύπτονταν προσωρινά από την ολέθρια για την Ρωσία πορεία του πολέμου.

Ήδη ο Λένιν ανάμεσα στα τρία συνθήματα που «έριξε» για την πολιτική των μαζών εναντίον του πολέμου –τη πλήρη ρήξη με την Β΄ Διεθνή και την μετατροπή του ιμπεριαλιστικού πολέμου σε εμφύλιο¹³⁸– ήταν και αυτό της «ήττας της τσαρικής κυβέρνησης στον ιμπεριαλιστικό πόλεμο». Ο Λένιν, βεβαίως έτρεφε την ειλικρινή προσδοκία της εκδήλωσης μιας ανάλογης γενικευμένης στάσης σε όλα τα μέτωπα της Ευρώπης. Η εξέλιξη των γεγονότων δεν τον επιβεβαίωσε σε ό,τι αφορούσε τις ευρωπαϊκές χώρες. Στο εσωτερικό, όμως, της παραπαίουσας ρωσικής αυτοκρατορίας το αντιπολεμικό κήρυγμα των κομμουνιστών θα έχει πλατιά επιρροή, ιδιαίτερα μεταξύ των τσακισμένων σωματικά και ηθικά στρατιωτών του ρωσικού στρατού. Εντούτοις, είναι βέβαιο ότι στην πλειοψηφία της ρωσικής κοινωνίας ο αντίκτυπος ήταν αρνητικός.

Όπως ήταν αναμενόμενο, τα υπόλοιπα πολιτικά κόμματα της Ρωσίας θα κατηγορήσουν τους μπολσεβίκους για προδοσία και έλλειψη πατριωτισμού. Απέναντι στις εναντίον του σκληρές κατηγορίες ο Λένιν αναγκάστηκε να απαντήσει με ένα άρθρο που το τιτλοφόρησε: «Για την εθνική υπερηφάνεια των Μεγαλορώσων»:

¹³⁸

α) με τη μη ψήφιση των πολεμικών πιστώσεων και έξοδος από τις αστικές κυβερνήσεις
β) καμιά ταξική ειρήνη
γ) δημιουργία παράνομων οργανώσεων
δ) συναδέλφωση των στρατιωτών στο μέτωπο
ε) υποστήριξη όλων των προλεταριακών εκδηλώσεων.

«Ιστορία του Κ.Κ.Σ.Ε.», σελ. 203.

«Είναι άραγε ξένο για μας, τους Μεγαλωρώσους συνειδητούς προλετάριους, το αίσθημα της υπερηφάνειας; Όχι βέβαια! Εμείς αγαπούμε τη γλώσσα μας και την πατρίδα μας και δουλεύουμε περισσότερο από κάθε άλλον για να ανυψώσουμε τις εργαζόμενες μάζες της (δηλαδή τα 9/10 του πληθυσμού της) στη συνειδητή ζωή δημοκρατών και σοσιαλιστών. Εμείς πονάμε περισσότερο από κάθε άλλον, όταν βλέπουμε και αισθανόμαστε σε τι βία, καταπίεση και εξευτελισμό υποβάλλουν την όμορφη πατρίδα μας οι δήμιοι του τσάρου, οι ευγενείς, οι καπιταλιστές. Είμαστε περήφανοι, γιατί αυτή η βία προκάλεσε την αντίσταση μέσα από το περιβάλλον μας, από το περιβάλλον των Μεγαλωρώσων, γιατί το περιβάλλον αυτό ανέδειξε τον Ραντίτσσεφ, τους δεκεμβριστές, τους επαναστάτες –ραζινόστιντσι του 1870-1880, γιατί η μεγαλωρωσική εργατική τάξη δημιούργησε το 1905 ένα ισχυρό επαναστατικό κόμμα των μαζών, γιατί ο Μεγαλωρώσος μουζικός άρχισε τον ίδιο καιρό να γίνεται δημοκράτης, άρχισε να ανατρέπει τον παπά και τον τσιφλικά».¹³⁹

Στο κείμενο αυτό του Λένιν περιέχεται ο πυρήνας της φιλολογίας για την σχέση ταξικού και πατριωτικού που θα επικρατήσει στην σοβιετική κοινωνία από την δεκαετία του 1930. Ο Ρώσος προλετάριος, σύμφωνα με το σχεδόν λυρικό αυτό κείμενο, έχει πατρίδα και μάλιστα πιστεύει, όπως άλλωστε και ο Ρώσος επαναστάτης, ότι είναι όμορφη και την αγαπά,. Ευλικρινή ή όχι τα λόγια του Λένιν αποτελούσαν μια αναγκαία δικαιολόγηση της γραμμής που διακήρυξε και θα μπορούσε να επιφέρει σημαντικότερη ρωγή στην σχέση του κόμματος με το ακροατήριό του πού ήταν οι Μεγαλωρώσοι εργαζόμενοι. Πολύ σύντομα, μετά την επιτυχία της επανάστασης, ο μεγαλωρωσικός πατριωτισμός όχι μόνον δεν θα εξοβελιστεί από την ιδεολογία του κόμματος αλλά θα αποκτήσει και σοβινιστικά στοιχεία, γεγονός που θα φέρει σε απελπισία και τον ίδιο τον Λένιν, όταν πια δεν θα μπορούσε να αντιδράσει.

Στην διάρκεια, όμως, της περιόδου από την επανάσταση του Φεβρουαρίου 1917 έως και την έκρηξη της επανάστασης του Οκτωβρίου του ίδιου έτους η πολιτική του κόμματος στην πράξη είναι αυτή της πρόκλησης της στρατιωτικής ήττας, η οποία θα άνοιγε τον δρόμο για την κατάκτηση της εξουσίας.

Στις 25 Μαρτίου 1917 ο Στάλιν δημοσιεύει ένα άρθρο στη «Ιπράβντα» με τον τίτλο «Για την κατάργηση των εθνικών καταπιέσεων», για το οποίο ο Τρότσκι θα του κάνει σφοδρή κριτική, παρατηρώντας δικαιολογημένα ότι έρχεται σε αντίθεση με την μελέτη του 1913.¹⁴⁰

¹³⁹ Λένιν Β., Άπαντα, τ. 26, σελ. 107 (5^η ρωσ. έκδ.)

¹⁴⁰ «Η κοινωνική βάση της εθνικής καταπίεσης η δύναμη που την εμπνέει, είναι η τσιφλικιάδικη αριστοκρατία που επικεί ... Στην Αγγλία, όπου η φεουδαρχική αριστοκρατία μοιράζεται την εξουσία με την αστική τάξη ... η εθνική καταπίεση είναι πιο ήπια, λιγότερο απάνθρωπη, αν βέβαια δεν προσέξουμε το γεγονός ότι κατά την διάρκεια του πολέμου, όταν η εξουσία περνά στα χέρια των γαιοκτημόνων, η εθνική καταπίεση ενισχύεται πάρα πολύ (δίωξη των Ιρλανδών, των Ινδών). Οι παράλογες βεβαιώσεις ... ότι στις δημοκρατίες η εθνική και φυλετική ιδιότητα είναι εξασφαλισμένη ... είναι ολότελα διαποτισμένες από ένα πνεύμα κοινής δημοκρατίας και στενού επαρχιωτισμού. Ούτε μία λέξη για το γεγονός ότι ο ιμπεριαλισμός

Πράγματι η προσέγγιση του Στάλιν αποκλίνει των απόψεων που διατύπωσε το 1913 αλλά και αυτών που θα εκφράσει τον επόμενο μήνα κατά την διάρκεια της 7^{ης} Συνδιάσκεψης του Κόμματος στην εισήγησή του για το εθνικό ζήτημα. Η αντίφαση αυτή προδίδει τον βαθμό εξάρτησης της θεωρητικής ανάλυσης του Στάλιν στο εθνικό ζήτημα από τον Λένιν. Το συγκεκριμένο άρθρο γράφτηκε ενώ ο Λένιν δεν είχε φθάσει ακόμη στην Ρωσία και δεν είχε εξαγγείλει την γραμμή της ρήξης με την προσωρινή κυβέρνηση.

Η ασάφεια στην διατύπωση συγκροτημένης και ενιαίας γραμμής για το εθνικό ζήτημα από τους Ρώσους κομμουνιστές, ακόμη και την παραμονή της επανάστασης αποδεικνύεται από τις σφοδρές αντιθέσεις που καταγράφονται στην 7^η Συνδιάσκεψη το Κόμματος: «*Η προπαρασκευαστική επιτροπή με 7 ψήφους υπέρ και 2 κατά πρότεινε ένα σχέδιο απόφασης που τόνιζε ότι το εθνικό ζήτημα δεν μπορούσε να λυθεί παρά μόνο με μία σοσιαλιστική επανάσταση και με βάση το σύνθημα 'κάτω τα σύνορα', χαρακτηρίζοντας το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης των εθνών σαν φράση χωρίς συγκεκριμένο περιεχόμενο*».¹⁴¹

Μόνο η παρέμβαση του ίδιου του Λένιν οδήγησε στην απόρριψη της πρότασης και την υιοθέτηση του δικαιώματος «*όλων των εθνών της Ρωσίας να αποχωρήσουν και να αποτελέσουν ανεξάρτητο κράτος*»¹⁴².

Στην ίδια Συνδιάσκεψη, στην εισήγησή του για το εθνικό ζήτημα ο Στάλιν αναγνωρίζει ότι οι αστικές επαναστάσεις δεν ολοκληρώνουν την εθνική απελευθέρωση «*Στη εθνική καταπίεση δεν εμμένει μόνον η τσιφλικάδικη αριστοκρατία. Πλάι σ' αυτή, υπάρχει μια άλλη δύναμη, οι ιμπεριαλιστικές δυνάμεις που μεταφτυτούν στο εσωτερικό της χώρας τους μεθόδους υποδούλωσης των εθνικοτήτων που έχουν κάνει δικές τους στις αποικίες...*»¹⁴³.

Οι θέσεις του Κόμματος ξεφεύγουν από το θεωρητικό πλαίσιο ανάλυσης και εμπεριέχουν στοιχεία συγκεκριμένων υποσχέσεων προς τα έθνη που επιδιώκουν την ανεξαρτησία τους: «*Έχοντας βάλει στην εξουσία την ιμπεριαλιστική αστική τάξη, η επανάσταση του Φεβρουαρίου δεν είχε ακόμα δημιουργήσει τις συνθήκες της εθνικής ελευθερίας. Έτσι η προσωρινή κυβέρνηση αντιτίθετο μ' όλες τις δυνάμεις της στην απλή επέκταση της αυτονομίας της Φινλανδίας. Από ποια μεριά πρέπει να μπούμε; Προφανώς από την μεριά του φινλανδικού λαού...*»¹⁴⁴.

Η θέση για την ανεξαρτησία της Φινλανδίας, της Πολωνίας και της Ουκρανίας¹⁴⁵ είναι εξαιρετικά σημαντικές. Πρόκειται για ιστορικές αποφάσεις, οι οποίες θα δώσουν ελπίδα στους συγκεκριμένους λαούς για την χειραφέτησή τους

ώθησε την εθνική καταπίεση σ' ένα σημείο όπου ο φεουδαρχισμός, έστω κι απ' τον αδρανή και επαρχιακό χαρακτήρα το» ήταν απόλυτα ανίκανος να την ωθήσει», Λ. Τρότσκι, «Στάλιν», σελ. 254-255.

¹⁴¹ «*Sedmaya (Aprelskaya) Vserossiskaya I Petrogradskaya Konferentsia RSDP (b)*» 1934, σελ. 194.

¹⁴² «*VKRC (b) v Rezolyutsiyakh*» σελ. 233.

¹⁴³ Λ. Τρότσκι, «Στάλιν», σελ. 271.

¹⁴⁴ Ο.π. σελ. 271.

¹⁴⁵ «*Ιστορία του Κ.Κ.Σ.Ε.*», σελ. 240,.

αλλά και θα δημιουργήσουν ανάλογες προσδοκίες σε πολλά ακόμα έθνη της αυτοκρατορίας.

Στην απόφαση, που έγραψε ο Λένιν, σημειωνόταν πως η πολιτική της εθνικής καταπίεσης, την οποία εφαρμόζε ο τσαρισμός, υποστηρίζεται από τους τσιφλικάδες, τους καπιταλιστές και τη μικροαστική τάξη και τους επιτρέπει να διατηρούν τα ταξικά τους προνόμια και να διαιρούν τους εργάτες των διαφόρων εθνοτήτων.

Το βασικό άρθρο της απόφασης ήταν η θέση ότι αναγνωρίζεται σ' όλα τα έθνη, που βρίσκονται στη ρωσική επικράτεια το δικαίωμα του «ελεύθερης αποχώρησης» και του «σχηματισμού ανεξάρτητου κράτους»: *«Μόνον η αναγνώριση αυτού του δικαιώματος εξασφάλιζε την αλληλεγγύη των εργατών των διαφόρων εθνών. Η άρνηση ενός τέτοιου δικαιώματος και η μη λήψη μέτρων που εγγυούνται την πραγματοποίησή τους στην πράξη, ισοδυναμεί με την υποστήριξη της πολιτικής των κατακτήσεων και των προσαρτήσεων»*¹⁴⁶.

Η συνδιάσκεψη καταδίκασε τη μενσεβικική-μπουντιστική «πολιτιστική - εθνική αυτονομία» γιατί ύψωνε τεχνητούς φραγμούς ανάμεσα στους εργάτες, που ζουν σ' ένα τόπο και δουλεύουν μάλιστα στις ίδιες επιχειρήσεις και ενδυνάμωνε τους δεσμούς των εργατών με τον αστικό πολιτισμό ορισμένων εθνών. Η απόφαση παρατηρούσε πως τα συμφέροντα της εργατικής τάξης απαιτούν τη συνένωση των εργατών όλων των εθνοτήτων σε ενιαίες προλεταριακές οργανώσεις, πολιτικές, συνδικαλιστικές, συνεταιριστικές-μορφωτικές κτλ.

Στην συνδιάσκεψη έγινε εισήγηση και βάσει των πιο διεθνιστικών απόψεων που επικρατούσαν στο σοσιαλιστικό κίνημα αυτής της εποχής. Εκφραστής τους ήταν ο μπλοσεβίκος ηγέτης Πιατακόφ, Ουκρανός στην καταγωγή, ο οποίος ισχυρίστηκε πως το σύνθημα της αυτοδιάθεσης των εθνών μέχρι αποχωρισμού είναι αντιδραστικό, γιατί το εθνικό κράτος αποτελεί ένα ξεπερασμένο στάδιο και δεν μπορεί να υφίσταται στις συνθήκες του ιμπεριαλισμού, άρα οι μπλοσεβίκοι πρέπει να αντιπαλεύουν τα εθνικά κινήματα.

Εκτός του Πιατακόφ εναντίον των θέσεων για το εθνικό ζήτημα τοποθετείται και ο Πολωνός Ντζερζίνσκι, ο οποίος για το πρόγραμμα της εθνικής αυτοδιάθεσης δηλώνει: *«Δεν πρέπει να βάλουμε μπρος το εθνικό ζήτημα, γιατί αυτό πισωδρομεί τη στιγμή της κοινωνικής επανάστασης. Γι' αυτό θα πρότεινα ν' αποσύρουμε από την απόφαση το ζήτημα της ανεξαρτησίας της Πολωνίας»*.¹⁴⁷

Ο Στάλιν απάντησε στον Ντζερζίνσκι ότι η σοσιαλδημοκρατία διατηρεί τον προσανατολισμό της προς τη σοσιαλιστική επανάσταση και πρέπει να υποστηρίζει το επαναστατικό κίνημα των λαών που κατευθύνεται ενάντια στον ιμπεριαλισμό και ακόμη ότι *«...το πρόβλημα ήταν τεράστιο, γιατί αφορούσε την τύχη όλων των αποικιακών λαών. Το να υποστηρίξεις τους εθνικούς πόθους αυτών*

¹⁴⁶ Ο.π.

¹⁴⁷ Ο.π.

των λαών ήταν σα να ρίχνεις μια γέφυρα ανάμεσα στην Ανατολή και Δύση και έτσι να εξασφαλίζεις μια πελώρια Ασιατική υποστήριξη για τη Σοσιαλιστική Επανάσταση της Ευρώπης»¹⁴⁸.

Η συνδιάσκεψη με συντριπτική πλειοψηφία απέρριψε το σχέδιο απόφασης του Πιατακόφ και υποστήριξε την λενινιστική γραμμή.¹⁴⁹

Η επανάσταση του Φεβρουαρίου 1917 δεν έλυσε το έντονο εθνικό πρόβλημα της αυτοκρατορίας, που είχε αναζωπυρωθεί. Από το αρχή η προσωρινή κυβέρνηση ήταν απρόθυμη να πάρει αποφασιστικά μέτρα και να κατευνάσει την ανησυχία μεταξύ των εθνοτήτων, πέρα από την κατάργηση των τυπικών απαγορεύσεων εναντίον διαφόρων ομάδων και την διακήρυξη της ισότητας για όλους τους πολίτες ανεξάρτητα από την εθνική, θρησκευτική ή φυλετική τους ταυτότητα. Καθώς η εσωτερική τάξη στην πρώην Αυτοκρατορία σταδιακά κατέρρευε και επικρατούσε το χάος και τελικώς ο εμφύλιος πόλεμος, πολλές εθνικές ομάδες βρέθηκαν κοντά στην δυνατότητα της απόσχισης και της δημιουργίας κράτους.

Άλλες εθνότητες, οι οποίες στο παρελθόν υποστήριζαν μόνον την τοπική αυτονομία, θεώρησαν απαραίτητο, υπό το φως των νέων γεγονότων, να υιοθετήσουν κάποια μορφή αυτοδιακυβέρνησης, με σκοπό να διατηρήσουν την τάξη και να προστατέψουν τους εαυτούς τους από τη ξένη στρατιωτική επέμβαση ή από τα σχέδια εχθρικών γειτονικών εθνοτήτων.

Η εσωτερική αναστάτωση πήρε εθνικές διαστάσεις σε μη ρωσικές περιοχές, ιδιαίτερος στο Βόρειο Καύκασο, στην Υπερκαυκασία και στην Κεντρική Ασία, όπου ομάδες εξεγερμένων ντόπιων έπαιρναν τα όπλα εναντίον των Ρώσων κατοίκων των πόλεων, των στρατευμάτων και των αποίκων στις αγροτικές περιοχές. Πολλές μη ρωσικές εθνότητες είδαν στις διακυμάνσεις των πολιτικο-στρατιωτικών εξελίξεων την ευκαιρία ν' επανακτήσουν τα εδάφη ή τα προνόμια, τα οποία είχαν απολέσει κατά την τσαρική διακυβέρνηση.¹⁵⁰

¹⁴⁸ Ντόντσερ, «Στάλιν...», ό.π., σελ. 39. Η σύλληψη της ιδέας της υποστήριξης των εθνικών διεκδικήσεων των ασιατικών εθνών ώστε αυτές να αποτελέσουν μια ενισχυτική δύναμη στις σοσιαλιστικές επαναστάσεις της Ευρώπης και κυρίως στην ίδια την ρωσική αυτοκρατορία, η οποία ήταν μια ευρασιατική οντότητα, είναι δείγμα εξαιρετικά ρεαλιστικής και οξυδερκούς πολιτικής σκέψης. Στην ιδέα αυτή μπορούμε να βρούμε και τις αιτίες της πρωτοφανούς συμμαχίας του νέου, μπολσεβίκου καθεστώτος, της σοβιετικής Ρωσίας με τον Κεμάλ Ατατούρκ μετά από τέσσερα χρόνια.

¹⁴⁹ «Ιστορία του Κ.Κ.Σ.Ε», σελ. 241.

¹⁵⁰ Clem, Ralph S, «The ethnic...», σελ. 19.

Αντιθέτως, ο Κερένσκι υποστηρίζει ότι η πολιτική της προσωρινής κυβέρνησης ήταν αντίθετη από την συγκεντρωτική καταπιεστική τσαρική πολιτική προς τις εθνότητες: «τις πρώτες κιόλας μέρες μετά την πτώση της μοναρχίας, η νέα κυβέρνηση κήρυξε την ανεξαρτησία της Πολωνίας και αποκατέστησε πάλι την πλήρη αυτονομία της Φινλανδίας. Το καλοκαίρι δόθηκε αυτονομία και στην Ουκρανία. Μα και νωρίτερα, από τον Μάρτιο όπου κιόλας, είχαν κληθεί αντιπρόσωποι από διάφορες εθνότητες να αναλάβουν την διακυβέρνηση στον τόπο τους, όπως στο Τουρκεστάν, τον Καύκασο και τις επαρχίες της Βολτικής. Στις αρχές Ιουλίου συστήθηκε επιτροπή για να καταπιαστεί με το νομοθετικό έργο, το απαραίτητο για την αναδιοργάνωση της Ρωσίας σύμφωνα με το Ομοσπονδιακό σύστημα.» Κερένσκι Αλέξανδρος, «Η Ρωσική Επανάσταση όπως την έζησα», σελ. 195.

Τα εθνικά κινήματα βρίσκονταν σε έξαρση σε όλη την επικράτεια με μεγαλύτερη επιμονή στις πλέον αναπτυγμένες δυτικές περιοχές.

Στις Βαλτικές χώρες δημιουργούνται απελευθερωτικά κινήματα που κινούνται ανάμεσα στο αίτημα για αυτονομία και σε αυτό για πλήρη ανεξαρτησία. Απ' όλες τις εθνότητες της περιοχής της Βαλτικής οι Λετονοί έδειχναν περισσότερο αποφασισμένοι στην επιδίωξη της ανεξαρτησίας τους και επιδίεξαν εκδήλωσαν αυτή την επιθυμία τους τοποθετώντας ως Επίτροπο της Κυβέρνησης τον σοσιαλδημοκράτη Α. Pridkalns.

Η Προσωρινή Κυβέρνηση στη Πετρούπολη δεν επιθυμούσε να νομιμοποιήσει την λετονική αυτονομία, αντιθέτως, ήταν αποφασισμένη να αναβάλει κάθε απόφαση, όπως και για την μελλοντική δομή της Ρωσίας, έως την σύγκλιση μιας συντακτικής συνέλευσης.¹⁵¹ Οι κάτοικοι, όμως, της Λετονίας δεν ήθελαν να αναμείνουν για πολύ ακόμη. Οι «Εθνικοί Δημοκράτες» και μια ομάδα νεαρών Λετονών διανοουμένων στην Μόσχα, που είχε δημιουργηθεί γύρω από την εφημερίδα «Dzimtenes Atbalis», κάλεσε τον λαό της Λετονίας σε απόσχιση από την ρωσική αυτοκρατορία¹⁵²

Στην γειτονική Εσθονία μια ομάδα διακεκριμένων Εσθονών πολιτικών, οι οποίοι έκαναν την συνέλευσή τους στο Ταρτού στις 4 Μαρτίου 1917, υπό την ηγεσία του Jaan Tonisson, ζήτησαν αυτονομία. Στις 30 Μαρτίου, έπειτα από δύο ημέρες από την πραγματοποίηση μιας μεγάλης διαδήλωσης με το αίτημα της αυτονομίας ο πρίγκιπας Λβοφ αποδέχθηκε την απαίτησή τους. Όμως και εδώ τα πράγματα είχαν προχωρήσει πολύ και το Εσθονικό κοινοβούλιο Maaräen στις 7 Σεπτεμβρίου 1917 συζητούσε την πιθανότητα της απόσχισης της Εσθονίας από την ρωσική αυτοκρατορία.¹⁵³

Στην τρίτη βαλτική χώρα την Λιθουανία δύο υπήρξαν τα γεγονότα τα οποία έδωσαν ώθηση στις εθνικές της φιλοδοξίες: η διακήρυξη από τις Κεντρικές Δυνάμεις, το Νοέμβριο του 1916, που αφορούσε το μέλλον της Πολωνίας και η ρωσική επανάσταση του Φεβρουαρίου του 1917. Η διακήρυξη του Νοεμβρίου οδήγησε σε θετική δράση το επόμενο έτος, και όταν η γερμανική κυβέρνηση και η Ανώτατη Διοίκηση αποφάσισαν να αντιταχθούν στις πολωνικές απαιτήσεις για ανασύσταση της Πολωνο-Λιθουανικής Ένωσης έκαναν παραχωρήσεις στον λιθουανικό εθνικισμό.

Η λιθουανική παροικία στην Πετρούπολη δημιούργησε στις 26 Μαρτίου ένα Λιθουανικό Εθνικό Συμβούλιο και αυτό με τη σειρά του εξέλεξε μια προσωρινή εκτελεστική επιτροπή αποτελούμενη από δώδεκα μέλη. Μια αντιπροσωπεία στάλθηκε στον πρίγκιπα Λβοφ, στην οποία ειπώθηκε ότι θα λαμβανόταν υπ' όψη η επιθυμία για την αυτονομία της Λιθουανίας. Στις 27 Μαΐου, μια προσωρινή

¹⁵¹ Georg von Rauch, «The Baltic States, Estonia-Latvia-Lithuania The years of Independence 1917-1940», σελ. 29.

¹⁵² Ο.π. σελ. 31.

¹⁵³ Ο.π.

Δίατα (Seimas) συνεκλήθη στην Πετρούπολη, στην οποία συμμετείχαν 336 αντιπρόσωποι, και ζήτησε ένα ανεξάρτητο λιθουανικό κράτος.

Τα γεγονότα αυτά οδήγησαν στην αποχώρηση από την Δίατα της άκρας αριστεράς, αλλά αργότερα, καθώς ο Κερένσκυ αρνήθηκε την εκπλήρωση του αιτήματός τους, υπήρξε επαναπροσέγγιση μεταξύ των δύο πτερύγων του λιθουανικού πολιτικού κινήματος. Η συνδιάσκεψη, η οποία έγινε στις 18 Σεπτεμβρίου 1917 κάλεσε για την δημιουργία ενός ανεξάρτητου Λιθουανικού κράτους και εξέλεξε επίσης ένα Λιθουανικό Επαρχιακό Συμβούλιο που αποσκοπούσε να λειτουργήσει ως Προσωρινή Κυβέρνηση.¹⁵⁴

Η σοβαρότερη, όμως, δοκιμασία για την επανάσταση θα λάβει χώρα στην Φινλανδία. Με μια εργατική τάξη που έφθανε στο εντυπωσιακό ποσοστό, τουλάχιστον για την εποχή εκείνη, 14% επί του πληθυσμού, το φινλανδικό Seim βρέθηκε να είναι το μόνο κοινοβούλιο στον κόσμο, όπου οι σοσιαλδημοκράτες είχαν πάρει την πλειοψηφία με 103 βουλευτικές έδρες σε σύνολο 200. Το πρώτο βήμα που κάνουν οι σοσιαλιστές της Φινλανδίας είναι αυτό της μερικής ανεξαρτητοποίησης της χώρας τους. Με νόμο στις 5 Ιουνίου 1917 το Seim ανακήρυξε την ανεξαρτησία της χώρας, εκτός από τα ζητήματα που αφορούσαν το στρατό και την εξωτερική πολιτική. Η προσωρινή κυβέρνηση μέσα στην σύγχυση του πολέμου απορρίπτει την προσπάθεια του φινλανδικού κοινοβουλίου και αποστέλλει στρατό για την πάταξη του κινήματος της ανεξαρτησίας. Γίνονται νέες εκλογές και σε αυτές η σοσιαλδημοκρατία χάνει την πλειοψηφία. Το αίτημα, όμως, της ανεξαρτησίας του φινλανδικού έθνους ήταν καθολικό, διαπερνούσε τις ταξικές διαστρωματώσεις και εκφράστηκε με τέτοιο συμπαγή τρόπο που διαδοχικά όλες οι κεντρικές εξουσίες θα αναγκασθούν να το αναγνωρίσουν.¹⁵⁵

Σημαντικές θα είναι και οι εξελίξεις στην Ουκρανία (ή Μικρή Ρωσία), όπου η Ουκρανική Κεντρική Ράντα (Κοινοβούλιο)¹⁵⁶, με επικεφαλής τον εξέχοντα ιστορικό Μικαίλο Χρυσέφσκι, ανακήρυξε πρώτα την αυτονομία της Ουκρανίας για να προχωρήσει σε λίγους μήνες και στην ανακήρυξη της ανεξάρτητης Λαϊκής Δημοκρατίας της Ουκρανίας (UNR)¹⁵⁷.

¹⁵⁴ Ο.π., σελ. 41.

¹⁵⁵ Ακόμη και ο Τρότσκι, ο οποίος γράφει για την αντίθεση ανάμεσα στην σοσιαλδημοκρατία και στην αστική τάξη στην χώρα αυτή, θα αναγνωρίσει ότι «σύγκαιρα μέσα στους αστικούς κύκλους που χτες ακόμα ήταν διατεθειμένοι να συνεννοηθούν με την Πετρούπολη, δυναμώνει το κίνημα για ολοκληρωτικό αποχωρισμό απ' τη Ρωσία.» και έτσι «η προσωρινή κυβέρνηση είδε πως ήταν αναγκασμένη να κάνει παραχωρήσεις χωρίς να περιμένει τη Συντακτική: στις 23 Οκτώβρη υιοθετήθηκε μια διάταξη 'αρχής' για την ανεξαρτησία της Φινλανδίας, εκτός από τις στρατιωτικές υποθέσεις και τις εξωτερικές σχέσεις. Μα η 'ανεξαρτησία' που ερχότανε από τα χέρια του Κερένσκι δεν άξιζε τώρα πια μεγάλα πράγματα: δεν απόμειναν πια παρά δυο μέρες ως την πτώση του», Λ. Τρότσκι, «Η Ιστορία ...», σελ. 340.

¹⁵⁶ Στο άρθρο του «Manifestations of the Cossack Idea in Modern Ukrainian History: The Cossack Legacy and its Impact», ο O. W. Gerus υποστηρίζει ότι, η «Βερχόβνα Ράντα» (1917-1918) έβλεπε τον εαυτόν της ως συνέχεια των δημοκρατικών παραδόσεων των Κοζάκων του Ζαπαρόζε και των κοινωνικών μύθων, «Ukrains'kyi istoryk», σελ. 33.

¹⁵⁷ Μετά την κατάρρευση της Αυστρο-ουγγρικής αυτοκρατορίας το 1918, οι Ουκρανοί της Γαλικίας ανακηρύσσουν την ανεξάρτητη Λαϊκή Δημοκρατία της Δυτικής Ουκρανίας (ZUNR). Το γεγονός αυτό

Την ίδια περίοδο οξυμένα ήταν τα εθνικά κινήματα της ανατολής, τα οποία είχαν πάρει θρησκευτική χροιά, καθώς οι κοινωνίες αυτές ήταν κατεξοχόν ισλαμικές, χωρίς πάντως να χάνεται η μεταξύ τους εθνική διαφοροποίηση.

Απέναντι στην επέκταση των Ρώσων, η οποία γινόταν μαζικά με διαδικασίες αποικισμού στη Κεντρική Ασία, οι ντόπιοι θα αντιδράσουν. Ζώντας σε πατριαρχικές και νομαδικές κοινωνίες που ασχολούνταν με τη κτηνοτροφία οι κάτοικοι της ανατολής θα έλθουν αντιμέτωποι με τους νεοφερμένους που καλλιεργούσαν τις εκτάσεις που αποσπούσαν. Απέναντι σε αυτή την πίεση αλλά και απέναντι στα φαινόμενα του εκρωσισμού και σε μερικές περιπτώσεις και εκχριστιανισμού, και οπωσδήποτε στην ιδεολογική ηγεμονία του πανσλαβισμού στους κόλπους της τσαρικής Ρωσίας, αναπτύχθηκαν δύο αλληλένδετα και εν πολλοίς ταυτόσημα κινήματα: ο παντουρκισμός και ο παντουρανισμός -ο οποίος περιλαμβάνει ακόμη και τους φινο-ουγγρικής καταγωγής πληθυσμούς και εκφράζει πιο πλατιά γεωγραφικά και πληθυσμιακά διεκδικητικά πλαίσια.

Οι πιο μεγάλες τουρκικές ομάδες της αυτοκρατορίας ήταν οι Τάταροι του Βόλγα, οι Τάταροι της Κριμαίας, οι Τουρκμένοι, οι Ουζμπέκοι, οι Κιρκίζιοι και οι Αζέροι. Η ρωσική απογραφή του 1897 κατέγραφε σε ένα συνολικό πληθυσμό 125.600.000 εκ. κατοίκων τους μουσουλμάνους να ανέρχονται στα 13.600.000, δηλαδή σε ποσοστό 11%.¹⁵⁸

Η πρώτη σημαντική προσπάθεια ενότητας των μουσουλμάνων εκδηλώθηκε ήδη κατά την διάρκεια της επανάστασης του 1905.¹⁵⁹ Καθοριστικό, όμως, ρόλο στην αναζωπύρωση της μουσουλμανικής εξέγερσης έπαιξε η έκδοση διατάγματος του ρωσικού κράτους για υποχρεωτική στράτευση όλων των υπηκόων της αυτοκρατορίας ανεξαρτήτου θρησκευματος της 25^{ης} Ιουνίου 1916. Στις 11 Ιουλίου 1916 έλαβαν χώρα οι πρώτες μαζικές διαδηλώσεις στην Τασκένδη, όπου η αστυνομία κτύπησε το πλήθος και έγιναν εκτελέσεις. Σύντομα η εξέγερση εξαπλώθηκε σε όλη σχεδόν την Κεντρική Ασία ενώ για τους επαναστάτες χρησιμοποιήθηκε ο όρος "Basmachi".¹⁶⁰ Η κυβέρνηση κήρυξε στρατιωτικό νόμο

οδήγησε σε πόλεμο με την Πολωνία, η οποία, μετά από μάχες 9 μηνών, κατάφερε να νικήσει τις ουκρανικές δυνάμεις της Γαλικίας.

¹⁵⁸ Landau, Jacob M., «Pan-Turkism, ...», σελ. 7.

¹⁵⁹ Στις 15-28 Αυγούστου 1905 πραγματοποιήθηκε στο Nizhni-Novgorod συνέδριο με την συμμετοχή 150 αντιπροσώπων κυρίως από την μεσαία και την αστική τάξη. Συμμετείχαν Τάταροι της Κριμαίας με επικεφαλής τον Gasprinski -σημαντικό ηγέτη των Τατάρων της Κριμαίας και εν γένει των τουρκόφωνων της Ρωσικής Αυτοκρατορίας, Τάταροι του Καζάν, Αζέροι, αντιπρόσωποι του Τουρκεστάν, των λαών της Σιβηρίας και της εσωτερικής Ρωσίας. Το συνέδριο ζήτησε την ένωση (itifak) των μουσουλμάνων της Ρωσίας που θα επιδίωκαν να πετύχουν αλλαγές ανάλογες με αυτές της φιλελεύθερης ρωσικής αστικής τάξης. Δύο ακόμη συνέδρια θα πραγματοποιηθούν το 1906 και θα δημιουργηθεί ένα μουσουλμανικό κόμμα με την ονομασία Itifak-ul-Muslimin (Ένωση των Μουσουλμάνων). Το 1916 ηγέτες τουρκικών ομάδων στην Ρωσία θα συναντήσουν τον πρόεδρο Wilson στην Λοζάννη όπου του έθεσαν ζητήματα σχετικά με την θρησκευτική και κοινωνική τους καταπίεση στην Ρωσία, ό.π. σελ. 11-12.

¹⁶⁰ Ο όρος προέρχεται από την λέξη "baskinji," σημαίνει τον επιτιθέμενο, και αναφερόταν σε συμμορίες ληστών. Κατά την διάρκεια της τσαρικής εποχής, τέτοιες ομάδες υπήρχαν στο Τουρκεστάν, στο Bashkurdistan και στην Κριμαία. Οι Μπασκίριοι τους ονόμαζαν "ayyar" σύμφωνα με τον όρο του

και πραγματοποιούνται γενικές εκκαθαρίσεις και δημεύσεις περιουσιών. Υπάρχουν αναφορές της εποχής σύμφωνα με τις οποίες από τις 25 Ιουνίου 1916 έως τον Οκτώβριο 1917 δεκάδες χιλιάδες μουσουλμάνοι εξοντώθηκαν από τις ρωσικές δυνάμεις.¹⁶¹

Στις 1-10 Μαΐου 1917 πραγματοποιείται το ρωσικό μουσουλμανικό συνέδριο στην Μόσχα, όπου θα λάβουν μέρος περίπου 800 αντιπρόσωποι. Όμως το συνέδριο διασπάστηκε ανάμεσα στους οπαδούς του ομοσπονδιακού χωρισμού των εθνικών εδαφών και αυτών που προτιμούσαν άλλες λύσεις. Τελικώς οι εθνικές διαφορές μεταξύ των μουσουλμανικών λαών θα αποδειχθούν αρκετά ισχυρές ώστε να καταρρεύσουν οι απόπειρες μιας ενότητας με θρησκευτικό κριτήριο.

Η σημαντικότερη αντίθεση που εκδηλώθηκε στο μουσουλμανικό στρατόπεδο ήταν αυτή μεταξύ των μουσουλμάνων της Κ. Ασίας και των Τατάρων, που επεδίωκαν να επιβάλουν την πρωτοκαθεδρία τους. Σε κάθε περίπτωση, όμως, τόσο οι Τάταροι όσο και οι Μπασκίροι ξεκίνησαν έναν επαναστατικό αγώνα για την αυτοδιάθεσή τους και την απόσχισή τους από την Ρωσία, ενώ στην Κεντρική Ασία οι Καζάχοι ζήτησαν λύση με παρόμοια πολιτική στόχευση. Στο Τουρκεστάν, στην Μπουχάρα και στην Χίβα οι εξεγέρσεις θα έχουν στόχο τόσο την τοπική αριστοκρατία όσο και τους Ρώσους αξιωματούχους και πολίτες.

Στο κλίμα αυτό των φυγόκεντρων εθνικών τάσεων και στην ανικανότητα των μετεπαναστατικών κυβερνήσεων να ελέγξουν την κατάσταση συγκαλείται στην Αγία Πετρούπολη, στις 29 Μάιου (11 Ιουνίου) 1917, ένα Σοβιέτ των εθνικών σοσιαλιστικών κομμάτων των Ουκρανών, των Λευκορώσων, των λαών της Βαλτικής και του Καυκάσου, των Εβραίων και των Μουσουλμάνων. Το ρωσικό στοιχείο εκπροσωπήθηκε στο Συμβούλιο των Εθνοτήτων από μία πολιτική ομάδα που συνδεόταν με τους Σοσιαλ-επαναστάτες (Εσέροι). Το πρόγραμμα αυτού του Συμβουλίου προέβλεπε αρχικώς μόνο την εθνική αυτονομία, είτε σε εδαφικό είτε σε εθνικό επίπεδο. Εφόσον η αποχώρηση από την Ρωσία θεωρούνταν ως πράξι

Χορασάν και στην Κριμαία, και δανεισμένος από εκεί στην Ουκρανία, "haydamak". Οι Basmachi συνήθως δεν ενοχλούσαν το τοπικό πληθυσμό αλλά λεηλατούσαν τους Ρώσους και τους ρωσικούς μύλους, μοιράζοντας την λεία τους στον πληθυσμό. Στην Φεργκανά αυτά τα στοιχεία δεν είχαν εξαλειφθεί στις αρχές του 1916. H.B. Paksoy «"Basmachi": Turkistan National Liberation Movement 1916-1930s» στο «Modern Encyclopedia of Religions in Russia and the Soviet Union», 1991, τομ. 4, σελ. 5-20.

¹⁶¹ Στην Σαμαρκάνδη ο Khoja Behbudī, στην Τασκένδη ο Munevver Kari, στην Χίβα ο Pehlivan Niyaz, στην Μπουχαρά ο Osman Khoca, στην Jizzakh ο Kari Kamil, στην Κοκάνδη ο Abid Jan συγκέντρωσαν γύρω τους εξεχόντες παράγοντες της περιοχής τους -οι ηγέτες αυτοί πήραν τον ιστορικό τίτλο «Korbashi» που σημαίνει τον αρχηγό του στρατού αντίστασης- για αντισταθούν στο μέτρο της επιστράτευσης. Η εξέγερση λαμβάνει αρχικά χώρα στις περιοχές Marghilan, Andijan και Hojend. Επιθεσεις εναντίον αξιωματούχων συνέβησαν στο Akkurgan, Akmesjid και Kanjagali· ο πληθυσμός του Jizzakh κατέστρεψε τον σιδηροδρομικό σταθμό. Μέχρι τα μέσα του Αυγούστου η εξέγερση επεκτάθηκε στην Άσχαμπαντ και την Μέρβ, υπό την καθοδήγηση του Juneyd Khan, στην Akmola και στην Turgay με ηγέτη τον Abdulgaffar Bek, και στην λεκάνη του Chu με τον Ayuke oglu Kanaat Bek. Η Karakul ανακηρύχθηκε το κέντρο ανεξάρτητου χανάτου ενώ το Yedisu έγινε το κέντρο διοίκησης, ό.π.

ενάντια στα προλεταριακά συμφέροντα υποστηρίχθηκε μία ομοσπονδιακή δομή για την Παν-ρωσική Δημοκρατία. Μια εκτελεστική επιτροπή, η οποία εκλέχθηκε από το Σοβιέτ των Λαών, απηύθυνε απαιτήσεις στην Προσωρινή Κυβέρνηση και έκανε προετοιμασίες για το συνέδριο των λαών της Ρωσίας που συγκαλούνταν από την ουκρανική Ράντα τον Σεπτέμβριο στο Κίεβο.

Με την πίεση του 1ου Πανρωσικού Συνεδρίου των Σοβιέτ τον Ιούνιο του 1917, όπου την πλειοψηφία την είχαν οι Εσέροι, η Προσωρινή Κυβέρνηση αναγκάστηκε να εκδώσει μια διακήρυξη με την οποία αναγνώριζε το δικαίωμα όλων των εθνών για αυτοδιάθεση έως και την αποχώρηση προσθέτοντας όμως τον όρο «με την σύμφωνη γνώμη μιας πανεθνικής συντακτικής συνέλευσης».¹⁶²

Το Συνέδριο των Λαών της Ρωσίας πραγματοποιήθηκε στις 6-15 (ν. ημ. 19-28) Σεπτεμβρίου στο Κίεβο. Οι 93 αντιπρόσωποι εκπροσωπούσαν την πλειοψηφία των λαών της Ρωσίας. Μόνο οι Πολωνοί και οι Φινλανδοί απείχαν από την σχεδιασμένη συνομοσπονδία. Με ομόφωνη απόφαση το Συνέδριο αποφάνθηκε ότι η Ρωσία έπρεπε να μετατραπεί σε μία Ομοσπονδιακή Δημοκρατία.

Εάν οι αποφάσεις του Κιέβου εφαρμόζονταν, οι εθνικές ομάδες, δηλαδή οι λαοί με την φυσική έννοια, θα είχαν για πρώτη φορά στην συνταγματική ιστορία της Ρωσίας αναγνωρισθεί ως νομικές οντότητες. Η Ρωσία επομένως θα είχε γίνει μια ομοσπονδία εθνοτήτων, δηλαδή λαών, αντίθετα με την τελευταία μολοσεβίικη πρόταση ομοσπονδίας των εθνών με την έννοια των εθνικών εδαφών.¹⁶³

Πάντως η Προσωρινή Κυβέρνηση δεν πρόλαβε να εκπληρώσει τις ελπίδες των λαών της Ρωσίας για την εθνική ανεξαρτησία και όταν ο Κερένσκυ ανακήρυξε την Ρωσία ως Δημοκρατία στις 14 Σεπτεμβρίου (η δήλωσή του δεν περιείχε καμία αναφορά σχετικά με την δομή της δημοκρατίας ενιαία ή ομοσπονδιακή) ήταν πλέον αργά.¹⁶⁴ Οι μολοσεβίικοι θα πάρουν την εξουσία, υποσχόμενοι ταυτόχρονα σε όλα τα εθνικά κινήματα ό,τι αυτά επιθυμούσαν.

Όπως θα αποδειχθεί η μολοσεβίικη επανάσταση του Οκτώβρη θα επιτύχει σε μεγάλο βαθμό εξαιτίας της πολιτικής στο εθνικό ζήτημα, μία πολιτική που οφειλόταν αποκλειστικά στον πραγματισμό και την επιμονή του ηγέτη της επανάστασης Β.Ι. Λένιν.

Οι ίδιοι οι μολοσεβίικοι θα αναγνωρίσουν την σημασία του εθνικού ζητήματος, που είχαν αντιληφθεί στην διαδικασία της επανάστασης: «...Ενώ η τσαρική πολιτική του εκρωτισμού δημιούργησε μια άβυσσο μεταξύ του τσαρισμού και των εθνοτήτων της παλαιάς Ρωσίας και ενώ η ημι-μπερλιαστική πολιτική των Μενσεβίκων και των Εσέρων οδήγησε τα καλύτερα στοιχεία μεταξύ των εθνοτήτων να αποσκιρτήσουν από τον Κερεσκισμό, η πολιτική της απελευθέρωσης που επιδιώχθηκε από το Κόμμα μας κέρδισε την συμπάθεια και την υποστήριξη των

¹⁶² Walker Connor, «The National ...», σελ. 45.

¹⁶³ Georg Von Rauch, «A History of Soviet Russia», σελ. 79.

¹⁶⁴ Ο.π., σελ. 80.

πλατιών μαζών αυτών των εθνοτήτων στην μάχη που έκανε εναντίον του τσαρισμού και της ιμπεριαλιστικής ρωσικής μπουρζουαζίας. Δεν υπάρχει η παραμικρή αμφιβολία ότι αυτή η συμπάθεια και υποστήριξη ήταν ένας από τους αποφασιστικούς παράγοντες που καθόρισαν τον θρίαμβο του Κόμματός μας στην Οκτωβριανή επανάσταση»¹⁶⁵.

Μια εβδομάδα μετά την κατάληψη της εξουσίας με επίσημο έγγραφο που υπέγραψαν ο Λένιν, ως Πρόεδρος του Συμβουλίου των Λαϊκών Κομισάριων, και ο Στάλιν, ως Κομισάριος για Ζητήματα των Εθνοτήτων, δεσμεύθηκε το νέο σοβιετικό κράτος να υποστηρίζει το δικαίωμα των λαών της Ρωσίας στην ελεύθερη αυτοδιάθεση ακόμη και στο δικαίωμα της απόσχισης και δημιουργίας ανεξάρτητου κράτους.¹⁶⁶

Μέρος του προγράμματος για το εθνικό ζήτημα αποτελούσε και η διακήρυξη της 2(15) Νοεμβρίου προς τους λαούς της Ρωσίας, στο οποίο η σοβιετική κυβέρνηση διατύπωνε την πολιτική της.

Τα τέσσερα σημεία της διακήρυξης είναι :

- α. Ισότητα και κυριαρχία για όλους τους λαούς της Ρωσίας.
- β. Δικαίωμα της αυτοδιάθεσης περιλαμβανομένου αυτού της απόσχισης και της ολοκληρωτικής ανεξαρτησίας από την Ρωσία.
- γ. Κατάργηση όλων των εθνικών και θρησκευτικών προνομίων και περιορισμών.
- δ. Ελεύθερη ανάπτυξη όλων των εθνικών μειονοτήτων και των εθνικών ομάδων μέσα στο ρωσικό έδαφος.¹⁶⁷

Σε μια εκδήλωση ειλικρίνειας των προθέσεών του, τον Νοέμβριο του 1917, ο Στάλιν σε χαιρετισμό του στους Φινλανδούς σοσιαλδημοκράτες, με την ευκαιρία του συνεδρίου του κόμματος, έδωσε την διαβεβαίωσή του ότι η Φινλανδία όπως και οι άλλες εθνικές μειονότητες στην Ρωσία ήσαν απόλυτα ελεύθερες να αποφασίσουν για το μέλλον τους.

Ο φινλανδικός λαός θα έπρεπε να ενωθεί με την Ρωσία σε μια τίμια εθελοντική ένωση. Αυτός ήταν ο μόνος ρεαλιστικός τρόπος να ενωθούν οι λαοί της Ρωσίας σε ένα στρατό. Ο Στάλιν παρακίνησε το προλεταριάτο να αρπάξει την εξουσία και υποσχέθηκε να παράσχει βοήθεια σε ανάλογο αίτημα. Τον Ιανουάριο, όμως, του 1918 ο Στάλιν διακήρυξε ότι «το Συμβούλιο των Λαϊκών Κομισάριων ήταν αναγκασμένο ενάντια στην θέλησή του να απονείμει στην Φινλανδία ανεξαρτησία, διότι το προλεταριάτο είχε αποτύχει να πάρει την εξουσία εξαιτίας των ταλαντεύσεων και της ανεξήγητης δειλίας».¹⁶⁸

¹⁶⁵ «National Factors in Party and State Development», Resolution Adopted by the Twelfth Congress of the Russian Communist Party, April 1923, παράρτημα στο Στάλιν, «Marxism and National, Colonial Questions», σελ. 279-287.

¹⁶⁶ Walker Connor, «The National ...», σελ. 46.

¹⁶⁷ Georg Von Rauch, «A History...», σελ. 80.

¹⁶⁸ C. A. Puntilla, «The Political History of Finland 1809-1966», σελ. 102.

Τον Ιανουάριο του 1918, τη ίδια εποχή που οι μπολσεβίκοι διέλυαν την συντακτική συνέλευση στην οποία δεν είχαν την πλειοψηφία, στο ΙΙΙ συνέδριο των Σοβιέτ διεκρινίσθηκε ότι σύμφωνα με την πρόταση του Στάλιν το «δικαίωμα στην αυτοδιάθεση πρέπει να εννοείται στο πνεύμα της αυτοδιάθεσης των εργαζομένων μαζών όλων των λαών της Ρωσίας».¹⁶⁹

Η χρήση του όρου «εργαζόμενες μάζες των λαών» είναι εσκεμμένη και σαφώς αποτελεί αποτέλεσμα των συνθηκών που καλούνται να αντιμετωπίσουν οι μπολσεβίκοι απέναντι στις διεκδικήσεις των διαφόρων εθνικών κινημάτων. Ο περιορισμός του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης από ολόκληρο το έθνος στις εργαζόμενες μάζες λειτουργεί ως ανασταλτικός παράγων στην αποσχιστική δυναμική που εκδηλώνεται στο χώρο της διαλυμένης ρωσικής αυτοκρατορίας. Εξάλλου είναι εξαιρετικά δυσχερής ο ακριβής προσδιορισμός των «εργαζομένων μαζών» και πολύ περισσότερο η σαφή τους πολιτική τοποθέτηση. Αυτό υπονοούσε ότι απαιτούνταν ένας πιο ασφαλής τρόπος για την σωστή καταγραφή των προθέσεων των εργαζόμενων μαζών ενός λαού. Αυτός ο τρόπος ήταν η άποψη της «συνειδητής τους πρωτοπορίας», δηλαδή των μελών του Κομμουνιστικού Κόμματος. Η όλη μεθοδολογία εκ μέρους της ηγεσίας των μπολσεβίκων κατόρθωσε να αποκρούει, σε ένα νέο θεωρητικό πλαίσιο, τα αιτήματα ανεξαρτητοποίησης ολοκλήρων εθνικών πληθυσμών και απόσχισής τους από τις δομές του νέου κράτους, χωρίς όμως να καταργείται φανερά η εθελοντική τους συγκατάθεση και συμμετοχή σε αυτές.

Η χρονιά του 1918 θα είναι, όμως, καθοριστική όχι μόνον για την Ρωσία αλλά και όλη την Ευρώπη. Κατά το έτος αυτό θα λάβει τέλος ο Μεγάλος Πόλεμος, που θα αλλάξει ριζικά τον γεωπολιτικό χάρτη του κόσμου. Οι μπολσεβίκοι έχοντας πια την εξουσία θα πρέπει να υπερασπιστούν ό,τι κατέκτησαν, αλλά και να δράσουν ως πολιτική ηγεσία του κράτους.

Ο θεωρητικός προβληματισμός για το εθνικό ζήτημα πλέον θα πάρει μια άμεση, πρακτική μορφή. Αν και έχει καταλυθεί βιαίως για μικρό διάστημα η ουκρανική ανεξαρτησία, το μείζον ζήτημα είναι η πορεία του πολέμου και οι σχέσεις με την Γερμανία. Ενώ οι διαπραγματεύσεις είχαν αρχίσει από τις 20 Νοέμβρη και στις 2 Δεκέμβρη υπεγράφη ανακωχή, η γερμανική πλευρά δεν έδειχνε διατεθειμένη να συμπεριφερθεί με συγκατάβαση στην σοβιετική εξουσία: «επεδίωκαν να υποδουλώσουν την Πολωνία, τη Λιθουανία, ένα μέρος της Λετονίας και της Λευκορωσίας, που είχαν καταληφθεί από τα στρατεύματά τους».¹⁷⁰ Το σημαντικότερο πρόβλημα συνιστούσε το γεγονός ότι οι Γερμανοί είχαν κλείσει μυστική συμφωνία με την Ουκρανική Ράντα, για να αναγνωρίσουν την ανεξαρτησία της Ουκρανίας και ουσιαστικά η τελευταία να αποσπαστεί από την Ρωσία.

¹⁶⁹ Boffa Dzuzeppe, *«Istoria Sovietskogo Soyuzn»*, σελ. 87.

¹⁷⁰ *«Ιστορία του Κ.Κ.Σ.Ε.»*, σελ. 289.

Ένα μεγάλο τμήμα, ίσως το μεγαλύτερο, των στελεχών του κόμματος είχαν απόλυτη εμπιστοσύνη στην μαρξιστική αρχή του προλεταριακού διεθνισμού. Δεν ήθελαν σε καμία περίπτωση να προχωρήσουν σε συμφωνία με τους Γερμανούς ιμπεριαλιστές. Ανέμεναν ότι αργά ή γρήγορα το προλεταριάτο της Γερμανίας αλλά και των άλλων ιμπεριαλιστικών χωρών θα προχωρούσε σε αντιγραφή της μπολσεβίκικης επανάστασης. Τις ψευδαισθήσεις αυτές, όμως, δεν θα τις έχει ο Λένιν, ο οποίος και πάλι κατανοώντας το ζήτημα ως αποκλειστικά θέμα επιβίωσης της νέας εξουσίας θα προχωρήσει στην με κάθε θυσία συμφωνία του Μπρεστ-Λιτόφσκ, παραμερίζοντας τις αντιδράσεις των συντρόφων του. Και πράγματι οι θυσίες στην συνθήκη της 3 Μαρτίου 1918 στο Μπρεστ θα είναι βαρύτατες¹⁷¹. Ο Λένιν θα κατηγορήσει την αριστερή αντιπολίτευση στο κόμμα, μεταξύ αυτών τον Μπουχάριν και τον Τρότσκι, καθώς καθυστέρησαν την συμφωνία και αυτή πραγματοποιήθηκε τελικά με ειδικότερους όρους.

Αυτή ήταν η πρώτη αναμέτρηση μεταξύ του πραγματισμού και του «διεθνισμού». Το 7ο Συνέδριο του Κόμματος (6-8 Μαρτίου) είχε ως κύριο αντικείμενο προβληματισμού τη θέση που έπρεπε να λάβει το κόμμα έχοντας την κρατική εξουσία.¹⁷² Η απλή καταδίκη του πολέμου και η διεθνιστική ρητορεία δεν επαρκούσε, χρειαζόταν συγκεκριμένα μέτρα. Η στροφή στο ρεαλισμό που υπαγόρευε η ευθύνη της εξουσίας θα αποτελούσε εφεξής μια επαναλαμβανόμενη πρακτική στις αποφάσεις του κόμματος, ανεξάρτητα από την ιδεολογική μορφή που ενδύονταν.

Οι μπολσεβίκοι, βεβαίως, είχαν να αντιμετωπίσουν και τις κατηγορίες από όλο το πολιτικό φάσμα των κομμάτων της Ρωσίας για μια συνθήκη που οι όροι της ήταν τόσο βαρείς –παράδοση της Ουκρανίας, της Βαλτικής κ.λπ.- που φάνταζε σχεδόν ως προδοσία. Όμως, ο Λένιν με σφροσύνη δεν θα πανηγυρίσει για την συμφωνία με τους Γερμανούς: θα την παρουσιάσει ως αναγκαία και προσωρινή υποχώρηση για χάρη της επανάστασης. Αυτή η τακτική θα αποδώσει καθώς συντομότερα θα ευνοηθεί από την ιστορική συγκυρία. Η ήττα των Κεντρικών Αυτοκρατοριών θα επιτρέψει στους Μπολσεβίκους όχι μόνον να διεκδικήσουν τα χαμένα εδάφη αλλά και να το πράξουν προβάλλοντας στους κατοίκους της πρώην ρωσικής αυτοκρατορίας μια σύνθεση ταξικού και πατριωτικού καθήκοντος. Το Κόμμα θα συσπειρώσει τον ρωσικό πληθυσμό, εργάτες και κυρίως αγρότες, στην βάση μιας πολιτικής απελευθέρωσης από τον ξένο κατακτητή, μια πολιτικής που ήταν απόλυτα κατανοητή στον Ρώσο προλετάριο και χωρικό, ανεξάρτητα από το

¹⁷¹ Ο.π.. Η συνθήκη ειρήνης ανάμεσα στη Σοβιετική Ρωσία και στα κράτη της Τετραπλής συμμαχίας (Γερμανία, Αυστρο-ουγγαρία, Βουλγαρία, Τουρκία) υπογράφηκε στις 3 Μάρτη 1918 στο Μπρεστ-Λιτόβσκ και επικυρώθηκε στις 15 Μάρτη από το 6^ο Έκτακτο Πανρωσικό συνέδριο των Σοβιέτ. Σύμφωνα με αυτή την συνθήκη στον έλεγχο της Γερμανίας και της Αυστρο-ουγγαρίας έπρεπε να περάσει η Πολωνία, σχεδόν όλη η Βαλτική, ένα μέρος της Λευκορωσίας. Η Ουκρανία αποχωριζόταν από τη σοβιετική Ρωσία και μετατρέποταν σε εξαρτημένο από τη Γερμανία κράτος, ενώ η Τουρκία κέρδιζε τις πόλεις Καρς, Βατούμ και Αρταγκάν.

¹⁷² Ο.π.

ποια εξουσία κυβερνούσε την χώρα. Η Ρωσία, όμως, ζει δραματικές στιγμές. Οι Γερμανοί κατέλαβαν την Φινλανδία, την Λευκορωσία, την Ουκρανία –όπου τοποθετήθηκε ένας Αταμάνος, μαριονέτα των Γερμανών, και έφθασαν έως την περιοχή του Ντον. Μάλιστα σε συνεννόηση με τους Γεωργιανούς μενσεβίκους κατέλαβαν και τη Γεωργία. Στο Αζερμπαϊτζάν με την ενίσχυση των Άγγλων την εξουσία καταλαμβάνουν οι Μουσαβατιστές και στην Αρμενία οι οπαδοί του κόμματος «Ντνασνακτσουτιούν».¹⁷³ Παντού ξεδιπλώνονται εθνικά κινήματα που επιδιώκουν την δημιουργία έθνους-κράτους. Την ίδια στιγμή «Λευκοί» αντίπαλοι του καθεστώτος δρούσαν στο βορρά, στην άπω ρωσική ανατολή και την Σιβηρία αλλά και στο νότο. Η ανοικτή υποστήριξη των αντεπαναστατών από τους Κοζάκους του Ντον, με επικεφαλής τον Κρασνόφ, θα μπορούσε επίσης να ενταχθεί σε μια εκδήλωση του εθνικού ζητήματος, καθώς αυτή η πληθυσμιακή κατηγορία είχε διαμορφώσει ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και συνείδηση που την διαφοροποιούσαν από τον υπόλοιπο ρωσικό πληθυσμό.

Παρά λοιπόν το γεγονός ότι τον Ιούλιο του 1918 στο 5^ο Πανρωσικό Συνέδριο των Σοβιέτ ψηφίστηκε το πρώτο Σύνταγμα της Σ.Ο.Σ.Δ.Ρ., όπου κατοχυρώνονταν, στην νομική της τουλάχιστον μορφή, η ισοτιμία όλων των λαών που κατοικούσαν στη Ρωσία η επανέσταση ήταν πολύ κοντά στην ολοκληρωτική της ήττα. Η Ρωσική Δημοκρατία ανακηρύχθηκε ως «Ομοσπονδία Σοβιετικών Εθνικών Δημοκρατιών» και η ονομασία της ίδιας της Ρωσίας θα ήταν: Ρωσική Σοβιετική Ομοσπονδιακή Σοσιαλιστική Δημοκρατία (RSFSR). Στο επίσημο αυτό κείμενο δεν γινόταν λόγος για ποιες εθνικές Δημοκρατίες συμμετέχουν, καθώς το μεγαλύτερο μέρος της τσαρικής Ρωσίας είχε αποκοπεί και από αυτήν δεν απέμενε τίποτε άλλο εκτός από την Μεγαλορωσία.¹⁷⁴

---

¹⁷³ Η Ουκρανία καταλαμβάνεται από τον γερμανικό στρατό και μαζί της επέστρεψαν και οι επικεφαλείς της Ράντα. Σύντομα, όμως, εκδιώκονται από την εξουσία και στην θέση τους οι Γερμανοί τοποθετούν μία κυβέρνηση-μαριονέτα με επικεφαλής τον Αταμάνο Σκοροπάτσκι. Η κυβέρνηση αυτή χρησιμοποιήθηκε ως μέσο για να αποσπών οι γερμανικές δυνάμεις το ουκρανικό ψωμί και τις πρώτες ύλες. Στην Φινλανδία οι Γερμανοί αποστέλλουν στρατό και ανατρέπουν την κυβέρνηση των σοσιαλδημοκρατών με την οποία οι μπολσεβίκοι είχαν υπογράψει την πρώτη τους διεθνή συμφωνία και στην συνέχεια εξαπολύεται ανελέητη τρομοκρατία. Στην Λετονία και στην Εσθονία μετά την εκδίωξη των Σοβιέτ συστήθηκε κυβέρνηση από πολιτικούς επιλεγμένους από τους Γερμανούς. Η Βεσσαραβία ενώθηκε με την Ρουμανία. Στην Υπερκαυκασία την αναγνώριση της ανεξαρτησίας της ακολούθησαν συγκρούσεις ανάμεσα στον γεωργιανό, αρμενικό και αζερικό λαό. Οι Τούρκοι κατέλαβαν τις ανατολικές περιοχές της Μικράς Ασίας και οι Γερμανοί πήραν υπό την προστασία τους την Γεωργία, η οποία περιήλθε στη διακυβέρνηση των μενσεβίκων.

¹⁷⁴ «Ιστορία του Κ.Κ.Σ.Ε.», σελ. 308.

β. Το εθνικό ζήτημα στην περίοδο του εμφυλίου πολέμου

ι. Ο θεωρητικός προβληματισμός στο ζήτημα της «αυτοδιάθεσης»

Παρ' όλες τις γενναίες παραχωρήσεις των μπολσεβίκων η ανταπόκριση από τους λαούς της διαλυμένης πια ρωσικής αυτοκρατορίας δεν ήταν η αναμενόμενη.

Στην αρχή του 1918 η Φινλανδία ανακηρύχθηκε ανεξάρτητη και το ίδιο συνέβη και στις περιοχές του Καυκάσου, όπου σχηματίστηκαν αντιμπολσεβίκικες κυβερνήσεις στην Αρμενία, τη Γεωργία, το Αζερμπαϊτζάν και στο Βόρειο Καύκασο, όπως και στο Τουρκμενιστάν.¹⁷⁵

Αυτό όμως που θα σώσει, αρχικά, την επανάσταση θα είναι η συσπείρωση των καθαρά ρωσικών περιοχών: «Οι κεντρικές περιοχές, όπου ήταν συγκεντρωμένη η βασική μάζα του ρωσικού προλεταριάτου και η εθνική σύνθεση του πληθυσμού ήταν ομοιογενής, παρέμειναν το απόρρητο φρούριο της σοβιετικής εξουσίας».¹⁷⁶

Η στάση των λαών της Ρωσίας θα προβληματίσει και την Ρόζα Λούξεμπουργκ, η οποία για το εθνικό ζήτημα θα γράψει: «εκείνο που πρώτα απ' όλα κάνει εντύπωση, με το πείσμα και την ισχυρογνώμονα λογική με την οποία ο Λένιν και οι ομοϊδεάτες του υπερασπίζον αυτό το σύνθημα, είναι ότι αυτό βρίσκεται σε χοντροειδή αντίφαση, τόσο με τον συγκεντρωτισμό της πολιτικής τους, όπως εκδηλώνεται αλλού, όσο και με τη στάση που πήραν στις άλλες δημοκρατικές αρχές. Ενώ απέναντι στη Συντακτική Συνέλευση, την καθολική ψήφο, την ελευθεροτυπία και το δικαίωμα συγκέντρωσης, με λίγα λόγια σε κάθε τι που αποτελεί τις θεμελιώδεις για τη λαϊκή μάζα δημοκρατικές ελευθερίες, και των οποίων το σύνολο συνιστά το "δικαίωμα αυτοδιάθεσης" γι' αυτή την ίδια τη Ρωσία, έδιναν δείγματα της πιο παγερής διάθεσης των εθνών ως το σπουδαιότερο στολίδι της δημοκρατικής τους πολιτικής, για την αγάπη του οποίου έπρεπε να σιωπήσουν όλες οι πρακτικές απόψεις μιας ρεαλιστικής κριτικής. Ενώ έχουν απαγορεύσει το δικαίωμα να επιβληθεί με τη λαϊκή ψήφο η Συντακτική Συνέλευση, ψήφο βασισμένη πάνω στο εκλογικό δικαίωμα, που είναι το πιο δημοκρατικό του κόσμου και μέσα στην πλήρη ελευθερία της Δημοκρατικής πολιτείας, και ενώ ύστερα από κριτικές εκτιμήσεις πολύ χλιαρές διακήρυξαν πως τα αποτελέσματά της θα ήσαν απλώς μηδαμινά και άχρηστα, υπερασπίστηκαν στο Μπρεστ-Λιτόφσκ τη "λαϊκή ψήφο" των ετερογενών εθνοτήτων της Ρωσίας να ανήκουν ή να μην ανήκουν στο ίδιο κράτος, ως το αληθινό παλάτι κάθε ελευθερίας και κάθε δημοκρατίας, αναλλοίωτη πεμπουσία της

¹⁷⁵ Έλληνστέιν Ζαν, «Ιστορία...», σελ. 151. Ο συγγραφέας με σαφή φιλομπολσεβικό προσανατολισμό κάνει την διαπίστωση ότι «το επίμαχο θέμα δεν είναι το δικαίωμα της ανεξαρτησίας των λαών και της αυτοδιάθεσης, που οι μπολσεβίκοι το είχαν αναγνωρίσει ρητά, αλλά το γεγονός ότι τα κινήματα αυτά έχουν αντιμπολσεβικό χαρακτήρα».

¹⁷⁶ «Ιστορία του Κ.Κ.Σ.Ε.», σελ. 315.

θέλησης των λαών, ως υπέρτατη αρχή που θα είχε αποφασιστική σημασία στα πολιτικά πεπρωμένα των εθνών»¹⁷⁷

Η Λούξεμπουργκ θα ασκήσει τη σκληρή της κριτική ενάντια στην πολιτική της αυτοδιάθεσης που ακολουθεί, σε θεωρητικό τουλάχιστον επίπεδο, η ρωσική σοσιαλδημοκρατία χαρακτηρίζοντάς την ως «απατηλή, μικροαστική φρασεολογία και αγυρτεία». Για την Λούξεμπουργκ η τακτική αυτή δεν συμβιβάζεται με την συνεπή σοσιαλιστική πολιτική. Ποιος είναι όμως ο λόγος αυτής της επιλογής από την πλευρά του Λένιν; Η Λούξεμπουργκ δεν θα διστάσει να δώσει την εξήγησή της η οποία αποδίδει στους Ρώσους κομμουνιστές ένα μέγιστο βαθμό τακτικισμού.

«Αν, παρ' όλα αυτά, πολιτικοί κατά τα άλλα τόσο έξυπνοι και με κριτικό μυαλό, όπως ο Λένιν, ο Τρότσκι και οι φίλοι τους, ενώ δεν απαντούν στην ουτοπιστική φρασεολογία όπως "αφοπλισμός", "Κοινωνία των Εθνών" κ.λπ. παρά με ένα ειρωνικό σήκωμα των ώμων, από την άλλη όμως φτιάχνουν με μια κούφια φράση της ίδιας ακριβώς αξίας [σ.τ.σ. "εθνική αυτοδιάθεση"] το πολεμικό τους άρμα – αυτό αποτελεί κατά τη γνώμη μας τη συνέχεια ενός είδους πολιτικού καιροσκοπισμού. Ο Λένιν και οι ομοϊδεάτες του υπολόγιζαν, όπως φαίνεται, ότι δεν υπήρχε πιο σίγουρος τρόπος να τραβήξουν τις πολυάριθμες ετερογενείς εθνότητες τις φυλακισμένες στη Ρωσική Αυτοκρατορία στην υπόθεση του σοσιαλιστικού προλεταριάτου, παρά μόνον αν αυτές καταλάβαιναν ότι εν ονόματι της Επανάστασης και του σοσιαλισμού αποκτούσαν την απεριόριστη ελευθερία να αποφασίσουν οι ίδιες για την τύχη τους. Πρόκειται για μια ανάλογη πολιτική με αυτήν που ακολούθησαν οι Μπολσεβίκοι απέναντι των ρώσων αγροτών, ικανοποιώντας τη δίψα τους για γη με το σύνθημα του παρσίματος στην άμεση κατοχή τους των εδαφών των αριστοκρατών, για να πετύχουν έτσι να τους

¹⁷⁷ Ρόζα Λούξεμπουργκ, «Ρωσική Επανάσταση», (μετάφραση-σημειώσεις Α. Στίνα, β' έκδοση 1978, σελ. 46-47· το κείμενο αυτό γράφτηκε την άνοιξη του 1918. Ο βίαιος θάνατός της δεν της επέτρεψε να ολοκληρώσει την μελέτη της) «Την κριτική της για τη Ρωσική Επανάσταση δεν πρόλαβε η Λούξεμπουργκ να την ξαναδουλέψει. Τα χειρόγραφα βρέθηκαν μετά το θάνατό της, όπως τα είχε γράψει στις φυλακές του Μπρεσλάου. Αυτά τα χειρόγραφα μερικοί "κομμουνιστές", απ' αυτούς που ανέλαβαν σήμερα να συνεχίσουν με μεγαλύτερη μανία το έργο των δημίων της Λούξεμπουργκ, επεξεύρησαν να τα καταστρέψουν. Μόλις κατόρθωσε να τα γλιτώσει απ' τα χέρια τους ο Πάουλ Λέβη και να τα δημοσιεύσει για πρώτη φορά τα τέλη του 1921» [από τον πρόλογο του Α. Στίνα στην α' έκδοση στα ελληνικά το 1958] σελ. 17. Την σημασία της έχει επίσης και η υποσημείωση που κάνει ο μεταφραστής στο τέλος του βιβλίου όπου παρατηρεί: «...η Ρόζα Λούξεμπουργκ στη μελέτη της για τη Ρωσική Επανάσταση αφιερώνει ένα μεγάλο μέρος στην κριτική του συνθήματος για το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης των εθνών» που αποτελεί την εφαρμογή της μπολσεβίκικης αντίληψης για το λεγόμενο «εθνικό ζήτημα» και της σημασίας του από άποψη σοσιαλιστικής τακτικής [...] Μετά την Ρωσική Επανάσταση το θέμα εθεωρήθη από πολλούς τερματισμένο με δικαίωμένη τη μπολσεβίκικη αντίληψη. Αλλά αν σήμερα πράγματι το "εθνικό ζήτημα" έχει τη σημασία που του απέδωσε ο μπολσεβικισμός, ή αντίθετα «αποτελεί το μεγαλύτερο κίνδυνο για το διεθνή σοσιαλισμό», όπως παρατηρεί η Λούξεμπουργκ –και συνεπώς παραμένει πάντα ανοιχτό και με φλόγους θεωρητική και πρακτική επικαιρότητα– αφήνεται στον αναγνώστη να το κρίνει», σελ. 125-126. Είναι εμφανές ότι η εξέλιξη των γεγονότων πιστώνει στους εκφραστές αυτών των αντιλήψεων ικανότητα οξυδερκούς και αντικειμενικής προσέγγισης, τουλάχιστον ως προς την σημασία και το μέγεθος του συγκεκριμένου φαινομένου.

τραβήξουν κάτω από τη σημαία της Επανάστασης και της προλεταριακής κυβέρνησης».¹⁷⁸

Το απόσπασμα αυτό της Λούξεμπουργκ αποτελεί την πλέον εύστοχη, όπως αποδεικνύεται από την ίδια την εξέλιξη των γεγονότων, κριτική αποτίμηση της πολιτικής των μπολσεβίκων στο εθνικό ζήτημα κατά τους πρώτους χρόνους της επανάστασης. Ανεξάρτητα από την οπτική της γωνία, η οποία προέρχεται από μία συνεπή αριστερή διεθνιστική γραμμή, διαπιστώνει με πλήρη σαφήνεια και χωρίς ίχνος διάθεσης αποσιώπησης, που θα δικαιολογούνταν από την επιθυμητή υποστήριξη στην λίγο μόνο μηνών παραπαίουσα ρωσική επανάσταση, ότι στο «εθνικό ζήτημα» οι μπολσεβίκοι κινούνται ευκαιριακά με στόχο τον προσεταιρισμό συμμάχων. Αυτό, όμως, σημαίνει ότι στην ουσία της η μπολσεβίκικη πολιτική δεν θα μπορούσε να ταυτιστεί με την πολιτική της «αυτοδιάθεσης». Η αποκάλυψη των πραγματικών προθέσεων θα πραγματοποιείτο ευθύς αμέσως τα γεγονότα θα έθεταν σε κίνδυνο την ύπαρξη του νέου κράτους ή εάν το νέο κράτος κατόρθωνε μέσω των μηχανισμών του να δημιουργήσει επίπεδο συνοχής τέτοιο που να μην εξαρτάται από την συμμαχία των εθνικών κινημάτων.

Στο αρχικό στάδιο της επανάστασης ήταν αναπόφευκτο ότι θα συνέβαινε η πρώτη περίπτωση. Τα εθνικά κινήματα συμάχησαν με τον μπολσεβικισμό, αλλά αμέσως μόλις ένας ισχυρότερος σύμμαχος, όπως η Γερμανία, προσέφερε κάτι περισσότερο από την υπόσχεση της αυτοδιάθεσης κάποια από αυτά φάνηκε να τον προτιμούν έχοντας ως στόχο την άμεση και απόλυτη ανεξαρτησία.

Σε κάθε περίπτωση, εν μέσω του εμφυλίου η πολιτική της «αυτοδιάθεσης των εθνοτήτων» που προπαγανδίζει το κόμμα θα επιφέρει καρπούς, κυρίως στις λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές της νότιας Ρωσίας με τον μουσουλμανικό πληθυσμό, διότι οι αντίπαλοι των μπολσεβίκων, εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις, θα αποδειχθούν ανίκανοι να κατανοήσουν και να διαχειρισθούν το εθνικό ζήτημα στις περιοχές των στρατιωτικών συγκρούσεων.

Σε αντίθεση με την πολιτική των Λευκών αντεπαναστατών στις περιοχές που κατοικούσαν μη ρωσικές εθνότητες ο Λένιν συνεχίζει να υπόσχεται «εθνική αυτοδιάθεση». Οι τσαρικοί στρατηγοί που ηγούνται της αντεπανάστασης, αντιθέτως, ακολουθώντας μια μεγαλοσωστική σοβινιστική πολιτική καταπιέζουν τον ντόπιο πληθυσμό και συμμαχούν με τους μεγαλοϊδιοκτήτες γης, γεγονός που θα προκαλέσει την εχθρότητα των φτωχών χωρικών.

Είναι χαρακτηριστικό το παράδειγμα του κράτους του Βορείου Καυκάσου, το οποίο στις 11 Μαΐου 1918 είχε ανακηρύξει την ανεξαρτησία του από την ρωσική ομοσπονδία.¹⁷⁹ Τον Μάιο και Ιούνιο του 1919 τα στρατιωτικά τμήματα των

¹⁷⁸ Ο.π., σελ. 48.

¹⁷⁹ Τον Αύγουστο του 1917, ένα συνέδριο θρησκευτικών ηγετών πραγματοποιήθηκε στο αul του αβαρικού τμήματος του Νταγκεστάν, όπου αποφασίστηκε να επανιδρυθεί το ιμαμάτο που

Λευκών υπό την ηγεσία του Ντενίκιν προωθήθηκαν στον Βόρειο Καύκασο. Ο Ντενίκιν δεν αναγνωρίζει την ανεξάρτητη Δημοκρατία του Βορείου Καυκάσου αλλά διορίζει συνεργαζόμενους με τον στρατό του ντόπιους ηγέτες στις διάφορες θέσεις της περιοχής. Όταν, όμως, αποφασίζει να στρατολογήσει τους μουσουλμάνους της περιοχής θα αντιμετωπίσει άρνηση και τελικώς αντίσταση εκ μέρους των Ορεινών Καυκάσιων και τότε ο στρατός του Ντενίκιν θα εισβάλει στην Καμπαρντία, στην Βόρεια Οσετία και τέλος στην Τσετσενία και στην Ινγκουσέτια. Η πυρπόληση των χωριών των μουσουλμάνων θα επιφέρει την ολοκληρωτική σύγκρουση. Έτσι τον Οκτώβριο-Νοέμβριο 1919, καθώς κρινόταν η τύχη της Μόσχας στον εμφύλιο πόλεμο, ο σείχης Ουζούν Χάντζι θα ανακηρύξει το ανεξάρτητο εμιράτο του Βορείου Καυκάσου που περιλάμβανε το Νταγκεστάν, τη Τσετσενία, την Οσετία και την Καμπαρντία.¹⁸⁰

Η πολιτική των Λευκών στο εθνικό ζήτημα θα τους οδηγούσε σύντομα να πολεμούν σε εχθρικό περιβάλλον. Οι μη ρωσικές εθνικές ομάδες δεν είδαν στις δυνάμεις που μάχονταν τους μολοσεβίτικους τους φορείς μιας απελευθερωτικής προσπάθειας. Αντιθέτως ενισχύθηκε ο φόβος τους ότι η τυχόν επικράτηση των Λευκών θα είχε ως αποτέλεσμα την επαναφορά του παλαιού τσαρικού καθεστώτος και η εξέλιξη αυτή θα σήμαινε την ήττα των εθνικών κινημάτων και την επιστροφή σε πρακτικές καταπίεσης. Ως κίνηση, λοιπόν, τακτικής επιλογής τα διάφορα εθνικά κινήματα και οι εθνικές και θρησκευτικές -κυρίως οι μουσουλμάνοι- ομάδες στη Ρωσία προτίμησαν να έλθουν σε συνεννόηση με τους κομμουνιστές. Ήλπιζαν ότι έτσι θα μπορούσαν να κερδίσουν υψηλότερους στόχους, διότι ακόμη και στην περίπτωση της διατήρησης της ενότητας του νέου πολυεθνικού κράτους η κομμουνιστική ηγεσία είχε υποσχεθεί διευρυμένες εξουσίες για τις εθνότητες. Αναμφίβολα σε πολλές από αυτές οι ηγέτες τους έβλεπαν στα τεκταινόμενα μεταβατικές φάσεις προς την ανεξαρτησία τους.

Σύμφωνα, πάντως, με τον Στάλιν *«εάν στα μετόπισθεν του Κόλτσακ, του Ντενίκιν, του Βράνγκελ και του Γιουντένιτς δεν είχαμε τους αποκαλούμενους 'ξένους', εάν δεν είχαμε τους προηγούμενα καταπιεζόμενους λαούς που υπονόμισαν τα μετόπισθεν αυτών των στρατηγών με την σιωπηρή τους συμπάθεια με το Ρωσικό προλεταριάτο [...] και εάν δεν υπήρχε αυτή η συμπάθεια, εμείς δεν θα έπρεπε να νικήσουμε ούτε έναν από αυτούς τους στρατηγούς. Ενώ εμείς βαδίζαμε εναντίον τους η κατάρρευση άρχισε στα μετόπισθεν. Γιατί; Διότι αυτοί οι στρατηγοί στηρίχθηκαν στο αποικιοκρατικό στοιχείο μεταξύ των Κοζάκων, πρόσφεραν στους καταπιεζόμενους λαούς μια προοπτική μεγαλύτερης καταπίεσης και οι*

καταργήθηκε το 1859. Οι στόχοι του αναγεννημένου tariqat ήταν η εγκαθίδρυση θεοκρατικού καθεστώτος με βάση την σαρία, η εκδίωξη των Ρώσων από την περιοχή και η εξολόθρευση των μουσουλμάνων που υπεστήριζαν τους 'άπιστους' κυβερνήτες, Avtorkhanov Abdurakhman, «*Ubiistvo Checheno-Ingushskogo Naroda: Narodoubiistvo v SSSR (Moskva: SP "Vsia Moskva," 1991)*», σελ. 152.

¹⁸⁰ Το εμιράτο θα υπαγόταν στην τυπική εξουσία του σουλτάνου της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

καταπιεζόμενοι λαοί υποχρεώθηκαν να έλθουν και να περιβάλλουν, βλέποντας ότι εμείς ζετούσαμε την σημαία της ελευθερίας για αυτούς».¹⁸¹

Η στάση αυτή αποτελούσε, όμως, για τα περισσότερα στελέχη του κόμματος μια ανάγκη που απέφερε από τις συγκεκριμένες συνθήκες του πολέμου και όχι μια μόνιμη συνθήκη.

«Το δικαίωμα στην εθνική αυτοδιάθεση είναι ισοδύναμο με το δικαίωμα να βλέπεις ατιμώρητα τους γείτονές σου; Αν η Σοβιετική Ρωσία απέφυγε να δώσει το 1920 ένα χτύπημα στη μενσεβικική Γεωργία, αυτό δεν οφειλόταν σε καμιά περίπτωση σε οποιοδήποτε αμφιβολίες για το αν είχε το δικαίωμα να δώσει ένα τέτοιο χτύπημα στον κακοήθη, ασυμφιλίωτο και ύπουλο εχθρό, αλλά σε πολιτικές σκοπιμότητες. Δε θέλαμε να διευκολύνουμε το έργο του Μιλλεράν, του Πιλσούντσκι και του Τσόρτσιλ, που προσπαθούσαν να παρασύρουν σε πόλεμο εναντίον μας τις χώρες των συνόρων μας. Αντίθετα, προσπαθούσαμε να αποδείξουμε σ' αυτές τις τελευταίες ότι, κάτω από ορισμένους όρους θα μπορούσαν να ζήσουν ειρηνικά πλάι στη Σοβιετική Δημοκρατία. Για να κερδίσουμε με το μέρος μας τις μικρές δημοκρατίες, που τις κυβερνούσαν μικροαστοί με χοντρά κρανία, δεχτήκαμε στη διάρκεια αυτών των χρόνων πάνω από μία φορά να κάνουμε τεράστιες παραχωρήσεις και να δείξουμε πολύ μεγάλη επιείκεια. Για να πάρουμε ένα πρόσφατο παράδειγμα, η περιπέτεια της φινλανδικής αστικής τάξης στην Καρελία δε μας έδινε κάθε δικαίωμα για μια ένοπλη εισβολή στη Φινλανδία; Ο λόγος που δεν εισβάλαμε, δεν ήταν ότι δεν είχαμε κάθε δικαίωμα να το κάνουμε, αλλά επειδή, από την ίδια τη φύση της πολιτικής μας, καταφεύγουμε στην ένοπλη βία μόνο όταν δε μας απομένει άλλος δρόμος.»¹⁸²

Η πολιτική της «αυτοδιάθεσης» δεν γινόταν αποδεκτή από όλα τα στελέχη του κόμματος, και το εθνικό ζήτημα συνεχιζόταν να συζητιέται με οξείες αντιπαραθέσεις. Στο 8^ο Συνέδριο του ΚΚΡ(μπ.) που συνήλθε στις 18-23 του Μάρτη 1919 στη Μόσχα ο Λένιν αντιπαρατίθεται με τις απόψεις του Πιατακόφ και του Μπουχάριν, που πρότειναν να αφαιρεθεί από το Πρόγραμμα του Κόμματος το άρθρο για το δικαίωμα αυτοδιάθεσης των εθνών. «Το συνέδριο απέρριψε τις αντιλενινιστικές προτάσεις για το χαρακτήρα του ιμπεριαλισμού και για το εθνικό ζήτημα, κι επικύρωσε το λενινιστικό Πρόγραμμα του Κόμματος».¹⁸³

¹⁸¹ Walker Connor, «The National ...», σελ. 47.

¹⁸² Λ. Τρότσκι, «Ανάμεσα στους Κόκκινους και τους Λευκούς, Μαρξισμός και εθνικό ζήτημα» <http://www.marxists.org/llinika/archive/trotsky/works/1922/redwhite>. Το βιβλίο αυτό πρωτοδημοσιεύθηκε το 1922 στη Μόσχα, με τον τίτλο "Μέζντου Ιμπεριαλισμού ι Ρεβολουτσίουε" (Ανάμεσα στον ιμπεριαλισμό και την επανάσταση).

¹⁸³ «Ιστορία του Κ.Κ.Σ.Ε.», σελ. 330-331. Θα πρέπει, όμως να σημειωθεί ότι παρά την αρχή της αυτοδιάθεσης στην δημιουργία των Κομμουνιστικών Κομμάτων των διαφόρων εθνών θα ακολουθηθεί μια μεσοβέζικη οδός. Ήδη από το δεύτερο εξάμηνο του 1918 και στις αρχές του 1919 σχηματίστηκαν τα Κομμουνιστικά Κόμματα του Τουρκεστάν, της Ουκρανίας, της Λιθουανίας, της Λευκορωσίας, της Λετονίας και της Εσθονίας και η οργάνωση περιοχής Βεσσαραβίας. Το 1920 οι μπολσεβίκες οργανώσεις της Υπερκαυκασίας (Αζερμπαϊτζάν, Γεωργίας και Αρμενίας) αναβαθμίσθηκαν σε Κομμουνιστικά Κόμματα. Οι Κεντρικές Επιτροπές των Κομμουνιστικών Κομμάτων των σοβιετικών

ii. Τα εθνικά κινήματα

Σε όλο το διάστημα του εμφυλίου πολέμου τα εθνικά κινήματα θα δρουν παίρνοντας μορφές ανάλογα με τις ιδιόμορφες συνθήκες των περιοχών και κυρίως των λαών που συμμετέχουν σε αυτά.

Στο τέλος των πολεμικών συγκρούσεων του εμφυλίου πολέμου, των εξωτερικών επεμβάσεων και του ρωσο-πολωνικού πολέμου η νέα σοβιετική εξουσία θα βγει νικήτρια. Η Ρωσία, όμως, θα υποστεί την απώλεια των δυτικών περιοχών της αυτοκρατορίας, με εξαίρεση την Λευκορωσία και μέρος της Ουκρανίας. Μάλιστα στον πόλεμο με την Πολωνία, που θα αποτελέσει και το τελευταίο επεισόδιο της μεταβατικής αυτής περιόδου, ο σοβιετικός στρατός θα αντιμετωπιστεί από τον πολωνικό λαό ως εισβολέας και κατακτητής, διαλύοντας τις ελπίδες των μπολσεβίκων για μια προλεταριακή διεθνιστική επανάσταση στην χώρα αυτή. Αντιστρόφως, για τους Ρώσους οι πολεμικές περιπέτειες με τις ξένες δυνάμεις θα ενδυναμώσουν το πατριωτικό αίσθημα, λίγα μόλις χρόνια μετά τα ηττοπαθή συνθήματα των μπολσεβίκων στον παγκόσμιο πόλεμο. Η παρακαταθήκη αυτή θα είναι ουσιαστική για την διαμόρφωση μιας νέας σοβιετικής συνείδησης στα επόμενα χρόνια στην ΕΣΣΔ.

Είναι σημαντικό, όμως, να εξεταστούν και τα επί μέρους εθνικά κινήματα που αναπτύχθηκαν το ίδιο διάστημα, διότι η παράθεσή τους μπορεί να δώσει απαντήσεις στην σοβιετική πολιτική όπως αυτή θα αποκρυσταλλωθεί στις δύο επόμενες δεκαετίες. Η νίκη των δυνάμεων του μπολσεβικισμού δεν σήμαινε οπωσδήποτε και την εξάλειψη των προγενέστερων ιδεολογιών και κυρίως των διαφόρων εθνικισμών. Πολύ περισσότερο που οι φορείς τους ήταν ακόμη στη ζωή, απειλώντας πάντοτε τόσο την ιδεολογική ηγεμονία του κόμματος όσο και την συνοχή του σοβιετικού κράτους.

Ουκρανία¹⁸⁴

Η Ουκρανία θα αποτελέσει τμήμα της Σοβιετικής Ένωσης ως αποτέλεσμα της δράσης κυρίως ενόπλων τμημάτων των εξεγερμένων αγροτών, όπως του Μαχνό και του Γκριγκόριεφ, και όχι της τοπικής ισχύος των μπολσεβίκων. Οι τελευταίοι κινήθηκαν στις παρυφές της ουκρανικής περιφέρειας, και άσκησαν ελάχιστη επιρροή στους Ουκρανούς αγρότες.

δημοκρατιών είχαν δικαιοδοσία επιτροπών περιοχής και υπάγονταν στην Κ.Ε. του Κ.Κ.Ρ. (μπ), ό.π. σελ. 334-335.

¹⁸⁴ Αναλυτικότερη παρουσίαση της περίπτωσης της Ουκρανίας θα γίνει στο κεφάλαιο για τον ελληνοισμό της Μαριούπολης την ίδια περίοδο. Η συγκεκριμένη πληθυσμιακή ομάδα σχετίζεται άμεσα με τα γεγονότα που λαμβάνουν χώρα στην Ουκρανία -συγκρούσεις μεταξύ των δυνάμεων του Μαχνό, των μπολσεβίκων, των Ουκρανών εθνικιστών, των αυστριακών στρατευμάτων, του Ντενίκιν και των δυνάμεων της Αντάντ-, που αποτελούν, κατά ένα μεγάλο μέρος του, τμήμα του εθνικού ζητήματος στην περιοχή αυτή.

«Η περίοδος πριν και κατά τη διάρκεια του Οκτώβρη, ήταν πολύ διαφορετική στην Ουκρανία. Εδώ το Κ.Κ. δεν είχε ούτε το ένα δέκατο των οργανωμένων κομματικών δυνάμεων που διέθετε στη Μεγαλωσία. Εδώ η επιρροή του στους αγρότες και εργάτες υπήρξε πάντοτε ασήμαντη. Εδώ η Οκτωβριανή εξέγερση συνέβηκε πολύ αργότερα, όχι νωρίτερα απ' τον Νοέμβρη, Δεκέμβρη και Γενάρη του επόμενου χρόνου. Μέχρι τότε η Ουκρανία είχε κυβερνηθεί απ' την τοπική εθνική μπουρζουαζία –τους “Πετλιουρόβτσι” (οπαδούς του Πετλιούρα). Στις σχέσεις τους με την Ουκρανία οι Μπολσεβίκοι δεν έδρασαν με επαναστατικό, αλλά κύρια με στρατιωτικό τρόπο».¹⁸⁵

Η αδυναμία της κατάκτησης της Ουκρανίας γίνεται εμφανής και όταν ο Τρότσκι αφήνοντας κατά μέρος τη πεμπώδη συνθηματολογία περνά σε μια επιφανειακή ανάλυση των τοπικών συνθηκών κάτω από το βάρος των συνεχών αποτυχιών: «όχι μόνο η ουκρανική αγροτιά αλλά και η ουκρανική εργατική τάξη, μέχρι τελευταία, έχουν αποτύχει να εκτιμήσουν την πλήρη έκταση του στρατιωτικού κινδύνου που απειλεί το Ανατολικό, δηλαδή το πιο σημαντικό, μισό τμήμα της Ουκρανίας».¹⁸⁶

Η ήττα των εθνικιστών Ουκρανών είναι έργο των στρατών των Αταμάνων και των αγροτών, που διεκδικούν μερίδιο γης από τους γαιοκτήμονες, οι οποίοι συμμαχισαν τόσο με τους εθνικιστές όσο και με τους Γερμανούς ή Πολωνούς εισβολείς.

«Όταν ο στρατός των Πετλιουριστών διαλύθηκε εξαιτίας της επίδρασης ταξικών αντιθέσεων που υπήρχαν στους κόλπους του, ο Γκριγκόρεφ και τα στρατεύματά του ενώθηκαν με τους Μπολσεβίκους που μόλις είχαν φθάσει από την Κεντρική Ρωσία. Συνεργάστηκε με τους Μπολσεβίκους ενάντια στους Πετλιουριστές, ενώ διατήρησε για τα στρατεύματά του κάποια αυτονομία κι ελευθερία δράσης. Σ' αυτόν οφειλόταν βασικά η απελευθέρωση της επαρχίας της Χερσώνας απ' τους Πετλιουριστές. Κατέλαβε την Οδησόσσο και στη συνέχεια κράτησε με τα αποσπάσματά του το Βεσσαραβικό μέτωπο.»¹⁸⁷

Οι αγρότες της Ουκρανίας δεν είχαν πειστεί από τα επιχειρήματα των μπολσεβίκων. Αντιθέτως, εξέφραζαν σταθερά, λόγω βιωμάτων, εχθρική διάθεση

¹⁸⁵ Αρσινόφ Πέτρος, «Ιστορία του μαχνοβίτικου κινήματος 1918-1921», σελ.32. Σημαντική είναι επίσης η διαπίστωσή του ότι: «Μια άλλη ακόμα πιο σημαντική πλευρά της ζωής των (ντόπιων) Ουκρανών αγροτών κι εργατών ήταν οι παραδόσεις της Βολνίτσα που διατηρούνταν από παλιές εποχές. Όσες προσπάθειες κι αν έκαναν οι τσάροι, απ' την Αικατερίνη την Β' και μετά για να εξαλείψουν από τις μνήμες του Ουκρανικού λαού, των Κοζάκων Ζαπαρόζε, απ' τον 14^ο ως τον 16^ο αιώνα, διατηρείται παρόλα αυτά μέχρι σήμερα και οι Ουκρανοί αγρότες έχουν έτσι διατηρήσει μια ιδιαίτερη αγάπη για την ανεξαρτησία. Στους σύγχρονους Ουκρανούς αγρότες παίρνει τη μορφή της πεισματικής αντίστασης απέναντι σε κάθε εξουσία που προσπαθεί να τους υποδουλώσει», δ.π.

¹⁸⁶ Τρότσκι Λέων, «Για τον αναρχισμό, Μάχνο... ξανά μαθήματα από την Ουκρανία» 18.6.1919 «Β Ποίη» Ν. 56.σελ. 35. Όμως εάν η ανατολική Ουκρανία δεν μπορούσε να «εκτιμήσει» τον κίνδυνο και συνταχθεί με τους μπολσεβίκους η κατάσταση στην δυτική Ουκρανία ήταν ακόμη πιο απογοητευτική γι' αυτούς, διότι η συντριπτική πλειοψηφία του πληθυσμού είχε συνταχθεί με τους πετλιουριστές.

¹⁸⁷ Αρσινόφ Πέτρος, «Ιστορία ...», σελ.82.

απέναντι σε κάθε κρατική εξουσία, η οποία εκμεταλλευόταν με τον πιο βάνανσο τρόπο την εργασία τους και υποστήριζε τον ξένο γαιοκτήμονα.

Ο Τρότσκι το παραδέχεται γράφοντας ότι «η κρατική εξουσία, οποιαδήποτε μορφή κι αν έπαιρνε, απαιτούσε ο αγρότης να προμηθεύει σιτηρά για τις πόλεις και στρατεύε τους γιους του. Από αυτό και η αντίθεση του αγρότη σε οποιαδήποτε κρατική εξουσία, που πρόσφερε το έδαφος για αναρχικές τάσεις».¹⁸⁸ Και «Εκτός όμως από την σημαία του μενσεβικισμού συχνά χρησίμευε σαν κάλυμμα της απλής άγνοιας, και των ενστίκτων αυτοσυντήρησης ή της πωρωμένης στενοκεφαλιάς σαν αυτή του Ουκρανού «αγρότη» ούτε στην εργατική τάξη τα πράγματα είναι καλύτερα καθώς «ο οπορτουνιστικός, μικροαστικός σοσιαλισμός έχει στο Νότο της χώρας μας πολύ μεγαλύτερη επιρροή στους ανώτερους κύκλους της εργατικής τάξης από ό,τι έχει στο Βορρά» και «αυτή η κατάσταση περιόρισε από την αρχή κιόλας την έκταση της προλεταριακής επανάστασης στην Ουκρανία».¹⁸⁹

Εκτός από τις δυτικές περιοχές στην υπόλοιπη χώρα θα μπορούσαμε να ορίσουμε τρεις μεγάλες περιφέρειες, όπου εκδηλώθηκε μαζική αντίσταση στην επιβολή της ενιαίας εξουσίας από την πλευρά των μπολσεβίκων και το εθνικό ζήτημα εμφανίστηκε εξαιρετικά οξυμένο: ο Καύκασος, η Κεντρική Ασία και η ευρύτερη περιοχή του Βόλγα.

Βόλγας-Κεντρική Ασία

Η περιοχή του Βόλγα κατοικούνταν κυρίως από τουρκογενείς λαούς μουσουλμανικού θρησκευματος: Τάταροι, Μπασκίροι, Καζάχοι. Οι λαοί αυτοί βρέθηκαν μέσα σε μια από τις βασικές γραμμές του πολέμου, στο μέτωπο με τον Κολτσάκ. Οι μπολσεβίκοι να λύσουν εδώ δύο σημαντικότερα προβλήματα: το πρώτο ήταν πολιτικό, και είχε τις ρίζες του στην ισχυρή επιρροή του Ισλάμ και του τοπικού μουσουλμανικού ιερατείου: ο ίδιος ο εθνικισμός εκφράστηκε εδώ μέσα από τα κινήματα του παντουρανισμού, του παντουρκισμού και του πανισλαμισμού¹⁹⁰.

Το δεύτερο κοινωνικό και εθνικό συνάμα: η σύγκρουση μεταξύ του ντόπιου πληθυσμού και των Ρώσων αγροτών που αποίκισαν την περιοχή και στα μάτια των ντόπιων εμφανίζονταν ως σφετεριστές της γης και των βοσκοτόπων τους.¹⁹¹

¹⁸⁸ Τρότσκι Λέων, «Για τον αναρχισμό...», ό.π., σελ. 36.

¹⁸⁹ Ο.π. σελ. 37.

¹⁹⁰ Το πανισλαμικό κίνημα υπήρξε ένα αντιαποικιακό πολιτικό κίνημα στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και πρέπει να διαχωριστεί από την «ορθόδοξη» ισλαμική ενότητα όλων των πιστών, την umma. Ο Jamal Ad-Din al-Afghani (1839- 1897) δημιούργησε το πολιτικό αυτό κίνημα επιδιώκοντας να πετύχει την πολιτική ενότητα των μουσουλμάνων εναντίον της αποικιοκρατίας και των αποικιακών δυνάμεων. H.B. Paksoy «"Basmach": Turkistan National ...» ό.π., και Landau, Jacob M., «Pan-Turkism...», ό.π.

¹⁹¹ Boffa Dzuzeppe, «Istoria ...», σελ. 173. Υπάρχει βεβαίως και αντίλογος για την ρωσική παρουσία στις κεντροασιατικές περιοχές όπως του Α. Κερένσκυ, επικεφαλής της Προσωρινής Κυβέρνησης το 1917: «Οι Ρώσοι εισβολείς είχαν μια πραγματικά καταληκτική ικανότητα να ενώνονται με τον ντόπιο πληθυσμό και να αποκτούν την εμπιστοσύνη και την φιλία του. Παντού, τόσο στη Σαμάρρα δίπλα στον Βόλγα, όσο και κοντά στον τάφο του Ταμερλάνου, συνεχίζονταν η ίδια, ειρηνική ρωσική ζωή. [...] Η

Στην πρώτη φάση του εμφυλίου οι εθνικιστικές ομάδες, συντάχθηκαν με τις αντισοβιετικές συμμαχίες. Η συνεργασία όμως μαζί τους δυσχεραίνονταν, όπως και παντού στην Ρωσία, καθώς στις τάξεις των λευκών επικρατούσε ο μεγαλωρωσικός σωβινισμός. Γι' αυτό τον λόγο τμήματα των εθνικών κινημάτων προσχώρησαν στους μπολσεβίκους, όπως η ομάδα των Μπασκίρων του Βαλίντοφ.¹⁹²

Για λίγους μήνες στην διάρκεια του 1918 συστάθηκε και λειτούργησε το Ρωσικό μουσουλμανικό Κομμουνιστικό Κόμμα (μπολσεβίκικο) το οποίο σύντομα μετετράπη σε μουσουλμανική οργάνωση του Ρωσικού Κομμουνιστικού Κόμματος (μπ.) με δικό του Πολιτικό Γραφείο.

Το 1920, όταν το μέτωπο μετατοπίστηκε ανατολικότερα, ξεκίνησε η διεργασία για την σύσταση κρατικών δομών για τους λαούς του Βόλγα στα πλαίσια της ΡΣΟΣΔ. Έτσι δημιουργήθηκαν η Αυτόνομη Δημοκρατία της Μπασκίριας στα νοτιο-δυτικά της περιοχής των Ουραλίων και στην περιοχή που ενώνεται ο Βόλγας με τον Κάμα η Αυτόνομη Δημοκρατία του Ταταρσταν. Επίσης στις στέπες μεταξύ των Ουραλίων, του Αλτάι και της Κεντρικής Ασίας, συστήθηκε η Αυτόνομη Δημοκρατία της Κιργιζίας. Μετά την εκδίωξη του Βράγγελ Αυτόνομη Δημοκρατία δημιουργείται στην Κριμαία. Στην ευρύτερη περιοχή του Σαράτοφ ήδη από το 1918 αυτονομία ως κοινότητα παίρνουν οι Γερμανοί, άποικοι από την εποχή της Αικατερίνης της Β'. Ανάλογη αυτονομία εδόθη και στους κατοίκους της Καρελίας στα σύνορα με την Φινλανδία. Επιπλέον Αυτόνομες περιοχές δόθηκαν ακόμη στους Κόμι, και στις νότιες όχθες του Βόλγα στους Ουμούρτους, Μαρί, Τσουβάσους και Καλμούκους. Η ονομασία των αυτονόμων περιοχών από τα ονόματα εθνικών μειονοτήτων δεν συνεπαγόταν και την πληθυσμιακή τους υπεροχή στα όρια των περιοχών τους.¹⁹³ Πάντως είναι σημαντικό ότι οι λαοί της χώρας αναγνωρίστηκαν πλέον ως έθνη.

Στην Κεντρική Ασία, η οποία αναφερόταν τότε ως Τουρκμενία και όπου ο παντουρκισμός εμφανιζόταν ως το κυρίαρχο ρεύμα, οι μπολσεβίκικοι κατόρθωσαν να ελέγξουν την εξουσία ήδη από το 1917. Στην πραγματικότητα, όμως, αυτό

πετυχημένη ρωσική αποικιακή πολιτική στην Ασία βασίστηκε στην ανοχή απέναντι στο τρόπο ζωής των ιθαγενών. Έβρισκε βέβαια κανείς και στο Τουρκεσταν, όπως και στις επαρχίες της Κεντρικής Ρωσίας, αγέρωχους και ξεροκέφαλους αξιωματούχους και μπορεί να έγιναν μερικές απόπειρες και ανάμιξη στη ήδη του πληθυσμού και στις θρησκευτικές του τελετουργίες. Όμως ο πληθυσμός το ήξερε πολύ καλά από την αρχή, ότι παρόμοια περιστατικά αποτελούσαν εξαίρεση κι όχι κανόνα. Ο ρώσικος πόνος μεγάλωσαν και άνθισαν δίπλα στους «τόπιους οικισμούς. Δεν καταργήθηκε το πατροπαράδοτο εκπαιδευτικό σύστημα των μουσουλμάνων, αλλά το ρωσικά σχολεία ήταν ανοιχτά για όλους, χωρίς θρησκευτικές ή εθνικές διακρίσεις. Η τοπική Δικαιοσύνη βασισμένη στο Κοράνι συνυπήρχε με τη δημόσια διαδικασία του Δικαστηρίου των ενόρκων, που έφεραν εκεί οι Ρώσοι. Οι σιδηρόδρομοι, οι τράπεζες, οι βιομηχανικές επιχειρήσεις, η ανάπτυξη της γεωργίας και ιδιαίτερα της βαμβακοπαραγωγής, τα αρδευτικά έργα και άλλες βελτιώσεις στον οικονομικό τομέα έκαναν ευνοϊκή εντύπωση στους "ιθαγενείς"». Α. Κερένσκυ, «Η ρωσική ...», ό.π., σελ. 26

¹⁹² Ζαν Ελλενστέιν, «Ιστορία ...», σελ. 240.

¹⁹³ «Istoria natsionalno-gosudarstvennogo stroitelstva v SSSR» [Η ιστορία της εθνικο-κρατικής οικοδόμησης στην ΕΣΣΔ], τ. 1, σελ. 271-272.

συνέβη διότι εξεγέρθηκαν, συντασσόμενοι με τα σοβιέτ, οι Ρώσοι εργάτες που εργάζονταν εκεί και κυρίως οι σιδηροδρομικοί και οι στρατιώτες αλλά και οι αλλοδαποί εργάτες (ανάμεσα τους δεκάδες χιλιάδες Κινέζοι). Είναι χαρακτηριστικό ότι οι μισοί μη Ρώσοι υπήκοοι που πολέμησαν με τους μπολσεβίκους ζούσαν στο Τουρκεστάν¹⁹⁴.

Τον Ιανουάριο του 1918 καταστέλλεται στρατιωτικά η αποσχιστική απόπειρα του μουσουλμανικού ιερατείου που επιδιώκει να συστήσει την «Δημοκρατία της Κοκάνδης», ενώ τον Απρίλιο ανακηρύσσεται η «Αυτόνομη Δημοκρατία του Τουρκεστάν», η οποία, αντίθετα, αναγνωρίζεται από την Μόσχα. Στις αρχές του 1919 κάποιοι από τους ηγέτες της Δημοκρατίας αποπειράονται να κάνουν κρατικό πραξικόπημα. Στην προσπάθεια αυτή λαμβάνουν μέρος και οι Βρετανοί οι οποίοι έχουν υπό την κατοχή τους τις ανατολικές ακτές της Κασπίας, και υποστηρίζουν τους Εσέρους ως εναλλακτική λύση.

Η Δημοκρατία του Τουρκεστάν ανέπτυξε διπλωματική δραστηριότητα προωθώντας σχέσεις με το Αφγανιστάν και με τις συνοριακές περιοχές της Κίνας. Όμως η επιρροή της Ρωσίας σε αυτήν δεν την καθιστούσε αξιόπιστο συνομιλητή για τον υπόλοιπο μουσουλμανικό κόσμο και ιδιαιτέρως για τις περιοχές της Μπουχαρά και της Χίβα, οι οποίες ήταν τμήματα της ρωσικής αυτοκρατορίας. Και σε αυτή την περίπτωση η λενινιστική πολιτική της αυτοδιάθεσης και της ίσης αντιμετώπισης των εθνοτήτων έβρισκε τεράστια εμπόδια υλοποίησης. Ο Λένιν για να επιβεβαιώσει την ειλικρίνεια των προθέσεων της μπολσεβίκικης ηγεσίας αναγκάζεται να αποστείλει ειδική επιτροπή στην περιοχή με επικεφαλής τον Φρούνζε. Σε συμμαχία με τις τοπικές εθνικιστικές ομάδες –«νεομπουχαρικούς» και «νεοχιβικούς»- η Επιτροπή κατάφερε, εκμεταλλευόμενη την δυσάρεσκεια των λαϊκών μαζών, να προκαλέσει επαναστατική κίνηση στα εμιράτα. Και η Μπουχαρά και η Χίβα, που της εδόθη το ιστορικό της όνομα Χορέσμ, ανακηρύχθηκαν Λαϊκές Δημοκρατίες.

Οι κομμουνιστές επεδίωξαν να ενδυναμώσουν τη ταξική πάλη μεταξύ του ντόπιου πληθυσμού υποστηρίζοντας τους πιο φτωχούς αγρότες (dehkan) στις διεκδικήσεις τους όχι μόνο εναντίον των ντόπιων αρχουσών τάξεων – του μουσουλμανικού ιερατείου, των ιδιοκτητών της γης και των κοπαδιών– αλλά και των Ρώσων αποίκων-κουλάκων (η εγκατάσταση στις περιοχές που αφαιρέθηκαν από τους νομάδες Καζάχους έγινε το 1916 η αιτία λαϊκής εξέγερσης).¹⁹⁵

Οι ενέργειες αυτές, όμως, των μπολσεβίκων δεν μπορούσαν να αποτρέψουν την αντίδραση ενός μέρους του πληθυσμού που δεν διέκρινε διαφορές ανάμεσα στους αλλοεθνείς που επέβαλαν τις δικές τους λύσεις στα εδάφη τους και έβαζαν σε κίνδυνο ή έφερναν στα πρόθυρα της διάλυσης τις δικές τους κοινωνικές δομές.

¹⁹⁴ Matveev A.M., «Inostrannie Kommunisti v Turkestan» [Ξένοι κομμουνιστές στο Τουρκμενιστάν] στο περιοδικό «Voprosi Istorii KPS»», 1961, No 3, σελ. 114-126.

¹⁹⁵ Boffa Dzuzeppe, «Ist'oria ...», σελ. 175.

Το «Εθνικό Απελευθερωτικό Κίνημα του Τουρκεστάν», του οποίου σκοπός ήταν η δημιουργία ενός ανεξάρτητου Τουρκεστάν και είχε ηγέτες που προέρχονταν από διάφορες εθνότητες, όπως Ουζμπεκούς, Καζάχους, Μπασκίρους κ.λπ., συνέχιζε να αντιστέκεται στην ρωσική παρουσία.¹⁹⁶ Η τάση αυτή ενισχύθηκε όταν ο κόκκινος στρατός νίκησε στις βόρειες περιοχές και αρκετοί από τους εξεγερμένους Τάταρους, Μπασκίρους και Καζάχους κινήθηκαν προς το νότο και συγκεντρώθηκαν στη Σαμαρκάνδη, στη Τασκένδη και στην ευρύτερη περιφέρεια.

Σημαντική προσφορά στο κίνημα των Κεντροασιατών είχε και ο ηγέτης των Νεότουρκων Ενβέρ πασάς, ο οποίος για κάποιο διάστημα είχε συμμαχήσει με τους μπολσεβίκους. Όταν ξέσπασε η μπολσεβίκικη επανάσταση οι Γερμανοί πιεσμένοι από την Entente παρακίνησαν τον Ενβέρ και τους συνεργάτες του να επισκεφθούν την Μόσχα, και αυτός με την σειρά του πρότεινε στους μπολσεβίκους να δημιουργήσει έναν ισλαμικό στρατό για να απελευθερώσει την Ινδία. Η κίνηση αυτή θα είχε ως αποτέλεσμα στρατεύματα της Entente να δεσμευτούν μακριά από τα ευρωπαϊκά μέτωπα. Ήδη ο Ενβέρ είχε στείλει αξιωματικούς του Οθωμανικού στρατού από την Κωνσταντινούπολη για να προετοιμάσουν το απελευθερωτικό κίνημα, και ο ίδιος αφού μίλησε στο συνέδριο του Μπακού ταξίδεψε στην Γερμανία για αγορά όπλων και επέστρεψε στην Ρωσία το 1921. Το σχέδιο αυτό, όμως, θα αποτύχει, καθώς οι παντουρκιστές θα ηττηθούν στρατιωτικά και ο Ενβέρ θα σκοτωθεί. Βεβαίως η λεγόμενη «Εταιρεία Εθνικής Ενότητας του Τουρκεστάν» εργαζόταν σταθερά προς τους σκοπούς της ανεξαρτησίας των μουσουλμανικών περιοχών, ακόμη και με διείσδυση μέσα στις γραμμές των κομμουνιστών.

Η επικράτηση των μπολσεβίκων ήταν, όμως, προδιαγεγραμμένη. Η νίκη τους στο δυτικό μέτωπο τους έδινε μεγάλα περιθώρια εφειδρείων. Σημαντικό ρόλο θα παίζουν όμως και οι εξελίξεις στις σοβιετο-τουρκικές σχέσεις όπως αυτές διαμορφώνονται από τα γεγονότα στην Οθωμανική αυτοκρατορία. Η συμμαχία μεταξύ του Λένιν και του Κεμάλ διέσπασε την όποια αντιρωσική ορμή του πιο σημαντικού κινήματος των μουσουλμάνων της Κ. Ασίας, του παντουρκισμού.

Ταυτοχρόνως, διαφάνηκαν και οι αδυναμίες συγκρότησης ενιαίου μετώπου των μουσουλμάνων της ρωσικής Κ. Ασίας εξαιτίας των υπαρχουσών κοινωνικών δομών αλλά και των μεταξύ τους εθνοτικών διαφοροποιήσεων.

Τελικώς η Μόσχα με τις κατάλληλες διευθετήσεις στην χάραξη των ορίων των Δημοκρατιών ενσωμάτωσε στην ΕΣΣΔ τον μουσουλμανικό νότο.¹⁹⁷

¹⁹⁶ Εξαντλητική παρουσίαση του ζητήματος στο H.B. Paksoy «"Basmachi": ...» ό.π.,

¹⁹⁷ Το 1920 ιδρύθηκαν οι αυτόνομες δημοκρατίες της Χορέσμ και της Μπουχαρά και εντάχθηκαν στη Σοβιετική Ρωσία. Το 1924 και το 1925, όλος ο χάρτης της Κεντρικής Ασίας αναδιαμορφώθηκε. Η Αυτόνομη Δημοκρατία του Τουρκεστάν καταργήθηκε και διαιρέθηκε βάσει εθνικών και γλωσσικών διαφορών σε Δημοκρατία του Ουζμπεκιστάν και Τουρκμενίας, σε Αυτόνομη Δημοκρατία του Τατζικιστάν στα όρια της Δημοκρατίας του Ουζμπεκιστάν, σε Αυτόνομη Δημοκρατία της Κιργιζίας

Βόρειος Καυκάσος

Η ορεινή περιοχή του μεγάλου Καυκάσου, κατά μήκος του οποίου ρέει ο ποταμός Τερέκ, κατά την διάρκεια του εμφυλίου αποτέλεσε σταθερά ένα εχθρικό περιβάλλον για τον Ντενίκιν και τους Λευκούς Κοζάκους. Ήδη από τον Μάιο του 1917 ομάδα μορφωμένων Καυκάσιων συναντήθηκε στο Βλαντικαβκάζ και συγκάλωσε το “Α΄ Συνέδριο του Βορείου Καυκάσου”, ενώ τον Σεπτέμβριο του 1917 το Β΄ Συνέδριο ενέκρινε ένα προσωρινό σύνταγμα για το νεότευκτο κράτος της “Ορεινής Δημοκρατίας του Καυκάσου”.

Αρχικώς, η ηγεσία που είχε την πρωτοβουλία εμφανιζόταν να θεωρεί το κράτος που συνέστησαν ως αυτόνομο στα πλαίσια της Ρωσίας, και έτσι όταν τον Οκτώβριο του 1917 η νέα Στρατιωτική Κυβέρνηση των Κοζάκων του Τερέκ προσέφερε στους ορεινούς μια συμμαχία αυτοί την αποδέχθηκαν. Για τους ορεινούς λαούς, όμως, μόνιμος στόχος παρέμενε η ανάκτηση των εδαφών τους που είχαν αποσπαστεί και δοθεί στους Κοζάκους ή στο κράτος. Έτσι σύντομα σημειώθηκαν επιθέσεις εναντίον των κοζάκικων περιοχών, μεταξύ αυτών και στις πόλεις Βλαντικαβκάζ, Γκρόζνι και σε όλη η κοζάκικη γραμμή κατά μήκος του ποταμού Σούνζα.¹⁹⁸

Την άνοιξη του 1920 η 11^η στρατιά του Κόκκινου Στρατού εισήλθε στις πεδιάδες του Νταγκεστάν. Από την πλευρά των ορεινών η έλευση των μπολσεβίκων ήταν μάλλον καλοδεχούμενη. Στα μάτια τους οι κομμουνιστές, σ’ αυτή τη φάση τουλάχιστον, αντιπροσώπευαν μια απελευθερωτική δύναμη.¹⁹⁹ Μέχρι τον Αύγουστο του 1920, όμως, πολλοί ορεινοί είχαν σχηματίσει άλλη άποψη. Με αλλαζονική συμπεριφορά και αδιάφοροι στις τοπικές συνθήκες οι Κόκκινοι, όπως και οι Λευκοί πριν από αυτούς, διέπραξαν μια σειρά από λάθη που ξεσήκωσαν τους λαούς του Καυκάσου. Σοβιετιστικά στελέχη του Κομισαριάτου των Εθνοτήτων, με έδρα το Ροστόφ στο ποταμό Ντον, χρησιμοποίησαν σκληρές μεθόδους του «πολεμικού κομμουνισμού» εναντίον των δύστροπων Καυκάσιων. Οι πατριαρχικές σχέσεις και η ισλαμική θρησκεία βρέθηκαν στο στόχαστρο, και αλληπάλληλες προσβολές έγιναν απέναντι στους ντόπιους, όπως επιδρομές για τιμωρία, καταδίκες από την αστυνομία, και εκβιασμοί.²⁰⁰

και Αυτόνομη Περιοχή της Καρακαλπακίας στην Ρωσική Δημοκρατία. Επίσης ιδρύθηκε η Αυτόνομη Δημοκρατία της Καζαχίας επίσης στα όρια της Ρωσικής Δημοκρατίας. Η Αυτόνομη Δημοκρατία του Τατζικιστάν έγινε Ομοσπονδιακή Δημοκρατία το 1929, και η Αυτόνομη Δημοκρατία της Κιργιζίας το 1936. Η Καρακαλπακία έγινε Αυτόνομη Δημοκρατία του Ουζμπεκιστάν το 1936. Τον ίδιο χρόνο η Αυτόνομη Δημοκρατία του Καζακστάν αναβαθμίστηκε σε ομοσπονδιακή Σοβιετική Δημοκρατία.

¹⁹⁸ Pipes R., «Formation ...», σελ. 97.

¹⁹⁹ Benningsen Broxup, Marie, “The last Ghazawat: The 1920-1921 Uprising” στο «The North Caucasus Barrier: The Russian Advance towards the Muslim World», σελ. 112.

²⁰⁰ Ο.π. 122

Τον Αύγουστο του 1920 ξέσπασε τελικά αντι-μπολσεβικική εξέγερση στον Βόρειο Καύκασο. Επικεφαλής της τέθηκε ένας δισέγγονος του Σαμίλ (ηγέτης της αντιρωσικής επανάστασης τον 19^ο αιώνα), ο Said Bek, με πραγματικό καθοδηγητή του κινήματος τον Άβαρο Natzmoudin. Ο βαριά οπλισμένος Κόκκινος στρατός διέθετε 35.000-40.000 άνδρες, την ίδια στιγμή που ο ανεπαρκώς οπλισμένος στρατός των εξεγερθέντων δεν ξεπερνούσε τους 10.000 άνδρες.²⁰¹ Οι μπολσεβίκοι κατορθώνουν να νικήσουν διενεργώντας μαζικές σφαγές, καθώς δεν υπήρξαν διασωθέντες από τον στρατό των Καυκάσιων.²⁰² Αλλά και οι ίδιοι υπέστησαν βαριές απώλειες αφού μόνο στο Νταγκεστάν έφθασαν τους 5.000 νεκρούς.²⁰³ Η σύγκρουση αυτή μεταξύ των μπολσεβίκων και των ορεινών διήρκεσε για περίπου ένα έτος, αν και η εξέγερση κατεστάλη τελειωτικά το 1925, όταν συνελήφθη ο Natzmoudin που είχε βρει άσυλο στην Τσετσενία.

Στις 20 Ιανουαρίου 1921, ο Στάλιν ως Κομισάριος των Εθνοτήτων συναντάται με μετριοπαθή μέλη της κυβερνήσεως της ανεξάρτητης Δημοκρατίας του Βορείου Καυκάσου. Υποσχέθηκε αμνηστία σε όσους συμμετείχαν στην εξέγερση στην περίπτωση που αναγνώριζαν την σοβιετική κυβέρνηση. Μάλιστα η κυβέρνηση θα αναγνώριζε την ανεξαρτησία των ορεινών.²⁰⁴

Ο Στάλιν συνέστησε την δημιουργία της «*Σοβιετικής Ορεινής Δημοκρατίας η οποία θα εκπλήρωνε τα παλιά όνειρα των ορεινών λαών και η δική τους ανεξάρτητη κυβέρνηση θα γινόταν μια πραγματικότητα*»²⁰⁵ Μάλιστα συμφώνησε με τους όρους των Ορεινών ότι δεν θα υπάρχει επέμβαση στα εσωτερικά της Δημοκρατίας και ότι θα επιστραφεί η γη στους δικαιούχους της κατοίκους της ορεινής Δημοκρατίας.

Η νέα αυτή Δημοκρατία αποτελούνταν από 6 περιοχές: Τσετσενία, Ινγκουσέτια, Οσετία, Καμπαρντία, Μπαλκαρία και Καρατσάι. Το Νταγκεστάν αναγνωρίστηκε ως Σοβιετική Σοσιαλιστική Δημοκρατία του Νταγκεστάν. Οι Μπολσεβίκοι προώθησαν και την αναδιανομή της γης καθώς αρκετές εγκαταστάσεις των Κοζάκων μετακινήθηκαν στο εσωτερικό της χώρας και η έκταση αποδόθηκε στους ντόπιους, Τσετσένους και Ινγκουσέτιους.²⁰⁶

Το 1922 αφού στρατιωτικές μονάδες πυρπόλησαν αρκετά σπίτια στην Τσετσενία δημιουργήθηκε μια αυτόνομη τσετσενική περιοχή, διαχωρίζοντάς την από την Ορεινή Δημοκρατία.²⁰⁷

Τελικώς τον Ιούλιο του 1924 καταργείται η Ορεινή Δημοκρατία και τα τμήματά της εντάσσονται στην Δημοκρατία του Βορείου Καυκάσου.²⁰⁸

²⁰¹ Ο.π. 116.

²⁰² Ο.π. 117

²⁰³ Ο.π. 135

²⁰⁴ Avtorkahanov A., «*Ubiystvo Checheno-Ingushskogo...*», ό.π., σελ. 154.

²⁰⁵ Ο.π. 154.

²⁰⁶ Ο.π. 154.

²⁰⁷ Dunlop J., «*Russia confronts Chechnya, Roots of a separatist conflict*», σελ. 43.

Υπερκαυκασία

Στην άλλη πλευρά του Καυκάσου, γνωστή ως Υπερκαυκασία, που ήταν σαφώς πιο ανεπτυγμένη από τον Βόρειο Καύκασο με διαφορετικά εθνικά, κοινωνικά και οικονομικά χαρακτηριστικά, οι μπολσεβίκοι είχαν να αντιμετωπίσουν ευρύτερα και πιο συγκροτημένα εθνικά κινήματα.

Τα μεγάλα πολιτικά κόμματα της Υπερκαυκασίας δεν αναγνώρισαν τα αποτελέσματα της επανάστασης του Οκτώβρη αλλά δημιούργησαν μια τοπική κυβέρνηση και στη συνέχεια μια Ομοσπονδία. Σύντομα, όμως, οι αντιπαλότητες μεταξύ των εθνοτήτων, με έντονη τη θρησκευτική διάσταση, αλλά και η επιθυμία ανεξαρτησίας οδήγησαν στην απόσχιση της Ομοσπονδίας από τη Ρωσία και στη συνέχεια την διάλυσή της.

Οι χειρότερες συγκρούσεις έλαβαν χώρα στο Αζερμπαϊτζάν, όπου οι Αζέροι, μέσα από το εθνικιστικό κίνημα των Μουσαβατιστών, ενθαρρυμένοι από την προέλαση των τουρκικών στρατευμάτων (στις 12 Μαρτίου οι Τούρκοι είχαν καταλάβει το Ερζερούμ), επιχείρησαν να καταλάβουν την εξουσία στο Μπακού²⁰⁹. «Στις αρχές του Μαρτίου άρχισαν να συγκεντρώνονται στο Μπακού στοιχεία της “Άγριας Μεραρχίας”, του μουσουλμανικού στρατιωτικού σώματος του τσαρικού στρατού που τώρα υπαγόταν στο Αζερμπαϊτζανικό Εθνικό Συμβούλιο».²¹⁰ Η Εκτελεστική Επιτροπή του Σοβιέτ του Μπακού κλήθηκε να καταθέσει τα όπλα.

Η κατάσταση που διαμορφώνεται την δεδομένη περίοδο είναι χαρακτηριστική για τις βαθύτερες αιτίες των συμμαχιών και των πολιτικών επιλογών. Ο χριστιανικός, κυρίως αρμενικός, πληθυσμός αντιμέτωπος με την επικείμενη σφαγή του συντάσσεται με τους μπολσεβίκους και αναχαιτίζει την μουσουλμανική ορμή.²¹¹ Η απουσία οποιασδήποτε ιδεολογικής-ταξικής απόχρωσης μιας τέτοιας σύμπραξης είναι εμφανής, καθώς αυτή συνιστά μόνο τη φυσιολογική εξέλιξη της συγκρότησης ενός μετώπου ανάγκης με υπόβαθρο εθνολογικά και θρησκευτικά χαρακτηριστικά.

²⁰⁸ Ο.π. σελ. 44.

²⁰⁹ «Στις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα και στις αρχές του 20^{ου} το Μπακού είχε γνωρίσει μια γοργή πληθυσμιακή και οικονομική ανάπτυξη χάρη στο πετρέλαιό του που αντιπροσώπευε ένα αξιόλογο ποσοστό της παγκόσμιας παραγωγής. Με τη συρροή ξένων εργατών και επιχειρηματιών η πόλη έχασε τον αποκλειστικά μουσουλμανικό χαρακτήρα της και μετατράπηκε σε ένα κοσμοπολίτικο βιομηχανικό κέντρο. Οι Αρμένιοι αποτελούσαν το πολυπληθέστερο ξένο στοιχείο (περίπου 100.000), αντιπροσωπεύοντας το 20-25% του πληθυσμού. Η ύπαρξη ενός πολυάριθμου προλεταριάτου στο Μπακού εννοούσε την ανάπτυξη ενός κατά πολύ πιο δυναμικού απ' ότι στον υπόλοιπο Καύκασο αριστερό κινήματος», Ιωσήφ Γ. Κασσεσιάν, «Το Ζήτημα του Καραπάγ, Αρμενικό Λαϊκό Κίνημα», σελ. 43.

²¹⁰ Ο.π., σελ. 45.

²¹¹ «Βλέποντας ότι στον ορίζοντα διαγραφόταν μια γενικευμένη σφαγή του χριστιανικού πληθυσμού της πόλης, οι τελευταίοι αγνόησαν τη διακηρυγμένη πολιτική του Αρμενικού Εθνικού Συμβουλίου και ρίχθηκαν στη μάχη στο πλευρό των μπολσεβίκων παίζοντας αποφασιστικό ρόλο στην επικράτησή τους. Τρεις μέρες ήταν αρκετές για να συντριβούν οι μουσουλμανικές δυνάμεις» ό.π. σελ. 46..

Όταν στα μέσα Απριλίου του 1918 η Υπερκαυκασία ανακηρύσσεται ανεξάρτητη από τις αντι-μπολσεβικικές δυνάμεις στο Μπακού συγκροτείται σοβιετική κυβέρνηση με πρόεδρο τον Στέπαν Σαουμιάν. Η σύνθεση της κυβέρνησης αποδεικνύει την προσπάθεια στήριξης μιας εξουσίας με την σοσιαλιστική ιδεολογία ως πλατφόρμα διατήρησης του πολυεθνικού χαρακτήρα του κράτους.²¹²

Η κατάσταση, όμως, περιπλέκεται καθώς η Ομοσπονδία της Υπερκαυκασίας διαλύεται. Ο Νόι Νικολάεβιτς Ζορντάνια, ηγέτης των Μενσεβίκων, του μεγαλύτερου κόμματος της Γεωργίας, και αρχηγός της βραχυβίας ανεξάρτητης Γεωργιανής Δημοκρατίας έως το 1921, έγραψε αργότερα: «Οι Τούρκοι δεν ικανοποιήθηκαν από αυτά που πέτυχαν [με την συνθήκη του Μπρεστ]. Επιθυμούσαν την απόκτηση εδαφών στην Υπερκαυκασία. Αυτό μπορούσαν να το κάνουν μόνο εάν η Υπερκαυκασία αποχωρούσε από τη Ρωσία, γινόταν ανεξάρτητη και αυτό σήμαινε ότι θα καταντούσε εύκολη λεία».²¹³

Πολύ σύντομα η Αρμενική Δημοκρατία, που έχει ανακηρύξει την ανεξαρτησία της, υποχρεώνεται από την συνθήκη του Μπατούμ (4 Ιουνίου 1918) να παράσχει την δυνατότητα στα τουρκικά στρατεύματα να εισέλθουν μέσα από το έδαφος της για να επιβάλουν την τάξη στο Αζερμπαϊτζάν.²¹⁴

Ο χριστιανικός πληθυσμός βρέθηκε πλέον μπροστά στον κίνδυνο να σφαιγιασθεί από τα τουρκικά, αζερικά και μουσουλμανικά στρατεύματα του Βορείου Καυκάσου. Τότε το Σοβιέτ του Μπακού, που πρόκειται στους Εσέρους, αποφασίζει να προσκαλέσει τους Άγγλους.²¹⁵

Όταν, όμως, η μικρή αγγλική δύναμη τελικώς αποχωρεί και η πόλη πέφτει στα χέρια των μουσουλμάνων, αυτοί πραγματοποιούν μια εκτεταμένη σφαγή με προφανή σκοπό να λυθεί δια παντός το εθνικό πρόβλημα όχι μόνο στη πόλη του Μπακού αλλά και στην ευρύτερη περιοχή.²¹⁶

²¹² Εκτός από τον Αρμένιο Σαουμιάν συμμετείχαν οι ο Γεωργιανός Τζαπαριτζε, οι Ρώσοι Φιαλέτωφ, Κολέσνικωφ και Σοχάρσεφ, οι Αζέροι Ναρμάνοφ και Αζίζμπεκόφ και οι Αρμένιοι Κοργκανόφ και Γκαρινιάν, ό.π. σελ. 47

²¹³ Zhordania N., *My Life*, Standford, 1968, σελ. 85. Αν και ο Ζορντάνια καταγγέφισε την διάλυση της Ομοσπονδίας αυτή πραγματοποιήθηκε λόγω της μεγάλης επιθυμίας των λαών της Υπερκαυκασίας να δημιουργήσουν ανεξάρτητα κράτη.

²¹⁴ Ο λαϊκός ήρωας, όμως, για τους Αρμένιους στρατηγός Αντρανίκ που δεν είχε αναγνωρίσει την Δημοκρατία της Αρμενίας διεμήνυε από το Ναχitseβάν, όπου βρισκόταν με την 'Ανεξάρτητη Μεραρχία' του, ότι έθετε τις δυνάμεις του στην υπηρεσία της Σοβιετικής Ρωσίας, ό.π. σελ. 49.

²¹⁵ «Οι Άγγλοι αντέδρασαν ενεργώς, δια της αποστολής, εκ της Μεσοποταμίας, του στρατού Ντάνστερβιλ, επί κεφαλής ολίγων μόνον εκατοντάδων ανδρών, κατά της Τιφλίδος. Ούτος εστάθμευσεν εις Περσίαν, λόγω της στρατιωτικής φθινομηνίας του αλλά κατά τον μήνα Ιούλιον, ιδίου έτους (1918) έτους, οι σοσιαλισταί Επαναστάται κατώρθωσαν να ανατρέψουν τους Μπολσεβίκους και εκάλεσαν εις βοήθειαν αυτών τον άγγλον στρατηγόν όστις έσπευσε να αποβιβασθή εις Μπακού, με χίλιους μόνο άνδρας», Π. Ροζάκη, «Διπλωματική Ιστορία της Ευρώπης», σελ. 47.

²¹⁶ «Σ' ολόκληρη τη πόλη συνεχίζονταν οι σφαγές των Αρμενίων και η καταλήστευση του υπόλοιπου μη μουσουλμανικού πληθυσμού. Έσπαζαν τις πόρτες και τα παράθυρα, έμπαιναν στα σπίτια, έσερναν έξω άνδρες, γυναίκες και παιδιά και τους σκότωναν μέσα στους δρόμους. Από τα σπίτια ακούγονταν οι κραυγές των ανθρώπων που δέχονταν την επίθεση των μουσουλμάνων. Τα πλήθη των κτηνωδών Τατάρων και Τούρκων στρατιωτών περιφέρονταν στους δρόμους ουρλιάζοντας σε αναζήτηση νέων

Όλο αυτό το διάστημα για τους μπολσεβίκους η κατάσταση στην Υπερκαυκασία εμφανιζόταν εξαιρετικά σύνθετη και γι' αυτό τον λόγο οι αποφάσεις της Μόσχας χαρακτηρίζονται από μόνιμη αντιφατικότητα. Οι παράγοντες που καθόριζαν την επιλογή των κινήσεων της ηγεσίας των κομμουνιστών ήταν:

α) η εξουδετέρωση της επιρροής της Αντάντ στον Καύκασο, ο οποίος αποτελούσε το μαλακό υπογάστριο της Ρωσίας, αλλά και το σημείο συνάντησης του Ανατολικού Ζητήματος (της αποσύνθεσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας) και του Μεγάλου Παιγνίου (του ανταγωνισμού της Μ. Βρετανίας με την Ρωσία για τον έλεγχο της «καρδιάς» της Ευρασίας),

β) η πρόωθηση της δικής τους επιρροής με τη προσέλκυση των λαών της Ανατολής στην παγκόσμια προλεταριακή επανάσταση, άρα και των Τούρκων, που θα σήμαινε και μη υποστήριξη των δυνάμεων των Λευκών, αλλά και

γ) η ανάγκη στήριξης της πολιτικής τους από τον χριστιανικό πληθυσμό, ρωσικό/κοζάκι αρμενικό και, λιγότερο, γεωργιανό, τα ισχυρότερα ερείσματα της ρωσικής πολιτικής στον Καύκασο.

Το καταλυτικό στοιχείο που θα διαμορφώσει το γεωπολιτικό τοπίο όχι μόνο του Καυκάσου αλλά και της Κ. Ασίας αποτέλεσε η συμμαχία της σοβιετικής Ρωσίας με τον Κεμάλ. *«Η Τουρκία έπαιξε κεντρικό ρόλο στην ανατολική πολιτική των μπολσεβίκων. [...] οι μπολσεβίκοι ήθελαν να έχουν με τη μουσουλμανική Τουρκία φιλικές σχέσεις και να προβάλλουν μέσα απ' αυτές ως φίλοι του ισλαμικού κόσμου»*²¹⁷

Όπως απέδειξαν τα γεγονότα η λενινιστική πολιτική προσέγγισης με την Τουρκία ωφέλησε πολλαπλά τόσο τους μπολσεβίκους όσο και τους Τούρκους. Αν και μετά την ανατροπή του Σοβιέτ του Μπακού οι μπολσεβίκοι είχαν εξαφανισθεί ως πολιτική δύναμη στην Υπερκαυκασία, η Τουρκία παρακίνησε το Αζερμπαϊτζάν να δεχθεί την μπολσεβίκικη εξουσία, εφόσον δεν υπήρχε τρόπος να δημιουργηθεί ανεξάρτητη μουσουλμανική δημοκρατία. Εξάλλου ο Κεμάλ είχε απόλυτη ανάγκη την ρωσική βοήθεια σε στρατιωτικό υλικό και χρήματα για να μπορέσει να διεξάγει τον πόλεμο εναντίον του ελληνικού, κυρίως, στρατού.

Στην Αρμενία η κυβέρνηση ήδη είχε υπογράψει ανακωχή με την Τουρκία στις 18 Νοεμβρίου 1920 και την επόμενη ημέρα οι εκπρόσωποι της Σοβιετικής Ρωσίας

θυμάτων ... Οι φρικαλεότητες της νύχτας του Αγίου Βαρθολομαίου δεν ήταν τίποτα συγκρινόμενες με τις σφαγές του Μπακού στις 15 και 16 Σεπτεμβρίου», η περιγραφή ανήκει στον Κ. Εβαγγούλοφ, Κομισάριο του Διευθυντηρίου και παρατίθεται στο Kayaloff Jacques, *«The fall of Baku»*, σελ. 12.

²¹⁷ Ο Ι. Κασσεσιάν παραθέτει δύο αντιφατικές θέσεις του Λένιν από τις οποίες αποδεικνύεται η ασαφής ισορροπία που προσπαθούσε να εφαρμόσει στην πολιτική του γραμμή «έτσι αν ο Λένιν ζητούσε στη Διακήρυξη για την Τουρκική Αρμενία (βλέπε φύλλο της 13/1/1918 της 'Πράβδα') την αυτονομία της τελευταίας, ο ίδιος είχε προηγουμένα διακηρύξει ότι: 'θεωρούμε τις συμφωνίες για το διαιμελισμό της Τουρκίας' οι οποίες απέβλεπαν στο να της στερήσουν την Αρμενία, ως άκυρες και χωρίς ισχύ' (Έκκληση προς τους Μουσουλμάνους της Ρωσίας και της Ανατολής', 3 Δεκεμβρίου 1917.» σελ. 80

γνωστοποίησαν στην αρμενική κυβέρνηση ότι «η Σοβιετική Ρωσία θα βοηθήσει την Αρμενία στρατιωτικά κατά των Τούρκων αν η τελευταία το ζητήσει».²¹⁸

Το αντίτιμο της βοήθειας ήταν η είσοδος στις 29 Νοεμβρίου του κόκκινου στρατού από το Αζερμπαϊτζάν στην Αρμενία χωρίς να εκδηλωθεί αντίσταση εκ μέρους των Αρμενίων. Κάτω από την πίεση των γεγονότων και αντιμέτωπη με τους αφόρητους όρους που έθεταν οι Τούρκοι στις διαπραγματεύσεις της Αλεξαντροπόλ, η κυβέρνηση της Δημοκρατίας της Αρμενίας μεταβίβασε την εξουσία στους μπολσεβίκους.²¹⁹ Μετά και από την συμφωνία Λένιν-Κεμάλ η μάχη είχε ήδη κριθεί «... τα κομμουνιστικά στρατεύματα εισήρχοντο την 18 Απριλίου 1921 εις την πρωτεύουσα της Αρμενίας Ερεβάν [...] την 13 Οκτωβρίου 1921, μια ρωσο-τουρκική συνθήκη, υπογραφείσα εις Καρς, ανεγνώριζεν επισήμως την λήξιν της "ανεξαρτήτου υπερκαυκασίας Ενώσεως" ήτις συνεχωνέετο μέσα εις το κομμουνιστικόν Μαμμούθ της Μόσχας».²²⁰

Στη Γεωργία το Εθνικό Συμβούλιο ανακήρυξε την ανεξαρτησία της χώρας στις 26 Μαΐου 1918. Οι Μενσεβίκοι που ως κυρίαρχο κόμμα έλεγχαν τη κυβέρνηση κατάφεραν μετά από ένα πρώτο δύσκολο έτος να σταθεροποιήσουν την κατάσταση. Με αλληπάλληλες συμφωνίες με τους Γερμανούς, τους Άγγλους, τον Ντενίκιν και καθώς οι Μπολσεβίκοι απέτυχαν να δημιουργήσουν εστία επαναστατικής αναταραχής υπεγράφη τελικώς στις 7 Μαΐου 1920 συμφωνία με την σοβιετική Ρωσία, στο οποίο η τελευταία αναγνώριζε την ανεξαρτησία της Γεωργίας. Μετά όμως την σοβιετοποίηση της Αρμενίας και του Αζερμπαϊτζάν ο στρατός των μπολσεβίκων εισήλθε και στη Τιφλίδα (25.2.1921). Το 1924, μετά από μια αποτυχημένη απόπειρα εξέγερσης υπό την καθοδήγηση των Γεωργιανών Μενσεβίκων εκτελέστηκαν πάνω από 5.000 Γεωργιανοί πατριώτες.

Τα εκτεθέντα γεγονότα καταδεικνύουν ότι η ένταξη των λαών του Καυκάσου στο σοβιετικό κράτος ήταν τελικώς αποτέλεσμα γεωπολιτικών αναγκών και όχι κοινωνικής εξέγερσης ή ιδεολογικής επιλογής. Οι λαοί του Καυκάσου, όπως και στο παρελθόν, βρέθηκαν στο κέντρο ανακατατάξεων και αποτέλεσαν το πεδίο ανταγωνισμού εξωκαυκασιανών κέντρων ισχύος, ώστε η σοβιετική επικράτηση μπορεί να χαρακτηριστεί ως συγκυριακή κατάληξη.

γ. Ο Λένιν και ο λαός της Ανατολής

Η θεωρητική γραμμή των μπολσεβίκων θα γίνει σταδιακά πιο σύνθετη. Η παλαιά συνεπής διεθνιστική «αντιπατριωτική» λενινιστική γραμμή θα ισχύει πλέον μόνο σε σχέση με τις αναπτυγμένες χώρες της δύσης. Εκεί στόχος θα είναι

²¹⁸ Ο.π. σελ. 87

²¹⁹ Ο.π. σελ. 88 «η επιβολή του μπολσεβικισμού σήμαινε για την Αρμενία ειρήνη, ασφάλεια και ίσως αποκατάσταση των ιστορικών της δικαίων με την βοήθεια της Σοβιετικής Ρωσίας».

²²⁰ Π. Ροζάκη, «Διπλωματική...», ό.π. σελ. 48.

πάντοτε οι σοσιαλδημοκράτες της Β΄ Διεθνούς, καθώς και οι αστικές κυβερνήσεις.

Το επιχείρημα ήταν αναγκαίο εξάλλου και για την δικαιολόγηση της συνθήκης του Μπρεστ-Λιτόφσκ. Σε διαφορετική περίπτωση οι κατηγορίες των εσέρων και των μενσεβίκων για εθνική προδοσία των μπολσεβίκων θα είχαν σοβαρότερο αντίκτυπο στην ίδια την ρωσική κοινωνία. Ταυτοχρόνως η απομόνωση της Ρωσίας από τις δυτικές χώρες, όπως επίσης και η αποτυχία των επαναστατικών κινημάτων στον ανέπτυγμένο καπιταλισμό έπρεπε να οριοθετηθούν στα πλαίσια της όσο το δυνατόν πιο «ταξικής» προσέγγισης των γεγονότων.²²¹

Η προσμονή των επερχόμενων επαναστάσεων του καπιταλιστικού κόσμου θα μειώνεται σταδιακά παρά την δράση της Γ΄ Διεθνούς, που θα ιδρυθεί το 1919 με σκοπό αρχικά την παγκόσμια επανάσταση²²², για να καταλήξει σύντομα να καταστεί όργανο υπεράσπισης της πολιτικής τη Μόσχας. Στην θέση της θα προβάλλουν ολοένα και πιο ισχυρές οι τάσεις του σοβιετικού πατριωτισμού (με την έννοια της πατρίδας και του κομμουνιστικού συστήματος ταυτοχρόνως). Η Κομμουνιστική Διεθνής θα αποτύχει στην προσαρμογή της πολιτικής και των μεθόδων λειτουργίας κάθε κόμματος στις εθνικές ιδιομορφίες της χώρας του.

Σημαντικό είναι όμως και το στοιχείο ότι «η Κομιντέρν, σε παγκόσμιο επίπεδο, ήταν βασικά μια ευρωπαϊκή οργάνωση: Το 1924 η κατανομή των μελών της στις ηπείρους ήταν η ακόλουθη: Ευρώπη 659.000, Αμερική 19.500, Ασία 6.350, Ωκεανία 2.250, Αφρική 1.100»²²³.

²²¹ «Τον καιρό του ιμπεριαλιστικού πολέμου του 1914-1918 ανάμεσα σε δύο ομάδες εξίσου ληστρικών και αρπακτικών χωρών, η κυριότερη, η βασική μορφή του οπορτουνισμού ήταν ο σοσιαλσλαβινισμός, δηλ. η υποστήριξη της "υπεράσπισης της πατρίδας", που στην πραγματικότητα μέσα σε έναν τέτοιο πόλεμο ισοδυναμούσε με την υπεράσπιση των ληστρικών συμφερόντων της "δικής τους" αστικής τάξης.», Β.Ι. Λένιν «Ο "αριστερισμός" παιδική αρρώστια του κομμουνισμού», Μάιος 1920, ύπαντα τομ. 41, σελ. 53.

²²² «Όπως ακριβώς το μπολσεβίκικο κόμμα ήταν το μοναδικό κόμμα των επαναστατών όλων των εθνότητων της ρωσικής αυτοκρατορίας, έτσι κι η Κομιντέρν οργανώθηκε σαν το "μοναδικό παγκόσμιο κόμμα" των επαναστατών όλης της γης. Το διαρκές καθοδηγητικό της όργανο, η Εκτελεστική Επιτροπή, ήταν προικισμένο με εξαιρετικές εξουσίες. Οι κατευθύνσεις του είχαν άμεση "ισχύ νόμου" για όλα τα εθνικά κόμματα. Μπορούσε να εκδιώξει μέλη ομάδων ή μέλη κάθε χώρας ή ολόκληρα εθνικά τμήματα-μπορούσε ν' αλλάξει την καθοδήγηση ενός εθνικού τμήματος, ακόμα κι ενάντια στη θέληση της πλειοψηφίας των μελών του κ.λπ. Οι εθνικές ηγεσίες, κάτω απ' τις συνθήκες αυτές, είχαν πρακτικά μόνο την εξουσία που τους ανέθετε η Εκτελεστική Επιτροπή της Κομιντέρν», Φερνάντο Κλαουντίν «Η κρίση του παγκόσμιου κομμουνιστικού κινήματος -η κρίση της κομμουνιστικής Διεθνούς- από την Κομιντέρν στην Κομινφόρμ», σελ. 105.

²²³ Ο.π. σελ. 110. Αρκετά στελέχη του κόμματος θα προσπαθούν να δικαιολογήσουν την στροφή αυτή ως παροδική και θα εξακολουθήσουν να διατηρούν την προσδοκία της πραγματοποίησης της γνήσιας μαρξιστικής γραμμής, της επανάστασης στον προηγμένο καπιταλιστικό κόσμο: «Είναι αυτονόητο ότι η αρχή της αυτοδιάθεσης σε καμία περίπτωση δεν υποσκελίζει τις ενοποιητικές τάσεις της σοσιαλιστικής οικονομικής οικοδόμησης! Απ' αυτή την άποψη, η αυτοδιάθεση μοιράζεται, στη διαδικασία της ιστορικής εξέλιξης, την υποδεέστερη θέση που έχει η δημοκρατία γενικά. Ο σοσιαλιστικός συγκεντρωτισμός όμως, δεν μπορεί να αντικαταστήσει τον ιμπεριαλιστικό συγκεντρωτισμό χωρίς ένα μεταβατικό στάδιο, και πρέπει να δοθεί η ευκαιρία στις καταπιεσμένες εθνότητες να τενώσουν τα άκρα τους, που έχουν πιαστεί κάτω από τις αλυσίδες της καπιταλιστικής επιβολής.

Η περίοδος που θα χρειάσσει για την ικανοποιητική επίλυση της εθνικής ανεξαρτησίας της Φιλανδίας, της Τσεχοσλοβακίας, της Πολωνίας κλπ, θα καθοριστεί από τη γενική τάση της κοινωνικής επανάστασης.

Από τα στοιχεία αυτά προκύπτει ότι η αποτυχία της Κομιντέρν ήταν και αποτυχία της Σοβιετικής Ένωσης στην προώθηση της επανάστασης στον ευρωπαϊκό χώρο. Η στροφή προς τον αντι-ιμπεριαλιστικό αντι-αποικιακό αγώνα των λαών της περιφέρειας ήταν απόλυτη ανάγκη επιβίωσης του σοβιετικού κράτους.

Ο Λένιν θα συνεχίσει με αταλάντευτη συνέπεια να οικοδομεί την συμμαχία της Ρωσίας και των κομμουνιστών με την Ανατολή. Η Ανατολή είναι η ανερχόμενη δύναμη, ο γίγαντας που θα σώσει την σοβιετική Ρωσία αλλά και θα αντιταχθεί στην ιμπεριαλιστική Δύση. Δεν θα είναι υπερβολή να εκφράσουμε την άποψη ότι χωρίς τον ίδιο τον Λένιν ίσως το αντιαποικιακό κίνημα να μην είχε πάρει την μαρξιστική ασπίδα, η οποία το σηματοδότησε στις επόμενες δεκαετίες.

Ο Λένιν έστειλε μηνύματα προς τα επαναστατικά κινήματα των αποικιών, όπου εξηγήσσε με σαφήνεια τις προσδοκίες του: *«Χαίρομαι που ακούω ότι οι αρχές της αυτοδιάθεσης και της απελευθέρωσης των καταπιεζόμενων λαών από την εκμετάλλευση των ξένων και ντόπιων καπιταλιστών, τις οποίες διακήρυξε η εργατοαγροτική δημοκρατία είχαν τόσο ζωηρή απήχηση στους συνειδητούς ινδούς, που παλεύουν ηρωικά για τη λευτεριά τους. [...] Χαιρετίζουμε τη στενή συμμαχία των μουσουλμανικών και μη μουσουλμανικών στοιχείων. Ευχόμαστε ειλικρινά να επεκταθεί η συμμαχία αυτή σε όλους τους εργαζόμενους της Ανατολής. Μόνο όταν ο ινδός, ο κινέζος, ο κορεάτης, ο ιάπωνας, ο πέρσης, ο τούρκος εργάτης και αγρότης δώσουν τα χέρια τους και προχωρήσουν μαζί στην κοινή υπόθεση της απελευθέρωσης, μόνο τότε θα εξασφαλιστεί η αποφασιστική νίκη ενάντια στους εκμεταλλευτές. Ζήτω η ελεύθερη Ασία!»*²²⁴

Τα στελέχη του κομμουνιστικού κινήματος, από την Λούξεμπουργκ έως τον Τρότσκι και τον Στάλιν μέσα από τα έργα τους δείχνουν μάλλον να μην κατανοούν στην ολότητά του το ζήτημα αυτό. Αντιθέτως επιδιώκουν να το εντάξουν στο κομμουνιστικό κίνημα το οποίο θα επιτύχει την επανάστασή του στις αναπτυσσόμενες καπιταλιστικές χώρες. Αυτή η αφ' υψηλού αντιμετώπιση του

Η οικονομική εξάρτηση των διαφόρων μικρών εθνότητων, που ήταν τμήματα της Ρώσικης Αυτοκρατορίας, έγινε αισθητή με οξύτητα αμέσως μετά την απαρχή της ανεξάρτητης ύπαρξής τους, εξαιτίας της μεταξύ τους απομόνωσης.

Το καθήκον και οι μέθοδοι της προλεταριακής επανάστασης δεν έγκεινται σε καμιά περίπτωση στη μηχανική εξαφάνιση των εθνικών χαρακτηριστικών ή στη βίαιη ομογενοποίηση. Η παρέμβαση στη γλώσσα, την παιδεία, τη λογοτεχνία και την κουλτούρα των διαφόρων εθνότητων, είναι κάτι τελείως ξένο προς την προλεταριακή επανάσταση, γιατί η κατευθυντήρια αρχή της δεν είναι τα επαγγελματικά συμφέροντα των διανοούμενων και τα "εθνικά" συμφέροντα του κάθε μαγαζάτορα, αλλά η ικανοποίηση των θεμελιωδών συμφερόντων της εργατικής τάξης. Η νικηφόρα κοινωνική επανάσταση θα δώσει πλήρεια ελευθερία σε όλες τις εθνικές ομάδες να λύσουν μόνες τους όλα τα ζητήματα της εθνικής κουλτούρας, ενώνοντας ταυτόχρονα κάτω από μια κοινή σκέψη (προς όφελος και με τη συγκατάθεση των εργατών), τα οικονομικά καθήκοντα, η ορθολογική επίλυση των οποίων εξαρτάται από τις φυσικές, ιστορικές και τεχνικές συνθήκες και όχι από τη φύση των εθνικών ομαδοποιήσεων. Η Σοβιετική Ομοσπονδία αντιπροσωπεύει την πιο ευπροσάρμοστη και ευλύγιστη κρατική μορφή για το συντονισμό των εθνικών και οικονομικών απαιτήσεων.» Λέων Τρότσκι, «Ανάμεσα στους Κόκκινους...» ό.π.

²²⁴ Τηλεγράφημα του Β.Ι. Λένιν προς τον Ινδικό Επαναστατικό Σύνδεσμο, δημοσιεύθηκε στη «Πράβντα» στις 20 Μαΐου 1920, Άπαντα τ. 41, σελ. 122.

αντι-αποικιακού αγώνα θα είχε οδηγήσει τα κομμουνιστικά κόμματα αργά ή γρήγορα στο περιθώριο των κινημάτων αυτών. Μόνον η ταύτιση με τα κινήματα και η πρόταξη του εθνικοαπελευθερωτικού χαρακτήρα τους θα μπορούσαν να αναδείξουν σε πρωτοπορία τους τοπικούς κομμουνιστές ηγέτες με την συνδρομή της Ρωσίας.

Η σημαντικότερη αυτή στροφή στην λενινιστική πολιτική, την οποία δεν αντιλαμβάνεται ο ηγετικός κύκλος των, Ρώσων ή μη, κομμουνιστών ηγετών θα αναδείξει την σοβιετική Ρωσία όχι ως μια καθυστερημένη χώρα του δυτικού κόσμου αλλά ως την πρωτοπορία του απελευθερωτικού αγώνα των λαών της Ανατολής. Με αυτό τον τρόπο εμμέσως θα σταθεροποιηθεί ως κυρίαρχος παράγων στο παγκόσμιο γεωπολιτικό σκηνικό ενδυναμωμένη με την τεράστια ισχύ που θα φέρουν μαζί τους οι δεκάδες λαοί και τα κινήματα ενάντια στην αποικιοκρατία και τον ιμπεριαλισμό.²²⁵

Ο Λένιν θα τονίσει: «*Είναι αυτονόητο πως σήμερα το επαναστατικό αυτό κίνημα των λαών της Ανατολής δεν μπορεί να αναπτυχθεί με επιτυχία, δεν μπορεί να βρει τη λύση του παρά μόνο σε άμεση σύνδεση με την επαναστατική πάλη της Σοβιετικής μας Δημοκρατίας ενάντια στο διεθνή ιμπεριαλισμό. Πολλοί λόγοι –όπως η καθυστέρηση της Ρωσίας και της απέραντης έκτασής της και το γεγονός ότι αποτελεί ορόσημο ανάμεσα στην Ευρώπη και στην Ασία, τη Δύση και την Ανατολή μας επέβαλαν να επωμιστούμε όλο το βάρος – και αυτό το θεωρούμε μεγάλη μας τιμή – και να γίνουμε οι πρωτεργάτες της παγκόσμιας πάλης ενάντια στον ιμπεριαλισμό.*»²²⁶

Η στάση του ηγέτη της Οκτωβριανής επανάστασης απέναντι στην νέα μεγάλη παγκόσμια δύναμη, το αντι-ιμπεριαλιστικό κίνημα των λαών, είναι σχεδόν οραματική: «*Υστερα από την περίοδο της αφύπνισης της Ανατολής στη σύγχρονη επανάσταση έρχεται η περίοδος της συμμετοχής όλων των λαών της Ανατολής στον καθορισμό των πεπρωμένων όλου του κόσμου, για να μην είναι μόνον αντικείμενο*

²²⁵ «Οι βάσεις του σοβιετικού κινήματος μπήκαν σε όλη την Ανατολή, σε όλη την Ασία, σε όλους τους αποικιακούς λαούς. [...] Υστερα από τη δική μας πείρα, ύστερα από το Α' Συνέδριο της III Διεθνούς, η θέση αυτή γίνεται προσιτή σε μάζες εκατοντάδων εκατομμυρίων ανθρώπων που καταπιέζονται από τους εκμεταλλετές σε όλο τον κόσμο και αν τώρα εμείς, στη Ρωσία, είμαστε συχνά αναγκασμένοι να κάνουμε συμβιβασμούς, να περιμένουμε τον πιο κατάλληλο καιρό, γιατί είμαστε πιο αδύνατοι από τους διεθνείς ιμπεριαλιστές, ξέρουμε πως τα 1.250 εκατομμύρια του πληθυσμού είναι η μάζα, της οποίας τα συμφέροντα υπερασπιζόμαστε εμείς.» Ομιλία του Β.Ι. Λένιν στο Β' συνέδριο της III Διεθνούς στις 24 Ιουλίου 1920, Άπαντα τ.41, σελ. 235.

²²⁶ Β.Ι. Λένιν, «*Εκθεση στο II Πανρωσικό Συνέδριο των κομμουνιστικών οργανώσεων των Λαών της Ανατολής*», 22 Νοέμβρη 1919, Άπαντα τ. 39, σελ. 318. Το II Πανρωσικό συνέδριο των κομμουνιστικών οργανώσεων των λαών της ανατολής, που συγκάλεσε το Κεντρικό Γραφείο των κομμουνιστικών οργανώσεων των λαών της Ανατολής της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ρ. (μπ.) έγινε στη Μόσχα από τις 22 του Νοέμβρη ως τις 3 του Δεκέμβρη 1919. Το συνέδριο άκουσε την έκθεση δράσης του Κεντρικού Γραφείου των κομμουνιστικών οργανώσεων των λαών της Ανατολής, τις θέσεις των τοπικών οργανώσεων, την έκθεση του Κεντρικού Μουσουλμανικού Επιτροπάτου του Λαϊκού Επιτροπάτου εθνοτήτων, το ταταρο-μπασκιρικό ζήτημα και τις εκθέσεις των τμημάτων: για το κρατικό οργανωτικό και το κομματικό ζήτημα, για τη δουλειά ανάμεσα στις γυναίκες της Ανατολής, ανάμεσα στη νεολαία κ.ά.

πλουτισμού. Οι λαοί της Ανατολής ξυπνούν και αρχίζουν την πρακτική δράση για να αποφασίζει κάθε λαός τις τύχες ολόκληρης της ανθρωπότητας»²²⁷

Το ρωσικό Κομμουνιστικό Κόμμα δεν αναζητά τα στηρίγματά του πλέον στα ηττημένα ή οπορτουνιστικά επαναστατικά κόμματα της Δύσης. Η πραγματική του εφεδρεία βρίσκεται στο μη αναπτυγμένο κόσμο, όπου οι λαοί, στην πλειοψηφία τους αγρότες αισθάνονται την εθνική καταπίεση από τους μπερλιαριστές και την τοπική τους φεουδαρχία. Για να μην υπάρχει πλέον καμία σύγχυση και οι συμμαχίες που συνάπτουν οι Ρώσοι κομμουνιστές να είναι όσο το δυνατόν πιο πλατιές αφαιρείται πλέον ο όρος «αστικοδημοκρατικές επαναστάσεις» με την έκφραση «εθνικοεπαναστατικές», αν και η δικαιολόγηση που προβάλλεται επιχειρεί να πείσει για το αντίθετο, δηλ. για μια πιο συνεπή επαναστατική γραμμή από την αγροτιά, ενάντια στην αστική παρέκκλιση.²²⁸

Η Μόσχα δεν θα είναι μόνον μια πρωτεύουσα περισσότερο εξασφαλισμένη από τις επεμβάσεις των στρατών των καπιταλιστικών χωρών, λόγω της απόστασης που την χώριζε από τα σύνορα, αλλά κυρίως μια πόλη εγγύτερα στους λαούς της Ανατολής, και ιδιαίτερος στους λαούς της ίδιας της Ρωσίας. Άλλωστε και ο ίδιος ο Λένιν γεννημένος στην παλαιά ταταρική πόλη του Καζάν γνώριζε την ιδιοσυστασία του πληθυσμού της Ρωσίας.

Το πρόβλημα της εμπιστοσύνης από την πλευρά των εθνών και των λαοτήτων είναι καθοριστικό «να εξισώσουμε τη γαιοκτησία των Ρώσων και των εξωμεριτών με τους ντόπιους» και «να συντρίψουμε, να εκτοπίσουμε και να υποτάξουμε τους ρώσους κουλάκους με τον πιο αποφασιστικό τρόπο»²²⁹. Επίσης «στο αγροτικό ζήτημα να θεωρηθεί απαραίτητη η επιστροφή στους ορεσίβιους του Βορείου Καυκάσου των γαιών που αφαίρεσαν απ' αυτούς οι Μεγαλωρώσοι· αυτό να γίνει σε βάρος του κουλάκιου τμήματος του κοζάκιου πληθυσμού [...]»²³⁰

Το κυριότερο όμως σημείο στο οποίο θα επιμένει ο Λένιν είναι ότι δεν πρέπει σε καμία περίπτωση οι κομμουνιστές να επιδιώκουν την μετατροπή των εθνικοαπελευθερωτικών επαναστάσεων σε κομμουνιστικές: «σαν γενικό καθήκον να μπει η ανατροπή του φεουδαρχισμού, όχι όμως ο κομμουνισμός»²³¹ και ακόμα πιο αποφασιστικά όταν δηλώνει για όλα τα κόμματα της III Διεθνούς ότι αυτή «πρέπει να υποστηρίζει τα αστικοδημοκρατικά εθνικά κινήματα στις αποικίες και στις καθυστερημένες χώρες μόνον με τον όρο ότι τα στοιχεία των μελλοντικών προλεταριακών κομμάτων, που δεν είναι μόνο στην ονομασία κομμουνιστικά, θα

²²⁷ Ο.π., σελ. 328.

²²⁸ Ο.π.

²²⁹ Σχέδιο απόφασης του Πολιτικού Γραφείου της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ρ. (μπ) στο Τουρκεστάν, 22.6.1920, Β.Ι. Λένιν Άπαντα, τ.41, σελ. 153. Ήδη από τον Οκτώβρη του 1919 δημιουργήθηκε Επιτροπή για Τουρκεστάν για την πάλη ενάντια στο μεγαλοκρατικό σωβινισμό και τον τοπικό σωβινισμό.

²³⁰ «Σχέδιο απόφασης του Π.Γ. της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ρ.(μπ.) στις περιοχές που κατοικούνται από ανατολικούς λαούς», Β.Ι. Λένιν, Άπαντα τομ. 41, σελ. 342.

²³¹ «Σχέδιο απόφασης του Π.Γ. της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ρ. (μπ) στο Τουρκεστάν», 22.6.1920, Β.Ι. Λένιν, Άπαντα, τ. 41, σελ. 153.

συγκεντρωθούν και θα διαπαιδαγωγηθούν σε όλες τις καθυστερημένες χώρες έτσι που να αποκτήσουν συνείδηση των ειδικών καθηκόντων τους, που είναι καθήκοντα αγώνα ενάντια στο ασπικδοδημοκρατικό κίνημα στο εσωτερικό του έθνους τους.»²³²

Ο Λένιν πίστευε ότι το εθνικό ζήτημα και το πρόβλημα της αποικιοκρατίας θα έβρισκαν την λύση τους μόνο σε συνθήκες σοσιαλισμού, διότι μόνον μια σοσιαλιστική κυβέρνηση θα μπορούσε να παράσχει στις υποανάπτυκτες εθνότητες πολιτική, κοινωνική και, το πιο σημαντικό, οικονομική βοήθεια. Αυτό σήμαινε την απευθείας ενίσχυση στην οικονομική τους ανάπτυξη, την εκβιομηχάνιση, τον τεχνολογικό εκσυγχρονισμό, την εκπαίδευση και το εγχώριο στελεχικό δυναμικό καθηγητών και ηγετών και την ανάπτυξη του πολιτισμού τους εν γένει.²³³

Καθοριστικό γεγονός στην πολιτική αυτή θα είναι η σύγκλιση από το Β' Συνέδριο της Κομμουνιστικής Διεθνούς του Συνεδρίου των Λαών της Ανατολής στο Μπακού τον Σεπτέμβριο του 1920.²³⁴ Ο κύριος στόχος του Συνεδρίου κάτω από την συνθηματολογία για το αντιαποικιοκρατικό μέτωπο, ήταν ο προσεταιρισμός του μουσουλμανικού πληθυσμού και ο αντιπερισπασμός στην βρετανική πολιτική στο «ανατολικό ζήτημα». Οι αντιπρόσωποι στο Συνέδριο προέρχονταν από δεκάδες περιοχές: Τουρκεστάν, Τουρκία, Κίνα, Ινδία, Χίβα, Μπουχάρα, Νταγκεστάν, περιοχή Τερέκ, Βόρειος Καύκασος, Αρμενία, Αζερμπαϊτζάν, Δημοκρατία της Ταταρίας, Καλμουχία, Γεωργία, Περσία, Αφγανιστάν, Τασκένδη, Φεργανά, Κινεζικό Τουρκεστάν, περιοχή Μανγκισλάκ, Τουρκμενία, Σαμαρκάνδη. Το σύνολο των συνέδρων ήταν περίπου 1.900, από τους οποίους ελάχιστοι είχαν εμπειρία από το κομμουνιστικό κίνημα. Όπως σημείωσε και ο Ζηνόβιεφ στην καταληκτική του ομιλία «το συνέδριό μας είναι ανομοιογενές και παρδαλό στην σύνθεσή του».

Στις περισσότερες από αυτές τις χώρες και εθνότητες δεν δρούσαν κομμουνιστικά ή επαναστατικά κόμματα. Όπως θα διαφανεί από τις ομιλίες και τα συμπεράσματα του συνεδρίου η συνάντηση αυτή εξέφραζε την ευκαιριακή συμμαχία των μπολσεβίκων με τις πολιτισμικές συλλογικότητες της περιφέρειας απέναντι στο κοινό εχθρό, τις αποικιοκρατικές δυνάμεις της δύσης.

Οι διαφορές μεταξύ των αντιπροσώπων ήταν εμφανείς καθώς οι μουσουλμάνοι διαμαρτυρόταν για τις σφαγές που έκαναν οι φίλα προσκείμενες στους μπολσεβίκους χριστιανικές δυνάμεις Ρώσων ή Αρμενίων. Από τις τοποθετήσεις επίσης γίνεται φανερό ότι αρκετοί αντιπρόσωποι θεωρούν το συνέδριο πεδίο προώθησης των εθνικών τους αιτημάτων και όχι χώρο συγκρότησης διεθνικού

²³² Β.Ι. Λένιν, «Θέσεις για το Β' Συνέδριο της Κομμουνιστικής Διεθνούς», τομ. 41, σελ. 167.

²³³ Holybnychy Vsevolod, «Some Economic aspects of Relations among Soviet Republics, In Ethnic Minorities in the Soviet Union», σελ. 51.

²³⁴ Τα υλικά του Συνεδρίου δημοσιεύθηκαν το ίδιο έτος στα ρωσικά και στην ιστοσελίδα <http://www.marxists.org/history/international/comintern/baku/foreword.htm>. Έχουν μεταφραστεί στα αγγλικά.

επαναστατικού μετώπου, όπως οι οπαδοί του Mushavat στο Αζερμπαϊτζάν, ή ο Ενβέρ πασά κ.λπ.

Ως σημαντικότερο γεγονός των διαδικασιών του Συνεδρίου του Μπακού διακρίνουμε την έκκληση του Ζηνόβιεφ προς τους λαούς του Ισλάμ για «ιερό πόλεμο» ενάντια στον ιμπεριαλισμό. Κομμουνιστές και Ισλάμ να ενωθούν σε μια αντιιμπεριαλιστική συμμαχία. Ο Ζηνόβιεφ θα δικαιολογήσει την προτασή του:

«Σύντροφοι, το Συνέδριό μας στη Μόσχα συζήτησε το ζήτημα εάν η σοσιαλιστική επανάσταση θα μπορούσε να λάβει χώρα σε χώρες της Ανατολής πριν αυτές οι χώρες περάσουν στο στάδιο του καπιταλισμού. Γνωρίζετε ότι για μεγάλο διάστημα η υπαρκτή άποψη ήταν ότι, πρώτα απ' όλα, κάθε χώρα έπρεπε να περάσει το καπιταλιστικό στάδιο, δημιουργώντας μεγάλες βιομηχανίες και μεγάλο διαμετρήματος κεφαλαιοκράτες. Ήταν αναπόφευκτο για τους εργάτες να συσσωρευτούν στις πόλεις, και μόνο τότε θα μπορούσε να μπει το ζήτημα του σοσιαλισμού. Τώρα όμως σκεφτόμαστε ότι δεν είναι έτσι. Από την στιγμή που έστω και μια χώρα ξέφυγε από την καπιταλιστική αλυσίδα όπως έκανε η Ρωσία, από την στιγμή που οι εργάτες έχουν θέσει το ζήτημα της προλεταριακής επανάστασης στην ατζέντα, από αυτή τη στιγμή μπορούμε να πούμε ότι στην Κίνα, την Ινδία, την Τουρκία, τη Περσία και την Αρμενία είναι πιθανό και αναγκαίο να ξεκινήσει αγώνας απευθείας για ένα σοβιετικό σύστημα. Οι εργάτες της Ευρώπης θα χρησιμοποιήσουν την ισχύ τους, βεβαίως, όχι με σκοπό να λεηλατήσουν την Τουρκία, τη Περσία και τις άλλες χώρες αλλά να τις βοηθήσουν.»

Και ο Τρότσκι θα επιχειρήσει αργότερα να διαμορφώσει το σχήμα μετατροπής της πλατιάς αντι-ιμπεριαλιστικής συμμαχίας σε ενιαίο σοσιαλιστικό σύστημα «Ο εθνικός διαχωρισμός των πρώην συνοριακών χωρών της Τσαρικής Αυτοκρατορίας, και ο μετασχηματισμός τους σε ανεξάρτητες, μικροαστικές δημοκρατίες, είχε περίπου τον ίδιο προσδετικό χαρακτήρα όπως και η δημοκρατία στο σύνολό της. Μόνο ιμπεριαλιστές και μισο-ιμπεριαλιστές μπορούν να αρνηθούν το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης στους καταπιεσμένους λαούς. Μόνο φανατικοί και τσαρλατάνοι του εθνικισμού μπορούν να δουν σε αυτήν έναν αυτοσκοπό. Σε μας η εθνική αυτοδιάθεση φαινόταν πάντα, και πάντοτε θα φαίνεται, σαν ένα βήμα - συχνά αναπόφευκτο - στο δρόμο προς την δικτατορία της εργατικής τάξης - η οποία, σύμφωνα με τους κανόνες της επαναστατικής στρατηγικής, και στην πορεία του εμφύλιου πόλεμου, αναπτύσσει ισχυρές συγκεντρωτικές τάσεις που δρουν σαν αντίβαρο στον εθνικό διαχωρισμό, συμβαδίζοντας έτσι απόλυτα με τις απαιτήσεις ενός καλορυθμισμένου σοσιαλιστικού οικονομικού συστήματος.»²³⁵ Το ερώτημα πάντοτε παρέμενε εάν αυτό το επιθυμούσαν και οι λαοί που είχαν ελευθερωθεί από τα δεσμά της αποικιοκρατίας και του ιμπεριαλισμού ή μοιραία αυτό θα συνέβαινε με αυταρχικό τρόπο από την ηγεμονική δύναμη της συμμαχίας, δηλαδή την σοσιαλιστική Ρωσία.

²³⁵ Λέων Τρότσκι, «Ανάμεσα στους Κόκκινους ...», ό.π.

Στο 10^ο Συνέδριό του Κ.Κ.Ρ.(μπ) που συνήλθε στις 8-16 του Μάρτη 1921 ανάμεσα στα ζητήματα που συζητήθηκαν ήταν και πάλι το εθνικό με εισήγηση του Στάλιν. Σε αυτήν αναδεικνυόταν η αδήριτη ανάγκη εκσυγχρονισμού των περιοχών που διαβιούσαν οι διάφορες εθνικές ομάδες που αποτελούσαν την Σοβιετική Ένωση. Και αυτό αφορούσε τις αγροτικές και υπανάπτυκτες περιοχές σε όλη την Κεντρική Ασία, τον Καύκασο και την Ουκρανία. Έτσι το συνέδριο του κόμματος έβαζε στόχο την δημιουργία στις εθνικές περιοχές ισχυρής βιομηχανίας. Αυτό όμως απαιτούσε την αρωγή της εργατικής τάξης των αναπτυσσόμενων περιοχών της Ρωσίας. Μια έκκληση ήτου, ασφαλώς, δεν ήταν δυνατόν να αποσπάσει την αμέριστη συναίνεση του εξαθλιωμένου ρωσικού προλεταριάτου.

Στόχος του σχεδιασμού, πέραν της οικονομικής ανάκαμψης των περιοχών αυτών, οι οποίες στηρίζονταν κατά κανόνα στην αγροτική παραγωγή και στην κτηνοτροφία, αποτελούσε η συνολική οικονομική ανάπτυξη του νέου κράτους που δημιουργούσε ευνοϊκότερες συνθήκες για την συνοχή του.

Η στενή αλληλεξάρτηση των διαφόρων τομέων της παραγωγικής δραστηριότητας καθιστούσε πιο αναγκαία την συνύπαρξη των διαφόρων Δημοκρατιών για την οικονομική τους επιβίωση. Αυτή η τακτική θα εμπεριέχεται πάντοτε στον κεντρικό οικονομικό σχεδιασμό της Σοβιετικής Ένωσης για τις επόμενες δεκαετίες.

Στόχος επίσης της εκβιομηχάνισης ήταν η ταξική διαφοροποίηση των κοινωνιών των διαφόρων εθνικών περιοχών. Η ανάπτυξη της βιομηχανικής παραγωγής συνεπαγόταν την αριθμητική αύξηση της εργατικής τάξης. Η νέα εργατική τάξη θα αποτελούσαν είτε από ντόπιους, οι οποίοι θα αποκτούσαν διαφοροποιημένη συνείδηση από τους συμπατριώτες τους, πιο οικεία στη νέα σοβιετική πατρίδα, είτε από ρώσους εσωτερικούς μετανάστες που άλλαζαν το εθνοτικό ισοζύγιο στις περιοχές αυτές.

Στο Συνέδριο διασαφηνιζόταν ότι σε καμία περίπτωση αυτές οι περιοχές δεν θα αφήνονταν να δημιουργήσουν ανεξάρτητα κράτη. Σύμφωνα με την εκτίμηση του συνεδρίου «ούτε μια απ' αυτές μόνη της χωριστά δεν ήταν σε θέση ν' αποφύγει τη συντριβή της από τους ιμπεριαλιστές»²³⁶. Το συνέδριο διακήρυξε: τα κοινά συμφέροντα, οικονομικά, πολιτικά κι αμυντικά υπαγορεύουν επιτακτικά την κρατική ένωση των χωριστών Σοβιετικών Δημοκρατιών, σαν το μόνο δρόμο σωτηρίας από την ιμπεριαλιστική υποδούλωση και την εθνική καταπίεση. Η πείρα της Σοβιετικής Ρωσίας, που εφάρμοσε διάφορες μορφές ομοσπονδίας, επιβεβαίωσε ολοκληρωτικά όλη την ωφελιμότητα και την ευλυγισία της ομοσπονδίας, σαν γενικής μορφής κρατική ένωση των σοβιετικών Δημοκρατιών.

Τα προβλήματα για την επίτευξη αυτής της πολιτικής ήταν σχεδόν ανυπέρβλητα, καθώς παρά τον διεθνιστικό χαρακτήρα της επανάστασης οι ρωσικής καταγωγής κομμουνιστές διατηρούσαν την νοοτροπία του

²³⁶ «Αποφάσεις του Κ.Κ.Σ.Ε.», ρωσ. έκδ., τομ. 2^{ος}, σελ. 250-251.

«Μεγαλωρώσου» έτσι όπως είχε αναπτυχθεί στην περίοδο της τσαρικής διακυβέρνησης. Αυτή μάλιστα η στάση σημειώνεται όχι μόνο απέναντι στους μουσουλμανικούς αλλά και στους χριστιανικούς και συγγενικούς πληθυσμούς, όπως π.χ. στους Ουζβανούς. Η αντίσταση βέβαια προερχόταν και από τους ίδιους τους εθνικούς πληθυσμούς οι οποίοι σε καμιά περίπτωση δεν φαίνονταν διατεθειμένοι να υποκύψουν στις νέες μεθόδους των μπολσεβίκων καθώς και να παραχωρήσουν κομμάτι των εξουσιών τους στα πλαίσια των ιεραρχήσεων των τοπικών τους κοινωνιών και ενάντια στις πολιτισμικές και θρησκευτικές παραδόσεις τους. Έτσι αναφέρθηκε ότι την λενινιστική εθνική πολιτική την εμπόδιζαν δυο παρεκκλίσεις: ο μεγαλοκρατικός σωβινισμός κι ο τοπικός σωβινισμός. Το συνέδριο κάλεσε να καταπολεμηθούν αποφασιστικά αυτές οι παρεκκλίσεις και κατά πρώτο λόγο ο μεγαλοκρατικός σωβινισμός «που αποτελούσε το μεγαλύτερο κίνδυνο, γιατί απειλούσε να διασπάσει την ενότητα των λαών, που είχαν συσπειρωθεί κάτω από τ' σημαία του διεθνισμού στην πάλη για το σοσιαλισμό»²³⁷.

Στα πλαίσια της διαμόρφωσης της εθνικής πολιτικής προς τους λαούς της Σοβιετικής Ένωσης εκδηλώνεται και η αντίθεση μεταξύ του Λένιν και του Στάλιν, και πεδίο αντιπαράθεσής τους ο ομοσπονδιακός χαρακτήρας του νέου κράτους. Ο Στάλιν δεν συμφώνησε με τη λενινιστική θέση για τη διαφορά των ομοσπονδιακών σχέσεων ανάμεσα στις σοβιετικές Δημοκρατίες που στηρίζονται στην αυτονομία, και αυτών ανάμεσα στις ανεξάρτητες Δημοκρατίες. Σε γράμμα του προς τον Λένιν, την 12 Ιούνη 1920 ο Στάλιν δήλωσε ότι στην πραγματικότητα διαφορά ανάμεσα σ' αυτούς τους τύπους ομοσπονδιακών σχέσεων «δεν υπάρχει είτε αυτή είναι τόσο μικρή, που ισούται με το μηδέν».²³⁸

Στις 10 Αυγούστου 1922 το Πολιτικό Γραφείο της ΚΕ του ΚΚΡ (μπ.) πρότεινε στο Οργανωτικό Γραφείο να συγκροτήσει επιτροπή και να της αναθέσει να προετοιμάσει για την επόμενη ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής του Κόμματος τι ζήτημα των αμοιβαίων σχέσεων της Σ.Ο.Σ.Δ.Ρ. με τις ανεξάρτητες εθνικές Σοβιετικές Δημοκρατίες.²³⁹

Ο Στάλιν επεξεργάστηκε το σχέδιο απόφασης της επιτροπής «Για τις αμοιβαίες σχέσεις της Σ.Ο.Σ.Δ.Ρ. με τις ανεξάρτητες δημοκρατίες», όπου προβλεπόταν η προσχώρηση της Ουκρανίας, της Λευκορωσίας, του Αζερμπαϊτζάν, της Γεωργίας και της Αρμενίας στη Ρωσική Ομοσπονδία με το δικαίωμα των Αυτόνομων Δημοκρατιών.

²³⁷ «Ιστορία του Κ.Κ.Σ.Ε.», σελ. 272-273.

²³⁸ Β.Ι. Λένιν, Άπαντα, τμήμ. 41, στο σημείωση σελ. 512-513.

²³⁹ Στην επιτροπή συγκρότησης του Οργανωτικού Γραφείου της Κ.Ε., που σχηματίστηκε στις 11 Αυγούστου μπήκαν ο Ι. Στάλιν, ο Β.Β. Κουμπίσεφ, ο Γκ. Ορτζονικίτζε, ο Χ. Ρακόβσκι, ο Γκ. Σοκόλνικοφ και οι αντιπρόσωποι των εθνικών Δημοκρατιών : Σ. Αγαμαλί-ογκλι (Αζερμπαϊτζάν), Α. Μιάσνικοφ (Αρμενία), Π. Μντβιβάνι (Γεωργία), Γκ. Πετρόβσκι (Ουκρανία), Α. Τσερβιάκοφ (Λευκορωσία) κ.ά., Β.Ι. Λένιν, Άπαντα, τ. 45, σελ. 555.

Το σχέδιο το υποστήριξαν οι Κεντρικές Επιτροπές των Κομμουνιστικών Κομμάτων του Αζερμπαϊτζάν και της Αρμενίας. Κατά τάχθηκε η Κ.Ε. του Κ.Κ. Γεωργίας, η Κ.Ε. του Κ.Κ. Λευκορωσίας στην απόφασή της εκφράστηκε υπέρ της διατήρησης των συμφωνημένων σχέσεων ανάμεσα στις ανεξάρτητες Δημοκρατίες και η Κ.Ε. του Κ.Κ. Ουκρανίας δεν συζήτησε το σχέδιο. Παρ' όλα αυτά η επιτροπή με την αποχή του αντιπροσώπου της Γεωργίας ψήφισε σαν βάση το σχέδιο του Στάλιν. Η προώθηση του απόλυτου συγκεντρωτισμού, σύμφωνα με τον οποίον οι αποφάσεις των κεντρικών οργάνων Σ.Λ.Ε., Π.Κ.Ε.Ε. και Σ.Ε.Α. της Σ.Ο.Σ.Δ.Ρ. είναι υποχρεωτικές για τους ανάλογους θεσμούς των εθνικών Δημοκρατιών ψηφίστηκε με 8 ψήφους υπέρ, 1 κατά από τον Γεωργιανό ενώ ο Ουκρανός αντιπρόσωπος απείχε.²⁴⁰

Αλέναντι στην απόφαση αυτή υπήρξε και αντίδραση στα πλαίσια της Επιτροπής με πρόταση του Γκ. Πετρόβσκι να επιτραπεί η συζήτηση των αποφάσεων που πήρε η επιτροπή στα γραφεία των κομματικών επιτροπών κυβερνείων των Δημοκρατιών απορρίφθηκε με 5 ψήφους έναντι 4. Ύστερα από αυτό ο Πετρόβσκι πρότεινε να σημειωθεί στα πρακτικά της επιτροπής ότι η Κ.Ε. του Κ.Κ. Ουκρανίας δεν συζήτησε το ζήτημα των αμοιβαίων σχέσεων με την Σ.Ο.Σ.Δ.Ρ.

Ο Λένιν με επιστολή του προς τα μέλη του Πολιτικού Γραφείου τάχθηκε ενάντια στις ιδέες του Στάλιν για «αυτονόμηση» των ανεξάρτητων εθνικών Σοβιετικών Δημοκρατιών και υπόδειξε θεμελιακά διαφορετικό τρόπο συνένωσης, προτείνοντας τη δημιουργία της Ένωσης των Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών.

Η αντίθεση μεταξύ του Στάλιν και του Λένιν είναι ουσιαστική, καθώς ο δεύτερος με κάθε τρόπο προσπαθεί να αποτρέψει την συγκεντρωτική λογική του σταλινικού σχεδίου επιδιώκοντας να αναβαθμίσει τον ρόλο των εθνοτήτων: «... Στάλιν συμφώνησε ήδη να κάνει μια υποχώρηση. Στην παρ. 1 αντί της "προσχώρησης" στη Σ.Ο.Σ.Δ.Ρ. να πούμε – "Τοπική συνένωση μαζί με τη Σ.Ο.Σ.Δ.Ρ. στην Ένωση Σοβιετικών Δημοκρατιών Ευρώπης και Ασίας". Το πνεύμα αυτής της υποχώρησης ελπίζω να το καταλαβαίνετε: εμείς αναγνωρίζουμε τον εαυτό μας ισότιμο με τη Σ.Σ.Δ. Ουκρανίας κ.ά. και μαζί και στο ίδιο επίπεδο μ' αυτές

²⁴⁰ Το κείμενο της απόφασης της επιτροπής αναφέρει: «1. Να θεωρηθεί σκόπιμη η σύναψη συμφωνίας ανάμεσα στις Σοβιετικές Δημοκρατίες της Ουκρανίας, του Αζερμπαϊτζάν, της Γεωργίας, της Αρμενίας και της Σ.Ο.Σ.Δ.Ρ. για την τοπική προσχώρηση των πρώτων στη σύνθεση της Σ.Ο.Σ.Δ.Ρ., αφήνοντας το ζήτημα της Μπουχαρά, της Χορεζμίας και της Δημοκρατίας της Άπω Ανατολής ανοιχτό και περιοριζόμενοι στο κλείσιμο συμφωνιών μ' αυτές σχετικά με τις τελωνειακές υποθέσεις, το εξωτερικό εμπόριο, τις εξωτερικές και στρατιωτικές υποθέσεις και λοιπά. [...]

11. Σύμφωνα μ' αυτό οι αποφάσεις της Π.Κ.Ε.Ε. της Σ.Ο.Σ.Δ.Ρ. να θεωρούνται υποχρεωτικές για τα κεντρικά ιδρύματα των αναφερομένων στην 1^η παράγραφο Δημοκρατιών και οι αποφάσεις του Σ.Λ.Ε. και του Σ.Ε.Α. της Σ.Ο.Σ.Δ.Ρ. να θεωρούνται υποχρεωτικές για τα ενωμένα Επιτροπάτα των Δημοκρατιών αυτών», Β.!. Λένιν, Άπαντα τ. 45 σελ. 556.

προσχωρούμε στη νέα ένωση, στη νέα Ομοσπονδία στην Ένωση Σοβιετικών Δημοκρατιών Ευρώπης και Ασίας».²⁴¹

Στην επιστολή είναι έκδηλη η αγωνία του Λένιν για την στάση που πρέπει να κρατηθεί απέναντι στις μη ρωσικές εθνότητες. Προτείνοντας διοικητικά μέτρα που να οδηγούν ή να φαίνεται ότι οδηγούν στην ισοτιμία ο Λένιν τονίζει: «Σημασία έχει το να μη δίνουμε αφορμή στους “ανεξάρτητους”, να μην καταργούμε την ανεξαρτησία τους, αλλά να δημιουργούμε ακόμη έναν νέο όροφο, την Ομοσπονδία των Ισοτίμων Δημοκρατιών».²⁴²

Ο Στάλιν σε γράμμα του προς τα μέλη του Πολιτικού Γραφείου στις 27 Σεπτέμβρη 1922 έκρινε τη θέση του Λένιν σαν “εθνικό φιλελευθερισμό” «νοιώθοντας όμως, πως η Κεντρική Επιτροπή του Κόμματος θα υποστηρίξει τον Λένιν, ο Στάλιν δεν αποφάσισε να επιμείνει στην άποψή του και επεξεργάστηκε ξανά την απόφαση της επιτροπής του Οργανωτικού Γραφείου σύμφωνα με όλες τις προτάσεις του Λένιν.»²⁴³

Στο νέο σχέδιο αναφέρεται ότι «να θεωρηθεί αναγκαία η σύναψη συμφωνίας ανάμεσα στην Ουκρανία, τη Λευκορωσία, την Ομοσπονδία των Δημοκρατιών της Υπερκαυκασίας και τη ΣΟΣΔΡ για την συνένωσή τους σε “Ένωση των Σοσιαλιστικών Σοβιετικών Δημοκρατιών” αφήνοντας στην καθεμιά τους το δικαίωμα της ελεύθερης εξόδου από τη σύνθεση της “Ένωσης”.

Ανώτατο όργανο της “Ένωσης” να θεωρείται η “Ένωσιακή Κεντρική Εκτελεστική Επιτροπή”, που αποτελείται από αντιπροσώπους των Κ.Ε.Ε. της Σ.Ο.Σ.Δ.Ρ., της Ομοσπονδίας της Υπερκαυκασίας, της Ουκρανίας, της Λευκορωσίας, ανάλογα με το ποσοστό που αντιπροσωπεύουν».²⁴⁴

Στις 6 Οκτωβρίου 1922 η ολομέλεια του Κ.Κ.Ρ.(μ.π.) υποστήριξε τη θέση του Λένιν, ψήφισε την απόφαση που συντάχθηκε με βάση τις προτάσεις του ως οδηγίες της Κ.Ε. και ανέθεσε σε νέα επιτροπή υπό την προεδρία του Στάλιν να επεξεργαστεί το σχέδιο νόμου για την ίδρυση της Ε.Σ.Σ.Δ. για να υποβληθεί στο συνέδριο των Σοβιέτ. Στις 30 Δεκεμβρίου 1922 συνήλθε το 1ο πανρωσικό συνέδριο των Σοβιέτ, στο οποίο αποφασίστηκε η ίδρυση της Ένωσης των Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών.²⁴⁵

Η ίδρυση της Ε.Σ.Σ.Δ. θα αντιμετώπιζε σοβαρά προβλήματα που είχαν ως αιτία τους τις εθνικές διεκδικήσεις εθνών που συμπεριλαμβάνονταν σε αυτήν. Σθεναρή

²⁴¹ Β.Ι. Λένιν, επιστολή προς τον Κάμενεφ για τα μέλη του Πολιτικού Γραφείου της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ρ.(μ.π.) από 26 Νοεμβρίου 1922, Άπαντα τ.45, σελ. 211. Εντούτοις ο Λένιν στον ομοσπονδιακό χαρακτήρα του σοβιετικού κράτους έβλεπε μόνον μια μεταβατική φάση, όπως και του ίδιου του κράτους που θα προετοίμαζε την κατάργησή της «η ομοσπονδία είναι μια μεταβατική μορφή προς την πλήρη ενότητα των εργαζομένων των διαφόρων εθνών». «Θέσεις για το Β' Συνέδριο της III Διεθνούς». Ο Λένιν έδινε τεράστια σημασία στο εθνικό ζήτημα και γι' αυτό παρουσίασε ο ίδιος την εισήγηση της επιτροπής για το εθνικό και αποικιακό ζήτημα.

²⁴² Ο.π. σελ. 212.

²⁴³ Ο.π. σελ. 557.

²⁴⁴ Ο.π. σελ. 558.

²⁴⁵ Ο.π. σελ. 559.

υπήρξε η αντίδραση των Γεωργιανών. Ενώ το Γραφείο Καυκάσου της Κεντρικής Επιτροπής του Κ.Κ.Ρ. (μπ.) επεδίωκε την συσπείρωση των Δημοκρατιών της Υπερκαυκασίας η ομάδα Μντιβάνι επεδίωκε την απόσχιση της Γεωργίας από την Δημοκρατία της Υπερκαυκασίας και την δημιουργία ξεχωριστής Δημοκρατίας της Γεωργίας. Ο Λένιν στην απόφαση του Πολιτικού Γραφείου της Κ.Ε. του Κόμματος το Νοέμβριο του 1921 πάνω στο ζήτημα της δημιουργίας Ομοσπονδίας της Υπερκαυκασίας τόνιζε «να θεωρηθεί η Ομοσπονδία των Δημοκρατιών της Υπερκαυκασίας από άποψη αρχών απόλυτα σωστή και να πραγματοποιηθεί οπωσδήποτε».²⁴⁶

Όταν οι οπαδοί του Μντιβάνι και μετά την ολομέλεια της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ρ. (μπ.) τον Οκτώβριο του 1922 επέμεναν ότι η Γεωργία πρέπει να μπει άμεσα στην Ε.Σ.Σ.Δ. και όχι μέσω της Ομοσπονδίας της Υπερκαυκασίας, ο Λένιν σε τηλεγράφημα του προς την επιτροπή περιοχής Υπερκαυκασίας και την Κ.Ε. του Κ.Κ. Γεωργίας έκφρασε δυσαρέσκειά του για τις ενέργειες των οπαδών του Μντιβάνι.²⁴⁷

Η κατάσταση οξύνθηκε και έγινε ευθεία σύγκρουση. Μάλιστα κατά την διάρκεια των αντεκλήσεων ο Ορτζονικίτζε, μέλος του Π.Γ., χειροδίκησε σε κάποιο μέλος της ομάδας του Μντιβάνι. Οι οπαδοί όμως της ανακήρυξης της Γεωργιανής Δημοκρατίας ήταν πλειοψηφία στην Κεντρική Επιτροπή του Κ.Κ. Γεωργίας και απευθύνθηκαν με αναφορά τους στην Κ.Ε. του Κ.Κ.Ρ. (μπ.). Στις 25 Νοεμβρίου 1922 το Πολιτικό Γραφείο ψήφισε απόφαση να στείλει στη Γεωργία επιτροπή με επικεφαλής τον Φ.Ε. Τζερτζίνσκι για να εξετάσει επείγοντως τη δήλωση των μελών της Κ.Ε. του Κ.Κ. Γεωργίας.

Ο Λένιν θεώρησε, όμως, ότι η επιτροπή Τζερτζίνσκι δεν έδειξε την πρέπουσα αμεροληψία στην εξέταση της διένεξης και ο ίδιος καταδίκασε την συμπεριφορά του Ορτζονικίτζε καθώς καθιστούσε ως κύριο υπεύθυνο τον Στάλιν σαν Γενικό Γραμματέα της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ρ. (μπ.).

Στις σημειώσεις του²⁴⁸ ο ανήμπορος πια να επέμβει πρακτικά στην πολιτική του κόμματος Λένιν εκφράζει τη βαθιά του απογοήτευση για την πολιτική του κόμματος απέναντι στις εθνότητες.

²⁴⁶ Β.Ι. Λένιν, Άπαντα τ. 44, σελ. 225.

²⁴⁷ Β.Ι. Λένιν, Άπαντα τ. 54, σελ. 300.

²⁴⁸ Οι οποίες δημοσιεύθηκαν μόλις το 1956 στο περιοδικό «Κομμουνίστ», τ. 9, προφανώς για την σκληρή κριτική απέναντι στην πολιτική για τις εθνότητες που ακολουθούσαν επιφανή στελέχη του κόμματος, όπως ο Ορτζονικίτζε, ο Τζερτζίνσκι και κυρίως ο ίδιος ο Στάλιν. «Ο Λένιν στο γράμμα "Σχετικά με το ζήτημα των εθνότητων ή της αυτονομίησης" φώτισε τα σπουδαιότερα προβλήματα της εθνικής πολιτικής του Κόμματος. Θεωρούσε το γράμμα αυτό σαν καθοδηγητικό, έδινε σ' αυτό μεγάλη σημασία και σκόπευε να το δημοσιεύσει αργότερα σαν άρθρο. "Όμως, λόγω της απρόοπτα απότομης χειροτέρευσης της αρρώστιας του μετά τις 6 Μάρτη 1923 ο Βλαντίμιρ Ιλίτς δεν πρόλαβε να δώσει τις τελικές εντολές για το γράμμα [...] Στο XII συνέδριο του Κ.Κ.Ρ. (μπ.) το γράμμα αυτό ανακοινώθηκε κατά αντιπροσωπείες. Σύμφωνα με τις υποδείξεις του Λένιν στο σχέδιο απόφασης του συνεδρίου για το εθνικό ζήτημα έγιναν μια σειρά αλλαγές και προσθήκες» σημ. Β.Ι. Λένιν, Άπαντα τ. 45, σελ. 594.

«Νομίζω πως έχω μεγάλο φταίξιμο απέναντι στους εργάτες της Ρωσίας, που δεν επενέβηκα αρκετά ενεργά και αρκετά έντονα στο περιβόητο ζήτημα της αυτονομίησης, που επίσημα ονομάζεται, μου φαίνεται ζήτημα της ένωσης των Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών. Το καλοκαίρι, όταν εμφανίστηκε το ζήτημα αυτό ήμουν άρρωστος και μετά, το φθινόπωρο, εναπόθεσα υπερβολικές ελπίδες στην ανάρρωσή μου και στο ότι οι ολομέλειες του Οχτώβρη και του Δεκέμβρη θα μου δώσουν την δυνατότητα να επέμβω στο ζήτημα αυτό. Στο μεταξύ όμως, δεν μπόρεσα να παραβρεθώ ούτε στην ολομέλεια του Δεκέμβρη, κι έτσι το ζήτημα ξέφυγε σχεδόν από μένα».²⁴⁹

Ο Λένιν θα εκφράσει την τρομερή του ανησυχία για την πολιτική επί των εθνοτήτων και φαίνεται να προβλέπει την κατοπινή τροπή των πραγμάτων, καθώς ο ίδιος είναι τελείως αδύναμος να παρέμβει και να αλλάξει την ροή τους.

Την αποτυχία της πολιτικής αυτής δεν την αποδίδει όμως σε καμία περίπτωση στον εθνικισμό των εθνοτήτων, τον οποίον τον θεωρεί απόλυτα κατανοητό. Ως υπεύθυνοι για την αποτυχία στοχοποιούνται τα κομματικά στελέχη που συνεχίζουν να δρουν ως Μεγαλωρώσοι σωβινιστές και μάλιστα τα στελέχη αυτά που η εθνική τους καταγωγή δεν είναι η ρωσική.

«Από όσα με πληροφόρησε ο σ. Τζερζίνσκι, ο οποίος ήταν επικεφαλής της επιτροπής που έστειλε η Κεντρική Επιτροπή για την “εξέταση” του επεισοδίου της Γεωργίας, το μόνον που μπόρεσα να αποκομίσω ήταν να ανησυχήσω σοβαρά. Αν η υπόθεση έφτασε στο σημείο, ώστε ο Ορτζονικίτζε να εκτραχηλιστεί σε τέτοιο βαθμό που να καταφύγει στη βιαιοπραγία, όπως μου ανακοίνωσε ο σ. Τζερζίνσκι, τότε μπορεί κανείς να φανταστεί σε τι βάλτο κατακλύσαμε. Όπως φαίνεται, όλο αυτό το σχέδιο της “αυτονομίησης” ήταν ριζικά λαθεμένο και άκαιρο.»²⁵⁰ και παρακάτω:

«Σε τέτοιες συνθήκες είναι πολύ φυσικό η “ελευθερία εξόδου από την ένωση” με την οποία δικαιολογούμαστε, να αποδειχθεί ένα άχρηστο χαρτί, που είναι ανίκανο να υπερασπιστεί τους αλλοεθνείς που ζουν στη Ρωσία από την επιδρομή του βέρου εκείνου ρώσου, του Μεγαλωρώσου-σωβινιστή, του ουσιαστικά παλιανθρώπου και δυνάστη, όπως είναι ο τυπικός ρώσος γραφειοκράτης. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι το μηδαμινό ποσοστό των σοβιετικών εργατών, καθώς και των εργατών που έχουν σοβιετοποιηθεί, θα πνιγεί μέσα στη θάλασσα αυτή της μεγαλωρωσικής σαβούρας, σαν τη μύγα μέσα στο γάλα»²⁵¹

Οι κατηγορίες του Λένιν στρέφονται άμεσα εναντίον του Στάλιν: «Έχω τη γνώμη ότι εδώ μοιραίο ρόλο έπαιζαν η βιασύνη και ο διοικητικός ζήλος του Στάλιν, καθώς επίσης και το μένος του ενάντια στον περιβόητο «σοσιαλεθνικισμό». Γενικά το μένος στην πολιτική παίζει συνήθως τον πιο χειρότερο ρόλο. Φοβάμαι επίσης ότι τον σ. Τζερζίνσκι που πήγε στον Καύκασο να εξετάσει την υπόθεση για τα

²⁴⁹ Β.Ι. Λένιν, «Σχετικά με το ζήτημα των εθνοτήτων ή της «αυτονομίησης», συνέχεια των σημειώσεων, 30 Δεκέμβρη 1922, Άπαντα τ. 45, σελ. 356

²⁵⁰ Ο.π.

²⁵¹ Ο.π. σελ. 357

εγκλήματα'' αυτών των 'σοσιαλεθνικών'', τον διέκρινε κι αυτόν εδώ μόνο η ρωσική αληθινά νοοτροπία του (είναι γνωστό ότι οι ρωσοποιημένοι αλλοεθνείς πάντοτε το παραξήλωνουν όσον αφορά την αληθινά ρωσική νοοτροπία) και ότι για την αμεροληψία ολόκληρης της επιτροπής του είναι αρκετά χαρακτηριστική η χειροδικία του Ορτζονικίτζε...] ήταν υποχρεωμένος να δείξει ψυχραιμία, που δεν ήταν υποχρεωμένος να δείξει κανένας από τους απλούς πολίτες και μάλιστα κατηγορουμένους για 'πολιτικό έγκλημα'»²⁵²

Στα πρακτικά μέτρα που πρέπει να πάρει το κόμμα για την διαμορφωμένη κατάσταση στο εθνικό ζήτημα ο Λένιν θα γράψει στις σημειώσεις του ότι θα πρέπει να τιμωρηθεί παραδειγματικά ο Ορτζονικίτζε και «πολιτικά υπεύθυνους για όλη αυτή την πραγματικά μεγαλωρωσική-εθνικιστική καμπάνια πρέπει φυσικά να καταστήσουμε το Στάλιν και τον Τζερζίνσκι»

Σαν τέταρτο ζήτημα αναδεικνύει αυτό της γλώσσας: «πρέπει να καθιερώσουμε αυστηρότατους κανόνες όσον αφορά τη χρήση της εθνικής γλώσσας στις αλλοεθνείς Δημοκρατίες που έχουν μπει στην ένωσή μας, και να ασκήσουμε εξαντλητικό έλεγχο σ' αυτούς τους κανόνες. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι με το πρόσχημα της ενότητας των σιδηροδρομικών» υπηρεσιών, των δημοσίων οικονομικών κτλ. στις συνθήκες του σημερινού μηχανισμού μας θα τρυπώνει πλήθος υπερβάσεων καθαρά ρωσικού χαρακτήρα.»²⁵³

Στο τελευταίο αυτό σημαντικό του κείμενο, το οποίο έμεινε αδημοσίευτο μέχρι το 1956, ο Λένιν θα ξεκαθαρίζει τον σκοπό που έχει η υλοποίηση της πολιτικής της αυτοδιάθεσης στα πλαίσια του νέου κράτους. Είναι η πλατιά συμμαχία που έχει κατανοήσει ότι θα προσέφερε και την καθοριστική ισχύ στους κομμουνιστές να επικρατήσουν σε παγκόσμιο επίπεδο. Είναι η συμμαχία μεταξύ του ρωσικού και του ασιατικών λαών, σε ένα πλατύ αντι-ιμπεριαλιστικό μέτωπο, το οποίο θα μπορούσε να ανατρέψει τις χώρες του ιμπεριαλισμού. Είναι σαφέστατες οι αποστάσεις που έχει πάρει ο Λένιν από την μαρξιστική σκέψη καθώς οι κομμουνιστές στην Ρωσία όχι μόνον έχουν πάρει την εξουσία αλλά είναι υποχρεωμένοι να συμβιώσουν και να ελκύσουν στη κοινή υπόθεση δεκάδες εθνότητες της αποικιοκρατικής περιφέρειας.

Ο Λένιν αισθάνεται την ανάγκη να ορίσει εκ νέου τον διεθνισμό και τον εθνικισμό, να τον κατατάξει ανάλογα με την περίπτωση ξεφεύγοντας από τα δογματικά αξιώματα τα οποία δεν προσέφεραν τίποτε στην πραγματικότητα και δρούσαν ανασταλτικά στην τιτάνια προσπάθεια την διατήρησης και λειτουργίας του σοβιετικού κράτους, τόσο σε επίπεδο συνεργασίας των εθνότητων στα όρια του νέου κράτους όσο και στο επίπεδο συμμαχιών στις διεθνείς σχέσεις και στις σχέσεις με τους λαούς, ιδιαίτερους αυτούς της ασιατικής ηπείρου.

²⁵² Ο.π. σελ. 358.

²⁵³ Ο.π., σελ. 361

«Είναι απαραίτητο να ξεχωρίσουμε τον εθνικισμό του έθνους που καταπίεζε από τον εθνικισμό του έθνους που καταπιέζεται, τον εθνικισμό του μεγάλου έθνους από τον εθνικισμό του μικρού έθνους.

Απέναντι στον δεύτερο εθνικισμό πάντοτε στην ιστορική πρακτική εμείς, οι πολίτες του μεγάλου έθνους, είμαστε υπεύθυνοι για τις αμέτρητες πράξεις βίας, και μάλιστα κάτι περισσότερο, χωρίς να το καταλαβαίνουμε πραγματοποιούμε αμέτρητες πράξεις βίας και προσβολών. [...] Γι' αυτό ο διεθνισμός του έθνους που καταπίεζει ή του λεγόμενου μεγάλου έθνους (αν είναι μεγάλο μόνο με τους καταναγκασμούς του, μεγάλο μόνον όσο είναι ο μεγάλος και ο ντερζιμόρντα²⁵⁴) δεν πρέπει να σημαίνει μόνο την τήρηση μιας τυπικής ισοτιμίας των εθνών, αλλά πρέπει να σημαίνει και μια τέτοια ανισότητα που θα αντιστάθμιζε από την πλευρά του έθνους καταπιεστή, του έθνους του μεγάλου, την ανισότητα εκείνη που διαμορφώνεται πραγματικά στη ζωή.»

Και στην συνέχεια εξαπολύοντας μύδρους εναντίον των Ορτζονικίτζε και Στάλιν για την πολιτική τους στο εθνικό ζήτημα γράφει «Ο γεωργιανός που περιφρονεί την πλευρά αυτή του ζητήματος [σ.σ. την ευαισθησία των προλεταρίων για την εθνική τους ανεξαρτησία] ρίχνει περιφρονητικά κατηγορίες για 'σοσιαλεθνικισμό' (ενώ ο ίδιος είναι ένας πραγματικός και αληθινός όχι μόνον 'σοσιαλεθνικός', αλλά και σκαίος Μεγαλωρόσος ντερζιμόρντα). Ο γεωργιανός αυτός ουσιαστικά παραβιάζει τα συμφέροντα της προλεταριακής ταξικής αλληλεγγύης, γιατί τίποτε δεν καθυστερεί τόσο την ανάπτυξη και τη στερέωση της προλεταριακής ταξικής αλληλεγγύης όσο η εθνική αδικία, και για τίποτε άλλο δεν είναι τόσο ευαίσθητοι οι 'προσβλημένοι' πολίτες άλλων εθνοτήτων, όσο όταν θίγεται το αίσθημα της ισότητας και όταν παραβιάζεται αυτή η ισότητα από τους συντρόφους τους προλετατίους, έστω και από αμέλεια, έστω ακόμη και με τη μορφή αστείου».²⁵⁵

«Η ζημιά που μπορεί να προκύψει στο κράτος μας από τη έλλειψη ενότητας των εθνικών μηχανισμών με το ρωσικό μηχανισμό είναι απροσμέτρητα μικρότερη, ασύγκριτα μικρότερη με τη ζημιά που θα προκύψει όχι μόνο για μας, αλλά και για όλη τη Διεθνή, για τις εκατοντάδες εκατομμύρια των λαών της Ασίας, η οποία πρόκειται να εμφανιστεί στο προσκήνιο της ιστορίας στο άμεσο μέλλον, ύστερα από μας. Θα ήταν ασυγχώρητος ομορτουρισμός, αν εμείς στις παραμονές αυτής της εμφάνισης της Ανατολής και στις αρχές της αφύπνισης της κουρειαλιάσαμε το κύρος μας ανάμεσα της, έστω και με την μικρότερη βάνουση συμπεριφορά μας και αδικία μας απέναντι στους δικούς μας αλλοεθνείς. Άλλο πράγμα είναι η ανάγκη συσπείρωσης ενάντια στους ιμπεριαλιστές της Δύσης που υπερασπίζονται τον καπιταλιστικό κόσμο Άλλο πράγμα όμως είναι όταν εμείς οι ίδιοι ξεπέφτουμε, έστω

²⁵⁴ «Ντερζιμόρντα»: πρόσωπο της κωμωδίας του Ν. Γκόγκολ «Ο επιθεωρητής». Βάνουσος αστυνομικός που το όνομά του έγινε συνώνυμο της αστυνομικής βίας και αυθαιρεσίας.

²⁵⁵ Ο.π. Σελ. 360.

και σε μικροπράγματα, στις ιμπεριαλιστικές μεθόδους απέναντι στις καταπιεζόμενες λαότητες, υποσκάπτοντας έτσι εντελώς όλη την ειλικρίνεια των αρχών μας, όλη τη στηριζόμενη σε αρχές υπεράσπιση της πάλης ενάντια στον ιμπεριαλισμό. Και η αυριανή μέρα στην παγκόσμια ιστορία θα είναι μια τέτοια ακριβώς μέρα, όταν θα ζυπνήσουν πια οριστικά οι αφυπνισμένοι και καταπιεζόμενοι από τον ιμπεριαλισμό λαοί και θα αρχίσει η αποφασιστική, μακρόχρονη και σκληρή μάχη για την απελευθέρωσή τους.»²⁵⁶

Ο προφητικός λόγος του Λένιν θα αποδειχθεί απόλυτα σωστός, καθώς το κίνημα κατά της αποικιοκρατίας θα λάβει τεράστιες διαστάσεις στις επόμενες δεκαετίες, και το κομμουνιστικό κίνημα θα διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο στην εξέλιξη αυτή. Μάλιστα σε πολλές χώρες τα Κομμουνιστικά Κόμματα θα αναλάβουν και την εξουσία στις χώρες τους όπως στην Κίνα, το Βιετνάμ, την Κούβα κ.λπ.

Στην ίδια την Σοβιετική Ένωση, όμως, τελικώς η εθνική αυτοδιάθεση θα μείνει σε σύντομο χρονικό διάστημα κενό γράμμα, καθώς οι όποιες αποκλίσεις σε εθνικό επίπεδο θα κατασταλούν βιαίως στο όνομα της αναμφισβήτητα αναγκαίας για την ίδια την ύπαρξη της κρατικής συνοχής.

«Είναι αυτονόητο πως την οριστική νίκη δεν μπορεί παρά να την κερδίσει μόνο το προλεταριάτο όλων των προηγμένων χωρών του κόσμου, κι εμείς οι ρώσοι, αρχίζουμε ένα έργο που θα το κατοχυρώσει το αγγλικό, το γαλλικό ή το γερμανικό προλεταριάτο· βλέπουμε όμως πως εκεί δεν θα νικήσουν χωρίς τη βοήθεια των εργαζόμενων μαζών όλων των καταπιεζομένων αποικιακών λαών, και κατά κύριο λόγο των λαών της Ανατολής. Πρέπει να το νοιώσουμε πως η πρωτοπορία μόνη της δεν μπορεί να πραγματοποιήσει το πέρασμα στον κομμουνισμό».²⁵⁷

Έτσι «ως αποτέλεσμα της πολιτικής στρατηγικής του Λένιν και την χρησιμοποίηση της στρατιωτικής βίας η εδαφική ακεραιότητα του τσαρικού κράτους τελικώς διατηρήθηκε κατά την μετάβαση στην σοβιετική εξουσία. Ομοίως, με μόνο δύο εξαιρέσεις (τους Φιλανδούς και τους Πολωνούς) ο μέγιστος αριθμός της ποικιλίας των μη-Ρωσικών εθνοτήτων οι οποίες είχαν ενσωματωθεί στην ρωσική αυτοκρατορία στην διάρκεια των τελευταίων αιώνων από την πτώση του Καζάν περιλαμβάνονται πλέον στην πολυεθνική Σοβιετική Ένωση.»²⁵⁸

Για τα επόμενα χρόνια θα υπάρξει καθεστώς σχετικής ελευθερίας για τις εθνότητες και κυρίως άνθηση του εθνικού τους πολιτισμού. Τέτοια δείγματα παρατηρούνται σε όλη την επικράτεια της χώρας και σε όλες τις εθνότητες. Τόσο οι διοικητικές ρυθμίσεις με την απόδοση αυτονομίας όσο και η ελευθερία έκφρασης στα πλαίσια του νέου συστήματος διαμόρφωσαν ένα νέο τοπίο στο

²⁵⁶ Ο.π. σελ. 362.

²⁵⁷ Λένιν, «Έκθεση στο II Πανρωσικό Συνέδριο ...» σελ. 330.

²⁵⁸ Ralph S. Clem, «The ethnic...», ό.π. σελ. 21.

εθνικό ζήτημα. Αυτή η εικόνα έμελλε να αλλάξει δραματικά από τα τέλη της δεκαετίας του 1920 και ιδίως στην συνέχεια την δεκαετία του 1930.

Η επιβολή τα στάλινικής παντοδυναμίας θα επηρεάσει καταλυτικά την εθνική πολιτική η οποία θα οδηγηθεί σταδιακά στον εκρωσισμό. Η σοβιετική πολιτική θα επιμένει στην συνοχή του σοβιετικού κράτους και στην εξάλειψη, με εξαιρετικά βίαιο τρόπο, των όποιων διαφοροποιήσεων θεωρεί επικίνδυνες.

Απόγειο της πολιτικής αυτής θα είναι η πατριωτική συνείδηση που αναπτύσσεται στην ΕΣΣΔ κατά την διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου σε ευθεία συνέχεια της προγενέστερης ρωσικής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΑΖΟΦΙΚΗΣ – ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ

1. Απόπειρα περιოდολόγησης των ιστορικών φάσεων του ελληνικού πληθυσμού της Αζοφικής.

Ο ελληνικός πληθυσμός της περιοχής της Μαριούπολης και των ελληνικών χωριών, που κατοικεί στις περιοχές βορείως της θάλασσας της Αζοφικής, στο σημερινό νομό Ντονιέτοκ της Ουκρανίας, αποτελεί ένα σημαντικό πεδίο επιστημονικής έρευνας.

Η ανάδειξη των πλευρών της διαμόρφωσης της εθνικής αυτοσυνειδησίας της συγκεκριμένης πληθυσμιακής ομάδας, η οποία δύναται να δώσει και απαντήσεις για δεδομένες συλλογικές συμπεριφορές, δημιουργεί την ανάγκη της ιστορικής αναδρομής εκτός των χρονικών ορίων της ανάλυσης του εθνικού προβλήματος στην ΕΣΣΔ κατά την περίοδο του μεσοπολέμου.

Η καταγωγή των Ελλήνων της Αζοφικής ανάγεται στον χριστιανικό πληθυσμό της Κριμαίας, ελληνικής, κυρίως, συνείδησης²⁵⁹ που αποίκισε τις συγκεκριμένες περιοχές κατά την οργανωμένη έξοδο που πραγματοποιήθηκε το 1778.

Η γεωγραφική θέση της χερσονήσου της Ταυρικής ή Κριμαίας²⁶⁰ και η γεωμορφολογία της επέτρεπε την εγκατάσταση και επιβίωση πολυάριθμων φύλων.²⁶¹ Οι ιδανικές, σε σχέση με τον παγωμένο βορρά κλιματολογικές

²⁵⁹ Κατά την έξοδο αυτή οι εθνικές ομάδες που εγκατέλειψαν την Κριμαία ήταν Έλληνες (ελληνόφωνοι και ταταρόφωνοι), Αρμένιοι, Βλάχοι και Γεωργιανοί.

²⁶⁰ «Ταυρική, αυτή ήταν η πρώτη ονομασία της χερσονήσου που διατηρήθηκε από τα αρχαία χρόνια και προφανώς την πήρε από το όνομα της αρχαίας φυλής των Ταύρων. Η σημερινή ονομασία Κριμαία άρχισε να χρησιμοποιείται από τον 13^ο αιώνα. Κιρίμ ονομάστηκε η πόλη που κτίστηκε από τους Ταταρο-μογγόλους στην χερσόνησο και αποτελούσε τόπο κατοικίας του τοπτηρητή του γάνου της Χρυσής Ορδής. Πιθανόν σταδιακά η ονομασία αυτή χρησιμοποιήθηκε και για όλη την χερσόνησο. Είναι δυνατόν η ονομασία Κριμαία να προήλθε από την τουρκική λέξη "qirim", που σημαίνει "τάφος". Από τον 15^ο αιώνα άρχισαν να την ονομάζουν Ταύρια και μετά το 1783 που ενώθηκε με την Ρωσία Ταυρίδα». Α. Ρ. Andreyev, «Istoriya Kryma: Kratkoye opisaniye prashlogo Krymskogo poluostrova» [Ιστορία της Κριμαίας: Συνοπτική περιγραφή του παρελθόντος της Κριμαϊκής χερσονήσου] στον πρόλογο.

²⁶¹ Η χερσόνησος ενώνεται με την ηπειρωτική χώρα μόνο με ένα τμήμα ξηράς, ένα στενότατο ισθμό «μήκους 18 χλμ. και φάρδους 10 χλμ. Αυτός ο αυχένος ενώνει το σχεδόν νησί της Κριμαίας με τη στεριά. Η έκταση της χερσονήσου είναι 25.500 τετραγωνικά χιλιόμετρα. Οι πεδινές της εκτάσεις, που συνεχίζουν τη στέπα του βορρά, καλύπτουν το 80% της επιφάνειάς της. Στον νότο υψώνονται σαν τείχη τα βουνά

συνθήκες, αλλά ακόμη και η ύπαρξη ορεινών όγκων, παρείχαν καταφύγιο και προφύλαξη σε καταδιωκόμενες ομάδες, σε αντίθεση με τις ανοικτές στέπες των βορείων ακτών της Μαύρης Θάλασσας.²⁶²

Οι διαδικασίες αυτές εμφανίζονται και στους νεότερους χρόνους²⁶³ και είχαν σαφή επίδραση στην έκβαση της ιστορικής πορείας του πολιτισμού της χερσονήσου.²⁶⁴

που χαρίζουν την πεδιάδα από την νότια παράλια ζώνη. Ολόκληρος ο ελληνικός αιγιαλός, χάρη στα βουνά πίσω του, ήταν τελείως προστατευμένος και από τις επιδρομές των λαών που διασχίζανε τη ζώνη της στέπας και από το ρωσικό ψύχος και τους παγερούς βοριάδες. Ο αιγιαλός, από τα νοτιοδυτικά όπου βρισκόταν η αρχαία ελληνική αποικία Χερσόνησος μέχρι τα νοτιοανατολικά όπου βρισκόταν η Θεοδοσία, είναι μέχρι σήμερα η μεσογειακότερη περιοχή του Βορρά». Κορομηλά Μαριάννα, «Οι Έλληνες στη Μαύρη Θάλασσα, Από την εποχή του χαλκού ως τις αρχές του 20ού αιώνα», σελ. 135.

²⁶² Για την ιστορία της Κριμαίας είναι αξιόλογες οι μελέτες των:

V.P. Dyulichev, «*Rasskaz* po *Istorii Kryma*» [Μελέτες για την Ιστορία της Κριμαίας], Συμφερούπολη, 1997.

Alan Fisher, «*The Crimean Tatars*».

A. R. Andreyev, ό.π.

και το πολύτιμο, για την περίοδο που εξετάζουμε, και που σε αυτό παραπέμπουν όλοι οι μελετητές της ιστορίας της Κριμαίας, βιβλίο του P.S. Pallas, «*Travels through the Southern Provinces of the Russian Empire in the Years 1793 and 1794*», Λονδίνο, 1812.

²⁶³ Η μεγάλη ποικιλία εθνοτήτων στη χερσόνησο της Κριμαίας εμφανίζεται και στο πίνακα των εθνοτήτων με στοιχεία που δημοσιεύθηκαν στο άρθρο «Τάταροι στην Ουκρανία» (Tatary v Ukraine) των V.D. Yaremchuk και V.B. Bezverkhyi, στο «*Ουκρανικό Ιστορικό Περιοδικό*» (Ukrainskyi Istorychnyi Journal), τομ. 5 (1994), ο οποίος δεν είναι εξαντλητικός όσο αφορά το σύνολο των διαφόρων εθνοτήτων, αλλά ασφαλώς παρέχει σοβαρή αξιοπιστία στα αναφερόμενα στοιχεία του πίνακα.

ΕΘΝΙΚΗ ΣΥΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΚΡΙΜΑΙΑΣ (1793-1989)							
Εθνική Ομάδα	1793 *	1863	1923	1939	1959	1970	1989
Αρμένιοι	**	-	12,000	12,873	-	3,091	-
Λευκορώσοι	-	-	-	-	21,672	39,793	50,045
Βούλγαροι	**	17,704	12,000	15,353	-	-	-
Τσουβασοί	-	-	-	-	-	2,453	-
Τάταροι της Κριμαίας	171,751***	-	150,000	218,179	-	6,479	38,365
Εσθνοί	-	-	-	1,900	-	-	898
Γερμανοί	**	-	40,000	51,299	-	-	-
Ελληνες	**	-	-	20,652	-	-	-
Εβραίοι	-	-	50,000	65,452	26,374	25,614	17,371
Καριμίοι	-	-	-	-	-	1,553	-
Μολδαβοί	-	-	-	-	-	3,456	-
Μορντόβιοι	-	-	-	-	-	3,179	-
Πολωνοί	-	-	-	-	-	6,038	-
Ρώσοι	10,831****	29,246	306,000	558,481	858,273	1,220,484	1,629,542
Ουκρανοί	-	7,797	-	154,120	267,659	480,733	625,919
Άλλοι	-	-	-	28,076	-	-	-
Σύνολο	-	196,873	623,000	1,126,385	1,201,517	1,813,502	-

* Τα στοιχεία είναι από F.S. Pallas, «*Travels ...*», ό.π. τομ. 2, σελ. 343-44.

** Ο συνολικός αριθμός των μη Ρώσων χριστιανών ανέρχονταν σε 11.688 (6.220 άνδρες και 5.346 γυναίκες), και περιελάμβανε και 122 ιερείς.

*** Ο συνολικός αριθμός των Τατάρων (171.751) περιελάμβανε μουσουλμάνους σκλάβους και Τατάρους Nogay.

**** Εκτός των 10.831 Ρώσων αποίκων καταμετρούνται και 5.803 Κοζάκοι.

Η ποικιλία της εθνολογικής και πολιτισμικής συνθέσεως της χερσονήσου, που αναπτύσσεται ακόμη περισσότερο με την έλευση πολλών τουρκικών φύλων, καταδεικνύεται και από τις σημαντικές παρουσίες δυναμικών πληθυσμιακών ομάδων όπως των λαών

Είναι εύλογο το ζήτημα της ταυτότητας, καθώς και της αυτοσυνειδησίας, που έχει η κάθε φυλετική, εθνική, θρησκευτική ή άλλη συλλογικότητα, να υπέστη σημαντικές διαφοροποιήσεις και μεταμορφώσεις μέσα στους αιώνες. Η σύγκρουση, η συμβίωση, η ανάμειξη και ακόμη η αφομοίωση των εθνοτήτων σε ένα διαρκώς εναλλασσόμενο ιδεολογικό πλαίσιο, με θρησκευτική κυρίως μορφή, επηρέαζαν τα κάθε φορά συγκεκριμένα χαρακτηριστικά τους. Οι διαδικασίες αυτές αφορούν και τους κατοίκους της Κριμαίας, οι οποίοι εκφράζουν ελληνική συνείδηση στα τέλη του 18^{ου} αιώνα.²⁶⁵

Επιδιώκοντας μια γενική περιοδολόγηση στην διαδικασία της διαμόρφωσης μιας συγκροτημένης κάθε φορά στάσης από το υπό έρευνα ιστορικό υποκείμενο, έχοντας βεβαίως πέντοτε δυναμικό και όχι στατικό χαρακτήρα, μπορούν να παρατεθούν έξι περίοδοι.

Ως συμβατική αφετηρία τοποθετείται η δημιουργία του ταταρικού χανάτου της Κριμαίας και ο διαχωρισμός του πληθυσμού σε μουσουλμανικό και χριστιανικό, ενώ η τελευταία περίοδος διαρκεί ως και την σημερινή εποχή.

Πρώτη περίοδος : προσδιορίζεται ως τέτοια η πριν από την μετοίκηση του χριστιανικού πληθυσμού από την Κριμαία το 1778 στα εδάφη που παραχωρήθηκαν από το ρωσικό κράτος βορείως της θάλασσας της Αζοφικής.

Ο χριστιανικός πληθυσμός με ελληνική συνείδηση κατά το τέλος αυτής της περιόδου αποτελεί την «κληρονομιά» της παλαιότερης μόνιμης παρουσίας του

α. Καραϊτες, «... λαός τουρκικής καταγωγής που υιοθέτησε τον Καραϊμισμό. [...] Αν και το κίνημα θρησκευτικής αναμόρφωσης των Καραϊτών δεν έγινε ποτέ μαζικό, ένα εθνικό μείγμα Αλανών, Κουμάνων και τμήμα των τουρκικών φυλών των Κυπτάκ στην Κριμαία και στις βόρειες ακτές της Μαύρης Θάλασσας, όπως επίσης και η ηγετική ομάδα των Χαζάρων (όχι όλοι οι Χαζάροι) προσηλυτίστηκαν στον Καραϊσμό.» Ananias Zajaczkowski, «Karaims: Origin and History (Ethnogenesis)» στο Türk Yahudi Bulusmalari, «Turkish Jewish Encounters, Studies on Turkish Jewish Relations Through the Ages», σελ. 51, Ed. Mehmet Tütüncü, Haarlem, 2001 και

β. Κριμτσάκοι (Για την μικρή αυτή τουρκικής καταγωγής και ιουδαϊκής θρησκείας εθνική ομάδα στο Atskinazi I.B., «K vorposy ob etnogeneze krimtsakov v sovietskoj istoriografii- Materiali po arheologii, istorii i etnografii Tavrii», 1990, τ. 1, σελ. 170-174) που ανήκουν στην ιουδαϊκή θρησκεία, καθώς και των

γ. Ρωμαιοκαθολικών Γενουατών και Βενετών.

Η Κριμαία ως βασικός σταθμός του εμπορικού «δρόμου του μεταξίου» θα καταστεί κέντρο της εμπορικής δραστηριότητας των ιταλικών πόνων, συμβάλλοντας με καταλυτικό τρόπο στην βυζαντινή παρακμή. (Vasiliev, A.A. «Istoria της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας», σελ. 764-765). Παρά την εκτενή αυτή «λατινική» παρουσία έως και τον 16^ο αιώνα, τον 18^ο αιώνα δεν θα υπάρχουν στοιχεία για την ύπαρξη ρωμαιοκαθολικού πληθυσμού στο ταταρικό χανάτο.

²⁶⁴ Το ίδιο φαινόμενο παρατηρείται και στην περιοχή του Καυκάσου. Εκεί, όμως, οι ακόμη πιο δυσπρόσιτοι ορεινοί όγκοι επέτρεψαν την μεγαλύτερη συσσωρευση εθνικών ομάδων καθώς και την διάκρισή τους, εφόσον ο βαθμός ανάμειξής τους παρέμενε χαμηλός.

²⁶⁵ Οι επιρροές αυτές ανιχνεύονται κυρίως στα ήθη και στα έθιμα των κοινοτήτων αυτών, και τα οποία αποτελούν αντικείμενο επιστημονικής έρευνας π.χ. «τα αποκομισθέντα στοιχεία επιτρέπουν να πούμε ότι στον πολιτισμό των Ελλήνων της Αζοφικής παρατηρούνται στοιχεία άλλων συστημάτων κουλτούρας, που θυμίζουν τις περιοχές των διεθνικών επαφών στην Κριμαία, στην Μικρά Ασία, τις σχέσεις με τους Έλληνες της Βαλκανικής χερσονήσου. Και σήμερα στα έθιμα, στις παραδόσεις στο φολκλόρ αυτού του λαού μπορούν να βρεθούν πλευρές του αρχαιοελληνικού και του χριστιανικού πολιτισμού...», Ponomariona, I.S., Soroka T.I. στο «Otrazenie mezitnitseskikh kontaktov v traditsionnoi kulture grekov priazovian», υλικά συνεδρ'ου «Ukraina i Gretsia istoria I sutsasnist», 29-30 Μαρτίου, 1993, σελ. 166.

ελληνικού στοιχείου από την εποχή του αρχαίου αποικισμού των περιοχών της Μαύρης Θάλασσας.²⁶⁶

Αυτές οι ελληνικές αποικίες που θα μεταφέρουν τον ελληνικό πολιτισμό, την γλώσσα και την εμπορικο-οικονομική δραστηριότητά στη συγκεκριμένη περιοχή θα έχουν τεράστια ρυθμιστική επίδραση στις ανακατατάξεις των πολιτισμικών δεδομένων των λαών που διαβιούν εκεί, καθώς και αυτών που θα εμφανιστούν σε κατοπινές ιστορικές εποχές.²⁶⁷ Αποτέλεσμα αυτής της ανάπτυξης θα είναι η μόνιμη σύνδεση των βορείων ακτών της Μαύρης Θάλασσας όχι μόνο με το κοινωνικο-οικονομικό δίκτυο που δημιουργήθηκε σε όλη αυτή την κλειστή θάλασσα αλλά και με τον υπόλοιπο ελληνικό πολιτισμικό χώρο. Η μονιμότητα αυτή μας επιβάλλει να εξετάσουμε και την περιοχή της Κριμαίας με βάση τις παραμέτρους ανάλυσης που ισχύουν για το σύνολο του ελληνικού πολιτισμικού χώρου, λαμβάνοντας υπ' όψη βεβαίως και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της.

Μετά τον ελληνικό αποικισμό, ο δεύτερος υψίστης σημασίας παράγων που καθόρισε τις εξελίξεις ήταν η έλευση του χριστιανισμού. Η νέα θρησκεία σε συνδυασμό με την ανάδυση της ανατολικής ρωμαϊκής αυτοκρατορίας και της πρωτεύουσάς της Κωνσταντινούπολης, λόγω της εγγύτητας με τον χώρο της Μαύρης Θάλασσας, θα έχει θεμελιώδη επίδραση στο ιστορικό γίνεσθαι και αυτής της περιοχής.²⁶⁸

²⁶⁶ «Στη λαϊκή παράδοση των Ελλήνων της Αζοφικής έχουν διατηρηθεί μέχρι τις ημέρες μας υπολείμματα του αρχαίου πολιτισμού που κάποτε άνηθε στη μακρινή τους πατρίδα. Τα χωρωδιακά τους τραγούδια θυμίζουν περιγραφές χωρών της XVIII ραφωδίας της ομηρικής Ιλιάδας, χαρακτηριστικό των μύθων τους είναι η βυζαντινή χροιά...» «Απόσπασμα από τη μη δημοσιευμένη βιβλιοκρισία του ελληνιστή Ανδρέα Α. Μπιελιέτσκι (1911-1995 Ουκρανία) στη συλλογή (επίσης δεν δημοσιεύτηκε) «Παραμύθια του χωριού Σαρτανά» που είχε συντάξει η Ελληνίδα ποιήτρια και λαογράφος Ολυμπιάδα Ξενοφώντοβα-Πετρένκο η οποία καταγόταν από το ίδιο χωριό. Την βιβλιοκρισία αυτή την ανακάλυψα στο αρχείο της ποιήτριας και την είχα αναφέρει στο «Πεζηγηματικό σημείωμα του πρώτου μου δίσκου» Ashla Alexander, «Τα Μαρτυρικά Τραγούδια, παραμύθια και χοροί των Ελλήνων της Αζοφικής» εκδ. Δωδώνη στον πρόλογο.

²⁶⁷ «Βόρεια από τον Δούναβι και ως την Κριμαία η αρχαιότερη ελληνική εγκατάσταση βρίσκεται στη νήσο Berezan, που κατά την αρχαιότητα φαίνεται να ήταν χερσόνησος, στον κόλπο που σχηματίζουν οι εκβολές των ποταμών Βυράνιους (Bug) και Βορυσθένους (Δνεπέρου) [...]. Τα ευρήματα από τη μιλησιακή Ολβία αρχίζουν το τέλος Ζ' με αρχές ΣΤ' αι. π.Χ. Στην ίδια περιοχή οι Μιλησιοί έκτισαν επίσης κατά την αρχαϊκή εποχή τον Τύρα και τον Βορυσθένη. Κοιτάς στην Ολβία ιδρύθηκε και μια αποικία της Ιστρίας. Η περιοχή της Ταυρικής Χερσονήσου (Κριμαίας) και της Μαυτίτιδος (Αζοφικής) δέχθηκε Μιλησιούς αποίκους από την αρχή του ΣΤ' αιώνας π.Χ. καθώς και από τη Φαναγορεία, που ίδρυσαν Τήιοι (540 π.Χ.)» «Ιστορία του ελληνικού έθνους», σελ. 275. Επίσης Κορομηλά Μαριάννα «Οι Έλληνες...» ό.π., Obolensky Dimitri, «The Byzantine Commonwealth, Eastern Europe», 500-1453 (St. Vladimir's Seminary Press, NY, 1982), Obolensky Dimitri, «The Crimea and the North before 1204», Rostovtzeff, M. «Iranians and Greeks in South Russia» (Oxford 1920), Gaidukevich, V. «Bosporskoe tsarstvo» (Μόσχα-Λένινγκραντ 1949), Blavatskaia, T. «Ocherki politicheskoi istorii Bospora v V-IV vv. do n.e.» (Μόσχα 1959), Blavatskii, V. «Pantikapei: Ocherki istorii stolitsy Bospora» (Μόσχα 1964).

²⁶⁸ «Ο εκχριστιανισμός της Κριμαίας ξεκίνησε από τη Χερσόνησο-Χερσώνα τον 2^ο αιώνα: στα χρόνια του χριστιανοκτόνου αυτοκράτορα Τραϊανού (98-117 μ.Χ.) [...] Λόγω της στρατηγικής της θέσης στο σύστημα άμυνας του Βορρά και στον έλεγχο των κυριότερων ναυτικών δρόμων και χάρη στο θαυμάσιο λιμάνι της, η Χερσών προκαλούσε πάντα το άμεσο ενδιαφέρον των Αυτοκρατόρων και των εκπροσώπων της κεντρικής βυζαντινής διοίκησης. Έτσι από τον 5^ο μέχρι τα τέλη του 10^{ου} αι. χτίστηκαν γύρω στις 30 εκκλησίες κι ανάμεσά τους 4 βασιλικές...» Κορομηλά Μ., «Οι Έλληνες...» ό.π. σελ. 149.

Η κυριαρχία των Τατάρων στην Κριμαία, όπου συγκροτούν το κράτος τους, το ταταρικό χανάτο, και η διάλυση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και η αντικατάστασή της από την Οθωμανική, συνιστούν το περιβάλλον στο οποίο διαμορφώνεται η χριστιανική κοινότητα της Κριμαίας. Ο πληθυσμός που θα αποτελέσει τις ελληνικές κοινότητες της περιοχής της Μαριούπολης αποτελούν την άμεση πολιτισμική αλλά και βιολογική συνέχεια των χριστιανικών κοινοτήτων της κριμαϊκής χερσονήσου όπως διαμορφώνεται στην περίοδο αυτή, έως και τα τέλη του 18^{ου} αιώνα.

Τα κυριότερα χαρακτηριστικά της είναι η διττή της μορφή, καθώς σε αυτήν την εθνοτική συλλογικότητα περιλαμβάνονται δύο κύριες υπο-ομάδες, που διαφοροποιούνται κυρίως στο γλωσσικό πεδίο: οι ελληνόφωνοι χριστιανοί «ρουμαίοι» και οι τεταρόφωνοι χριστιανοί «υγυμ».

Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται επίσης από την συγκρότηση της Ρωσικής Αυτοκρατορίας, την επέκταση των εδαφών της, την εγκατάσταση εποίκων σε όλη την έκταση της Νέας Ρωσίας (σημερινής νότιας Ουκρανίας), μεταξύ αυτών και ελληνικών πληθυσμών που θα δεχθούν προνομιακή μεταχείριση²⁶⁹, και την ανάδειξη του «ανατολικού ζητήματος», που σε αυτό εντάσσεται και η διαδικασία κατάκτησης της χερσονήσου της Κριμαίας, που ολοκληρώνεται το 1783.

Η δεύτερη περίοδος είναι αυτή των πρώτων δεκαετιών της εγκατάστασης των Ελλήνων στις εκτάσεις που τους παραχωρήθηκαν από το ρωσικό κράτος για την οικοδόμηση της πόλης της Μαριούπολης και των χωριών τους.

Στο διάστημα αυτό, παρά τα τεράστια προβλήματα προσαρμογής στο νέο περιβάλλον, εμφανίζεται τάση ισχυροποίησης της ελληνικής εθνικής συνείδησης του πληθυσμού. Ο βασικός παράγων στον οποίο οφείλεται το φαινόμενο αυτό είναι τα σημαντικά προνόμια που παραχωρήθηκαν από το ρωσικό κράτος με σκοπό να πειστούν οι χριστιανοί της Κριμαίας να εγκαταλείψουν τις εστίες τους και δεύτερον να θελήσουν τελικά να μείνουν σε σαφώς δυσμενέστερες κλιματολογικές και εδαφικές συνθήκες από ότι αυτές που εγκατέλειψαν.

Η αυτοδιοίκησή τους, μέσω του ελληνικού δικαστηρίου, αλλά και άλλων θεσμών, όπως και το αφορολόγητο ή η ελάχιστη φορολογία θα επιδράσουν στην τόνωση της εθνικής διαφορετικότητας σε σχέση με την θέση άλλων πληθυσμών, και κυρίως των σλαβικών.

Καίριο στοιχείο που θα χαρακτηρίζει τους Έλληνες της Αζοφικής και στα νέα εδάφη που κατοικούν είναι η αίσθηση της εντοπιότητας, θεωρώντας και τα εδάφη αυτά, λόγω της εγγύτητας με την Κριμαία, ως πατρίδα τους. Η σχέση αυτή μελλοντικά θα διαφοροποιεί ουσιαστικά την ομάδα αυτή από τα υπόλοιπα τμήματα του ελληνισμού, που κατοικούν στα όρια του ρωσικού κράτους, και θα

²⁶⁹ Ο Ι. Φιλήμων στο «*Λοκίμιον περί της Φιλικής Εταιρείας*» γράφει ότι οι Ρώσοι κάτοικοι του Βορρά δέχονταν με ιδιαίτερη θέρμη τους Έλληνες μετανάστες, που τους θεωρούσαν αδελφια και «*εκεί αυτοί βρήκαν καταφύγιο, υποστήριξη και ελπίδα για το μέλλον*», σελ. 78.

έχουν ως αναφορά είτε την κυρίως Ελλάδα, είτε περιοχές της Μικράς Ασίας ή του Πόντου.²⁷⁰

Σε αυτό θα συμβάλει και ο μεγάλος συμπαγής όγκος του πληθυσμού, σε δικές του οικιστικές μονάδες, για μεγάλο χρονικό διάστημα, που δεν συναντάται σε κανένα άλλο μέρος της ρωσικής αυτοκρατορίας.

Την περίοδο που προηγείται της ελληνικής επανάστασης, καθώς και της πραγματοποίησής της, ενισχύονται παντού τα εθνικά, όπως και τα φιλελληνικά, αισθήματα, ενώ και η ρωσική πολιτική έχει απόλυτη ανάγκη των ελληνικών πληθυσμών για την πραγμάτωση των σκοπών της.²⁷¹

Η κατάσταση αυτή θα αρχίσει να μεταβάλλεται τις επόμενες δεκαετίες. Ως βασικό αίτιο των αλλαγών μπορούμε να θεωρήσουμε την εγκατάσταση πολυάριθμων μετοίκων άλλων εθνотήτων, κυρίως Ρώσων και Ουκρανών, στις περιοχές που κατεκτούν Έλληνες, γεγονός που οδήγησε στην αλλαγή της πληθυσμιακής σύνθεσης.

Η τρίτη περίοδος ξεκινά ακριβώς την εποχή που προαναφέρθηκε, ορίζοντας ως συμβατικό όριο την κατάργηση του ελληνικού δικαστηρίου το 1859, καθώς δεν υπήρχε πλέον λόγος για την διατήρηση των προνομίων των Ελλήνων, όπως και των άλλων εθνοτικών ομάδων.

Οι περιοχές της Νέας Ρωσίας είχαν κατοχυρωθεί στην αυτοκρατορία και επιδιωκόταν η ομογενοποίηση των πληθυσμών, απαραίτητη προϋπόθεση για την εύρυθμη λειτουργία του κράτους σε συνθήκες βιομηχανικής ανάπτυξης και ισχυροποίησης της αγοράς. Ταυτοχρόνως νέα ρωσικά εμπορικά κέντρα που αναπτύσσονται στην Μαύρη θάλασσα, υποβιβάζουν την σημασία της Μαριούπολης.

Παρά τον εγγενή συντηρητισμό των τοπικών κοινωνιών των Ελλήνων, ιδίως των ελληνόφωνων χωρικών, οι γενιές που μεγαλώνουν στα τέλη του 19^{ου} και αρχές του 20^{ου} αιώνα σε ένα περιβάλλον ακμής της ρωσικού πολιτισμού και της οικονομίας, και που είναι ταυτοχρόνως χριστιανικό, δείχνουν τάσεις αφομοίωσης. Άλλωστε, ανάλογα φαινόμενα παρατηρούνται και σε άλλες εθνικές ομάδες, όπου η ρωσική συνείδηση αντικαθιστά σταδιακά την ιδιαίτερη εθνική συνείδηση.

²⁷⁰ Η διαφοροποίηση αυτή ισχύει για τον αστικό πληθυσμό της Οδησσού, του Νιζίν, της Κριμαίας (μετά το 1790) και άλλων μεγάλων πόλεων της Ρωσίας, που εισέρευσαν από την ηπειρωτική Ελλάδα, το Αιγαίο Πέλαγος και την Μικρά Ασία, τους ποντιακούς πληθυσμούς που μετοίκησαν στον Καύκασο, την Υπερκαυκασία και τη νότια Ρωσία, και βεβαίως τους πολιτικούς πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν κυρίως στο Ουζμπεκιστάν της Κ. Ασίας στα τέλη της δεκαετίας του 1940. Απόδειξη αυτού είναι η εξαιρετικά χαμηλή έως ανύπαρκτη τάση μετανάστευσης από την περιοχή της Μαριούπολης προς το ελληνικό κράτος σε όλες τις κρίσιμες ιστορικές φάσεις (1917-1924, 1937, και μετά την διάλυση της ΕΣΣΔ).

²⁷¹ Για την κατανόηση της ατμόσφαιρας του φιλελληνισμού στην Ρωσία των αρχών του 19^{ου} αιώνα είναι χρήσιμες οι εργασίες: Σπάρο Όλγα, «Η απελευθέρωση της Ελλάδας και η Ρωσία», 1982, Ιόβα Ι., «Οι Δεκεμβριστές του Νότον και το ελληνικό εθνικοαπελευθερωτικό κίνημα», Αθήνα 1986, Αυγητίδης Κώστας, «Αλέξανδρος Πούσκιν, Ο φιλέλληνας βάρδος του Εικοσιένα», 2004.

Βεβαίως οι αφομοιωτικές τάσεις δεν εμφάνισαν καθολικό χαρακτήρα, καθώς τα επαναστατικά γεγονότα των αρχών του αιώνα στην Ρωσία, συνάμα με τις πολεμικές διαμάχες, αναζωπύρωσαν τις εθνικές αντιθέσεις και ενίσχυσαν το εθνικό αίσθημα σε όλο το εύρος της αυτοκρατορίας.

Στη τέταρτη περίοδο ο ελληνισμός της Μαριούπολης και των χωριών της Αζοφικής, καθώς θα βρεθεί στην δίνη των κοσμογονικών γεγονότων των ρωσικών επαναστάσεων και της δημιουργίας του κράτους της Σοβιετικής Ένωσης, θα έχει για πρώτη φορά ενεργό συμμετοχή στα τεκταινόμενα.

Παράλληλα, η γενικότερη κινητικότητα του ελληνικού στοιχείου στην Ρωσία, και κυρίως του ποντιακού, ανατολικά της Μαριούπολης, ενδυναμώνει την τάση της συλλογικής έκφρασης με ενοποιητικό παράγοντα την εθνική ταυτότητα.

Για πρώτη φορά την εποχή αυτή για το συγκεκριμένο πληθυσμό θα ενδιαφερθεί και το ελληνικό κράτος²⁷², ενώ στην αρχή της περιόδου αυτής κοντά στις περιοχές διαβίωσής του θα βρεθεί ελληνικός στρατός, στη διάρκεια της επέμβασης ξένων δυνάμεων κατά των μπολσεβίκων, γνωστής ως ουκρανική εκστρατεία.

Η νίκη του μπολσεβικισμού θα οδηγήσει αρχικώς στην πολιτική ενίσχυσης των εθνών και εθνοτήτων του κράτους, σε μια απόπειρα προσέλκυσής τους για ενεργό συμμετοχή στην συγκρότηση του νέου κράτους. Ο προηγηθείς δυναμικός εκρωσισμός θα ανασταλεί και θα αναπτυχθούν μεταξύ των Ελλήνων δείγματα μίας πιο εκλεπτυσμένης εθνικής κουλτούρας με στοιχεία σύνθεσης της δικής τους παραδόσεως, του ρωσικού πολιτισμού και των νέων επαναστατικών μοτίβων. Επίσης θα διαμορφωθεί και ένα πρώτο στρώμα ντόπιας διανόησης.

Σε αυτήν την φάση οι νέες διοικητικές αρμοδιότητες που παραπέμπουν στην συνείδηση των Ελλήνων στο όχι μακρινό παρελθόν της αυτονομίας του ελληνικού δικαστηρίου και των άλλων οργάνων επιφέρει μια κοινή στάση του πληθυσμού με βάση την εθνική του συνείδηση.

Ταυτοχρόνως, όμως, ο ελληνικός πληθυσμός θα δείχνει μονίμως, αμέσως ή εμμέσως, στάση αντίθεσης στις οικονομικές αλλαγές του καθεστώτος, ιδιαιτέρως κατά την διάρκεια της επιβολής της κολεκτιβοποίησης.

Η στάση αυτή θα αποτελέσει και την αφορμή για την λήψη των μέτρων της σταλινικής πολιτικής τρομοκράτησης και καταστολής το 1937. Με την εξάλειψη της τοπικής διανόησης θα γίνει απόπειρα βίαιης παύσης της εθνικής διαφοροποίησης στα πλαίσια των σχεδίων για τη μαζική μεταστροφή σε μια σοβιετική εθνική συνείδηση με έντονο ρωσικό πρόσημο. Η πολιτική αυτή αφορά βεβαίως την συντριπτική πλειοψηφία των εθνικών συλλογικοτήτων της ΕΣΣΔ, καθώς αποτελεί μέρος μιας ευρύτερης στρατηγικής.

²⁷² Αναφορές του προξένου της Ελλάδας στο Κερτς Γ. Σέρρα, έκθεση απεσταλμένου του Ελ. Βενιζέλου στον Καύκασο και στη νότιο Ρωσία Ιωάννη Ζερβού (μαζί με τους Ι. Σταυριδάκη και Ν. Καζαντζάκη) καθώς και αναφορά του Ι. Σταυριδάκη περιλαμβάνονται στην εργασία του Κώστα Φωτιάδη «Ο ελληνισμός της Κριμαίας, Μαριούπολη, δικαίωμα στη μνήμη» σελ. 50-58.

Στη πέμπτη περίοδο, για μερικές δεκαετίες, από το 1937 έως την δεκαετία του 1980, εμφανίζεται, τουλάχιστον προς τα έξω, να υπαναχωρεί η εθνική συνείδηση των Ελλήνων της Αζοφικής.²⁷³

Μόνον στην δεκαετία του 1970, πραγματοποιούνται κάποιες πρώτες απόπειρες, μέσω του ποιητικού λόγου, να δοθεί ένα στίγμα εθνικής παρουσίας, ενώ κατά τη «περεστρόικα» επανεμφανίζονται οργανωμένες προσπάθειες του ελληνισμού στο σύνολο της ΕΣΣΔ.

Η τελευταία περίοδος βρίσκει τον ελληνισμό της Αζοφικής, μετά την διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης, στα όρια του νεότευκτου ουκρανικού κράτους και ταυτοχρόνως με ανανεωμένο γι' αυτόν το επιστημονικό αλλά και ευρύτερο ενδιαφέρον τόσο από την Ελλάδα, όσο και από την Ουκρανία και την Ρωσία.

Η διαδικασία της μεταμόρφωσης της ταυτότητάς και της αυτοσυνειδησίας των Ελλήνων της Αζοφικής εξελίσσεται σε ένα εξαιρετικά σύνθετο περιβάλλον, όπου διαπλέκονται οι ιδιαίτερες πλευρές της παραδοσιακής του ταυτότητας, διαμορφωμένης στα πλαίσια των ιστορικών του περιπετειών, της νεοελληνικής, όπως διοχετεύεται από το ελλαδικό κράτος, και μαζί της ρωσικής αλλά και της νέας ουκρανικής.²⁷⁴

---

²⁷³ Η αποσιώπηση στην Ε.Σ.Σ.Δ. του γεγονότος της ύπαρξης των Ελλήνων της Αζοφικής θα πάθει ρωγμές όταν από το 1953 πραγματοποιούνται από το Πανεπιστήμιο του Κιέβου εθνογραφικές-γλωσσολογικές αποστολές, επικεφαλής των οποίων βρίσκονται η εθνογλωσσολόγος Τ. Tchemissova και ο ελληνιστής φιλόλογος-γλωσσολόγος Α. Μπιελιέτσκι.

²⁷⁴ Οι συγκεκριμένες τάσεις ίσως πάρουν ανταγωνιστική μορφή και οπωσδήποτε θα κριθούν και από τις ευρύτερες πολιτικές ανακατατάξεις. [Αντικείμενο ανάλυσης της συγκεκριμένης εργασίας είναι οι τέσσερις πρώτες περίοδοι: έως και την έναρξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου]

2. Ο ελληνικός πληθυσμός στο ταταρικό χανάτο.

Η προ της μετοικίσεως στην Αζοφική περίοδος του ελληνικού πληθυσμού επικεντρώνεται στα εξής σημαντικά ζητήματα:

- α. Τη διαμόρφωση της ταυτότητας του συγκεκριμένου πληθυσμού στο κρατικό μόρφωμα του ταταρικού χανάτου.
- β. Τις αιτίες της εξόδου από τις εστίες διαβίωσής του.
- γ. Το ρόλο της Ρωσίας στην απόφαση για την μετοίκηση από την Κριμαία.

α. Η διαμόρφωση της ταυτότητας του ελληνικού πληθυσμού της Κριμαίας

Η έλευση των Τατάρων στην κριμαϊκή χερσόνησο και η εγκαθίδρυση του χανάτου τους δημιούργησαν μια δυαδική κοινωνία, που διαμόρφωσε και την ταυτότητα των πληθυσμών, όπως παρουσιάζονται τον 18^ο αιώνα, και διαθέτει ανάλογα κοινωνικά χαρακτηριστικά με αυτά της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Βεβαίως, διαπιστώνονται αρκετές αποκλίσεις από το οθωμανικό κράτος, στο οποίο άλλωστε ήταν υποτελές το χανάτο, κυρίως ως προς τις σχέσεις των ίδιων των Τατάρων προς την χριστιανική λατρεία.

Οι πληθυσμακές ομάδες οι οποίες αργότερα συγχωνεύτηκαν ως Τάταροι²⁷⁵ της Κριμαίας εγκαταστήθηκαν για πρώτη φορά στην χερσόνησο της Κριμαίας ως στρατιώτες της Χρυσής Ορδής του Batu Khan κατά τον 13^ο αιώνα. Οι Τάταροι της Κριμαίας είναι σουνίτες μουσουλμάνοι της σχολής Hanafi και μιλούν γλώσσα που προέρχεται από την τουρκική καρτσάι.

Το 1428 το Χανάτο της Κριμαίας έγινε ανεξάρτητη πολιτική οντότητα από την Χρυσή Ορδή και ο Haci Giray έγινε ο πρώτος Χάνος αυτού του νέου κράτους.²⁷⁶ Έως την οθωμανική κατάκτηση, οι Τάταροι ήλεγχαν το νοτιοανατολικό τμήμα και το εσωτερικό της χερσονήσου, οι Γενουάτες και οι Βενετοί τις ακτές και το δυτικό τμήμα ανήκε στο ανεξάρτητο χριστιανικό κρατίδιο του Θεόδωρο.²⁷⁷ Το 1478 η οθωμανική αυτοκρατορία εισβάλλει στο χανάτο της Κριμαίας και έως το 1772 γίνεται υποτελές της Πύλης.

Έτσι, το έδαφος της Κριμαίας διανέμεται στον Σουλτάνο, στον Χάνο της Κριμαίας και σε Τάταρους γαιοκτήμονες. Ο Σουλτάνος θα κατέχει τις νότιες ακτές

²⁷⁵ Η λέξη Τάταρος εμφανίζεται στις πινακίδες Kultigin, που χαράχτηκαν στις αρχές του 8^{ου} αιώνα και βρίσκονται κοντά στον ποταμό Orkhon, κοντά στα μογγολικά σύνορα. Σύμφωνα με αυτές οι Τάταροι ήταν μια από τις φυλές που ζούσαν κοντά στην οροσειρά Αλτάι στην ανατολική Ασία και ενσωματώθηκαν στο στατό των Μογγόλων του Τζέγκινς Χαν, όταν οι τελευταίοι κατέκτησαν το μεγαλύτερο μέρος της Ευρασίας τον 13^ο αιώνα. Ο όρος Τάταρος ή "Tartar" αναφερόταν σε όλες τις ομάδες τουρκικής καταγωγής συμπεριλαμβανομένων πολλών τουρκικών φύλων που είχαν παρουσιάσει στην ευρωπαϊκή ήπειρο πριν από τον 13^ο αιώνα, όπως οι Κυπριακοί, Χαζάροι, Πετσενέγκοι κ.ά. Τα τουρκικά αυτά φύλα απορροφήθηκαν από την νέα εισροή τουρκικών ομάδων, όπως και το μογγολικό ηγετικό στρώμα.. Η Β. Paksoy, «Crimean Tatars», τ. VI., σελ.. 135-142.

²⁷⁶ Alan Fisher, «The Crimean ...», σελ. 4.

²⁷⁷ Karidis, V., «The Mariupol Greeks: Tsarists Treatment of an Ethnic Minority ca. 1778-1859», περιοδικό «Journal of Modern Hellenism», Ν.Υ., 1986, Ν. 3, σελ. 60.

της Κριμαίας με 110 χωριά, την Yaila (ορεινά βοσκοτόπια), την κοιλάδα του Σουντάκ και τη χερσόνησο του Κερτζ. Ο χάνος κράτησε τις αλυκές, τις ορεινές περιοχές και τις κοιλάδες των ποταμών. Οι μπέηδες κατείχαν περιοχές ως δώρα από τον Σουλτάνο και τον χάνο.²⁷⁸ Η εξάρτηση πλέον του χανάτου της Κριμαίας από την Πύλη είναι πολύ ισχυρή (αποδεικνύεται άλλωστε και από το γεγονός ότι ο χάνος οριζόταν προσωπικά από τον Σουλτάνο και η τελετή ενθρόνισής του πραγματοποιούνταν στην Κωνσταντινούπολη) και διαμορφώνονται ανάλογα οι κοινωνικές σχέσεις του, όπως και η εξωτερική του πολιτική, η οποία ήταν απόλυτα εναρμονισμένη με αυτή της Τουρκίας. Ετησίως δε μεταφέρονταν μεγάλες ομάδες σκλάβων και ποσότητες με διάφορα είδη από την Κριμαία στον Σουλτάνο.

«Από τα τέλη του 15^{ου} αιώνας έως το τελευταίο τέταρτο του 18^{ου} αιώνας οι εσωτερικές σχέσεις στη Κριμαία διαμορφώθηκαν και διαπερνούσαν από την αλληλοεπίδραση δύο αρχών –της τοπικής ταταρικής, που επεδίωκε την ιδιομορφία της και ανεξαρτησία της και της εξωτερικής τουρκικής, που επεδίωκε να διατηρήσει εδώ την κυριαρχία των τούρκων σουλτάνων, για λόγους οικονομικούς και πολιτικούς. Αυτή η δυαδικότητα άρχισε να αντανακλάται δυσάρεστα στις οικονομικές σχέσεις και στην πολιτική κατάσταση του χανάτου, και παράλληλα ενίσχυσε το εθνικό μίσος στον πολυεθνικό πληθυσμό της Κριμαίας και προετοίμασε τον ταξικό πόλεμο των εργαζόμενων μαζών με την ταταρο-τουρκική αριστοκρατία»²⁷⁹

Όπως προκύπτει από τις περιγραφές η κοινωνική πραγματικότητα στο χανάτο της Κριμαίας παρουσιάζει ένα σχίσμα, στο οποίο ο πληθυσμός κατηγοριοποιείται σε δύο βασικές ομάδες. Η μία ταταρική, μουσουλμανική και με ιδιαίτερα προνόμια, και από την άλλη χριστιανική, ελληνόφωνη αλλά και ταταρόφωνη, που είναι υποχρεωμένη να πληρώνει φόρους στο χάνο και στο σουλτάνο.²⁸⁰

Αυτή η πόλωση όπως είναι εύλογο να υποθέσουμε συσπείρωσε στην πορεία του χρόνου την πλειοψηφία των διαφόρων εθνικών ομάδων στην μία ή την άλλη ομάδα απαλείφοντας τις προηγούμενες εθνοτικές και φυλετικές διαφορές

²⁷⁸ Οι Έλληνες ζούσαν κυρίως στο νοτιοδυτικό παραλιακό τμήμα της Κριμαίας, στην έκταση των προηγούμενων βυζαντινών περιοχών των επαρχιών Σουγδαίας, Γοθθίας, και Χερσονήσου, στις πόλεις Καφά, Εσκι-Κριμ, Σούντάκ, Μπαχτσισαράι, Μανγκούπ, Μπαλακλάβια, Χερσόνια, Ίνκερμαν, και επίσης στην Γιάλτα, στο Ουρζούφ, στην Αλούστα, Sokolov I.I., *«Mariupolski greki, Trudi Instituta Slavianovedenia Akademii»* σελ. 300.

²⁷⁹ Ο.π. σελ. 299.

²⁸⁰ Η φορολογία του χριστιανικού πληθυσμού, όπως και στην οθωμανική αυτοκρατορία, έπαιρνε πολλές μορφές: φόρος γης, φόρος για τα βοσκοτόπια, για τα χεμαδιά ή τις ορεινές στάνες, για τους στάβλους των μεγάλων ζώων, για τα μελίσσια, τους μύλους, τους τεχνίτες κ.λπ. Καθώς ο ελληνικός πληθυσμός ασχολούνταν εντατικά με την κτηνοτροφία οι κρατικοί φόροι σε αυτόν τον τομέα της οικονομίας παίρνονταν σε μεγάλες ποσότητες. Οι Έλληνες δε που ασχολούνταν με την γεωργία πλήρωναν ως φόρο σε είδος κυρίως σανό και κεχρί για το ταταρικό υπικό, εσοδιάζαν με σάρι, κεχρί και βρώμη τα στρατεύματα κατά την περίοδο των στρατιωτικών αναμετρήσεων. Bronevski Martia, *«Opisanie Krima»*, σελ. 357, 358, 361, 363 και Laskov F., *«Istorisiseski oiserk krimsko-tatarskogo zemlevladienia»*, σελ. 119-120.

δημιουργώντας νέες συλλογικότητες με βάση την θρησκευτική ένταξη των μελών τους.²⁸¹

Η διαδικασία αυτή έχει εκδηλωθεί και στη προ ταταρικής ηγεμονίας εποχή, μετά την έλευση και επικράτηση του χριστιανισμού στη Χερσόνησο. Για πρώτη φορά, όμως, η θρησκευτική ταυτότητα των μελών της κριμαϊκής κοινωνίας δημιουργεί προκαθορισμένους ρόλους στην ταξική δομή της και στην ιεράρχησή της. Οι πιέσεις που υφίστανται οι διάφορες κοινότητες για τον εξισλαμισμό τους, ή/και το αίσθημα αλληλεγγύης που γεννά η κοινή θέση του υποταγμένου ομογενοποιούν την πλειοψηφία των χριστιανών κατοίκων.

Στο πλαίσιο αυτό είμαστε υποχρεωμένοι να θέσουμε και το ζήτημα της καταγωγής των Ελλήνων της Αζοφικής! Αναμφίβολα, όπως προαναφέρθηκε, οι ελληνικές αποικίες και ιδιαίτερος οι πόλεις των βορείων ακτών της Μαύρης Θάλασσας, ιδίως στη Κριμαία, λειτούργησαν ως πολιτισμικοί πυρήνες που διατήρησαν και αύξησαν τους πληθυσμούς με ελληνική συνείδηση.²⁸²

Στην ταταρική πλέον περίοδο, μπορούμε να υποθέσουμε ότι πίσω από την θρησκευτική διαφοροποίηση, εκφράζεται και η εθνοτική διαφοροποίηση, όπως τουλάχιστον είχε αποκρυσταλλωθεί κατά την προγενέστερη περίοδο. Η θρησκευτική συστράτευση οικοδομήθηκε στην κοινή εθνοτική προέλευση, που σημαίνει ότι ο ελληνικός πληθυσμός που κατοίκησε στην χερσόνησο από την

²⁸¹ Τα στοιχεία που αναφέρονται στο Alan Fisher «*The Ottoman Crimea in the Sixteenth Century*», HUS, 5/2 (Ιουν. 1981), σ. 135-170, αντικατοπτρίζουν αυτήν την πραγματικότητα:

έτος	Σύνολο	Μουσουλμάνοι	Έλληνες	Αρμένιοι	Εβραίοι	άλλοι
1529	35.986	7.373	19.038	7.832	1.271	472
1545	39.820	13.918	17.883	6.183	1.134	702

²⁸² Οι επιστημονικές θεωρίες για την έλευση των Ελλήνων στην Κριμαία καταλήγουν ότι «οι πρώτοι Έλληνες οικιστές του Εύξεινου Πόντου, οι Μιλήσιοι, είχαν επισημάνει τη σπουδαιότητα του λιμανιού που βρίσκεται στο νοτιότερο άκρο της δυτικής πλευράς της Κριμαίας, εκεί που έχτισε το 1784 η Αικατερίνη η Μεγάλη τον ναύσταθμο του ρωσικού στόλου της Μαύρης Θάλασσας, τη Σεβαστόπολη. Από τα ανασκαφικά ευρήματα μάλιστα, νότια της Σεβαστόπολης, φαίνεται ότι οι Μιλήσιοι προσπάθησαν να φτιάξουν μια αποικία, αλλά οι Ταύροι, άγρια σκυθική φυλή που κατείχε την περιοχή, δεν τους άφησαν». Τελικά πολλά χρόνια αργότερα η προσπάθεια αποικισμού θα έχει επιτυχία καθώς «άποικοι από την Ηράκλεια του Πόντου έχτισαν το 422 π.Χ. την Χερσόνησο», *Μαριάννα Κορομηλά, Οι Έλληνες στη Μαύρη Θάλασσα, από την εποχή του χαλκού ως τις αρχές του 20ού αιώνα*, σελ. 136, Αθήνα 1991). Η πόλις αυτή έμελλε να παίξει ένα πολύ σημαντικό ρόλο σε όλη την διάρκεια της αρχαιότητας αλλά και του Βυζαντίου ως πόλη ελληνική αλλά και στην σύγχρονη εποχή ως επίγειος της Ρωσίας. Σημαντικό ρόλο στην αρχαιότητα έπαιξε και η πόλις του Παντικαταίου (σημερινό Κερτς), η οποία ιδρύθηκε στα τέλη του 7ου αιώνα (*Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. Β', σελ. 275) και η οποία το 5ο αιώνα, με την προσάρτηση και άλλων πόλεων (Νυμφαίων, Κιμμερικών, Θεοδοσία, Φαναγόρεια, Ερμώνασσα), δημιουργεί το κρατίδιο του Κιμμέριου Βοσπόρου (438-108 π.Χ.). Τέλος σημαντική για την παρουσία του ελληνισμού στην Κριμαϊκή χερσόνησο είναι και η πόλη της Θεοδοσίας που ιδρύθηκε από τους Μιλήσιους τον 6ο π.Χ. αιώνα. Οι Βυζαντινοί την ονόμασαν Θεοδοσιούπολη και, αργότερα Καφά. (Μ. Κορομηλά, *ό.π.*, σελ. 136). Ένα από τα ζητήματα που απασχόλησαν τους Ρώσους και Ουκρανούς κυρίως, μελετητές ήταν η σχέση των Ελλήνων της Κριμαίας του 18ου αι. με τους Έλληνες αποίκους της αρχαιότητας αλλά και της βυζαντινής περιόδου. Από αυτήν την αντιπαράθεση (όπως θα εκτεθεί στην συνέχεια) προέκυψαν τρεις θεωρίες: η πρώτη αρνείται οποιαδήποτε σχέση των σύγχρονων Ελλήνων με αυτούς της αρχαιότητας, η δεύτερη πιστεύει στην αδιάρρηκτη συνέχεια και η τρίτη που συνθέτει τις προηγούμενες και υποστηρίζει ότι οι Έλληνες αυτοί είναι απόγονοι μεταγενεστέρων μεταναστεύσεων που πραγματοποιήθηκαν, όμως, σε ένα πλαίσιο φιλικού, λόγω φυλετικής συγγένειας, περιβάλλοντος.

αρχαιότητα και στράφηκε στον χριστιανισμό στην προ-βυζαντινή και κυρίως κατά την βυζαντινή περίοδο επιβίωσε ακόμη ως χριστιανικός την περίοδο του ταταρικού χανάτου.

Σ' αυτόν, βεβαίως, τον πληθυσμό προστέθηκαν διάφοροι άλλοι πληθυσμοί που στην πορεία εκχριστιανίσθηκαν. Ανέκαθεν ο ελληνικός πληθυσμός σε αυτές τις περιοχές παρέμενε γληθυσμακά μειοψηφικός αλλά ο αστικός πολιτισμός του και η πνευματική του ανωτερότητα τον τοποθετούσε σε κυρίαρχη θέση. Αυτό προκαλούσε την προσέλευση μονάδων ή και ολόκληρων τμημάτων άλλων εθνοτήτων στον ελληνικό τρόπο ζωής. Έτσι, αν και έντονος εξελληνισμός παρατηρείται κατά την ελληνιστική περίοδο, κυρίως στα ανώτερα στρώματα των τοπικών κοινωνιών των διαφόρων εθνοτήτων, στην περίοδο όμως του βυζαντινού²⁸³ χριστιανισμού αυτό το φαινόμενο θα πάρει διαστάσεις περιλαμβάνοντας τους λαϊκούς πληθυσμούς, καθώς ο χριστιανισμός θα διεισδύσει και σε αυτά τα στρώματα. Ο εξελληνισμός αυτός θα είναι βεβαίως έμμεσος, καθώς η εθνική συνείδηση έχει αντικατασταθεί από την θρησκευτική.²⁸⁴

«*Βάσις και κυρίαρχούν στοιχείον ήτο το Βυζαντινόν –ελληνικόν, το οποίον εξεπροσώπει την άρχουσα τάξιν και ήτο ο φορέας του βυζαντινού πολιτισμού. Δεν γνωρίζομεν το ποσοστό των Ελλήνων κατοίκων – η αριθμητική υπεροχή των δεν ήτο προφανώς μεγάλη, μεγάλη όμως υπήρξε η αφομοιωτική δύναμις και ο εκπολιτιστικός ρόλος των*».²⁸⁵

Η διαδικασία αυτή ενδυναμώθηκε κατά την βυζαντινή περίοδο, όπου χάθηκε τελείως το σχήμα Έλληνα-Βάρβαρος και παρατηρούνται ευρύτερες συσσωματώσεις και μια νέα αντίθεση, αυτή των χριστιανών με τους μη χριστιανούς. Στη χριστιανική βυζαντινή ταυτότητα ενσωματώνονται πολλοί λαοί, οι οποίοι μέσω της κοινής πίστης και παιδείας δεν θα διαφοροποιούνται από τον υπόλοιπο πληθυσμό της αυτοκρατορίας. Η φυλετική ταυτότητα χωρίς να έχει χαθεί εντούτοις οπισθοχωρεί ή παίρνει άλλες μορφές εμπρός στη κυριαρχία της θρησκευτικής ταυτότητας.

Την εποχή ακριβώς που οι Τάταροι εμφανίζονται στη Κριμαία, αυξάνεται καταγιστικά η από δυσμάς πίεση καθώς οι ιταλικές πόλεις της Βενετίας και της Γένουας ελέγχουν το εμπόριο της Μεσογείου και της Μαύρης Θάλασσας, ενώ η Δ' σταυροφορία θα καταφέρει στο Βυζάντιο ένα κτύπημα από το οποίο δεν θα ανακάμψει ποτέ. Εξ ανατολών τα τουρκικά φύλα της Κεντρικής Ασίας θα

²⁸³ Ήδη από τον 9^ο αιώνα η Κριμαία αποτελούσε το Θέμα της Χερσάνος, με επικεφαλής στρατηγό. Ράνσιμαν Στήβεν, «*Βυζαντινός Πολιτισμός*», σελ. 100.

²⁸⁴ Αργότερα βεβαίως όταν θα απειληθεί, θα δείξει ικανότητες αναδίπλωσης σε στενότερη ερμηνεία της συνείδησης βάση της εθνοτικής διαφοροποίησης για να καταλήξει να ταυτοποιείται ως ελληνικός την εποχή της εξέδου από της Κριμαία στα τέλη του 18^{ου} αιώνα.

²⁸⁵ Νυσταζοπούλου Γ. Μαρία, «*Η εν τη Ταυρική χερσονήσω πόλις Σονγαία, Από τον ΙΓ' μέχρι του ΙΕ' Αιώνας*», Υπηρεσία Αρχαιοτήτων και αναστηλώσεως, Δημοσιεύματα του Αρχαιολογικού Δελτίου αρ 7, σελ. 66, Αθήνα 1965.

απειλούν συνεχώς τα απομεινάρια της αυτοκρατορίας για να το καταλύσουν ολοκληρωτικά τον 15^ο αιώνα.

Οι πιέσεις αυτές, όμως, θα ωθήσουν σε δυναμική εμφάνιση τις τάσεις για συσπείρωση με βάση τα εθνικά χαρακτηριστικά. Η διαδικασία θα επιταχυνθεί και από τις σοβαρές απόπειρες του βουλγαρικού και σερβικού στοιχείου μέσω των κρατικών τους οντοτήτων να απορροφήσουν την αυτοκρατορία. Ο χριστιανικός πληθυσμός που ταυτίζεται με το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως περνά στην έκφραση μιας ελληνικής συνείδησης, ως φυσιολογική συνέχεια της «βυζαντινής». Η διαδικασία αυτή, που έχει την αφετηρία της ήδη στην εποχή των σταυροφοριών, θα απλωθεί σε έναν εκτεταμένο γεωγραφικά χώρο.

Όπως γράφει ο Νίκος Σβορώνος *«Η σύγχυση που γίνεται στη συνείδηση του [του ελληνισμού] της εθνικής ιδέας και της ιδέας του Βυζαντίου εντείνεται μάλιστα ύστερα από την κατάκτηση. Το όνειρο της εθνικής ανάστασης, που γεννιέται αμέσως με την Άλωση, πείρνει το περιεχόμενο της ανάστασης μιας εξελληνισμένης Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Η θέση της εκκλησίας παρέχει κάποια πραγματική βάση στο νοσταλγικό αυτό όνειρο. Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως αναγνωρίζεται από τους μουσουλμάνους κατακτητές, που συγχέουν την εθνότητα και τη θρησκεία, θρησκευτικός και εθνικός αρχηγός των Ορθοδόξων»*.²⁸⁶

Αλλά και ο Ιωάννης Κορδάτος παραδέχεται ότι *«φαίνεται πως εξόν από τα προνόμια που είχε ο Πατριάρχης στον καιρό του Βυζαντίου, αναγνωρίστηκε τώρα και σαν πολιτικός αρχηγός των ορθοδόξων χριστιανών, δηλαδή σαν εθνάρχης (Μιλλέτ-μπάσης)»*.²⁸⁷

Οι διαπιστώσεις αυτές ισχύουν και στην περίπτωση της Κριμαίας. Όπως συμβαίνει με τους λαούς που κατοικούν στα όρια εξουσίας του σουλτάνου, έτσι και στο ταταρικό χανάτο, το οποίο είναι υποτελές στους Οθωμανούς που θα επιβάλουν εν πολλοίς και τον τύπο της δομής του, ο πληθυσμός του θα διαιρεθεί σύμφωνα με την θρησκευτική του ταυτότητα. Αυτό σήμαινε ότι η ενότητα των χριστιανών θα έχει ως σημείο αναφοράς το Πατριαρχείο Κωνσταντινούπολης και ότι και στην Κριμαία *«Το εκκλησιαστικό βίωμα είναι το κυρίαρχο κοινωνικό και πολιτιστικό δεδομένο – ο άξονας αναφοράς που διασώζει την ενότητα του γένους των Ελλήνων και την αντίστασή τους στον εξισλαμισμό- [...]»*.²⁸⁸ Αντιθέτως, μια άλλη χριστιανική ολιγάδα, η αρμενική, που παρέμεινε εκτός της δικαιοδοσίας του Πατριαρχείου της Κωνσταντινουπόλεως, διατήρησε την διακριτή συνείδησή της έως και τον 18^ο αιώνα.²⁸⁹

²⁸⁶ Σβορώνος Νίκος, *«Το ελληνικό έθνος, γένεση και διαμόρφωση του νέου ελληνισμού»*, Σελ. 83,

²⁸⁷ Κορδάτος Ιωάννης, *«Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδας»*, τ. 9, σελ. 47.

²⁸⁸ Γιανναράς Χρήστος, *«Ορθοδοξία και Δόση»*, σελ. 168.

²⁸⁹ *«Στις αρχές της 2^{ης} χιλιετίας οι Αρμένιοι (που ήσαν κυρίως έμποροι) έπρεπε να μεταναστεύσουν κατά μήκος ενός από τους κλάδους του δρόμου του μεταξιού από την Τραπεζούντα στην Κριμαία και έπειτα στο Κάμενετς Ποντόλσκι, στο Αβόφ και την Δυτική Ευρώπη κάτω από την πίεση των Σελτζούκων Τούρκων που εξαπλώθηκαν στην Μικρά Ασία [...] Κάτω από την επίδραση των τουρκόφωνων γειτόνων τους οι Αρμένιοι που ζούσαν στο ταταρικό χανάτο άρχισαν να χρησιμοποιούν την καλούμενη Αρμενο-*

Είναι μάλιστα χαρακτηριστική η εμμονή του χριστιανικού πληθυσμού της Κριμαίας στην πεποίθηση ότι αποτελεί συνέχεια της Ρωμαϊκής (Βυζαντινής) αυτοκρατορίας. Η πεποίθηση αυτή δεν θα χαθεί στους επόμενους αιώνες, αντιθέτως, μέσω της λαϊκής παράδοσης, θα είναι παρούσα έως και στον 20ό αιώνα: «*Η πτώση της Κωνσταντινούπολης το 1453 προκάλεσε αίσθημα βαθιάς θλίψης και μελαγχολίας και μεταξύ των Ελλήνων της Κριμαίας. Ανάμνηση αυτού διατηρεί ο "Θρήνος"* [ελλ. στο πρωτότυπο] *για την άλωση της Πόλης, ο οποίος ως σήμερα διατηρήθηκε στην λαϊκή μνήμη και τόνο μινότε τραγουδιέται από τους Έλληνες της περιοχής της Μαριούπολης και του Στάλινο [σημ. Ντονιέτσκ] σε πλατιά ποικιλία [...] και καταδειχνει αναμφίβολη την διαδοχή της βυζαντινής παράδοσης».*²⁹⁰

Ακόμη και στα μισά σχεδόν του 19^{ου} αιώνα στους νέους τόπους εγκατάστασης στην Αζοφική ο ρόλος της εκκλησίας και των χριστιανικών παραδόσεων θα παραμένει σημαντικός: «*Παρά τις πολιτικές και θρησκευτικές ανατροπές, τις οποίες υπέστη σε διάφορες εποχές η Κριμαία, οι Έλληνες διατήρησαν την δική τους ορθόδοξη πίστη με όλη την πρωτόγονη αγνότητα και τώρα είναι δεμένη μαζί της με όλη την καρδιά και την ψυχή (με εξαίρεση τους ημιμαθείς αμόρφωτους). Σταθερά διατηρούν όλες τις τελετές και τις αρχές της εκκλησίας τους, δείχνουν παραδειγματικό ζήλο και σεβασμό στους πνευματικούς τους ποιμένες, και φροντίζουν για την καλή κατάσταση των ναών του Θεού. Οι τελευταίοι στην Μαριούπολη είναι 4. Στο ναό της Κοιμήσεως υπάρχει μια θαυματοργή εικόνα που μετεφέρθη από τους Έλληνες από την Κριμαία, κατά την γενική μετοίκησή τους από εκεί.*»²⁹¹

Δεν είναι άλλωστε συμπτωματικό ότι την πρωτοβουλία και την οργάνωση, σε συνεργασία με τους Ρώσους απεσταλμένους, της μετεγκατάστασης των Ελλήνων της Κριμαίας στις ρωσικές περιοχές θα την έχει ο εκκλησιαστικός ηγέτης τους Μητροπολίτης Γοτθίας και Κάφφας Ιγνάτιος, όπως άλλωστε και για τους Αρμένιους ο δικός τους πνευματικός ποιμένας.

Αυτή η διασύνδεση-ταύτιση του θρησκευτικού με το εθνικό θα έχει τεράστια σημασία για την διαμόρφωση της εθνογεωγραφίας και την προετοιμασία των εθνικών επαναστάσεων μετά τον 18^ο αιώνα.

«*Για επιστήμη, αρχιτεκτονική και γενικώς για τέχνη δεν μπορεί να γίνει λόγος: οι ζιμιλιάνκες και οι σπηλιές αντικατέστησαν τα αρχαία παλάτια και τους ναούς, τα*

Κιπτσάκ γλώσσα.» Anatoli Momrik, «*Caucasian Diasporas in Ukraine, Institute for Central Asian and Caucasian Studies*», <http://www.ca-c.org/journal/2004-03> και «*Ήδη από τον 14^ο αιώνα η υπό των Σελτζούκων Τούρκων καταστροφή της πρωτεύουσής της Αρμενίας Ανία προκάλεσε την πρώτη έξοδο των Αρμενίων, οι οποίοι κατά μάζας κατέφυγον εις την Κωνσταντινούπολιν και την Κριμαίαν*», Νυσταζοπούλου ό.π. σελ. 70. Σε αντίθεση με τους Αρμένιους η καθολική κοινότητα των Γενοσατών χάνει την ταυτότητά της και αφομοιώνεται πλήρως (αν και τον 17^ο αιώνα αναφέρονται 12 σπίτια που ήσαν Ρωμαιοκαθολικοί στο Epidio Dortelli d' Ascoli, «*Opisanie Tsiornovo moria I Tartarii, Zapiski Odesskovo Obsestvan*», σφδ. 2, σελ. 128.)

²⁹⁰ Sokolov, ό.π. σελ. 299.

²⁹¹ Titov G., «*Pisma iz Ekaterinoslavna*» [Γράμματα από το Αικατερονοσλάβ], σελ. 147-148.

ρούχα και η οικιακή κατάσταση ταταρική. Πρέπει να δώσουμε απόλυτο δίκαιο στο ελληνικό ιερατείο, έκαναν το παν ώστε να συγκρατήσουν το ποιμνίο τους από την μετάβασή του στον μουσουλμανισμό, κήρυτταν το ευαγγέλιο και τα λειτουργικά και τα θρησκευτικά βιβλία στην ελληνική και την ταταρική γλώσσα...».²⁹²

Ο καθοριστικός αυτός ρόλος της θρησκείας αλλά και του θεσμού και των δομών της εκκλησίας αναγνωρίζεται ακόμη και από επιστήμονες που προσεγγίζουν με εξαιρετικά κριτική έως επικριτική διάθεση την αντοχή των συλλογικών συνειδήσεων που συγκροτούν μια ταυτότητα, ιδιαιτέρως δε την εθνική: «*Η θρησκεία, επομένως, μπορεί να συντηρήσει την αίσθηση της κοινής εθνότητας όπως το κουκούλι της χρυσαλλίδας, τουλάχιστον για κάποια περίοδο, όπως έκανε η ελληνική ορθοδοξία για το αυτοδιοικούμενο ελληνορθόδοξο μιλέτι κατά την περίοδο της οθωμανικής εξουσίας*».²⁹³

Όσο για την μετάβαση από την «ρωμαιο-χριστιανική» στην ελληνο-χριστιανική ταυτότητα πραγματοποιείται χωρίς αντιληπτές διαφοροποιήσεις ή αντιστάσεις.²⁹⁴ Ιδιαίτερως στην πορεία της συγκροτημένης φυγής από την κριμαϊκή χερσόνησο, εκτός από προσωπικές περιπτώσεις, η χριστιανική κοινότητα θα λειτουργήσει με ενιαίο τρόπο, ως Έλληνες χριστιανοί. Η συλλογική συνείδηση του πληθυσμού εμφανίζεται να εκφράζει τους κληρονόμους μιας ελληνο-χριστιανικής παράδοσης, με καθολικώς αποδεκτή ηγεσία την εκκλησιαστική ιεραρχία.²⁹⁵

²⁹² Yali, I. A., «*K tebe, s toboyu I k slave troyea*», στα υλικά του συνεδρίου «*Έλληνες της Ουκρανίας, Ιστορία και παρόν*», σελ. 11, Ντονέτσκ Ουκρανίας, 1991.

²⁹³ Smith Anthony, «*Εθνική Ταυτότητα*», σελ. 59. Βεβαίως στην συνέχεια ο συγγραφέας σημειώνει ότι «*όμως αν στο εσωτερικό της δεν εμφανιστούν νέα κινήματα και ρεύματα, ικανά να αφιπνίσουν τα πνεύματα, ο ίδιος ο συντηρητισμός της μπορεί να απονεκρώσει την εθنية ή να μετατρέψει τη θρησκεία σε κέλυφος μιας αμβλυμένης ταυτότητας. Άρα καθίσταται σαφές πως η οργανωμένη θρησκεία από μόνη της είναι ανεπαρκής*» ό.π. και ακόμη «*...σε άλλες περιπτώσεις η αποτυχία της θρησκείας να μεταρρυθμιστεί ή ο αρτηριοσκληρωτικός συντηρητισμός της, μπορεί να στρέψουν την εθνοτική αυτό-ανανέωση σε άλλες οδούς. Αυτό συνέβη με τους Έλληνες στις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Η ελληνορθόδοξη εκκλησιαστική ιεραρχία της Κωνσταντινούπολης απομακρυνόταν όλο και περισσότερο από τη μεσαία τάξη και τα λαϊκά οράματα αλλά και από τους πόθους του κατώτερου κλήρου, απ' όπου προήλθαν ορισμένοι από τους ηγέτες της επανάστασης του Μοριά», ό.π. σελ. 60. Οπωσδήποτε η υπόθεση του συγγραφέα δεν ισχύει για τον ελληνο-χριστιανικό πληθυσμό της Κριμαίας. Η διατήρηση της ταυτότητάς του είναι αποτέλεσμα σχεδόν αποκλειστικώς της θρησκευτικής διαφοροτικότητας, η οποία καθόριζε εν πολλοίς το σύνολο του βίου του. Αλλά και ακόμη η συντεταγμένη αναχώρηση από τα εδάφη της Κριμαίας οφείλεται στην συνείδηση της κοινής του ταυτότητας, όπως επίσης και η μη αφομοίωσή του στο νέο περιβάλλον της ρωσικής αυτοκρατορίας. Μάλιστα το νέο κοινωνικό πλαίσιο θα αποδειχθεί ακόμη πιο ευεπίφορο στην αφομοίωση εξαιτίας της θρησκευτικής συγγένειας αλλά και των νέων προοπτικών που αναδύονταν με την ανάπτυξη του καπιταλισμού.*

²⁹⁴ Ουσιαστικά, ο μεταγενέστερος ελληνισμός ονοματίστηκε με τρία εθνικά ονόματα: δηλαδή Ρωμιοί (ή Ρωμαίοι), Γραικοί (ή Γραϊκοί) και Έλληνες -το οποίο αρχίζει να χρησιμοποιείται ήδη από την ύστερη βυζαντινή περίοδο: «*κάποια ανταπόκριση βρίσκεται ανάμεσα στις παλαιές και τις καινούργιες τύχες του ελληνισμού, η οποία γίνεται αισθητή αργά, στα τελευταία χρόνια του Βυζαντίου, οπότε η λέξη ξαναπαίρνει το ιστορικό της περιεχόμενο, σε έννοιες άξιες λόγου περιπτώσεις, τα άσχετα από τα θρησκευτικά πράγματα*», Κ. Δημιάρης, στο «*Ιστορία Νεοελληνικού Έθνους*», τ. 12 σελ. 340.

²⁹⁵ Πάντως σύμφωνα με τον Κ. Φωτιάδη (ό.π. σελ. 29) «*το Πατριαρχείο αντί να ενδιαφερθεί για την τραγική κατάσταση των χριστιανών, τους εγκατέλειψε τελείως. Δε διόριζε αρχιερείς στις κενές θέσεις. Οι περισσότερες μητροπολιτικές και επισκοπικές έδρες των πόλεων της περιοχής της Κριμαίας δεν υπήρχαν πια στους εκκλησιαστικούς καταλόγους των επαρχιών του Οικουμενικού θρόνου. Θα πρέπει αυτές ή να καταργήθηκαν ή να συγχωνεύθηκαν με άλλες.*» Πάντως αυτή η κατάσταση φαίνεται ότι αλλάζει

Οι ίδιοι οι χριστιανοί κάτοικοι της Κριμαίας λόγω της γλωσσικής τους διαφοροποίησης θα καταταχθούν σε δύο κατηγορίες σε ελληνόφωνους, «ρουμαίους» ή «τάτους», και ταταρόφωνους, «uym» ή «μπαζαριώτες». Μεταξύ των δύο αυτών κοινοτήτων δεν θα εκδηλωθούν αποκλίσεις. Μάλιστα για το σύνολό τους θεωρούσαν ως απόλυτα φυσιολογική την προσφώνηση τους ως Έλληνες, και από τους Ρώσους ως «Grekii», κατά την περίοδο της μετοίκησης τους.²⁹⁶ «Grekii», όμως, ονομάζονταν και όλοι οι Έλληνες της ηπειρωτικής Ελλάδας, των νήσων και της Μικράς Ασίας.

Καταγράφεται μια αξιοθαύμαστη ομοιότητα στην διαδικασία διαμόρφωσης της συνείδησης, που πραγματοποιείται από τους συγκεκριμένους πληθυσμούς, οι οποίοι ζουν σε ένα σχετικά διαφορετικό περιβάλλον από αυτό των Ελλήνων της οθωμανικής αυτοκρατορίας, όπως βεβαίως και αυτών που βρίσκονται κάτω από ενετική κυριαρχία.

Η μετεξέλιξη αυτή πρέπει να θεωρείται ως η κύρια αιτία αντοχής της επιβίωσης της ταυτότητας του χριστιανικού πληθυσμού. Η συγκεκριμένη διαδικασία, η οποία παρατηρείται ασφαλώς και σε άλλα τμήματα του χριστιανικού πληθυσμού στην Οθωμανική αυτοκρατορία, θα συνδέσει σε μεγάλο βαθμό τις τύχες των Ελλήνων της Κριμαίας με αυτές του υπόλοιπου ελληνισμού.

Η ύπαρξη των δυο εντελώς διαφορετικών γλωσσολογικών ομάδων των ελληνόφωνων ρουμαίων και των ταταρόφωνων uym²⁹⁷ και κυρίως η διαμόρφωση και η εθνολογική τους σύνθεση αποτελούν ζητήματα για τα οποία έχουν διατυπωθεί διαφορετικές θεωρίες από τους ερευνητές.

Αν την προέλευση των ελληνόφωνων οι επιστήμονες δύνανται να την αποδώσουν στους αρχαίους Έλληνες που αποίκισαν την Ταυρίδα, με την προσθήκη άλλων εθνοτήτων που κατοίκησαν και αυτοί στην χερσόνησο και εξελληνίσθηκαν μέσω του χριστιανισμού, για τους ταταρόφωνους οι ερμηνείες

αργότερα διότι ιδρύονται νέα μητροπόλεις όπως της Θεοδοσίας ή Καφά στο δεύτερο μισό του 16^{ου} αιώνα.

²⁹⁶ Ο ορισμός «Γκρέκι» χρησιμοποιείται στην γλώσσα των Ρώσ και για τους κατοίκους του κράτους που μεταγενέστερα αποκλήθηκε Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Η ιστορική συνέχεια στους ίδιους γεωγραφικούς χώρους και η χρήση της ίδιας γλώσσας δεν δημιουργούσαν αμφιβολίες στους Σλάβους ότι όταν αναφέρονταν στους Βυζαντινούς επρόκειτο για τον λαό των Ελλήνων. Η περιφημη εμπορική διαδρομή από την Σκανδιναβία στην Κωνσταντινούπολη που περνούσε από τα εδάφη των Ρώσ ονομαζόταν «από τους Βαράγγους στους Γκρέκι». Η απόρριψη εκ μέρους του ίδιου του Βυζαντίου για αρκετούς αιώνες του προσωνυμίου «Έλληνες», ίσως να μην οφείλεται μόνον σε θρησκευτικούς λόγους (στην ταύτιση των Ελλήνων με τους εθνικούς), αλλά και στον περιορισμό των διεκδικήσεων του γεωγραφικού χώρου της αυτοκρατορίας, ιδίως δε μετά την ανάδυσση των εκ δυσμίας διεκδικητών της συνέχειας της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας.

²⁹⁷ Η τουρκική αυτή λέξη έχει την ίδια σημασία με το «ρουμαίο», δηλαδή «ρωμαίο», χριστιανοί του Βυζαντίου και κατ' επέκταση Έλληνες. Η διαφοροποίηση στον προσδιορισμό από τους «ρουμαίους» έγκειται στο ότι μιλούν τουρκικές διαλέκτους. Στην κριμαϊκή χερσόνησο διαβιούσαν φυλετικά θραύσματα Ούννων, Βούλγαρων, Χαζάρων, Πετσενέγκων και Κουμάνων, οι οποίοι μιλούσαν τουρκικές γλώσσες. Ο *ιθανός προσηλυτισμός τους στον χριστιανισμό, όπως και των ιδίων των Τατάρων, δύνανται να τους ενσωμάτωσε στην σύνθεση του ντόπιου ορθόδοξου πληθυσμού. Γι' αυτό ο εξελληνισμένος πληθυσμός μπορούσε να γνωρίζει την τουρκική και ταταρική γλώσσα στα πλαίσια της καθημερινής επικοινωνίας.

αποδεικνύονται πιο δύσκολες. Εν πάση περιπτώσει, όμως, οι διαφορές στην γλωσσική ταυτότητα προκαλούν την υποψία της σύνθεσης ποικίλης εθνολογικής προέλευσης εκχριστιανισμένων πληθυσμών.

Στην διαδικασία διαμόρφωσης της ομάδας των χριστιανών ταταροφώνων συμμετέχουν οπωσδήποτε φύλα που είχαν ενταχθεί στο βυζαντινό πολιτισμικό χώρο. Ανάμεσά τους τα ιρανικά φύλα των Σκυθών και Σαρματών, των Ούννων και, κυρίως, των Γότθων, οι οποίοι «αποσύρθηκαν στο εσωτερικό της Κριμαίας και, καθώς ήταν Ορθόδοξοι και όχι οπαδοί της αίρεσης του Αρείου, όπως οι Γότθοι που εγκαταστάθηκαν στη δυτική Ευρώπη, συμάχησαν με τους Βυζαντινούς, για να επιβιώσουν και να αντέξουν στις συνεχείς επιθέσεις των νεοφερμένων Βαρβάρων, που διέσχιζαν τη στέπα βόρεια της Κριμαίας»²⁹⁸.

Οι πληθυσμοί αυτοί θα βρεθούν να κάνουν χρήση της ταταρικής γλώσσας στην κοινωνική τους δραστηριότητα, ενώ θα χρησιμοποιούν την ελληνική στην εκκλησιαστική τελετουργία.

Οι γλωσσολόγοι, οι οποίοι άρχισαν την έρευνα της γλώσσας των Ρουμαίων ήδη από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, προσπάθησαν να ανακαλύψουν στις διαλέκτους των Ελλήνων της Αζοφικής στοιχεία αρχαίων γλωσσών, που υπήρχαν κάποτε στην Κριμαία: αρχαιοελληνική, αλανική, γοθτική. Οι ερευνητές, και κατά την σοβιετική περίοδο, έθεσαν ως στόχο να φωτίσουν τις χρονολογικές περιόδους της διαμόρφωσης του λεξιλογικού πλούτου και της γραμματικής δομής της ρουμαϊκής γλώσσας, να καθορίσουν τη φάση απόκλισης των διαλέκτων από τη κοινή μητρική γλώσσα, να αποκαλύψουν την ιδιομορφία της, που προκλήθηκε κατά μεγάλο μέρος από την αλληλοεπίδραση με τις γλώσσες των άλλων λαών της Κριμαίας.²⁹⁹

²⁹⁸ Ο.π. σελ. 147-48, καθώς και στο Vasiliev, A. «*The Goths in Crimea*». Το 1330 κηρύχθηκε ανεξάρτητη η περιφέρεια της Γοθίας με κέντρο την πόλη Θεόδωροι. Ο ηγεμόνας του κρατιδίου αυτού, που οι Ιταλοί αποκαλούν Signori de la Tedoro και Domini Gothice, κατόρθωσε να επεκτείνει τα όρια του κρατιδίου του και να διαφυλάξει την διακριτή παρουσία των ελληνοφώνων χριστιανών της περιοχής για αρκετές δεκαετίες. Σχετ. Heyd, W., «*Geschichte des Levantehandels im Mittelalter*», τ. 2^{ος}, σελ. 213-217 και Κ. Φωτιάδης «*Ο Ελληνισμός...*», ό.π., σελ. 28. Το εύρος του γοθτικού στοιχείου διαφαίνεται και από την ονομασία της Ταυρικής χερσονήσου ως Γοθίας που είναι και ο τίτλος της μητροπολιτικής έδρας

²⁹⁹ Οι μελέτες που είχαν ως αντικείμενο τα γλωσσικά ιδιώματα των Ελλήνων της Κριμαίας, όταν πλέον εγκαταστάθηκαν στις βόρειες ακτές της Αζοφικής είναι :

F. Hartahai, «*Christians vo v Krimy*», Συμφερούπολη, 1864,

B. I. Grigorovich, «*Zapiski antikvara o poezdke ego na Kalky I Kalmiys*», Οδησσός, 1874,

F. Braun, «*Mariupolski Greki*», «*Zivaya Starina*», τ. 1, 1890, σελ. 78-92,

A.L. Berte-Delagard, «*Issledovanie nekotorih nedoumnennih voprosov srednevekovia v Tavride*», Οδησσός, 1914,

I.I. Sokolov, «*O yazike grekov Mariupolskogo I Stalinskovo okrygov*», «*Yazik I Literatury*», τ. 4^{ος}, 1930, σελ. 49-67.

«*Mariupol i ego okrestnosti*», Sbornik, Μαριούπολη 1892, σελ. 38,

D. Spiridonov, «*Istorichnii interes vivotstva govirok Mariupilskih grekiv*», «*Shidni sviti*», (ουκρανικά), 1930, No 12 (3), σελ. 171-181,

M.B. Sergievskii, «*Mariupolskie gretseskie govori*», *Izvestia AN SSSR, otd. Obchestvennih nauk*, 1934, σελ. 548-550.

Θα πρέπει να τονισθεί ότι οι ελληνικοί πληθυσμοί στην Κριμαία, κατά την διάρκεια της ύπαρξης του χανάτου, ήταν κατεξοχήν αγροτικοί, και σχετικά εσωστρεφείς. Οπωσδήποτε, η συντηρητικότητα των χριστιανικών κοινοτήτων θα πρέπει να λειτούργησε ανασταλτικά και στις ταταρικές/ισλαμικές αφομοιωτικές τάσεις.³⁰⁰ Αποδεικτικό στοιχείο αυτής της εσωστρέφειας συνιστά η ποικιλία των γλωσσικών τους ιδιωμάτων, τόσο της ελληνικής όσο και της ταταρικής διαλέκτου, στη σχετικά μικρή έκταση της χερσονήσου. Η νεοελληνική διάλεκτος, σύμφωνα με την πρόταση που έκανε ο σοβιετικός καθηγητής Ι.Ι. Sokolon μετά από έρευνα που πραγματοποιήθηκε στα ελληνόφωνα χωριά της Αζοφικής το 1927-1929³⁰¹, διαιρείται σε πέντε υποκατηγορίες, με κριτήριο την απόστασή τους από την δημοτική νεοελληνική γλώσσα. Την ίδια υποδιαίρεση πρότεινε και ο D. Spiridonov.³⁰²

Η ασταθής πολιτική κατάσταση στη χερσόνησο κατά τους 14^ο-15^ο αι. αλλά και οι ορεινοί όγκοι, που δυσχεραίνουν τις μετακινήσεις, συνετέλεσαν καθοριστικά στο να διαμορφωθούν οι διαφοροποιημένες διάλεκτοι της ελληνικής γλώσσας αλλά και των ταταρικών που ομιλούνταν στα χωριά που βρίσκονταν στη νοτιοδυτική πλευρά της χερσονήσου της Κριμαίας.

Η αύξηση του τουρκικού στοιχείου στη χερσόνησο, η πολιτική κυριαρχία της Χρυσής Ορδής και το αδυνάτισμα της επιρροής το Βυζαντίου και αργότερα της αυτοκρατορίας της Τραπεζούντας επέφερε την σταδιακή απόβλεια της ελληνικής ως γλώσσας επικοινωνίας. Αντίθετα, ο ρόλος της ταταρικής γλώσσας αυξήθηκε σημαντικά, διότι έγινε απαραίτητη για τις συναλλαγές από όλους τους κατοίκους του χανάτου. Ακόμη και οι ρουμιοί φαίνεται ότι κατείχαν την ταταρική γλώσσα ώστε να επικοινωνούν με τις άλλες εθνότητες στη χερσόνησο.

Η ελληνική γλώσσα διατηρήθηκε στις θρησκευτικές εκδηλώσεις, ιδιαίτερα στη Θεία λειτουργία, όχι μόνον για τους ελληνόφωνους αλλά και τους ταταρόφωνους, γεγονός που λειτούργησε ως παράγων ομογενοποίησης του θρησκευτικού πληθυσμού.

Για τους ταταρόφωνους συγγράφονται βιβλία, κυρίως τα ευαγγέλια, στην ταταρική γλώσσα αλλά με ελληνική γραφή: *«Κάτω από τον ζυγό πολλών αιώνων της μουσουλμανικής βαρβαρότητας, το ποιμνιο του Ιγνατίου έχασε εντελώς της χρήση της ελληνικής γλώσσας, και ιδού ο πατήρ που έχει εξέχουσα θέση στην μητρόπολή του γράφει τις εργασίες στα τουρκικά, μόνο που είναι με ελληνικά*

³⁰⁰ Είναι σημαντικό να επισημάνουμε ότι ο χριστιανικός πληθυσμός της Κριμαίας δεν ασχολούνταν με εμπορικές ή ναυτικές δραστηριότητες. Αυτό το χαρακτηριστικό θα του διαμορφώσει μια συγκεκριμένη ψυχοσύνθεση, η οποία θα τον συνοδεύει και στον νέο τόπο εγκατάστασης, διαφοροποιώντας τον ριζικά από τους υπόλοιπους ελληνικούς πληθυσμούς, που εγκαθίστανται στη ρωσική αυτοκρατορία.

³⁰¹ Ι.Ι. Sokolon, «O yazit'e...» ό.π.

³⁰² D. Spiridonov, «Istorichnii...» ό.π.

γράμματα. Σπανίως τυχαίνουν ελληνικές λέξεις και μάλιστα με χονδροειδή ορθογραφικά λάθη.»³⁰³

Ο πρώτος που συνέγραψε μελέτη για την γλώσσα των ρουμαίων και των ουρούμ ήταν ο Β. Ι. Grigorovich. Στην εργασία του σημειώνει ότι ο ντόπιος πληθυσμός με βάση τα γλωσσικά γνωρίσματα διαιρείται σε δύο μεγάλες κατηγορίες: στους «τάτους»³⁰⁴, με την ιδιόμορφη ελληνική τους γλώσσα, και τους μπαζαριώτες οι οποίοι μιλούν κριμαίο-ταταρικά.³⁰⁵

Ο καθηγητής F. Braun,³⁰⁶ αναζητώντας τα ίχνη των Γόθων της Κριμαίας, βρέθηκε στην Αζοφική, και διαχωρίζει και αυτός τους Έλληνες σε δύο γλωσσικές κατηγορίες: σε αυτούς που μιλούν σε ιδιόμορφη ελληνική διάλεκτο, την οποία ονομάζουν «aula»³⁰⁷ και τους ταταρόφωνους μπαζαριώτες.

Στο βιβλίο του A.L. Berte-Delagard³⁰⁸, όπως και στην εργασία για την «Μαριούπολη και τα περίχωρά της»³⁰⁹ γίνεται η ίδια υποδιαίρεση.

Τουρκολόγοι δημοσίευσαν αργότερα ανάλογες έρευνες για τη γλώσσα των ουρούμ της Αζοφικής³¹⁰ και στην περίπτωση τους καταδεικνύεται με μεγαλύτερη

³⁰³ Οι κρίσεις ανήκουν στον Τριφύλλιο, δεύτερον στην «ιεραρχία» των χριστιανών της Κριμαίας, μετά τον Μητροπολίτη Ιγνάντι Γκοζαντίν, την περίοδο της μετοίκησης από την Κριμαία, στο Yali, I. A., «K tebe...», ό.π.

³⁰⁴ «Tat» είναι λέξη τουρκικής προέλευσης, που την χρησιμοποιούσαν οι ομιλούντες την τουρκική για τους πληθυσμούς που δεν ακολουθούσαν τουρκικό τρόπο ζωής. Η χώρα των τάτων βρισκόταν στο ορεινό μέρος της ανατολικής Κριμαίας και αποτελούσε εθνική περιοχή της ελληνόφωνης ομάδας των χριστιανών της Κριμαίας αλλά και τμήμα του κριμαίο-ταταρικού έθνους. Ως αποτέλεσμα σύνθετων εθνικών διαδικασιών που έλαβαν χώρα στη περιοχή κατά την ώριμη μεσαιωνική περίοδο, και επίσης της επιρροής της χριστιανικής και τουρκικής κουλτούρας, δημιουργήθηκε εδαφική ομάδα των Τατάρων της νοτιών ακτών, η οποία σύμφωνα με ανθρωπολογικά γλωσσολογικά δεδομένα και μερικές ιδιαιτερότητες της παραδοσιακής κουλτούρας άρχισε να διαφοροποιείται από τους Τατάρους της ορεινής και στεπώδους Κριμαίας. Γι' αυτό οι συμπατριώτες τους άρχισαν να τους ονομάζουν ως τάτους όπως και τους γείτονές τους ελληνόφωνους χριστιανούς.

Τάτοι ζουν σήμερα στην Υπερκαυκασία και θρησκευτικά χωρίζονται σε τρεις ομάδες:

α) Μουσουλμάνοι (Σίτες κατά πλειοψηφία),

β) Χριστιανοί (της Αρμενο-γρηγοριανής εκκλησίας), και

γ) οπαδοί του Ιουδαϊκού θρησκευματος, που συχνά αποκαλούνται Ορεινοί Εβραίοι.

Γ. Α. Gouliev, «Tati. – Norodi Kavkazai». τ. II, Μόσχα 1962

Β. Β. Miller, «Tatskie teksti. – Iranskiye yaziki.» τ. 1, Μόσχα-Λένινγκραντ 1945

Β. Β. Miller, «Tati, ih rasvelenie I yaziki», Μπακού 1929.

³⁰⁵ Β. Ι. Grigorovich, ό.π. σελ. 3-12.

³⁰⁶ F. Braun, «Mariupolski...», ό.π.

³⁰⁷ [απλά] σύμφωνα με την Τ. Chernissova, «Novogrecheski govor sel primorskogo (Urzufa) I Yalti, pervomaiskogo raiona Stalinski oblasti», σελ. 38, Κίεβο 1958.

³⁰⁸ A.L. Berte-Delagard, «Issledovanie...» ό.π.

³⁰⁹ «Mariupol i ego okrestnosti» ό.π.

³¹⁰ Οι Ουρούμ κατοικούν σήμερα σε 29 χωριά του νομού Donetsk και σε ένα χωριό του νομού Zaporozhe, στην Μαριούπολη, και είναι διασκορπισμένοι και σε μερικές άλλες περιοχές. Η γλώσσα των Ουρούμ είναι συγγενική με αυτή των Τατάρων της Κριμαίας, την αρμενο-κυπτάκ, την καραϊμική, την τουρκική και την γλώσσα των Γκαγκαούζων. Η γλώσσα και ο πολιτισμός έχουν μελετηθεί κυρίως από τις πρόσφατες εργασίες του Alexander Garkavets. Το 1999, δημοσιεύθηκε η εργασία «Ουρούμ της Αζοφικής», όπου περιλαμβάνει περίπου 900 τραγούδια, 400 παραμύθια και προφορικές παραδόσεις, 5 ποιήματα, 1200 παροιμίες και γνωμικά σε 12 διαλέκτους, όπως επίσης και αποσπάσματα από τα ευαγγέλια (Alma-Ata, Καζακστάν: Ukrainian Culture Centre, 1999). Ακόμη εκδόθηκε πάλι υπό την εποπτεία του Alexander Garkavets το «Urum dictionary». Alma-Ata, Καζακστάν: Baur, 2000. Ο συγγραφέας εξετάζει την τουρκο-ταταρική γλώσσα των Αρμενίων της Κριμαίας, των Καραίμ των

ενάργεια η σημασία της θρησκευτικής ταυτότητας στην διαμόρφωση της συνολικής συμπεριφοράς του πληθυσμού. Η συγκεκριμένη γλωσσική ομάδα ακολουθεί με συνέπεια και χωρίς αποκλίνοντες δράσεις μαζί με το ελληνόφωνο τμήμα του χριστιανικού πληθυσμού τις τύχες του συνόλου της θρησκευτικής ομάδας έως και την μετοίκηση.³¹¹ Το στοιχείο της κοινής γλώσσας με αυτή της ηγεμονικής κοινωνικά ομάδας, ως την στιγμή της εξόδου από τις περιοχές που κατοικούν, δεν αποτέλεσε κριτήριο μεταβολής της στάσης τους. Αντιθέτως, το πραγματικά άμεσο ηγετικό κέντρο για το σύνολο του χριστιανικού πληθυσμού θα παραμείνει ο εκκλησιαστικός του ηγέτης.

β. Αιτίες της μετοίκησης

Το ερώτημα που θα απασχολήσει τους ιστορικούς της συγκεκριμένης περιόδου, είναι κατά πόσον η απόφαση της μετοίκησης των χριστιανών από την Κριμαία είναι αποτέλεσμα της καταπίεσης, των διωγμών και του φόβου τους εκ μέρους του χανάτου και την οθωμανική αυτοκρατορία ή επιβλήθηκε από την ρωσική πλευρά για τους δικούς της σκοπούς.

Η επιδίωξη της αντικειμενικής προσέγγισης των αιτιών της εξόδου των Ελλήνων από την κριμαϊκή χερσόνησο και το χανάτο απαιτεί και την παρουσίαση του τρόπου συμβίωσης μεταξύ του μουσουλμανικού και χριστιανικού πληθυσμού.

Τατάρων και των Ουρούμ («*Razvitie strouktouri tyrskikh iazikov v inoiazijsnom okrouzenii*», διατριβή για τον τίτλο του διδάκτορα των φιλολογικών επιστημών, σελ. 18, Μόσχα 1987) ως αποτέλεσμα της εθνογένεσης του υποστρώματος της εθνικής ομάδας των Τούρκων Κιπτάκ. Όμως, τότε πως εξηγείται η ύπαρξη της κριμαϊοταταρικής γλώσσας στους απογόνους των Γενουατών στο χωριό Σιορτάσσε και στους Κριμτσακούς; Μάλλον είμαστε υποχρεωμένοι να μιλούμε για γλωσσική αφομοίωση εκ μέρους της κυρίαρχης και πληθυσμιακά επικρατούσας κριμαϊοταταρικής εθνικής ομάδας, της οποίας η γλώσσα δημιουργήθηκε με την ισχυρή επιρροή της γλώσσας των Κιπτάκ.

Οι διαδικασίες της γλωσσικής αφομοίωσης συνεχίστηκαν και στην Αζοφική. Παράδειγμα οι Γεωργιανοί οι οποίοι μετόικησαν μαζί με τους Έλληνες από την Κριμαία και δημιούργησαν ένα χωριό, το Ιγνάτιεβκα. Οι Γεωργιανοί σύμφωνα με τον F. Braun (ό.π.) στα τέλη του 19^{ου} αιώνα ονόμαζαν τους εαυτούς τους ως Έλληνες, αν και γνώριζαν ότι οι πρόγονοί τους ανήκαν σε άλλη εθνική ομάδα, και μιλούσαν μόνον ταταρικά. Στα τέλη του 18^{ου} αιώνα κατείχαν έκτός από την ταταρική γλώσσα, την οποία χρησιμοποιούσαν για επικοινωνία με άλλους κατοίκους της Κριμαίας, και τη μητρική τους γεωργιανή γλώσσα

³¹¹ Θα μπορούσαμε να παραθέσουμε ως ανάλογο παράδειγμα στον οθωμανικό χώρο τους τουρκόφωνους κατοίκους της Καππαδοκίας -Καραμανλήδες, οι οποίοι εκδηλώνουν ελληνική συνείδηση, καθώς αυτό που την καθορίζει είναι η θρησκευτική ταυτότητα και όχι η γλώσσα. Οι Καραμανλήδες αυτοπροσδιορίζονται ως Ρωμιοί ορθόδοξοι, όρος που σηματοδοτεί, κατά την περίοδο αυτή, την εκκλησιαστική/θρησκευτική σύσταση της ελληνορθόδοξης κοινότητας και η οικουμενική ορθοδοξία αποτελεί την ισύρια πηγή συγκρότησης ταυτότητας αλλά και οργάνωσης της κοινωνικής και πνευματικής ζωής. Η κυρίαρχη γλώσσα των Ρωμιών της κεντρικής Μικράς Ασίας, τα τουρκικά, και η καραμανλίδικη γραφή συνυπήρχαν με την ελληνική, χωρίς οι χρήστες των γλωσσών αυτών να αισθάνονται ότι η γλώσσα μπορούσε να αποτελέσει κριτήριο διαφοροποίησης. Όπως και οι Ουρούμ της Κριμαίας και οι καραμανλήδες αναγκάζονται να μεταναστεύσουν από τα εδάφη τους στην Καππαδοκία, μετά την καταστροφή του 1922. Evangelia Balta, Karamanlidika. «*Bibliographie analytique d'ouvrages en langue turque imprimes en caractères grecs*», Additions, Αθήνα (1987). XXe siècle (1987): Nouvelles Additions (1997).

Γ. Σεφέρης, «*Τρεις μέρες στα μοναστήρια της Καππαδοκίας*», Αθήνα, 2000.

Εμμ. Τσαλίκoglou, «*Πότε και πώς ετουρκοφώνησεν η Καππαδοκία*», «*Μικρασιατικά Χρονικά*» 14 (1970), σ. 9-30.

Το ειδικό βάρος των εσωτερικών λόγων της μετανάστευσης θα προσδιορίσει και τη σημασία της ρωσικής πρωτοβουλίας να καλέσει τον πληθυσμό των χριστιανών να μετοικήσει σε ρωσικό έδαφος.

Θα μπορούσαμε, πάντως, να αποκλείσουμε εκ προοιμίου το ενδεχόμενο η πράξη αυτή να εντάσσεται στα πλαίσια κάποιων εσωτερικών κοινωνικο-οικονομικών και ιδεολογικών διαδικασιών. Σε καμία περίπτωση δεν αναφέρονται στοιχεία οικονομικών και κοινωνικών διαφοροποιήσεων στο χανάτο της Κριμαίας, αλλά επίσης και κάποιας σοβαρής ιδεολογικής κινητικότητας, πριν από το 1778, χρονιά που πραγματοποιείται η φυγή των χριστιανών. Οπότε είμαστε υποχρεωμένοι να περιοριστούμε στην αποδοχή είτε της περιπτώσεως της ταταρικής πίεσης είτε του ρωσικού σχεδίου ή και ακόμη ενός συνδυασμού και των δύο.

Αναζητώντας τα όρια της ανεκτικότητας του ταταρικού κράτους απέναντι στον χριστιανικό πληθυσμό είναι χρήσιμο να εξετάσουμε την προσήλωση του ταταρικού πληθυσμού στο Ισλάμ.

Η διαμόρφωση του ταταρικού πληθυσμού αποτέλεσε μια διαδικασία τόσο κοινωνικο-οικονομική όσο και πολιτισμική, κυρίως μέσω της θρησκείας και λιγότερο της γλώσσας.

*«Οι Τάταροι είχαν την πρώτη τους συμμετοχή στην ισλαμική θρησκεία κατά την περίοδο της ηγεμονίας του Chinggisid Berkei Xan (π. 1257-1267). Όμως το Ισλάμ δεν είχε στερεοποιηθεί μέχρι την ηγεμονία του Ozbeg (1313-1340). [...] Η αποδοχή του Ισλάμ, ίσως ανηλοκλήρωτη στα τέλη του 14^{ου} αιώνα πρόσθεσε μια επιπλέον διάσταση στον ανταγωνισμό στην ταταρική πολιτική ζωή. Προώθησε περαιτέρω τον ήδη υπάρχοντα ανταγωνισμό, που γίνονταν ανοικτή σύγκρουση με την Μόσχα, επέκτεινε τις εθνικές και γλωσσικές συγγένειες με την οθωμανική δυναστεία και στο πεδίο της τυπικής θρησκείας. Παρ' όλα αυτά ο δεσμός των Τατάρων της Κριμαίας με την Χρυσή Ορδή της γραμμής του Τζέγκινς Χαν παρά τη θρησκευτική διάσταση παρέμεινε ο ισχυρότερος πολιτικός παράγοντας έως τα τέλη του 16^{ου} αιώνα, ίσως και περισσότερο».*³¹²

Στις απαρχές της εξουσίας των νεοφώτιστων στο Ισλάμ Τατάρων έχουμε μαρτυρίες για διώξεις, και κυρίως προσπάθεια περιορισμού της επιρροής της χριστιανικής θρησκείας. «Η Εκκλησία θα πρέπει να πλούτισε και εδώ τον κατάλογο των νεομαρτύρων της με τα θύματα του θρησκευτικού φανατισμού των εξισλαμισθέντων Τατάρων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα βαρβαρότητας αποτελεί η συμπεριφορά του χάνου Ουζμπέκ, ο οποίος το 1320 διέταξε να αφαιρεθούν οι καμπάνες από τις εκκλησίες, να καούν οι εικόνες, να καταστραφούν οι σταυροί, να κλείσουν οι εκκλησίες και οι ωραιότερες να γίνουν μουσουλμανικά τεμένη. Ο W. Heyd μας πληροφορεί ακόμη ότι ο Ουζμπέκ έδωσε και τους χριστιανούς από την πόλη. Η θλιβερή κατάσταση των χριστιανών επιβεβαιώνεται και από άλλες πηγές.

³¹² H. B. Paksoy, «Crimean ...», ό.π., τομ. VI. σελ. 136.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η επιστολή που αναγκάζεται να στείλει ο πάπας Ιωάννης ο 22^{ος}, το 1323, στο Χάνο με την παράκληση να επιτρέψει στους χριστιανούς να γυρίσουν πίσω στις πόλεις και τα χωριά τους και να επιστρέψουν τις εκκλησίες που ήταν κλειστές ή έγιναν τζαμιά [...] Το 1427 ο Τάταρος Αγατζπασλή γκρέμισε τις εκκλησίες της Αγίας Σοφίας, του Αγίου Στεφάνου και της Αγίας Βαρβάρας στη Σουγιάλια με εντολή πάλι του χάνου Ουζμπέκο.³¹³

Η πολιτική της βίαιης καταστολής από την ταταρική ηγεμονική τάξη χαρακτηρίζει κυρίως την πρώτη περίοδο της διακυβέρνησης, καθώς δεν είχε λήξει ακόμη ο αγώνας για την επικράτηση. Είναι πιθανό ότι στο ανώτερο στρώμα των Τατάρων υπήρχε ο φόβος για τις πολιτισμικές αλλαγές που θα έφερνε η όσμωση με ανώτερα πολιτισμικά πρότυπα που επικρατούσαν τότε στην χερσόνησο της Κριμαίας από πληθυσμούς, όπως οι βυζαντινοί ή αυτοί των παροικιών των ιταλικών πόλεων Γένουας και Βενετίας.

Στα ελληνικά χωριά συχνά κατοικούσαν και Τάταροι, όμως γενικά οι δύο λαοί ζούσαν ξεχωριστά. Οι ταταρικοί πληθυσμοί είχαν τις εστίες τους κυρίως στις περιοχές των στεπών της Κριμαίας, αλλά σταδιακά μεταφέρονταν στα παράλια του νότου. «Έτσι αν κατά τον 14-15 αιώνα από τα 32 χωριά στις περιοχές αυτές τα 20 ήταν ελληνικά και 12 ταταρικά ήδη στα τέλη του 18^{ου} αιώνα από τα 63 χωριά τα 23 ήταν ελληνικά».³¹⁴ Επίσης, αν και οι ορεινές κοιλάδες παρέμειναν στην κατοχή των χριστιανών οι Τάταροι διείσδυαν σε στενότερη γειτονία μεταφέροντας την πρωτεύουσά τους το 1428 στην πόλη Μπαχτσισαράι.

Ο σοβιετικός επιστήμων Ι. Σόκολοφ γράφει, ότι οι «κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες διαβίωσης των Ελλήνων αγροτών, οι οποίοι ασχολούνταν με την γεωργία και την κτηνοτροφία ήταν πολύ βαριές. Η γεωργική και κτηνοτροφική ζωή περιβάλλονταν με διάφορους άμεσους ή έμμεσους φόρους, οι οποίοι εισπράττονταν τόσο με βάση το μουσουλμανικό νόμο του κορανίου, όσο και το κρατικό που επέβαλε η εξουσία της Κριμαίας κατά βούληση».³¹⁵

Οι αντιξοότητες του χριστιανικού πληθυσμού της Κριμαίας αυξάνονταν από το γεγονός ότι δεν είχαν καμία προστασία από το νόμο και στο δικαστήριο δεν μπορούσε να βρει βοήθεια ή υπεράσπιση. Την πρωτοβουλία για την καταπίεση των χριστιανών αγροτών την έπαιρναν πολλές φορές και οι ίδιοι οι Χάνοι.³¹⁶

Την γενικά θλιβερή κατάσταση των αγροτών ελληνικής καταγωγής στο χανάτο της Κριμαίας μπορούμε να τη διαπιστώσουμε και από το περιεχόμενο της δημοτικής τους ποίησης, η οποία διασώθηκε ως σήμερα. Ο Φ. Α. Χαρταχάι³¹⁷

³¹³ Κ. Φωτιάδης, «Ο Ελληνισμός της Κριμαίας...», ό.π., σελ. 26.

³¹⁴ Τζούχα, Ιβάν, ό.π., σελ. 28.

³¹⁵ Sokolov I.I., «Mariuplskie...», ό.π., σελ. 301.

³¹⁶ Mourzakievits, «Dor'esenie rossiiskovo rezidenta pri krimskom hane Nikifora ohizdotenii Krim Girea ot 1764». Zapiski Odeskovo odsestva istorii I drevnosti.

³¹⁷ Ο Θεόκτιστος Χαρταχάι, ελληνικής καταγωγής λόγιος, γεννήθηκε το 1836 στο χωριό Τσερντακλή της διοικητικής περιφέρειας της Μαριούπολης. Σπούδασε αρχικά στο Πανεπιστήμιο του Χαρκόβου, μετά του Κιέβου και τέλος της Αγίας Πετρούπολης. Για την συμμετοχή του στις φοιτητικές

σημειώνει ότι «τα τραγούδια των Ελλήνων δεν πρέπει να τα ονομάζουμε καν τραγούδια. Είναι η περιγραφή ανυπόφορων σκηνών και μελαγχολίας – με υπόκωφη φωνή»³¹⁸.

επαναστατικές κινήσεις διώχτηκε από το Πανεπιστήμιο και ρίχτηκε στην φυλακή του Πετροπάβλοβσκ και κατόπιν σε αυτή της Κρονστάδης. Ήταν συνεργάτης του περιοδικού «Σαβρεμένικ» και, όπως υποστηρίζουν κάποιοι μελετητές ήταν γνώριμος με τους Ν.Α. Νεκράσοφ, Ν.Γ. Τσερνισέφσκι, Ν.Α. Ντομπρολιούμποφ. Πήρε μέρος στον λογοτεχνικό κύκλο που σχηματίστηκε γύρω από τον μεγάλο (και εθνικό για τους Ουκρανούς και την σημερινή Ουκρανία) ποιητή Ταράς Σεφτσένκο στα τελευταία χρόνια της ζωής του. Στην Μαριούπολη διατηρείται ως προφορική παράδοση ότι ο Ταράς Σεφτσένκο χάρισε ένα αντίτυπο του έπους του «Κομπζάρ» στο οποίο ιδιοχειρώς έγραψε στίχους που είχε αναγορεύσει η λογοκρισία. Το 1866 το περιοδικό «Βέστνικ Εβρόπι» δημοσίευσε την μελέτη του Θεόκτιστου Χαρταχάι «Ιστορική μοίρα των Τατάρων της Κριμαίας» με πολύ κολακευτικό πρόλογο του σημαντικού ιστορικού Ι. Ι. Κοστομάροφ. Ο Χαρταχάι είναι ο συγγραφέας της μεγάλης μελέτης «Hriastianstvo v Krimii» [Ο Χριστιανισμός στην Κριμαία], η οποία εκδόθηκε τρεις φορές - Συμφερούπολη 1864- και το λογοτεχνικό δοκίμιο «Γυναικεία εξέγερση στην Σεβαστούπολη (1830)», το οποίο δημοσιεύθηκε στο περιοδικό 'Σαβρεμένικ' που εξέδιδε ο Νεκράσοφ.

Από το 1866 έως το 1875 ο Χαρταχάι διδάσκει ως καθηγητής στο 2^ο Γυμνάσιο της Βαρσοβίας. Ταυτοχρόνως δημοσιεύει μια σειρά από παιδαγωγικά άρθρα, το «Ρωσική καλλιγραφία για τα δημόσια σχολεία» καθώς και το «Αναγνωστικό για ανάγνωση για τα δημόσια σχολεία», τα οποία εκδόθηκαν δύο φορές. Το 1875 με δικά του μέσα λειτούργησε στην Μαριούπολη ένα προγυμνάσιο και στις 15 Οκτωβρίου 1876 χάρη στις δικές του ενέργειες ανοίγουν στην πόλη αυτή ένα Γυμνάσιο Αρρένων και ένα Θηλέων. Οι πληροφορίες για την ζωή και το έργο του Θ. Χαρταχάι βρίσκονται στα βιβλία: «Vidaiysiesia Greki-Mariypoltsii» (Επιφανείς Έλληνες-Μαριουπολίτες) του Lev Yaroutski, σελ.9-10, Μαριούπολη 1991

³¹⁸ Θ. Χαρταχάι, «Hriastianstvo ...», ό.π. σελ. 347.

Είναι χαρακτηριστικό ένα τραγούδι, το οποίο καταγράφει ο Χαρταχάι στην μελέτη του, αλλά το αναφέρει και ο Ιβάν Ντζούχα στο βιβλίο του «Η Οδύσσεια των Ελλήνων της Μαριούπολης» (σελ. 44), ότι το άκουσε σε μαγνητοφωνημένη εγγραφή από την μητέρα του Έλληνα ποιητή της Αζοφικής Αντόν Σαπούρμα (δεν αναφέρεται τότε έγινε η εγγραφή, οπωσδήποτε όμως αποδεικνύει την ισχυρή ανάμιξη του πόνου του παιδομαζώματος μεταξύ των χριστιανών της Κριμαίας, καθώς αυτός διατηρήθηκε στην λαϊκή παράδοση έως τον 26^ο αιώνα). Το τραγούδι είναι γραμμένο με κυριλική γραφή στο βιβλίο του Ντζούχα απ' όπου το αντιγράψαμε, και εδώ γίνεται μια προσπάθεια να μεταφερθεί στην ελληνική γραφή, για να καταδειχθεί με μεγαλύτερη σαφήνεια η συγγένεια της διαλέκτου με την ελληνική γλώσσα αλλά και η θεματολογία του τραγουδιού με τα αντίστοιχα όλου του χριστιανικού χώρου που βρέθηκε υπό την οθωμανική εξουσία, αλλά κάνουμε και την μετάφραση στη νέα ελληνική.

Τι κάτισας αρχόντι πουλιά,
Τι βιγλιζίτι!
Δράκοντας ίρτιν στου πεοιβόλι
Κι σουρέβ πουλίτσα.
Δράκοντας εν μπουγιούκ-μπασις,
Άγρους κι μουσουρμάνους.
Έχει του μέγα του φιρμάνι
Μιν του σφράν...
Προστάζι κι σουρέβι
Σουρέβι αρχόντι πουλιά.
Σαράντα πουλίτσα σορίψιν!
Τούτου του καλούσιν εκάμιντου
Εκάμιντου Ασάν-μυρζάς.
Τώρα σέριτι κι πουρπάπι-
Να το σον σαράντα τσάλα,
Τα σαράντα εβγαλάντα-
Πιγάντα στου καράβι.
Για να τουν πάγουν στην Μπόλι
Για νατο' τουρκέβουν.
Σαράντα μαντίσις-μάνις,
Κλαίγουν κι μουργουλιζ' ην

Τι κάθεστε, αρχοντόπουλα,
Τι κοιτάτε!
Δράκος ήλθε στην περιοχή
και μαζεύει αγόρια.
Και αυτός ο δράκος είναι ο Μπουγιούκ πασάς
άγιος και μουσουλμάνος.
Έχει φιρμάνι μέγα
με σφραγίδα
Προστάζει και μαζεύει
μαζεύει τα αρχοντόπουλα.
Σαράντα παιδάκια μάζεψε!
Αυτό είναι το καλό που μας έκανε
ο Ασάν μυρζάς
Τώρα χαιρέται και περπατά
Σκέφτεται να μαζέψει ακόμη σαράντα,
Σαράντα αγόρια βγάλανε
τα στείλανε στο καράβι
να τα στείλουν στην Πόλη
να τα τουρκέβουν.
Σαράντα μανούλες-μάνες
κλαίνε και οδύρονται

Ταυτοχρόνως, όμως εντοπίζονται και δείγματα εκχριστιανισμού των Τατάρων, ιδίως στους πρώτους αιώνες όπου ακόμη δεν έχει σταθεροποιηθεί το Ισλάμ:

«οι Τάταροι δεν ήταν δια τη Σουγδαία μόνον επιδρομείς και κατακτηταί. Ενωρίς πολλοί τούτων εγκαταστάθησαν εις την πόλιν και το σημαντικώτερον, εξεχριστιανίσθησαν. Ρητήν μνείαν του γεγονότος παρέχει και πάλιν το Συναξάριον, όπου αναφέρεται, ήδη τον ΙΓ' αιώνα, η Παρασκευή «τατάρισσα χριστιανή» (+1275) και ο Ιωάννης «χριστιανός τάταρος» (+1276). Το γεγονός ότι ήσαν χριστιανοί σημειούται ιδιαίτερα, διότι το φαινόμενον θα ήτο ακόμη σπάνιον. Πάντως ήδη από του 1258 μαρτυρούνται εν τω Συναξαρίω ονόματα τουρκικά, τα οποία ολοένα πολλαπλασιάζονται»³¹⁹

Μάλιστα ο ταταρικός εκχριστιανισμός είναι τέτοιος που παρατηρούνται και φαινόμενα επιλογής του μοναχικού βίου εκ μέρους των Τατάρων καθώς «εκ της σπουδής των ονομάτων του Συναξαρίου δυνάμεθα να παρακολουθήσωμεν τον εκχριστιανισμόν και την αφομοίωσιν του τουρκοταταρικού στοιχείου από του γηγενούς πληθυσμού. Ούτως, αρχικώς διακρίνομεν την περίπτωσιν Τατάρων, οι οποίοι οι ίδιοι εκχριστιανίζονται, ενίστε δε ασπάζονται το μοναχικόν σχήμα. [...] Τέλος από των αρχών του ΙΔ' αι. απαντά η δευτέρα γενεά χριστιανών Τατάρων εγκατεστημένων εν Σουγδαία αναφέρονται δηλαδή χριστιανοί φέροντες τουρκικά ονόματα και πατρώνυμα χριστιανικά».³²⁰

Στην εκκλησία του χωριού Μπισάλα βρέθηκε επιγραφή με ημερομηνία 1587 για την οικοδόμησιν νέας εκκλησίας στο όνομα του Ιωάννου του Προδρόμου «με την χείρα του ταπεινού Κωνσταντίου, αρχιερέα και επικεφαλής της Γοθτίας, με τον ζήλο, την βοήθεια και σε βάρος του κυρίου Μπινάτ, υιού του Τεμιρίκ, εις μνήμην του και των γονέων του»³²¹ Το όνομα του κτήτωρος μαρτυρεί ότι ο ταταρικός πληθυσμός δεν έμενε ξένος από την διδασκαλία του χριστιανισμού. Ο σεβασμός των Τατάρων, ακόμη και στο κέντρο της εξουσία των χάνων της οικογένειας Γκρίεϊ δεν ήταν κάτι άγνωστο.³²²

Κι στεκιμού δεν πέρουν.
Κλαίγουν κι τα πουλίτσασουν!
Κι άντα τρομάκσιν κι
Δάβιν του καράβι
Τράντα μάνις φουρτσιχάν
Κι δέκα μασεριάχαν!

και σταματημό δεν έχουν
κλαίνε και τα παιδάκια τους!
Και σαν ξεκίνησε
το καράβι
τρίαντα μάνες φουρκίστηκαν
και δέκα μαχαιρωθήκαν.

³¹⁹ Νυσταζοπούλου Γ. Μαρία, «Η εν τη Ταυρική χερσονήσω ...» ό.π., σελ.68-69 και «Είναι λίαν σημαντικόν το γεγονός ότι εν Σουγδαία το τουρκικόν όνομα δεν ήτο ασμβιβαστον προς τον χριστιανισμόν ώστε πολλήκις οι εκχριστιανιζόμενοι να διατηρούν και οι χριστιανοί να λαμβάνουν όνομα τουρκικό (Συναξάριον). Ητο τούτο παραχώρησις εις τον αριθμητικώς ισχυρόν τουρκοταταρικόν παράγοντα, ενώ παραλλήλως ο εκχριστιανισμός και οι επιγαμιαί επέφεραν την σύσφιγγιν των στοιχείων τούτου μετά των Ελλήνων χριστιανών κατοίκων», σελ. 70.

³²⁰ Ο.π.

³²¹ Koulakovskiy, Yulian, «Prosloe Tavridi» kratkii istoritseskii osterk, κεφάλαιο XVII, Κίεβο 1906.

³²² «Ο πληθυσμός των περιχώρων έφυγε αφήνοντας τις κατοικίες του, και στράφηκαν σε προσευχή στην Υπεραγία Θεοτόκη. Υστερα από λίγο καιρό σε ρωγή του βράχου καιόμενο κερί. Σκαλίζοντας σκαλιά και φθάνοντας στο κερί οι άνθρωποι είδαν μπροστά τους την εικόνα της Θεοτόκου, μπροστά από την οποία κείτονταν σκοτωμένοι δράκος. Από την εποχή αυτή η εικόνα, όπως εμφανίστηκε,

Έτσι νεώτεροι, κυρίως, μελετητές εκφράζουν την άποψη της ειρηνικής συμβίωσης ταταρικού και χριστιανικού πληθυσμού.³²³

Συμπερασματικά, όμως, πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι ο ελληνισμός και εν γένει ο χριστιανικός πληθυσμός βρέθηκε σε δυσμενή θέση μετά την κατάκτηση της χερσονήσου από τους Τατάρους, και κυρίως μετά την οθωμανική κυριαρχία. Ακόμη και στην περίπτωση που απομονώσουμε την θετική εξέλιξη της ενσωμάτωσης της Κριμαίας εκ νέου σε ένα γεωπολιτικό σύνολο, αυτό της οθωμανικής αυτοκρατορίας, δεν πρέπει να παραγνωρισθεί ότι έγινε εις βάρος της εξέλιξης που ελάμβανε χώρα στην δυτική Ευρώπη. Ο χριστιανικός πληθυσμός στη Κριμαία, όπως και ολόκληρος ο πρώην βυζαντινός χώρος, εκτός ίσως από μια ελληνική ελίτ στην Πόλη, αναδιπλώθηκε σε μια μακρά περίοδο αυτοάμυνας.

Ο εκπολιτισμός των ταταρικών φύλων δεν ήταν δυνατόν να πάρει πιο γοργές διαστάσεις καθ' ότι κάτι τέτοιο θα απέβαινε εις βάρος της εξουσιαστικής τους ικανότητας. Η διακριτή θέση τους απέναντι στον υπόδουλο πληθυσμό, καθώς και το δουλεμπόριο ήταν καιρία χαρακτηριστικά της ταταρικής κοινωνίας. Η εγκατάσταση ακόμη των ταταρικών κοινοτήτων στα ενδότερα της χερσονήσου, καταδεικνύει την καχυποψία αυτών των απογόνων νομαδικών φύλων απέναντι στην ανοικτή θάλασσα και την έλξη τους προς τις στέπες.

Για τον ελληνισμό υπήρξε πράγματι μια περίοδος δοκιμασιών. Έχασαν την λειτουργία τους ως πυρήνες μεταφοράς των οικονομικών και πολιτισμικών επικοινωνιών ανάμεσα στον κόσμο της Μεσογείου και αυτόν των στεπών και του Καυκάσου, λειτουργίες που ασκούσαν ειδικαίως για σχεδόν δύο χιλιετίες. Ο πληθυσμός αναγκάστηκε να κάνει χρήση της ταταρικής γλώσσας και πολλές ελληνικές περιοχές, πόλεις, όρη και άλλες γεωγραφικές τοποθεσίες άλλαξαν τοπωνύμιο. Κάποιο τμήμα των Ελλήνων ασπάστηκε το Ισλάμ και μάλιστα πήρε μέρος στην δημιουργία πολιτιστικών αξιών της μουσουλμανικής Κριμαίας.³²⁴

Σημαντικό, όμως, τμήμα του βυζαντινού πληθυσμού της Κριμαίας, φαίνεται να διατήρησε την μητρική του γλώσσα, την χριστιανική πίστη, μέρος των παραδόσεών του και τα σύμβολα.

αποτελέσει αντικείμενο λατρείας όλων των χριστιανών. Όταν ο χάνος της Χαντζί Δεβλέτ Γκιρέι βρέθηκε σε πόλεμο με τα αδέρφια του, και αυτός πρόστρεξε στην προστασία της Θεοτόκου. Όταν νίκησε τους ανταγωνιστές του πούλησε δύο άλογα και με τα χρήματα που πήρε διέταξε να φτιάξουν από κέρι δύο μεγάλα λαμπάδες, και οι οποίες μεταφέρθηκαν μπροστά από την θαυματουργή εικόνα της Θεοτόκου. Από τότε κεριά έκαιγαν αδιαλείπτως και οι διάδοχοι του Ντεβλέτ Γκιρέα τήρησαν τη συνήθεια αυτή», Laur. Mezlerus de Kolof, «*Historiarum Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae Scriptorum*» Collectio magna I. (1781), σελ. 201.

³²³ «Η ιστορική παράδοση δεν διατήρησε απευθείας μαρτυρίες για τον χαρακτήρα των σχέσεων των χριστιανών της Κριμαίας με τους Τατάρους, αλλά είναι πολύ πιθανό ότι αυτή ήταν ειρηνική συνύπαρξη» Koulakovskiy, ό.π.

³²⁴ όπως π.χ. το κυριότερο τζαμί του χανάτου της Κριμαίας στην πόλη Ευπατόρια οικοδομήθηκε από Έλληνα αρχιτέκτονα, που είχε εξισλαμισθεί, Dalian I. B., Holin A.I., «*Krimskie Greki –zabitie stranitsi istorii*» [Έλληνες της Κριμαίας –ξεχασμένες σελίδες της ιστορίας] στα υλικά του συνεδρίου «*Greki Ukraini ...*» ό.π., σελ. 36!

γ. Ο ρόλος του ρωσικού κράτους στην μετοίκηση των χριστιανών από την Κριμαία.

Οι εξελίξεις που λαμβάνουν χώρα στην χριστιανική κοινότητα της κριμαϊκής χερσονήσου στα τέλη του 18^{ου} αιώνα καθώς και σε όλη την γεωπολιτική περιφέρεια της Μαύρης Θάλασσας σχετίζονται άμεσα με την ρωσική αυτοκρατορία. Η μετατροπή και διόγκωση του κράτους της Μοσκόβιας σε αυτοκρατορική και τολυεθνική δύναμη σφράγισε την ιστορία των λαών τόσο της ευρωπαϊκής όσο και της ασιατικής ηπείρου.³²⁵

Η σταθερή επέκταση των εδαφών των Ρώσων καθώς και ο αποικισμός των περιοχών που περιέρχονται στην δικαιοδοσία του τσάρου θα δημιουργήσει μια καινοφανή κατάσταση, βασικότερα χαρακτηριστικά της οποίας είναι η επανάκαμψη της ανατολικής ορθοδοξίας ως ηγεμονικής πολιτικής και πολιτιστικής δύναμης και η ταυτόχρονη υποχώρηση του μουσουλμανικού παράγοντα.

Ο συσχετισμός ισχύος, όπως αυτός είχε διαμορφωθεί από τις επελάσεις των μογγολοταταρικών και τουρκικών φύλων και της εγκατάστασής τους στις παρυφές του ασιατικής και ευρωπαϊκής ηπείρου άλλαξε προς όφελος των πληθυσμών που διατήρησαν την χριστιανική τους ταυτότητα.

Η ρωσική επέκταση θα έχει ως ιδεολογικό εξοπλισμό της αποστολής της την αποκατάσταση της χριστιανικής πίστης στον κόσμο. Ιδιαίτερος δε για τους ορθοδόξους λαούς που βρίσκονται υπό την μουσουλμανική δουλεία η ρωσική πολιτική θα αναδειχθεί ως η απελευθερωτική δύναμη που θα αποκαταστήσει την τάξη που διαταράχτηκε με την πτώση του Βυζαντίου.

Αποτελεί αναμφισβήτητο γεγονός ότι τόσο το πριγκιπάτο της Μόσχας όσο και η ρωσική αυτοκρατορία βιώνουν εξαιρετικά έντονα αυτήν την αίσθηση της κληρονομικής συνέχειας από την βυζαντινή αυτοκρατορία.³²⁶ Στην εδαφική της εξάπλωση από την αμερικανική ήπειρο έως και την Κεντρική Ευρώπη και από την Κεντρική Ασία μέχρι τη βόρεια θάλασσα, η βυζαντινή συνέχεια, ιδεολογικά

³²⁵ Από τη εποχή του Ιβάν του Τρομερού τον 16ο αιώνα το μικρό πριγκιπάτο της Μοσκόβιας κατορθώνει όχι μόνον να συγκέντρωσει σε ένα κράτος τα διάφορα σλαβικά φύλα της ανατολής αλλά να διεκδικήσει με αξιόλογη επιτυχία την ηγεμονία απέναντι στους μουσουλμανικούς πληθυσμούς οι οποίοι επεκτείνονταν από την Σιβηρία έως τον Βόλγα, τις βόρειες ακτές της Κασπίας, τον Καύκασο, την σημερινή νότια Ουκρανία και την Κριμαία.

³²⁶ Χαρακτηριστικός είναι ο θρύλος της "λευκής καλύπτρας" (Skazanie o Belom Klobuke) όπου σύμφωνα με αυτόν ο πάπας της Ρώμης Σύλβεστρος έλαβε ως δώρο από τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο, μετά τον προσηλυτισμό του, μία λευκή καλύπτρα μοναχού. Η συμβολική και θαυματουργή αξία της καλύπτρας αγνοήθηκε στη Ρώμη, ύστερα από τη βασιλεία του αυτοκράτορα Καρούλ [Καρλομάγνος] και τη θητεία του πάπα Φορμόζου. Στη συνέχεια η καλύπτρα στάλθηκε στην Κωνσταντινούπολη από τον τελευταίο ορθόδοξο πάπα και την παρέλαβαν ο αυτοκράτορας Ιωάννης Καντακουζηνός και ο Πατριάρχης Φιλόθεος, που προβλέποντας την επικείμενη πτώση της Νέας Ρώμης, έστειλαν την καλύπτρα στον αρχιεπίσκοπο Βασίλειο Καλίκα του Νοβγκορόντ (1330-1352). Το συμπέρασμα οδηγεί στο θέμα της «Τρίτης Ρώμης»: «Όλα τα βασίλεια θα ενωθούν πάλι στο μοναδικό βασίλειο της Ρωσίας», όπου θα ιδρυθεί και Πατριαρχείο.

συγκροτημένη ως μεσσιανική αποστολή, προσέδιδε τα εχέγγυα της νομιμότητας, που κληροδότησε το καταλυμένο από το Ισλάμ βυζαντινό κράτος.

Παράλληλα η ρωσική επέκταση προς το νότο αποτελούσε και μια επιδίωξη υπαγορευμένη από την ίδια την ανάγκη κρατικής επιβίωσης. Παρά την απόκτηση τεραστίων εκτάσεων προς ανατολάς και προς βορρά, το όλο οικοδόμημα έμοιαζε να πνίγεται από την έλλειψη θαλασσιών διαύλων επικοινωνίας. Για την Ρωσία ο Βόρειος Παγωμένος Ωκεανός, η θάλασσα της Βαλτικής και ο Ειρηνικός Ωκεανός δεν ήταν η ενδεικνυόμενη λύση, λόγω των κλιματολογικών συνθηκών. Οι διέξοδοι που απέμεναν ήταν είτε στον Ινδικό Ωκεανό, όπου εκεί κυριαρχούσε η Βρετανία, είτε προς την Μεσόγειο.³²⁷

Ταυτοχρόνως, οι μουσουλμανικές δυνάμεις που εκτεινόταν σε όλη την νότια ζώνη αποτελούσαν πάντοτε πηγή προβλημάτων για όλους τους χριστιανικούς πληθυσμούς που βρίσκονταν βορείως της Κασπίας και της Μαύρης θάλασσας.

Εντούτοις, θα ήταν λανθασμένος ένας δογματικός χαρακτηρισμός της ρωσικής εμμονής στην βυζαντινή συνέχεια ως αυθαίρετου ιδεολογήματος στην υπηρεσία του κρατικού ιμπεριαλισμού.

Οι παραδόσεις του Βυζαντίου αποτέλεσαν για αιώνες τις κινητήριες δυνάμεις του ρωσικού πολιτισμού, όπως επίσης και την αφορμή των σημαντικότερων του εσωτερικών διενέξεων: «...οι Ρώσοι έγιναν καλοί μαθητές στις όψεις εκείνες της χριστιανικής πίστης, που απαιτούν διαισθητική εμπειρία της αλήθειας και της ομορφιάς. Τον 11 ο αιώνα ήδη ο άγιος Αντώνιος του Κιεβου έμαθε τις παραδόσεις του αθωνιτικού μοναχισμού και ο άγιος Θεοδόσιος εισήγαγε στη Ρωσία το μοναστικό τυπικό του αγίου Θεοδώρου του Στουδίτου. Η ομορφιά της βυζαντινής λειτουργίας κατάκτησε αμέσως τους Ρώσους και έμαθαν την τέχνη του ψηφιδωτού,

³²⁷ «Αλλ' η αυτοκρατορία του Πέτρου του Μεγάλου είχε από γεωγραφικής απόψεως σπουδαιότατον μειονέκτημα: εστερείτο ελευθέρως εξόδου προς την θάλασσαν. Αφ' ενός μεν η Βαλτική, εις ην έφθασεν η Ρωσσία επί Πέτρου του Μεγάλου, παγώνει ενίοτε τον χειμώνα αφ' ετέρου η εκ ταύτης έξοδος ελέγχεται υπό των δύο σκανδιναβικών κρατών, της Σουηδίας και της Δανίας ήτις κατείχε μέχρι του 1814 και την Νορβηγίαν. Εξ άλλου, δια να φθάση τις εκ της μεσημβρινής Ρωσσίας εις την Μεσόγειον, αναγκάζεται, διασχίζων τον Ευξείνιον, να διέλθη διά των Στενών του Βοσπόρου και του Ελλησπόντου. Οι Σουλτάνοι όμως, αφ' ης, τελευταίοντος του ΙΕ' αιώνος, έγιναν κύριοι σχεδόν όλων των παραλίαν του Ευξείνου και απέκτησαν βραδύτερον και εμπορική ναυτιλίαν θεδώρησαν την Μαύρην θάλασσαν ως τουρκικήν λιμνην [...] Συνεπώς σπουδαίον μέλημα των Ρώσων κυβερνητών υπήρξε κατά πρώτον λόγον να αποβούν κύριοι των βορείων παραλίαν του Ευξείνου, τούτου δε επιτευχθέντος, να αποκτήσουν και ελευθέραν έξοδον εκ του Ευξείνου προς το Αιγαίον.», Μ. Θ. Αίσκαρης, *Το Ανατολικόν Ζήτημα 1800-1923*, τ. Α' (1800-1878) σελ. 12 και πής:

«Στις συνθήκες ανάπτυξης των εμπορευματο-χρηματικών σχέσεων και διεύρυνσης των εμπορικών ανταλλαγών, οι Ρώσοι τέφλικάδες δεν μπορούσαν να μένουν αδιάφοροι απέναντι στο ζήτημα του που και με ποιο τρόπο θα πωλήσουν τα προϊόντα των νέων κτημάτων τους στις νότιες στέπες. Με την επίλυση του προβλήματος αυτού συνδεόταν ένας πολύ σημαντικός οικονομικός στόχος, ο οποίος συνίστατο στην έξοδο στη Μαύρη Θάλασσα για την εξαγωγή των αυξανόμενων αγροτικών και βιομηχανικών προϊόντων της Ρωσίας. Άρα η πρόσβαση της στη Μαύρη Θάλασσα ήταν απαραίτητη για να επικοινωνεί με τη Δύση και με μια στεριά χώρας του Νότου. Ωστόσο η ανατολική αυτή πολιτική της Ρωσίας συνέπεσε με τα ιδεώδη του αγώνα για τα εθνικά δίκαια και αντικειμενικά έπαιξε προοδευτικό ρόλο στην απελευθέρωση των βαλκανικών λαών και στη δημιουργία του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους». Αυγητίδης Κώστας, «Οι Έλληνες της Οδησού και η επανάσταση του 1821», αφιέρωμα στα 200 χρόνια από την ίδρυση της Οδησού (1794-1994), σελ. 31.

της τοιχογραφίας και της διακόσμησης χειρογράφων [...] Με τη γλώσσα της λειτουργίας της και της τέχνης της, με τη συμπαντική σημασία των διαφόρων μυστηρίων και αγιασμών της (η ευλογία του νερού, της συγκομιδής, των καρπών, των σπιτιών και των πλοίων), που επικύρωναν ότι όλες οι μορφές της προσωπικής και της κοινωνικής ζωής, σε όλες τις διαστάσεις τους, ήταν δυνατό να περιληφθούν στη Βασιλεία του Θεού, η ορθόδοξη πίστη του Βυζαντίου ήταν προσιτή και ελαστική αρκετά ώστε να γίνει "παιδεία" όμοια κατανοητή στη Ρωσία από τους διαβασμένους και τους απλούς ανθρώπους». ³²⁸

Η ροπή της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής προς την επέκτασή της ανάμεσα στους χριστιανικούς λαούς της ανατολής αποτελούσε μια φυσιολογική συνέχεια της αντίληψης της ένταξης σε ένα ευρύτερο σύνολο κοινής θρησκευτικής και πολιτισμικής ενότητας, καθώς «οι Ρώσοι δέχτηκαν την ιδέα ότι πολιτιστικά, πολιτικά και θρησκευτικά, ανήκαν σε μια ευρύτερη, οικουμενική κοινότητα». ³²⁹ Αυτή η ευρύτερη κοινότητα, η οποία κατά τον Β. Ομπολένσκι χαρακτηρίστηκε ως «Βυζαντινή Κοινοπολιτεία» ³³⁰, αποδέχθηκε τον ρωσικό ηγεμονικό ρόλο στην βάση της ομόδοξης ταυτότητας. Ο τύπος της σχέσης μεταξύ του χριστιανικού κόσμου της ανατολής και της ρωσικής αυτοκρατορίας δίνει και τις απαντήσεις στις συγκεκριμένες συμπεριφορές που συναντάμε στην δεδομένη εποχή.

Ο βασικός αντίπαλος της ρωσικής πολιτικής παρέμενε η οθωμανική αυτοκρατορία. Το εχανές αυτό μόρφωμα βρισκόταν ήδη από τον 17^ο αιώνα σε μόνιμη κρίση και χαρακτηριζόταν ως ο «μεγάλος ασθενής». Ήταν φανερό ότι σε μια μελλοντική ιστορική συγκυρία θα κατέρρεε από τα κτυπήματα μιας εκ των χριστιανικών δυνάμεων της Ευρώπης. Αυτή, όμως, η αμοιβαία καχυποψία μεταξύ των υποψηφίων «εταλεστάων» της παρέτεινε τελικώς τον βίο του οθωμανικού κράτους για μερικούς ακόμη αιώνες καθιστώντας πιο σύνθετη την διαδικασία δημιουργίας εθνικαπελευθερωτικών επαναστάσεων που θα ξεσπάσουν στα εδάφη της οθωμανικής δικαιοδοσίας. Τα υποδουλωμένα χριστιανικά έθνη θα αποτελέσουν, για δύο περίπου αιώνες, τα επαναστατικά υποκείμενα των ανακατατάξεων που πραγματοποιούνται σε όλες τις φάσεις της διάλυσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Στην όλη αυτή ιστορική διαδικασία θα δοθεί ο χαρακτηρισμός «ανατολικό ζήτημα». ³³¹ Στα πλαίσια του «ανατολικού ζητήματος» πρέπει να ενταχθεί και η

³²⁸ Μένεντορφ Ιωάννης, «Βυζάντιο και Ρωσία, Μελέτη των βυζαντινο-ρωσικών σχέσεων κατά τον 14^ο αιώνα», σελ. 51-52.

³²⁹ Ο.π. σελ. 360.

³³⁰ Obolensky Dimitri, «The Byzantine Commonwealth...», ό.π.

³³¹ Το «Ανατολικόν Ζήτημα» θα αποτελέσει αντικείμενο ανάλυσης στο Μ. Θ. Λάσκαρης, *Το Ανατολικόν Ζήτημα...* ό.π., όπου παρατίθεται και η έως τότε υπάρχουσα για το ζήτημα βιβλιογραφία. Στα ρωσικά υπάρχουν στο Βουχαρόν D., «Η Ρωσία και Τουρκία» (Αγ. Πετρούπολη 1878), και S. Zigarev, «Η ρωσική πολιτική εις το ανατολικό ζήτημα». Σημαντική είναι και η εργασία του Édouard Driault, *Το Ανατολικό Ζήτημα, από τις αρχές του έως τη συνθήκη των Σεβρών*. Πιο πρόσφατες εργασίες είναι οι: M. S. Anderson, «The Eastern Question», 1774-1923» (1966), A. J. Toynbee, «The

μετακίνηση του χριστιανικού πληθυσμού από την Κριμαία, παρά το γεγονός ότι η ηγεμονία της περιοχής είναι τυπικά ταταρική, καθώς στην πραγματικότητα το χανάτο επιβιώνει και δρα υπό την καθοδήγηση της Πύλης.

Επιπλέον, το επεισόδιο αυτό αποτελεί ταυτοχρόνως και μέρος της ευρύτερης σύγκρουσης του ελληνισμού με το Ισλάμ, όπως αφετηριακά ορίζεται από τις μάχες του Ματζικέρτ και Μυριοκεφάλου, και εκδηλώνεται σε όλες σχεδόν τις περιοχές κατοίκησης του ελληνισμού, παρά τις όποιες διαφοροποιήσεις στις γεωγραφικές και κοινωνικές συνθήκες.

Ο ρόλος της ρωσικής πολιτικής στα «ελληνικά πράγματα» θα είναι καθοριστικός. Η ρωσική προσήλωση στην βυζαντινή συνέχεια σήμαινε και ταύτιση με τους ελληνικούς στόχους της απελευθέρωσης, πολλές φορές μάλιστα ξεπερνώντας και τις δυνατότητες του ίδιου του ελληνικού πληθυσμού.³³²

Είναι πράγματι φανερό ότι «... οι χριστιανοί της Βαλκανικής δεν ήταν διατεθειμένοι να διακινδυνεύσουν, πριν οι Ρώσοι καταφέρουν το πρώτο και αποφασιστικό πλήγμα εναντίον των Τούρκων. Είχαν αποκτήσει πικρή πείρα παρόμοιας συνεργασίας και εύλογα ήταν διστακτικοί. Οπωσδήποτε η απογοήτευση των βαλκανικών λαών και ιδίως των Ελλήνων ήταν βαθύτατη. Παρ' όλα αυτά οι χρησιμοί και οι προσητέιες έμειναν ριζωμένες στις ψυχές τους και δε έπαψαν να τους θερμαίνουν: το όνειρο της μελλοντικής απελευθέρωσης από τους Ρώσους δεν έσβησε σε όλο τον ελληνικό χώρο».³³³

Η ρωσική γιγάντωση και η επιθετική της εξωτερίκευση θα αλλάξει και τους προσανατολισμούς του υπόδουλου ελληνισμού. Πλέον η αναμονή της ρωσικής καθόδου στον νότο θα είναι κοινός πόθος, με σχεδόν μεταφυσικές διαστάσεις³³⁴, αντίθετα από τις προσδοκίες για βοήθεια από τις δυτικές δυνάμεις, στις οποίες είχε στραφεί από τον 14^ο ήδη αιώνα.

Όλος ο 18^{ος} αιώνας θα χαρακτηριστεί από αυτήν την προσμονή, η οποία θα αποκτήσει πρακτική εφαρμογή, καθώς η ρωσική ηγεσία θα αποφασίσει να χρησιμοποιήσει ενεργά το «ελληνικό χαρτί» στα σχέδιά της. Αυτό θα συμβεί τόσο με την ενίσχυση των επαναστατικών κινήσεων του ελληνισμού στον οθωμανικό χώρο όσο και με την πρόσκληση και την παροχή βοήθειας στους Έλληνες που αποφάσιζαν να μετεκίσουν στην Ρωσική Αυτοκρατορία

Western Question in Greece and Turkey» (1970), D. Djordjevic και S. Fischer-Galati, «*The Balkan Revolutionary Tradition*» (1981).

³³² «...για να δημιουργήσουν επαναστατικές εστίες [οι Ρώσοι] κινητοποίησαν πράκτορες εφοδιασμένους με πολλά χρήματα», «*Ιστορία του ελληνικού έθνους*», τομ. ΙΑ', σελ. 60-61 και 89.

³³³ Ο.π., σελ. 58.

³³⁴ Χαρακτηριστικό το δημοτικό τραγούδι της εποχής:

«Ακόμα τουτ' την άνοιξη,
ραγιαδες, ραγιαδες,
τούτο το καλοκαίρι,
καυμένη Ροῦμελη,
ώσπου να 'ρθει ο Μόσκοβος,
να φέρει το σφερί...!»

Το όραμα της αποκατάστασης μιας χριστιανικής βυζαντινής επικράτειας με την απελευθέρωση των Ελλήνων, αποτελούσε μια ιδέα που φαίνεται να δαμάσκει την ρωσική ηγεσία ήδη από τα τέλη του 17^{ου} αιώνα.

Ο Πέτρος Α΄ μιλούσε συχνά για την Ελλάδα, προτείνοντας μάλιστα να καταληφθεί η Κωνσταντινούπολη, ακόμη και η Ρούμελη, για να απελευθερωθεί ο ελληνικός λαός,³³⁵ και ευνόησε την έλευση Ελλήνων στην αυτοκρατορία δίνοντας ειδικά προνόμια.

Στις αρχές του 18^{ου} αιώνα κέντρο της δραστηριότητας των Ελλήνων αναδεικνύεται η πόλη του Νιέζιν, στην δυτική Ουκρανία. Ο Πέτρος Α΄ φρόντισε να ενισχύσει την δραστηριότητα του ελληνικού στοιχείου καθιστώντας την πόλη ως εμπορική πύλη μεταξύ της βαλκανικής χερσονήσου και της ρωσικής αυτοκρατορίας: «Στις 11 Μαρτίου 1710 ο αυτοκράτορας Πέτρος ο Α΄ απάλλαξε τους Έλληνες από την επισταθμία (απάλλαξε τα σπίτια των Ελλήνων από τους στρατιώτες που ζούσαν εκεί), τους έδωσε κάρτα και δικαίωμα στην ιδιοκτησία. Και όλα αυτά ως ανταμοιβή για την επιμέλεια και αφοσίωση τους. Στους Έλληνες επιτρεπόταν να προσφύγουν με έφεση για τις υποθέσεις τους κατευθείαν στον διοικητή».³³⁶

Τα προνόμια αυτά προς στους Έλληνες του Νιέζιν μπορούν να θεωρηθούν και προοίμιο αυτών που θα απολαμβάνουν και οι Έλληνες που θα εγκατασταθούν αργότερα στις βόρειες ακτές της Αζοφικής, στην Οδησό, στην Κριμαία, το Ταγκαρόγκ κ.λπ.

Η συγκεκριμένη πολιτική θα συνεχισθεί και μετά τον Πέτρο τον Α΄ ενώ η μέγιστη ορμή της θα εκδηλωθεί κατά την περίοδο που στον τσαρικό θρόνο βρίσκεται η Αικατερίνη Β΄.³³⁷ Στο διάστημα αυτό, εντείνεται η πίεση στην οθωμανική αυτοκρατορία, επιτυγχάνεται περαιτέρω σύσφιξη των χριστιανικών πληθυσμών της με την Ρωσία και εποικίζεται συγκροτημένα με χριστιανικό πληθυσμό όλη αυτή η τεράστια έκταση που ονομάστηκε Νέα Ρωσία (σημερινή νότια και ανατολική Ουκρανία).

³³⁵ Το 1709 χαρακτήκε στο Άμστερνταμ προσωπογραφία του Πέτρου Α΄ με την επιγραφή «Πέτρος Ρωσογαϊκών αυτοκράτωρ», Ι. Κορδάτος, «Ιστορία...» ό.π., τ. 9, σελ. 199.

³³⁶ Storozevski N.K., «Nezinskiye greki», Κίεβο 1863, σελ. 7. Μια μικρή παρουσίαση του ελληνισμού στο Νιέζιν κάνει και ο Σουκράτης Αγγελίδης στο «Ιστορία των Ελλήνων της Νιέζιν Ουκρανίας».

³³⁷ «Σχεδόν αμέσως μετά την άνοδό της στο θρόνο (1762), η τσαρίνα Αικατερίνη Β΄ τράβηξε και πάλι την προσοχή της Ευρώπης πύων στο Ανατολικό ζήτημα και υποστήριξε πως θα το λύσει πάραυτα. Αν και γερμανικής καταγωγής, η Αικατερίνη Β΄ υποστήριξε θερμά τα συμφέροντα της ορθοδοξίας, κάτω από τα οποία έκρυβε τις δικές της φιλοδοξίες. Χωρίς θρησκευτικούς φανατισμούς, "φιλόσοφος" η ίδια και σε συνεχή επικοινωνία με τους Γάλλους φιλοσόφους, τσαρίνα κατάφερε να αναβιώσει σε όλες τις χώρες των Βαλκανίων τον παλαιό Έθλο, σύμφωνα με τον οποίο η Οθωμανική αυτοκρατορία θα καταστρεφόταν από ένα ξανθό λαό του Βορρά: παρουσιάστηκε στους χριστιανούς με το βυζαντινό σταυρό στο χέρι, ελπίζοντας πως μ' αυτό τον τρόπο θα τους ξεσηκώσει μαζίκ». », Edouard Driault, Το Ανατολικό Ζήτημα, από τις αρχές του έως τη συνθήκη των Σεβρών, σελ. 170.

Μάλιστα η αυτοκράτειρα φέρεται να βάζει σε εφαρμογή το λεγόμενο «ελληνικό σχέδιο», που είχε συλλάβει σε γενικές γραμμές ο Πέτρος Α'.³³⁸ Ο στόχος του σχεδίου ήταν η αντικατάσταση της οθωμανικής αυτοκρατορίας από μια ελληνική, της οποίας τον έλεγχο θα τον είχε η τσαρική οικογένεια.

Τα στάδια του σχεδίου ήταν:

- να κερδίσει με τη πολιτική της ένα μεγάλο τμήμα της οθωμανικής αυτοκρατορίας

- να εμφανίζεται ως η προστάτιδα δύναμη των χριστιανών της οθωμανικής αυτοκρατορίας, που ως επακόλουθο θα είχε την αδυναμία των δυτικών χριστιανικών δυνάμεων να παρέμβουν αποτρεπτικά στη προσπάθεια απελευθέρωσης των χριστιανών από τον μουσουλμανικό ζυγό και

- την δημιουργία ενός κράτους στα όρια της παλαιάς Βυζαντινής αυτοκρατορίας, το οποίο θα αποτελούσε στην πραγματικότητα μια συνέχεια της ρωσικής αυτοκρατορίας. Γι' αυτό τον λόγο και η Αικατερίνη προετοίμαζε τον εγγονό της ως μελλοντικό αυτοκράτορα του νέου αυτού κράτους.

Το μεγαλεπήβολο αυτό σχέδιο δεν ήταν βέβαια δυνατόν να εγκριθεί από τις δυτικές δυνάμεις, την Αγγλία, την Γαλλία, και την Αυστρία. Η απλή χριστιανική αλληλεγγύη δεν μπορούσε να αμβλύνει την πίσση της εκπλήρωσης των ιδίων συμφερόντων. Εντούτοις, το σχέδιο θα δημιουργήσει το πλαίσιο πάνω στο οποίο θα κινηθεί η Ρωσία στα επόμενα χρόνια, δίνοντας την δυνατότητα στους χριστιανικούς πληθυσμούς να αποκομίζουν κέρδη με το τέλος κάθε ρωσοτουρκικού πολέμου.

Αποτέλεσμα των ενεργειών της Αικατερίνης και του ρωσικού κράτους θα είναι η ελληνική εξέγερση του 1770, τα λεγόμενα ορλωφικά, μεσούντος του ρωσοτουρκικού πολέμου 1768-1774. Η εξέγερση θα έχει τραγική κατάληξη για τον ελληνικό πληθυσμό, αλλά θα αποτελέσει μια δοκιμασία που θα προετοιμάσει την παλιγγενεσία του 1821.³³⁹

³³⁸ «Στην πρώτη του μορφή, που ανάγεται στο έτος 1772, το Ελληνικό σχέδιο δίνει στη Ρωσία το ανατολικό κομμάτι των Βαλκανίων, τη Μολδαβία, τη Βλαχία, τη Βουλγαρία, τη Ρωμυλία και τη Θράκη, με την Κωνσταντινούπολη και τα Δαρδανέλια: στην Αυστρία, το δυτικό κομμάτι των Βαλκανίων, τη Σερβία, τη Βοσνία, την Ερζεγοβίνη, την Αλβανία και τη Μακεδονία έως το Μοριά. Στην τελική του μορφή το 1781, περιλαμβάνει το σχηματισμό δύο χριστιανικών κρατών: της Μολδοβλαχίας, τον ηγεμόνα της οποίας θα διάλεγαν αργότερα, και της Ελληνικής αυτοκρατορίας, με έδρα την Κωνσταντινούπολη και ηγεμόνα τον Κωνσταντίνου, δευτερότοκο εγγονό τα Αικατερίνης Β', με την προϋπόθεση ότι αυτό το αυτοκρατορικό στέμμα θα παρέμενε για πάντα χωριστό από το στέμμα της Ρωσίας. Η τσαρίνα θα έπαιρνε μόνον το Οτσακώφ και τη μικρή Ταταρία, που εκτείνεται ανάμεσα στον Μπουγκ και το Δνεπέρο, μαζί με δύο νησιά του Αιγαίου για τις ανάγκες του εμπορίου της. Η Αυστρία θα είχε την Μικρή Βλαχία ως τον Αλούτα το Βιδίνιο, την Ορδοβα, το Βελιγράδι [...] και επιπλέον ολόκληρη την ακτή της Αδριατικής ως τη δεξιά γραμμή του Βελιγροδίου στην εκβολή του Δρίνου και τη λίμνη Σκούταρι, δηλαδή τη Βοσνία και την Ερζεγοβίνη, που είχε στην κατοχή της από τότε. Η Βενετία θα αποζημιωνόταν για όσα θα έχανε από την Δαλματία με την παραχώρηση του Μοριά, της Κρήτης και της Κύπρου.», ό.π., σελ. 187.

³³⁹ Κοντογιάννη Παντελή, «Οι Έλληνες κατά τον πρώτον επί Αικατερίνης της Β' Ρωσοτουρκικόν πόλεμον» (17868-1774), 1903, και

Γ. Κόλια, «Οι Έλληνες κατά τον δεύτερον επί Αικατερίνης της Β' Ρωσοτουρκικόν πόλεμον 1787-1792», 1940.

Η ρωσική παραίνεση για επαναστατικές πράξεις εναντίον της Τουρκίας ιδεολογικά χρησιμοποιεί όρους θρησκευτικής συγγένειας, αποδεικνύοντας ότι η πίστη των χριστιανών συμπυκνώνει τα στοιχεία της ταυτότητάς τους και αποτελεί τον ισχυρότερο ενοποιητικό τους δεσμό.³⁴⁰

Τα γενικά αυτά χαρακτηριστικά που προαναφέρθηκαν ισχύουν *mutatis mutandis* και για το ταταρικό χανάτο, το οποίο είναι υποτελές στην Πύλη, καθώς και τον χριστιανικό πληθυσμό, ο οποίος κατοικεί στα όριά του.

Παρά το γεγονός ότι για την χερσόνησο της Κριμαίας δεν υπάρχουν στοιχεία που να καταδεικνύουν ότι αποτελούσε χώρο εκτεταμένης διαβίωσης σλαβικών φύλων, εντούτοις η αρχαιοσλαβική ιστορία συνδέει άμεσα την περιοχή με το πρώτο κράτος των Ρως. Η βάπτιση ως χριστιανού του ηγεμόνα του πριγκιπάτου του Ρους του Κιέβου Βλαδίμηρου στην Χερσόνα της Ταυρίδας το 988 και ο γάμος του με την αδελφή του αυτοκράτορα του Βυζαντίου Άννα³⁴¹ αποτελεί γεγονός εξέχουσας σημασίας, καθώς επανακαθόριζε ριζικά την ιστορία των Σλάβων της ανατολικής Ευρώπης. Οι Ρώσοι γίνονταν ομόδοξοι των Βυζαντινών και ο χώρος, όπως και η χρονολογία αυτή, θα παραμείνουν στην συλλογική τους συνείδηση ως αφετηριακό σημείο στις σχέσεις τους με τον ελληνικό χριστιανικό κόσμο. Για τους κατοπινούς αιώνες η συνοδοιπόρηση αυτή θα επιδράσει και στις γεωπολιτικές εξελίξεις, μέρος των οποίων αποτελούν τα διαδραματιζόμενα στα τέλη του 18^{ου} αιώνα στην Κριμαία.

Η υπόμνηση δε του γεγονότος αυτού δημιουργούσε έναν άμεσο ιδεολογικό και ψυχολογικό σύνδεσμο μεταξύ των χριστιανών της Κριμαίας και των Ρώσων, μια κοινή αναφορά που ενδυνάμωνε έτι περαιτέρω την ήδη αναφερόμενη στενή σχέση μεταξύ του συνόλου των χριστιανών που υπάγοντο σε ισλαμική διοίκηση.

Αντιθέτως, μεταξύ της Ρωσίας και των Τατάρων τόσο της Κριμαίας όσο και των άλλων περιοχών³⁴² οι σχέσεις ήταν επί αιώνες ανταγωνιστικές. Κατά την περίοδο του ταταρικού χανάτου πραγματοποιούνται συχνές επιδρομές στην

³⁴⁰ Είναι χαρακτηριστικό από αυτή την άποψη η επιστολή του Αλέξη Ορλώφ το 1770 προς τους Έλληνες της Πελοποννήσου για να τους πείσει για την αναγκαιότητα του ξεσηκωμού: «[...] Γνωστόν είναι εις όλον τον κόσμον, πόσον πάσχει η αγία του Χριστού Εκκλησία και πόσον βασανίζονται από το άπιστον γένος των Τούρκων οι ομόπιστοί μου Ρωμαίοι... Και διά να σβύσσει το όνομα του Χριστού και από αυτά τα μέρη καθώς το έβρυσαν και εις όλην την Αίγυπτον, Αραβίαν, Αφρικήν και Ανατολήν μεταχειρίζονται κάθε είδους τυραννίας και ασπλαχνίας... Ωστε δι' όλας αυτάς τας τυραννίας και βασάνους πολλί ολιγόπιστοι φεύθ' Εις Ρούμηλην, Μωρέαν, Κρήτην και άλλους διαφόρους τόπους επρόδωκαν το όνομα του Χριστού αλλάζοντες την πίστιν τους... τέτοια ευκαιρία επιτυχάνουσα η ευσεβέστατη βασιλίσαά μας έβαλε σκοπόν αμετάθετον να ελευθερώση όλους τους ομοπίστους μας χριστιανούς από την σκληριά των απίστων... [...] Όποιος δε πάλιν δεν βοηθήση τούτο το αγιον έργον, όχι μοναχά πιά άτιμος και θέλει νομιζεται από τους άλλους Χριστιανούς, ωσάν προδότης του Χριστού και πατριδος αλλά ακόμη θέλει χάση και την ευτυχίαν του και ζημωθή την ανταμοιβήν οπού ήθελε κάμη η βασιλίσα...» Κοντογιάν-η Παντελή, «Οι Έλληνες...» ό.π., σελ. 462-464.

³⁴¹ Φειδάς Βλάσης, «Εκκλησιαστική Ιστορία της Ρωσίας (988-1988)» σελ. 38.

³⁴² Το κράτος της Χρυσής Ορδής θα δημιουργήσει διάδοχα κράτη, με επικεφαλείς χάνους που θα διεκδικήσουν την ηγεμονία όχι μόνον στην σημερινή νότια Ρωσία αλλά και βορειότερα. Τα χανάτα ήσαν του Καζάν, της Κριμαίας, του Κασίμ και του Αστραχάν.

Πολωνία και την Ρωσία για αρπαγή ανθρώπων για δουλεμπόριο, την ραχοκοκαλιά της οικονομίας του χανάτου.³⁴³

Ακόμη και μετά την πτώση του Καζάν το 1552, όταν καταλύθηκε το κράτος των Τατάρων του Βόλγα και κύριων κληρονόμων της Χρυσής Ορδής, οι επιδρομές στην Μοσκόβια συνεχίζονταν φθάνοντας το 1571 μέχρι τα περίχωρα της Μόσχας. Στα τέλη του 17^{ου} αιώνα οι Τάταροι της Κριμαίας συνάπτουν μία συμφωνία με την Πολωνία εναντίον του πριγκιπάτου της Μοσκόβιας, καθιστώντας σαφές ότι επεδίωκαν πλέον να αντικαταστήσουν, μετά την πτώση του Καζάν, την απολεσθείσα εξουσία της Χρυσής Ορδής. Μόνο στις αρχές του 18^{ου} αιώνα, την εποχή του τσάρου Πέτρου του Α΄, έπαψε η ρωσική κυβέρνηση να πληρώνει λύτρα για την επιστροφή των σκλάβων που είχαν συλληφθεί από τους Τατάρους.

Αυτές, όμως, οι επιδρομές για την απόκτηση σκλάβων προκαλούσαν μεγάλη αναστάτωση στην ανάπτυξη της γεωργικής παραγωγής στην ουκρανική στέπα. Επιπροσθέτως, με τις ταταρικές εισβολές και η γεωγραφική θέση του χανάτου εγλόβιζε την ρωσική οικονομία και τη στρατιωτική της επέκταση και ο έλεγχος των νοτιών ακτών της Ουκρανίας παρεμπόδιζε την ναυτική παρουσία της Ρωσίας στην Μαύρη Θάλασσα.

Η στρατηγική σπουδαιότητα της χερσονήσου της Κριμαίας στο ρωσικό εμπόριο και το ναυτικό πρόγραμμα έπεισαν την ρωσική κυβέρνηση ότι ήταν αναγκαίο να κατακτήσει το χανάτο. Το 1687 και ξανά το 1689, ο πρίγκιπας Βασίλειος Γκολίτσιν πραγματοποίησε ανεπιτυχείς εκστρατείες εναντίον του Χανάτου. Παρ' όλες τις δύο αυτές ήττες, μόλις επτά έτη αργότερα το 1696 ο Πέτρος ο Α΄, νίκησε τους Τατάρους και κατέλαβε το λιμάνι Αζόφ. Η επιτυχία του, όμως, κράτησε για λίγο γιατί κατά την διάρκεια του ρωσοτουρκικού πολέμου 1710-1711, οι Τάταροι κερδίζουν πάλι το Αζόφ. Θα περάσουν άλλα 75 χρόνια μέχρι που να καταληφθεί τελειωτικά το ταταρικό χανάτο.³⁴⁴

Το 1736-1737, Κατά την διάρκεια του πολέμου με την Τουρκία, ρωσικός στρατός εισήλθε στην χερσόνησο και για πρώτη φορά στην Κριμαία βρέθηκαν Ρώσοι, οι οποίοι δεν ήταν σκλάβοι. *«Οι Τάταροι της Κριμαίας και οι Κοζάκοι του Ντον και του Δνείπερου βρίσκονταν συνεχώς σε κατάσταση πολέμου. Επωφελούμενος απ' αυτή την κατάσταση, πληροφορημένος ίσως για τις προσπάθειες του Γάλλου πρεσβευτή στην Κωνσταντινούπολη, ο τσάρος έστειλε*

³⁴³ Οι Ρώσοι σκλάβοι είχαν υψηλή τιμή στην αχανή Οθωμανική αυτοκρατορία, και ιδίως στην Αίγυπτο. Είναι λιγότερο γνωστό ότι το δουλεμπόριο δεν το απεχθάνονταν τέτοια χριστιανικά κράτη όπως η Βενετία, η Γένουα, η Πίζα και η Φλωρεντία. Σχεδόν για τρεις αιώνες η Αναγέννηση και το δουλεμπόριο πήγαιναν χέρι-χέρι. Βασικός προμηθευτής του ζωντανού εμπορεύματος ήταν η Κριμαία, υποτελής της Υψηλής Πύλης. Σε τέσσερις αιώνες η Μεγάλη, η Μικρή Ρωσία και τμήμα της Πολωνίας μπορούμε άνετα να υπολογίσουμε ότι έχασαν όχι λιγότερο από 3-5 εκατομμύρια ψυχές από το πληθυσμό τους, Terlon B.A., «Rouskiyie prestaviteli v Tsaregrade», «Istoritseskiy Bestnik», Αγ. Πετρούπολη, 1891, τ. 45 № 8. σελ. 276..

³⁴⁴ A. R. Andreyev, «Istoriya Kryma...» ό.π.

ξαφνικά στρατό εναντίον του Αζόφ. Η πόλη έπεσε (1736)· το Βακχι-σεράι, η κατοικία του Χάνου των Τατάρων καταστράφηκε ολοσχερώς. Τα ρωσικά στρατεύματα πέρασαν από φωτιά και σίδερο ολόκληρη την Κριμαία». ³⁴⁵

Τον χειμώνα του 1769, καθώς διεξάγεται ο ρωσοτουρκικός πόλεμος (1768-1774) πραγματοποιήθηκε η τελευταία επιδρομή των Τατάρων σε ρωσικό έδαφος. ³⁴⁶ Το 1771 ο ρωσικός στρατός εισέβαλε στην χερσόνησο της Κριμαίας, με επικεφαλής τον πρίγκιπα Β.Μ. Ντολγκορούκι και εξεδίωξε τον τουρκικό στρατό. Ο πόλεμος για την Ρωσία ήταν νικηφόρος, αλλά αποτελούσε μόνον ένα βήμα προς την επίτευξη των σκοπών που είχαν τεθεί από την εξωτερική της πολιτική.

Εκτός από την προσάρτηση της κριμαϊκής χερσονήσου, σημαντική για την ενδυνάμωση της αυτοκρατορίας ήταν και η πολιτική του εποικισμού των νέων εδαφών που αποκτούσε και ευρύτερα τον συνοριακό χώρο στο μέτωπο προς το νότο.

Η διαδικασία αυτή δεν αποτελούσε μια εύκολη για την ρωσική ηγεσία προσπάθεια. Τα εδάφη της Νέας Ρωσίας έχουν τις δικές τους ιδιομορφίες και κατά μήκος των ακτών της Μαύρης όπως και της Αζοφικής Θάλασσας ήταν εξαιρετικά αραιοκατοικημένες. Η πληθυσμιακή τόνωση των νεοαποκτηθέντων εδαφών με χριστιανικό πληθυσμό, με σκοπό την ασφαλή και μόνιμη αφομοίωση τους αποτελούσε για τη Ρωσία μονόδρομο.

«Όλα τα προβλήματα σχετικά με την κατάσταση στην Κριμαία, με τον ένα ή άλλον τρόπο σχετιζόνταν με ένα εξαιρετικά σημαντικό για της προοπτικές της Ρωσίας πρόβλημα. Η Ρωσία διαμορφώθηκε σαν ενιαίο ισχυρό κράτος και έγινε ρωσική αυτοκρατορία και το να δημιουργήσει συγκεκριμένες σχέσεις, οικονομικές, πολιτιστικές κ.λπ., με τις χώρες της Μέσης Ανατολής και της Ευρώπης δεν ήταν ιδιοτροπία της τσαρίνας, αλλά αναγκαιότητα. Για την πραγματοποίηση αυτής της ιδέας θα έπρεπε ιδιαιτέρως να δημιουργηθούν οι απαραίτητες γεωγραφικές και κοινωνικές προϋποθέσεις: να κατοικηθούν οι τεράστιες στέπες στον νότο της Ρωσίας. Χωρίς προσέλκυση πληθυσμού από έξω αυτό δεν θα μπορούσε να γίνει. [...] από τον 16 ο αιώνα η Ρωσία συστηματικά ακολουθεί αυτή την πολιτική : οικοδομεί τις πόλεις Λίβνα, Βορόνεζ, Γιέλετς, Οσκόλ και άλλες. Με την κάλυψη δημιουργίας προς το νότο φρουρίων και στρατού εγκαθίστατο και μόνιμος πληθυσμός. Αλλά καθώς αυτό δεν ήταν αρκετό απαιτείτο και η προσέλκυση άλλων λαών». ³⁴⁷

³⁴⁵ Édouard Driault, *Το Ασιατικό Ζήτημα...*, ό.π. σελ. 170.

³⁴⁶ Σε αυτήν πυρπολήθηκαν 1190 σπίτια, 4 εκκλησίες, 6 μύλοι, αιχμαλωτίστηκαν 624 άνδρες και 559 γυναίκες, σκοτώθηκαν 100 άνδρες και 26 γυναίκες. V.S. Lopatin «*Novoe o planah kniazia G.A. Potemkina po prisoyedineniyu Krima k Rossii*», *Istoriko-publitsitsitseskyy almanah "Moskkba-Krim"* N. 2, Μόσχα, 2000.

³⁴⁷ Yali, I. A., «*K tebe...*» ό.π. σελ. 18.

Η εγκατάσταση νέου πληθυσμού θα είναι μια διαδικασία η οποία πραγματοποιείται τόσο με οργανωμένο όσο και με αυθόρμητο, μη προγραμματισμένο, τρόπο. Στην περιοχή αυτή καταφθάνουν χωρικοί που ανήκαν στην κρατική ιδιοκτησία, απόμαχοι στρατιωτικοί καθώς και αρκετοί που επιθυμούσαν να αποφύγουν καταδίκες λόγω κάποιων αξιόποινων πράξεών τους.

Αν και το κύριο βάρος του εποικισμού και της οικονομικής αφομοίωσης των νοτιο-ουκρανικών εδαφών στο δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα ανήκει στους Ρώσους και τους Ουκρανούχ χωρικούς, πρέπει εντούτοις να τονιστεί ότι σημαντικό ρόλο σε αυτό παίζουν πληθυσμοί που έρχονται από άλλες περιοχές και ανήκουν σε άλλες εθνότητες. Η ανάγκη προσέλκυσης ξένου πληθυσμού στη Νέα Ρωσία είναι απόρροια του καθεστώτος της δουλοπαροικίας που εμπόδιζε την ελεύθερη μετακίνηση των Ουκρανών και Ρώσων χωρικών (η δουλοπαροικία θα καταργηθεί στην ρωσική αυτοκρατορία το 1861, οπότε θα αυξηθεί η εισροή στις περιοχές αυτές Ρώσων και Ουκρανών αποίκων).

Το σχέδιο εποικισμού είχε καταρτισθεί από το 1763 και με διατάγματα του ρωσικού κράτους επιτρεπόταν σε όλους τους ξένους να εγκατασταθούν όπου επιθυμούσαν στα όρια του ρωσικού κράτους και επιπλέον οι άποικοι να διαθέτουν την δική τους αυτοδιοίκηση.

*«Η εποικιστική πολιτική της Πετρούπολης απέδωσε σχετικά σύντομα στις περισσότερες περιπτώσεις: Με τη συρροή και την εγκατάσταση στις νεοαποκτημένες περιοχές δεκάδων χιλιάδων Ρώσων καταρχήν, αλλά και ξένων μεταναστών αγροτών, στρατιωτικών, τεχνιτών, εργατών και εμπόρων, επηρεάστηκε δραστικά και η εθνολογική μορφολογία και η κοινωνική διαστρωμάτωση των νέων κτήσεων, αλλά και η μετέπειτα ιστορική εξέλιξη ολόκληρης της πολυεθνικής τσαρικής αυτοκρατορίας. Η πολιτική αυτή απέδωσε επίσης, επειδή συνδυάστηκε με τη δημιουργία συνθηκών, οι οποίες από τη μια μεριά, σταθεροποίησαν το κυριαρχικό καθεστώς και την κρατική οργάνωση στις τότε επισφαλείς περιοχές υποδοχής των εποίκων, και από την άλλη, προκάλεσαν την οργανική διασύνδεση της ενδοχώρας με τα λιμάνια και τη συνακόλουθη ανάπτυξη των οικονομικών σχέσεων των τοπικών αγορών (με πυρήνα την παραγωγή και εξαγωγή του σταριού) με το υπερπόντιο εμπόριο».*³⁴⁸

Την γιγαντιαία αυτή επιχείρηση την ανέλαβε την εποχή της Αικατερίνης της Β΄ ο Ποτέμκιν, ο οποίος και την έφερε εις πέρας με επιτυχία. *«Ο Ποτέμκιν έχοντας αναλάβει τη διακυβέρνηση της Νότιας Ρωσίας, με εξουσίες αντιβασιλέα, με πραγματική κυριαρχία, ενισχυμένη από τις προσωπικές του σχέσεις με την Αικατερίνη και από τον αυταρχικό του χαρακτήρα, προώθησε τον εποικισμό αυτών των αχανών και εύφορων περιοχών. Υπήρξε ένα τεράστιο έργο, ακόμη και σε*

³⁴⁸ «Οι Έλληνες της Ρωσίας και της Σοβιετικής Ένωσης, Μετοικεσίες και Εκποτισμοί, Οργάνωση και ιδεολογία», επιμ. Ι.Κ.Χασιώτης, σελ. 58.. Στον κάθε ξένο μετανάστη, αν το επιθυμούσε, επιτρεπόταν να μεταφέρει χωρίς καμιά φορολόγηση την περιουσία του με τον όρο ότι δεν θα την πουλούσε, Κ. Αυγητιδής, «Οι Έλληνες της Οδησού ...», ό.π. σελ. 41.

σύγκριση με τον εκγερμανισμό που επιχειρούσε κατά την ίδια εποχή ο Φρειδερίκος Β΄ στα καινούργια εδάφη του βασιλείου του. Σίγουρα ο Ποτέμκιν δεν το αποτελείωσε μια ζωή δεν αρκούσε για τέτοιο έργο. Άρχισε όμως την εγκατάσταση των εποίκων γεωργών, ζεχέρσωσε τις στέπες, που έγιναν από τότε υπέροχοι σιτοβολώνες· τράβηξε έτσι έναν πληθυσμό, που όσο πήγαινε και πύκνωνε· του υπέδειξε τις πλουτοπαραγωγικές πηγές που βρίσκονταν εκεί. Μετατόπισε πολύ αισθητά το κέντρο βάρους της Ρωσικής αυτοκρατορίας προς τα νότια, ενώ ο Μέγας Πέτρος το είχε τοποθετήσει στη Βαλτική· το έσπρωξε προς τη Μαύρη Θάλασσα, προς την κατεύθυνση του Βοσπόρου, και από τότε όσο περισσότερο εκμεταλλευόταν η Ρωσία τον φυσικό πλούτο αυτής της περιοχής τόσο μεγάλωνε η ανάγκη της για διέξοδο στη Μεσόγειο».³⁴⁹

Αυτό είναι το ιστορικό πλαίσιο το οποίο είχε διαμορφωθεί την περίοδο που προηγείται της μετοικεσίας του ελληνικού πληθυσμού από την Κριμαία και καταδεικνύει την σπουδαιότητα που ενείχε για την ρωσική πολιτική η εγκατάσταση φιλικών πληθυσμών στα εδάφη της Νέας Ρωσίας. Ο ελληνικός πληθυσμός λόγω της ανάγκης του να αποφύγει τις οθωμανικές διώξεις, της ομοδοξίας με τους Ρώσους αλλά και των ευρύτερων ρωσικών σχεδίων θα καταφθάνει κατά κύματα επί δύο περίπου αιώνες για εγκατάσταση στα ρωσικά εδάφη.

«...οι εκάστοτε Ρωσοτουρκικοί πόλεμοι, που η έναρξή τους οφείλεται στον Μεγάλο Πέτρο (1689-1725) ενώ η διορατική Μεγάλη Αικατερίνη συστηματικά επεδίωξε και συνέχισε (1768-1774), όπως οι διάδοχοί της (1828-1829), με αποτέλεσμα την ενδυνάμωση και εδραίωση των οικονομικών – στρατιωτικών – γεωπολιτικών συμφερόντων της Ρωσικής Αυτοκρατορίας στη Μαύρη Θάλασσα, λειτούργησαν εναυσματικά στην πρόκληση και δημιουργία αλληπαλλήλων, πολυπληθών συντεταγμένων κυμάτων Μετοικεσίας στη Ρωσία (Αζοφική, Κριμαία, Καύκασος, Ουκρανία). Έτσι λοιπόν με τη λήξη των εκάστοτε Ρωσοτουρκικών πολέμων (έκβαση πάντα επωφελής για τους Ρώσους), κύματα Ελλήνων διωκομένων, οι οποίοι για να μην υποστούν τα αντίποινα της ηττημένης Τουρκίας, εγκατέλειπαν υπό συνθήκες πανικού τις περιοχές (εντός της Οθωμανικής αυτοκρατορίας) όπου διαβιούσαν, και κάνοντας ευρύτατη χρήση των ισχυρών προτροπικών προνομίων που χορηγούσε στους ‘ομόδοξους’ η Ρωσία, εποίκιζαν πόλεις, λιμάνια, χωριά, μεταφέροντας τη ναυτική τέχνη, τις εμπορικές ικανότητες, την εμπειρία διοίκησης, τις παραδόσεις και τον πολιτισμό τους και δημιούργησαν τις πολυπληθείς Ελληνικές κοινότητες ιδρύοντας σχολεία και εκκλησίες, επιδεικνύοντας φιλογένεια και δυναμισμό».³⁵⁰

³⁴⁹ Édouard Driault, «Το Ανατολικό Ζήτημα ...», σελ. 188-189.

³⁵⁰ Ολυμπία Σελέκου, «Η Ελληνική παρουσία στη Μαύρη Θάλασσα – Ιστορική αναδρομή», μελέτη του Κέντρου Έρευνας και Τέχνηρίωσης, σελ. 8-9.

Με το ουκάζιο (διάταγμα) της 28^{ης} Μαρτίου 1775, η ρωσική κυβέρνηση έδινε το δικαίωμα μεταναστεύσεως σε όλους τους Έλληνες. Σε όσους μετανάστευσαν παρέχөрησε 14.000 ρωσικά στρέμματα από Τάγκαροκ, τους επέτρεψε να έχουν ίδια δικαιώματα με τους Ρώσους και να αυτοδιοικούνται, τους απάλλαξε από τους φόρους για 30 χρόνια, καθώς και από τη στάθμευση στρατευμάτων και ανέλαβε τις δαπάνες για την ίδρυση εκκλησιών και νοσοκομείου³⁵¹

*«Η Αικατερίνα μάλιστα στις 28 Μάρτη του 1775 έβγαλε διάταγμα το οποίο επέτρεπε στους Έλληνες να εγκατασταθούν στη Ρωσία ως άποικοι. Αναλάμβανε ακόμα το ρωσικό δημόσιο να τους φτιάξει σπίτια, να χτίσει εκκλησίες, να τους δώσει γαίες και γενικά να τους δώσει τα μέσα να οργανώσουν το νέο νοικοκυριό τους. Κι ακόμα επιτρεπόταν να εμπορεύονται σ' όλη τη Ρωσία, και κοντά στις άλλες ευκολίες (απαλλαγή από φόρους), επειδή πλήθαιναν οι ελληνικοί συνοικισμοί ιδρύθηκε και "γραικικόν μαγιστράτον", δηλαδή ελληνικό δικαστήριο, που δικάζε τις υποθέσεις των Γραικών. Οι αποφάσεις μάλιστα του δικαστηρίου τούτου ήταν απρόσβλητες. Το διάταγμα αυτό ξεσήκωσε πολλούς από την Ελλάδα. Τα καίκια γέμισαν από μετανάστες που πήγαιναν με τις οικογένειές τους να βρουν την τύχη τους στη Ρωσία».*³⁵²

Από τα παραπάνω γίνεται φανερό ότι και η μεταφορά χριστιανικών πληθυσμών που θα προέρχονταν από την Κριμαία στα εδάφη της Νέας Ρωσίας εντάσσεται ακριβώς σε αυτή την γιγαντιαία και συντονισμένη προσπάθεια της ρωσικής ηγεσίας.

Για τον ελληνικό πληθυσμό της χερσονήσου το σχέδιο προβλέπει να εγκατασταθούν εκεί που ως πρόσφατα δρούσαν οι Ουκρανοί Κοζάκοι, των οποίων ο τρόπος του βίου τους δεν μπορούσε να συμβιβαστεί με την οργανωμένη αγροτική και αστική ανάπτυξη που προέβλεπαν τα σχέδια για την Νέα Ρωσία.

δ. Ο χριστιανικός πληθυσμός και η διαδικασία προσάρτησης της Κριμαίας
Ο πρωταρχικός, όμως, σκοπός της ρωσικής ηγεσίας ήταν να χρησιμοποιήσει την έξοδο του χριστιανικού πληθυσμού για να καταλάβει το ταταρικό χανάτο.

Ειδικότερα η έξοδος του χριστιανικού πληθυσμού από την Κριμαία υπαγορευόταν από την γεωπολιτική ανάγκη υπονόμησης της ισχύος του χανάτου και της δυνατότητας επέμβασης των Οθωμανών που θα οδηγούσε στην κατάκτηση της χερσονήσου, σύμφωνα και με την σαφή διατύπωση του κόμη Ρουμιάντσεφ: «η έξοδος των χριστιανών μπορεί να μας αποφέρει την κατάκτηση της διακεκριμένης επ'αρχίας»³⁵³.

³⁵¹ «Ιστορία του ελληνικού έθνους», τομ. ΙΑ' «Ο Ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία (περίοδος 1669-1821) Τουρκοκρατία Λατινοκρατία» σελ. 237.

³⁵² Γ. Κορδάτος, «Μεγάλη...», τ. 9, σελ. 259.

³⁵³ «Mariypol i ivo okrest'nostii», σελ. 17.

Πράγματι η ύπαρξη χριστιανικών πληθυσμών στην χερσόνησο έδινε την δυνατότητα στον στρατό του σουλτάνου να εκβιάσει με πιθανές διώξεις και σφαγές την Ρωσία, ώστε να μην προβεί σε επιθετικές κινήσεις για την κατάληψή της. Ο ρωσικός στρατός έπρεπε να είναι ελεύθερος από οποιεσδήποτε δεσμεύσεις με πιθανή ομηρία των ομόδοξων κατοίκων του χανάτου. Ο λόγος αυτός ίσως να ήταν και ο πλέον σημαντικός στην λήψη της απόφασης της Ρωσίας να προωθήσει και να στηρίξει την μετοικεσία.

Παράλληλα, το ρωσικό σχέδιο απέβλεπε και στην ουσιαστική οικονομική αποδυνάμωση του χανάτου. Ο χριστιανικός πληθυσμός της Κριμαίας, κυρίως οι Έλληνες και οι Αρμένιοι, έλεγχαν τους σημαντικότερους τομείς της οικονομίας του χανάτου, μια πραγματικότητα που συναντάται και στην οθωμανική αυτοκρατορία την ίδια εποχή. Όπως αναφέρει ο Ρώσος ιστορικός Πετρούσεφσκι, στο βιβλίο του «*Πρίγκηπας Σουβόροφ*», στα χέρια των Ελλήνων και των Αρμενίων βρισκόνταν οι τεχνικές εργασίες, η κηπουρική και η γεωργία των ορεινών αγρών, που αποτελούσαν σημαντικό μέρος των εσόδων του χάνου.³⁵⁴ Με την έξοδο των χριστιανών κατοίκων από την Κριμαία η οικονομία του χανάτου θα περιερχόταν σε βαθιά κρίση. Το χανάτο έχοντας απολέσει αυτή την σημαντική πηγή εσόδων από την εργασία και την φορολογία των χριστιανών κατοίκων της χερσονήσου, σε συνδυασμό με την αδυναμία να ασκούνται επιδρομές στην ενδοχώρα για αρπαγή ανθρώπων για το δουλεμπόριο, θα ήταν αναγκασμένο να εξαρτάται σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό από την Ρωσία. Οπότε η θέση ότι «...μια από τις κινήσεις της [ρωσικής] διπλωματίας ήταν η αποδυνάμωση της οικονομικής αυτοτέλειας του χανάτου και ένα από τα βασικά μέτρα σε αυτή την κατεύθυνση αποτέλεσε η μετεγκατάσταση από την Κριμαία των χριστιανών κατοίκων της χερσονήσου»³⁵⁵ είναι απόλυτα σωστή.

Οι εξελίξεις αυτές λαμβάνουν χώρα μετά το τέλος του ρωσοτουρκικού πολέμου 1768-1774, του οποίου η κατάληξη αποτυπώθηκε στην συνθήκη του Κιουτσούκ-Καϊναρτζή και επηρέασε το πεπρωμένο του χριστιανικού πληθυσμού της οθωμανικής αυτοκρατορίας και της Κριμαίας.

Οι νίκες του ρωσικού στρατού εξανάγκασαν την Πύλη να υπογράψει αυτήν την συνθήκη ειρήνης με εξαιρετικά ευνοϊκούς όρους για την τσαρική Ρωσία. Σύμφωνα με αυτή³⁵⁶ παύουν να ισχύουν οι παλαιότερες συνθήκες μεταξύ των δύο κρατών, εκτός της σύμβασης του 1772, σύμφωνα με την οποία ορίζονταν τα σύνορα στην περιοχή του Αζόφ· στην κυριαρχία της Ρωσίας περιέρχονται οι ακτές της Μαύρης Θάλασσας με τα οχυρά του Κερτς, Γιενικάλε και Κινμπούρν· η Μολδαβία και η Βλαχία αποκτούν καθεστώς αυτονομίας, ενώ η Ρωσία απέκτησε το δικαίωμα της υπεράσπισης και της προστασίας των χριστιανών στις

³⁵⁴ Petrousevski, «*Generálissimus kniaz Souvorov*», τ. 1, σελ. 210-211.

³⁵⁵ E. Drouzinina, «*Kiytsyk-Kainadtzirski mir 1774 goda (ivo podgotovka I zakliytzenie)*» [Η ειρήνη του Κιουτσούκ-Καϊναρτζή, 1774 – η προετοιμασία και η υπογραφή], σελ. 286.

³⁵⁶ «*Diplomatitseski Slovar*» [Διπλωματικό Λεξικό], τ. 2, σ. 129.

συγκεκριμένες ηγεμονίες: οι Ρώσοι πρόξενοι απέκτησαν την δυνατότητα να προχωρούν στην υπεράσπιση του χριστιανικού πληθυσμού της Ρωσικής αυτοκρατορίας: η Πύλη ήταν αναγκασμένη να αναγνωρίσει την ελευθερία του ρωσικού εμπορίου, όπως και στην Μεγάλη Βρετανία και την Γαλλία: τα ρωσικά εμπορικά πλοία απέκτησαν το δικαίωμα να διαπλέουν τα Δαρδανέλια και τον Βόσπορο.

Για το καθεστώς της Κριμαίας συγκεκριμένα αναφέρονται στο Άρθρο 3: «*Όλοι οι ταταρικοί λαοί: της Κριμαίας, του Μπουντζάτ, του Κουμπάν, του Γιεντισάν, του Ζαμπονιλουκ και του Γιεντιτσκούλ, χωρίς εξαίρεση και από τις δύο αυτοκρατορίες αναγνωρίζονται ως ελεύθεροι και εντελώς ανεξάρτητοι από άλλες εξουσίες, αλλά παραμένουν υπό την απόλυτη εξουσία του δικού τους χάνου της γενιάς του Τσέγκινς Χαν, από όλη τη ταταρική κοινωνία εκλεγμένο και αναγνωρισμένο, ο οποίος τους διοικεί σύμφωνα με τους αρχαίους νόμους τους και τις συνθήκές τους, μη δίνοντας απολογισμό σε κανένα άλλο κράτος. Και ώστε ούτε η ρωσική Αυλή, ούτε η Οθωμανική Πύλη δεν επιτρέπεται να επεμβαίνουν τόσο στην εκλογή και ανάδειξη του χάνου, όσο και στις ιδιωτικές πολιτικές αστικές και εσωτερικές υποθέσεις με κάποια μορφή αλλά να αναγνωρίζουν και τιμούν όλο το ταταρικό έθνος σε πολιτική και αστική κατάσταση όπως και τα άλλα κράτη, με την δική τους διοίκηση τους υπηκόους του, και από κανέναν άλλα εκτός του Θεού εξαρτώμενοι...».³⁵⁷*

Στην πραγματικότητα, δηλαδή, η Ρωσία πετυχαίνει την ανεξαρτητοποίηση του ταταρικού χανάτου από την οθωμανική αυτοκρατορία καταργώντας την σχέση υποτέλειας προς την Πύλη έτσι όπως αυτή ίσχυε από το 1475.

Όπως γράφει η ιστορικός Ε. Drouzina «*η στρατηγική σημασία των αποφάσεων για την Κριμαία και τα παράκτια οχυρά ήταν τεράστια. Η χερσόνησος της Κριμαίας δεν ήταν πλέον δυνατός να χρησιμοποιηθεί από την Τουρκία ως προγεφύρωμα για επιθετικές ενέργειες εναντίον της Ρωσίας. Οι Τάταροι της Κριμαίας έπαψαν να αποτελούν την στρατιωτική εμπροσθοφυλακή της Πύλης. Προς αυτή την κατεύθυνση λειτουργούσε και το δικαίωμα της Ρωσίας στην στρατιωτική χρησιμοποίηση του εδάφους της, όπως επίσημα αναγνωρίστηκε από την συμφωνία του Κιουτσούκ-Καϊναρτζή»³⁵⁸*

Σύμφωνα, μάλιστα, με το άρθρο 4 η κάθε πλευρά μπορούσε να «*κατασκευάσει στις περιοχές και στα σύνορά της καθώς και στις περιοχές που θεωρούσε κατάλληλες κάθε είδους οχυρά, πόλη, κατοικία, κτίριο ή χωριό όπως επίσης να επισκευάσει παλαιά οχυρά, πόλεις, κατοικίες κ.λπ.*».³⁵⁹ Η Ρωσία είχε πλέον την δυνατότητα να ενισχύσει πληθυσμιακά τις εκτάσεις της Νέας Ρωσίας, αλλά και να δημιουργήσει τις συνθήκες για την τελική της έφοδο στην απόκτηση των παράλιων περιοχών που θα έδιναν την πολυπόθητη θαλάσσια διέξοδο.

³⁵⁷ http://www.hrono.ru/dokum/1700dok/1774ru_tur.html

³⁵⁸ Ε. Drouzina, «*Kiyts'k-Kainadtzirski...*», ό.π., σελ. 286.

³⁵⁹ ό.π. σελ. 287

Στα τέλη του 1776, η ρωσική ηγεσία πήρε την απόφαση να τοποθετήσει, με την βοήθεια του στρατού, στην θέση του χάνου τον δικό της τοποτηρητή, τον Σαγκίν Γκιρέι. Τελικώς, το Μάρτιο του 1777 ο Σαγκίν Γκιρέι έγινε Χάνος. Από αυτήν την στιγμή άρχισε η τελευταία φάση στην ιστορία του κριμαϊκού κράτους. Στην Πετρούπολη αποφασίστηκε να παραχωρηθεί στον Σαγκίν Γκιρέι ολοκληρωτική ανεξαρτησία στις εσωτερικές υποθέσεις κατά την στιγμή που η εξωτερική πολιτική έπρεπε να ταυτίζεται με αυτήν που επέβαλε ο ρώσος επιτετραμμένος, μετατρέποντας, ουσιαστικά, το χανάτο σε προτεκτοράτο.

Όμως, η ανεξαρτησία του χανάτου και ο απογαλακτισμός του από την Υψηλή Πύλη ήταν μια συνθήκη που επιβλήθηκε από την ρωσική πλευρά, χωρίς αυτή να αποτελεί αίτημα των Τατάρων. Γινόταν πλέον φανερό ότι η αποδυνάμωση του χανάτου από την έλλειψη της οθωμανικής προστασίας το έφερνε σταδιακά στην προσάρτησή του από την Ρωσία.

Από πλευράς των Τατάρων εκδηλώνονται απόπειρες ν' αναχαιτιστεί η ρωσική κάθοδος. Σύντομα στο χανάτο διενεργείται αναθεώρηση των συμφωνιών του 1772 (ρωσο-κριμαϊκό σύμφωνο ειρήνης) και 1774 (ρωσο-τουρκικό σύμφωνο ειρήνης Κιουτσούκ Καϊναρτζή), ενώ ξεκίνησαν την οικοδόμηση νέα πρωτεύουσας στην Καφά και την δημιουργία τακτικού στρατού στα πρότυπα του ρωσικού. Τα μέτρα αυτά ενδυνάμωσαν την φορολογική πίεση προς τον πληθυσμό του χανάτου, που θα οδηγήσουν στην εκδήλωση μεγάλων αντιδράσεων.

Η Πύλη εν τω μεταξύ επαναλαμβάνει τον διορισμό δικαστών και τελωνειακών υπαλλήλων στην Κριμαία και ταυτοχρόνως προχωρά σε άμεσες απειλές για σύγκρουση. Τελικώς, ο ανακηρυγμένος από τον Σουλτάνο χάνος Σελίμ Γκιρέι με τουρκικό στόλο κατευθύνθηκε στην Κριμαία. Ο ρωσικός στρατός όμως σταμάτησε την απόβαση και ο Σελίμ Γκιρέι αν και αποβιβάστηκε στην Καφά από τα κτυπήματα του στρατού του Σαγκίν Γκιρέι πήγε στην Μπαλακλάβα και επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη.

Τα γεγονότα αυτά έκαναν πλέον επιτακτική την ανάγκη της κατάλυσης της ανεξαρτησίας του χανάτου και της προσάρτησής του στην Ρωσία. Έτσι στα τέλη του 1777, στην αλληλογραφία με τον Μπακούνιν, ο γραμματέας της αυτοκράτειρας Μπαρμπόρσκι σημείωνε ότι «η ιδέα για την ανεξαρτησία της Κριμαίας ήταν λανθασμένη και τώρα είναι ανάγκη να σκεφθούμε για την ένωση αυτών των εδαφών με την Ρωσία».³⁶⁰

Το ίδιο, όμως, επιτακτική διαφαινόταν η ανάγκη για τη μεταφορά του χριστιανικού πληθυσμού από την Κριμαία για τους λόγους που προαναφέρθηκαν. Το σχέδιο έπρεπε να τεθεί αμέσως σε εφαρμογή παρά το ενείχε μεγάλο βαθμό

³⁶⁰ «Sbornik Roussskovo istoricheskovo obshestva: Kanchler kniaz A.A. Bezborodko v svizi s sobiatiami evno vremeni» Αγ. Πετρούπολη τομ. 26, σελ. 93.

κινδύνου να οδηγηθεί σε αποτυχία ή ακόμη και σε τραγωδία για τους χριστιανούς από τις ταταρικές και οθωμανικές πιθανές αντεκδικήσεις.³⁶¹

Πολύ ενδιαφέρονσα είναι η παράγραφος της οδηγίας της Αικατερίνης της Β΄ στις 10 Νοεμβρίου 1777 στον Ρουμιάντσεφ που αναφέρει: «*Προτείνουμε να επιτρέψετε σε όλους τους κάτοικους της Κριμαίας ελεύθερα να μεταφερθούν με την περιουσία τους στα τέσσερα σημεία του ορίζοντα καθώς για τα συμφέροντά μας επιτρέπεται ώστε οι Τούρκοι πουθενά να μην έχουν να βάλουν πόδι*»³⁶²

Η κατάσταση για τους χριστιανούς της Κριμαίας μετά την συμφωνία του Κιουτσούκ-Καϊναρτζή και ιδιαιτέρως την αντιπαράθεση των δύο χάνων, εκλεκτών της Ρωσίας και της Πύλης αντίστοιχα, επιδεινώθηκε. Η τεταμένη ατμόσφαιρα και το συγκρουσιακό κλίμα οδηγούσε το χανάτο στα όρια της διάλυσης και του εμφυλίου πολέμου, με την καταδίωξη των αντίπαλων ομάδων, την πείνα και την ερήμωση.

Όπως γράφει στην αναφορά του ο Σουβόροφ στον πρίγκιπα Ρουμιάντσεφ στις 26 Ιουλίου 1778 η επικίνδυνη κατάσταση έβαζε σε κίνδυνο όχι μόνο τους Τατάρους αλλά και «*τη ζωή και την περιουσία των χριστιανών*».³⁶³

Βέβαια η παρουσία του ρωσικού στρατού όχι μόνο εγγυόταν στους χριστιανούς ασφάλεια από τους Τατάρους αλλά τελικώς θα ασκούσε πίεση και σε αυτούς στην απόφασή τους για να μετοικήσουν.³⁶⁴

Η προετοιμασία της εξόδου από την πλευρά των χριστιανών ανατέθηκε στους επικεφαλής των εκκλησιών τους. Ο Μητροπολίτης Ιγνάτιος στις 29 Οκτωβρίου 1771 προς την Σύνοδο και στις 8 Οκτωβρίου 1772 προς την Αικατερίνη Β΄ αποστέλλει επιστολές στις οποίες αναφέρει ότι «*ο Θεός ενέπνευσε στην φωτεινή ψυχή της αυτοκράτειρας να τους απελευθερώσει από τα χέρια του θηριώδους τυράννου χριστιανομίσητου Αγαρηνού*» και ως «*μεσάζων του Θεού*», μεταφέρει αυτήν την ιδέα στην Αικατερίνη Β΄.³⁶⁵

Στην επιστολή του στην τσαρίνα ο Ιγνάτιος ζητά ευθέως να τεθεί υπό την διακυβέρνηση και την προστασία του ρωσικού κράτους και την πληροφορεί ότι το ίδιο ζητούν και όλοι οι χριστιανοί: «*σας ζητώ να μην με αφήσετε να εξαρτώμαι από την εξουσία και την κυριαρχία των χριστιανομίσητων Τατάρων, για το οποίο ένθερμα ζητούν και οι εδώ χριστιανοί της επαρχίας μου από τον πρώτο έως τον*

³⁶¹ Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Ρώσος τοποτηρητής Προζορόφσκι στην αναφορά του στον Ρουμιάντσεφ, από τις 1^η Μαρτίου 1778, αρνήθηκε να εκτελέσει την διαταγή της μεταφοράς των χριστιανών της Κριμαίας. Μάλιστα μετά απ' αυτήν του την στάση ο Προζορόφσκι ανεκλήθη στη Ρωσία, Dubrovin N., «*ʹrisoedinenie Krīma k Rossii Reskripti, pisma, rellīatsi, donesenīa*», Αγ. Πετρούπολη, 1885-1889. τομ. 1, σελ. 322.

³⁶² Soloviov, «*Istoria Rossii*», τ. 29, σελ. 201.

³⁶³ Ο.π., τ. 6, σελ. 228-229.

³⁶⁴ L. B. Kouzmitchov, «K. A. Xachharadzi, «*K pereseleniyu Krimskih grekov v rossiou*», (Για την μετανάστευση των Ελλήνων της Κριμαίας στην Ρωσία), Υλικά του επιστημονικού συνεδρίου «Grekī...», ό.π., Ντονιέτσκ 1991, σελ. 48.

³⁶⁵ «*Mariupol I evo okraŋnosti*» σελ. 40-41.

τελευταίο, των οποίων ο αριθμός των σπιτιών φτάνει έως τις τέσσερις χιλιάδες, μην αφήνεται εκτός της κρατικής εξουσίας σας».³⁶⁶

Στα παραπάνω αποσπάσματα εμφανίζεται ως παράκληση η τοποθέτηση του χριστιανικού πληθυσμού υπέρ της ρωσικής προστασίας. Πίσω από τα λόγια του Ιγνατίου ίσως υπονοείται όχι η μετανάστευση των χριστιανών στην ρωσική επικράτεια αλλά η επέκταση της ρωσικής επικράτειας στην Κριμαία.

Σε κάθε περίπτωση, πάντως, οι συνθήκες που είχαν διαμορφωθεί υποβοηθούσαν την ρωσική προσπάθεια να πείσουν τον χριστιανικό πληθυσμό να εγκαταλείψει τις εστίες του.

Επισημώς η μετανάστευση πραγματοποιείται κατόπιν αιτήματος των χριστιανών της Κριμαίας, που χρονολογείται από τις 9 Μαΐου 1778. Το ζήτημα της σύλληψης της ενέργειας αυτής αποδίδεται ή στον Μητροπολίτη Ιγνάτιο Γκοζάντιν ή στον Ποτέμκιν. Όπως, όμως, σημειώνει ο Λεβ Γιαρούτσκι: «δεν θα σταθούμε τώρα να ξεκαθαρίσουμε ποιος είπε πρώτος το 'ναι': ο μητροπολίτης Ιγνάτιος, ο πνευματικός ποιμένας των Ελλήνων της Κριμαίας ή ο παντοδύναμος Ποτέμκιν, ο μυστικός σύζυγος της Αικατερίνης Β' και ο άνθρωπος που στην πραγματικότητα κυβερνούσε την Ρωσία, το κύριο είναι ότι η ιδέα ωφελούσε και τους δύο».³⁶⁷

Η χαώδης κατάσταση καθώς και η απειλή μιας τουρκικής κατοχής της Κριμαίας συνέβαλαν στην επιτυχία της εκστρατείας του Μητροπολίτη Ιγνατίου για μια εθελοντική έξοδο από την Κριμαία και τον εποικισμό στα όρια της ρωσικής αυτοκρατορίας.

Ποια ήταν, όμως, η στάση του χριστιανικού πληθυσμού στην έκκληση του Μητροπολίτη του και στις παραινήσεις των Ρώσων για την έξοδο; Ασφαλώς υπάκουσε στους εκκλησιαστικούς του ηγέτες³⁶⁸, καθώς ήταν οι μόνοι άνθρωποι που θα μπορούσαν να τους πείσουν για μία τέτοια ενέργεια. Όμως πρέπει να γίνει κατανοητό ότι η έξοδος, αποτελούσε μια εθελούσια προσφυγιά, που παρά τον φόβο των πιθανών διώξεων από τους Τατάρους και τους Οθωμανούς, είναι εξαιρετικά απίθανο να απολάμβανε την καθολική συναίνεση.

Η στάση των χριστιανών της Κριμαίας και οι αιτίες που προκάλεσαν την μετοίκηση δεν είναι ζητήματα που έχουν μελετηθεί ως τώρα εξαντλητικά από τους ερευνητές της συγκεκριμένης περιόδου.

Πρώτες απόπειρες να απαντηθούν τα ερωτήματα αυτά από κάποιους μελετητές τα συναντούμε στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα. Στις έρευνές τους προσεγγίζουν το ζήτημα αυτό οι Α.Ι. Μάρκεβιτς, στο «Ζήτημα για την θέση των χριστιανών στην Κριμαία κατά την εποχή της ταταρικής κυριαρχίας», Β.Χ. Κονταράκης, «Γενική περιγραφή της Κριμαίας», Φ. Μπράουν «Οι Έλληνες της Μαριούπολης»

³⁶⁶ Ο.π. σελ. 42-43.

³⁶⁷ Lev Yaroutski, «*Mariupolskaya Starina*» [Η παλαιά Μαριούπολη], σελ. 22 Μόσχα 1991.

³⁶⁸ Η αναφορά γίνεται τόσο για τους Έλληνες, όσο και τους Αρμενίους, καθ' όσον και σε αυτούς την ηγεσία της εξόδου αναλάμβαναν οι αρχιερείς τους.

(1890) και Σ. Σεραφίμοβ, «Οι χριστιανοί της Κριμαίας (Έλληνες) στις βόρειες ακτές της θάλασσας της Αζοφικής» (1901) και αναφέρουν ως βασική αιτία την αρνητική σχέση του μουσουλμανικού πληθυσμού προς τους χριστιανούς, οι οποίοι συστηματικά απειλούσαν την ασφάλεια τους.

Στον 20 αιώνα, αρκετοί επιστήμονες θα εγείρουν σοβαρές αμφιβολίες, για το εάν και σε ποιο βαθμό η έξοδος από την Κριμαία αποτέλεσε επιθυμία του χριστιανικού πληθυσμού και αν τελικά την ενστερνίστηκε.

Μάλιστα κάποιοι από τους ερευνητές φαίνεται να καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι η μετοίκηση ήταν όχι μόνον αντίθετη με τις διαθέσεις των χριστιανών της Κριμαίας αλλά στην πραγματικότητα ήταν βίαια, όπως η σοβιετική ερευνήτρια της ελληνικής λογοτεχνίας Κασσάνδρα Κοστάν. Σύμφωνα με την άποψη της Κοστάν η θεώρηση της μετοίκησης σαν απελευθέρωση από την ταταρική καταπίεση αντανακλά «την ιδιαίτερη αστική εθνικιστική ιδεολογία, την οποία η μπουρζουαζία και το ιερατείο δημιούργησαν για την ελληνική μετοίκηση».³⁶⁹

Η Κοστάν επιμένει ότι οι Έλληνες ήταν εναντίον αυτής της μετοίκησης. Ως τεκμήρια της άποψής της παραθέτει τα τραγούδια των Ελλήνων, που περιγράφουν με ζοφερά χρώματα αυτή την κατάσταση. Και πράγματι στη λαϊκή συνείδηση, η οποία διασώθηκε μέσω των τραγουδιών η στάση του πληθυσμού είναι αρνητική απέναντι σε αυτή την μετακίνησή του. Στο τραγούδι που έφτασε μέχρι τις μέρες μας με τον τίτλο «Έξοδος από την Κριμαία» οι στίχοι λένε: «Δεν πάμε. Εδώ ζήσαμε χίλια χρόνια (σσίλια χρίνια) και εδώ είναι τα μνήματά μας».³⁷⁰

Και ο Πετρούσεφσκι επίσης γράφει ότι «η μετακίνηση ήταν ουσιαστικά βίαια».³⁷¹

Την ίδια θέση, με σχετική επιφύλαξη, παίρνει και ο Κ. Φωτιάδης όταν γράφει: «Η έξοδος των Ελλήνων άρχισε τον Ιούλιο του 1778 και τελείωσε το Μάιο του 1779. Με δάκρυα στα μάτια, μας πληροφορεί ο αρχιεπίσκοπος Γαβριήλ, εγκατέλειπαν τα χωριά τους, γιατί άφηναν πίσω τους προγόνους τους. Το ευνοϊκό κλίμα της περιοχής τους, οι τάφοι των προγόνων, οι συναισθηματικοί δεσμοί με τον τόπο τους και άλλοι σημαντικοί λόγοι μας επιτρέπουν να υποπτευόμαστε ότι κάποιιοι αρνήθηκαν να ακολουθήσουν το μητροπολίτη Ιγνάτιο, που ήταν η ψυχή αυτού του σχεδίου»³⁷².

Πολύ σύντομα παρατηρείται και το φαινόμενο της επιστροφής κάποιων Ελλήνων στην Κριμαία, από τη νοσταλγία και τις άσχημες συνθήκες στις οποίες βρέθηκαν στις νέες περιοχές που τους παραχωρήθηκαν.

³⁶⁹ Κασσάνδρα Κοστάν (ψευδώνυμο της λαογράφου Αλεξάνδρας Κωνσταντίνοβνα Γαργαλά) «*Из literatyrі mariypolskikh grekiv*», 1936, σελ. 28-30.

³⁷⁰ Kouznitskov, Hatshardin, ό.π., σελ. 48-49 Υλικά του επιστημονικού συνεδρίου, Ντονιέτσκ 1991

³⁷¹ A. Petryshevski, «*Generalissimus ...*», ό.π., σελ. 210-211.

³⁷² Κ. Φωτιάδης, «*Ο Ελληνισμός...*» ό.π., σελ. 38.

Ένας Ουκρανός ερευνητής θα παρουσιάσει μια εντελώς διαφορετική άποψη θεωρώντας ότι στην μετακίνηση του χριστιανικού πληθυσμού «σημαντικό ρόλο έπαιξαν όχι τόσο τα θρησκευτικά αίτια, όσο η επιδίωξη των Ελλήνων μεταναστών να κατακτήσουν τα περισσότερο καρποφόρα εδάφη των ακτών της Αζοφικής θάλασσας, κάτι που τελικά κατάφεραν»³⁷³. Ασφαλώς οι υποσχέσεις για τον πλούτο που θα αποκτούσαν οι χριστιανοί μέτοικοι ήταν μεγάλες εκ μέρους της Ρωσίας, και αυτές θα έπαιξαν ρόλο στην τελική απόφασή τους να εγκαταλείψουν τον τόπο τους. Είναι, όμως, αδύνατον να δεχθούμε ως βασικό κίνητρο την απόκτηση εδαφών, που σαφώς υστερούσαν αυτών της κριμαϊκής χερσονήσου και επί πλέον είχαν αντίξοο κλίμα. Εξάλλου οι αγροτικοί αυτοί πληθυσμοί χαρακτηρίζονταν από την υπερβολική συντηρητικότητά τους και όχι από τυχοδιωκτικές διαθέσεις.

Όσο για την απειλή των ταταρικών αντεκδικήσεων εναντίον του χριστιανικού πληθυσμού ήταν όντως υπαρκτή, λαμβάνοντας υπ' όψιν, όμως, την παρουσία του ρωσικού στρατού είχε ελάχιστη πιθανότητα να εκδηλωθεί. Η διαδικασία της μετοίκησης αποδεικνύει ότι, αντιθέτως, ο ρωσικός στρατός ήταν αυτός που επέβαλε με την παρουσία του την μετανάστευση των χριστιανών κατοίκων της Κριμαίας. Είναι χαρακτηριστικές οι διαταγές που δίνει ο Ρουμιάντσεφ στον στρατηγό Σουβόροφ για να ελιχθεί και να είναι πολύ προσεκτικός: «*Το όφελος από την μετακίνηση των χριστιανών είναι τεράστιο σε σχέση με τις επιπτώσεις, οι οποίες μπορούν να συμβούν ιδιαίτερα στην περίπτωση της προσέγγισης των Τούρκων στα κριμαϊκά παράλια, ώστε να μην δοθεί περαιτέρω αφορμή για την αγανάκτηση των Τατάρων*»³⁷⁴.

ε. Η μετεγκατάσταση

Η αυτοκράτειρα Αικατερίνη διαθέτοντας τις πρώτες ενδείξεις για την επιθυμία των χριστιανών να μεταναστεύσουν (9 Μαρτίου 1778) απευθύνθηκε στους δύο βασικούς ανθρώπους της στο νότο, δηλαδή στον Ρουμιάντσεφ και στον Ποτέμκιν. Στον πρώτο, ως αρχηγό του στρατού στον νότο, τον επιφόρτισε να προσπαθήσει μέσω του πρίγκιπος Προζορόφσκι (διοικητή του στρατιωτικού αποσπάσματος που βρίσκονταν στην Κριμαία ως τότε) να πείσει τους χριστιανούς σε μαζική μετανάστευση στη Νέα Ρωσία μέσω των υποσχέσεων για παροχές και προνόμια. Για τον σκοπό αυτό πρότεινε ως τον καταλληλότερο άνθρωπο τον μητροπολίτη Γοθθίας Ιγνάτιο, ο οποίος θα έμπαινε ως επικεφαλής της πορείας εξόδου από την Κριμαία. Επίσης επιφόρτιζε τον πρίγκιπα Ποτέμκιν να βρει την κατάλληλη περιοχή για την εγκατάσταση των χριστιανών, όπως επίσης για να τους δοθούν τα κατάλληλα εφόδια.³⁷⁵

³⁷³ Naulko, «*Razvitie mezetnijseskih sviazei na Oukraine*», σελ. 130, Κίεβο 1975.

³⁷⁴ Soloviov, «*Istoria...*» ό.π., τ. 6, σελ.234.

³⁷⁵ H. Dzouha, «*Odissea...*» ό.π., σελ. 55.

Στις 19 Μαρτίου ο Γ. Ποτέμκιν γράφει δύο γράμματα στον Α.Α. Προζορόφσκι, που του ανακοινώνει την απόφαση της αυτοκράτειρας και του συνιστά να κάνει ένα «αξιόλογο δώρο» στον μητροπολίτη Ιγνάτιο. Ο Ποτέμκιν κατανοώντας ταυτοχρόνως πως ο Χάνος της Κριμαίας δεν θα ενθουσιαστεί με την ιδέα της μετακίνησης του χριστιανικού πληθυσμού και ότι θα προσπαθήσει να την αποτρέψει προτείνει στον Προζορόφσκι και στον αρμοστή Κωνσταντίνοφ να καταβάλουν προσπάθειες να τον πείσουν ότι δεν πρόκειται να ζημιωθεί από την μετακίνηση αυτή και ότι επίσης θα αποζημιωθεί.³⁷⁶

Ο Προζορόφσκι στις 18 Απριλίου 1778 μαζί με τον Κωνσταντίνοφ πραγματοποιεί συνάντηση με τον μητροπολίτη Ιγνάτιο, κατά την διάρκεια της οποίας έγινε προσπάθεια να πειστεί με κάθε τρόπο ο Αρχιερέας για να μεταναστεύσουν οι χριστιανοί στην Ρωσία.³⁷⁷ Η πληροφορία αυτή είναι μάλλον υπερβολική. Προφανώς στην συνάντηση αυτή συζητήθηκαν οι τελευταίες λεπτομέρειες ενός σχεδίου που είχε από καιρό μπει στην διαδικασία της πραγματοποίησής του. Άλλωστε ο Ιγνάτιος δεν δίστασε για πολύ, αφού μετά από μόλις πέντε ημέρες ανακοινώνει στο ποίμνιό του τις προτάσεις των Ρώσων.

Η ανακοίνωση αυτή λαμβάνει χώρα στις 23 Απριλίου, στην εορτή του Πάσχα. Μια κίνηση σίγουρα όχι συμπτωματική, καθώς σκοπός του Μητροπολίτη είναι να γίνουν οι κατάλληλοι συνειρμοί της Ανάστασης με την «ανάσταση» των χριστιανών κατοίκων της Κριμαίας. Ο Σουβόροφ οργάνωσε συνάντηση με τον Ιγνάτιο καθώς και με τον αρχιμανδρίτη Πέτρο, ο οποίος ήταν επικεφαλής της Γρηγοριανής εκκλησίας των Αρμενίων και τον ιερέα Ιάκωβο, αντίστοιχα των Αρμενίων Καθολικών. Το περιεχόμενο της συζήτησης του Σουβόροφ με τους ηγέτες των χριστιανών ήταν οι όροι προσφοράς των Ρώσων προς τους Χριστιανούς για την έξοδό τους και την μετάβασή τους σε ρωσική γη.

Αναλυτικά οι όροι στους οποίους οι ιεράρχες συμφώνησαν με τον Ρώσο στρατηγό ήταν³⁷⁸:

1. Οι χριστιανοί μαζί με τις περιουσίες τους μεταναστεύουν στο κυβερνείο του Αζόφ, στην περιοχή που βρίσκεται μεταξύ του ποταμού Δνεύπερου, της Σαμάρας και του Οριόλ. Όλα τα έξοδα που σχετίζονται με την μετακίνησή τους θα χρηματοδοτηθούν από το κρατικό ταμείο.
2. Στους μετανάστες θα δοθούν τα μέσα ώστε οι τεχνίτες και οι βιοτέχνες να μπορέσουν να οικοδομήσουν την πόλη. Η πόλη πρέπει να βρίσκεται σε μεγάλο ποτάμι, να αποτελείται από σπίτια, εκκλησίες και καταστήματα, που να ανήκουν αποκλειστικά στους μετανάστες.

³⁷⁶ «Mariupol ...», ό.π., σελ. 22

³⁷⁷ Ι. Dzouha, ό.π. σελ. 55

³⁷⁸ ό.π. σελ. 56-57.

3. Σε κοντινές από την πόλη περιοχές, οι οποίες είναι κατάλληλες για την καλλιέργεια του σταριού, την κτηνοτροφία και την μελισσοκομία θα δημιουργηθούν χωριά.

4. Σε όλους τους Ρώσους υπηκόους επιτρέπεται στις περιοχές εγκατάστασης των μεταναστών από την Κριμαία να ασχοληθούν με το εμπόριο και την βιοτεχνία.

5. Όλοι οι ιερωμένοι με επικεφαλής τον μητροπολίτη Ιγνάτιο μένουν με το ποίμνιο τους. Ο μητροπολίτης θα υπάγεται στην Ιερά Σύνοδο.

6. Όλοι οι μετανάστες απαλλάσσονται «αιωνίως» από την υποχρέωση στράτευσης.

7. Για δέκα έτη οι μετανάστες απαλλάσσονται από κάθε είδους φόρο και φυσική υποχρέωση.

8. Το ύψος των φόρων, τους οποίους οι μετανάστες θα πληρώνουν μετά την έλευση των δέκα αφορολόγητων ετών, πρέπει να οριστεί εκ των προτέρων, ακόμη πριν από την μετανάστευσή τους και να ανακοινωθούν με ειδικό διάταγμα της τσαρίνας.

9. Για την συλλογή των φόρων, την τοποθέτηση των δικαστών καθώς και την ανάδειξη της διοίκησής τους θα αποφασίζουν μόνοι τους οι μετανάστες.

Η μετανάστευση των Ελλήνων της Κριμαίας πραγματοποιείται, τελικώς, τον μήνα Ιούλιο του ίδιου έτους, 1778. Η αναχώρησή τους περιγράφεται γλαφυρά από τον Ρώσο συγγραφέα Τιμοσσένκο στο βιβλίο του «Η Μαριούπολη και τα περίχωρα»: «Στο ναό της Κοιμήσεως της Θεοτόκου έλαβε χώρα η σκηνή του τελευταίου αποχωρισμού από την Κριμαία. Εδώ ο μητροπολίτης Ιγνάτιος πριν από την έξοδο έψαλε ευχαριστήρια και αποχαιρετιστήρια προσευχή στην αιώνια Προστάτιδα του χριστιανισμού στην Κριμαία. Οι Τάταροι σύμφωνα με την παράδοση, ζήτησαν να κρατήσουν την εικόνα της Θεομήτωρος. Φοβούμενοι όχι μόνο ταραχές αλλά ακόμη και επίθεση από την πλευρά των Τατάρων την εικόνα την μετέφεραν σε βαρέλι».³⁷⁹

Σύμφωνα με τα στοιχεία του Σουβόροφ, τα οποία φυλάσσονται στο αρχείο του Γενικού Επιτελείου, από την Κριμαία μετοίκησαν 219 Γεωργιανοί, 161 Βλάχοι και 18.391 Έλληνες από 68 περιοχές (9.235 άνδρες και 9.156 γυναίκες).

Αναλυτικά κατά χωριό, εθνικότητα και φύλο οι χριστιανοί που αναχώρησαν από την Κριμαία³⁸⁰ ήταν :

³⁷⁹ «Mariupol ...», ό.π.,

³⁸⁰ I. Dzouha, ό.π. σελ. 155-157.

ΜΕΤΟΙΚΗΣΑΝΤΕΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ ΤΗΣ ΚΡΙΜΑΙΑΣ -1778				
ΧΩΡΙΟ	ΕΘΝΙΚ/ΙΕΡ.	ΑΝΔΡΕΣ	ΓΥΝΑΙΚΕΣ	ΣΥΝΟΛΟ
Καφρά	Ελληνες	837	806	1.643
	Γεωργιανοί	13	11	24
	Αρμένιοι	2.781	2.730	5.511
Μπαχτσισαράι	Ιερείς/Μοναχοί-ες	2	-	
	Ελληνες	667	652	1.319
	Γεωργιανοί	13	14	27
	Αρμένιοι	702	673	1.319
	Υπηρ.Γεωργιανοί	8	1	9
Καρασουμπαζάρ	Βλάχοι	1	3	4
	Ελληνες	518	486	1.004
	Γεωργιανοί	5	3	8
	Αρμένιοι	1.419	1.390	2.809
Κοζλόβ	Ελληνες	92	80	172
	Ιερείς/Μοναχοί-ες	1	1	2
	Αρμένιοι	667	667	1304
	Υπηρ.Γεωργιανοί	53	53	70
	Βλάχοι	1	-	1
Ακμετσέτ	Αρμένιοι	145	114	259
Στάρι Κριμ	Ελληνες	60	49	109
	Αρμένιοι	87	73	160
Μπελμπέκ	Ελληνες	30	40	70
Μπαλακλάβα	Ελληνες	43	39	82
Αλμπάτα	Ελληνες	62	51	113
Τσερκές-Κερμάνα	Ελληνες	155	152	307
Μαρμαρά	Ελληνες	46	57	103
Κομάρα	Ελληνες	238	237	475
Ουτάρα	Ελληνες	18	20	38
Στέλα	Ελληνες	603	625	1.228
Κους	Ελληνες	24	25	49
Λάσπα	Ελληνες	63	65	128
Χάιτα	Ελληνες	11	10	21
Ουλάκλα	Ελληνες	102	113	215
Τόλι	Ελληνες	14	18	32

Κατσακαλιάν	Ελληνες	38	39	77
Σούρα	Ελληνες	80	71	151
Μπισούν	Ελληνες	371	315	686
Γιανισόλ	Ελληνες	437	394	831
Τεμερτσι	Ελληνες	100	90	190
Σλομπόντα Μιλιάρι	Ελληνες	32	25	57
Γιανκούλι	Ελληνες	183	171	354
Ζεμρέκ	Ελληνες	206	166	372
Οουσούνιου	Ελληνες	60	64	124
Γιάλσι	Ελληνες	150	139	289
Μπάτσι	Ελληνες	51	56	107
Σάλεν	Ελληνες	27	24	51
Καταγκόρ	Ελληνες	52	45	97
Μάλ. Καρακούμπα	Ελληνες	131	113	244
Κουροζέν	Ελληνες	56	47	103
Ουλοζέν	Ελληνες	67	57	124
Κουτσουκουζέν	Ελληνες	67	59	126
Σαρτανά	Ελληνες	374	369	743
Τσερντακλί	Ελληνες	75	79	154
Μάλι Γιανικούλ	Ελληνες	30	38	68
Ντάιρι	Ελληνες	1	3	4
Ζούι	Ελληνες	2	3	5
Κοζ	Ελληνες	38	36	74
Αμαρέτα	Ελληνες	37	39	76
Βουρτόλι	Ελληνες	21	12	33
Καράν	Ελληνες	172	159	331
Νικίτινα	Ελληνες	50	52	102
Γκούρτζι	Ιερείς/Μοναχοί-ες	1	-	1
	Ελληνες	41	41	82
Καζιλτάς	Ιερείς/Μοναχοί-ες	1	-	1
	Ελληνες	90	96	186
Γιάλτα	Ιερείς/Μοναχοί-ες	1	-	1
	Ελληνες	120	120	240
Μασσάνδρα	Ιερείς/Μοναχοί-ες	1	-	1
	Ελληνες	120	110	230
Μαγκαράτσα	Ιερείς/Μοναχοί-ες	1	-	1

	Ελληνες	92	82	174
Αγκούτκα	Ιερείς/Μοναχοί-ες	2	-	2
	Ελληνες	81	86	167
Ινκερμαν	Ελληνες	20	21	41
Μάλι Λομπάτ	Ελληνες	37	38	75
Γιάν	Ελληνες	117	105	222
Αμπντάλ	Βλάχοι	82	67	149
Κακτσιόι	Γεωργιανοί	14	5	19
Μπεσουότκι	Γεωργιανοί	27	14	41
Τάτλι	Αρμένιοι	112	100	212
Μελίκ	Αρμένιοι	39	33	72
Καμισλάκ	Αρμένιοι	62	59	121
Σάλε	Αρμένιοι	115	109	224
Μπολσόι Λομπάτ	Ιερείς/Μοναχοί-ες	7	8	15
	Ελληνες	195	162	357
Τσουρούκσου	Ελληνες	24	22	46
	Αρμένιοι	20	20	40
Μπουροντούκ-Οτάρ	Ελληνες	61	35	96
	Αρμένιοι	17	21	38
Τοπτσάκ	Ελληνες	62	41	103
	Αρμένιοι	7	3	10
Σουλτάν-Σάλα	Γεωργιανοί	8	7	15
	Αρμένιοι	34	23	57
Κερμεντσίκ	Ιερείς/Μοναχοί-ες	7	5	12
	Ελληνες	249	216	465
Μπιγιάσαλο	Ιερείς/Μοναχοί-ες	2	3	5
	Ελληνες	118	107	225
Μανγκούς	Ιερείς/Μοναχοί-ες	5	5	10
	Ελληνες	415	348	763
Λάκα	Ιερείς/Μοναχοί-ες	3	3	6
	Ελληνες	214	192	406
Μπ. Καρακουμπ	Ιερείς/Μοναχοί-ες	16	12	28
	Ελληνες	713	682	1.395
Τσερμαλίκ	Ιερείς/Μοναχοί-ες	6	2	8
	Ελληνες	190	156	346

	Γεωργιανοί	1	3	4
Ουρταλάκ	Ιερείς/Μοναχοί-ες	5	8	13
	Γεωργιανοί	1	-	1
	Αρμένιοι	214	192	406
ΣΥΝΟΛΟ		16.164	15.221	31.385

Και από τα παραπάνω στοιχεία προκύπτει το συμπέρασμα ότι παρά την μεγάλη διασπορά των πληθυσμιακών κέντρων η συμμετοχή στην έξοδο ήταν καθολική. Αποδεικνύεται επομένως ότι η επιχείρηση είχε άριστη οργάνωση με άμεση ενημέρωση και προετοιμασία του πληθυσμού.

Η ρωσική πλευρά, όπως προκύπτει από το επίπεδο των αξιωματούχων που ανέλαβαν το εγχείρημα και από τις παροχές που προσέφερε, έκανε το παν για να επιτευχθεί ο στόχος της μετοίκησης. Το σχέδιο, όμως, δεν θα ήταν δυνατόν να πετύχει χωρίς την άμεση συμμετοχή και καθοδήγηση της εκκλησίας. Το δίκτυο της πληροφόρησης και οι δίαυλοι προπαγάνδας του σχεδίου στηρίχτηκαν αποκλειστικά στην ισχυρή παρουσία του κλήρου και του καθοριστικού ρόλου της εκκλησίας στις χριστιανικές κοινότητες. Άλλωστε η επιλογή των Ρώσων να χρησιμοποιήσουν τον Μητροπολίτη Ιγνάτιο, με την συνδρομή βεβαίως και κάποιων «δώρων», αποδεικνύει την ουσιαστική επιρροή του θεσμού.

Θα πρέπει, όμως, να σημειωθεί ότι σύμφωνα με τα διαθέσιμα στοιχεία προκύπτει ότι μερικές εκατοντάδες χριστιανοί δεν ακολούθησαν την μεγάλη μάζα των ομοδόξων τους στην μετοίκηση προς την Νέα Ρωσία. Επίσης την Κριμαία δεν εγκατέλειψαν οι κάτοικοι του Κερτς (αρχαίο Παντικάπαιον), το οποίο σύμφωνα με την συνθήκη του Κιουτσούκ-Καϊναρτζή το 1774, είχε περιέλθει στη ρωσική επικράτεια.³⁸¹ Σε αυτούς προστέθηκαν και όσοι επέστρεψαν από τις περιοχές που τους είχε εγκαταστήσει η ρωσική κυβέρνηση, λόγω των μεγάλων δυσκολιών που συνάντησαν..

Το 1783 το τσαρικό χανάτο καταλύεται και η Κριμαϊκή χερσόνησος περιέρχεται και επίσημα στη Ρωσία, αποδεικνύοντας την ορθότητα των στρατηγικών επιλογών της Αγ. Πετρούπολης. Η Κριμαία αλλάζει όνομα και η νέα ονομασία της χερσονήσου είναι Ταυρίδα, η οποία εντάχθηκε στην διοικητική διαίρεση της ρωσικής αυτοκρατορίας σαν κυβερνείο της Ταυρίδας. Τοποτηρητής του τσαρικού θρόνου στην Κριμαία τοποθετήθηκε ο ελληνικής καταγωγής Κωνσταντίνοφ.³⁸²

³⁸¹ «Αρνοούμενοι την μετανάστευση κάποιοι Έλληνες παρέμειναν στην Κριμαία και συνέχιζαν να ζουν εκεί. Μερικοί, πάλι, Έλληνες γύρισαν από την Αζοφική στην Κριμαία τον ίδιο χρόνο της μετανάστευσης. Τον επόμενο χρόνο στις νότιες ακτές της Κριμαίας εγκαταστάθηκε μέρος των Ελλήνων του τάχατος του Ρεβελιώτη, οι οποίοι πέλεμψαν μέσα από τις τάξεις του ρωσικού στρατού κατά την διάρκεια του ρωσοτουρκικού πολέμου. Το 1784 με διάταγμα της Αικατερίνης II στον όρμο Αχι-Γιάφ θεμελιώθηκε η πόλη Σεβαστούπολη.», Ι.Γ. Dalian – Holin A. I., «Krimskie Greki...», ό.π. σελ. 37.

³⁸² Ο.π.

«... Το 1783, παρά τη συνθήκη του 1774, που εγγυάτο την ανεξαρτησία της περιοχής, η τσαρίνα προσάρτησε τη χερσόνησο στην αυτοκρατορία της και ο τελευταίος Τάταρος ηγεμόνας από το αίμα του Τζεγκίς-Χαν πήγε να πεθάνει κοντά στους Τούρκους. Το 1787, η Αικατερίνη πήγε να επισκεφθεί τις νότιες επαρχίες της, "την αυτοκρατορία της Ταυρίδος", που οργάνωνε ο Ποτέμκιν. Υπήρξε μια θριαμβευτική περιοδεία, όπου ο ευνοούμενος υπερέβαλε τα αποτελέσματα της διακυβέρνησής του...».³⁸³

Πράγματι, τέσσερα χρόνια μετά την προσάρτηση της Κριμαίας, η Αικατερίνη επισκέφθηκε τις περιοχές της Νέας Ρωσίας και της Ταυρίδας και συναντήθηκε στη Σεβαστούπολη με τον αυτοκράτορα της Αυστρίας Ιωσήφ Β'. Στις συζητήσεις μαζί του προσπάθησε να κερδίσει την συγκατάθεσή του στο λεγόμενο «ελληνικό σχέδιο». Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι κατά την διέλευσή της από την Χερσόνα στήθηκε θριαμβευτική αψίδα, με την επιγραφή: «Ο δρόμος προς το Βυζάντιο».³⁸⁴ Επρόκειτο για συμβολική κίνηση που παρέπεμπε στον τελικό στόχο, την κατάληψη της Κωνσταντινουπόλεως, καθώς η Χερσόνα ήταν η πόλη στην οποία το 988 είχε βαπτισθεί χριστιανός από τους βυζαντινούς ιερωμένους ο Βλαδίμηρος, πρίγκιπας του Κιέβου.

Για τον ελληνισμό της Κριμαίας θα ήταν η αφετηρία μιας καινούργιας εποχής.

«Τα εκκενωμένα χωριά άλλα ερημώθηκαν και καταστράφηκαν άλλα κατοικήθηκαν από ντόπιους μουσουλμάνους, μερικά πέρασαν μετά από μερικά χρόνια στην κατοχή [...] Ελλήνων του ονομαζόμενου "Αλβανικού στρατού" και δύο, το Μανγκούς και το Μπία Σάλα, κατοικήθηκαν από εποίκους από την Ρωσία. Μόνον στο χωριό Αουτάκ, κοντά στην Γιάλτα ζουν απόγονοι του παλαιού χριστιανικού πληθυσμού. Εδώ εγκαταστάθηκαν μερικές οικογένειες, που επέστρεψαν από την Μαριούπολη με κάλεσμα του δούκα Βοροντσόφ, για να ασχοληθούν με την συλλογή στρειδιών. Στην συνέχεια ενώθηκαν με τον αλβανικό στρατό και αναμείχθηκαν με τους νέους κατοίκους της Κριμαίας.»³⁸⁵

Η ρωσική ηγεσία συνέχιζε να βλέπει στους ελληνικούς πληθυσμούς έναν απαραίτητο παράγοντα διασφάλισης των κεκτημένων της, αλλά και περαιτέρω προώθησης των στρατηγικών σχεδίων της. Ο διοικητής των νέων χωρών Γ. Ποτέμκιν επιδιώκοντας την εξασφάλιση των παραλίων της Κριμαίας ανέθεσε την φρούρησή τους σε Έλληνες στρατιωτικούς, που είχαν μεταναστεύσει στη νότια Ρωσία μετά το 1774. Ως έδρα του σώματος ορίστηκε η Μπαλακλάβα, και του παραχωρήθηκαν επ'της οι κωμοπόλεις Καδί, Καμάρα και Κοράνιο.³⁸⁶

Στο εξής οι ελληνικές κοινότητες της Κριμαίας θα αποτελούν πλέον μία ξεχωριστή υπο-κατηγορία του ελληνικού πληθυσμού της Ρωσίας, καθώς η πλειοψηφία τους θα προέρχεται από τους μετανάστες της κυρίως Ελλάδας και της

³⁸³ Édouard Driault, «Το Ανατολικό ...», ό.π., σελ. 189-190.

³⁸⁴ Κώστας Αυγητίδης, «Η Ρωσία και ο απελευθερωτικός Αγώνας του ελληνικού λαού», σελ. 20.

³⁸⁵ Koulakovskiy, Yulian, «Prosloe...», ό.π.

³⁸⁶ «Ιστορία του ελληνικού έθνους», τομ. ΙΑ', σελ. 88.

Μικράς Ασίας που μεταφέρουν τα δικά τους γλωσσικά και ιδιαίτερα πολιτισμικά στοιχεία, διαφορετικά από την παράδοση των Ελλήνων πριν από την μετοίκηση του 1778.

3. Οι ελληνικές κοινότητες της Αζοφικής

α. Εγκατάσταση των Ελλήνων στην περιοχή της Αζοφικής

Η διαδρομή μέχρι τις βόρειες ακτές της Αζοφικής αποδείχθηκε εξαιρετικά επίπονη για τους χριστιανούς της Κριμαίας. Οι καιρικές συνθήκες ήσαν αντίξοες αλλά και ο εφοδιασμός των τροφίμων δεν γινόταν σε κανονικά διαστήματα. Σύντομα εκδηλώθηκαν επιδημίες μεταξύ ανθρώπων και ζώων του καραβανιού και φαίνεται ότι πέθαναν αρκετοί μέχρι να φτάσουν στο φρούριο Αλεξαντρόφ στις 21 Σεπτεμβρίου.³⁸⁷

Ο Σουβόροφ γράφει στην τελική του αναφορά στον Ρουμιάντσεφ ότι: «*Η έξοδος των χριστιανών της Κριμαίας τελείωσε. Η μετακίνηση, εξαιτίας της αγοράς ψωμιού επί τόπου, στείχισε 10.000 ρούβλια και μαζί με τα δώρα προς τον χάνο και στους συγγενείς του στείχισε 23.000 ρούβλια*». Βέβαια το συνολικό ποσό που έδωσε η ρωσική πλευρά ήταν πολύ υψηλότερο,³⁸⁸ γεγονός που αποδεικνύει την αποφασιστικότητα με την οποία έδρασε προς την επίτευξη του σκοπού της. Τα ιδιαίτερα μεγάλα ποσά που δόθηκαν προς την εκκλησιαστική ιεραρχία των χριστιανών αφήνουν υπόνοιες ότι αυτά χρησίμευσαν και ως επιπρόσθετο κίνητρο για να κερδίσουν με την άποψη της εξόδου τους αρχιερείς, όπως επίσης και η δωροδοκία των Τετάρων για να μην αντιδράσουν κατά την διάρκεια της απομάκρυνσης του χριστιανικού πληθυσμού.

³⁸⁷ I. Dzouha, *ό.π.*, σελ. 66.

³⁸⁸ Αναλυτικά τα έξοδα της μετακίνησης για το ρωσικό κράτος ήταν :

Μητροπολίτη Ιγνάτιο	6.550 ρούβλια
Αρμένιο αρχιμανδρίτη Μάργος	2.820 »
Καθολικό ιερέα Ιακώβ	1.250 »
Και στους τρεις για αγορά 2 αμαξών, κάρων κ.λπ.	2.799 »
Δώρα	3.140 »
Αποζημίωση των χριστιανών για τα περιβόλια τους	4.511 »
Για ένδυση, σίτιση κ.λπ.	1.217 »
Αποζημίωση στους Τατάσους για τους φόρους των χριστιανών	204 »
Τρόφιμα για τον δρόμο	23.345 »
Άλλα έξοδα	379 »

Σύνολο

75.029,92

Παρατίθενται στο I. Dzouha, *ό.π.* Παράρτημα σελ. 152 από Dubrovin N. «*Prisoedinenie Krima k Rossii*» (Αγ. Πετρούπολη 1885). Πράγματι φαίνεται από τον πίνακα ότι ο Ιγνάτιος Γκοζάντιν, όπως επίσης και οι Αρμένιοι τρωμένοι, ταξίδευσαν με άμαξες, τις οποίες για αυτόν τον λόγο είχε αγοράσει και παραδώσει η ρωσική κυβέρνηση.

Για χώρο εγκατάστασης των Ελλήνων της Κριμαίας η ρωσική ηγεσία προσανατολιζόταν να δοθούν τα εδάφη που βρίσκονταν το δέλτα του ποταμού Κάλμιους, ο οποίος χύνεται στην Αζοφική θάλασσα.³⁸⁹

Ο κυβερνήτης της επαρχίας Αζόφ επεδίωκε να προσελκύσει πληθυσμό στην περιφέρεια Κάλμιους και να δημιουργήσει εκεί την πόλη Πάβλοβοκ. Μάλλον, όμως, έως τότε η προσπάθειά του δεν είχε αποδώσει. Τη συγκεκριμένη περίοδο η επαρχία Αλεξαντρόο (που περιλαμβάνει σήμερα μέρος των νομών Ζαπαρόγκ και Ντονιέτσκ), ιδιαίτερος μετά την διάλυση των κοζάκικων οικισμών, απέμεινε μια αραιοκατοικημένη έκταση.

Η εγκατάσταση των Ελλήνων στην προεπιλεγμένη περιοχή ήταν μια επιχείρηση εξαιρετικά επίπονη. Σε ένα άγνωστο γι' αυτούς έδαφος και με το ψυχολογικό βάρος της εγκατάλειψης της πατρίδας τους θα έπρεπε να δημιουργήσουν εξ αρχής τους όρους μιας καινούργιας ζωής. Ο Σουβόροφ γράφει στον Ποτέμκιν μετά από λίγο καιρό: «Οι μετανάστες της Κριμαίας υποφέρουν στην τωρινή τους κατάσταση πολλές δυσκολίες, δείξτε τους ελεήμονα ματιά, γλυκάνετε τις πικρές τους αναμνήσεις».³⁹⁰

Κέντρο της εγκατάστασης του ελληνικού πληθυσμού ορίστηκε η πόλη της Μαριούπολης.³⁹¹ Για να κατανοήσουμε σωστά το μέγεθος και την σημασία της

³⁸⁹ Η θάλασσα του Αζόφ (Μαιώτις Λίμνη) χωρίζει τη 'μαύρη' γη της ανατολικής Ευρώπης (ουκρανική-ρωσική στέπα και Κριμαία) από τη στεπώδη πεδιάδα της Ασίας (Κουμπάν) και την περιοχή του Καυκάσου. Το μεγαλύτερο μήκος της, Κερτς – εκβολές Δον, είναι 195 ναυτικά μίλια. Το μεγαλύτερο πλάτος της, ανατολή-δύση, είναι 95 ν. μίλια. Το βάθος της φτάνει τις 7 με 8 οργιές (12,80 μέτρα με 14,60 μέτρα). (Μ. Κορομηλά, *ό.π.* σελ. 143). Στην ευρύτερη περιοχή της Μαριούπολης δεν βρέθηκαν ευρήματα, τα οποία να αποδεικνύουν μόνιμη εγκατάσταση των Ελλήνων κατά την αρχαιότητα. Βέβαια εκτός από τις πόλεις που βρίσκονταν στον Κιμμέριο Βόσπορο, και άρα επικονιούνταν με τις περιοχές που βρέχονται από την Αζοφική Θάλασσα, οι Έλληνες ιδρύουν στα τέλη του 6^{ου} αιώνα στις εκβολές του ποταμού Δον, στο βορειότερο άκρο της θάλασσας, την πόλη Τάναις, ως τον πιο προωθημένο εμπορικό τους σταθμό.

³⁹⁰ «*Mariupol ...*», *ό.π.* σ. 20

³⁹¹ Η προέλευση της ονομασίας της πόλης της Μαριούπολης έχει απασχολήσει κάποιους ερευνητές. Γενικά υπάρχουν δύο ερμηνείες: η πρώτη από αυτές υποστηρίζει ότι η πόλη ονομάστηκε έτσι προς τιμήν της Μαρίας Φεοντόροβνας, συζύγου του Παύλου, διαδόχου τότε του τσαρικού θρόνου. Την άποψη αυτή την βρίσκουμε στο «*Σύντομο Λεξικό Τοπωνυμίων*» του Β.Α. Νικόνοφ (Nicoenov V.A., «*Kratkii toponimitseskii slovar*», σελ. 139) καθώς και στο Μ. Φάσμερ, «*Ετυμολογικό Λεξικό της ρωσικής γλώσσας*» («*Etimologitseskii slovar rouskono iazika*», τόμος 2, σελ. 574).

Αντίθετα ο Ε. Σ. Οτίν υποστηρίζει ότι η τοποθεσία που ορίστηκε για την ίδρυση αυτής της 'Μαριούπολης' δεν κατοικήθηκε ποτέ, αλλά η ελληνική Μαριούπολη όφειλε το όνομά της σε συνοικία της πρωτεύουσας της Κοιμαίας Μπαχτσισαράι: «*από τις δύο γνωστές εκδοχές για την προέλευση του τοπωνυμίου Μαριούπολη η πλέον πειστική είναι αυτή που η οποία την συνδέει με την ονομασία ενός από τα μέρη της πόλης του Μπαχτσισαράι την Μαριαμπόλεμ. Μέρος του πληθυσμού της Μαριούπολης αποτέλεσαν πρώην κάτοικοι του Μπαχτσισαράι. Αυτό το κομμάτι του Μπαχτσισαράι ήταν η Μαριαμπόλ η οποία ονομάζονταν και Καλέ, δηλαδή φρούριο, σε αντίθεση με το άλλη κατάληξη του προστίου την Μαιρούμ (Μαριάμ, Μασόρουμ). Δύο σημεία μας τραβούν εδώ την προσοχή. Πρώτον, η έλλειψη στην τελευταία ονομασία της κατάληξης -поль (ελλ. πόλις) που σημαίνει για τον μη αστικό τύπο του συγκεκριμένου οικισμού, βρίσκεται δηλαδή στις άκρες της πόλεως ή εκτός αυτής και το δεύτερο η παράλληλη ύπαρξη της ελληνικής και τουρκικής ονομασίας του ίδιου γεωγραφικού χώρου. Το τελευταίο γεγονός εξηγείται από την διάδοση τόσο στην Κριμαία όσο και στην Αζοφική της ρομιο-τουρκικής δηλωσσίας η οποία αντανακλάται και στα τοπωνύμια των Ελλήνων της Αζοφικής.» Ε. Σ. Οτίν, «*Geografitseskie nazvaniia krimskih grekof v toponimii severnogo priazov'ia*» [Οι γεωγραφικές ονομασίες των Ελλήνων της Κριμαίας στα τοπωνύμια της Βόρειας Αζοφικής], σελ. 55-56.*

οικοδόμησης της Μαριούπολης στην Αζοφική Θάλασσα, επιβάλλεται να αναφέρουμε ότι οι τρεις, ως τότε, πόλεις της Αζοφικής, το κάστρο του Αγ. Δημητρίου (τωρινό Ροστόβ στο Ντον) το Ταγκαρόγκ και η Αζόφ το 1780 δεν είχαν όλες μαζί πληθυσμό πάνω από 2.000 κατοίκους.³⁹²

Στο σύνολο των τεραστίων εδαφών που ονομάστηκε Νέα Ρωσία το ελληνικό στοιχείο απέκτησε αρχικά ένα υψηλότατο πληθυσμιακό ποσοστό, όπως δείχνουν τα στατιστικά στοιχεία.³⁹³ Ιδιαίτερα στην επαρχία Αλεξανδρόφ, όπου εγκαταστάθηκαν οι Έλληνες της Κριμαίας, και στη περιοχή του Ζαπαρόγκ, στα τέλη της δεκαετίας του 1770 και στις αρχές του 1780 μετά τους Ουκρανούς, που ήταν η πλειοψηφία των κατοίκων (64,36%), στην δεύτερη θέση βρέθηκαν οι Έλληνες (13,76%), ενώ ακολουθούσαν οι Αρμένιοι (10,61%) και οι Ρώσοι (8,09%).³⁹⁴

Η ρωσική ηγεσία τήρησε γενικά τις υποσχέσεις της και πήρε μέτρα στήριξης του ελληνικού πληθυσμού στις περιοχές που εγκαταστάθηκε.

Στις 21 Μάιου 1779 η τσαρίνα εξέδωσε το «Υψηλότατο Έγγραφο για την εγκατάσταση των χριστιανών, οι οποίοι ξεριζώθηκαν από την Κριμαία». Σε αυτό περιλαμβανόταν όλη η δέσμη των υποσχέσεων που είχαν δοθεί πριν την μετοίκηση, και όπου πράγματι διακρίνεται η γενναιοδωρία η οποία θα καθιστούσε τον ελληνικό πληθυσμό της Αζοφικής προνομιούχο στα όρια του ρωσικού κράτους. Στο διάταγμα εγκρινόταν η απόφαση να διατεθεί για την ευνοϊκότερη εγκατάσταση των Ελλήνων αρκετή γη στις όχθες του Σολόνα και άλλων ποταμιών και στις ακτές της Αζοφικής Θάλασσας, στο κυβερνείο του Αζόφ, ώστε να εκμεταλλεύονται την άφθονη αλιεία, να αποδοθούν επίσης μεγάλες εκτάσεις γης για καλλιέργεια και ακόμη οι Έλληνες χωρικοί να είναι απαλλαγμένοι από κάθε φόρο προς το κρατικό ταμείο. Στο ίδιο διάταγμα προβλεπόταν η οικοδόμηση της Μαριούπολης, ιδιαιτέρως σαν τόπος δράσης των εμπόρων και των τεχνιτών. Για μία τέτοια λειτουργία στο διάταγμα γίνονταν λόγος και για το Αικατερινοσλάβ.³⁹⁵

³⁹² Skalkovskii A., «Istoria Novoi Setsk», σελ. 174.

³⁹³ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΡΩΣΙΑΣ (άνδρες)

ΕΘΝΙΚΟΤΗΤΑ	1763-1764		1782	
ΟΥΚΡΑΝΟΙ	50.672	74,81 %	144.754	71,50 %
ΡΩΣΟΙ	8.164	12,08 %	18.426	9,10 %
ΒΛΑΧΟΙ	6.227	9,19 %	18.196	8,90 %
ΣΕΡΒΟΙ	1.410	2,08 %	1.313	0,65 %
ΕΛΛΗΝΕΣ	28	0,04 %	8.746	4,32 %
ΑΛΛΟΙ	-	-	-	-

Kabuzan B. M., «Tsilénist ta natsionalnyi sklad naselenia Novorossii v 60-80-h rokax XVIII st.», «Ukrainski istoriko-geografitsmi zbirnyk» (ουκρ.), σελ. 144-147.

³⁹⁴ Kabuzan B. M. «Zaselenie Novorossi v XVIII-polovine XIX veka (1719-1858)» [Η κατοίκηση της Νέας Ρωσίας τον 18^ο αιώνα έως και το πρώτο μισό του 19 αιώνα].

³⁹⁵ Ειδικά για την πόλη του Αικατερινοσλάβ να σημειώσουμε ότι η Ρωσία και συγκεκριμένα ο Γεώργιος Ποτέμκιν, γενικός διοικητής από το 1789 του ρωσικού στρατού στο Νότο και τοποτηρητής της ακριτικής περιοχής του Νοβοροσίσκ, στα πλαίσια του «ελληνικού σχεδίου», την οικοδόμηση επί

Το σημαντικό αυτό διάταγμα που θα καθορίσει την ζωή των Ελλήνων της Αζοφικής είναι το ακόλουθο (με ελάχιστες περικοπές, ιδιαίτερος στην αρχή, όπου γίνεται η απαρίθμηση των τίτλων της τσαρίνας):

«[...] Στον αγαπητό ΜΑΣ πανιερότατο μητροπολίτη Γοθθίας και Καφά Ιγνάτιο και σ' όλους τους εν Κριμαία χριστιανούς της Ανατολικής θρησκείας οιασδήποτε τάξεως γενικώς και κατά μέρος ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΗ και ευσπλαχνική προσαγόρευση.

Στην επιστολή σας από το Μπαχτζεσεράγιο την 16^η Ιουλίου τρέχοντος έτους με την παράκληση για τη λύτρωση όλων σας από τον απειλητικό ζυγό με αιώνις υπακοή στο Αυτοκρατορικό κράτος ΜΑΣ με κοινή σας αγάπη, κλίση και έφεση, συναινούμε να σας παραλάβουμε υπό την ευσπλαχνικότητά μας σκέπη. Συναινούμε επομένως να απολαμβάνετε στη βασιλεία μας όχι μόνον δικαίων και προνομίων όσα από μας από παλαιά ή από τους διαδόχους μας όλοι οι υπήκοοί μας εφήδονται, αλλά εκτός αυτού προσετάξαμε :

α. Κατά την παρούσα μετοίκηση σας στην Αζωβίου επαρχία να μεταφερθούν με δικές ΜΑΣ δαπάνες τα υπάρχοντά όσα είναι δυνατό να μεταχθούν, μάλιστα των απόρων και των υπ' απειλή τυγχανόντων του Χάνου και της εκεί διοικήσεως να εξοφληθούν απ' το ΔΙΚΟ ΜΑΣ ταμείο.

β. Για λυσιτελέστερη αποικία σας να παραχωρηθεί στην Αζωβίου επαρχία... αρκετή γη κατά τη Σολλόνου και άλλων ποταμών παραποταμίως και κατά την Αζωβίου θάλασσα όπου έχει αφθόνους ιχθύους... Πανευσπλάχνως δωρίζουμε για το καλό και προς ωφέλεια όλης της κοινότητας, άνευ οινωδήποτε τελών στο ταμείο ΜΑΣ· για δε κατοίκηση των εμπόρων, τεχνιτών και μεταπρατών ορίζουμε τις πόλεις Αικατερινοσλάβιο και Μαριανόπολη που συντείνουν πολύ στην εμπορία.

γ. Διαιρεμένων κατά κλάσεις των Βασιλικών αποίκων για δεκαετία πανελεύς ελεύθερους αποκαθιστούμε όλους από οινωδήποτε βασιλική δασμοφορία και υπηρεσία. Ύστερα δε από μια δεκαετία, οι έμποροι να υποβάλλουν ετησίως από την περιουσία τους από ένα τοις εκατό ανά ρούβλι, οι δε τεχνίτες και πολίτες ανά ρούβλια δύο από κάθε αυλή, οι δε γεωργοί όχι από το υποκείμενο τους, αλλά από τα τριάντα στρέμματα γης που τους έλαχαν να υποβάλλουν πέντε καπίκια για το κάθε στρέμμα. Οι δε άποροι άποικοι θα πάρουν όχι μόνον τρόφιμα για τον πρώτο χρόνο, αλλά και με σπόρο για τη γη και κτήνη και τα άλλα, αναγκαία προς οικοδομή οικίας, για να τα εξοφλήσουν όλα στο ταμείο σε δέκα έτη. Και οι οικίες τους θα ανεγειρθούν με δικές ΜΑΣ δαπάνες. Όσοι δε έχουν

του ποταμού Δνειτέρου στο πρότυπο της Αρχαίας Αθήνας. «Προβλεπόταν όχι μόνο η ανέγερση κτιρίων κλασικού ρυθμού, αλλά και η ανάδειξη της πόλης σε επιστημονικό κέντρο» (Κ. Αυγητίδης, ό.π., σελ. 20).

περιουσία να ανεγείρουν στη γη που τους έλαχε οικίες και εργαστήρια, αποθήκες και μηχανουργεία και ό,τι άλλο θέλουν με δικές τους δαπάνες...

δ. Στον πανιερότατο μητροπολίτη Ιγνάτιο πανευσπλάχνως δια βίου την πνευματική διοίκηση εγχειρίζουμε όλων των από Κριμαίας ... αποίκων, ο οποίος θα υπόκειται αμέσως στη δική μας Αγιοτάτη δικούσα σύνοδο των ιερέων.

ε. Η δικαιοσύνη να απονέμεται κατά τους κοινούς για τη Βασιλεία μας νόμους από τους υπαλλήλους που θα εκλέγονται με ελεύθερους ψήφους σας. Στις κόμες και χωριά προφυλακή εμπιστεύεται σε ειδικούς εφόρους εκ Ρώσων, στο οποίους ούτε κρίση, ούτε τι άλλο επιτρέπεται, αλλά μόνο να συνηγορούν και να φυλάγουν τους εγκατοίκους.

Εφεξής μετά την αποκατάσταση καθενός στην τάξη βασιλικών εγκατοίκων, που εξέλεξε συγχωρούμε... να απολαμβάνει όλα αυτά που και οι λοιποί γάτοικοι της βασιλείας ΜΑΣ απολαμβάνουν, δηλαδή την ελεύθερη εμπόρεια εκτός και εντός της Επικρατείας μας, και προς πλείονα ωφέλεια, επιτρέπεται με τη δική τους δαπάνη να κατασκευάζουν εμπορικά πλοία και μηχανουργεία, να ανοικοδομούν αναγκαία και ωφέλιμα για τα εμπορικά συμφέροντα οικοδομήματα, να εμψυεύουν αμπελώνες, για να πουλούν μετά οίνους σε μικρές ποσότητες στις αποικίες σας και εντός της ρωσικής επικράτειας δύναται να τους πουλούν σε πύλεις και χωριά σε πίσους, επεκτεινόμενοι οιαδήποτε εμπορία κατά δύναμη και έφεση...[...]»³⁹⁶

Πέρα από την προφανή σημασία των οικονομικών προνομίων το διάταγμα προβλέπει η δυνατότητα των Ελλήνων, που μετανάστευσαν από την Κριμαία να δημιουργήσουν την δική τους αστυνομία και το δικαστήριο. Αυτά τα προνόμια θα διαμορφώσουν τις προϋποθέσεις μιας εξαιρετικά προωθημένης αυτονομίας, η οποία θα επηρεάσει αναμεισβήτητα και την συλλογική ταυτότητα του πληθυσμού.

Τελικώς στους Έλληνες μέτοικους δόθηκαν επάνω από 350.000 ντεσιατίνες³⁹⁷ γης στα ποτάμια Καλιμιούς, Μόκρι-Αλαμ, Μπέρντε και στις ακτές της Αζοφικής θάλασσας. Στις περιοχές αυτές ίδρυσαν σταδιακά 20 χωριά, στα οποία δόθηκαν τα ονόματα των πόλεων και των χωριών που εγκατέλειψαν στην Κριμαία, για τα οποία οι νεοφερμένοι θέλησαν να διατηρήσουν την ανάμνησή τους.³⁹⁸

³⁹⁶ Όλο το διάταγμα της Αικατερίνης Β', με ημερομηνία 21 Μαΐου 1789, στα ρωσικά και στα ελληνικά δημοσιεύεται σε εξασέλιδο φυλλάδιο του Λαογραφικού Μουσείου της Μαριούπολης με τίτλο «*Ob ustroistve Hristian-Grekov, vivedennih iz Krima*», χ.χ.

³⁹⁷ ντεσιατίνα : 1,0925 του εκταρίου.

³⁹⁸ Τα ονόματα των χωριών που ιδρύθηκαν :

Μπέσεφ

Beshev

Το νέο χωριό, συνήθως, το ίδρυσαν μετανάστες από αρκετά χωριά, αλλά του έδιναν την ονομασία του χωριού από το οποίο καταγόταν η πλειοψηφία των νέων κατοίκων.

Μόνον οι προερχόμενοι από τα μεγαλύτερα χωριά της Κριμαίας δημιούργησαν νέα αμιγή χωριά και στην Αζοφική, και δεν αναμίχθηκαν με κατοίκους άλλων περιοχών. Σε αυτή την κατηγορία ανήκουν τα χωριά Μπέσεφ, Μπαλσάγια Καρακούμπα και Σαστανά, Ουλάκλα, Καμάρα³⁹⁹ και Μπογκατίρ.

Αναλυτικά οι κάτοικοι 13 χωριών της Κριμαίας προωθήθηκαν στην δυτική όχθη του ποταμού Καλμιούς όπου ίδρυσαν έξι νέα χωριά: Μπέσεφ⁴⁰⁰, Μπαλσάγια (Μεγάλη) Καρακούμπα⁴⁰¹, Λάσπη, Καράν, Τσερμαλικ και Σαρτανά⁴⁰². Οι

Μπογκατίρ	Bogatir
Μπαλσάγια Καρακούμπα	Bolshaya Karakuba
Μπαλσού Γιανισόλ	Bolsoi Yanisol
Ιγνάτιεβκα	Ignatievka
Καμάρ	Kamar
Καράν	Karan
Κερμεντσίκ	Kermentsik
Κωνσταντινόπολ	Konstantinopol
Λάσπι	Laspi
Μάλι Γιανισόλ	Malil Yanisol
Μανγκούς	Mangous
Σαρτανά	Sartana
Στάρι Κριμ	Stari Krim
Στίλα	Stila
Τσερντακλί	Terdakli
Τσερμαλικ	Tsermalik
Ουλακλί	Ulakli
Ουρζούφ	Urzuf
Γιάλτα	Yalta

³⁹⁹ Το χωριό Καμάρα υπήρχε στην Κριμαία κοντά στην Μπαλακλάβα. Η περίπτωση της ονομασίας του χωριού είναι ιδιαίτερη έδω ότι κατοικείται από ταταρόφωνους Έλληνες το όνομα είναι ελληνικό, γεγονός που χρησιμοποιείται από το Gargaviets για να δηλώσει ότι η διγλωσσία στους Ουρούμ (ταταρόφωνους Έλληνες της Κριμαίας) είναι διαδεδομένο φαινόμενο και παρατηρείται πολύ πριν την μετεγκατάστασή τους στην περιοχή της Αζοφικής (ό.π. σελ. 18). Μάλιστα το Καμάρα γράφεται αρχικώς με το τόνο που χρησιμοποιείται στην τουρκική γλώσσα. Την ονομασία Καμάρα χρησιμοποιεί και ο Σεραφίμοφ (ό.π. σελ. 15, 26) αλλά από εκείνη την εποχή χρησιμοποιείται περισσότερο ο σημερινός τύπος Κομάρ.

⁴⁰⁰ Η ονομασία του χωριού Μπέσεφ, σύμφωνα με τον Otis, οφείλεται στην ονομασία του ομώνυμου χωριού στην Κριμαία, στην περιοχή του Μπαχτσισαράι και το όνομά του αποτελείται από τις ταταρικές λέξεις *bess* και *en* που σημαίνουν αντίστοιχα «πέντε» και «σπίτι». Σύμφωνα με αυτή την εξήγηση είναι διαδεδομένη η άποψη, και ανάμεσα στους Έλληνες κατοίκους του χωριού, ότι το χωριό ίδρυσαν πέντε οικογένειες. Όμως ο Otis, και μάλλον σωστά, υποστηρίζει ότι το πέντε είναι μόνο έκφραση που δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα της θεμελίωσης του χωριού που πήραν μέρος «σχεδόν διακόσιοι άνθρωποι» (Otis E.S., «*Geografitseskie ...*», ό.π., σελ. 63). Με το πέρασμα των χρόνων η ονομασία του χωριού εκκρωσίζεται φωνητικά αλλάζοντας την κατάληξή του, κάτι που παρατηρείται και σε άλλες ονομασίες στην Ρωσία και στην Ουκρανία και ονομάζεται Μπέσεβο. Αυτή η προσάρμογή καταγράφεται ήδη το 1904 στην Κιάτλογο των εγγείων κτήσεων της διοικητικής περιφέρειας του κυβερνείου του Αικατερινοσλάβ.

⁴⁰¹ Το χωριό αυτό ιδρύεται το 1779. «Καρακούμπα» σημαίνει στα ταταρικά «Μαύρη Σηλιά» και οι κάτοικοι του κατάγονταν από το χωριό Αργκινκάρα Κόμπα. Μέχρι σήμερα, αν και το χωριό δεν ονομάστηκε ποτέ Αργκίν, οι γεροντότεροι ονομάζουν τους εαυτούς τους Αργκινίτες (Zahartsenko N., Kiseleva N., «*k voprosy o genezise gretseskikh toponimov v priazove*» [για το ζήτημα της γένεσης των ελληνικών τοπωνυμίων στην Αζοφική], στα υλικά του συνεδρίου «Ουκρανία-Ελλάδα...», ό.π. (1993) σελ. 55).

κάτοικοι των χωριών Καράν, Τσέρεζ-Κερμέν και Μαρμαρά της Κριμαίας, τα οποία δεν απείχαν πολύ το ένα από το άλλο, ενωμένοι δημιούργησαν το χωριό Καράν. Στους λόφους της δυτικής όχθης του παραποτάμου του Κάλμιους, Μόκραγια Βολνοβάγια, γεννήθηκε το χωριό Στίλα. Το χωριό δημιουργήθηκε από τους μετανάστες από το χωριό της Κριμαίας με το ίδιο όνομα. Στον ποταμό Κάλτσικ ιδρύθηκαν τρία χωριά: Μάλι (Μικρό) Γιανισόλ, Τσερντακλί και Στάρι (Παλαιό) Κριμ.

Οι κάτοικοι δέκα παράκτιων χωριών της Κριμαίας εγκαταστάθηκαν και πάλι κοντά στις ακτές, αυτή την φορά της Αζοφικής Θάλασσας. Συγκεκριμένα οι μετανάστες που προέρχονται από οκτώ τέτοια χωριά: Γιάλτα, Βέρχαγια (Άνω) Αουτκα, Μασσάνδρα, Ματοράγκα, Νικίτα, Μπαλσόι Λομπάτ και Μάλι Λομπάτ δημιούργησαν την Γιάλτα⁴⁰³, περίπου 20 βέρστια από την Μαριούπολη.⁴⁰⁴

Δίπλα από την Γιάλτα δημιουργήθηκε το χωριό Ουρζούφ. Βορείως της Γιάλτας ιδρύθηκε το χωριό Μανγκούς, το οποίο διατήρησε το όνομα του χωριού από το οποίο προέρχονταν οι κάτοικοί του. Στο χωριό Κερμεντσίκ εγκαταστάθηκαν οι κάτοικοι των γειτονικών χωριών της Κριμαίας Κερμεντσίκ, Αλμπάτ, Σουρ, Μπιγιάσαλα. Στην δεξιά όχθη του ποταμού Μόκριε Γιαλί δημιουργήθηκε το Μπαλσόι Γιανισόλ (από το 1946 το χωριό Μπαλσόι Γιανισόλ μετονομάζεται σε Βελίκαγια Νοβοσέλκα. Το χωριό αυτό μέχρι την μετονομασία του αναφέρεται και ως Μπολσάγια Ενι-Σάλα, Μπόλσε Γιανισέλ, Μπαλσόι Ενι-Σάλα, Μπολσάγια Γιανισάλ⁴⁰⁵). Οι θεμελιωτές του χωριού Βελίκαγια Νοβοσέλκα το 1780 μιλούσαν τόσο σε διάλεκτο ουρουύ όσο και σε ρουμαϊκές διαλέκτους.

Επίσης το χωριό Κωνσταντινόπολ⁴⁰⁶ ονομάστηκε έτσι προς τιμήν της Κωνσταντινούπολης, μια ακόμη απόδειξη της επιβίωσης της βυζαντινής συνέχειας.

⁴⁰² Σαρτανά στα ταταρικά σημαίνει «κίτρινο μοσχάρι» και οι κάτοικοί του κατάγονταν από το χωριό με το ίδιο όνομα στην Κριμαία. Το 1938 μετονομάστηκε σε Πριμόρσκοε αλλά αργότερα πήρε πάλι την παλιά του ονομασία.

⁴⁰³ Γιάλτα σημαίνει Γυαλός. Η πλειοψηφία των κατοίκων της Γιάλτας της Αζοφικής προέρχονταν από την Γιάλτα της Κριμαίας.

⁴⁰⁴ 1 βέρστιο = 1,06 χλμ.

⁴⁰⁵ Serafimov S., πρωτοπρεσβύτερος, «*Krimskie hristiane (greki) na severnih beregah Azovskovo moria* [Οι Χριστιανοί της Κριμαίας (Έλληνες) στις βόρειες ακτές της Αζοφικής Θάλασσας], β' έκδοση, Αικατερινοσλάβ 1901, σελ. 16, «*Spisok zemelnih vladenii Mariupolskovo ouezda Ekaterinoslavskoi eparhii*» [Κατάλογος των εγγειων κτήσεων της διοικητικής περιφέρειας της Μαριούπολης του κυβερνείου του Αικατερινοσλάβ] σελ. 7,26, Αικατερινοσλάβ 1904, «*Spravatsnaya kniga Ekaterinoslavskoi eparhii za 1913*» [Ο κατάλογος της επαρχίας Αικατερινοσλάβ για το 1913], σελ. 211, Αικατερινοσλάβ 1914, «*Spisok naseleennykh punktov Donbassa, Itogi splosnoi pondvornoj perepisi*» [Κατάλογος πληθυσμιακών κέντρων του Ντονμπάσ, αποτελέσματα γενικής απογραφής], Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1923, τόμος 6, σελ. 75, Κίεβο 1924.

⁴⁰⁶ Το χωριό Κωνσταντινόπολ το δημιούργησαν το 1780 κάτοικοι πέντε χωριών της Κριμαίας: Ντεμερτζή («σιδεράς» στα ταταρικά), ή Φούνα («καπνισμένη» στην ελληνική διάλεκτο), Μέγα Ποτάμ ή Ούλου Ούζεν («μεγάλο ποτάμι» στα ταταρικά), Μικρό ποτάμ ή Κουτσούκ Ούζεν («μικρό ποτάμι» στα ταταρικά), Ξερό ποτάμ ή Κούρου Ούζεν («ξερό ποτάμι» στα ταταρικά), όπως επίσης κάτοικοι του χωριού Αλουστα («άνιψη» στη ελληνική διάλεκτο των κατοίκων). (Zaharenko, Kiseleva, ό.π. σελ. 55)

Οι 218 Γεωργιανοί και οι 161 Βλάχοι, οι οποίοι στην Κριμαία ήταν δούλοι στους Τατάρους και μετανάστευσαν μαζί με τους Έλληνες και τους Αρμένιους, ενόθησαν και δημιούργησαν το χωριό Ιγνάτιεβα.⁴⁰⁷ Η ονομασία αυτή δόθηκε προς τιμή του μητροπολίτη Ιγνάτιου ως αναγνώριση των υπηρεσιών του για την απελευθέρωσή τους από τον ταταρικό ζυγό.

Αν και οι ελληνόφωνοι και οι ταταρόφωνοι εγκαταστάθηκαν σε διαφορετικά χωριά, ο διαχωρισμός αυτός δεν υποκρύπτει κάποια υποβόσκουσα αντίθεση. Σε όλη την πρότερη ιστορική διαδρομή των ελληνικών πληθυσμών της Κριμαίας αλλά και την μετέπειτα διαμονή τους στις συγκεκριμένες περιοχές σε όλη την ιστορική τους διαδρομή έως στις αρχές του 21^{ου} αιώνα δεν υπήρξε ποτέ η παραμικρή αντιπαλότητα ανάμεσα στους δύο πληθυσμούς.

Έτσι, το 1780 δημιουργούνται ήδη 19 χωριά από τα οποία τα 9 ήταν ελληνόφωνα (Μπολσάγια Καρακούμπα, Κωνσταντινόπολ, Σαρτανά, Στύλα, Ουρζούφ, Τσερντακλί, Μάλι Γιανισόλ, Γιάλτα, Τσερμαλίκ). 9 χωριά δημιουργήθηκαν από ταταρόφωνους Έλληνες: Μπέσεφ, Μπογκατίρ, Καμάρα, Καραν, Κερμεντσίκ Στάρι Κριμ, Λάσπα, Μάνγκους, Ουλάκλ. Το χωριό Μπολσσί Γιανισόλ το κατοίκησαν αντιπρόσωποι και των δύο γλωσσικών ομάδων και το χωριό Ιγνάτιεβα των ταταρόφωνων Γεωργιανών και Βλάχων.

Στην πλειοψηφία των χωριών (14 από τα 20) δόθηκαν από 12 χιλ. ντεσιατίνες γης ανεξάρτητα από τον αριθμό των κατοίκων. Στο χωριό Καρακούμπα δεν έφτανε γη και γι αυτό τον λόγο στα τέλη του 18^{ου} 600 κάτοικοι δημιούργησαν ένα καινούργιο με την ονομασία Νέα (Νόβαγια) Καρακούμπα, και το 1806 έφυγαν ακόμη 300 άνθρωποι και δημιούργησαν το χωριό Βολνοβάχα. Το ίδιο συνέβη και στο χωριό Κερμεντσίκ από το οποίο το 1815 δημιουργήθηκαν τα χωριά Μάλι Κερμεντσίκ και Νόβι (Νέο) Κερμεντσίκ. Ένα ακόμη χωριό ιδρύεται από μετανάστες που κατέφυγαν στα εδάφη αυτά από την Μικρά Ασία και για τον λόγο αυτό ονόμασαν το χωριό τους Αναντόλ (Ανατολία).

Το 1780 ξεκινά η οικοδόμηση της Μαριούπολης. Οι Έλληνες οι οποίοι την χτίζουν κατάγονται από τις πόλεις της Κριμαίας: Μπαχτισαράι, Καφφά, Καρασουμπαζάρ, Μπαλακλάβα, Μπέλμπεκ. Και στην Μαριούπολη διατηρήθηκε

⁴⁰⁷ «Σύμφωνα με τον κατάλογο για τους μετοικούντες εκ της Κριμαίας χριστιανούς που βρίσκεται συνημμένος στην αναφορά του στρατηγού Σουβόροφ από τις 18.9.1778 στην Ρωσία μαζί τους Έλληνες και τους Αρμένιους μετοίκησαν 219 Γεωργιανοί (άνδρες 144, γυναίκες 75) και 161 Βλάχοι (άνδρες 89, γυναίκες 72). Στην Αζοφική κατοίκησαν όλοι μαζί ιδρύοντας το 1780 το χωριό Γεοργκιέβκο. Στην επιθεώρηση του 1783 από τις 28 Φεβρουαρίου 1783 αυτό το χωριό ονομάζεται πλέον Ιγνάτιεφκα και ανήκει στους Γεωργιανούς. Για τους Βλάχους δεν υπάρχουν περαιτέρω στοιχεία. Μάλιστα έχουν χαθεί κάποιο μέρος των στοιχείων και καθίσταται αδύνατο να καταδειχθεί ο ακριβής αριθμός των κατοίκων. Από τα μη ολόκληρα στοιχεία φαίνεται ότι το χωριό Ιγνάτιεφκα διέθετε περίπου 110 σπίτια, και οι κάτοικοι του ήταν περισσότεροι από 479 (265 άνδρες και 214 γυναίκες).

Είναι σημαντικό το γεγονός ότι σήμερα οι κάτοικοι του χωριού Σταροϊγνάτιεβκι (πρώην Ιγνάτιεβκα) θεωρούν τους εαυτούς τους Έλληνες και μιλούν γλώσσα που εντάσσεται στην τουρκική γλωσσική ομάδα», Saenko, P. I., «Revizskie Skazki g. Mariupolia I Mariupolskovo uezda kak istoriitseskii istochnik (po materilam kraevedseskogo muzeja)», στα υλικά του συνεδρίου «Ουκρανία-Ελλάδα...», ό.π. (1993) σελ. 130-131.

η ανάμνηση των περιοχών απ' όπου προέρχονταν οι Έλληνες της Κριμαίας αρχικώς στα γεωγραφικά διαμερίσματα της πόλης και αργότερα στις οδούς της, όπως οδός Κέφε ή Κίφα, Ευπατορίσκαγια, Καρασουμπαζάρ κ.λπ.

Ο ερευνητής της γλώσσας των Ελλήνων της Αζοφικής Αντρέι Μπιελιέτσκι σημειώνει για τους Έλληνες κατοίκους της Μαριούπολης: «Συχνά αυτοί οι Έλληνες της Ουκρανίας μέχρι τώρα ονομάζονται οι Έλληνες της Μαριούπολης. Αυτό το όνομα δεν είναι πολύ κατάλληλο γι' αυτούς γιατί ακριβώς οι Έλληνες κάτοικοι της Μαριούπολης ήταν ταταρόφωνοι και έχασαν το πρωταρχικό τους ελληνικό γλωσσικό κώδικα αντίθετα με τους κατοίκους των ελληνικών χωριών. Άλλες ονομασίες είναι: Έλληνες της Κριμαίας, Έλληνες της Ταυρίδας ή Ταυρικοί Έλληνες, Έλληνες της Μαιώτιδας (επίσης δεν ήταν πολύ κατάλληλο όνομα γιατί μόνο δύο ελληνικά χωριά βρίσκονται στη βόρεια παραλία της Αζοφικής θάλασσας – Ουρζούφ και Γιαλίτα ή Γιάλτα και όλα τα υπόλοιπα είναι στην ενδοχώρα αρκετά μακριά από τη θάλασσα). Προτιμότερη είναι η αυτονομασία τους –πληθ. αριθ.– Ρουμαίοι (румеї) και ενικός αριθμός Ρουμαΐτους (ή Ρουμαΐς) ...»⁴⁰⁸

Για τις πληθυσμιακές αλλαγές των Ελλήνων της Αζοφικής είναι σημαντικά τα στοιχεία που μας παρατίθενται από τις απογραφές που διενεργεί το ρωσικό κράτος την περίοδο αυτή.⁴⁰⁹

Το 1782 κατά την 4^η επιθεώρηση στην Μαριούπολη και τα ελληνικά χωριά καταμετρήθηκαν 14.525 άνθρωποι (στην πόλη 2.992 και στα χωριά 11.533).

Οι απώλειες στα τέσσερα προηγούμενα χρόνια ανέρχονταν στους 4.263. Είναι προφανές ότι ένα μεγάλο μέρος από αυτούς δεν αποδέχθηκαν να παραμείνουν στο νέο περιβάλλον και επέστρεψαν στην Κριμαία. Είναι επίσης εύλογο να υποθέσουμε ότι στις νέες κλιματολογικές συνθήκες υπήρξε και αύξηση των θανάτων.

Το 1795 κατά την 5^η απογραφή ο ελληνικός πληθυσμός της Αζοφικής έφτανε τους 17.582 (αστικός πληθυσμός 2.622 και των χωριών 14.960).

Σημαντικό είναι το γεγονός της μείωσης του αστικού πληθυσμού ανάμεσα στην απογραφή το 1782 και αυτήν του 1795 κατά 370 άτομα, που πιθανόν να συγκαταλέγονται σε αυτούς που επέστρεψαν στην Κριμαία. Πάντως στα τέλη του 18ου αιώνα υπάρχει εισόδος νέος κατοίκων, οι οποίοι είναι Έλληνες από την Μικρά Ασία.

Το 1816 κατά την 7^η απογραφή στις βόρειες ακτές της Αζοφικής καταγράφηκαν 23 ελληνικά χωριά με πληθυσμό 22.470, ενώ ο πληθυσμός της Μαριούπολης έφτασε τους 3.333 κατοίκους.

⁴⁰⁸ Αντρέι Αλεξάντροβιτς Μπιελιέτσκι, «Γενική επιθεώρηση των γλωσσικών ιδιωμάτων των Ελλήνων της Ουκρανίας», σελ.2, Αθήνα 1994. (Πρόκειται για ανέκδοτη μελέτη ακόμη μελέτη που περιλαμβάνεται στο αρχείο του Ουκρανού ελληνιστή. Ένα μέρος της εισαγωγής δημοσιεύθηκε στο περιοδικό «Άρδην», τεύχος 36 Ιούνιος 2002, σελ. 22)

⁴⁰⁹ Saenko, P. I., «Revizs iie...», ό.π., σελ. 129-1.3.

β. Θεσμοί αυτοδιοίκησης και κοινωνικο-οικονομική συγκρότηση των ελληνικών κοινοτήτων

Το αυτοδιοίκητο των ελληνικών κοινοτήτων βασίσθηκε κατά μεγάλο μέρος στον τρόπο παραγωγής, που περιείχε στοιχεία συνεταιριστικής δομής οργάνωσης της τοπικής οικονομίας. Η βασική οικονομική δραστηριότητα των Ελλήνων της Αζοφικής επικεντρωνόταν στον αγροτικό τομέα και στην κτηνοτροφία (εξέτρεφαν πρόβατα, κατσίκες και άλογα).⁴¹⁰ Τα ζώα τα διατηρούσαν σε αγροκτήματα, τα οποία για να τα συντηρήσουν ενώνονταν σε ομάδες των 2-6 οικογενειών. Κάθε μια από αυτές κατά μέσο όρο τις ομάδες έκτρεφε γύρω στα 2-3 χιλιάδες πρόβατα. Το 1794 στην περιφέρεια της Μαριούπολης υπήρχαν γύρω στις 35 τέτοιες ομάδες, με 195 συνολικά ιδιοκτήτες και με 81 χιλ. πρόβατα. Το 1799 στα ελληνικά χωριά υπήρχαν ήδη πάνω από 177 χιλ. πρόβατα ενώ τα κερασφόρα ζώα ήταν μόνον γύρω στα 2.063. Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα αυξάνονται τα κερασφόρα ζώα και τα άλογα. Το 1807 στα 23 ελληνικά χωριά αριθμούνται 55.480 κερασφόρα ζώα, 132.915 πρόβατα, 15.600 άλογα. Οι κάτοικοι της Μαριούπολης είχαν 2.048 κερασφόρα ζώα, 2085 πρόβατα και 790 άλογα.

Η μελισσοκομία δεν είχε αναπτυχθεί μεταξύ των Ελλήνων της Μαριούπολης. Είναι γνωστό μόνο ότι στο χωριό Σαρτανά υπήρξε μια συνεταιριστική ομάδα με αυτή την ασχολία. Το 1817, εδώ υπήρχαν 250 κυψέλες, αλλά παραλείπονται μαρτυρίες για την ποσότητα του παραγόμενου μελιού.

Με την πάροδο του χρόνου αυξήθηκαν και οι αγροτικές καλλιέργειες, κυρίως το σιτάρι, το κεχρί, η σίκαλη, το κριθάρι, το λινάρι, το αγριοσίταρο, τα φασόλια. Επίσης, δημιουργήθηκαν νέοι τομείς οικονομικής δραστηριότητας, όπως η κηπουρική και αμπελουργία. Το 1814, οι κάτοικοι της Μαριούπολης διέθεταν 6 οπωρώνες, από τους οποίους ο ένας ήταν αμπέλι με 1.400 κλίματα. Στα 22 ελληνικά χωριά την ίδια εποχή καλλιεργούνταν 40 οπωρώνες.

Σημαντικό τμήμα της τοπικής οικονομίας αποτελούσε η αλιεία. Σύμφωνα με το διάταγμα του 1779 της Αικατερίνης Β', οι αλιείς δεν πλήρωναν φόρο γι' αυτήν τους την δραστηριότητα και οι έμποροι της πόλης, καθώς και οι Έλληνες χωρικοί, δημιούργησαν στην ακτή της Αζοφικής (στα περίχωρα της πόλης) εργαστήρια επεξεργασίας των ψαριών. Το 1794 λειτουργούσαν 28 τέτοια εργαστήρια, και το 1814 είχαν φθάσει τα 36. Σε αυτά όχι μόνον αλίευαν τα ψάρια αλλά τα αλάτιζαν, τα ξέραιναν, έφτιαχναν χαβιάρι και φιλέτα καπνιστού ψαριού.

⁴¹⁰ Τα στοιχεία για την οικονομία της πόλεως της Μαριούπολης και των ελληνικών χωριών της Αζοφικής προέρχονται από την μελέτη του Senko, R. I., «*Mariupol I gretseskie sela priazovia v kontse XVIII—pervoi tsetverti XIX vv (po materialam Mariupolskovo kraevédtseskogo muzea)*» στα υλικά του συνεδρίου «Ukraina—Gretsia istoriia ta satsacnist» [«Ουκρανία-Ελλάδα, ιστορία και παρόν»], 22-24 Φεβρουάριος 1995, Κιέβο, σελ. 109-112. Το υλικό που έχει επεξεργασθεί ο συγγραφέας βρίσκεται στο Λαογραφικό Μουσείο της Μαριούπολης.

Οικοδομήθηκαν ακόμη αλευρόμυλοι, καθώς ήδη το 1794 στην Μαριούπολη υπήρχαν 3 ανεμόμυλοι και 1 νερόμυλος, ενώ στα ελληνικά χωριά λειτουργούσαν 37 νερόμυλοι, 19 ανεμόμυλοι, και επίγειοι μύλοι. Το 1816 στην Μαριούπολη λειτουργούσαν 2 νερόμυλοι και 3 ανεμόμυλοι και στα χωριά 65 νερόμυλοι και 105 ανεμόμυλοι και επίγειοι μύλοι.

Πράγματι, στις αρχές του 19^{ου} αιώνα η Μαριούπολη κατέστη εμπορικό κέντρο της ευρύτερης περιοχής. Ετησίως εκεί πραγματοποιούνταν 4 εκθέσεις, στις οποίες οι έμποροι πουλούσαν σταρένιο ψωμί, μαλλί, λίπος, δέρματα και ζώα. Το κύριο προϊόν πώλησης ήταν τα παστά ψάρια, αλλά και προϊόντα από την επεξεργασία τους, τα οποία προσέρχονταν και από άλλες περιοχές, όπως του Ντον και του Κουμπάν. Ολόκληρο το έτος για τα προϊόντα αλιείας έφθαναν στην πόλη έως και 20 χιλιάδες άμαξες. Αργότερα οι εκθέσεις μειώθηκαν σε 2, αλλά αυξήθηκαν οι κυριακάτικες και πορταστικές πανηγύρεις, όπως και τα καταστήματα που πουλούσαν προϊόντα.

Σημαντικές ήταν επίσης και οι αλλαγές στον τρόπο οικοδόμησης. Το 1782 στην πόλη υπήρχαν μόνο 53 πέτρινα σπίτια, το 1794 τα πέτρινα σπίτια έγιναν 169, τα ξύλινα 53, οι εκκλησίες 4 και υπήρχαν και μερικά δημόσια κτίρια, ενώ το 1825 η Μαριούπολη διέθετε συνολικά 629 σπίτια.

Οικοδομήθηκαν, επίσης, χάνια, ταβέρνες και αποθήκες για την φύλαξη των προϊόντων και των εμπορευμάτων. Ενώ το 1794 στην Μαριούπολη υπήρχε 1 χάνι και 4 ταβέρνες, το 1816 ήδη λειτουργούν 4 χάνια, 5 ταβέρνες, 10 σιταποθήκες και το 1825 προστέθηκαν ακόμη 2 πανδοχεία, και 17 ταβέρνες.

Οι ανάγκες της οικοδόμησης δημιούργησαν και το πρώτο εργαστήριο κεραμιδιών στην Μαριούπολη το 1782, όπου παρήγαγε 54.500 τεμάχια. Το 1825 η πόλη διέθετε πλέον 3 εργοστάσια κεραμιδιών. Όπως ήταν φυσικό στην πόλη συγκεντρώθηκαν, και αρκετοί τεχνίτες, ενώ άνοιξαν σιδηρουργεία.

Ο Α. Σκαλκόφσκι, ο οποίος έζησε σε εποχή κοντινή με την θεμελίωση της πόλης, γράφει ότι «*κτίστηκε στην δεξιά όχθη του ποταμού Κάλμιους της Αζοφικής θάλασσας. Διαθέτει υπέρτοχο φυσικό λιμάνι, 2 εκκλησίες, 53 πέτρινα σπίτια και πολλούς κατοίκους: 114 εμπόρους και άλλους 1149, σύνολο 1506 ψυχές. Εργοστάσιο και 4 εκθέσεις τον χρόνο*».⁴¹¹

Τελικώς, η Μαριούπολη την εποχή αυτή και για λίγο διάστημα άρχισε να παίζει κάποιο ρόλο στο εξαγωγικό εμπόριο όλης της Ρωσίας. Βασικό είδος εξαγωγής ήταν το σιτάρι, για την μεταφορά του οποίου κατέπλεαν πλοία από τις ναυτικές μεσογειακές δυνάμεις, μεταξύ αυτών και πολλά ελληνικά πλοία. Κύρια εμπορεύματα εισαγωγής ήταν το ελληνικό κρασί, η σταφίδα και τα φρούτα. Η ανάπτυξη αυτή επέβαλε το 1800 το άνοιγμα μεθοριακού τελωνείου και το 1808 λιμεναρχείου.

⁴¹¹ Skalkovski A., «*Chronologitseskoe obozrenie istorii Novorossiskovo kraya*», 1731-1823, σελ. 139.

Τα στοιχεία αυτά μας δίδουν την δυνατότητα να υποθέσουμε ότι τουλάχιστον στην πόλη της Μαριούπολης δημιουργήθηκε μια ταξική διαφοροποίηση με την ανάδυση ενός ανώτερου κοινωνικού στρώματος, το οποίο ασχολείται κυρίως με το εμπόριο αλλά και με άλλες δραστηριότητες, όπως η χρήση καταστημάτων, αποθηκών κ.λπ.

Εν τούτοις, όλος σχεδόν ο ελληνικός πληθυσμός των χωριών και το μεγαλύτερο μέρος των κατοίκων της πόλης επικεντρώνονται στις αγροτικές ασχολίες. Το εμπόριο το ασκούν λίγοι και με έναν ιδιάζοντα επιφυλακτικό τρόπο, ενώ η ναυσιπλοΐα ήταν άγνωστη δραστηριότητα. Με ένα τρόπο ιδιαίτερα συντηρητικό οι Έλληνες της Μαριούπολης επέμεναν στους παραδοσιακούς τρόπους επιβίωσης, καθώς η αγροτική παραγωγή αποτελούσε ήδη από την Κριμαία τον βασικό παραγωγικό τομέα και δεν αναζήτησαν κάποιες άλλες λύσεις. Ίσως και τα pronόμια τα οποία απολάμβαναν από την τσαρική Ρωσία να συνετέλεσαν στην συντηρητική στάση τους απέναντι σε νέες, πιο ριζοκίνδυνες παραγωγικές δραστηριότητες.

Τα στοιχεία αυτά της ζωής των Ελλήνων στο πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα παρουσιάζονται αρκετά γλαφυρά στο βιβλίο του Γ. Τίτοφ, το οποίο μας δίνει σημαντικότερες πληροφορίες για την ζωή, τον χαρακτήρα και τις κοινωνικές αλλαγές που λάβειαν χώρα την εποχή αυτή: «οι Μαριουπολίτες εμπορεύονται πολύ λίγο και πάντα με το δικό τους κεφάλαιο, στην θάλασσα δεν ζαοιόνται, λένε ότι πρόκειται για άπιστα στοιχεία, και έχουν σχέση με την γη, στοιχείο ειρηνικό, ήσυχο και κυρίως σταθερό. Όλο το κεφάλαιο δεν το προωθούν στην κυκλοφορία, αν και εμπορεύονται για σίγουρο κέρδος. Αυτό λένε, για τις μαύρες μέρες».⁴¹²

Και παρακάτω γράφει ότι «οι αγρότες που κατέχουν τεράστιες στέπες ασχολούνται με την καλλιέργεια σίτου και την κτηνοτροφία, από την οποία παίρνουν τεράστια κέρδη. Αλλά με άλλες ασχολίες οι Μαριουπολίτες δεν είναι ικανοί ή δεν θέλουν να γνωρίσουν. Μεταξύ τους δεν υπάρχει ούτε ένας τεχνίτης.

»... στην Μαρικύπολη τώρα δεν υπάρχει ούτε ένας εκατομμυριούχος. Αλλά δεν συμβαίνουν και χρεοκοπίες. Οι Μαριουπολίτες έτσι εμπορεύονται, με λιγοστά μέσα, πάντα με τα δικό τους το υπαρκτό κεφάλαιο. Στην θάλασσα δεν ανοιόνται. Αυτή είναι, λένε, ύπουλο στοιχείο, και έχουν σχέση μόνο με την γη, στοιχείο ειρηνικό, ήσυχο και το σημαντικότερο σταθερό. Όλο το κεφάλαιο ποτέ δεν το ρίχνουν στην κυκλοφορία, αν και εμπορεύονται με σταθερό κέρδος. Το μισό, ή μεγάλο μέρος το κρατάνε οι ίδιοι, φυλασσόμενο αυστηρά. Αυτό είναι, λένε, για τις μαύρες ημέρες. Με αυτά τα χαρακτηριστικά οι Έλληνες της Μαριούπολης αποτελούν την πιο οξεία αντίθεση με τους Έλληνες του Ταγκαρόγκ. Ίδού που είναι ο πραγματικός έμπορος, στο Ταγκαρόγκ. Ως άνθρωπος της ποιήσης, αιωνίως να βράζει από τα σχέδια και ατρόμητος θαλασσοπόρος, ο Έλληνας του Ταγκαρόγκ και το τελευταίο καπίκι το βάζει επιτακτικά το ρίχνει στην θάλασσα, [...].

⁴¹² Titov G., «Pisma ...», ό.π., σελ. 142.

Εκτός από το εμπόριο, πολλοί από τους Έλληνες της Μαριούπολης ασχολούνται με την αλιεία. Ανοιξη και Θέρος η προκομαία στην Μαριούπολη καλύπτεται από βουνά διαφόρων ψαριών, τα οποία τα αποστέλλουν κυρίως στα δυτικά κυβερνεία, και στην ίδια την Πολωνία. Οι κάτοικοι των χωριών κατέχοντας πλατιές εκτάσεις, ασχολούνται με την καλλιέργεια σίτου και με την κτηνοτροφία. Αλλά με άλλες ασχολίες οι Μαριουπολίτες ή δεν είναι ικανοί, ή δεν θέλουν να γνωρίζουν. Μεταξύ τους δεν υπάρχει ούτε ένας τεχνίτης.

Στα χωριά οι Έλληνες ζουν στην απλότητα των προγόνων τους, και δεν έχουν ιδέα από εκπαίδευση. Εξάλλου, προσφάτως λειτούργησαν σε αυτούς σχολεία, όπου τα αγόρια μαθαίνουν την ρωσική και την ελληνική γλώσσα. Στην Μαριούπολη τώρα μερικά σπίτια ση-αντικών σπιτιών συναισθάνονται την χρησιμότητα των επιστημών, και άρχισαν να ζουν με ευρωπαϊκό τρόπο. Ήδη εδώ και μερικά χρόνια υπάρχει στην Μαριούπολη ενοριακή σχολή. Μερικοί από τους Έλληνες εισάγονται στα Γυμνάσια του Αικατερινοσλάβ και Ταγκαρόγκ. Εκτός από αυτό στην Μαριούπολη προσφάτως άνοιξε εκπαιδευτήριο θηλέων, όπου οι ελληνίδες μαθαίνουν να διαβάζουν, να γράφουν, να ράβουν, και να χορεύουν. Για τα παιδιά που ακολουθούν την εκκλησιαστική εκπαίδευση υπάρχει ενοριακή και επαρχιακή σχολή, απ' όπου πολλά πηγαίνουν στο σεμινάριο του Αικατερινοσλάβ. Ένας από τους Έλληνες της Μαριούπολης με τιμή τελείωσε το πρόγραμμα εκπαίδευσης ακόμη και την Ακαδημία Κίεβου.

Ο ευρωπαϊκός πολιτισμός επίσης γρήγορα άρχισε να διαδίδεται στην πόλη. Η πιο εκπληκτική απόδειξη είναι η λειτουργία της λέσχης, που άνοιξε για το κοινό της Μαριούπολης το 1842, και όπου είναι δυνατόν να βρεις εφημερίδες και περιοδικά και ενδιαφέροντα βιβλία, όπου είναι δυνατόν να παίξεις χαρτιά, και μερικές φορές να χορεύεις κάτω από τους ήχους της μουσικής. Αυτός ο πολιτισμός περισσότερο εκφράστηκε στα ρούχα και στα ίδια τα σπίτια των κατοίκων της Μαριούπολης. Τώρα όλοι, ιδίως η νέα γενιά, επιδεικνύει ο ένας στον άλλον τον πλούτο των φορεσιών τους. Στα καλά σπίτια θα βρείτε έπιπλα και σωστή διευθέτηση των δωματίων. Με μία λέξη η Μαριούπολη σε σύντομο χρόνο έκανε τα πιο γρήγορα βήματα από την Ασία στην Ευρώπη. Πετώντας την ταταρική γλώσσα και χρησιμοποιώντας την φυσική, ρωσική, και λιθοστρώνοντας τουλάχιστον τον κύριο δρόμο θα είναι η πιο καλή και πιο καλοαναθρεμμένη πόλη».⁴¹³

Η πεισματική τους οχύρωση πίσω από τα προνόμιά τους και μάλλον η δυσαρέσκεια για την έλευση όλων και περισσοτέρων κατοίκων, οι οποίοι ανήκαν σε άλλες εθνότητες, αύξησε αυτόν τον συντηρητισμό, ο οποίος είναι και ο μοναδικός που παρατηρείται σε τέτοιο βαθμό σε όλη την Ρωσία από ελληνικές κοινότητες.

⁴¹³ Ο.π. σελ. 144.

Την ίδια εποχή, δηλαδή, οι Έλληνες της Οδησού⁴¹⁴, του Νιέζιν⁴¹⁵, της Μόσχας ή του Κιέβου επέδειξαν μια αξιοζήλευτη ικανότητα προσαρμογής στις νέες συνθήκες με σημαντικές επιτυχίες στις εκπαιδευτικές επιδόσεις τους. Θα πρέπει όμως να παρατηρήσουμε ότι σε αντίθεση με την Μαριούπολη οι κοινότητες αυτές αποτελούν μια μικρή μειοψηφία, όπου ο συντηρητισμός θα αποτελούσε μια επιλογή που θα συνπαγόταν την αυτοκτονία τους. Ταυτόχρονα, βέβαια οι πόλεις της Οδησού⁴¹⁶, της Μόσχας, του Κιέβου αλλά και του Νιέζιν ήταν κόμβοι εμπορικοί. Ο προσανατολισμός της οικονομίας ήταν προς τις δραστηριότητες τόσο του εσωτερικού εμπορίου όσο και του εξωτερικού. Ταυτόχρονα

⁴¹⁴ «Χάρη στην πλεονεκτική γεωγραφική της θέση, η Οδησός ξεχώριζε σαν θαλάσσιο λιμάνι, έστω κι αν βρισκόταν σχετικά μακριά από τις εκβολές του Δνεύστερου, του Δνεύπερου και του Ντον που σχηματίζουν φυσικά κανάλια, τα οποία επιτρέπουν τη μεταφορά εμπρευμάτων από τις απομακρυσμένες περιοχές προς τη Μαύρη Θάλασσα. Επιπλέον, τα πλοία μπορούσαν να φτάσουν γρηγορότερα στο λιμάνι της Οδησού απ' ό,τι στα άλλα λιμάνια των ρωσικών ακτών της Μαύρης Θάλασσας. Ένα άλλο πλεονέκτημα του λιμανιού της Οδησού, σε σύγκριση με τα λιμάνια της Χερσόνας, του Ταγκανρόγκ και του Νικολάγεφ, είναι το γεγονός ότι η ναυσιπλοία μπορεί να διεξάγεται καθ' όλη τη διάρκεια του χρόνου (δεν παύνει το χειμώνα το λιμάνι). Από οικονομική άποψη, η Οδησός έπαιξε, αναμφίβολα, σπουδαιότατο ρόλο στην ανάπτυξη του εμπορίου στη Μαύρη Θάλασσα. Ως προς την εμπορική της σημασία, υστερεί μόνον από τη Πετρούπολη και τη Μόσχα, ενώ ως προς τις εισαγωγές υστερεί μόνον από την Πετρούπολη. Στα τελευταία αρχαία υπάρχουν έγγραφα, ενώ τα οποία προκύπτει η σημασία της Οδησού για το εμπόριο της Ρωσίας. [...]», Κ. Ανγητιδής, «Οι Έλληνες ...», ό.π., σελ. 100.

Είναι χαρακτηριστικό ότι οι Έλληνες έμποροι της Οδησού συνεισέφεραν για την ενίσχυση της Ρωσίας κατά την διάρκεια του πολέμου της αυτοκρατορίας κατά του Ναπολέοντα το 1812 100.000 ρούβλια (Ars, G.L., «Ταιχοε obsessive 'Filiki Eteria'» [Η Μυστική οργάνωση 'Φιλική Εταιρεία'], σελ. 46). Το γεγονός ενός τόσο μεγάλου ποσού δίνει και τις διαστάσεις της ευμάρειας των εμπόρων ελληνικής καταγωγής της πόλης αυτής της Μαύρης Θάλασσας και μας δίνει και τις διαστάσεις των διαφορών που την χωρίζαν από την επαρχιακή και φτωχή περιοχή της Μαριούπολης.

⁴¹⁵ Πρέπει να τονιστεί ότι το Νέζιν έπαιξε ένα πολύ σημαντικό ρόλο στην μετάβαση των Ελλήνων στην Ρωσική Αυτοκρατορία αλλά και στην γενικότερη ανάπτυξη της παρουσίας τους στην ομόδοξη χώρα: ότι: «Οι Έλληνες που προέρχονταν από την Οθωμανική Αυτοκρατορία σταματούσαν στην Νέζιν. Από εκεί όσοι δίδεταν μύθωση και διοικητικά ποσοστά κατευθύνονταν για εγκατάσταση στις μεγάλες πόλεις της Ρωσίας και κυρίως στη Μόσχα, στην Άγια Πετρούπολη, στην Οδησό, στο Ταγκανρόγκ και αλλού. Έτσι η πόλη Νέζιν χρησίμευε την εποχή εκείνη ως διαμετακομιστικό κέντρο των Ελλήνων», Σωκράτης Αγγελίδης, «Ιστορία των Ελλήνων ...», ό.π., σελ. 50. Η σημασία της πόλης οφείλεται στην ανυπαρξία εξόδου της Ρωσίας προς την θάλασσα, πράγμα που εξηγεί και την σταδιακή παρακμή της ελληνικής κοινότητας του Νέζιν μετά την κατάληψη και αποίκηση της Νότιας Ρωσίας και Κριμαίας.

⁴¹⁶ Όπως αναφέρεται από τους συγγραφείς του βιβλίου «Οι Έλληνες της Ρωσίας και της Σοβιετικής Ένωσης», ό.π., συγκεκριμένα για την Οδησό ότι: «Το εξαγωγικό γενικά εμπόριο (ιδίως το σιτεμπόριο) και η ναυτιλία της Οδησού βρίσκονταν στα χέρια των Ελλήνων, οι οποίοι έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην οικονομική διαμόρφωση της πόλης: γι' αυτό δημιουργήθηκε και η λανθασμένη εντύπωση ότι η Οδησός ήταν 'ελληνική' πόλη, ακόμα και κατά την περίοδο κατά την οποία είχε αρχίσει [ ] η αύξουσα παρακμή τους». σ. 200.

Ας σημειωθεί ακόμη ότι: η Οδησός ήταν «μοναδική σε σύνθεση πληθυσμού, ρυθμούς πληθυσμιακής αύξησης, ρυθμούς ανάπτυξης της πόλης, τέταρτης σε πληθυσμό στην Ρωσική αυτοκρατορία (μετά την Άγια Πετρούπολη, Μόσχα και την Βαρσοβία), αναπτυσσόμενη ως καπιταλιστικό εμπορικό κέντρο παγκοσμίων διαστάσεων...» Ovet'skin A.S. «Gretseskoe naselenie dorevoliutsonnoi Odessi v sovremnennoi sovetskoi zarubeznoi istoriografii» [Ο ελληνικός πληθυσμός της προεπαναστατικής Οδησού στην σύγχρονη σοβιετική και ξένη ιστοριογραφία] στα υλικά του Συνεδρίου «Οι Έλληνες της Ουκρανίας» (1991), ό.π., σελ. 69. Σημαντικά στοιχεία για την συμμετοχή των Ελλήνων της Οδησού στην εμπορική δραστηριότητα της πόλης αλλά και της σταδιακής οικονομικής τους υποχώρησης απέναντι σε δυτικές εταιρείες που εγκαθίστανται εκεί όπως και στην εβραϊκή μειονότητα που αποτέλεσε την πιο θύναμη μειονότητα της πόλης υπάρχουν στις μελέτες του Herlihy P.: «The Greek Community in Odessa, 1861-1917», «Journal of Modern Greek Studies», Vol. 7, 1989, σελ. 235-252, «Greek Merchants in Odessa in the Nineteenth Century», Harvard Ukrainian Studies, Volinifiv, 1979-1980, σελ. 399-421, «Odessa. A History». Harvard Ukrainian Press, 1986.

αποτελέσαν τις πύλες για την είσοδο στην Ρωσία νέων ιδεολογικών ρευμάτων από την Ευρώπη που θα πυροδοτούσαν τις ιστορικές ιδεολογικές αλλά και κοινωνικές ανακατατάξεις του 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα. Αντιθέτως η Μαριούπολη θα βρεθεί στο περιθώριο αυτών των εξελίξεων, παραμένοντας μια επαρχία με σχετικά μικρή ανάπτυξη που θα βραδύεται στην γεωργία, συνδεδεμένη άμεσα με το παρελθόν των κατοίκων της: «Κάθε ερευνητής, που γνωρίστηκε με την κουλτούρα και τις ιδιαιτερότητες της καθημερινής συμπεριφοράς των ελληνικών χωριών : έθιμα, παραδόσεις, τελετές των Ελλήνων, πείθεται ότι τόσο στα πρώτα όσο και στα επόμενα έτη η πνευματική ζωή των Ελλήνων ήταν στενά συνδεδεμένη με την Κριμαία. Παρά το γεγονός της αλλαγής του φυσικού και κοινωνικού περιγύρου οι Έλληνες και στην καινούργια περιοχή διατήρησαν πολλές ιδιαιτερότητες της εθνικής τους κουλτούρας.

*Γλώσσα, μουσική, ένδυση, έθιμα και τελετές, τροφή – το κάθε τι έφερε ίχνη της απώτατης και πρόσφατης ιστορίας τους στην Κριμαία».*⁴¹⁷

γ. Εκκλησία και εκπαίδευση Και κατά τους πρώτους χρόνους της εγκατάστασής τους στην Αζοφική ο ρόλος της εκκλησίας παραμένει για τους Έλληνες που μετόικησαν από την Κριμαία εξαιρετικά σημαντικός, παρά το γεγονός ότι σύντομα χάνουν την εκκλησιαστική τους ένταξη στο Πατριαρχείο και περιέρχονται στην δικαιοδοσία της ρωσικής εκκλησίας.

Όταν ο μητροπολίτης Ιγνάτιος,⁴¹⁸ ο οποίος ήταν αν όχι ο εμπνευστής της μετανάστευσης των Ελλήνων της Κριμαίας στα νέα εδάφη της Αζοφικής σίγουρα ο ηγέτης της μετακίνησης και της εγκατάστασής τους, απεβίωσε στις 16 Φεβρουαρίου 1786, σε ηλικία 76 ετών, καταργήθηκε η μητρόπολη Γοθίας και Κάφφας και όλες οι ελληνικές εκκλησίες εντάχθηκαν στην επαρχία Σλοβένσκι (μετέπειτα Αικατερινουσόβ).

Προηγούμενος, όμως, αμέσως με τις πρώτες προσπάθειες εγκατάστασης και ταυτόχρονα με την οικοδόμηση των σπιτιών ανεγείρονταν και οι πρώτες εκκλησίες,⁴¹⁹ οι οποίες ήταν αρκετές λαμβάνοντας υπόψη το πληθυσμιακό

⁴¹⁷ Ι. Τζούχα, *ό.π.*, σελ. 126.

⁴¹⁸ Ο Ιγνάτιος κάλεσε τον αδερφό του στην Κριμαία αλλά αυτός του έστειλε τον γιό του Ιωάννη. Σύμφωνα με τον Ι. Γιαλί ο Ιβάν Γκαζαντίνοφ γίνεται αξιωματικός του ρωσικού στρατού και ηγείται της ύλης του ελαφρού μπικού της Μαριούπολης παίρνοντας μέρος σε μάχες κατά των Τούρκων. Πεθαίνει το 1866 και είναι σημαντικό ότι αφήνει σημειώσεις για το πως πραγματοποιήθηκε η μετεγκατάσταση των χριστιανών στην Αζοφική. Μάλιστα η ανηψιά του Ελένα Γκαζαντίνοβα δίδει ένα μέρος τους για δημοσίευση στο μηνιαίο περιοδικό «Ρούσκαγια σταρινά» τόμος 163. Ι. Γιαλί, *ό.π.*, στα υλικά του Συνεδρίου «Οι Έλληνες της Ουκρανίας» (1991), σελ. 15.

⁴¹⁹ Η σχέση που έχουν οι Έλληνες της Αζοφικής με την χριστιανική θρησκεία και την εκκλησία τους είναι εξαιρετικά στενή. Είναι χαρακτηριστικά τα λόγια Ι. Γιαλί, προέδρου της «Δημοκρατικής Ένωσης Ελλήνων της Ουκρανίας» από το Ντονιέσκ στο συνέδριο που διοργάνωσε η Ένωση το 1990: «Το 1949 ήμουν ένας από τους πλανάριθμους μάρτυρες της ανατίναξης της εκκλησίας, η οποία οικοδομήθηκε ως ευγνωμοσύνη των Ελλήνων προς τον Αλέξανδρο Σουβόροφ στο χωριό Τσερντακλή του νομού Ντονιέσκ (τότε Στάλινσκι). Τρεις ημέρες ο ντόπιος πληθυσμός της στέπας της Αζοφικής φύλαγε με βάρδιες την πύλη της εκκλησίας και δεν άφηνε τους αντιπροσώπους της αχτιδικής επιτροπής του

μέγεθος της πόλης. Οι πρώτες εκκλησίες που κτίζονται είναι του Αγ. Χαραλάμπους, της Μαρίας Μαγδαληνής, της Γεννήσεως της Θεοτόκου και της Κοιμήσεως της Θεοτόκου, όλες σε ανάμνηση όσων είχαν αφήσει στην Κριμαία.

Είναι εξαιρετικά σημαντικό να σημειώσουμε ότι παρά την αναγκαιότητα της υπερπήδησης απείρων δυσχερειών στο νέο τόπο διαβίωσης το πρωταρχικό μέλημα της εκκλησιαστικής ηγεσίας θα αναδεικνύεται παράλληλα και η μόρφωση των παιδιών με το άνοιγμα σχολείων.

«Όταν δε ο μέτοικος Έλληνας εγκατασταθεί σ' ένα τόπο, στη νέα χώρα και πατρίδα του, ποια νομίζετε ότι είναι η πρώτη του φροντίδα; Δεν είναι φυσιολογικό να στεγασθεί ο ίδιος; Και όμως το πρώτο μέλημά του είναι να ανεγείρει, πολλές φορές με τα δικά του χέρια, ιερό ναό έστω και φτωχό, έστω και ξύλινο, τον οποίο όμως με την πρώτη ευκαιρία διευρύνει και καλλωπίζει για να καθησυχάσει και ικανοποιήσει την εσωτερική του ευλάβεια.

*Στην εκτίμηση του μέτοικου Έλληνας στην Ρωσία το σχολείο είναι εξ ίσου σχεδόν ιερό ίδρυμα. Μεταξύ των πρώτων καταβάλλει φροντίδες να ανεγείρει κοντά στην Εκκλησία και σχολείο. Ο δάσκαλος και όταν λίγα γνωρίζει και διδάσκει είναι γι' αυτόν κάτι το απαραίτητο, είναι παρηγοριά, διότι η ύπαρξίς του και η λειτουργία της σχολής αναπληρώνουν το κενό, το οποίο δεν μπορεί να ανεχθεί».*⁴²⁰

Αυτή η τάση που περιγράφεται για το σύνολο των Ελλήνων που μετοικίζουν στην Ρωσία κατά τον 19^ο αιώνα, φαίνεται ότι διακρίνει και τους Έλληνες της Μαριούπολης. Το πρώτο μέλημά τους είναι η ανέγερση λατρευτικών κέντρων και στην συνέχεια κατεβάλλεται προσπάθεια παρά τις αντικειμενικές δυσκολίες να δημιουργηθεί κάποιο εκπαιδευτικό πλαίσιο.

Αναμφισβήτητα, οι πρωτοβουλίες αυτές που εκδηλώνονται στο σύνολο των ελληνικών κοινοτήτων εντάσσονται στις διαδικασίες της ενίσχυσης της εθνικής ταυτότητας, ακόμη και σε ένα φιλικότερο πλέον περιβάλλον, όπως είναι αυτό του ορθόδοξου ρωσικού κράτους.

Έχουν διασωθεί οι επιστολές του Αρχιεπισκόπου Σλοβένσκα και Χερσονήσου Νικηφόρου Θεοτόκη, Έλληνα από την Κέρκυρα, στην μητρόπολη του οποίου με την κατάργηση της έδρας Γοθίας και Κάφφας υπήχθησαν οι Έλληνες της Αζοφικής για μικρό χρονικό διάστημα (μέχρι την μετακίνηση του τελευταίου στο Αστραχάν) προς τους κατοίκους της Μαριούπολης το 1786, μόλις έξι έτη μετά την

κόμματος από το Βολονέτσκι να πραγματοποιήσει την βαρβαρότητα. Αλλά φτάνοντας με ειδική εντολή οι στρατιώτες με αναίδεια παραμέρισαν τους ανθρώπους και πραγματοποίησαν την έκρηξη. Έπαψε πια να υπάρχει η επιγραφή κάτω από τον τρούλο σε μάρμαρο, ύψους ενός μέτρου, που έγραφε: 'Ρωσσία: σε εσένα, με εσένα και για την δόξα σου'. Παρέμειναν μόνο κομμάτια των κόκκινων τούβλων της εκκλησίας περασμένοι με τον ασβέστη σαν μαρτυρία της πτώσης του ναού. Ο ναός έπεσε, αλλά η πίστη έμεινε. Και τώρα στα ελληνικά χωριά της Αζοφικής δεν θα βρεθεί σπίτι, στο οποίο ο ένδοξο του δεν φυλάει τις παλιές εικόνες των προγόνων τους». δ.π., σελ. 11.

⁴²⁰ Παναγιωτίδης, Θεολόγης, «Ο ελληνισμός στην Ρωσσία», 1993, σε επανέκδοση της πρώτης εκδόσεως που κυκλοφόρησε το 1919 από τις εκδόσεις Δημ. Χ. Τρεμπέλλα με τίτλο «Ο εν Ρωσσία Ελληνισμός», σελ. 13-14.

θεμελίωση της πόλης της Μαριούπολης, όπου αναφέρονται εναργώς οι προβληματισμοί αυτοί.⁴²¹

Συγκεκριμένα, επειδή οι κάτοικοι δεν έχουν άδεια να οικοδομήσουν μοναστήρι του Αγίου Γεωργίου, σε ανάμνηση αυτού που εγκατέλειψαν στην Κριμαία, ο Αρχιεπίσκοπος τους παρωθεί να φτιάξουν σχολείο.

«[...] Και επειδή η μάθησις οδηγεί τον άνθρωπον προς την σωτηρίαν της ψυχής αυτού, καθώς βεβαίως ο θεός απόστολος, γράφων προς τον μαθητήν αυτού και απόστολον Τιμόθεον· “Τα ιερά γράμματα οίδας τα δυνάμενα σε σοφίσει προς σωτηρίαν”, η αυτή δε μάθησις συμφέρει πολλά και προς την σωματικήν καλήν κατάστασιν και κυβένησιν, διότι όποιος η μαθητικός και παπαιδευμένος, εκείνος και τιμήν έχει και δόξαν και κυβένησιν εύκολα ευρίσκει ζαζίαν λαμβάνει, χωρίς δε σχολείον και διδάσκλον ουδείς δύναται να μάθη, δια τούτο η πρώτη συμβ[ου]λή μου και παρακίνησις προς υμάς τέκνα μου εν Κυρίω αγαπητά, η να συστηθή ένα σχολείον εις την Μαριούπολιν, εις το οποίον πάντα τα τέκνα σας να μαθάνωσιν δύο γλώσσας, την ελληνικήν και την ρωσικήν. Όταν δε το σχολεί[ον] λάβη τρόπον, τότε τα πτωχά και ορφανά, οπού σπουδάζουσι μετά επιμελείας, να λαμβάνωσιν εκ του σχολείου και τροφήν και ένδυμα, καθώς ο τρόπος συγχαρεί· αφ’ [ου] δε μάθωσιν αυτάς δύο γλώσσας, ήγουν και να αναγινώσκουσι και να γράφωσι και να λαλώσι, τότε να εκλέγωμεν εξ αυτών τα πλέον ευφυή, διά να τα εισάγωμεν εις το εν Πολτάβη της επαρχίας σχολείον, οπού να εκπαιδεύωνται και άλλας γλώσσας και μαθήματα και επιστήμας. Εάν ο Θεός ευδοώση αυτό το έργον, τότε από αυτά τα τέκνα σας άλ[λ]α μεν θέλει γένουν άξιοι ιερείς και διδάσκαλοι αρκετοί να διδάσκωσι της πίστεως τα δόγματα και τον νόμ[ον] του Θεού και να οδηγώσι προς σωτηρίαν, άλλα θέλει γένουν σοφοί και πεφωτισμένοι προς το να κατασταθώσι κριταί και να λάβωσι πολιτικά επαγγέλματα, άλλα πάλιν θέλει εύρουν τάξιν και κατάστασιν και αξίαν ανάλογον με την προκοπήν αυτών.

[...] Πρώτο μεν επειδή κατά τα Αυτοκρατορικά προστάγματα ουδείς έχει εξουσίαν να κτίση μοναστήριον, δια τούτο το μελετώμενον μοναστήριον του αγίου Γεωργίου ουδέποτε θέλει κτισθή· όθεν όσα ζώα εσυνάχθησαν επί τω ονόματι της εικόνας του αγίου Γεωργίου και του μελετωμένου μοναστηρίου, να πωληθώσι από τους άνω ειρημένους επιτρόπους του σχολείου· έτι οι αυτοί επίτροποι να παραλάβωσι και όσα άσπρα ευρίσκονται συναγμένα ή ασημικά ή άλλα πράγματα οποιαδήποτε ωσαύτως και όσα συνάζονται είτε ζώα, είτε άσπρα, είτε άλλο τι καθ’ έκαστον χρόνον και προσφερόμενα τω αγίω Γεωργίω, και να αφιερωθώσι και αφιερώται και εις το εξής όλα εις το σχολείον, του οποίου προστάτης και υπέρμαχος γίνεται ο άγιος Γεώργιος, όστις είναι των αιχμαλώτων ο ελευθερωτής και των πτωχών υπερασπιστής.

Δεύτερον διορίζουεν να βαλθή εις πάσαν εκκλησίαν ένα κουτί, εις το οποίον πας χριστιανός να βάλη δια σωτηρίαν της ψυχής αυτού και ωφέλειαν της κοινότητος

⁴²¹ Latichev B.B., «K na'salnoi istorii g. Mariupolia», Οδησός 1913.

πάσαν εορτήν ει τι ο Θεός φωτίσει αυτόν· ταύτα δε κοῦτῖα να ανοίγωσιν οι επιτροποι κατά πάν εξάμηνον και να λαμβάνωσι τα συναχθέντα άσπρα προς χρήσιν του σχολείου.

Τρίτον να γένη μια κοινή συνεισφορά, εις την οποίαν καθείς από μικρού έως μεγάλου πλούσιος και πένης και πάσης τάξεως άνθρωπος να συνεισφέρη και αφιερώση θεληματικώς και αυτοπροαιρέτως έλεος κατά την δύναμιν αυτού και κατά[στα]σιν· περί τούτου στέλλομεν εις τους επιτρόπους και βιβλίον καλούμενον κνίγαν, διά να γράφη ο καθείς των διδόντων το έλεος το όνομα και την ποσότητα των ασπρων εις μνημόσυνον αυτού αιώνιον· διότι διορίζομεν, ότι τα τοιαύτα ονόματα να μνημονεύονται κατά πάσαν Κυριακήν εις την πρόθεσιν του καθολικού, ήγουν της εκκλησίας του αγίου Χαλαλάμπους.

Τέταρτον, το εισόδημα της εκκλησίας του αγίου Χαλαλάμπους να μερίζεται εις τρία μέρη, εν διά τας χρείας της εκκλησίας, εν δια το σχολείον και εν δια τους πτωχούς [...)].⁴²²

Είναι πράγματι αποκαλυπτική η επιστολή για τις διαθέσεις και το όραμα του μορφωμένου τμήματος του ελληνισμού, και μέσα στην εκκλησία, για το μέλλον του γένους. Το σχολείο θεωρούνταν ως ύψιστη ανάγκη, και θα έπρεπε να προηγηθεί ακόμη και από τις μονές και τις εκκλησίες. Θέσεις που παραπέμπουν σε ανάλογες στον ελλαδικό χώρο, όπως αυτές του Κοσμά του Αιτωλού.

Ο Αρχιεπίσκοπος Νικηφόρος ελπίζει σε μια ραγδαία άνοδο του επιπέδου του λαού της Μαριούπολης που θα του έδινε την δυνατότητα της επιβίωσής του στην ρωσική κοινωνία. Ταυτοχρόνως με την προβλεπόμενη διδασκαλία των ρωσικών και των ελληνικών θα γινόταν δυνατό οι πληθυσμοί αυτοί να ενσωματωθούν και στον υπόλοιπο ελληνικό κόσμο, αλλά και στην ρωσική κοινωνία, καθώς σταδιακά θα έχανε την ταταρική γλώσσα αλλά και τα νεοελληνικά ιδιώματά του.

Αναμφισβήτητα το σημαντικότερο στοιχείο της πνευματικής ζωής των Ελλήνων της Μαριούπολης υπήρξε η διατήρηση της ορθόδοξης πίστης. Το ίδιο στοιχείο του πολιτισμού τους που τούς επέτρεψε να διατηρήσουν την διαφορετικότητά τους στα χρόνια της ταταρικής ηγεμονίας θα προσδιορίζει και θα καθορίζει και την ένταξή τους, σε ένα μεγάλο τουλάχιστον βαθμό, στην περιοχή της Αζοφικής, και μάλιστα σε ένα περιβάλλον, όπου ζουν κατά συντριπτική πλειοψηφία χριστιανοί.

⁴²² Η επιστολή έχει ημερομηνία 26 Αυγούστου 1786. Οι επιστολές προς τους κατοίκους της Μαριούπολης του Αρχιεπισκόπου Νικηφόρου Θεοτόκη (η δεύτερη με ημερομηνία 27 Σεπτεμβρίου 1786) δημοσιεύονται στ^h Latichev B.B., όπ., (σελ. 14-20), καθώς και επιστολή (χωρίς χρονολογία) του Επισκόπου Θεοδοσίας και Μαριουπόλεως, πρώην ηγούμενου της Ι. Μονής του Ευαγγελισμού, Δωρόθεου, ο οποίος διεδέχθηκε τον Νικηφόρο Θεοτόκη, όπου ο συγγραφέας έχει ένα εισαγωγικό κείμενο. Σε αυτό αναφέρει ότι οι επιστολές αποτελούσαν μέρος του αρχείου του πρωτοπρεσβυτέρου Τριφύλλιου Καρατσόγλου, ταταρόφωνου Έλληνας, στον οποίο πέρασε μετά την εκδήμηση του Ιγνατίου Γκοζάντιν και την κατάργηση της μητρόπολης η μεγαλύτερη επί τόπου ευθύνη για τους Έλληνες της Αζοφικής.

Η θρησκευτική ιεροτελεστία και το λειτουργικό θα ενισχύσουν παράλληλα την άμυνα της ελληνικής γλώσσας, ιδιαίτερος μετά την έλευση των πολυάριθμων κυμάτων νέων κατοίκων, κυρίως Σλάβων, που θα μετατρέψουν τους Έλληνες σε μια μέτρια πληθυσμιακά μειονοτική ομάδα.

«Οι ιερείς και οι επίτροποι των ναών προέρχονται όλοι από τους Έλληνες. Μάλιστα, τα τελευταία χρόνια, εντάχθηκαν στους Έλληνες ιερείς και τρεις ή τέσσερις ιερείς οι οποίοι ολοκλήρωσαν τις σπουδές τους στα σεμινάρια του Αικατερινοσλάβ, το οποίο ετοιμάζει ακόμη μερικούς εκπαιδευμένους ποιμένες. Η Θεία Λειτουργία στους Μαριουπολίτες Έλληνες συνήθως πραγματοποιείται στα ελληνικά, αλλά συχνά λειτουργούν στα ρωσικά και στα ελληνικά ταυτόχρονα, ως ένδειξη ταύτισης της εκκλησίας της Κωνσταντινουπόλεως με την δική μας».⁴²³

Το ίδιο ζήτημα θα απασχολήσει και άλλους ερευνητές: «Η λειτουργία σε όλες τις εκκλησίες των ελληνοφώνων χωριών γίνονταν μόνο στην ελληνική γλώσσα. Ακόμη και στα ταταρόφωνα χωριά δεν ήταν σπάνιες οι φορές όταν στους ιερείς απευθύνονταν οι αγρότες με την παράκληση να τους διαβάσουν το εσαγγέλιο στα ελληνικά. Μη κατανοώντας ούτε λέξη, έλεγαν μετά ότι ο τόνος ήταν ευχάριστος, όπως γράφει ο Μπράουν»⁴²⁴

δ. Απώλεια προνομίων και τάσεις εκρωσισμού:

Παρά τα διατάγματα της Αικατερίνης και τις διαβεβαιώσεις των υψηλόβαθμων αξιωματούχων του ρωσικού κράτους για τα μεγάλα περιθώρια αυτονομίας που θα δίνονταν στις νεότευκτες ελληνικές κοινότητες πολύ σύντομα ξεκίνησε μια διαδικασία παρεμβάσεων και ελέγχου των τοπικών κοινωνιών. Μια διαδικασία που ταίριαζε εξάλλου με την γενικότερη αυταρχική και γραφειοκρατική δομή του τσαρικού κράτους, αλλά και εν γένει μιας πολυεθνικής αυτοκρατορίας.

Το «ελληνικό» ή και οποιοδήποτε άλλο παράδειγμα πλατιάς αυτονομίας θα δημιουργούσε κακό προηγούμενο απέναντι σε τμήματα του πληθυσμού και στις πολλές εθνικές μεινότητες του ρωσικού κράτους. Ακόμη μια τέτοια αυτονομία θα μπορούσε να γίνει τόπος προορισμού για διαφωνούντες ή άλλα στοιχεία που θεωρούνταν επικίνδυνα. Η στάση αυτή των ρωσικών αρχών όπως ήταν φυσικό δημιούργησε αντιδράσεις ανάμεσα στους Έλληνες.

Αρχικώς, τις δικαστικές και αστυνομικές λειτουργίες στην Μαριούπολη εκτελούσαν Έλληνες οι οποίοι εκλέγονταν από τους συμπατριώτες τους. Κατόπιν, όμως, η ρωσική κυβέρνηση επενέβαινε ευθέως στις διαδικασίες διορίζοντας ως γραμματέα και πρόεδρο του δικαστηρίου Ρώσους. Ταυτόχρονα το κράτος

⁴²³ G. Titov, ό.π., σελ. 151.

⁴²⁴ I. Τζόχα, ό.π. σελ. 127.

συγκρότησε και παράλληλα όργανα, στα οποία τοποθετήθηκαν αξιωματούχοι που είχε αποστείλει η κεντρική κυβέρνηση. Αν και στην ρωσική αυτοκρατορία απόλυτα δικαιώματα απολάμβαναν μόνον οι ευγενείς και με μερικούς περιορισμούς οι έμποροι, στην περιοχή της Μαριούπολης οι κάτοικοι αναγνωρίζονταν ως ίσοι ευθύς εξαρχής. Από το 1794, οι Έλληνες επίσης μπορούσαν να παίρνουν τα δικαιώματα και τα προνόμια των Ρώσων ευγενών στις περιπτώσεις που μπορούσαν να παρουσιάσουν αποδείξεις της ευγενικής τους καταγωγής. Σύμφωνα με το διάταγμα της 17 Απριλίου 1816 τέτοιες αποδείξεις μπορούσαν να ήταν έγγραφα που παρείχε το πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως.

Τις διοικητικές, αστυνομικές και δικαστικές λειτουργίες στην ελληνική κοινωνία εκπλήρωνε το ελληνικό δικαστήριο, το οποίο ήταν εκλεγμένο όργανο⁴²⁵. Η εκλογή ίσχυε για τρία χρόνια και λάβαινε χώρα σε περιφερειακό συνέδριο πληρεξουσίων (από δύο άτομα από την Μαριούπολη και κάθε χωριό). Σύμφωνα με τον κανονισμό λειτουργίας του το δικαστήριο αποτελούνταν από τον πρόεδρο, τέσσερα μέλη και τον γραμματέα. Οι υποθέσεις στο ελληνικό δικαστήριο επιδικάζονταν σύμφωνα με τους νόμους της αυτοκρατορίας, αλλά δεν αποτελούσε σπάνιο φαινόμενο η απόφαση να λαμβάνεται σύμφωνα με τις συνήθειες και τους εσωτερικούς κανόνες που ίσχυαν στις ελληνικές κοινότητες της Κριμαίας και που μετέφεραν στις νέες τους εγκαταστάσεις οι Έλληνες της Αζοφικής. Όπως ήταν φυσικό η λειτουργία του δικαστηρίου δυσχεραίνονταν από το γεγονός της έλλειψης εγγράμματων Ελλήνων, που είχε σαν αποτέλεσμα την μη φυσιολογική λειτουργία του δικαστηρίου.

Το ρωσικό κράτος θα έκανε μόνιμες παρεμβάσεις στο ελληνικό δικαστήριο τοποθετώντας σε αυτό γραμματέα και πρόεδρο συνεδριάσεων από τους Ρώσους. Στην πραγματικότητα οι επεμβάσεις της κεντρικής κυβέρνησης πραγματοποιούνταν και με άλλους τρόπους. Τοποθετήθηκε διοικητής πόλης και για τους Ρώσους δημιουργήθηκε επαρχιακό δικαστήριο και άλλες βαθμίδες διοικητικών οργάνων. Οι Έλληνες τα μέτρα τα θεώρησαν ως εμφύτευση των ρωσικών συνηθειών και αντιστάθηκαν στην προώθησή τους, απαιτώντας την κατάργησή τους. Σε αυτές τις απαιτήσεις τους ο ελληνικός πληθισμός επέμενε για πολλά χρόνια. Για τη νουθεσία των Ελλήνων ήλθαν υψηλοί αξιωματούχοι από την Πετρούπολη, αλλά όπως φαίνεται δεν πέτυχαν τον σκοπό τους. Οι Έλληνες επέμεναν να καταργηθούν όλα τα μη ελληνικά όργανα και να μεταβιβαστούν οι λειτουργίες τους στο ελληνικό δικαστήριο. Η σύγκρουση αυτή κράτησε μέχρι τις 2 Φεβρουαρίου 1798, όταν στην Μαριούπολη καταργήθηκαν όλα τα διοικητικά ρωσικά όργανα.

Αργότερα η κατάσταση έφερε σε επιδείνωση, καθώς αυξανόταν η έλευση στην Μαριούπολη κατοίκων άλλων εθνικοτήτων. Οι Έλληνες, μάλιστα, δεν είχαν στην

⁴²⁵ Τα περί ελληνικού δικαστηρίου περιέχονται στο I. Yalı, ό.π. σελ. 19-20 και στο I. Dzuba, ό.π., σελ. 107-109.

κατοχή τους κάποιο συγκεκριμένο κομμάτι της πόλης, οπότε οι νεοεγκαταστημένοι βρέθηκαν ανάμεσά τους. Έτσι οι μη Έλληνες είχαν άλλα διοικητικά όργανα, και συγκεκριμένα οι Ρώσοι στην διοίκηση του Αλεξαντρόφσκ, ενώ οι Γερμανοί και οι Εβραίοι στην ειδική επιτροπή που είχε την ευθύνη για τους ξένους αποίκους.

Όπως ήταν φυσικό αυτή η πολλαπλή συνύπαρξη εξουσιών δημιουργούσε πλέον σημαντικό πρόβλημα στην λειτουργία της τοπικής κοινωνίας και ήταν ζήτημα χρόνου η κατάργηση των ελληνικών προνομίων.

Επιπλέον αυξήθηκε και η φορολογία που έπρεπε να καταβάλουν οι Έλληνες. Από το 1811 άλλαξε το ποσοστό του φόρου που πλήρωναν οι κάτοικοι της Μαριούπολης: από 1% σε κάθε ρούβλι των κεφαλαίων οι έμποροι έπρεπε να πληρώσουν 1,5% και οι τεχνίτες από την κάθε οικία αντί των 2 ρουβλίων 5 ρούβλια.⁴²⁶

Πάντως οι κάτοικοι των ελληνικών χωριών και της Μαριούπολης προσπαθούσαν με κάθε τρόπο να διατηρήσουν τα προνόμιά τους και να αποτρέψουν την ακύρωσή τους από το ρωσικό κράτος.

Έτσι, το 1815, όταν οι ρωσικές αρχές θέλησαν να επιβάλουν επιπλέον φόρους και να τους πάρουν την «πλεονάζουσα γη» απευθύνθηκαν απευθείας στον αυτοκράτορα Αλέξανδρο Ι. Στην Πετρούπολη στάλθηκαν δύο αντιπρόσωποι από την Μαριούπολη οι οποίοι συνάντησαν τον Ι. Καποδίστρια, ο οποίος ήταν τότε Υπουργός Εξωτερικών της Ρωσίας. Ο Καποδίστριας κατόρθωσε να δημιουργήσει μια ειδική επιτροπή για την «ελληνική υπόθεση», στην οποία συμμετείχε και ο ίδιος. Ως αποτέλεσμα της εργασίας της επιτροπής ήταν να παραμείνουν τα κτήματα στους Έλληνες αλλά και οι φόροι που είχαν επιβληθεί από τον τσάρο.

Οι κάτοικοι της Μαριούπολης αποφάσισαν να ευχαριστήσουν τον Καποδίστρια με μια δωρεά προς τον ίδιο «χιλίων τεταρτομοριών σίτου». Ο Ι. Καποδίστριας αποφάσισε να δεχτεί την γενναιόδωρη προσφορά, με σκοπό να χρησιμοποιήσει τα χρήματα από την πώληση του σιταριού για να κτίσει μια σχολή για τους Έλληνες στην Μαριούπολη. Πράγματι το 1817 ο Ι. Καποδίστριας πήρε από τους Έλληνες της Μαριούπολης 30 χιλ. ρούβλια. Το ποσό όμως δεν ήταν αρκετό για την πραγματοποίηση του σχεδίου του Καποδίστρια.⁴²⁷

Η ζωή για τους Έλληνες της Μαριούπολης θα αλλάξει δραματικά στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα. Έπειτα από τον Κριμαϊκό πόλεμο, στα τέλη της δεκαετίας του 1850, τα προνόμια τα οποία απολάμβαναν οι Έλληνες της Μαριούπολης σταδιακά άρχισαν να καταργούνται. Η ευρύτερη δε περιοχή κατέστη κέντρο έλευσης χιλιάδων νέων κατοίκων που την κατέκλυσαν. Μάλιστα και άλλες μειονότητες όπως οι Εβραίοι και οι Γερμανοί θα δημιουργήσουν τις δικές τους εγκαταστάσεις υπαγόμενοι σε άλλα διοικητικά όργανα.

⁴²⁶ R. I. Saenko, «Revizskie ...», ό.π., σελ. 129-133.

⁴²⁷ Ι. Τζούχα, ό.π. σελ. 109.

Το φαινόμενο θα πάρει μεγαλύτερες διαστάσεις, ιδιαιτέρως μετά την κατάργηση της δουλοπαραοικίας στην ρωσική αυτοκρατορία, το 1861. Η ελεύθερη ή αναγκαστική μετακίνηση των Ρώσων και Ουκρανών χωρικών θα αλλάξει συνολικά τα πληθυσμιακά αλλά και πολιτισμικά δεδομένα.

Η αλλαγή της πληθυσμιακής σύνθεσης της Μαριούπολης θα γίνει σταδιακά. Το 1818 από τους 1436 κατοίκους οι ρώσοι θα είναι μόνον δύο. Αυτή η κατάσταση ίσως να οφειλόταν και στις προσπάθειες των Ελλήνων εμπόρων που δεν ήθελαν να έχουν ανταγωνιστικές εθνικές ομάδες στις δουλειές τους.

Το 1869 οι κάτοικοι μη ελληνικής εθνικότητας αποτελούν ήδη τον μισό πληθυσμό της Μαριούπολης. Άλλαξαν οι συσχετισμοί και σε όλη την περιφέρεια της Μαριούπολης.

Το 1884 από τους 161.044 κατοίκους Έλληνες ήταν συνολικά μόνο το 34%.

Η πλειοψηφία του πληθυσμού ήταν πλέον Ρώσοι και Ουκρανοί (50%).⁴²⁸

Ταυτοχρόνως, την ίδια περίοδο, και υπό το βάρος της στρατιωτικής ήττας του Κριμαϊκού πολέμου, θα μεταβληθεί η επίσημη ρωσική κρατική πολιτική. Ο κύριος στόχος της κρατικής πολιτικής θα είναι η πολιτισμική ομογενοποίηση των πληθυσμών που κατοικούσαν στα εδάφη της αυτοκρατορίας. Η πολιτική αυτή υπαγορεύθηκε από την ανάγκη επιβολής ενιαίων κανόνων λειτουργίας της

428

ΚΥΒΕΡΝΕΙΑ/ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ	ΠΟΛΕΙΣ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΡΩΣΙΑ	81.334
- ΒΕΣΣΑΡΑΒΙΑ	2.734
- ΣΤΡΑΤ. ΠΕΡ. ΝΤΟΝ	2.255
- ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΟΣΛΑΒ	48.740
- ΤΑΥΡΙΔΑΪ	18.048
- ΧΕΡΣΩΝΑ (ΟΔΗΣΟΣ)	8.297
ΚΑΥΚΑΣΟΣ	105.169
- ΚΟΥΜΠΑΝ	20.137
ΣΤΑΥΡΟΥΠΟΛΗ	1.655
ΤΕΡΕΚ	958
ΜΠΑΚΟΥ	278
ΝΤΑΓΚΕΣΤΑΝ	38
ΕΛΙΣΑΒΕΤΠΟΛ	558
ΚΑΡΣ	32.593
ΚΟΥΤΑΪΣΙ	14.482
ΤΙΦΛΙΔΑ	27.148
ΤΣΕΡΝΟΜΟΡΕΚΙ	5.969
ΣΙΒΗΡΙΑ	165
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΑΣΙΑ	107
ΣΥΝΟΛΟ	186.925

Τα στοιχεία δημοσιεύονται στο Y.B. Boiko (Tserkassi), Theofilos Prousis (Tzacsonvil, Florida USA), «*Razmeshenie Grekov v Ulraine I Rossi v kontse XIX v.*», στα υλικά του συνεδρίου «Ukraina-Gretsia», ό.π., (1993), σελ. 22.

αναπτυσσόμενης ρωσικής αγοράς αλλά και την εξάλειψη των εστιών πιθανής ανυπακοής, που προκαλούσαν οι εθνικές διαφοροποιήσεις.⁴²⁹

Η αυτοκρατορία έπρεπε να αφομοιώσει δεκάδες εθνότητες, οι οποίες δυστροπούσαν στην αλλαγή του βιοτικού τους περιβάλλοντος, που επέβαλαν οι ζωτικές ανάγκες του τεραστίου κρατικού μηχανισμού. Όχημα της πολιτικής αυτής θα αποτελέσει ο πολιτισμός του κυρίαρχου έθνους της αυτοκρατορίας, των Ρώσων. Ο εκρωσισμός μέρους των εθνοτήτων, σχετικά φυσιολογικός λόγω της μεγάλης ακμής του ρωσικού πολιτισμού, στον οποίο την περίοδο αυτή λαμβάνει χώρα μια πνευματική έκρηξη, πραγματοποιούνταν με την συνειδητή υποστήριξη του κράτους.

Οι εξελίξεις αυτές αφορούσαν ακόμη και εθνότητες με ορθόδοξο χριστιανικό θρήσκευμα, όπως η ελληνική. Δεν θα πρέπει να θεωρηθεί, όμως, άσχετο και το γεγονός ότι στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αι. το ιδεολογικό δόγμα της εξωτερικής πολιτικής του ρωσικού κράτους ήταν αυτό του πανσλαβισμού, και όχι βεβαίως αυτό του «ελληνικού σχεδίου», που είχε αποτύχει από την ένταξη της Ελλάδας στην βρετανική σφαίρα επιρροής. Οι ελληνικές κοινότητες δεν αντιμετώπιζονταν πλέον με τον ίδιο προνομιακό τρόπο όπως την εποχή του Πέτρου Α΄ ή της Αικατερίνης της Β΄.

Σε όλες τις περιόδους με συμπαγή ελληνικό πληθυσμό, όπως στον Καύκασο, την Μαριούπολη και την Κριμαία παρατηρούνται φαινόμενα επέμβασης του κράτους στην πολιτισμική δράση των κοινοτήτων, με σαφή στόχο να πλήξουν την ιδιαίτερη ταυτότητά τους: *«Δυστυχώς, παρά το γεγονός ότι οι Ρώσοι είναι ομόδοξοι, πράγμα το οποίο προσείλκε τους ομογενείς στην Ρωσία, η πολιτική του πρώην καθεστώτος όσον αφορά τους ιερείς και δασκάλους, τις Εκκλησίες και τα Σχολεία και τα κληροδοτήματα εν γένει του Ελληνισμού της Ρωσσίας, ήταν εκτός πάσης προσδοκίας του Έλληνας που μετανάστευε εκεί.*

*Οι Έλληνες δάσκαλοι για ασήμαντες αιτίες και αφορμές επαύοντο και αντικαθιστώντο από Ρώσους· παρομοίως και τον Έλληνα ιερέα που πέθαινε τον διαδεχόταν Ρώσος ιερέας. Σε σχολές Ελληνικές που ιδρύθηκαν με δαπάνες ελληνικές και με ιδρώτα των ομογενών απαγορεύθηκε η διδασκαλία της ελληνικής. Στις ελληνικές εκκλησίες επιβαλλόταν να γίνεται η λειτουργία στην ρωσική. Τα κληροδοτήματα των εκκλησιών και Σχολών και των αγαθοεργών ιδρυμάτων περιέρχονταν σε ρωτικά χέρια με κάθε μέσον»*⁴³⁰

⁴²⁹ Η ρωσική αυτοκρατορία μετά την ήττα του Κριμαϊκού πολέμου συνέχισε να επεκτείνεται προς τις περιοχές της Κεντρικής Ασίας ενσωματώνοντας μουσουλμανικούς ή ακόμη και βουδιστικού ή «σαμανιστικούς» πληθυσμούς, οι οποίοι, όπως ήταν φυσικό, έδειχναν ελάχιστη διάθεση αφομοίωσης. Αντιθέτως, πραγματοποιείται συνεχής ροή κυμάτων ρώσων εποίκων στις αγανές εκτάσεις του νότου. Σε αυτήν την επέκταση του ρωσικού στοιχείου επέδρασε η κατάργηση της δουλοπαροικίας το 1861.

⁴³⁰ Παναγιωτίδης, ό.π., σελ. 14. Ο ίδιος συγγραφέας γράφοντας το κείμενό του το 1919, καθώς ακόμη δεν είχε επικρατήσει το νέο καθεστώς, ότι «...η μία και η ίδια πολιτική σφραγισμού, η μία και η ίδια τακτική σφετερισμού και πίεσας εφαρμόζεται ανέκαθεν στην Ρωσία ως προς τις Εκκλησίες, τα σχολεία, τους ιερείς και δασκάλους, τα κληροδοτήματα του ελληνισμού στην Ρωσία, από τις κατά καιρούς

Στα πλαίσια αυτά καταργήθηκαν και τα προνόμια που απολάμβανε ο ελληνικός πληθυσμός από την εποχή της μετοίκησης του. Η περιοχή της Μαριούπολης έπαψε σταδιακά να υπάγεται σε ποικίλες διοικητικές αρχές και υπήχθη σε μία ενιαία αρχή. Για τον λόγο αυτό καταργήθηκαν η ελληνική περιφέρεια το 1859, το κοζάκικο στράτευμα της Αζοφικής το 1865 και οι αποικίες –η γερμανική και η εβραϊκή το 1871, και όλοι μαζί εντάχθηκαν στην δικαιοδοσία του κυβερνείου του Αικατερινοσλάβ.

Το 1869 καταργήθηκε το ελληνικό δικαστήριο⁴³¹ και δημιουργήθηκαν δικαστικές αρχές στην περιφέρεια της Μαριούπολης με την υπαγωγή τους στο περιφερειακό δικαστήριο του Ταγκαρόγκ. Το 1873 το συμβούλιο της περιφέρειας της Μαριούπολης εντάχθηκε στην σύνθεση του συμβουλίου της επαρχίας της Μαριούπολης, εξελέγησαν κοινοί δικαστές και οι παρατηρητές και οι αστυνομικοί αποσύρθηκαν.

Η κατάργησή του ήταν μια φυσιολογική κατάληξη μιας διαδικασίας που δεν έχει σχέση μόνο με τις ελλείψεις του δικαστηρίου, αλλά με την μετατροπή της πόλης της Μαριούπολης σε ανοιχτή πόλη, όπου ο ελληνικός πληθυσμός ήταν πια μειοψηφία του πληθυσμού.

Το τελευταίο προνόμιο που έχασαν οι Έλληνες ήταν η απαλλαγή τους από την θητεία στον ρωσικό στρατό. Η κατάργηση του προνομίου που δόθηκε σύμφωνα με το άρθρο 3 του διατάγματος της 21^{ης} Μαΐου 1779 από την Μεγάλη Αικατερίνη έπαψε να ισχύει το 1874. Το γεγονός αυτό δεν ήταν μια ιδιαίτερη περίπτωση για την ελληνική μειονότητα αλλά αποτελούσε μέρος μιας συνολικής αλλαγής του τρόπου στρατεύσης των υπηκόων της αυτοκρατορίας καθόσον η στρατεύση γινόταν πλέον υποχρεωτική για όλους τους άρρενες κατοίκους της χώρας.⁴³²

Ο ελληνικός πληθυσμός ήταν προδιαγεγραμμένο να χάσει τα προνόμιά του και να μετατραπεί σε μια από τις πολλές μειονοτικές ομάδες της νότιας Ουκρανίας. Το πρόβλημα, όμως, της αυτο-συνειδησίας οι Έλληνες της Αζοφικής κατά το συγκεκριμένο διάστημα είχε καταστεί ιδιαίτερα σύνθετο και γινόταν σαφές ότι βρισκόταν σε μεταβατική φάση.

Κυβερνήσεις και αρχές και πριν την μεταπολίτευση και μετά την μεταπολίτευση και επί του Απολυταρχικού καθεστώτος και μετά την αυταπέγγελο δημιουργία των διαφόρων δημοκρατιών, οι οποίες την γένεσι και την ύπαρξή τους δικαιολογούν και καθιερώνουν με τις αρχές της Ελευθερίας και του Αυτοκαθορισμού», όπ. σελ. 17.

⁴³¹ Το συγκεκριμένο καθεστώς του ελληνικού δικαστηρίου αποτέλεσε και την αιτία των αδυναμιών του. Σε αυτές μπορούμε να συμπεριλάβουμε τις κλειστές του συνεδριάσεις, όπως και την εκλογή ανθρώπων χωρίς μόρφωση. Αν και η πλειοψηφία των αποφάσεων παίρνονταν σύμφωνα με τους ρωσικούς νόμους, εντούτοις μερικές φορές το πλαίσιο της επίλυσης των υποθέσεων ήταν οι παραδόσεις και οι συνήθειες, τις οποίες είχαν αναπτύξει οι μέτοικοι στην Κριμαία και είχαν μεταφέρει μαζί τους.

⁴³² Για παράδειγμα το ίδιο συμβαίνει στην ελληνική κοινότητα στο Νέζιν: «Παλαιότερα οι Έλληνες είχαν το προνόμιο να μην υπηρετούν στον στρατό, αλλά να πληρώνουν σε είδος, με τρόφιμα. Από τις 5 Νοεμβρίου 1854 όμως έπρεπε να εξαγοράζουν με χρήματα τη στρατιωτική θητεία. Αργότερα οι Έλληνες έπρεπε να υπηρετούν στο στρατό κανονικά μαζί με τους εντόπιους» Σ. Αγγελίδης, ό.π., σελ. 70.

Ο Ελληνισμός της Αζοφικής εξέφραζε ταυτοχρόνως μια διττού τύπου εθνική συνείδηση: παράλληλα με την ελληνική εκδήλωναν και ρωσικά πατριωτικά αισθήματα, χωρίς να αντιλαμβάνονται αυτή την συνύπαρξη ως κάτι αντιφατικό. Απόδειξη των αισθημάτων τους αποτελούσε και στάση τους κατά την διάρκεια του Κριμαϊκού Πολέμου, όταν βομβαρδίστηκε η ίδια η Μαριούπολη.⁴³³

Αλλά η μεταβατική αυτή φάση, όπως φάνηκε στην πορεία, περιείχε ακόμη πιο επικίνδυνα στοιχεία που απείλησαν την διατήρηση της διακριτής εθνοτικής ιδιαιτερότητάς της κοινότητας, ιδίως μεταξύ του αστικού πληθυσμού. Παρά το γεγονός του σχετικού ακόμη πληθυσμιακού εύρους των Ελλήνων εμφανίστηκαν ισχυρές τάσεις εκρωσισμού και μερικής απώλειας της εθνικής συνείδησης.

Η περίοδος αυτή πλέον μέχρι το 1917 θα χαρακτηρίζεται από έντονους ρυθμούς εκρωσισμού «[...] η κατάργηση από τις αρχές κιόλας του 19^{ου} αιώνα και συστηματικότερα από την έβδομη δεκαετία του και εξής – του ιδιόμορφου καθεστώτος εκπαιδευτικής, εκκλησιαστικής και δικαστικής αυτονομίας, που είχε διαμορφωθεί στην αυτοδιοικούμενη περιφέρεια (οκrug) της Μαριούπολης στα τέλη του 18^{ου} αιώνα. Η αλλαγή αυτή της τσαρικής πολιτικής έναντι των Ελλήνων συνδύαστηκε με μαζικές εγκαταστάσεις στην περιοχή της Μαριούπολης ρωσικών κυρίως πληθυσμών. Το τελικό αποτέλεσμα ήταν η σταδιακή αλλοίωση του ελληνικού χαρακτήρα της περιοχής και η έναρξη της αφομοιωτικής διεργασίας σε έναν πληθυσμό που ούτως ή άλλως δεν ήταν στην πλειονότητά του ελληνόφωνος.

Ο άλλος παράγοντας ήταν η μετατόπιση του οικονομικού ενδιαφέροντος από την Μαριούπολη προς τα ανατολικότερα εμπορικά κέντρα.»⁴³⁴

Ήδη από το 1820 όταν στην Μαριούπολη άνοιξε το πρώτο σχολείο που διδασκόταν η ρωσική γλώσσα οι πρώτοι που είχαν την δυνατότητα να στείλουν τα παιδιά τους ήταν οι Έλληνες έμποροι.⁴³⁵

⁴³³ «Η ήσυχη ζωή της πόλης διαταράχθηκε το 1855, όταν τον Μάιο αγγλικά και γαλλικά πολεμικά πλοία, τα οποία πήραν μέρος στον Κριμαϊκό πόλεμο, εισήλθαν στην Αζοφική θάλασσα και άρχισαν να την κανονιοβολούν. Πολλοί κάτοικοι εγκατέλειψαν την πόλη, αλλά σημαντικό τμήμα τους συμμετείχε στην άμυνα της Μαριούπολης [...] Γενικά οι κάτοικοι της Μαριούπολης σε αυτή την δύσκολη για την Ρωσία στιγμή εμφανίστηκαν ως πραγματικοί πατριώτες. Προς βοήθεια του ρωσικού στρατού οι Έλληνες συγκέντρωσαν δέκα χιλιάδες ρούβλια, και επίσης έστειλαν στη Σεβαστούπολη τριακόσιους ταύρους και είκοσι έξι χιλιάδες τεταρτημόρια φαζιμάδια», I. Dzuha, ό.π. σελ. 110.

⁴³⁴ «Οι Έλληνες της Ρωσίας ...», σελ. 144

⁴³⁵ Ο εκρωσισμός αυτός μέσω της εκπαίδευσης δεν έγινε χωρίς αντιδράσεις, όπως γράφει η Τατιάνα Τσερνισόβα, η οποία έσχολεθη με την έρευνα των διαλέκτων των Ελλήνων των χωριών της Μαριούπολης, «η συντηρητική και αμαθής τοπική τάξη των εμπόρων και των κουλάκων, η οποία κρατούσε στα χέρια της την εξουσία στην ελληνική περιοχή, με κάθε τρόπο αντιστέκονταν στην εισαγωγή της εκπαίδευσης. Φοβούνταν ότι ο διαφωτισμός θα υπονομεύσει την ισχύ τους. Φανατικοί εθνικιστές για καιρό και με σθένος αντιστέκονταν στην εισαγωγή της εκπαίδευσης. Έτσι ο επικεφαλής της πόλης Ποπόφ διέταξε να εκδιωχθεί ο καθηγητής της ρωσικής γλώσσας και οι να καταργηθούν οι ρωσικές τάξεις, διότι δεν έβλεπε στην ρωσική γλώσσα καμία ανάγκη για να διδαχθεί. Ο εθνικισμός αναθερμαίνονταν από τον φόβο του ανταγωνισμού με την περισσότερη εκπαιδευτικά τεχνικά εξοπλισμένη ρωσική αστική τάξη», Tsemiseva T., «Novogrejsiki gorov sel Primorskovo (Ourzi) I Yialti, Pervomaiskovo raiona Stalinskoi oblasti», [Η νεοελληνική διάλεκτος των χωριών Πριμόρσκι (Ούρζα) και Γιάλτα του περιοχής Περβαμάισκι, της επαρχίας Στάλινο].

Η κοινωνική αυτή κατηγορία προσπάθησε να διατηρήσει τα προνόμια που είχαν δοθεί από την Αικατερίνη ώστε να ωφελείται από την έλλειψη του ανταγωνισμού. Ταυτοχρόνως, όμως, εντάσσονταν στην ρωσική κοινωνία και μαθαίνοντας την ρωσική γλώσσα έδειχνε τα περισσότερα δείγματα εκρωτισμού της ώστε όταν πλέον καταργήθηκαν οι προνομιακές διατάξεις υπέρ των Ελλήνων οι Έλληνες έμποροι, καταστηματάρχες και τεχνίτες είχαν ήδη αποσπασθεί από τον αγροτικό ελληνικό πληθυσμό.

«Για λόγους πρόστασίας, συμφέροντος, προόδου και καταλήψεως θέσεων αισθανόταν την ανάγκη να προσλάβει την ρωσική υπηκοότητα, φοιτούσε σε ρωσικά σχολεία, υπηρετούσε ως Ρώσος υπήκοος στο ρωσικό στρατό, το δε σπουδαιότερο πράγμα ήταν ότι το ρμόδοξο και το ομόθρησκο δεν τον δέσμευε να συνάψει γάμο με ρωσίδα.

Οι παράγοντες αυτοί, στους οποίους προστίθεται η στενή συναναστροφή με τους ρωσικούς κύκλους και τις οικογένειες ανάλογα με την θέση, τις ενασχολήσεις και τις εργασίες των δικών μας η άμεση επαφή με την ρωσική φιλολογία, τις εφημερίδες, τα θέατρα, τους κινηματογράφους, συντελούσαν ανεπαίσθητα, όμως με ταχύτητα και ασφάλεια στην αφομοίωση του Έλληνος της Ρωσίας.

Αλλωστε, γενικώς το περιβάλλον της Ρωσίας είναι τέτοιο, ώστε η αφομοίωσις οποιοδήποτε λαού δεν βρίσκει μεγάλα εμπόδια. Η καλοζωία, γενικώς οι απολαύσεις της ζωής, προσιτές σε όλες τις τάξεις, σε αντίθεση με το στυγνό περιβάλλον της τυραννοκρατούμενης Τουρκίας, από την οποία προέρχονται οι περισσότεροι ομοεθνείς στην Ρωσία, η τρελή ζωή που σαγηνεύει την νεανική ηλικία, είναι σαν να δεσμεύουν και συγκρατούν τα πάντα τόσες φωνές Σειρήνων, με εξαίρεση τους σπάνιους ισχυρούς χαρακτήρες και θελήσεις. Ως εκ τούτου η Ρωσία είναι η μοναδική χώρα, η οποία, μεταβάλλει και αφομοιώνει καθένα που διέρχεται απ' αυτήν πολύ εύκολα και ταχέως.

Γι' όλα αυτά παρατηρείται το λυπηρό φαινόμενο ότι σε σύνολο 650 χιλ. περίπου Ελλήνων στην Ρωσία, οι μισοί μόνον μιλούν την ελληνική γλώσσα, η οποία φέρει βεβαίως την σφραγίδα και έχει τα ιδιώματα του τόπου προελεύσεως αυτών που την ομιλούν, επί πλέον δε έχει μικτά ξενικά στοιχεία, τα οποία παρέλαβε από τις πολυπληθέστερες ομάδες, μεταξύ των οποίων έζησε ο Έλλην. Οι υπόλοιποι ομιλούν σε μεγάλο μέρος την ρωσική, έπειτα έρχονται οι ταταρόφωνοι, μετά απ' αυτούς οι τουρκόφωνοι και τελευταία οι αρμενόφωνοι. Προκειμένου δε για το εθνικό φρόνημα, τούτο χαλαρώθηκε αισθητά σε μερικές περιφέρειες και μάλιστα στην Μαριανούπολη, σε δεύτερη δε μοίρα σε τμήματα του Καρς. Το εθνικό μάλιστα πιστεύω των Μαριανουπολιτών είναι πολύ σύντομο, περιοριζόμενο στο "είμαι Έλλην"».⁴³⁶

⁴³⁶ Θ. Παναγιωτίδης, ό.π., σελ. 18-19. Ο συγγραφέας ήταν μέλος της επιτροπής του Κεντρικού Συμβουλίου του Συνδέσμου των Ελλήνων στην Ρωσία θα δικαιολογήσει την στάση αυτή λόγω κάποιων αντικειμενικών συνθηκών που σχετίζονται με το ιστορικό παρελθόν των ελληνικών

Ο αγρότης, όμως, Έλληνας στις κοινότητες της Αζοφικής παρέμενε να αποτελεί την μεγάλη πλειοψηφία των Ελλήνων της Αζοφικής και διατηρούσε επιμελώς τις συνήθειες και τα έθιμα που είχαν μεταφέρει οι πρόγονοί τους από την Κριμαία.

Ο εκρωσισμός, λοιπόν, εδώ έβρισκε μεγαλύτερα εμπόδια, καθώς οι τοπικές αγροτικές κοινωνίες εκδήλωναν μέσω του συντηρητισμού τους την επιδίωξή τους να επιβιώσουν ως διακριτή κοινότητα σε ένα γρήγορα μεταλλασσόμενο περιβάλλον που οι ίδιοι, πλέον, γίνονταν μειονότητα.

Βεβαίως, δείγματα ενίσχυσης της ρωσικής επιρροής παρατηρούνται και στις αγροτικές περιοχές και δεν λείπουν οι απαισιόδοξες προβλέψεις για το μέλλον αυτής της ιδιόμορφης εθνοτικής ομάδας της Ουκρανίας:

«σε μια σειρά περιοχές από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα η λειτουργία γίνονταν ήδη στην ρωσική γλώσσα. Στα χωριά όπου μιλούσαν στα ταταρικά, η νεολαία ακόμη μιλούσε μεταξύ της στα ρωσικά. Επισκεπτόμενος τα ελληνικά χωριά στις αρχές του 20ού αιώνα ο Μπράουν, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η αφομοίωση γινόταν πολύ γρήγορα και έπειτα από δύο –τρεις γενιές η ρωσική γλώσσα θα είναι η κυρίαρχη στα ελληνικά χωριά.»⁴³⁷

Η πολιτική του «εκρωσισμού» θα συνεχισθεί και στις πρώτες δεκαετίες του 20ού αι. και μόνον μετά την δημιουργία της ΕΣΣΔ θα υπάρξει ένα διάλλειμα αντίστροφων τάσεων υπαγορευμένο από την επίσημη πολιτική του Κομμουνιστικού Κόμματος.

Σε κάθε περίπτωση, πάντως, το πρόβλημα της αφομοίωσης είτε γλωσσικά είτε εν γένει πολιτισμικά σπανίως οδηγεί συγκροτημένες ομάδες του πληθυσμού, που ζουν συμπαγώς σε κάποια περιοχή σε ολοκληρωτική απώλεια της ταυτότητάς τους. Η διαδικασία αυτή απαιτεί πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα και ακόμη όταν γίνεται η διαφοροποίηση του πληθυσμού είθισται να λαμβάνει άλλες όψεις, που παραπέμπουν στην βαθύτερη εθνοτική προέλευση.

κοινοτήτων : «με αυτά δεν θέλω να εκθέσω στα ελληνικά μάτια και να ντροπιάσω μία μερίδα του ελληνισμού της Ρωσίας. Τα ελαφρυντικά, τα οποία ισχύουν και για τους άλλους που απομακρύνθηκαν κάπως από την ελληνική ατμόσφαιρα, ισχύουν εξίσου και για τους Μαριονπολίτες, ενισχύονται δε αυτά και από το γεγονός ότι αυτοί ανέκαθεν και ευρισκόμενοι στην Κριμαία ήσαν Τουρκόφωνοι, πείσθηκαν δε ποικιλοτρόπως από τους Τατάρους», σελ. 19.

⁴³⁷ Ι. Τζόχα, σελ. 127.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ

Ο ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΑΖΟΦΙΚΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟ

Από την αναγέννηση στην σταλινική καταστολή

1. Οι φάσεις των μεταλλαγών

Η περίοδος του μεσοπολέμου θα χαρακτηριστεί από την περαιτέρω ανάδυση στο ιστορικό προσκήνιο των εθνικών και θρησκευτικών ταυτοτήτων και συνακόλουθων αιτημάτων τους, που θα αποτελέσουν έναν από τους καθοριστικούς παράγοντες στην εκδήλωση των γεγονότων που θα λάβουν χώρα. Οι ρωσικές επαναστάσεις (Φεβρουάριος και Οκτώβριος) του 1917, ο εμφύλιος πόλεμος των ετών 1918-1920, οι ξένες επεμβάσεις και ο ρωσο-πολωνικός πόλεμος υπήρξαν το κατάλληλο περιβάλλον για την πλατιά εκδήλωση των εθνικών αντιθέσεων και διεκδικήσεων σε όλη την έκταση της ρωσικής αυτοκρατορίας.

Στις περισσότερες εθνοτικές ομάδες το συγκεκριμένο διάστημα διαπιστώνεται μια ενιαία συμπεριφορά απέναντι στις αντιμαχόμενες παρατάξεις και οι επιλογές στην συστράτευση ή αντιπαράθεση με αυτές λαμβάνουν συλλογικό χαρακτήρα. Η κοινή στάση θα αποτελέσει σχεδόν τον κανόνα για τις μικρότερες πληθυσμιακά εθνοτικές ομάδες της αυτοκρατορίας. Έχοντας αναπτυγμένη εσωτερική κοινωνική συνοχή και ιδιαίτερα κέντρα τοπικής εξουσίας θα επιδεικνύουν σταθερά κοινό προσανατολισμό στις διάφορες φάσεις των συγκρούσεων. Το φαινόμενο αυτό θα παίξει εξέχοντα ρόλο τόσο στην διαδικασία της λυσσαλέας πάλης για την εξουσία, όσο και στην στερέωση του νέου πολυεθνικού κράτους, το οποίο διαδέχθηκε την τσαρική ρωσική αυτοκρατορία, την Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών.

Ανάμεσα στις εθνοτικές ομάδες που θα παρουσιάσουν, την περίοδο αυτή, αξιοσημείωτη κινητικότητα είναι και αυτή των Ελλήνων της Αζοφικής. Παρά το γεγονός ότι, όπως αποδεικνύουν οι διαθέσιμες πηγές, το ελληνικό στοιχείο ήταν σε σχετικά φθίνουσα πορεία, από το 1917 έως το 1937 οι αλληπάλληλες ιστορικές προκλήσεις θ' ανατρέψουν τα δεδομένα και θα ενισχυθεί εκ νέου η, έως τότε, απειλούμενη εθνοτική του διαφορετικότητα.

Ο ταχύτατος εκσυγχρονισμός της ρωσικής κοινωνίας, η συνεχής έλευση νέων αλλοεθνών επόικων στην περιοχή διαβίωσης των ελληνικών κοινοτήτων και η κρατική πολιτική του εκρωσισμού είχαν συντείνει στην συρρίκνωση του ελληνισμού και στην σταδιακή απώλεια της ταυτότητάς του. Η αφομοίωση για

τους Έλληνες κατά την πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα έμοιαζε ως μια αναπόφευκτη κατάληξη, καθώς οι ξέφρενοι ρυθμοί ανάπτυξης της ρωσικής οικονομίας και κοινωνίας μετέλλαζαν ριζικά τις παραδοσιακές κοινότητες.

Τα επαναστατικά, όμως, γεγονότα, απότοκα του Α΄ παγκοσμίου πολέμου και των εσωτερικών, κοινωνικών και εθνικών, αντιθέσεων της Ρωσικής αυτοκρατορίας, θα συμπαρασύρουν όλες ανεξαιρέτως τις εθνικές συνιστώσες της:

α. Ο εμφύλιος πόλεμος, που θα διεξάγεται ακατάπαυστα σε πολλαπλά μέτωπα από το 1918 μέχρι και το 1920 στο ουκρανικό έδαφος, θα εξαναγκάσει, εκόντες άκοντες, τους Έλληνες της Αζοφικής σε μια πρωτόγνωρη γι' αυτούς διαδικασία συμμετοχής στα ευρύτερα δρώμενα. Οι συντηρητικές και επιφυλακτικές ως τότε ελληνικές αγροτικές κοινότητες θα εμπλακούν στις συγκρούσεις της λεκάνης του Ντονμπάς ανάμεσα στους μαχητές του αναρχικού Νέστορα Μαχό –πολιτικού και στρατιωτικού ηγέτη των αγροτών της στέπας– των μπολσεβίκων, των Ουκρανών εθνικιστών, του αντεπαναστατικού στρατού του Ντενίκιν, καθώς και των ξένων στρατευμάτων επέμβασης. Στις δεδομένες συνθήκες και υπό την απειλή της εξόντωσης, μια προνομιακή απομόνωση αποκλειόταν ως συλλογική επιλογή.

Η στάση των Ελλήνων της Αζοφικής στην φάση της ένοπλης σύγκρουσης για την εξουσία θα σταθεί η αφορμή των απηνών διώξεων που θα υποστούν την δεκαετία του 1930. Ιδιαίτερος δε η ειλικρινής υποστήριξη τους προς τον στρατό του Μαχό θα σφραγίσει την μόνιμη καχυποψία του κράτους και θα χρησιμοποιηθεί ως μια από τις κατηγορίες, όταν εκδηλωθεί η αντίδραση των αγροτών στο μέτρο της αναγκαστικής κολεκτιβοποίησης.

β. Μια δεύτερη κατηγορία που θα επικαλεστεί το καθεστώς για τις διώξεις που εξαπέλυνε εναντίον των ελληνικών κοινοτήτων της Αζοφικής θα είναι αυτός του «εθνικισμού».

Πράγματι, στα τέλη της δεκαετίας του 1910, σε ένα περιβάλλον ευρύτερων ανακατατάξεων, παρατηρείται εντονότατη κινητικότητα στο σύνολο του ελληνικού πληθυσμού της ρωσικής αυτοκρατορίας, ο οποίος βρέθηκε στην ανάγκη της αυτο-οργάνωσης.

Πρωταγωνιστικό ρόλο στις διαδικασίες αυτές έπαιξε ο ποντιακής καταγωγής πληθυσμός, ο οποίος κατοικούσε σε συμπαγείς κοινότητες στον Καύκασο και την Υπερκαυκασία. Με μεγαλύτερη οικονομική επιφάνεια και με πλέον πρόσφατη την ανάμνηση της κατ'γωγής του, πριν την εκτόπισή του από τις οθωμανικές αρχές, επεδείκνυε ισχυρότερη συνείδηση της ταυτότητάς του. Η προσπάθεια συγκρότησης ενός ενιαίου μετώπου των Ελλήνων για την αντιμετώπιση των ιστορικών προκλήσεων θα συμπαρασύρει στις αναζητήσεις αυτές και τον ελληνισμό της Αζοφικής. Θα είναι η πρώτη φορά που τα διάφορα τμήματα του πληθυσμού της ρωσικής αυτοκρατορίας, τα οποία έχουν ελληνική συνείδηση, θα επιδιώξουν τον συντονισμό τους και τον καθορισμό μιας ενιαίας στρατηγικής.

γ. Ενισχυτικό στοιχείο των τάσεων αυτών αποτέλεσαν οι εξελίξεις στο ίδιο το ελληνικό κράτος. Με έμμεσο τρόπο η αίγλη του ελληνισμού μετά τις νίκες του τόσο στους Βαλκανικούς πολέμους όσο και στο Μεγάλο Πόλεμο (Α΄ Παγκόσμιο) ενδυνάμωσε την εθνοτική αυτοαναφορά των Ελλήνων της Ρωσίας και μετέπειτα της Σοβιετικής Ένωσης.

Ταυτοχρόνως, στην ιστορική μοίρα του ελληνισμού της περιοχής θα έχει καταλυτική επίδραση η συμμετοχή ελληνικού εκστρατευτικού σώματος στην Ουκρανία, στα πλαίσια διεθνούς επέμβασης εναντίον των μπολσεβίκων. Η σύμπραξη της Ελλάδας με τον στρατό της Entente Cordiale και τους Λευκούς αντεπαναστάτες θα αποτελέσει την κυριότερη αιτία της μετανάστευσης από την Ρωσία χιλιάδων Ελλήνων, αλλά και για τους εναπομείναντες έναν επί πλέον λόγο ελλείψεως εμπιστοσύνης εκ μέρους της κομμουνιστικής ηγεσίας.

Η εδραίωση του νέου καθεστώτος μετά το 1920-1921, θα αποτελέσει την απαρχή μίας νέας περιόδου για τις ελληνικές κοινότητες της Αζοφικής, κατά την οποία θα ισχυροποιούνται τα ιδιαίτερα πολιτισμικά χαρακτηριστικά τους με οργανωμένη αρωγή από το κράτος. Πρόκειται για μια επανάληψη, σε ιστορικά νέες συνθήκες, της αντιμετώπισης που απολάμβανε και στα τέλη του 18^{ου} αιώνα από την τσαρική Ρωσία.

Το συγκεκριμένο διάστημα, όμως, θα πρέπει να διαιρεθεί σε δύο υπο-περιόδους, καθώς η επίσημη κρατική πολιτική διακρίνεται από μια διαφορετική τάση απέναντι στο εθνικό ζήτημα στο σύνολό του:

α. Η πρώτη υπο-περίοδος έχει την αφετηρία της το 1921 και ολοκληρώνεται έως το 1930-31. Στην διάρκεια αυτής της δεκαετίας, η βασική πολιτική γραμμή του Κομμουνιστικού Κόμματος προς τις εθνικές ομάδες θα συμπυκνωθεί σε αυτό που ονομάστηκε ως «korenizatsia» [ισχυροποίηση των στοιχείων εθνικής ταυτότητας- των ριζών (κορень= ρίζα ρωσ.) της κάθε εθνότητας]. Αυτή έπαιρνε την μορφή του «εξουκρανισμού», του «εκγερμανισμού», του «εξελληνισμού» κ.ο.κ., αναλόγως προς την κάθε μία εθνοτική ομάδα. Η επίσημη κομματική πολιτική στην βάση των λενινιστικών αρχών θα επιδιώξει μέσω των εκπαιδευτικών προγραμμάτων, που ως κύριο μοχλό θα έχουν τις εθνικές γλώσσες, αλλά και την δημιουργία τοπικών θεσμών –σοβιέτ [συμβουλίων], περιφερειών κ.λπ.– με βάση τα εθνικά χαρακτηριστικά να δημιουργήσει ένα ευρύ δίκτυο υποστήριξης του καθεστώτος.

Για τους Έλληνες της Αζοφικής η πολιτική αυτή επέφερε τη δημιουργία δεκάδων αγροτικών σοβιέτ, τριών εθνικών διοικητικών διαμερισμάτων [ρωσ.район], σχολείων που διδασκόταν η ελληνική γλώσσα, εκδοτικών οίκων, εφημερίδων και βιβλίων στα ελληνικά. Παρά τις σοβαρές δυσκολίες προώθησης των μέτρων της εθνικής πολιτικής, εκδηλώνεται μια σχετική ανταπόκριση του τοπικού πληθυσμού, ενώ διαμορφώνεται, για πρώτη φορά, ένα στρώμα «εθνικής» διανόησης.

β. Το τέλος της υποπεριόδου αυτής και η αρχή της επόμενης θα χαρακτηρισθεί από την έναρξη και εντατικοποίηση της πολιτικής της κολεκτιβοποίησης. Η στροφή προς την επιβολή της εκβιομηχάνισης και της προσέλευσης αγροτών στα αστικά κέντρα θα συνοδευτεί από μια ευρεία επίθεση εκ μέρους του κόμματος και του κράτους εναντίον του αγροτικού πληθυσμού και των εθνικών ομάδων.

Οι επιλογές του συγκεντρωτικού κράτους βρέθηκαν σε ευθεία αντίθεση με τις φυγόκεντρες δυνάμεις των αγροτικών κοινοτήτων και των εθνικών πληθυσμών. Καθίστατο πλέον φανερό, ότι η περαιτέρω ισχυροποίηση των περιφερειακών κοινωνικών υποκειμένων θα έθετε σε σοβαρή δοκιμασία όχι μόνον τα κλασικά θεωρητικά σχήματα του μαρξισμού αλλά, κυρίως, την ίδια την συνοχή του γιγαντιαίου σοβιετικού μορφώματος. Η αντίδραση στην απειλή της αποσύνθεσης ήταν άμεση, όπως μπορούμε να παρατηρήσουμε και σε κάθε ανάλογη περίπτωση.

Το θεωρητικό ζήτημα της αλλαγής πλεύσης ήταν το ταξικό κριτήριο των κοινωνικών μετασχηματισμών, το οποίο ανασύρθηκε και προβλήθηκε εκ νέου σε κυρίαρχο για να υποβιβάσει την εθνική ιδιότητα και να διασπάσει την ενότητα των αγροτικών πληθυσμών. Η υπο-περίοδος αυτή, που διαρκεί έως το 1937, είναι στην πραγματικότητα μια μεταβατική φάση προς την συντριβή των εθνικών ομάδων από τις σταλινικές διώξεις.

Από το 1937 έως και τα τέλη της δεκαετίας του 1940, οι διώξεις απέναντι σε πληθυσμιακές κατηγορίες της ΕΣΣΔ με βάση το εθνικό κριτήριο θα είναι εκτεταμένες. Αν μάλιστα για τον ελληνισμό της Αζοφικής η καταστολή το 1937 αφορούσε μόνον τα πλέον επιφανή μέλη του, στην συνέχεια τα μέτρα θα εφαρμοσθούν εναντίον ολόκληρων πληθυσμών. Θύματα της συλλογικής τιμωρίας θα αποτελέσουν και οι ελληνικές κοινότητες της Κριμαίας το 1944, όταν θα εκτοπισθεί μαζικά ο πληθυσμός τους στην Κεντρική Ασία. Σε κάθε περίπτωση ενώ ο ελληνισμός της Αζοφικής θα παραμείνει στις εστίες του η πολιτική της καταστολής θα πετρίζει να τον εκφοβίσει, σε βαθμό μάλιστα που θα διατηρεί για δεκαετίες την εθνική του ταυτότητα σχεδόν μυστική.

Ο εκρωσισμός θα συνεχισθεί για τις επόμενες δεκαετίες σε μεγάλο τμήμα του πληθυσμού αν και οι αγροτικές κοινότητες θα επιδείξουν και πάλι την γνωστή τακτική της εσωτερικής αναδίπλωσης που τις είχε διασώσει ως διακριτές οντότητες και τις προηγούμενες δεκαετίες.

Παρά τις κάποιες σποραδικές προσπάθειες προσέγγισης του προβλήματος που είχαν την αφετηρία τους στη μετα-σταλινική εποχή, από Ουκρανούς γλωσσολόγους, το εθνικό ζήτημα θα επανεμφανισθεί στον ελληνισμό της Αζοφικής, όπως και στο σύνολο των εθνοτήτων της Σοβιετικής Ένωσης, σχετικά δειλά την δεκαετία του 1970 για να εκτιναχθεί την δεκαετία του 1980, λίγο πριν την πτώση της Ε.Σ.Σ.Δ.

2. Οι ελληνικές κοινότητες της Αζοφικής την παραμονή των επαναστάσεων του 1917.

α. Κοινοτικός συντηρητισμός και εκρωσισμός

Ο 20ός αιώνας θα έβρισκε τους Έλληνες της Αζοφικής σε μια εντελώς νέα κατάσταση σε σχέση με αυτήν των αρχών του 19^{ου} αιώνα. Οι κοινότητες τους όχι μόνον δεν ήταν κυρίαρχες στην περιοχή αλλά η αναλογία τους στον πληθυσμό του Κυβερνείου του Αικατερινοσλάβ είχε υποχωρήσει αισθητά.⁴³⁸ Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα συνέχισαν να καταφθάνουν συνεχώς νέα κύματα μεταναστών, κυρίως Ρώσων και Ουκρανών χωρικών, έπειτα από την κατάργηση του θεσμού της δουλοπαροικίας, σε αναζήτηση εργασίας. Τις τάσεις αυτές τις ενίσχυε η ραγδαία βιομηχανική ανάπτυξη σε όλη την περιοχή της λεκάνης του Ντονμπάς.⁴³⁹

Παράλληλα, η ρωσική πολιτική θα επιδιώξει σταθερά την πολιτισμική ομογενοποίηση του πληθυσμού και τον εκρωσισμό των εθνοτήτων. Ιδιαίτερος δε για την Μαριούπολη, όπου ο πληθυσμός «...αποτελείται από πολυφυλετικούς μέτοικους ήδη από καιρό επιτακτικά απαιτείτο ενοποιητική δύναμη, η οποία θα μπορούσε να συνδέσει στενότερα τα διαφορετικά φυλετικά στοιχεία, και να λειάνει την οξύτητα των φυλετικών διαφοροποιήσεων, που σε τελική ανάλυση επιφέρει ζημιά στην προοδευτική εξέλιξη της περιοχής και στην ευημερία της».⁴⁴⁰

Η αναγκαιότητα της μέγιστης πληθυσμιακής ομογενοποίησης για την μείωση των εσωτερικών κλυδωνισμών, θα γίνει αντιληπτή και από την σοβιετική ηγεσία την δεκαετία του 1930. Η προώθηση μάλιστα του στρατηγικού αυτού στόχου δεν διέφερε πολύ από την προγενέστερη τσαρική πολιτική⁴⁴¹: οι αλλαγές αυτές στην

⁴³⁸ Αν το 1779 στις περιοχές που εποίκισαν οι Έλληνες η αναλογία του πληθυσμού ήταν 77,79% Έλληνες, 15,68% Ουκρανοί και 5,02% Γεωργιανοί και το 1818 στην πόλη της Μαριούπολης καταγράφηκαν στις επίσημες στατιστικές μόνον 2 Ρώσοι, το 1884 στις ίδιες περιοχές οι Έλληνες αποτελούσαν μόνον το 34%, οι Ρώσοι και οι Ουκρανοί το 50%, οι Γερμανοί 13% και οι Εβραίοι το 2%. «*Mariupol ...*», ό.π., σελ. 41-42.

⁴³⁹ Την περίοδο 1861-1886 ο πληθυσμός του Κυβερνείου Αικατερινοσλάβ αυξήθηκε κατά 152.785 ανθρώπους, ενώ υπήρχαν μετρήσεις που αναφέρουν αύξηση 80,7% του πληθυσμού. Βοϊκό Υ.Β., «*Zaselenie yuznoi Ukraini 1860-1890*», σελ. 119.

⁴⁴⁰ «*Mariupol...*», ό.π., σελ. 219. Σχετικά είναι χρήσιμη η επισήμανση του E. Gellner: «το γεγονός ότι οι κοινωνικές ποσότητες δεν έχουν πλέον την ικανότητα της αυτοαναπαραγωγής, ότι η συγκεντρωτική εξω-εκπαίδευση αποτελεί έναν υποχρεωτικό κανόνα, ότι αυτή η εκπαίδευση συμπληρώνει (αν και δεν αντικαθιστά εντελώς) την επιτόπια κοινωνικοποίηση, είναι πρωταρχικής σημασίας για την πολιτική κοινωνιολογία του νεότερου κόσμου», «*Εθνη και εθνικισμός*», σελ. 70.

⁴⁴¹ Το 1832, ο πρίγκιπας Ύναγον πρότεινε η κυβέρνηση του Τσάρου να βασιζέται όχι μόνον στις αρχές του «Αυτοκρατορικής εξουσίας» και της «Ορθοδοξίας», αλλά επίσης στις αρχές της «Εθνότητας» [natsionalnost] (Hugh Seton-Watson, «*Nations...*», ό.π., σελ. 84). Το σοβιετικό κράτος αναλόγως ανακάλυψε την αναγκαιότητα μια νέας ενιαίας εθνικής «σοβιετικής» συνείδησης, ενός νέου «natsionalnost», που να συνοδεύει την κομμουνιστική ιδεολογία και την κομματική αυθεντία. Και στις δύο περιπτώσεις η έλλειψη του τρίτου παράγοντα είναι προφανές ότι καθιστούσε ελλιπές το δυαδικό ιδεολογικό σχήμα.

εθνική συνείδηση των μειονοτήτων της Ουκρανίας θα πραγματοποιούνταν με την βοήθεια της εκπαίδευσης και της επικράτησης της ρωσικής γλώσσας.

Θα ήταν μάλλον ορθότερο να υποστηριχθεί ότι οι εκρωσιστικές τάσεις ήταν μια διαχρονική πολιτική, η οποία διεκόπη απλώς προσωρινά από τα επαναστατικά γεγονότα και τους πρώτους μετα-επαναστατικούς πειραματισμούς.

Οι πρωτοβουλίες του ρωσικού κράτους συνάντησαν την μερική αποδοκιμασία των Ελλήνων, καθώς «*αρχικώς η μεταμόρφωση του παλαιού σχολείου σε νέο προκάλεσε παράπονα και διαμαρτυρίες από την πλευρά του λαού, στον οποίο φάνηκε ότι τον ιερό ναό που προορίζεται για την εκπαίδευση των παιδιών σύμφωνα με τα ιερά βιβλία, τον μετατρέπουν σε κάποιο παράξενο σχολείο, όπου στην θέση της αγιασμένης από τους προγόνους 'άλφα-βήτα' διδάσκουν ένα ακατανόητο σε αυτούς αλφαβητάρι*».⁴⁴²

Οι αγροτικές, ιδίως, κοινότητες των Ελλήνων θα επιδιώξουν να διατηρήσουν την ταυτότητά τους το επόμενο διάστημα μέσω κυρίως της ενδογαμίας και του εν γένει επιφυλακτικού τρόπου επικοινωνίας με το ευρύτερο περιβάλλον.

«*Μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1860 ο τρόπος εγκατάστασης των εποίκων ήταν αποικίας αυτόνομης που εξασφάλιζε ανεξαρτησία πολιτιστική και εν μέρει οικονομική. Η κατάργηση του θεσμού των αποικιών και η υπαγωγή των ξένων αποίκων στην γενική διοίκηση θεωρήθηκε σαν παραβίαση των κανόνων δικαίου. Αν και η κατάργηση των αποικιών διευκόλυνε την ένταξη των ξένων πληθυσμών στο σύστημα των κοινωνικοοικονομικών σχέσεων της περιοχής αυτό δεν σήμαινε και την ολοκληρωτική ενσωμάτωσή τους στην οικονομία του νότου της Ουκρανίας.*

*Οι έποικοι διατήρησαν τις "εθνικές γαίες" (που είχαν πάρει από την ρωσική κυβέρνηση κατά την έλευσή τους) που τους έκανε να είναι από τους κατόχους με την μεγαλύτερη έκταση γης. Η αναγκαιότητα της διατήρησης της εθνικής γης οδήγησε στο γεγονός οι γάμοι με αντιπροσώπους άλλων εθνοτήτων να είναι εξαιρετικά σπάνιοι. Η εσωστρέφεια των αγροτικών κοινωνιών συνεισέφερε στις στενές σχέσεις αίματος. Διατηρήθηκε το γλωσσικό και θρησκευτικό εμπόδιο.»*⁴⁴³

Οι Έλληνες της Αζοφικής εμφανίζονται να τηρούν την ενδογαμία με εξαιρετικά αυστηρό τρόπο – οι γάμοι δεν περιορίζονταν μόνο στα πλαίσια της ευρύτερης εθνικής ομάδας, αλλά επεδίωκαν να πραγματοποιούνται στο εσωτερικό του χωριού τους. Οι διαδικασίες αυτές εμφάνισαν νέα αντιθετικά σχήματα που καθόριζαν την διαφοροποίηση του πληθυσμού.

Το βασικό σχήμα στην σύναψη γάμου ήταν : «Έλληνες» – «μη Έλληνες».

⁴⁴² Αναφέρεται στο Larisa Yakubova, «*Mariupolski Greki (etnitsna istoria) 1778r.- potsatok 30-x rokov XX st.*», σελ. 41,] από τα πρωτόκολλα της συνέλευσης του ζέμστρο [земство = αγροτική συνέλευση] της Μαριούπολης από τις 13 έως 21 Σεπτεμβρίου 1871 [Αικατερινοσλάβ, 1872, σελ. 174].

⁴⁴³ L. D. Nasedkina, «*Gretseskie Natsionalnie selskie sovieti Ukraini vo vztimodeistvii natsionalnoi i sotsialnoi politiki*» [Τα ελληνικά εθνικά αγροτικά συμβούλια της Ουκρανίας σε αλληλοεπίδραση εθνικής και κοινωνικής πολιτικής], Συνέδριο "Greki Ukraini...", ό.π., σελ. 121-122, Ντονιέτσκ 1991.

Η κατηγορία των «μη-Ελλήνων» διαιρούνταν σε δύο υπο-κατηγορίες: Στην πρώτη ανήκαν όσοι είχαν άλλο θρήσκευμα και κατά συνέπεια εκδήλωναν στοιχεία κουλτούρας που πήγαζαν από αυτό, κυρίως οι Γερμανοί⁴⁴⁴ και οι Εβραίοι⁴⁴⁵. Χωρίς να υφίστανται προβλήματα με τις εθνοτικές αυτές κοινότητες, που είχαν μεγάλη πληθυσμιακή πυκνότητα στην περιοχή της Αζοφικής, οι γάμοι με εκπροσώπους των ομάδων αυτών ήσαν σχεδόν αδύνατοι.

Στην δεύτερη υποκατηγορία των «μη-Ελλήνων» ανήκουν οι Ρώσοι και οι Ουκρανοί, οι οποίοι ήσαν χριστιανοί ορθόδοξοι, αλλά και φορείς των κυρίαρχων γλωσσών. Παρά τ' γεγονός ότι από αυτούς τους πληθυσμούς προερχόταν η μεγαλύτερη απειλή της εθνοτικής αλλοίωσης οι δεσμοί αναπτύσσονταν δυναμικά. Σταδιακά πολλαπλασιάστηκαν οι γάμοι αυτού του τύπου, γεγονός που συνέτεινε στην διαδικασία της αφομοίωσης.⁴⁴⁶

Θα πρέπει όμως να τονισθεί ότι υφίστατο και μια εσωτερική διαφοροποίηση στον ελληνικό πληθυσμό που εκφραζόταν στις αναστολές που πρόβαλε το σχήμα «ρουμαιοι-ουρούμ». Και αυτή η αντίθεση έπαψε να υφίσταται σταδιακά, καθώς άρχισαν να πραγματοποιούνται γάμοι ανάμεσα στις δύο ομάδες με κριτήριο την περιουσιακή τους κατάσταση.⁴⁴⁷

Ακόμη, όμως, στις παραμονές των επαναστάσεων του 1917 οι κανόνες των ενδοκοινοτικών σχέσεων ήταν αρκετά αυστηροί στις αγροτικές κοινότητες: π.χ. εάν κάποιος άνδρας στο χωριό Κράσναγια Πολιάνα (Νόβγια Καρακούμπα) αρραβωνιαζόταν κοπέλα από άλλο χωριό ήταν υποχρεωμένος να μεταναστεύσει, καθώς κανείς δεν θα αναγνώριζε το γάμο του.⁴⁴⁸

⁴⁴⁴ Έχει πολύ ενδιαφέρον η παρατήρηση ότι παρά τις καλές σχέσεις των Ελλήνων με τους Γερμανούς των γειτονικών χωριών, που επεκτεινόταν τόσο σε επαγγελματικό όσο και προσωπικό επίπεδο, «μεικτοί γάμοι δεν γίνονταν μέχρι την επανάσταση, και μετά την επανάσταση έλαβαν χώρα ελάχιστοι γάμοι Ελλήνων με Γερμανίδες. Δεν μπορεί να εξηγηθεί αυτό μόνον με το πρόβλημα της γλώσσας: αλλά οι ταταρόφωνοι και ελληνόφωνοι Έλληνες μεταξύ τους όπως και οι δύο αυτές ομάδες με τους Ρώσους έκαναν ελεύθερα γάμους, κάποιο ρόλο έπαιζε η θρησκεία αλλά το πιθανότερο ήταν ότι εμποδιζόταν από τον διαφορετικό τρόπο ζωής, που το διαπίστωναν μπροστά τους καθημερινά», Υ.Β. Ιβανόβα, «*Grekí Rossii I Ukrainii*», σελ. σ.λ. 266.

⁴⁴⁵ Οι σχέσεις με τον εβραϊκό πληθυσμό ήταν ειρηνικές και δεν υπάρχουν καταγεγραμμένα επεισόδια αντισημιτισμού σε αντίθεση με το γενικότερο κλίμα που επικρατεί στην Ουκρανία. Ακόμη και κατά την ταραγμένη περίοδο του εμφυλίου, όταν εκτός τους μπολσεβίκους, όλες οι υπόλοιπες πολιτικές ομάδες και οι στρατοί τους θα επιδοθούν σε διώξεις κατά του εβραϊκού πληθυσμού, οι Έλληνες δεν θα εκδηλώσουν σε καμία περίπτωση ανάλογη συμπεριφορά.

⁴⁴⁶ Η «αφομοίωση» προβλήθηκε ως η τελική φάση του κύκλου των εθνοτικών σχέσεων από την «Σχολή του Σικάγου», Robert E. Park, «*Race and Culture*», Ν. Υόρκη, 1950. Παρά το γεγονός της ερείρας εκτάσεως του φαινομένου, ιδιαίτερος στην κοινωνία των ΗΠΑ, τα ιστορικά γεγονότα έως τώρα δεν πιστοποιούν την καθολικότητα της θεωρίας αυτής. Σημαντικό ρόλο στην ανάλυση της αφομοίωσης παίζει ακτός των άλλων η δράση πολλών δυνάμεων τόσο ενδοκοινοτικών, ενδοφυλετικών ή ενδοεθνοτικών, όσο κυρίως εξωτερικών που δρουν αλληλένδετα αποσυντονίζοντας τις αφομοιωτικές διαδικασίες.

⁴⁴⁷ Υ.Β. Ιβανόβα, ό.π., σελ. 326.

⁴⁴⁸ Είναι ενδεικτικά τα στοιχεία που παραδίδονται σχετικά με την ενδογαμία στο χωριό Μάλι Γιανισόλ (Κουμίσιεβο):

Η παράδοση της ενδογαμίας έπαψε να υφίσταται την δεκαετία του 1930, όταν με κρατική οδηγία στα ελληνικά χωριά εγκαθίστανται Ρώσοι και Ουκρανοί (έως την επανάσταση πολλοί από αυτούς εργάζονταν εκεί, είτε στους αγρούς και στην κτηνοτροφία είτε στα σπίτια των πλουσιότερων ως υπηρέτες⁴⁴⁹). Οι μεικτοί γάμοι επεκτάθηκαν όταν ενηλικιώθηκαν τα κορίτσια των εκεί νεο-εγκαταστημένων Ρώσων και Ουκρανών.

Παρ' όλες, όμως, τις προσπάθειες αντίστασης στην αφομοίωση, ο εκρωσισμός θα εδραιώνεται στις προεπαναστατικές ελληνικές κοινότητες, ιδιαίτερως στα αστικά κέντρα. Ο απομονωτισμός και η διατήρηση των παραδόσεων υποχώρησαν στις συνθήκες της επέκτασης του εμπορευματικού καπιταλισμού, της ανάπτυξης των μέσων μεταφοράς και επικοινωνίας, της διάδοσης της πληροφορίας, της γενίκευσης της εκπαίδευσης, της κίνησης των πληθυσμών αλλά και των μεγάλων ιστορικών γεγονότων.⁴⁵⁰

Ο κίνδυνος που βρέθηκε ο ελληνισμός της Αζοφικής στις αρχές του 20ού αιώνα διαφαίνεται από τα στοιχεία που μας παραδίδονται σχετικά με το επίπεδο των εγγράμματων την δεκαετία του 1920: «...οι Έλληνες, οι Τάταροι και οι Μολδαβοί ξέχασαν την γραφή της μητρικής τους γλώσσας και διατήρησαν μόνον την ομιλία. Για παράδειγμα στο μεγάλο ελληνικό χωριό Γιάλτα υπάρχουν μόνον τρεις άνθρωποι, που μπορούν να διαβάσουν ελληνική γραφή, και την έμαθαν σε εκπαιδευτικά ιδρύματα: ο παπάς, ο γιατρός και ο λογιστής. Στο χωριό Σαρτανά, όπου ζουν 4.562 Έλληνες, να διαβάσει ελληνικά βιβλία μπορεί μόνον ένας παππούλης, και αυτός εκκλησιαστικά. Όσον αφορά την κριμαίο-ταταρική γλώσσα, την οποία ομιλεί σχεδόν η μισή μειονότητα, σε όλο το όκρουγκ [περιφέρεια] της Μαριούπολης υπάρχει μόνον ένας άνθρωπος ο οποίος κατέχει την γραφή σε αυτήν την γλώσσα και έχει ένα βιβλίο που έχει τυπωθεί σε αυτήν. Αυτός είναι ο Έλληνας

Ντόπιοι άντρες κατά ηλικία, έτος γεννήσεως	Γυναίκες σύζυγοι	
	Ντόπιες	Μη ντόπιες
1900 και μεγαλύτεροι	93,2	6,8
1900-1920	88,6	11,4
1921 και μικρότεροι	75,5	24,5

Ντόπιοι άντρες κατά ηλικία, Έτος γεννησης	Σύνολο γάμων εκτός κοινότητας	Γυναίκες σύζυγοι (αριθμητικά)		
		Χωριό σε 10 χλμ.	Χωριό σε 50 χλμ.	Από άλλες περιοχές
Έως 1900	5	2	2	1
1900-1920	16	7	1	8
1921 και μετά	34	3	8	13

Ο.π., σελ. 327.

⁴⁴⁹ Ο.π., σελ. 268.

⁴⁵⁰ Παρά την σοβαρή καθυστέρηση της χώρας σε σχέση με τις αναπτυσσόμενες καπιταλιστικές χώρες πριν το 1917 φοιτούν στα σχολεία 6 εκατομμύρια μαθητές. Και αν αυτοί αποτελούν μόνο το 33% των αγοριών και το 14% των κοριτσιών των ανάλογων ηλικιών, είναι εντούτοις μια τεράστια πληθυσμιακή ομάδα (ο συνολικός πληθυσμός της αυτοκρατορίας το 1914 είναι 174 εκατομμύρια), η οποία θα άλλαζε σε κάθε περίπτωση τα δεδομένα της ρωσικής κοινωνίας. (Τα στοιχεία από το Ζαν Ελλενστέιν «Ιστορία ...», ό.π., σελ. 78).

επιθεωρητής της λαϊκής διαφώτισης του όκρουγκ. Εκτός αυτού, αυτή η εθνική μειονότητα συνήθιζε επίσης να ντρέπεται για την καταγωγή της και την μητρική της γλώσσα. Επίσης τώρα, έπειτα από τόσα χρόνια ύπαρξης της σοβιετικής εξουσίας, οι Τάταροι θυμώνουν, ήταν τους ονομάζουν Τατάρους και όχι Έλληνες, δηλαδή αυτοί θεωρούν την ελληνική εθνικότητα ως ανώτερη της ταταρικής.

Ο Ελληνο-τάταρος αισθάνεται στην κοινωνία δύσκολα, όταν δεν κατέχει άποψη την ρωσική γλώσσα, καθώς την μητρική την θεωρεί ως χυδαία, κατάλληλη μόνον για οικιακή χρήση. Είναι παράξενο, πως σε τέτοιες συνθήκες Έλληνες και Τάταροι παρόλα αυτά διατήρησαν την γλώσσα τους, αν και αναμείχθηκε με πολλές ξένες λέξεις. Διασώθηκε όμως και μέρος από τις συνήθειες, τα παραμύθια, τα γνωμικά τα τραγούδια κ.λπ.»⁴⁵¹

Η αφομοιωτική διαδικασία, πήρε μεγαλύτερες διαστάσεις, όπως ήταν φυσικό, μεταξύ των αστικών στρωμάτων της ελληνικής μειονότητας, και κυρίως μεταξύ των νέων. Οι νέες συνθήκες φαίνεται ότι δεν πέρασαν απαρατήρητες από τους ίδιους τους Έλληνες που έβλεπαν με ανησυχία τις αλλαγές. Ήταν φανερό ότι ο Έλληνας της Αζοβικής «για λόγους προστασίας, συμφέροντος, προόδου και καταλήψεως θέσεν αισθανόταν την ανάγκη να προσλάβη την Ρωσική υπηκοότητα, φοιτούσε σε ρωσικά σχολεία, υπηρετούσε ως Ρώσος υπήκοος στο ρωσικό στρατό, το δε σπουδαιότερο πράγμα ήταν ότι το ομόδοξο και το ομόθρησκο δεν τον δέσμευε να συνάψη γάμο με Ρωσίδα. Οι παράγοντες αυτοί, στους οποίους προστίθενται η στενή συναναστροφή με τους ρωσικούς κύκλους και τις οικογένειες ανάλογα με την θέση, τις ενασχολήσεις και τις εργασίες των δικών μας, η άμεση επαφή με την ρώσικη φιλολογία, τις εφημερίδες, τα θέατρα, τους κινηματογράφους, συντελούσαν ανεπαίσθητα, όμως με ταχύτητα και ασφάλεια στην αφομοίωση του Έλληνα της Ρωσσίας. Άλλωστε, γενικώς το περιβάλλον της Ρωσίας είναι τέτοιο, ώστε η αφομοίωσις οποιουδήποτε λαού δεν βρίσκει μεγάλα εμπόδια.»⁴⁵²

Ανάλογες διαδικασίες, εμφανίζονται και σε άλλες ομάδες του ελληνισμού της Ρωσίας. Η διαφοροποίηση στον βαθμό της αφομοίωσης οφείλεται σε παράγοντες και σε ιδιομορφίες που σχετίζονται και με την καταγωγή των ελληνικών πληθυσμιακών ομάδων.

«Ως προς την διαδικασία ενσωμάτωσης, και στην περίπτωση των Ελλήνων της Ρωσίας είναι ταχύτερη στα πολυεθνικά αστικά κέντρα απ' όσο στους αγροτικούς, τις περισσότερες φορές αμιγώς ελληνικούς, οικισμούς. Αλλά και στα ίδια τα αστικά κέντρα λιγότερες αντιστάσεις παρουσιάζουν οι προερχόμενοι από τα νησιά Έλληνες (ιδίως οι Επτανήσις), από εκείνους που προέρχονταν από τον αλύτρωτο Ελληνισμό

⁴⁵¹ Danilchenko O.P., «Etnični grupi pівdnia Ukraїni, ekonomichne ta sotsialno-politichne stanovishe na potsatky 20-x rr. XX st.» [ουκρανικά, εθνικές ομάδες στη νότια Ουκρανία, οικονομική και κοινωνικο-πολιτική κατάσταση στις αρχές της δεκαετίας του '20 του 20ού αιώνα], σελ. 52-53.

⁴⁵² Θ. Παναγιωτίδης, ό.π., σελ. 18.

(από την Ανατολική Ρωμυλία, την Κωνσταντινούπολη και ιδίως από τον Πόντο)». ⁴⁵³

Παράλληλα, λοιπόν με τις αφομοιωτικές τάσεις σε κάποιους ελληνικούς κύκλους παρατηρείται η τάση υποστήριξης της αποδοχής της προοδευτικής ρωσικής κουλτούρας. Οπαδοί αυτής της κατεύθυνσης ήταν κυρίως υπάλληλοι, έμποροι, εκπαιδευτικοί και κάτοικοι των πόλεων, που είχαν ενταχθεί σε μεγάλο βαθμό στον ρωσικό τρόπο ζωής και είχαν επί πλέον συμφέρον από αυτήν την εξέλιξη. Την αφομοίωση στον ρωσικό πολιτισμό και την αποδοχή της ρωσικής γλώσσας ως γλώσσας επικοινωνίας την αποδεχόταν και μεγάλο τμήμα του ταταρόφρονου ελληνισμού, καθώς δεν κατανοούσε την ελληνική γλώσσα.

Ταυτοχρόνως, όμως, αναπτύσσονται και οι απόψεις της ενδυνάμωσης της ελληνικότητας των κοινοτήτων τόσο στο πεδίο της εκπαίδευσης όσο και στην εκκλησιαστική ζωή. Η τάση αυτή θα εκπροσωπείται από τμήμα της αστικής τάξης και της ελληνικής διανοήσης, που είχαν δημιουργήσει ένα δίκτυο επαφών τόσο με τις υπόλοιπες ομάδες του ελληνισμού της Ρωσίας όσο και με την ίδια την Ελλάδα. ⁴⁵⁴ Οι προσπάθειες αυτές ενδυναμώνονται από την ραγδαία ανάπτυξη των εθνικών κινημάτων που λαμβάνουν χώρα στην ρωσική αυτοκρατορία μετά την επανάσταση του 1905. ⁴⁵⁵

Παράλληλα, όμως, θα επιδράσουν και ιδιαίτεροι παράγοντες στην περίπτωση της αναστροφής του κλίματος μεταξύ των Ελλήνων, παράγοντες που σχετίζονται και με τις εξελίξεις στο ελληνικό κράτος, το οποίο την περίοδο αυτή κατορθώνει να βγει από την ανάνεια και να εμπνεύσει στον μείζονα ελληνισμό αισθήματα εθνικής αυτοπεποίθησης: «...η αστική επανάσταση του 1905 και ο άνεμος του φιλελευθερισμού πο» την ακολούθησε, επέσπευσαν ασφαλώς τις προσπάθειες που είχαν δρομολογηθεί από το τελευταίο ήδη τέταρτο του 19^{ου} αιώνα για την εκκλησιαστική και κοινοτική οργάνωση του Ελληνισμού της Ρωσίας, καθώς και για τον σχεδιασμό της εκπαίδευσης των Ελληνόπουλων της χώρας σε βάση πια εθνική. Η αναστολή πάντως της διαδικασίας εκρωσισμού (ιδιαίτερα στα αστικά κέντρα, όπου οι Έλληνες ήταν περισσότερο εύάλωτοι) θα πρέπει να αποδοθεί και σε άλλους λόγους, που προκαλούσαν συσπειρώσεις του ελληνικού στοιχείου και πεισματικές προσπάθειες για την προβολή της εθνικής του ιδιαιτερότητας. Πρόκειται καταρχήν για τις σιωπηλές κατά κανόνα αντιδράσεις που προκάλεσαν στους Έλληνες των ρωσικών χωρών ο' αλλαγές στην εξωτερική πολιτική της Πετρούπολης κατά τις

⁴⁵³ «Οι Έλληνες της Ρωσίας ...», σελ. 195.

⁴⁵⁴ L. Yakubova, «Mar'upolski...», ό.π. σελ. 48-49. Αναφέρονται προσπάθειες για την τέλεση των λειτουργιών στο Κυβερνείο του Αικατερινοσλάβ στην ελληνική γλώσσα (1908), την λειτουργία εκκλησιαστικού σχολείου στα ελληνικά (1912) αλλά και σχολείου για τα παιδιά των Ελλήνων της Μαριούπολης, «Istoria gorodov I sel' USSR. Donetskaya Oblast», σελ. 649, Κίεβο 1976.

⁴⁵⁵ Η συμμετοχή των Έλλήνων στα επαναστατικά γεγονότα του 1905-1907 είναι αμελητέα. Αναφέρονται κάποιες συγκεντρώσεις στα χωριά Β. Γιανισόλ και Σταρομπίσεβο, ενώ στο χωριό Μανγκούς δημιουργήθηκε το 1906 μια σοσιαλδημοκρατική ομάδα που διένεμε επαναστατικό υλικό ακόμη στα χωριά Γιάτσε και Ουρζούφ.

τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} και την πρώτη του 20ού αιώνας (μετά δηλαδή την ηγεμονική ανάδυση, του πανσλαβισμού και την υποστήριξη των βουλγαρικών εθνικών διεκδικήσεων σε βάρος των ελληνικών), αλλά και για τις συνυφασμένες εν μέρει και με τη στήση της Ρωσίας πολιτικές εξελίξεις στην ίδια την ελληνική χερσόνησο (ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897. Μακεδονικός Αγώνας, Βαλκανικοί πόλεμοι κ.λπ.) που ενυαισθητοποιούσαν την εθνική φιλοτιμία του ελληνικού στοιχείου. Σημαντικό ωστόσο ρόλο έπαιζαν εύλογα και οι μεταβολές μέσα στο εσωτερικό των ίδιων των κοινοτήτων (οικονομικές και κοινωνικές διαφοροποιήσεις, δημογραφική τόνωση των αστικών παροικιών με την εισροή Ελλήνων από τις 'αλύτρωτες' περιοχές, εθνεγερτικός και συσπειρωτικός ρόλος του ελληνόφωνου Τύπου κ.λπ.).⁴⁵⁶

Οι τάσεις αυτές θα ενισχυθούν με την έκρηξη των ρωσικών επαναστάσεων, τις ήττες της Ρωσίας στο πεδίο των μαχών και την κινητικότητα του ελληνισμού στην εξασφάλιση αναβαθμισμένου γεωπολιτικού ρόλου. Η περιγραφή ενός σύγχρονου των γεγονότων αυτών είναι εξαιρετικά κατατοπιστική: «Οι τελευταίες δόξες και επιτυχίες της Μητέρας Ελλάδος έφεραν στο φως την αλήθεια, ότι το εθνικό φρόνημα του ελληνισμού της Ρωσίας δεν ήταν τόσο νεκρωμένο, όσο φαινόταν εκ πρώτης όψεως. Επαναλαμβάνόταν και εύρισκε την εφαρμογή του στον Ελληνισμό της Ρωσίας ένα λυπηρό φαινόμενο, το οποίο δεν ήταν πρωτοφανές και το οποίο προδίδει αδυναμία χαρακτήρος και ελαστικότητα. Απεδείχθη ότι δεν ήσαν ακρωτηριασμένοι από τους δικούς μας τόσοι, όσοι φαίνονταν. Απεδείχθη ότι για να κολακεύονται κάποιοι από τους δικούς μας να θεωρούνται και να φαίνονται ως Ρώσοι, για να συστέλλονται να αναγνωρίζονται σαν Έλληνες, συντελούσε πολύ η δόξα και η αίγλη του τότε Ρωσικού κολοσσού, η ταπεινή δε και άσημη θέσις της σημερινής ενδόξου και σεβαστής Ελλάδος. Η αλλαγή της καταστάσεως, η ανατροπή των όρων, η συντριβή σε ερείπια του ρωσικού κολοσσού, η ανύψωση της μικρής Ελλάδος αφύπνισε πολλές συνειδήσεις και σήμερα πάμπολλοι που κατχούνται στις εθνικές ιδέες και μετανοούν, βαπτίζονται στην ελληνική κολυμβήθρα και ενδύονται τον παλαιό άνθρωπο, τον Έλληνα και εκφωνούν ζωηρότερα από κάθε άλλον το εθνικό 'πιστεύω'.»⁴⁵⁷

β. Οι Έλληνες της Ρωσίας και το συνέδριο του Ταγκαρόγκ

Για τον ελληνισμό της Αζοφικής είναι απαραίτητο, βεβαίως να τονισθεί, ότι λόγω των ιδιαιτεροτήτων του (ταταροφωνία του μισού πληθυσμού και χρήση ίσως και πέντε ιδιαίτερων ελληνικών διαλέκτων από το άλλο, απομονωμένες κοινότητες, έλλειψη διανόησης και εμπορικού στρώματος) επηρεάζεται σε μια τελευταία φάση από τις υπόλοιπες ελληνικές πληθυσμιακές ομάδες της ρωσικής αυτοκρατορίας. Αν και αδιαμφισβήτητα η ελληνική συνείδηση είναι δεδομένη για

⁴⁵⁶ «Οι Έλληνες της Ρωσίας ...», ό.π., σελ. 206-207.

⁴⁵⁷ Θ. Παναγιωτίδης, ό.π., σελ. 19.

όλους τους Έλληνες της Ρωσίας, εντούτοις υπάρχουν σοβαρές διαφοροποιήσεις στους επί μέρους πληθυσμούς. Οι διαφοροποιήσεις αυτές σχετίζονταν τόσο με την προέλευση της κάθε μίας από τις ομάδες αυτές όσο και με τις κοινωνικές συνθήκες στις οποίες αυτές διαβίωσαν.

Για την ακριβέστερη κατανόηση των συνθηκών της ανθρωπογεωγραφίας του ελληνισμού της Ρωσικής αυτοκρατορίας καθώς και των τάσεων που σε αυτόν επικρατούν απαιτείται μια γενική κατηγοριοποίηση. Ο προεπαναστατικός ελληνισμός της Ρωσίας, όπως έχει καταγραφεί από την ιστορική μελέτη, θα μπορούσε να διαχωριστεί στις εξής ομάδες:

α) τις παροικίες της περιοχής της Κριμαίας και του Αζόφ και γενικά της άλλοτε επονομαζόμενης 'Νέας Ρωσίας' (Οδησσός, Νικολάγιεφ, Χερσώνα, Μαριούπολη κ.λπ.), των οποίων η ίδρυση κατά τα τέλη του 18^{ου} αιώνα συνοδεύτηκε από την παροχή εννοϊκότατων τσαρικών πολιτικών και οικονομικών παροχών όχι μόνον προς τους εποίκους αλλά και τον εποικισμένο χώρο·

β) τις ελληνικές εγκαταστάσεις της ορεινής περιοχής της Τιφλίδας (της Τσάλκας κυρίως), που προήλθαν από προσφυγικές μετοικεσίες στις οποίες η ρωσική κυβέρνηση αναγκάστηκε να εξασφαλίσει μερικούς στοιχειώδεις όρους επιβίωσης (κατά τις πρώτες κιόλας δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα, κυρίως στα 1829- 1831)· και

γ) τις αγροτικές στην πλειοψηφία τους παροικίες της περιοχής του Κουμπάν, του Βορείου Καυκάσου, των ανατολικών παραλίων της Μαύρης Θάλασσας (Αμπχαζία και Αντζαρία) και τον παλιού Κυβερνείου του Καρς, που δημιουργήθηκαν στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα από χριστιανούς μετανάστες της γειτονικής οθωμανικής επικράτειας, οι οποίοι μετεγκαταστάθηκαν εκεί με δέλεαρ και τις ρωσικές υποσχέσεις (που δεν πραγματοποιούνταν πάντοτε) της δωρεάν παροχής γαιών, φοροαπαλλαγών για δέκα χρόνια και απαλλαγών από την στρατιωτική θητεία.»⁴⁵⁸

Σε μια ορθότερη ίσως υποδιαίρεση η περιοχή της Μαριούπολης και εν γένει της Αζοφικής θα πρέπει να τοποθετηθεί σε μια διαφορετική κατηγορία. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, ο πληθυσμός αυτός έχει ελάχιστα κοινά στοιχεία με τον ελληνισμό των περιοχών της Κριμαίας, όπως διαμορφώθηκαν μετά την έλευση των νέων αποίκων κατά τον 19^ο αιώνα, και βεβαίως με τον κατεξοχήν αστικό πληθυσμό της Οδησσού. Οι Έλληνες της Αζοφικής έχουν πολυπληθείς συμπαγείς κοινότητες με μεγάλο ιστορικό βάθος, ιδιαίτερα γλωσσικά ιδιώματα, μεγαλύτερο συντηρητισμό και πιο αδύναμες σχέσεις με τον κυρίως ελληνισμό. Τα στοιχεία είναι εξαιρετικά σίμαντικά για να μην ταυτίζονται οι Έλληνες της Αζοφικής με οποιονδήποτε άλλον πληθυσμιακή ομάδα του ελληνισμού της Ρωσίας. Ένα ακόμη αδιάψευστο κριτήριο για την διαπίστωση αυτή είναι οι διαφορετικές πορείες του κάθε ενός από αυτά τα τμήματα στην μετέπειτα ιστορική του πορεία, που οφειλόταν ακριβώς στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του.

⁴⁵⁸ «Οι Έλληνες της Ρωσίας ...», ό.π., σελ. 194.

Εν πάση περιπτώσει, όμως, η σημαντικότερη ομάδα ανάμεσα στους Έλληνες της Ρωσίας στην διαμόρφωση των αποφάσεων για το σύνολο του ελληνισμού θα είναι οι Έλληνες-Πόντιοι, οι οποίοι κατέφυγαν στην Ρωσία λόγω των τουρκικών διώξεων και των ρωσο-τουρκικών πολέμων. Το τμήμα αυτό του ελληνισμού θα επιδειξει εξαιρετική ενεργητικότητα σε όλο το διάστημα που είχε την δυνατότητα από τις ιστορικές συνθήκες να το κάνει. Λόγω των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του αλλά και της πρόσφατης μετοίκησής του στα εδάφη της Ρωσικής αυτοκρατορίας εκδηλώνει υψηλότερο δείκτη διεκδικητικότητας.

Αποφασιστικός παράγων στην ηγεμονική σχέση του ποντιακού τμήματος του ελληνισμού της Ρωσίας είναι και η στενή σχέση που αναπτύσσει με τα τεκταινόμενα στην Ελλάδα. Οι επαφές των Ποντίων με την ελλαδική πραγματικότητα θα παραμείνουν εν ενεργεία, κατά την διάρκεια των μετεπαναστατικών χρόνων στην Ρωσία με την παράλληλη ανάπτυξη του κομμουνιστικού κινήματος στην Ελλάδα, όπου συμμετέχουν, σε ηγετικές μάλιστα θέσεις, πολλοί κομμουνιστές ποντιακής καταγωγής.⁴⁵⁹

Οι επαναστατικές ανακατατάξεις που προκάλεσε η επανάσταση του Φεβρουαρίου του 1917 ταυτόχρονα με την αναζήτηση μιας διακριτής ταυτότητας του ελληνισμού στις νέες συνθήκες εδότησαν στη σύγκληση του ιστορικού Α΄ Πανελληνίου Συνεδρίου των Ελλήνων της Ρωσίας στο Τανγκαρόκ (Ταϊγάνιο). Είναι η πρώτη φορά που ο ελληνισμός της Ρωσίας θα συναντηθεί σε μια επίσημη συνάντηση και μέσω αντιπροσώπων του θα επιδιώξει την διαμόρφωση κοινών θέσεων για το μέλλον του. Οπωσδήποτε πρόκειται για μια εξέχουσα στιγμή που θα καθορίσει τις εξελίξεις τουλάχιστον για την επόμενη εικοσαετία, όσον αφορά στην ώθηση της συγκρότησης ενιαίας εθνικής ελληνικής στάσης στην Ρωσία.

Το συνέδριο συνήλθε σε πρώτη συνεδρίαση στις 29 Ιουνίου 1917 και διήρκεσε έως στις 10 Ιουλίου. Εκεί παρέστησαν 40 αντιπρόσωποι των Κοινοτήτων Σεβαστουπόλεως, Αλούστας, Καπαρτίγκας, Αντερπιεβκας, Πρασκοβιέφκας, Πσάτας, Συμφερουπόλεως, Μπαχτσισαράι, Μελιτούπολις, Γιενιτσέκ, Στάρι-Κριμ, Κιέβου, Αδλέρ, Πιλένκοβο, Τσαψέ, Μαριούπολης, Κέρτς, Ροστόβ στο Ντον, Ανάπα, Μαϊκόπ, Οδησσού, Γιέισκ, Ταϊγάνιου, Καμάρας, Καράν, Νοβοροσίσκ και Κρίμσκαγια, καθώς και αντιπρόσωποι της Εκτελεστικής Επιτροπής των Ελλήνων

⁴⁵⁹ Το ποντιακό στοιχείο του ελληνισμού της Ρωσίας και της ΕΣΣΔ έχει αναλυθεί πολύ περισσότερο απ' ό τι οι Έλληνες της Αζοφικής. Κάποιες από τις μελέτες που αναφέρονται στους Ποντίους είναι : Βλ. Αιγυζίδης (επιμ.), «*Οι άγνωστοι Έλληνες του Πόντου (Προσέγγιση στα σύγχρονα γεγονότα της Μαύρης Θάλασσας και του Καυκάσου)*».

Βλ. Αιγυζίδης, «*Ποντιακός Ελληνισμός: Από τη γενοκτονία και το σταλινισμό στην περσεστρόικα*».

S. Angelov, «*Iz istorii G'ekon Gruzii*».

Αχ. Στ. Ανθεμίδης, «*Ο ελληνισμός του Πόντου στη Σοβιετική Ένωση*».

Κώστας Φωτιάδης, «*Ο ελληνισμός της Σοβιετικής Ένωσης τον 20ό αιώνα*», *Ο Ποντιακός Ελληνισμός της τείας Σοβιετικής Ένωσης*, Θεσσαλονίκη 1991.

του Αντικαυκάσου, που έδρευε στην Τιφλίδα και της Εκτελεστικής Επιτροπής του Ελληνικού Περιφερειακού Συνδέσμου Καρς.⁴⁶⁰

Σε δώδεκα συνεδριάσεις, και σε κλίμα πανηγυρικό και υπερ-αισιόδοξο, το Συνέδριο έλαβε αποφάσεις και διευτύωσε ευχές και ψηφίσματα στα εξής άρθρα:

1. Για την ένωση των ελληνικών κοινοτήτων της Ρωσίας.
2. Για την αυτονομία της ελληνικής εκκλησίας σύμφωνα με τα εκκλησιαστικά καθεστώτα.
3. Για την εθνικοποίηση και αναδιοργάνωση των ελληνικών σχολείων.
4. Για ζητήματα οικονομικού χαρακτήρα, όπως ίδρυση Τραπεζής, συνεταιρισμών κ.λπ.
5. Για έκδοση ρωσοφώνου ελληνικής εφημερίδος.
6. Για το αγροτικό ζήτημα.
7. Για το καθορισμό της πολιτικής θέσεως των Ελλήνων στη Ρωσία με σκοπό την επίτευξη των ανωτέρω ζητημάτων.
8. Για ίδρυση νέων ελληνικών προξενείων.
9. Για διάφορα εκκλησιαστικά, εκπαιδευτικά και αγαθοεργά ελληνικά κληροδοτήματα.

Το Συνέδριο του Ταϊγιανίου κατέληξε στην ίδρυση Συνδέσμου των Ελλήνων της Ρωσίας. Εξέλεξε δε οκταμελή Εκτελεστική Επιτροπή και το Κεντρικό Συμβούλιο με έδρα το Ροστόφ του Ντόν, στο οποίο ανέθεσε την επιδίωξη και πραγματοποίηση των αποφάσεων και ψηφισμάτων αυτού, συγχρόνως δε την προπαρασκευαστική εργασία για Β' Πανελλήνιο Συνέδριο, στο οποίο «*ωριμότερα και με όλα τα απαιτούμενα στοιχεία και εφόδια θα εξετάζονταν τα όσα ζητήματα αφορούν τον Ελληνισμό της Ρωσίας και τον Σύνδεσμο αυτού και θα καταστρώνονταν βέσιμο και στερεό πρόγραμμα για την περαιτέρω εργασία*»⁴⁶¹.

Το Συνέδριο αυτό αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα εθνικής ανασυγκρότησης, η οποία εκδηλώνεται σε μια ευνοϊκή ιστορική συγκυρία. Η επιθυμία για μέτρα που θα ενισχύουν την αυτονομία και την ιδιαίτερη ταυτότητα της εθνοτικής ομάδας συνιστούν το αποτέλεσμα μια προγενέστερης προετοιμασίας.

Στα αιτήματα που προβάλλονται από τους συνέδρους δύο είναι οι κατευθυντήριες γραμμές που τα διαπερνούν: Η πρώτη στοχεύει στην ανώτατη δυνατή αυτονομία της εθνοτικής ομάδας στο σύνολό της στα πλαίσια του κράτους. Αυτή η επιδίωξη προτείνεται να αποκτηθεί μέσω της εκκλησιαστικής, εκπαιδευτικής και σχετικής διοικητικής και οικονομικής αυτονομίας. Είναι οπωσδήποτε σημαντικό ότι προηγούνται τα αιτήματα της εκκλησιαστικής και εκπαιδευτικής αυτονομίας, όροι που στοχεύουν στην ενίσχυση της εθνοτικής ταυτότητας. Για τον ελληνισμό, που υφίστατο σε μεγάλο μέρος του τις αφόρητες

⁴⁶⁰ «*Protokoli I Vserissi skovo siezda ellinov v Tanganroge*», σελ. 4, Ροστόφ στον Ντόν, 1917.

⁴⁶¹ Θ. Παναγιωτίδης, ό.π., σελ. 22.

πιέσεις του οθωμανικού Ισλάμ και τώρα του εκρωσισμού, η ελεύθερη λειτουργία των κατ' εξοχήν θεσμών της εθνικής διαφοροποίησης –εκκλησία και εκπαίδευση– είναι πρωτεύουσας σημασίας. Δεν πρέπει μάλιστα να αγνοηθεί το γεγονός ότι ούτε το ομόδοξον της ρωσικής εκκλησίας, ούτε η σαφώς ανώτερη ρωσική κουλτούρα αποτελούν επαρκή κίνητρα για παραίτηση από την ενίσχυση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του ελληνισμού της Ρωσίας. Οι διαπιστώσεις αυτές καταδεικνύουν μια ισχυρή ζωτικότητα των ελληνικών πληθυσμιακών ομάδων, αλλά και την γενικότερη ιδεολογική ατμόσφαιρα της εποχής όπου υπερίσχυε η επιδίωξη της διακριτής διαφοροποίησης όλων των εθνικών συνιστωσών.

«Ο ελληνισμός δε ζητεί αυτονομία, δεν ζητεί ανεξάρτητο κράτος και πολίτευμα. Ζητεί στοιχειώδες δικαίωμα αυτοδιοίκησης εκκλησιαστικής, εκπαιδευτικής, ζητεί δικαίωμα κοινοτικής διοργάνωσης, ζητεί την επιστροφή των κληροδοτημάτων του που άρπαζαν καθώς και την ελευθερία αυτοί που βρέθηκαν στην ανάγκη και προσέλαβαν ρωσική υπηκοότητα σε περασμένη έτη, χωρίς πολλές διατυπώσεις, με μια απλή δήλωση, να αποκτούν την ελληνική ιθαγένεια.

Λεπτομέρστερα, προκειμένου για το εκκλησιαστικό ζήτημα ζητεί να παραχωρηθούν σε αυτόν έξι επισκοπικές έδρες στο Καρς, στο Πεντάιθο (Μπεστάς), στο Βατούμ, στο Νεβροσίσκ, στη Μαριανούπολη, στο Νικολαίεφ· να έχη δικούς του Έλληνες Επισκόπους και κατώτερους κληρικούς, τους οποίους να εκλέγη ο ίδιος· να ακούει την λειτουργία και τις ιεροπραξίες στην δική του γλώσσα, η δε ρωσική Ιερά Σύνοδος να αναγνωρίζεται μεν κανονικώς ως ανώτατη αρχή, αλλά να μην επεμβαίνει στα πράγματα της εσωτερικής διοίκησης της Ελληνικής Εκκλησίας.

Προκειμένου για το Εκπαιδευτικό ζήτημα, ζητεί να έχη το δικαίωμα να ιδρύη και να συντηρή Σχολεία ελληνικά κάθε βαθμού· να διορίζει και να μισθοδοτή τους δασκάλους και επιθεωρητές, να εισαγάγη στις Σχολές αυτές τα προγράμματα, τα οποία νομίζει αρμόδια για να μπορή να αναπτυχθή και να αντεπεξέλθη στον αγώνα της ζωής, οι δε ρωσικές αρχές να μην επεμβαίνουν στα σχολικά. Από εδώ εννοείται ότι αποκλείονται από τα ελληνικά σχολεία προγράμματα και διδασκαλίες αντίθετες στα συμφέροντα του Κράτους.

Προκειμένου για την Κοινοτική διοργάνωση, οι Κοινότητες στην Ρωσία να παύσουν να θεωρούνται αγαθοεργοί, να χαρακτηρισθούν και να είναι Ελληνικές Κοινότητες, να αναγνωρισθούν σαν τέτοιες νομικά πρόσωπα όπου διοικούνται να διαχειρίζονται κάθε εκκλησιαστική εκπαιδευτική υπόθεση, κινητή και ακίνητη περιουσία, κληροδοτήματα σε Εκκλησίες. Σχολές και αγαθοεργά Σωματεία, χωρίς να υπόκεινται σε λογοδοσία απέναντι των τοπικών αρχών· οι επί μέρους Κοινότητες στην Ρωσία να αποτελούν οργανικό σύνολο, Σύνδεσμο με αντιπροσώπους να συνέρχονται σε Πανελλήνια Συνέδρια να σκέπτονται και λαμβάνουν αποφάσεις για την πρόοδο και ευημερία από εκκλησιαστική, εκπαιδευτική, οικονομική, εκπολιτιστική κ.λπ. άποψη όλου του ελληνισμού της Ρωσίας, να αλληλοβοηθούνται οι επί μέρους Κοινότητες υλικά και ηθικά και να κληρονομούνται μεταξύ τους ή να

κληροδοτούν η μία την άλλη. Για όλα δε αυτά να εκλέγουν στα Πανελλήνια Συνέδρια Εκτελεστική Αρχή των αποφάσεών τους και κεφαλή που να διευθύνει αυτούς. Με ένα λόγο σύστημα παρόμοιο με εκείνο που επικρατεί μέχρι τώρα στην Τουρκία και ισχύει για τους ομογενείς.»⁴⁶²

Η δεύτερη καίριας σημασίας κατεύθυνση είναι η αναμφισβήτητη αποδοχή της εθνικής συγγένειας όλων των με ελληνική συνείδηση κατοίκων της Ρωσίας, είτε είναι ελληνόφωνοι είτε τουρκόφωνοι, ταταρόφωνοι ή αρμενόφωνοι. Δεν εκφράζεται καμία εξωτερική ή εσωτερική αμφισβήτηση για την ελληνικότητα κάποιας ομάδας από τις άλλες.

Ταυτοχρόνως το ίδιο σαφές είναι το γεγονός της καθολικής αποδοχής της συμμετοχής όλων των υποκατηγοριών στο ελληνικό έθνος. Η αίσθηση της συγγένειας και της συνέχειας, σφυρηλατημένη κυρίως από την κοινή θρησκευτική λατρεία και την διατήρηση της κοινής καταγωγής από την βυζαντινή περίοδο θα εκφραστεί στις αποφάσεις των Ελλήνων αντιπροσώπων:

*«Τελειώνοντας κάνουμε έκκληση στον Τύπο της ελεύθερης Ελλάδος, να γνωρίσει τον ελληνισμό της Ρωσίας στο Πανελλήνιο, να αναπτύξει τα δικάια του αιτήματα να παρακολουθήσει την υπόθεσή του με ενδιαφέρον, να θελήσει αργότερα να τηρεί σε επαφή την ελεύθερη Ελλάδα με τον ελληνισμό της Ρωσίας για να συμπεριληφθεί και ο ελληνισμός αυτός στην μεγάλη ελληνική οικογένεια που περισυλλέγεται και αποκαθίσταται.»*⁴⁶³

Ο ενθουσιασμός που διέπει τις αποφάσεις του συνεδρίου και τα μεγάλονομα σχέδια των αντιπροσώπων του δεν θα έχουν συνέχεια, καθώς οι ιστορικές ανατροπές θα είναι τεράστιες. Οι πάντες και μεταξύ αυτών και οι εθνικές ομάδες που κατοικούν στην Ρωσία, θα επηρεαστούν από την κατάληψη της εξουσίας από τους μπολσεβίκους κατά την Οκτωβριανή επανάσταση και την αντίδραση που η νίκη αυτή θα προκαλέσει.

Για τον ελληνισμό της Αζοφικής αυτό σήμαινε ότι ξάφνου θα βρισκόταν στο επίκεντρο της διεξαγωγής της σύγκρουσης μεταξύ των μπολσεβίκων, των Ρώσων Λευκών Ρώσων εθνικιστών, των Ουκρανών εθνικιστών, των στρατών των διαφόρων ανεξάρτητων Αταμάνων (οπλαρχηγών), με σημαντικότερο αυτόν του αναρχικού Νέστορα Μαχνό, και των ξένων δυνάμεων.

⁴⁶² Θ. Παναγιωτίδης, *ό.π.*, σελ. 28-30.

⁴⁶³ *Ο.π.* σελ. 40.

3. Η στάση του ελληνισμού της Αζοφικής στα χρόνια της επανάστασης και του εμφυλίου (1917-1920)

α. Το ουκρανικό εθνικό ζήτημα

Μία όσο δυνατόν περισσότερο αντικειμενική προσέγγιση της συλλογικής στάσης του ελληνισμού της Αζοφικής τόσο κατά την διάρκεια των επαναστατικών γεγονότων του 1917 και του εμφυλίου πολέμου που ακολουθεί, όσο και στο επόμενο διάστημα της σταθεροποίησης της Ε.Σ.Σ.Δ., απαιτεί την ανάδειξη πολλαπλών παραγόντων επηρεασμού των εξελίξεων. Η ίδια η φύση της εθνοτικής ομάδας από μόνη της δεν μπορεί να απαντήσει στα σύνθετα ιστορικά προβλήματα που τίθενται. Στην συγκεκριμένη περίπτωση είναι απαραίτητο να αναλυθεί το εθνικό πρόβλημα στην ευρύτερη περιοχή της Ουκρανίας, που περικλείεται με την σειρά του στο ευρύτερο πλαίσιο του αγώνα εξουσίας στην μετα-τσαρική Ρωσία αλλά και των επί μέρους διαφορών που περιλαμβάνονται ως ελάχιστες κύκλοι στο συγκεκριμένο εθνικό ζήτημα.

Ταυτοχρόνως, και όσο αυτό είναι δυνατόν, πρέπει να αναδειχθεί η κυρίαρχη ταξική ταυτότητα των κοινοτήτων, καθώς ο αγροτικός τους χαρακτήρας συνεπάγεται μια συγκεκριμένη στάση απέναντι στην κρατική εξουσία, καθώς και στις μεταξύ των αγροτικών κοινοτήτων, που ανήκουν σε διαφορετικές εθνικές ομάδες, σχέσεις.

Οι τοπικές αγροτικές κοινότητες αποτέλεσαν τον πρώτο πυρήνα συσπείρωσης του αγώνα εναντίον των ξένων δυνάμεων κατοχής (του αυστριακού στρατού και αργότερα του πολωνικού) των μπολσεβίκων και των λευκών. Είναι αναμφισβήτητο άλλωστε το γεγονός ότι οι χωρικοί όλων σχεδόν των εθνοτήτων της λεκάνης του Ντονμπάς ενισχύουν το αγροτικό αναρχικό κίνημα του Μαχνό με τις ισχυρές αυτονομιστικές τάσεις, επιδιώκοντας την χειραφέτησή τους από τα αστικά στρώματα⁴⁶⁴ της Ρωσίας και της Ουκρανίας και τους μεγαλογαιοκτήμονες.

Το αγροτικό κίνημα της ανατολικής και νότιας Ουκρανίας αναπτύσσεται παράλληλα με την ανάπτυξη του ουκρανικού εθνικού κινήματος, το οποίο πήρε ευρεία έκταση και επηρέασε καταλυτικά τις μελλοντικές εξελίξεις, και κατά κάποιο τρόπο αποτελεί μέρος του.

Αναμφίβολα, τα γεγονότα που λαμβάνουν χώρα στην Ουκρανία σε όλο το επόμενο διάστημα δεν αποτελούν μια καινοφανή ιστορική περίπτωση για τον συγκεκριμένο χώρο. Αντιθέτως, σε ό,τι συμβαίνει την περίοδο αυτή ανιχνεύονται βαθιές ιστορικές ρίζες που η δεδομένη συγκυρία στάθηκε ευνοϊκή για την εκδήλωσή τους.

⁴⁶⁴ Ο όρος χρησιμοποιείται για τους αστικούς πληθυσμούς των πόλεων και όχι μόνον για την αστική τάξη. Η αντίθεση που απτυσσεται είναι χωριό - πόλη.

Το ουκρανικό εθνικό ζήτημα χαρακτηρίζεται από ένα καίριο πρόβλημα, αυτό της διάκρισης μεταξύ της ρωσικής και ουκρανικής εθνικής ταυτότητας. Η κοινή καταγωγή των δύο εθνών και η γενικά κοινή ιστορική τους πορεία καθιστούν δύσκολη την απόλυτα διακριτή κατάταξή τους.

Η «εθνική»⁴⁶⁵ διαφοροποίηση μεταξύ των Ρώσων και των Ουκρανών ανάγεται στην εποχή που ακολουθεί την κατάκτηση των σλαβικών εδαφών από την Χρυσή Ορδή (13^{ος} αι.). Το Κίεβο, η μητρόπολη των Σλάβων της ανατολής, κέντρο της Ορθοδοξίας και βυζαντινή εφεδρεία, λεηλατείται και ισοπεδώνεται. Στους επόμενους αιώνες η Μοσκόβια θα είναι η πόλη που αναλαμβάνει το έργο της ενοποίησης των Ρώσων απελευθερώνοντάς τους από την ταταρο-μογγολική κατοχή.

Αποκομμένα στις δυτικές περιοχές της σύγχρονης Ουκρανίας⁴⁶⁶ τα πριγκιπάτα της Γαλικίας και της Βολινίας –με την σημαντική συνεισφορά του ηγεμόνα Δανιήλ Ρομάνοβιτς– κατόρθωσαν να αντισταθούν για ένα ακόμη αιώνα μετά την επέλαση των φυλών της Κ. Ασίας και να κρατήσουν ζωντανή την κληρονομιά του Ρους του Κιέβου, έως ότου απορροφηθούν από την Πολωνία και την Λιθουανία. Κατά την διάρκεια της κυριαρχίας της Πολωνο-Λιθουανικής Κοινοπολιτείας (Pospolit) τα εδάφη αυτά αποικιήθηκαν από Πολωνούς, η αγροτιά οδηγήθηκε στην δουλοπαροικία και οι ορθόδοξοι Ουκρανοί πείστηκαν να υιοθετήσουν τον καθολικισμό.

Η θρησκευτική αφομοίωση ήταν αναγκαία για την διατήρηση της ενότητας του πολωνικού κράτους το οποίο αντιμετώπιζε με αγωνία την επεκτατική δυναμική της Μόσχας. Απότοκο αυτής της επιχείρησης υπήρξε η Ουνία (σύνοδος του Μπρεστ-Λιτόφσκ, 1596), αποτέλεσμα της συμμαχίας του βασιλιά της Πολωνίας Σιγισμούνδου του Γ' (1587-1632) με τον Πάπα.⁴⁶⁷ Βεβαίως, η απεγνωσμένη πάλη των ορθόδοξων Ουκρανών για την διατήρηση της θρησκευτικής –και εθνικής– ταυτότητάς τους τους κατέστησε κέντρο ανάπτυξης των θεολογικών σπουδών, με την δημιουργία των Αδελφοτήτων, για όλη την ορθόδοξη σλαβική ανατολή.⁴⁶⁸

Σε κάθε περίπτωση, όμως, η διακριτή αυτή πορεία δημιούργησε το υπόβαθρο της ανάπτυξης ενός ουκρανικού εθνικισμού, όπου η ουκρανική γλώσσα, η

⁴⁶⁵ Τα εισαγωγικά μπαίνουν για να υποδηλώσουν την διαφωνία των μελετητών για το κατά πόσον οι διαφοροποιήσεις που λαμβάνουν χώρα από τον 13^ο έως τον 20^ο αιώνα συνιστούν και την δημιουργία ξεχωριστού ουκρανικού έθνους.

⁴⁶⁶ Ο όρος «Ουκρανία» (Ukraina) εμφανίστηκε για πρώτη φορά σε ένα χρονικό του 12^{ου} αιώνα στο Κίεβο και σήμαινε την συνοριακή περιοχή ή την χώρα. Στα τέλη του 16^{ου} και τον 17^ο αιώνα υποδήλωνε την περιοχή του μέσου Δνεπίερου, η οποία ταυτιζόταν με την κοζάκικη Ουκρανία.

⁴⁶⁷ π. Γεώργιος Μεταλληνός στο «Η Ουνία Χθές και σήμερα», σελ. 25.

⁴⁶⁸ Ιδιαίτερος κατά την περίοδο του μητροπολίτη Κιέβου Πέτρου Μογιλα, γιού του Βοεβόδα Βλαχίας και Μολδαβίας Συμεών. εντός 10-15 ετών κατέστη μέγα πνευματικών κέντρον όχι μόνον δια την Μικρά Ρωσία [Ουκρανία], αλλά και για ολόκληρη την Ρωσία, Βλ. Φειδά, «Εκκλησιαστική Ιστορία της Ρωσίας (988-1988)». Αυτόνομητο είναι, βέβαια, ότι αυτήν την περίοδο παρατηρείται και αύξηση των λατινικών σπουδών, κυρίως από τους ιησουΐτες, που θα επηρεάσει την «ουκρανική σκέψη» στους επόμενους αιώνες.

θρησκευτική ιδιαιτερότητά του –Ουνία– και η εξάρτησή του από δυτικές δυνάμεις θα εκφραστεί, με σαφήνεια τον 19^ο αιώνα.⁴⁶⁹

Παράλληλα, όμως, στην ανατολική Ουκρανία, την ίδια ιστορική περίοδο, δημιουργείται ένα ιδιότυπο κέντρο ουκρανικής αντίστασης, όπου φορέας του είναι οι Κοζάκοι του Ζαπυρόγκ. Διάγοντας βίο στρατιωτικό και ανυπότακτο οι Κοζάκοι θα διατηρήσουν την ορθοδοξία και θα αντισταθούν τόσο στο ταταρικό χανάτο της Κριμαίας και στην Οθωμανική αυτοκρατορία όσο και στους Πολωνούς γαιοκτήμονες. Ο βασικός τους σύμμαχος είναι η Ρωσία, όπως αποδεικνύει και η ένωση του 1654, αλλά η σχέση τους με την τσαρική εξουσία θα παραμείνει εύθραυστη εξαιτίας της ανυπότακτης φύσης των κοινοτήτων τους και της αφομοιωτικής διάθεσης του ρωσικού επεκτατισμού. Ακόμα και μετά την διάλυση των κοζάκικων υπολειμμάτων της Ουκρανίας από την Μ. Αικατερίνη στα τέλη του 18^{ου} οι αγροτικές κοινότητες αλλά και οι εργατικές μάζες, που στην πλειοψηφία τους θα είναι ρωσικής καταγωγής, και που θα συρρεύσουν στο Ντονμπάς (στην πραγματικότητα η περιοχή αυτή αποτελεί ενιαίο τμήμα με την ρωσική περιφέρεια του Ντον, όπου επίσης διαβιούν κοζάκοι) θα εκδηλώνουν χαρακτηριστικά ανυποταξίας, χωρίς ποτέ να αμφισβητήσουν την σύνδεσή τους με την υπόλοιπη Ρωσία.

Τα δύο αυτά εθνικά κέντρα της Ουκρανίας, θα δίνουν το δικό τους στίγμα στις ιστορικές εξελίξεις. *«Ο 19^{ος} αιώνας θα είναι για την Ουκρανία η εποχή μιας διπλής ορμής, οικονομικής στο ρωσικό κομμάτι, εθνικής αυτοσυνειδησίας στο αυστριακό. Η αγροτική και μετέπειτα βιομηχανική ρωσική Ουκρανία αναπτύχθηκε με τις εθνικές ιδέες της αυστριακής Ουκρανίας, όπου κάτω από την επιρροή της Ουνιτικής εκκλησίας μια διανοήση, διακριτικά υποστηριζόμενη από την κυβέρνηση της Βιέννης, είχε στόχο να τροφοδοτήσει ένα εθνικό ουκρανικό συναίσθημα. Για την Βιέννη η υποστήριξη των Ουκρανών ήταν ένα μέσο να δημιουργεί προβλήματα στην Ρωσία και να ασκεί πίεση στους Πολωνούς ευγενείς [σ.σ. γαιοκτήμονες] στους οποίους το μεγαλύτερο μέρος των δουλοπάροικών τους ήταν Ουκρανοί».*⁴⁷⁰

Η βίαιη τσαρική καταστολή στις διεκδικήσεις των Ουκρανών, ειδικά στα ζητήματα της γαιοκτησίας, του εκδημοκρατισμού και του πολιτισμού-γλώσσας δημιούργησε τις προϋποθέσεις για την διεύρυνση του χάσματος μεταξύ των Ουκρανών χωρικών με την «μεγαλορωσική» πολιτική.

Στον αιώνα αυτό του ρομαντισμού, ο ουκρανικός εθνικισμός-πατριωτισμός δεν μπορούσε παρά να έχει, ταυτοχρόνως, και κοινωνικά επαναστατική κατεύθυνση.

⁴⁶⁹ «Αξίζει να παρατηρηθεί ότι οι ορθόδοξες εκείνες χώρες που δεν αντιμετώπισαν άμεσα κατάληψη από τους σταυροφόρους – η Βουλγαρία, η Σερβία και η Γαλικία-Βολνία [σ.σ. δυτική Ουκρανία]- ήταν πολύ πιο ανοιχτές στις δυτικές επαφές και μάλιστα όλες τους δέχτηκαν (οσοδήποτε σύντομα) την πολιτική επικυριαρχία του παπισμού», Ι. Μέγντορφ, «Βοζάντιο ...», ό.π., σελ. 87.

⁴⁷⁰ Thual François, Chaubrade, Aymeric, «Dictionnaire de Geopolitique», σελ. 403. Την περίοδο αυτή η Ουκρανία, όπως και όλη η Ρωσία θα επηρεασθεί άμεσα ιδεολογικά από τα ρεύματα του κοσμοπολιτισμού που εισέρχονται από τα λιμάνια της Μαύρης Θάλασσας (Οδησός, Νικολάεφ, Κριμαία κ.λπ.) και από το ισχυρότατο εβραϊκό στοιχείο, στις ανατολικές παρυφές της Yidishland.

Όπως έλεγε ένας Ρώσος γενικός διοικητής οι Ουκρανοί επαναστάτες «στη δεκαετία του 1880 είχαν τα έργα του Σεβτσένκο, του εθνικού ποιητή της Ουκρανίας, στη μία τσέπη και τα έργα του Μαρξ στην άλλη».⁴⁷¹

Το αίτημα για εθνική ανεξαρτησία από την κεντρική και δυτική Ουκρανία θα εκφραστεί με ιδιαίτερη επιμονή κατά την επανάσταση του 1905, αλλά και κατά την μετέπειτα περίοδο. Στο αριστερό επαναστατικό κίνημα το ουκρανικό, όπως και το πολωνικό, εθνικό πρόβλημα ανασύρεται από την αφάνεια και αναδεικνύεται ως κομβικό στον δημόσιο διάλογο για την διαμόρφωση μιας ενιαίας θεωρητικής πολιτικής γραμμής στο εθνικό ζήτημα.

Ο Λένιν κατακεραυνώνοντας τον σεχταρισμό της «πολωνικής αίρεσης» της Ρόζας Λούξεμπουργκ, χωρίς ψευδαισθήσεις, θα αναγνωρίσει ότι «[α]ν η Ουκρανία θάχει λ.χ. την τύχη ν' αποτελέσει αυτοτελές κράτος, αυτό εξαρτάται από χίλιους παράγοντες που είναι άγνωστοι από τα πριν. Και χωρίς να προσπαθούμε 'να μαντέψουμε' στην τύχη, στεκόμαστε σταθερά σ' αυτό που είναι αναμφισβήτητο: στο δικαίωμα της Ουκρανίας να γίνει τέτοιο κράτος».⁴⁷² Η θέση του αυτή, σε συνδυασμό με τις διακηρύξεις για το αγροτικό ζήτημα, δημιούργουσε τις προϋποθέσεις για μια μελλοντική συμμαχία με τις πατριωτικές ουκρανικές δυνάμεις. Ο Λένιν έχοντας αντιληφθεί νωρίς την σημασία και την δυναμική των εθνικών τάσεων ακόμη και στην ρωσική «επαρχία» της Ουκρανίας κινήθηκε προς

⁴⁷¹ Walter Kolarz, «Myths and Realities in Eastern Europe», σελ. 68, 1946.

⁴⁷² «Για το δικαίωμα αυτοδιάθεσης των εθνών», ό.π. σελ. 63. Ένα χρόνο πριν και ο Ι. Στάλιν στο δοκίμιο του «Μαρξισμός και εθνικό ζήτημα» θα αποδώσει ιδιαίτερη σημασία στο ουκρανικό εθνικό πρόβλημα, υπερασπιζόμενος και αυτός την αυτοδιάθεση των Ουκρανών κυρίως ενάντια στους Πολωνούς τσιφλικάδες, Στάλιν, «Ο Μαρξισμός...», ό.π., σελ. 343. Αντιθέτως, η Ρόζα Λούξεμπουργκ μέχρι τέλους θα θεωρεί το ουκρανικό εθνικό ζήτημα ως κίβδηλο: «ο ουκρανικός εθνικισμός ήταν στη Ρωσία ένα πράγμα εντελώς διαφορετικό απ' ό,τι ήταν επί παραδείγματι ο τσεχικός εθνικισμός, ο πολωνικός ή ο φινλανδικός. Αυτός δεν ήταν παρά μια απλή ιδιοτροπία, μια μαγία μερικών δωδεκάδων μικροαστών διανοουμένων, χωρίς τις παραμικρότερες ρίζες στις οικονομικές, πολιτικές και πνευματικές συνθήκες της χώρας, χωρίς καμιά ιστορική παράδοση. Η Ουκρανία δεν απετέλεσε ποτέ ένα έθνος ή ένα κράτος με οποιονδήποτε εθνικό πολιτισμό, εκτός από την αντιδραστική ρομαντική ποίηση του Σεβτσένκο», Ρόζα Λούξεμπουργκ, «Ρωσική...», ό.π., σελ. 55 (γ' έκδοση, Αθήνα 1980).

Ο σημαντικότερος υπέρμαχος των θέσεων του Λένιν αλλά και του Στάλιν στην εθνική αυτοδιάθεση των Ουκρανών θα είναι μετά από αρκετά χρόνια και εξορισμένους από την ΕΣΣΔ, ο Λέων Τρότσκι. Λίγο πριν την δολοφονία του γράφει ένα άρθρο στο οποίο σαφώς αναγνωρίζει την διακριτή ουκρανική εθνική ταυτότητα και υποστηρίζει το εθνικό κίνημα των Ουκρανών να απόσχιση από την ΕΣΣΔ: «Κατόρθωσαν ο Στάλιν και οι Ουκρανοί σατράπες του να πείσουν τις μάζες των Ουκρανών για την υπεροχή του συγκεντρωτισμού της Μόσχας έναντι της ουκρανικής ανεξαρτησίας ή απέτυχαν; Αυτό το ερώτημα έχει αποφασιστική σημασία. Όμως ο συγγραφέας μας ούτε καν υποπεύεται την ύπαρξή του. Επιθυμούν οι πλατιές μάζες του λαού της Ουκρανίας τον κρατικό αποχωρισμό από την ΕΣΣΔ; Ίσως να φαίνεται δύσκολο με την πρώτη ματιά η απάντηση σ' αυτό το ερώτημα εφόσον ο λαός της Ουκρανίας, όπως και οι άλλοι λαοί της ΕΣΣΔ, έχουν αποστερηθεί κάθε δυνατότητα να εκχωράσουν τη θέλησή τους. Ακριβώς όμως η γένεση του ολοκληρωτικού καθεστώτος και ακόμα περισσότερο η κτηνώδης έντασή του, ιδίως στην Ουκρανία, αποδεικνύει ότι η πραγματική θέληση των μαζών της Ουκρανίας είναι ασυμφιλίωτα εχθρική προς τη σοβιετική γραφειοκρατία. Δεν υπάρχει έλλειψη αποδείξεων ότι μία από τις πρωταρχικές πηγές αυτής της εχθρότητας είναι η καταπίεση της ανεξαρτησίας της Ουκρανίας». Η μετάφραση του άρθρου «Η Ανεξαρτησία της Ουκρανίας και τα συγχυσμένα κεφάλια των σεχταριστών» (δημοσιεύθηκε στις 11 Ιουλίου 1939) είναι από την ηλεκτρονική διεύθυνση www.marxists.org/ellini:/a/archive/trotsky/works/1939/07/11/Ukraine.

Αναλογικώς, η πολιτική επιρροή των μπολσεβίκων στις βιομηχανικές περιοχές του Ντονμπάς, με το μεγάλο εργατικό πληθυσμό ρωσικής καταγωγής, θα είναι ήδη αξιόλογη από το 1917. Στις εκλογές για την συντακτική πανρωσική συνέλευση στην περιοχή του Ντονιέτσκ-Κριβόι Ρογκ τα αποτελέσματα ήσαν⁴⁷⁵:

Παράταξη	Ψήφοι	%
Μπολσεβίκοι	186.543	32,3
Ουκρανικές εθνικές ομάδες	132.604	23,0
Εσέροι	107.918	18,7
Καντέτοι	42.606	7,4
Μενσεβίκοι	30.899	5,4
Άλλοι	76.441	13,2

Ακόμη, όμως, και οι βιομηχανικοί εργάτες και ιδίως οι ανθρακωρύχοι δεν αποτελούσαν δεδομένους συμμάχους για την κεντρική εξουσία: «Τα επτά χρόνια από το 1914 έως το 1921 αποκαλύπτουν πόσο μακρινές σχέσεις υπήρχαν μεταξύ του Ντονμπάς και των κέντρων πολιτικής εξουσίας στην Μόσχα και στο Κίεβο. Αν και παρατηρήθηκε κάποιο είδος πατριωτισμού μεταξύ των ανθρακωρύχων, στην επαναστατική περίοδο αυτοί εκδήλωσαν εμφανή έλλειψη ενδιαφέροντος για την εθνική πολιτική. Τα ενδιαφέροντα του λαού του Ντονμπάς βρίσκονται στην προστασία της ελευθερίας και του χώρου όπου εγγυούνταν αυτή. Ούτε «η 'ταξική' ιδεολογία (αντιπροσωπευομένη από τους μπολσεβίκους στις ρωσικές πρωτεύουσες) ούτε η 'εθνική' (εκπροσωπούμενη από τους Ουκρανούς εθνικιστές που έδρευαν στο Κίεβο) τους απασχολούσαν πολύ.»⁴⁷⁶

Οι διαφοροποιήσεις αυτές πρέπει να ληφθούν σοβαρά υπ' όψη στις αντιθέσεις που θα εκδηλωθούν μεταξύ πόλης και χωριού και μεταξύ των δυνάμεων του εκρωσισμού και αυτών της εθνικής ανάπτυξης.

β. Ο ελληνισμός της Αζοφικής στα χρόνια του εμφυλίου και το κίνημα του Νέστορα Μαχνό

Κάτω από αυτές τις σύνθετες συνθήκες αναπτύσσονται στις συγκεκριμένες περιοχές και τα τοπικά κινήματα των χωρικών που θα πάρουν μεγάλη διάσταση, λόγω και της προσωπικότητας των ηγετών τους. Στην πραγματικότητα, την αποφασιστική συμβολή στην απόκρουση των λευκοφρουρών και των ξένων

⁴⁷⁵ I. K. Rybalko, «*Rabochii klass Ukrainy na vyborakh vo Vserossiiskoe I Vseukrainskoe uchredite'nye sobraniia*» [Η εργατική τάξη της Ουκρανίας στις εκλογές για την πανρωσική και πανουκρανική συντακτική συνέλευση], στο «*История СССР*», Ν. 1, σελ. 119-20, 1965.

⁴⁷⁶ Hiroaki Kuromiya, «*Freedom and Terror in the Donbas, A ukrainian-russian borderland, 1870s-1990s*», σελ. 71.

δυνάμεων στρατιωτικής επέμβασης αλλά και στην τελική επικράτηση της επανάστασης στην Ουκρανία θα την έχουν επαναστατικοί στρατοί, όπως του Αταμάνου Γκριγκόρεφ και κυρίως του Νέστορα Μαχνό. Οι στρατιωτικοί αυτοί σχηματισμοί θα αποδειχθούν περιστασιακοί μόνο σύμμαχοι των μπολσεβίκων, οι οποίοι, όμως, θα τους χρησιμοποιήσουν για να καταλάβουν τελικά την εξουσία στην Ουκρανία.⁴⁷⁷

Στις παραμονές της Οκτωβριανής επανάστασης, τον Σεπτέμβριο του 1917, πραγματοποιήθηκε το Συνέδριο των Λαών με συντονιστή τη Κεντρική Rada της Ουκρανίας. Οι Ουκρανοί εθνικιστές επεδίωκαν να κερδίσουν με το μέρος τους τις μειονότητες που κατοικούσαν στο έδαφος της Ουκρανίας στην κατεύθυνση της δημιουργίας μιας ανεξάρτητης Ουκρανικής Δημοκρατίας, και για τον λόγο αυτό τέθηκε επιτακτικά το πρόβλημα των εθνικών μειονοτήτων που διαβιούσαν στα όριά της. Η απόφαση των συνέδρων υπέρ της δυνατότητας της εθνικής αυτονομίας αποκάλυπτε τους σκοπούς των Ουκρανών πολιτικών.⁴⁷⁸

Όπως και για τις υπόλοιπες εθνικές ομάδες και για τον ελληνισμό της Αζοφικής η γενικότερη κινητικότητα δημιουργούσε τις συνθήκες ουσιαστικότερης συμμετοχής στα πολιτικά δρώμενα, με συγκροτημένη έκφραση της εθνοτικής ομάδας. Μάλιστα η συνεχής αλλαγή των δεδομένων απαιτούσε εγρήγορση στη λήψη άμεσων πολιτικών αποφάσεων που θα αντιμετώπιζε τις νέες προκλήσεις. Το σκηνικό αυτό ήταν σίγουρα πρωτόγνωρο για τις ελληνικές κοινότητες, που αναγκάζονταν να εξέλθουν από τις πατροπαράδοτες μεθόδους της συλλογικής πρακτικής τους. Είναι αξιοσημείωτο ότι ελληνικό ψηφοδέλτιο εμφανίζεται στις εκλογές για την Συντακτική Συνέλευση το Νοέμβριο του 1917.⁴⁷⁹

Επίσης, στις 2 Δεκεμβρίου 1917 άνοιξε τις εργασίες του το συνέδριο των Ελλήνων της περιφέρειας της Μαριούπολης. Στο Συνέδριο αυτό έλαβαν μέρος 43 αντιπρόσωποι και στις συνεδριάσεις του έγινε πλατιά συζήτηση για την θέση των Ελλήνων της Ρωσίας και εγκρίθηκε πρόγραμμα δράσης. Η ένωση που προήλθε από το συνέδριο αποτέλεσε αυτόνομο τμήμα στην «Πανρωσική Ένωση των Ελλήνων».

Το συνέδριο κάλεσε τους Έλληνες να ενωθούν ανεξάρτητα από την κοινωνική τους θέση, το τόπο κατοικίας τους και την ηλικία τους. Επίσης τέθηκε το αίτημα

⁴⁷⁷ Ρόλο στην ενίσχυση των μπολσεβίκων στην Ουκρανία έπαιξαν και οι "μποροτμιστές", η αριστερή πτέρυγα των Ουκρανών αριστερών σοσιαλ-επαναστατών, που είχε αποχωρήσει από το κόμμα αυτό στο παρόνομο συνέδριό του στο Κίεβο το Μάρτιο του 1918. Η εφημερίδα τους ονομαζόταν *Bozotba*. Ήθελαν να ενταχθούν το ουκρανικό Κ.Κ., αλλά ενώθηκαν κατόπιν, τον Αύγουστο του 1919, με το «Ανεξάρτητο Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα της Ουκρανίας», που ήταν μια αριστερή διάσπαση των μενσεβίκων.

⁴⁷⁸ Εφημερίδα «*Нова Рада*», 13 Σεπτεμβρίου 1917. Η συνέπεια που έδειχνε πάντοτε η κάθε φορά ουκρανική ηγεσία στην ενίσχυση των εθνικών μειονοτήτων, εκτός των Ρώσων, στα πλαίσια των ουκρανικών συνόρων οφείλεται στην επιδίωξη του προσεταιρισμού τους στην προσπάθεια για μεγαλύτερη ανεξαρτησία της ίδιας της δημοκρατίας απέναντι στην Μόσχα και την ρωσική πολιτική. Άλλωστε αυτή την συνέπεια μπορεί κάποιος να παρατηρήσει και στην σημερινή πολιτική του ουκρανικού κράτους προς τις διάφορες μειονότητες.

⁴⁷⁹ L. Yakubova, «*Mariupolski...*», ό.π., 59.

της αυτονομίας στην οικονομική, διοικητική και πολιτιστική τους δραστηριότητα. Χαρακτηριστικά του συνεδρίου είναι η διεκδίκηση όλης της έκτασης της γης που τους είχε υποσχεθεί η Αικατερίνη Β΄ –τα προνόμια, όπως φαίνεται, δεν είχαν λησμονηθεί από τις ελληνικές κοινότητες και θα συνεχίσουν να τα διεκδικούν, συντηρώντας τις προσδοκίες τους και την επόμενη δεκαετία στα πλαίσια της νέας σοβιετικής εθνικής πολιτικής–, η εκπλήρωση της στρατιωτικής τους θητείας στα όρια της περιοχής της Μαριούπολης, αλλά και η έκκληση στον ελλαδικό όσο και στον παγκόσμιο ελληνισμό για παροχή βοήθειας.⁴⁸⁰

Το συνέδριο απαγορεύθηκε από τους Ερυθροφρουρούς με την δικαιολογία ότι ήταν αντεπαναστατικό. Η ελληνική οργάνωση διαλύθηκε αμέσως μετά την δημιουργία της και στις εκλογές για την ουκρανική συντακτική συνέλευση οι Έλληνες δεν ανέδειξαν τους δικούς τους υποψηφίους.

Η επιβολή της εξουσίας των μπολσεβίκων αποδείχθηκε από την αρχή ότι ήταν μια εξαιρετικά δύσκολη επιχείρηση. Ο τοπικός πληθυσμός δεν αποδέχθηκε το νέο status με ευκολία. Απόδειξη αυτού αποτελεί το γεγονός ότι στις 8 Απριλίου 1918 εκδηλώνεται η λεγόμενη στάση «των στρατιωτών του μετώπου και των Ελλήνων λεγεωνάριων». Η εξέγερση έχει μαζικό χαρακτήρα διότι σε αυτήν λαμβάνουν μέρος σχεδόν 3.000 αξιωματικοί και στρατιώτες του 24ου ουκρανικού εφεδρικού συντάγματος, ελληνικά στρατιωτικά τμήματα και χαινταμάκοι.⁴⁸¹

Τελικώς στις 20 Απριλίου στην Μαριούπολη θα εισέλθουν τα αυστριακά στρατεύματα, ως αποτέλεσμα της συμφωνίας του Brest-Litovsk.⁴⁸² Πρόκειται για την απαρχή της παρουσίας μιας σειράς ξένων στρατιωτικών δυνάμεων κατοχής, οι οποίες θα ενεργοποιήσουν καταλυτικά το αίσθημα επιθυμίας της ανεξαρτησίας των κατοίκων. Στην τελική, όμως, φάση του αγώνα αυτού, στον πόλεμο εναντίον των Πολωνών, αυτό που θα ωφεληθεί από την διάθεση του τοπικού πληθυσμού θα είναι το Κομμουνιστικό Κόμμα.

Σε όλες τις περιφέρειες της ανατολικής Ουκρανίας δρουν ομάδες ανταρτών κατά της αυστριακής κατοχής. Το κοινό πατριωτικό αίσθημα ενώνει τον πληθυσμό και ωθεί σε ένοπλη δράση μεγάλο μέρος του. Ανάλογες εξελίξεις σημειώνονται και στα ελληνικά χωριά, όπου εκδηλώνεται ένας σύνθετος πατριωτισμός, όπως σφυρηλατήθηκε τη περίοδο της αυτοκρατορίας, που τα συσπείρωνε με τις διαφορετικές εθνότητες της αυτοκρατορίας, αλλά και αγωνίζονταν ταυτοχρόνως για τα συμφέροντα της κοινότητάς τους και όλων των κατοίκων της περιοχής του Ντονμπάς.

Αν και ο πληθυσμός των ελληνικών χωριών και των Ελλήνων της Μαριούπολης είχε δημιουργήσει ήδη ομάδες αυτοάμυνας, εμφανίστηκε στην αρχή, όπως ήταν εύλογο, διστακτικός να λάβει μέρος στα γεγονότα του εμφυλίου.

⁴⁸⁰ S. Yali, «*Greki v USSR*», σελ. 33.

⁴⁸¹ Larisa Yakubova, «*Mariupolski...*», ό.π., σελ. 62.

⁴⁸² «*Litopis Revoliutsii*», Ν.2, σελ. 59, 1928.

Ακολούθως, όμως, η μεγάλη μάζα των Ελλήνων αγροτών φαίνεται να υποστήριξε ανοικτά το κίνημα των μαχνοβιστών 'ύε άμεση συμμετοχή στο πόλεμο που διεξήχθη.

Το Ιούνιο 1918, εμφανίζεται παράνομη ελληνική ανταρτική ομάδα στο χωριό Στάρι Κερμεντσούκ, με επικεφαλής τον Β. Ταχταμίς. Σύντομα η ομάδα δημιουργεί δίκτυο και σε άλλα ελληνικά χωριά (Μάλι Γιανισόλ, Σαρτανά, Νόβα Καρακούμπα). Στις 20 Οκτωβρίου 1918 το πρώτο αντάρτικο απόσπασμα με επικεφαλής τον Ταχταμίς βγήκε από το χωριό Νόβα Καρακούμπα.⁴⁸³ Το φθινόπωρο του 1918, στην αρχή του ρωσικού εμφυλίου, σημειώνονται και εξεγέρσεις των Ελλήνων της Αζοφικής τόσο εναντίον των Αυστριακών όσο και κατά των Λευκοφρουρών. Οι εξεγέρσεις ήταν βασικά αυθόρμητες και προκλήθηκαν από τις κατασχέσεις και την αναγκαστική στρατολόγησή τους, και είχαν τοπικό χαρακτήρα. Η περίοδος αυτή αποτελεί και την ουσιαστική αφετηρία της συμμετοχής των Ελλήνων της Αζοφικής στα γεγονότα του εμφυλίου πολέμου και της προσέγγισής τους με τον στρατό του Μαχνό.⁴⁸⁴

Η περιοχή της λεκάνης του Ντονμπάς θα αποτελέσει το θέατρο ιδιαίτερα σκληρών συγκρούσεων, καθώς η σημασία του θα είναι πολλαπλά εξαιρετική. Κατ' αρχάς η παραγωγή ενεργειακών πόρων και η επεξεργασία μεταλλευμάτων ήταν απαραίτητη για την ίδια την επιβίωση της ρωσικής οικονομίας: «*Το 1917 το έτος των επαναστάσεων το Ντονμπάς παρήγαγε το 87% του εξορυγμένου κάρβουνου το 70% του χυτοσιδήρου, το 57% του ατσαλιού, και πάνω από το 90 % του κοκ...*»⁴⁸⁵.

Από γεωπολιτικής απόψεως, επίσης, επρόκειτο για περιοχή που ήλεγχε την έξοδο της Ρωσίας στην Μαύρη Θάλασσα και κατά συνέπεια στους εμπορικούς δρόμους της Μεσογείου. Παρά την βιομηχανική ανάπτυξη και την συνακόλουθη αύξηση των εργατών, ρωσικής κυρίως καταγωγής, το Ντονμπάς θα αποτελεί μια δύσκολα ελεγχόμενη από την κεντρική εξουσία περιοχή. «*Η πολιτική ανάπτυξη του Ντονμπάς επηρεάστηκε από την γεωγραφική του θέση στην 'άγρια στέπα', τουλάχιστον στην αντίληψη της Μόσχας. Σε τρεις περιπτώσεις είναι αυτό αντιληπτό. Πρώτον στις στρατιωτικές παραδόσεις των Κοζάκων, δεύτερον στο ότι το Ντονμπάς (και η στέπα γενικώς) εξυπνήθησαν σαν καταφύγιο πολλούς φυγάδες από τις πολιτικές και οικονομικές διώξεις και τρίτον, οι εθνικές εντάσεις ήσαν αναπόφευκτες στην πολνεθνική στέπα.*»⁴⁸⁶

Η Μόσχα ανέκαθεν φοβόταν την παθιασμένη έφεση των Κοζάκων για ανεξαρτησία. Οι Κοζάκοι του Ζαπαρόγκ συμμετείχαν στην εξέγερση των αγροτών ανταρτών στην δεξιά όχθη της Ουκρανίας (koliinshechyna) και επηρέασε την

⁴⁸³ Εφημερίδα «Наша Правда», 2.10.1927.

⁴⁸⁴ Larisa Yakubova, «Mariupolski...», ό.π., σελ. 64.

⁴⁸⁵ Iu. V. Afonin, «*Mono polistuchna burzhuazii Donbasu v 1917 r.*», «Ukrains'kyi istorychnyi zhurnal», 1990, no 9, σελ. 45.

⁴⁸⁶ Hiroaki Kuromiya, «*Freedom ...*», ό.π., σελ. 35.

διάλυσή τους. Στην λαϊκή φαντασία οι Κοζάκοι προσωποποιούσαν την λαχτάρα για ένα καλύτερο κόσμο και ένα είδος αναρχικής ελευθερίας.⁴⁸⁷

Παράλληλα, η υψηλή εθνική ποικιλία και η εκπορευόμενη από αυτήν διαφορετική συμπεριφορά συνιστούσε ένα επί πλέον πρόβλημα για τον έλεγχο της περιοχής. Σύμφωνα με την γενική απογραφή του 1897 η εθνική σύνθεση του πληθυσμού του Ντονμπάς ήταν : Ουκρανοί 52,4 %, Ρώσοι 28,7% , Έλληνες 6,4%, Γερμανοί 4,3%, Εβραίοι 2,9%, Τάταροι 2,15, Λευκορώσοι 0,8% και Πολωνοί 0,4%.⁴⁸⁸

Αυτό ήταν το γενικό πλαίσιο μέσα στο οποίο αναπτύχθηκε το αγροτικό αναρχικό κίνημα του Μαχνό, το οποίο θα συσπειρώσει την πλειοψηφία των αγροτών της ανατολικής Ουκρανίας και μεταξύ αυτών και τους Έλληνες της Αζοφικής.

Μετά την αποχώρηση των αυστριακών στρατευμάτων, οι επαφές των ελληνικών χωριών με τον Μαχνό εντάθηκαν. Από το χωριό Στάρι Κερμεντσούκ απεστάλη μια αντιπροσωπεία, αποτελούμενη από τους Ι. Μαβροντί, Ι. Πατρικάτς και Φ. Μπαλαμπάν, στον ίδιο τον Ν. Μαχνό για να του ζητήσουν στενότερη σύνδεση και ενωμένο αγώνα και, κυρίως, την απόκτηση όπλων. Ο Μαχνό δεν τους εφοδίασε με όπλα αλλά πρότεινε στους κατοίκους του Κερμεντσούκ να ενταχθούν στο κίνημά του και τον Δεκέμβριο του 1918, όταν οι Λευκοί διενεργούσαν πλατιά επιστράτευση μεταξύ των κατοίκων του Ντονμπάς και πάλι οι Έλληνες της Αζοφικής έστειλαν αντιπρόσωπο (Ι. Μαβροντί) στον Μαχνό για να τους συμβουλέψει τι να κάνουν.⁴⁸⁹

Η επαναστατική διάθεση στην περιοχή απλώνεται ταχέως, σχηματίζονται στρατιωτικά αποστάσματα και κτυπούν τους Λευκούς που ελέγχουν την Μαριούπολη. Σκοπός των επιθέσεων είναι να αποτρέψουν την στρατολόγηση των ντόπιων.⁴⁹⁰

Κέντρο των επιχειρήσεων των Ελλήνων γίνεται το χωριό Στάρι Κερμεντσούκ. Στις 26 Δεκεμβρίου 1918, το αγροτικό συμβούλιο πήρε απόφαση για γενική επιστράτευση και σχηματίστηκε επαναστατικό ελληνικό στρατιωτικό τμήμα με διοικητή τον Β. Τσχαμίς, ενώ επαναστατικές ομάδες συγκροτούνται στα χωριά Σαρτανά, Τσερμαλίκ, Μακεντόνοβκα και Τσερβονολοντέριβκα καθώς και στο Σταροϊγνάτιβκα, Καράν και Βελίκα Καρακούμπα, όπου αργότερα δημιουργήθηκε

⁴⁸⁷ Jeffrey Brooks, «When Russia Learned to Read Literacy and Popular Literature, 1861- 1917», σελ. 177, (Princeton University Press, 1985). Οι Κοζάκοι του Ντον ήταν πρωταγωνιστές μεγάλων αγροτικών εξεγέρσεων: Ο Στένκα Ράζιν (1672), ο Κοντράτι Μπουλάβιν (1707-1709) και ο Αιμίλιος Πουγκατσιόφ (1792-94), ήσαν οι αρχηγοί των αγροτικών κινήματων με αφετηρία τις κοζακικές περιοχές

⁴⁸⁸ «Pervnaia vseobschchnaia perepis' naseleniia Rossiiskoi imperii, 1897 g.» [Α' γενική απογραφή του πληθυσμού της ρωσικής αυτοκρατορίας] (Αγ. Πετρούπολη, 1904-5), 13:74-75.

⁴⁸⁹ Εφημερίδα «Наша Правда», 2.10.1927.

⁴⁹⁰ Εφημερίδα «Наша Правда», 22.2.1928.

το 10^ο Σύνταγμα Δνείπερου. Αν και η κάθε μία ομάδα υπεράσπιζε το χωριό της, σύντομα δημιουργείται δίκτυο συνεργασίας και δίνονται μάχες από κοινού.⁴⁹¹

Τον Φεβρουάριο του 1919, στο χωριό Μανγκούς επιτέθηκαν στρατεύματα των Λευκοφρουρών και παρά την ηρωική άμυνα των 1.500 εξεγερμένων Ελλήνων το χωριό έπεσε στα χέρια των επιτιθεμένων. Κατά την διάρκεια της μάχης σκοτώθηκαν 47 άνθρωποι ενώ σε αυτή έλαβαν μέρος και Έλληνες από τα χωριά Γιάλτα και Μάλι Γιανισόλ. Η νίκη των Λευκοφρουρών ήταν, όμως, παροδική, καθώς στις 10 Φεβρουαρίου 1919 δύο μεγάλες ένοπλες ομάδες με 700-800 άτομα συνέλαβαν στο χωριό Γιάλτα τους Λευκοφρουρούς και στην συνέχεια παρέδωσαν την δικαιοδοσία της περιοχής στο επαναστατικό κίνημα του Μαχνό.⁴⁹²

Οι δυνάμεις του Μαχνό, με μεγάλη συμμετοχή και Ελλήνων μαχητών, κατακτούν την πόλη Μπερντιάνσκ στις 15 Μαρτίου 1919, στις 17 το Βολνοβάχ και στις 29 την Μαριούπολη, αν η πόλη χάθηκε για τον Μαχνό στις 23 Μαΐου με την ενίσχυση της επίθεσης των λευκοφρουρών από τα γαλλικά πολεμικά πλοία.⁴⁹³ Οι μάχες θα συνεχισθούν για αρκετό ακόμη διάστημα.

Η δυνατότητα του Μαχνό να συνεχίζει τον πόλεμό του ενάντια στις στρατιωτικές δυνάμεις των «Λευκών», στους ξένους στρατούς επέμβασης, στους Ουκρανούς εθνικιστές, αλλά κυρίως εναντίον των μπολσεβίκων, όταν εκείνοι θα έχουν επικρατήσει πλέον στο μεγαλύτερο μέρος της χώρας και δεν θα χρειάζονταν την αρωγή των ανορχικών, μας οδηγεί στο εύλογο συμπέρασμα ότι απολάμβανε την ευρεία υποστήριξη των χωρικών, και αναμφίβολα και των Ελλήνων.

Είναι χαρακτηριστικά τα στοιχεία που παραθέτει ο Πέτρος Αρσίνοφ, εκ των πρωταγωνιστών των γεγονότων, ως συμπολεμιστής του Μαχνό:

*«Απ' τις απαρχές του, το κίνημα περιλάμβανε φτωχούς αγρότες, κάθε εθνικότητας που ζούσαν στην περιοχή. Φυσικά η πλειοψηφία αποτελούνταν από Ουκρανούς αγρότες. 6-8% ήταν αγρότες απ' τη Μεγαλορωσία. Υπήρχαν ακόμα Έλληνες, Εβραίοι, Καυκάσιοι κι άλλοι φτωχοί διαφόρων εθνικοτήτων. Οι Ελληνικές κι Εβραϊκές παροικίες που ήταν διασκορπισμένες στην περιοχή της Αζοφικής Θάλασσας διατηρούσαν σταθερούς δεσμούς με το κίνημα. Αρκετοί απ' τους καλύτερους διοικητές του επαναστατικού στρατού ήταν ελληνικής καταγωγής και μέχρι το τέλος, ο στρατός περιλάμβανε αρκετά ειδικά αποσπάσματα Ελλήνων».*⁴⁹⁴

Οι αναφορές του Αρσίνοφ στους Έλληνες είναι διάσπαρτες στα σημαντικά του απομνημονεύματα, καταδεικνύοντας και το μέγεθος τόσο της συμμετοχής τους όσο και της ευνοϊκής προδιάθεσής τους απέναντι στο αγροτικό αναρχικό κίνημα:

⁴⁹¹ ό.π.

⁴⁹² Larisa Yakubova, «Mariupolski...», σελ. 67.

⁴⁹³ Verstiuk B.F., «Mahnovtshina, Selianski povstanski ruh v Ukraini (1918-1921)», σελ. 34-35, Κίεβο 1991.

⁴⁹⁴ Πέτρος Αρσίνοφ, «Ιστορία ...», ό.π., σελ. 156.

«Ο διοικητής του ιππικού Μαρτσένκο, μολονότι είχε περικυκλωθεί και δεχόταν τις άγριες επιθέσεις πολυάριθμων μονάδων της Μπολσεβίκικης 4^{ης} Στρατιάς, κατόρθωσε να ξεφύγει και ν' ανοίξει ένα πέρασμα μέσα απ' τα φυσικά εμπόδια και τις οχυρώσεις του Ισθμού του Περεκόπ. Οδηγώντας τους άντρες του, ή μάλλον ό,τι απόμεινε από τους άντρες του, με συνεχείς πορείες μέρα και νύχτα, κατόρθωσε να ξαναενωθεί με τον Μάχνο στο μικρό χωριό Κερμεντσίκ, που κατοικούνταν από Έλληνες. Στις 7 Δεκέμβρη, έφτασε ένας καβαλάρης που ανάγγειλε ότι ο στρατός του Μαρτσένκο θα ήταν εκεί σε λίγες ώρες. Οι Μαχνοβίτες βγήκαν με συγκίνηση απ' το Κερμεντσίκ για να συναντήσουν τους ήρωες».⁴⁹⁵

Ακόμη πιο κάτω ο Αρσίνοφ μιλά πάλι για την φιλική προς τον μαχνοβίτικο κίνημα στάση των Ελλήνων χωρικών: «[...] ο Μάχνο βρέθηκε σύντομα περικυκλωμένος στη Φεντόροβκα, νότια του Γκιουλάι-Πόλε, από αρκετές μεραρχίες πεζικού κι ιππικού. Η μάχη μαινόταν αδιάκοπα από τις 2 τη νύχτα ως τις 4 το απόγευμα. Διασπώντας τις εχθρικές γραμμές, ο Μάχνο κατάφερε να ξεφύγει προς τα βορειοανατολικά. Αλλά 3 μέρες αργότερα βρέθηκε αναγκασμένος να δώσει μια νέα μάχη κοντά στο χωριό Κονσταντίν (όπου κατοικούσαν Έλληνες χωρικοί), ενάντια σε μια μεγάλη δύναμη ιππικού κι ένα ισχυρό πυροβολικό. Από μερικούς αξιωματικούς που έπιασε, ο Μάχνο έμαθε ότι υπήρχαν 4 Μπολσεβίκικες στρατιές -2 ιππικού και 2 μικτές- κι ότι ο Κόκκινος διοικητής έλπιζε να περικυκλώσει με την βοήθεια αρκετών προσθέτων μεραρχιών. Αυτή η πληροφορία ταίριαζε τέλεια με εκείνη που του είχαν δώσει οι χωρικοί, καθώς και με τις εκτιμήσεις και τα συμπεράσματα του ίδιου του Μάχνο».⁴⁹⁶

Οι αποκαλυπτικές εξιστορήσεις του Π. Αρσίνοφ για την στάση των Ελλήνων στην διάρκεια του εμφυλίου εξηγούν και τους λόγους της μόνιμης καχυποψίας που θα τους βάραινε εκ μέρους του καθεστώτος κατά την σταλινική περίοδο. Η ανοιχτή υποστήριξη του μαχνοβίτικου κινήματος, το οποίο τόσο βίαια συνετριβή από τους μπολσεβίκους, αποτελούσε μια βαριά κληρονομιά για τους Έλληνες της Αζοφικής. Η μετέπειτα εναντίωσή τους στα μέτρα της κολεκτιβοποίησης θα συνδεθεί με την πρότερη στάση τους τα χρόνια του εμφυλίου πολέμου.

Την υποστήριξη των Ελλήνων προς τον Μαχνό, και συγκεκριμένα δύο ελληνικών χωριών, του Μαγγούς και της Γιάλτας, αναφέρει στην έκθεσή του και ο Ιωάννης Ζερβός, απεσταλμένος στην περιοχή από τον Ελ. Βενιζέλο μαζί με τους Ν. Καζαντζάκη και τον Ι. Σταυριδάκη: «Αλλ' οι εν τη υπαίθρω (Έλληνες) εξακολουθούσι πάσχοντες, διότι τους απομακρυνθέντας Μπολσεβίκους αντικατέστησαν οι λεγόμενοι Αγροτικοί υπό τον Μαχνό, οίτινες συμποσούμενοι εις 60.000 οπλισμένων ατάκτων διέκοψαν πολλαχού τας συγκοινωνίας και εις σημαντικήν έκτασιν είναι κύριοι της καταστάσεως. Το δυσάρεστον είναι ότι δύο εκ των μάλλον πολυανθρώπων και πλουσίων ελληνικών χωρίων της περιφερείας

⁴⁹⁵ Ο.π. σελ. 143.

⁴⁹⁶ Ο.π. σελ. 145.

Μαριουπόλεως, οι (έσω) Γιάλτα και το Μαγγού, συνετάχθησαν εκ φόβου πιθανώς με τον Μαχνό και η προσωρινή Κυβέρνησις Δενίκιν διέταξε τον εκτοπισμόν των εκεί κατοίκων και την κατασκαφήν των χωρίων».⁴⁹⁷

Κατά τον Κ. Φωτιάδη η βασική αιτία της ένταξης στο στρατό του Μαχνό ή των μπολσεβίκων αλλά και η εν γένει συμμετοχή στα τεκταινόμενα του εμφυλίου είναι ο εξαναγκασμός: «οι Έλληνες της Μαριούπολης, όπως και των άλλων περιοχών της νότιας Ρωσίας και του Καυκάσου, όταν ξέσπασε η Οκτωβριανή Επανάσταση αντιμετώπισαν το μεγάλο πρόβλημα, τι πρέπει να κάνουν. Στα μέρη που κατοικούσαν δεν έπαιναν να νοιώθουν πρόσφυγες, ξένοι. (...) Στα ανέκδοτα έγγραφα του ιστορικού αρχείου του υπουργείου Εξωτερικών, που αναφέρονται στον ελληνισμό της Μαριούπολης, παρουσιάζεται συχνά αυτό το δίλημμα, να πάνε με τους επαναστάτες ή με τον εθελοντικό στρατό του Ντενίκιν. Ουδέτεροι δεν μπορούσαν να μείνουν, γιατί και οι δύο πλευρές έθεταν το πρόβλημα ή με εμάς ή με τους άλλους. Τελικά ο ελληνισμός της περιοχής Μαριούπολης αναγκάστηκε να χωριστεί στα δύο»⁴⁹⁸.

Αλλά η συμμετοχή του ελληνικού πληθυσμού στον στρατό του Νέστορα Μαχνό ήταν πλατιά και εμπνεόταν μάλλον από γνήσια αισθήματα ανεξαρτησίας και αλληλεγγύης προς όλα τα αγροτικά στρώματα, που καταπιέζονταν τόσο από τους γαιοκτήμονες, όσο και από την εξουσία που επεδίωκε να τους επιβάλει το μπολσεβίκικο κόμμα. Οι αγροτικές κοινότητες, συνασπίστηκαν να αντιμετωπίσουν την εισβολή των εκπροσώπων της μεγάλης γαιοκτησίας, που κατά βάση ήταν αλλοεθνής, αλλά και τις επιδιώξεις των αστικών περιοχών, που την περίοδο αυτή κυριολεκτικά λιμοκτονούσαν. Ο αναρχισμός του Μαχνό πήγαζε από τις κοινοτικές παραδόσεις που διατηρούσαν οι συντηρητικές αγροτικές κοινωνίες. Εναντία στους γαιοκτήμονες, την αστική αρπακτικότητα και τις ξένες επεμβάσεις οι χωρικοί του Ντομπιάς, σε μεγάλο βαθμό ενωμένοι, θα προβάλουν μια δική τους πρόταση κοινωνικής οργάνωσης στα ταραγμένα χρόνια του εμφυλίου πολέμου.

Παράλληλα, οι ιδεολογικές αναζητήσεις που έλαβαν χώρα τις τελευταίες δεκαετίες στις τοπικές κοινωνίες, όπου διαβιούσαν και οι ελληνικής καταγωγής κάτοικοι της περιοχής της Μαριούπολης, δεν θα μπορούσαν να τους αφήσουν αδιάφορους παρά το γενικά χαμηλό επίπεδο μόρφωσης. Έτσι η συμμετοχή στις επαναστατικές ομάδες Ελλήνων της Αζοφικής συνιστούσαν αποτέλεσμα συνειδητής πράξης και όχι εξαναγκασμού. Μερικά παραδείγματα αυτής της στάσης περιγράφει ένας Έλληνας της Αζοφικής, ο Ι. Γιαλή: «Οι επαναστάσεις δεν ρωτούν τον άνθρωπο, σε ποιά εθνικότητα ανήκει, αυτές τον παρασύρουν στην ιστορική δράση. Οι Έλληνες της Αζοφικής ήδη λόγω της δύναμης της γεωγραφικής

⁴⁹⁷ Α.Υ.Ε., 1919, Α/5 VI (15), Πόντος. «Ενέργειαι δια την πολιτικήν αποκατάστασιν του ποντιακού Ελληνισμού και δια την παλιννόστησιν των προσφύγων», αρ. Πρ. 39, Σεβαστούπολις (15.10.1919).

⁴⁹⁸ Κ. Φωτιάδης, «Ο Ελληνισμός...», ό.π., σελ. 50.

θέσης ήταν υποχρεωμένοι να πάρουν μέρος και είχαν την πύο δράστήρια συμμετοχή στην επανάσταση και έπειτα στον εμφύλιο πόλεμο. Αλλά κατά παράξενο τρόπο, με τα χρόνια συνέβησαν τέτοια γεγονότα ώστε ακόμη και οι πύο ευσυνείδητοι ερευνητές σιωπηρά ξεπερνούν στις εργασίες τους τον ρόλο και την σημασία του ελληνικού πληθυσμού στα ιστορικά γεγονότα της χώρας»⁴⁹⁹.

Και στην συνέχεια μιλά πιο συγκεκριμένα για αυτή την ελληνική συμμετοχή στην επανάσταση και κυρίως στον εμφύλιο πόλεμο: «Ο Ζ.Ι. Τσολόλο από το Νόβι Γιανισόλ του νομού Ντονιέτσκ διοικούσε το ελληνικό επαναστατικό απόσπασμα και σκοτώθηκε το 1919 στην μάχη εναντίον του Σκούρο στον ποταμό Καλμιούς κοντά στο χωριό Ρεσσετίλοβο. Ο Β.Φ. Ταχταμής ήταν ο οργανωτής και ο διοικητής του ελληνικού αντάρτικου αποσπάσματος που αποτελούνταν από 800 άτομα. Για την καλύτερη διεξαγωγή των μαχών εναντίον των Λευκοφρουρών το 1919 το απόσπασμα μετατράπηκε στο 9^ο Υπερδνειπέριο Σοβιετικό Σύνταγμα. Στο χωριό Κρεμενιόβκα (Τσερντακλή) στο νομό Ντονιέτσκ βρίσκεται αφημένο στους πέντε ανέμους με την σποσμένη πόρτα και τα παράθυρα να χάσκουν το σπίτι στο οποίο γεννήθηκε και έζησε ο ήρωας του εμφυλίου πολέμου Σ. Σπρούτσκο. Δίπλα περνούν οι μαθητές και οι συγχωριανοί του αλλά κανείς δεν θυμάται τον συγχωριανό τους ήρωα, εφόσον απλά δεν γνωρίζουν τίποτα γι' αυτόν»⁵⁰⁰.

Η σχέση, όμως, των Ελλήνων της Αζοφικής με τους μπολσεβίκους θα είναι ευκαιριακή, όπως στις περιπτώσεις των χωριών Μάγγους, Στάρι Κριμ, Γιάλτα, Χαράχλα, Τσαραχλή, Κερμετσίκ, τα οποία μετά την βίαιη συμπεριφορά των εθελοντών του Ντενίκιν απέναντί τους ζήτησαν την υποστήριξη των μπολσεβίκων, οι οποίοι για πάνω από ένα μήνα κατείχαν την περιοχή (10 Μαρτίου–14Απριλίου).⁵⁰¹

Γενικά την περίοδο αυτή οι Έλληνες της Αζοφικής εκδηλώνουν αρνητική διάθεση απέναντι στο Ρωσικό Κομμουνιστικό Κόμμα. Μια επιπρόσθετη αιτία γι' αυτή την στάση αποτέλεσαν οπωσδήποτε και οι ακρότητες της πολιτικής του «πολεμικού κομμουνισμού». Η άμεση κρατική επέμβαση στην αγροτική παραγωγή δημιούργησαν εξαιρετικές δυσχέρειες και δυσαρέσκείες στον πληθυσμό. Επιπροσθέτως ως αποτέλεσμα του συνδυασμού της πολιτικής του «πολεμικού κομμουνισμού», του εμφυλίου πολέμου και των καιρικών συνθηκών

⁴⁹⁹ Ι. Υαλί, ό.π. στα υλικά Συνεδρίου «Grecki Ykraini, ...» [1991], σελ. 21.

⁵⁰⁰ Ό.π. σελ. 22. Στα αποσπάσματα αυτά ενυπάρχει μια υπερβολή η οποία δικαιολογείται από την προσπάθεια να παρουσιαστεί η φιλο-μπολσεβικική στάση του, αδικώς για τους ίδιους, διωκόμενου ελληνισμού στα χρόνια των σταλινικών εκκαθαρίσεων. Πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι τα παραπάνω γράφονται πριν την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης και ενώ οι εθνότητες αναζητούν να προάγουν την θέση τους μέσα σε αυτήν.

⁵⁰¹ Α.Υ.Ε., 1919, Α/5 VI 25), «Περίθαλψις των εν Ρωσία Ελλήνων και παλιννόστησις αυτών εις Ελλάδα και Πόντον», αρ. Πρ. 6099, Αθήνα (20.06.1919).

η χώρα και η συγκεκριμένη περιοχή υπέφερε από μεγάλο λιμό τα έτη 1921-1923.⁵⁰²

Στην αναφορά του πρόξενου Γεράσιμου Σέρρα, που στάλθηκε στις 31 Μαρτίου 1919 στο γενικό πρόξενο της Ελλάδας στο Αικατερινοντάρ, περιγράφονται οι διώξεις που υπέστησαν οι Έλληνες από τους Μπολσεβίκους: «Μετά την κατάληψιν της Μελιτουπόλεως υπό των Μπολσεβίκων έφθασαν εις Κέρτσιον πρόσφυγες οίτινες εββεβαίουν ότι οι άτακτοι προφυλακαί του στρατού των Μπολσεβίκων προέβησαν γενικώς εις σφαγάς και λεηλασίας του ελληνικού πληθυσμού, συγχρόνως επήλθεν η κατάληψις Βερδιανοκάς και Μαριουπόλεως οπόθεν νέοι πρόσφυγες καθημερινώς κατέφθανον βεβαιούντες τα αυτά ούτως ώστε εις την πόλιν μας εδημιουργήθη έκρυθμος κατάστασις ήτις συνδεομένη με την οσημέραι προέλασιν των μπολσεβίκων εις την Κριμαϊάν κατά την 24^η Μαρτίου ε.έ. μετεβλήθη εις αληθή πανικόν τον οποίον πανικόν χειροτέρευον η ραγδαία υποχώρησις του εθελοντικού Στρατού φθάνοντας διαρκώς εκ του μετώπου»⁵⁰³.

Ειδικά για την περιορισμένη απήχηση που είχε το μπολσεβίκικο κίνημα στον ελληνικό πληθυσμό ο Ιωάννης Σταυριδάκης, εκπρόσωπος της ελληνικής κυβέρνησης σε αρκετές αποστολές στη νότιο Ρωσία και τον Καύκασο κατά τα πρώτα μετεπαναστατικά χρόνια, είναι κατηγορηματικός: «Πλήν παραδικών τινών περιπτώσεων μπολσεβικικής εκδηλώσεως εκ μέρους των Ελλήνων, γράφει σε αναφορά του σταλμένη στις 7 Μαρτίου 1919 από τη Σεβαστούπολη προς το Υπουργείο Εξωτερικών, δεν έχει τις να αναφέρη κατά την διεύθυνσιν ταύτην ει μη μόνον μικράν τιναν εφημερίδα εν Σοχούμ εκδιδόμενην υπό ανθρώπου, όστις μοι περιγράφεται ως κακής πίστεως ιδεολόγος και άπατρις'. Ο στρατηγός Κωνσταντίνος Νίδερ επίσης, [...] είχε αναλάβει τη διοίκηση του ελληνικού εκστρατευτικού σώματος στη Νότια Ρωσία, υποστήριξε με έμφαση ότι κατά την περίοδο της δικής τους παρουσίας στην Κριμαία η συντριπτική πλειοψηφία των Ελλήνων κατοίκων της χερσονήσου ήταν εχθρική προς τους μπολσεβίκους, σε αντίθεση π.χ. με τον εβραϊκό της πληθυσμό, που ευθύς εξαρχής είχε συνταχθεί με πάθος με το μέρος των επαναστατών».⁵⁰⁴

Για το κίνημα του Μαχνό το τέλος θα έλθει το 1920, με την ολοκληρωτική επικράτηση των μπολσεβίκων. Παρά την προσφορά του κινήματος του Μαχνό στην απόκρουση του στρατού του Βράγγελ, το Κομμουνιστικό Κόμμα θέλει να τελειώσει με τους άτακτους του Ντονμπάς. Στις 26 Νοεμβρίου 1920, ο Μαχνό και

⁵⁰² «Το χειμώνα του 1921-1922 η κρίση φτάνει στο αποκορύφωμά της, 25 εκατομμύρια άτομα υποφέρουν από την πείνα [...] Στις περιοχές που είχε ενσκήψει η πείνα, έτρωγαν βελανίδια, χόρτα και φλούδια δέντρων. Έτρωγαν κρέας από ψοφίμια και σε ορισμένες περιπτώσεις από ανθρώπινα πτώματα», Ζ. Ελλενστίν, ό.π. σελ. 178-179. Η δυσάρεσκεια των αγροτών ήταν γενικευμένη με αποτέλεσμα να σημειωθούν δεκάδες εξεγέρσεις σε διάφορες περιοχές της χώρας, και ιδιαίτερος στο Βόλγα και στον Βόρειο Καύκασο. Η αντίσταση των αγροτών, που θα ονομαστεί «πράσινο μέτωπο», θα κατασταλεί από το καθεστώς.

⁵⁰³ Α.Υ.Ε., 1919, Α/5 VI (25), «Περίθαλψις των εν Ρωσία Ελλήνων...», αρ. πρ. 275, Αικατερινοδάρ (04.04.1919)

⁵⁰⁴ «Οι Έλληνες της Ρωσίας ...», ό.π., σελ. 227.

όλες οι ανταρτικές ομάδες (20 μεγάλες ομάδες ανταρτών, εκτός από αυτήν του Μαχνό που είχε 10.000 άνδρες -2,3 % των αγροτών του κυβερνείου) κηρύχθηκαν εκτός νόμου και το επόμενο διάστημα εξαπολύθηκε απηνής διωγμός εναντίον όλων των ανταρτών με σκοπό τον απόλυτο έλεγχο της εξουσίας στην περιοχή του Ντονιέτσκ.⁵⁰⁵

γ. Το ελληνικό εκστρατευτικό σώμα και ο ελληνισμός της Ουκρανίας

Σημαντικότερο γεγονός στην διάρκεια του εμφυλίου πολέμου στην Ρωσία, που χρήζει ιδιαίτερης μνείας, αποτελεί η επέμβαση των δυνάμεων της Entente με την συμμετοχή ελληνικού εκστρατευτικού σώματος, το οποίο θα έχει σημαντική δράση στο διάστημα που θα βρεθεί στα εδάφη της Νότιας Ουκρανίας και της Κριμαίας. Αν και ο ελληνικός στρατός δεν θα φθάσει μέχρι τις περιοχές των Ελλήνων της Αζοφικής, η παρουσία του στη νότια Ουκρανία θα έχει την δική του σημασία για τις μετέπειτα εξελίξεις.

Η πρώτη εύλογη συνέπεια θα είναι η εξαιρετική εντύπωση που προκάλεσε η έλευση ομοεθνούς στρατού, γεγονός που θα ενισχύσει το εθνικό αίσθημα των Ελλήνων της Αζοφικής, οι οποίοι δεν είχαν έως τότε άμεση σχέση με τον ελληνισμό της Ελλάδας.

Η δεύτερη, σημαντικότερη μάλλον, συνέπεια θα είναι η καταγραφή του ελληνικού κράτους ως εχθρικό των μπολσεβίκων. Αυτό συνεπαγόταν και την ανάλογη γενική καχυποψία για «σοβινισμό» του ελληνισμού της περιοχής που θα τους κάνει ευάλωτους στις διώξεις που θα ακολουθήσουν. Άλλωστε ήδη μετά την αποχώρηση του ελληνικού στρατού Έλληνες της Κριμαίας και της νοτιο-δυτικής Ουκρανίας θα μεταναστεύσουν στην Ελλάδα.

Στην ουκρανική εκστρατεία έλαβαν μέρος δύο ελληνικές μεραρχίες του Α' Σώματος Στρατού, τρεις γαλλικές μεραρχίες, μια πολωνική και τμήματα Λευκορώσων εθελοντών (οι μονάδες αυτές απετέλεσαν την Α' συμμαχική ομάδα μεραρχιών, με επικεφαλής τον Γάλλο υποστράτηγο d'Anselme) και επίσης ναυτικές μονάδες από την Ελλάδα (με τον υπوناύαρχο Χατζηκυριάκο), την Αγγλία και την Γαλλία. Πρέπει να σημειωθεί το γεγονός ότι η συμμετοχή των ελληνικών μονάδων δεν ήταν δευτερευούσης σημασίας. Συγκεκριμένα από τους 70.000 περίπου άνδρες οι ελληνικές μεραρχίες αριθμούσαν 23.351 στρατιώτες (το 33,4% του συνόλου) και επιπλέον αποτελούσαν τις πιο αξιόμαχες δυνάμεις, διότι: *«οι γαλλικές μονάδες, που αποτελούσαν τον κύριο όγκο του (του συμμαχικού εκστρατευτικού σώματος) ήταν ελαττωμένης συνθέσεως, λόγω της μεταπολεμικής αποστρατεύσεως του γαλλικού στρατού, και κυρίως, γιατί το ηθικό τους βρισκόταν σε πολύ χαμηλά επίπεδα, λόγω της κοπώσεως από τον τετραετή πόλεμο και του*

⁵⁰⁵ Larisa Yakubova, «Mariupolski...», σελ. 75-76.

γεγονότος ότι σημαντικός αριθμός Γάλλων στρατιωτών αποδοκίμαζε την επέμβαση στη Ρωσία και έβλεπε με συμπάθεια το μπολσεβίκικο καθεστώς». ⁵⁰⁶

Αυτές οι επιστημένσεις έχουν ασφαλώς σημασία για την ίδια την αντίληψη που διαμορφώνουν οι μπολσεβίκοι και οι σύμμαχοί τους για την παρουσία του ελληνισμού στις περιοχές που διεξάγονται οι επιχειρήσεις.

Αυτό το επισημαίνει και ο στρατηγός Νίδερ που έγραφε για τις ελληνικές δυνάμεις ότι «αποτελούσαν το μεγαλύτερο και σημαντικότερο μέρος των συμμαχικών δυνάμεων. Επειδή οι περισσότερες μάχες εδόθησαν κυρίως από τα ελληνικά στρατεύματα, τοπικοί Μπολσεβίκοι ηγέτες ενόμιζαν ότι μόνο η Ελλάς είχε αναλάβει την εκστρατεία εναντίον τους –αντίληψη που καθιστούσε ακόμη πιο επικίνδυνη την τύχη των μεγάλων ελληνικών κοινοτήτων στη Νότια Ρωσία». ⁵⁰⁷

Ο σοβιετικός ιστορικός Α.Ι. Γκουκόφσκυ ενώ αναφέρει ότι η γαλλική προπαγάνδα είχε επιτυχία μεταξύ των Γάλλων ναυτών και όχι «τόσο των Γάλλων στρατιωτών» τονίζει για τους Έλληνες στρατιώτες: «ήταν πολύ δύσκολο να πλησιάσει κανείς τους Έλληνες. Τα εμπόδια ήταν η έλλειψη γνώσεως της ελληνικής γλώσσας και τα πατριωτικά αισθήματα των στρατιωτών». ⁵⁰⁸

Ακόμη ο Γιάννης Κορδάτος, στέλεχος τότε του Σ.Ε.Κ.Ε. και σφοδρός πολέμιος της ουκρανικής εκστρατείας, γράφει ειδικά για την στάση των Ελλήνων: «...όμως η εκστρατεία αυτή είχε και άλλες συνέπειες. Εξόν από τους σκοτωμένους που άφησαν τα κόκκαλά τους στη Ρωσία και τους πληγωμένους που έμειναν σ' όλη τους τη ζωή σακάτηδες, πάθανε και πολλοί Έλληνες που ήταν εγκατεστημένοι στις πόλεις και στα χωριά της Ρωσίας. Άλλοι απ' αυτούς ήταν μαυραγορίτες, άλλοι τσαρικοί και άλλοι βενιζελόπληκτοι. Όλοι αυτοί φανερά και κρυφά τάχτηκαν ενάντια στο μπολσεβίκικο καθεστώς. Όταν λοιπόν έγινε η απόβαση του ελληνικού εκστρατευτικού σώματος στην Οδησό πίστεψαν πως ήρθε το τέλος των μπολσεβίκων και γι' αυτό έγιναν όργανα των Γάλλων και Ελλήνων επιδρομέων. Πλήρως όμως πολύ ακριβά την τέτοια τους στάση. Όταν έφυγαν οι Γάλλοι και οι Έλληνες, άλλοι από τους Έλληνες αυτούς εξορίστηκαν και άλλοι φυλακίστηκαν». ⁵⁰⁹

Η θέση που παίρνει ο Κορδάτος στο συγκεκριμένο ζήτημα έχει μεγάλη βαρύτητα λόγω της καλής πληροφόρησης που είχε για τα τεκταινόμενα στη νότια Ρωσία κατά την διάρκεια της εκστρατείας αλλά και της προκατάληψης που διαπερνά τις απόψεις του. Σε περίπτωση που τα λαϊκά στρώματα και ειδικότερα ο αγροτικός ελληνικός πληθυσμός της νότιας Ουκρανίας είχαν συνταχθεί με τους μπολσεβίκους θα τ' παρουσίαζε οπωσδήποτε στο ελληνικό αναγνωστικό κοινό, πράγμα που εδώ δεν συμβαίνει και προσπερνά το πρόβλημα με γενικεύσεις.

⁵⁰⁶ «Ιστορία το Ελληνικού Έθνους», τ. ΙΕ, σελ. 112

⁵⁰⁷ Κ. Νίδερ, «Η Εκστρατεία της Ουκρανίας», στην Μεγάλη Στρατιωτική και Ναυτική Εγκυκλοπαίδεια σελ. 207, 310, 319, 327.

⁵⁰⁸ Α. Gukofsky, «Frantsuskaya Interventsia na Yuge Rossi: 1918-1919» [Η γαλλική επέμβαση στη νότια Ρωσία 1918-1919], σελ. 178.

⁵⁰⁹ Γ. Κορδάτος, «Μεγάλη Ιστορία ...», ό.π., τ. 13, σελ. 523.

Οι ελληνικές κοινότητες της νότιας Ουκρανίας αποτέλεσαν ένα διαπραγματευτικό χαρτί από την πλευρά των μπολσεβίκων, οι οποίοι δεν δίστασαν να το χρησιμοποιήσουν ανοιχτά. Συγκεκριμένα στις 20 Φεβρουαρίου 1919, ο Κρίστιαν Γ. Ρακόφσκυ, Πρόεδρος της Προσωρινής Εργατικής και Αγροτικής κυβερνήσεως της Ουκρανίας και Κομισσάριος για τα Εξωτερικά, διαμαρτυρήθηκε έντονα στην ελληνική κυβέρνηση εναντίον της συμμετοχής ελληνικών μονάδων στην αντι-μπολσεβικική εκστρατεία. Η διαμαρτυρία του Ρακόφσκυ, διατυπωμένη σε τηλεγράφημα, απειλούσε ότι η ελληνική επέμβαση στην Ουκρανία μπορούσε να έχει σοβαρές συνέπειες για τις εκεί ελληνικές κοινότητες.⁵¹⁰

Ο Ζαπάντης αναφέρει ακόμη μια διακοίνωση διαμαρτυρίας στις 25 Φεβρουαρίου 1919, πάλι του Ρακόφσκυ, προς την Γαλλική Κυβέρνηση στην οποία αναφερόταν στους πολλούς υπηκόους των κρατών της Entente, περιλαμβάνοντας «*Έλληνες υπηκόους οι οποίοι ζουν έως τώρα ειρηνικά στην Ουκρανία*» και απειλούσε «*να λάβει σκληρά μέτρα εναντίον τους*»⁵¹¹.

Αναμφισβήτητα ο ελληνικός πληθυσμός στάθηκε πολλαπλά άτυχος:

Πρώτον, διότι η εκστρατεία των συμμαχικών δυνάμεων εναντίον της μπολσεβίκικης επανάστασης απέτυχε οικτρά.

Δεύτερον, ο ελληνικός στρατός αν και στην συντριπτική του πλειοψηφία έμεινε σταθερός στις θέσεις του μέχρι το τέλος της εκστρατείας και με εκφρασμένα πατριωτικά αισθήματα, εντούτοις στάθηκε αδύνατον να βοηθήσει ουσιαστικά τον ελληνικό πληθυσμό και κυρίως αυτόν της Αζοφικής. Αυτό οφείλονταν στον πολύ μεγαλύτερο αριθμό του από αυτόν άλλων περιοχών, όπως της Οδησού, απ' όπου μεταφέρθηκαν στην Ελλάδα με πλοία⁵¹², αλλά και στην έλλειψη πραγματικής διάθεσης από τους συμμάχους, κυρίως τους Γάλλους, να επιτρέψουν ανάλογες κινήσεις στον ελληνικό στρατό.

«Υπολογίζεται συνολικά ότι ως τις αρχές της δεκαετίας του 1920 έφυγαν με διάφορα μέσα από την Κριμαία και την Νότια Ρωσία για την Κωνσταντινούπολη, τη Θεσσαλονίκη και τον Πειραιά 60.000 περίπου Έλληνες. [...] Τέλος μικρές ακόμη ομάδες εξακολούθησαν να φεύγουν σποραδικά από τα σοβιετοποιημένα εδάφη και στα επόμενα χρόνια. Όλ' αυτά οδήγησαν σε φθίνουσα πορεία το ελληνικό στοιχείο της χώρας, κυρίως των νοτιότερων επαρχιών της. Η εξέλιξη αυτή φαίνεται στις απογραφές του πληθυσμού της Κριμαίας στα 1920- 1921 και 1926. Στις απογραφές αυτές, ενώ ο συνολικός ελληνικός πληθυσμός της Ουκρανίας δείχνει να παραμένει σχεδόν αμετάβλητος (1920- 21: 103.968, 1926: 194.666 άτομα), στην Κριμαία το

⁵¹⁰ Petsalis-Diomidis, «*Hellenism in Southern Russia and the Ukrainian Campaign: Their Effect on the Pontus Question (1919)*», *Balkan Studies*, 13/2 (1972), σελ. 221-263.

⁵¹¹ Α. Ζαπάντη, «*Ελληνο-Σοβιετικές Σχέσεις 1917-1941*», σελ. 57 (από *Dokumenty SSSR*, τομ. II, σελ. 80-81).

⁵¹² Σχετικά με την μεταφορά των Ελλήνων από την Οδησό χαρακτηριστικά είναι τα τηλεγραφήματα που παρατίθενται στο βιβλίο «*Το ελληνικό εκστρατευτικό σώμα εις μεσοβυρηνήν Ρωσίαν (1919)*». Συγκεκριμένα παρατήρηματα 42-52. Αθήνα 1955, Γενικό Επιτελείο Στρατού.

ελληνικό στοιχείο φαίνεται να μειώνεται κατά 7.818 άτομα (1920-1921: 23.848, 1926: 16.036)». ⁵¹³

Η αδυναμία ή η απροθυμία του Βενιζέλου να παρέμβει με δυναμικό τρόπο για την διάσωση ή την προφύλαξη του ελληνικού πληθυσμού της Αζοφικής οφείλεται στην διαβεβαίωση των δυτικών δυνάμεων για την κατάληψη της Σμύρνης. Ασφαλώς, η συμμετοχή στην ουκρανική εκστρατεία ήταν μια τακτική κίνηση που υποβοηθούσε την στρατηγική κίνηση η οποία ήταν η ένωση της Ελλάδας με την Μικρά Ασία. Ο Κ. Φωτιάδης επιμένει ότι «ο Βενιζέλος παρά τα λεπτομερή στοιχεία που είχε από κυβερνητικούς της συμβούλους και από αξιόπιστα πρόσωπα της ελληνικής παροικίας –ότι μπορεί ακόμη να σωθεί ο ελληνισμός, αν ακολουθήσει μια πιο ρεαλιστική πολιτική και έρθει, για παράδειγμα, σ' επικοινωνία με τους Μπολσεβίκους, που είχαν ήδη επικρατήσει στην περιοχή– (...) δυστυχώς ο Βενιζέλος έβλεπε τα ελληνικά συμφέροντα να φτάνουν μέχρι την Σμύρνη, για την επιτυχία της οποίας θυσίασε τον υπόλοιπο παροικιακό ελληνισμό.» ⁵¹⁴

Κριτική για πλευρές της δράσης του ελληνικού εκστρατευτικού σώματος αλλά και της συμπεριφοράς του ελληνικού πληθυσμού που είχε καταστροφικές συνέπειες για την συνέχεια κάνουν και οι συγγραφείς του βιβλίου «οι Έλληνες της Ρωσίας και της Σοβιετικής Ένωσης»: «Η δράση του εκστρατευτικού σώματος στη νότιο Ουκρανία και την Κριμαία θα μπορούσε να αφήσει σχετικά αλώβητο το ελληνικό στοιχείο της μετεπαναστατικής Ρωσίας, αν η παρουσία των Ελλήνων στρατιωτών δεν συνοδευόταν σε μερικές περιπτώσεις και από εκδηλώσεις και πρωτοβουλίες που εξέθεταν τη νομιμοφροσύνη των εγκατεστημένων εκεί ομογενών. Ο ενθουσιώδης καταρχήν τρόπος με τον οποίο οι ελληνικές κοινότητες υποδέχτηκαν τους Έλληνες στρατιώτες προκάλεσε εύλογη καχυποψία στο ντόπιο στοιχείο, ιδιαίτερα στο τμήμα εκείνο που είχε συνεργαστεί πρόσφατα με τις γερμανικές αρχές και τους (Τατάρους κυρίως) τοποτηρητές τους. Αλλά το χειρότερο ήταν η παράλογη –και αλυσιτελής, σε τελευταία ανάλυση– στρατολόγηση μικρών και εφήμερων μονάδων μεταξύ των μελών των ελληνικών κοινοτήτων. Το ίδιο έβλαψαν και μερικές προκλητικές εκδηλώσεις μεμονωμένων προσώπων, καθώς επίσης και οι επιπόλαιες, όπως αποδείχτηκε, προτάσεις για την ανασύσταση ειδικών στρατιωτικών σωμάτων, ανάλογων με τις ελληνικές λεγεώνες, που [...] είχαν συγκροτηθεί στα τέλη του 18^{ου} (μετά τους ρωσο-τουρκικούς πολέμους της Αικατερίνης Β΄) και κατά τα μέσα του 19^{ου} αιώνα (στη διάρκεια του Κριμαϊκού Πολέμου)». ⁵¹⁵

Θα πρέπει μάλλον να διαφωνήσουμε με αυτές τις θέσεις, οι οποίες εκφράζονται από άλλα τμήματα του εκτός ελλαδικού κράτους ελληνισμού, και κυρίως τους Πόντιους. Η συγκεκριμένη στιγμή ήταν πολύ λεπτή για τον ευρύτερο σχεδιασμό

⁵¹³ «Οι Έλληνες της Ρωσίας ...», ό.π., σελ. 299-300.

⁵¹⁴ Κ. Φωτιάδης, «Ο ελληνισμός...», σελ. 56.

⁵¹⁵ «Ο Ελληνισμός της Ρωσίας ...», σελ. 294.

της εξωτερικής πολιτικής της χώρας. Η συμμετοχή του Βενιζέλου στην ουκρανική εκστρατεία είχε αναμφίβολα τον χαρακτήρα της τακτικής συμμαχίας, τουλάχιστον σε πρώτη φάση, για την επίτευξη του μείζονος στόχου στα παρσάλια της Μικράς Ασίας. Αφετηριακά για την εκστρατεία οι οιωνοί δεν ήταν σε καμία περίπτωση αρνητικοί σε σχέση με την επιτυχία του εγχειρήματος. Η μπολσεβίκικη επανάσταση το διάστημα αυτό βρισκόταν περικυκλωμένη στο έδαφος της Ουκρανίας δρούσαν ταυτοχρόνως πολλά κέντρα εξουσίας, όπως οι εθνικιστές του Πετλιούρα, οι μπολσεβίκοι, οι αντάρτικοι στρατοί του Μάχνου του Γκριγκόριεφ και άλλων Αταμάνων, οι Λευκοί αντεπαναστάτες αλλά και πλήθος συμμορίες – και ήταν πολύ πιθανή η κατάρρευσή της ή τουλάχιστον η δημιουργία στην Ουκρανία ενός ανταγωνιστικού στους μπολσεβίκους ρωσο-ουκρανικού αστικού κράτους. Η εξέλιξη αυτή συνεπαγόταν ότι οι Έλληνες, οι οποίοι κατοικούσαν σε αυτές τις περιοχές, θα τύγχαναν προνομιακής μεταχείρισης με κατοχυρωμένα τα δικαιώματά τους.

Η ήττα όμως ήταν ολοκληρωτική για τον συμμαχικό στρατό και αυτό σήμαινε και την αναγκαία προσπάθεια ενσωμάτωσης και προσαρμογής για τα αγροτικά στρώματα της περιοχής της Μαριούπολης. Η αγωνία των παραγόντων των ελληνικών κοινοτήτων είναι κατανοητή και στην δική τους λογική η συμφωνία με τους νικητές του πολέμου εμφανίζονταν ως εφικτή. Όμως στα πλαίσια μιας μεγαλόπνοης στρατηγικής, όπως τουλάχιστον ξεδιπλώνονταν στα τέλη της δευτέρας δεκαετίας του 20ού αιώνα, αποτελούσε ένα άτυχο επεισόδιο που έπρεπε να λυθεί με τον καλύτερο τρόπο.

Η ανάμνηση, πάντως, της ελληνικής στρατιωτικής παρουσίας στη νότια Ουκρανία και της συμπεριφοράς του ελληνισμού της Αζοφικής στην διάρκεια του εμφυλίου σε συνδυασμό με την στάση που θα τηρήσουν κατά την διάρκεια της κολεκτιβοποίησης θα αποτελέσουν την αφορμή των σταλινικών διώξεων, οι οποίες εκδηλώθηκαν ανοιχτά εναντίον τους την δεκαετία του '30 και του '40⁵¹⁶.

⁵¹⁶ Οι διώξεις αυτής της περιόδου σχετίζονται κυρίως με τον ελληνισμό της Κριμαίας (28.500 άνθρωποι), ο οποίος παρά την ενεργό συμμετοχή του στην αντίσταση κατά της γερμανικής κατοχής εξορίστηκε το 1944 στις σοβιετικές δημοκρατίες της Κ.Ασίας στο Ουζμπεκιστάν και στο Καζαχστάν. Η σημαντική παρουσία των Ελλήνων στην δράση κατά των Γερμανών παρουσιάζεται σε πολλά βιβλία Ρώσων συγγραφέων όπως των Μ.Α. Μακεντόνσκι «*Plamia nad Krimom*» [Φλόγες πάνω από την Κριμαία], Ε. Σάμκο «*Partizanskoie dvizenie v Krimou*» [Το αντιστασιακό κίνημα στην Κριμαία], Ι.Ζ. Βεργκάσοφ «*V gorah Tavrii*» [Στα βουνά της Ταυρίδας], στην συλλογή «*Krim v period Velikoi Otetsestvenoi voini 1941-1945 godov*» [Η Κριμαία την περίοδο του Μεγάλου Πατριωτικού πολέμου 1941-1945].

4. Η μετεπαναστατική περίοδος

α. Σοβιετική εθνική πολιτική στην Ουκρανία

Επισημως, η νέα εθνική πολιτική του Κομμουνιστικού Κόμματος Ρωσίας (μπ.), είχε αφετηρία τις αποφάσεις του 12^{ου} Συνεδρίου του.⁵¹⁷ Στο σύνολο της Σοβιετικής Ένωσης προωθούνται τα νέα μέτρα για την ενίσχυση της ταυτότητας των εθνικών συνιστωσών του κράτους σε σοσιαλιστικά οπωσδήποτε πλαίσια και όπως τα όριζε η επίσημη κομματική γραμμή. Το πρόβλημα βεβαίως που θα ανέκυπτε και δεν είχε προβλεφθεί από τους εμπνευστές του σχεδίου ήταν η υπερίσχυση της εθνικής ενότητας απέναντι στην προλεταριακή ή την σοβιετική συλλογικότητα. Αλλά για την δεδομένη στιγμή οι αποκαμωμένοι από τα δεινά των περασμένων ετών λαοί της Σοβιετικής Ένωσης διείδαν στην νέα κατάσταση μια δυνατότητα να ανασταθίσουν την θέση τους και να βελτιώσουν το επίπεδο διαβίωσής τους.

Σε αυτό το νέο περιβάλλον προωθήθηκε η πολιτική της «korenizatsiia», και στην περίπτωση της Ουκρανίας της «ukranizatsiia» [εξουκρανισμός], που έπεισε αρκετά για την ειλικρίνεια των προθέσεων του κράτους και ένα μεγάλο μέρος των Ουκρανών εθνικιστών. Η τακτική των μπολσεβίκων επεδίωκε να ενδυναμώσει την υποστήριξη που απολάμβαναν εκ μέρους των Ουκρανών και οι ντόπιοι κομμουνιστές επιδεδίκασαν αυτήν την πολιτική, που πήρε τελικώς την ονομασία «εθνικός κομμουνισμός».⁵¹⁸ Ο «εξουκρανισμός» προώθησε την ουκρανική γλώσσα στην εκπαίδευση, στον τύπο και στην διοίκηση. Επετράπη ακόμη και η λειτουργία Ουκρανικής Ορθόδοξης εκκλησίας με καθεστώς αυτοκεφαλίας.⁵¹⁹

Έως τα τέλη της δεκαετίας του 1920 μεταξύ πολλών Ουκρανών θα επικρατεί η αισιοδοξία για την συγκρότηση μιας ιδιαίτερης εθνικής δημοκρατίας, όπου τα ουκρανικά εθνικά χαρακτηριστικά θα ισχυροποιηθούν, έστω και σε συνθήκες της σοσιαλιστικής οικοδόμησης. Οι προσδοκίες αυτές θα καταρρεύσουν σταδιακά

⁵¹⁷ 17-23 Απριλίου 1923. Την εισήγηση για το εθνικό ζήτημα την έκανε ο Στάλιν, υπό την σκιά των γεγονότων στην Γεωργία. Η γραμμή για το ότι «το ρωσικό προλεταριάτο όφειλε ν' αυξήσει τη βοήθειά του προς τους καθισσοποιημένους λαούς της ΕΣΣΔ για την οικονομική και πολιτιστική τους ανάπτυξη» (*Ιστορία του Κ.Κ.Σ.Ε.*, σελ. 409) θα έδινε την δυνατότητα σε κάθε εθνοτική ομάδα, μικρή ή μεγάλη να διεκδικήσει περισσότερα δικαιώματα στο νέο καθεστώς.

⁵¹⁸ James E. Mace, «*Communism and the Dilemmas of National Liberation: National Communism in Soviet Ukraine 1918-1921*» (Harvard University Press, 1983). Ο ηγέτης του Κ.Κ.Ου. Σκριπνιούκ και άλλα υψηλόβαθμα στελέχη του κόμματος επεδίωξαν να διαμορφώσουν όρους εθνικής αναγέννησης, την ίδια ώρα που ο πρώην πρόεδρος Χρυσέφκσι και άλλοι διανοούμενοι επιστρέφουν από την εξορία με σκοπό να συνεισφέρουν στην αναγέννηση των ουκρανικών σπουδών.

⁵¹⁹ Η παράδοση μιας ανεξάρτητης Ουκρανικής Ορθόδοξης Εκκλησίας αναβίωσε με την δημιουργία της Αυτοκέφαλής Εκκλησίας της Ουκρανίας το 1921, η οποία το 1924 διαθέτει 30 επισκόπους και 1.500 ιερείς, βλ. Bogdan Nahaylo, *ό.π.*, σελ. 12. Ταυτοχρόνως, όμως, πρέπει να σημειωθεί ότι κατά την διάρκεια της Νέας Οικονομικής Πολιτικής εντάθηκε και η αντιβηρσκεινική εκστρατεία. Στο Ντονμπάς δεκάδες ορθόδοξες εκκλησίες και μονές έκλεισαν καθώς και αρκετές εκκλησίες καθολικών, προτεσταντών και συναγωγών, Taras Bespechnyi, «*Kak rushili tserkov' v Donbasse*», εφημερίδα «*Vechernii Donetsk*», 21.9.1990.

από την εποχή της κολεκτιβοποίησης, που είχε αποτέλεσμα μια ασύλληπτων διαστάσεων λιμοκτονία των Ουκρανών, κυρίως, αγροτών, και των διώξεων στην συνέχεια όλων των υπόπτων, κομμουνιστών ή μη, για σιιπάθεια προς τον ουκρανικό εθνικισμό.

Ταυτοχρόνως, στα όρια της Ουκρανικής Σοβιετικής Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας θα αναπτυχθούν έως την εκδήλωση των σταλινικών διώξεων κάτω από την παράλληλη ισχυροποίηση ενός ιδιότυπου ουκρανικού εθνικισμού και στα πλαίσια της οικοδόμησης ενός ενιαίου σοσιαλιστικού κράτους με την Ρωσία όλες οι εθνικές συνιστώσες. Για πρώτη φορά, καταβάλλεται προσπάθεια από τον κρατικό μηχανισμό να προωθήσει θεσμούς και λειτουργίες που θα συνεισφέρουν στην ενίσχυση της ταυτότητας όλων των μειονοτικών ομάδων που συγκαταοικούν στην νέα σοβιετική Δημοκρατία της Ουκρανίας.⁵²⁰

Τα γεωγραφικά διαμερίσματα της Δημοκρατίας της Ουκρανίας είχαν διαφορετική σύνθεση ως προς τις εθνικές μειονότητες που διαβιούσαν σε αυτά. Τα λιγότερα προβλήματα τα αντιμετώπιζε το κεντρικό και βόρειο τμήμα της χώρας, όπου κατοικούσαν κυρίως Ουκρανοί. Στη δυτική Ουκρανία τόσο σε συμπαγείς ομάδες όσο και διεσπαρμένοι διαβιούσαν Πολωνοί, Τσέχοι, Γερμανοί και Εβραίοι, με ισχυρή εθνική συνείδηση. Ανατολικά, όπως και νότια το κυριότερο πρόβλημα αποτελούσε οπωσδήποτε η μεγάλη πληθυσμιακή συγκέντρωση των Ρώσων και ο ανταγωνισμός που αναπτυσσόταν με την ουκρανική πλειοψηφία.

Τα αποτελέσματα της απογραφής της 17^{ης} Δεκεμβρίου 1926⁵²¹ στην Ουκρανία, και σε πληθυσμό 28.996.540 πολιτών, κατά εθνικότητα θα είναι:

Εθνότητα	Πληθυσμός	%
Ουκρανοί	23.218.860	80,1
Ρώσοι	2.677.166	9,2
Εβραίοι	1.574.391	5,4
Πολωνοί	476.435	1,6
Γερμανοί	393.294	1,3
Μολδαβοί	257.794	0,8
Έλληνες	104.666	0,3
Βούλγαροι	92.078	0,3
Λευκορώσοι	75.842	0,2

⁵²⁰ Για την ευρύτερη δράση αυτής της πολιτικής η βιβλιογραφία είναι κυρίως στα ουκρανικά: Larisa Yakubova, «*Etnitsni Menshosti USSR u pershi polovini 20-x rokiv XX st.*» [Οι εθνικές μειονότητες της Σ.Σ.Δ.Συ. το πρώτο μισό του 1920], Κίεβο 2002.

Tsirko B.V., «*Natsional'ni menshosti v Ukraini (20-30 roki XX stolittia)*» [Οι εθνικές μειονότητες στην Ουκρανία, δεκαετίες '20, '30], Κίεβο 1995.

Daniiltsenko O.P., «*Etnitsni grupi ...*», ό.π.

Επίσης υπάρχει και σχετική βιβλιογραφία για τις επί μέρους μειονότητες της Ουκρανίας (πολωνική, εβραϊκή, γερμανική, μολδαβική, τσεχική κ.λπ.).

⁵²¹ «*Korotki pidsumki p'ripisu naselenia Ukraini 17 grudnia 1926 roku*» [συνοπτικά συμπεράσματα της απογραφής της 17.12.26], σελ. 4.

Σημαντικά είναι ακόμη τα συμπεράσματα για τους αστικούς και μη πληθυσμούς των εθνότητων. Από το σύνολο του πληθυσμού της Ουκρανίας τα 5,3 εκατομμύρια (18,5%) ζούσαν σε αστικές περιοχές, ενώ τα 23,6 εκατομμύρια (81,5%) σε αγροτικές. Ανά εθνότητα η αναλογία ήταν:

Εθνότητα	Αστικός %	Αγροτικός %
Εβραίοι	77,4	
Ρώσοι	50,2	
Λευκορώσοι	49,0	
Αρμένιοι	90,1	
Γερμανοί		91,3
Μολδαβοί		95,6
Έλληνες		89,7
Βούλγαροι		96,1
Τσέχοι		76,5

Μια σημαντική παράμετρος για την κατανοήση των εθνικών ιδιαιτεροτήτων στην Ουκρανία αποτελεί και η επαγγελματική δραστηριότητα που οι κυριότερες από αυτές ασκούν γύρω στο 1921⁵²²:

	Ουκρανοί	Ρώσοι	Εβραίοι	Πολωνοί
Αγροτική παραγωγή	90 %	18%	2,5%	51%
Βιομηχανία	3 %	21%	32%	14%
Εμπόριο	0,9 %	14%	48%	6%
Στρατός, Αστυνομία, Διοίκηση κ.λπ.	5,5 %	47%	17,5%	29%

Τον κρισιμότερο ρόλο στη διαμόρφωση της πολιτικής κατάστασης στη νέα Ουκρανία είχε κατά κύριο λόγο η ρωσική μειονότητα, η οποία, στην πραγματικότητα, δεν αντιμετωπιζόταν ως μειονότητα, διότι :

α. η ρωσική γλώσσα και κουλτούρα ήταν η κυρίαρχη τόσο σε μεγάλες περιφέρειες (ανατολικές και νότιες) της χώρας όσο και στον κρατικό μηχανισμό και στο μέγιστο μέρος του στρώματος της διανοήσης.

β. η ρωσική και η ουκρανική ταυτότητα αντιμετωπιζόνταν ως δύο συστατικά μέρη του ίδιου ευρύτερου έθνους, με κοινή καταγωγή ήδη από την εποχή των Ρώσ του Κιέβου.

⁵²² Shapoval M. «*Velika revoliutsia i ukrainska bizbolna programa*», Πράγα 1928.

γ. Οι εκτεταμένοι μεικτοί γάμοι μεταξύ Ουκρανών και Ρώσων δημιουργούσαν ένα μεγάλο μεγέθους κοινωνικό στρώμα που θα μπορούσε να ενταχθεί και στις δύο εθνικές ομάδες, ή να αισθάνεται άνετα και με την ταυτότητα του σοβιετικού πολίτη.

Από τις υπόλοιπες εθνικές ομάδες αυτές οι οποίες έπρεπε να αντιμετωπιστούν με ιδιαίτερο τρόπο από το σοβιετικό καθεστώς και την ουκρανική κυβέρνηση ήταν κυρίως η εβραϊκή, η γερμανική και η πολωνική⁵²³.

Την πιο σύνθετη θέση ανάμεσα στις μειονότητες την είχαν οπωσδήποτε οι εβραϊκές κοινότητες της Ουκρανίας. Δεύτερη μεγαλύτερη μειονότητα της Ουκρανίας, αλλά τμήμα στην πραγματικότητα της υποχρεωτικής ζώνης διαβίωσης (Pale of Settlement) των Εβραίων σε όλο τον χώρο που ξεκινούσε από τις βαλτικές χώρες (η σοσιαλιστική εβραϊκή οργάνωση BUND ιδρύθηκε στο Βίλνιους της Λιθουανίας) περνούσε από την Πολωνία και την Λευκορωσία και κατέληγε στις μεγάλες εβραϊκές παροικίες της Μαύρης θάλασσας. Η περίπτωση των Εβραίων της Ουκρανίας δεν εντάσσεται σε αυτές των υπολοίπων μειονοτήτων για πολλούς λόγους:

α. Ήταν κατ' εξοχή αστικός πληθυσμός⁵²⁴, όπου πλειοψηφούσαν οι έμποροι και οι ελεύθεροι επαγγελματίες (48%) και οι βιομηχανικοί εργάτες (32%). Η σύνθεση αυτή την διαφοροποιούσε καταλυτικά με τις υπόλοιπες μεγάλες μειονότητες (εκτός της ρωσικής) που ήταν επί το πλείστον αγροτικές. Ιδιαίτερα στις δεκαετίες του 1920 και 1930 οι αγροτικές μεταρρυθμίσεις και κυρίως η κολεκτιβοποίηση δεν θα έχει αντίκτυπο στην εβραϊκή μειονότητα σε αντίθεση με τις υπόλοιπες που θα αντιμετωπίσουν τις αλλαγές σαν εθνοτική απειλή.

β. Αποτελούσε μόνιμο στόχο διώξεων (πογκρόμ), τα οποία δεν σταμάτησαν αλλά συνεχίστηκαν ως και τις αρχές της δεκαετίας του '20. Από το 1917-1921 αντιεβραϊκά πογκρόμ διεξήγαγαν ο στρατός του Ντενίκιν, οι Ουκρανοί εθνικιστές του Πετλιούρα, οι μπολσεβίκοι, τα πολωνικά στρατεύματα και οι αναρχικές ομάδες του Μαχνό. Οι Εβραίοι είχαν δημιουργήσει στρατιωτικές ομάδες αυτοάμυνας, που ακόμη και το 1921 βρίσκονταν σε ετοιμότητα.⁵²⁵

γ. Οι Εβραίοι της Ρωσικής αυτοκρατορίας είχαν επιδείξει αρκετά νωρίς μια έντονη πολιτικοποίηση. Το 1897, μετά την ίδρυση της «Παγκόσμιας Σιωνιστικής Οργάνωσης», δημιουργήθηκαν παραρτήματα στην Ουκρανία. Στα πλαίσια της Π.Σ.Ο συστήθηκε το 1900 στο κυβερνείο του Αικατερινοσλάβ το πολιτικό κίνημα «Roalei Sion», που έκανε συγκερασμό των ιδεών του πολιτικού σιωνισμού και του επιστημονικού σοσιαλισμού. Στις δύο πρώτες δεκαετίες δρουν στο ουκρανικό

⁵²³ Η σημαντική για το εθνικό ζήτημα στην Ουκρανία μειονότητα των Τατάρων της Κριμαίας δεν συμπεριλαμβάνεται, καθώς εντάχθηκε στην Σ.Σ.Δ. της Ουκρανίας το 1954.

⁵²⁴ Το 1917 αποτελούσαν το 18,6% του πληθυσμού του Κιένου, ενώ το 1920 έφτασαν το 31,9% (μετά την φυγή των Πολωνών και των Ρώσων διαφαινόντων), Shapoval M. «*Velika revoliutsia...*» σελ. 14.

⁵²⁵ Podolski O., «*Stvorenia ta diyalnist zagoniv evreiskoi samooboroni na terenah Ukraini v 1917-1920 rokah: Za materialami evreiskoi istoriko-arheografitsnoi komisii/Naukovi zapiski*», Συλλογή, σελ. 100, Κίεβο 1999.

έδαφος τα κινήματα της BUND, και το «Εβραϊκό Λαϊκό Κόμμα» (1906), το «Σοσιαλιστικό Εβραϊκό Εργατικό Κόμμα» (1906) –αργότερα «Ενωμένο Εβραϊκό Σοσιαλιστικό Κόμμα», το «Σιωνιστικό Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα» (1905).

δ. Οι εβραϊκές κινήσεις αν και δεν αντιτάχθηκαν στον ουκρανικό εθνικισμό, εν τέλει συντάχθηκαν στην μεγάλη τους πλειοψηφία με τους μολδοσεβίτικους και τα αριστερά κόμματα και κινήματα και προσχώρησαν στο Κομμουνιστικό Κόμμα.⁵²⁶ Δεν είναι άλλωστε τυχαία και η πολυπληθής παρουσία Εβραίων κομμουνιστών στην ηγεσία τόσο των μολδοσεβίτικων, όσο και των μενσεβίτικων. Αναμφισβήτητη η ανάγκη για την πύση της καταπίεσης και την βελτίωση της κοινωνικής τους θέσης ωθούσε τμήμα των Εβραίων να επιδιώκει την ανατροπή του τσαρικού καθεστώτος.

Η περίπτωση, επομένως, της εβραϊκής μειονότητας δεν μπορεί να αποτελέσει υπόθεση σύγκρισης με την ελληνική μειονότητα της Αζοφικής, όπως επίσης και με όλες τις υπόλοιπες αγροτικές μειονοτικές εθνικές ομάδες. Δύναται, όμως, να φωτίσει μερικώς την ορμή των αλλαγών στο εθνικό ζήτημα της Ουκρανίας στα πρώτα τουλάχιστον μετεπαναστατικά έτη.

Η **γερμανική μειονότητα**, η οποία διαβίωσε κατ' εξοχήν στα κυβερνεία της Οδησσού και του Αικατερινοσλάβ (όπου και οι Έλληνες της Αζοφικής), είχε εκτοπισθεί κατά τα έτη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου στην Σιβηρία.⁵²⁷ Οι Γερμανοί της Ουκρανίας έχοντας εξαιρετικά υψηλούς δείκτες παραγωγικότητας, σε σχέση με τους υπόλοιπους αγρότες, διέφεραν και ως προς την κουλτούρα τους. Το κυρίαρχο χαρακτηριστικό των γερμανικών κοινοτήτων ήταν η τήρηση των θρησκευτικών –προτεσταντικών– πεποιθήσεών τους που θα επηρεάζει ολόκληρο τον τρόπο του βίου τους. Παρόμοια με τις ελληνικές κοινότητες, οι γερμανικές, επίσης αγροτικές (91,3%), με την ανάμνηση των τσαρικών προνομίων, διέπονται από παρόμοιο ιδιόμορφο αμυντικό συντηρητισμό με σκοπό την διατήρηση των κεκτημένων τους.

Τα ιδιαίτερα αυτά χαρακτηριστικά και η άγνοια του νέου καθεστώτος στην προσέγγισή τους έκανε παταγώδη την αποτυχία της προώθησης μιας νέας αγροτικής και οικονομικής πολιτικής στις γερμανικές κοινότητες που είχε αποτέλεσμα την μαζική τους μετανάστευσή.⁵²⁸

⁵²⁶ Η βιβλιογραφία για το εβραϊκό ζήτημα, και ιδιαίτερος για την στάση των Εβραίων κατά την επανάσταση είναι εκτεταμένη. Ενδεικτικά: «*Evrei i russkaia revoliutsiia: materialy i issledovaniia*» [Οι Εβραίοι και η ρωσική επανάσταση: υλικά και έρευνα], συλ. από Ο.Β. Budnitskii (Μόσχα, 1999), Kochan, Lionel. «*The Jews in Soviet Russia since 1917*», Λονδίνο, 1972., Pinkus, Benjamin. «*The Jews of the Soviet Union: the history of a national minority*» Cambridge 1988, «*Dokumenty po istorii i kul'ture evreev v arkhivakh Moskvy: putevoditel*», Κρατικό Πανεπιστήμιο της Μόσχας, 1997, Gessen, «*Istoriia evreiskogo naroda v Rossii*», Εβραϊκό Πανεπιστήμιο της Μόσχας, 1993.

⁵²⁷ Larisa Yakubova, «*Etnitsni...*», σελ. 56.

⁵²⁸ «*η οικονομική ακαταστασία συνοδεύτηκε με την ανικανότητα της ηγεσίας των διοικητικών-γεωγραφικών μονάδων στις οποίες εντάχθηκαν οι γερμανικές αποικίες και τα χωριά, να εξασφαλίσουν της ανάγκες τους στην εθνοπολιτιστική ανάπτυξη, και απλά αγνόησαν τις εθνο-πολιτιστικές, γλωσσικές, θρησκευτικές και άλλες πνευματικές απαιτήσεις του γερμανικού πληθυσμού. [...] Τα στελέχη των*

Η τρίτη σημαντική μειονοτική ομάδα στην Ουκρανία ήταν η **πολωνική**. Οι Πολωνοί σε όλη την διάρκεια της ενσωμάτωσής τους στην ρωσική αυτοκρατορία συμμετείχαν ενεργά στις ενέργειες απελευθέρωσης της Πολωνίας. Μάλιστα τα εδάφη της δυτικής Ουκρανίας όπου κατοικούσαν, τα θεωρούσαν πολωνικά. Παρά την συμμετοχή πολλών Πολωνών στα ηγετικά κλιμάκια των αριστερών κομμάτων της αυτοκρατορίας, οι Πολωνοί στήριζαν το νέο πολωνικό κράτος και την προσπάθεια να επανακτήσει τα εδάφη της παλαιάς Rospolit [Πολωνο-Λιθουανική Κοινοπολιτεία]. Ακόμη και μετά την φυγή των Πολωνών γαιοκτημόνων (Pan) η πολωνική αγροτιά που θα παραμείνει στα όρια της Ουκρανίας, μετά το 1920, θα συνεχίσει να αντιτάσσεται στην νέα εξουσία, η οποία και αυτή θα διατηρεί πάντοτε την καχυποψία εναντίον της.

Τα στοιχεία που θα χαρακτηρίσουν την πολωνική μειονότητα στα πρώτα έτη της συγκρότησης της ΕΣΣΔ θα είναι:

α. η μεγάλη επιρροή της καθολικής εκκλησίας με η σύσταση πολλών συλλόγων και ομάδων, που ενίσχυε τον αντιμπολσεβικισμό και την εθνική περιχαράκωση των Πολωνών.

β. η υποστήριξη προς το κράτος της Πολωνίας, και στους Πολωνούς εν γένει, ακόμη και στους Πολωνούς γαιοκτήμονες, με κριτήριο την εθνική και όχι την ταξική αλληλεγγύη.

γ. εχθρότητα και καχυποψία απέναντι στην σοβιετική εξουσία, την οποία δεν την διαφοροποιούν από την τσαρική, όσον αφορά την πολιτική της απέναντι στις μειονότητες και στις θρησκευτικές και πολιτικές πεποιθήσεις τους.

δ. Μη συμμετοχή τόσο στα συλλογικά όργανα της σοβιετικής εξουσίας όσο και στις κομματικές οργανώσεις.⁵²⁹

κατώτερων σοβιετικών, κομματικών και διοικητικών οργάνων δεν ήταν έτοιμα για την επίλυση των σύνθετων και ιδιαίτερων ζητημάτων, που γεννιούνταν στην σφαίρα των εθνικών και διαθρησκευτικών σχέσεων», Tsirko B.V., «Natsionalni menshosti...», ό.π., σελ. 31.

Για την κατανόηση του γερμανικού ζητήματος στην Ουκρανία πρέπει να αναφερθεί ότι μεταξύ των Γερμανών αγροτών επικρατεί η θρησκευτική ομάδα των Mennonites. Η Μεγάλη Αικατερίνη, μετά τον Ρωσο-τουρκικό πόλεμο 1768-1774, εγκατέστησε στην σημερινή νότια Ουκρανία χιλιάδες αγρότες αυτής της προτεσταντικής σέκτας από την Πρωσία, δίνοντάς τους εδάφη και προνόμια ανάλογα με αυτά των Ελλήνων. Οι Mennonites που θα παραμείνουν στην Ουκρανία θα αντιμετωπίσουν τρομερά προβλήματα κατά την διάρκεια της κολεκτιβοποίησης, ενώ κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο θα συνεργασθούν με τα γερμανικά στρατεύματα. Κατά την υποχώρησή του στρατού των ναζί μεγάλο μέρος των Γερμανών της Ουκρανίας θα καταφύγει στην Γερμανία, όπου θα γίνει δεκτό ως "Volksdeutsche". Οι υ*όλοιτοι Γερμανοί θα εξοριστούν στην Σιβηρία και το Καζακστάν ή σε γκουλάγκ. Μόνον το 1990 θα έχουν την δυνατότητα να μεταναστεύσουν από την ΕΣΣΔ. Horsch, James E., «Mennonite Directory», 1999, Krahn, Cornelius, Gingerich, Melvin & Harms., «The Mennonite Encyclopedia», τ. 1, σελ. 76-78, Orlando 1955, «Mennonite & Brethren in Christ World Directory 2003», <http://www.mwc-cmm.org/Directory/index.htm>.

⁵²⁹ Για την πολωνική μειονότητα στην Ουκρανία και τις διώξεις που θα δεχθεί από το σοβιετικό καθεστώς : Filippov S., «Deyatelnost organov VKP(b) Na Zapadnoi Ukraine I v Belorussii» περιοδικό «Российский независимый исторический и правозащитный журнал», № 10/11, σελ. 30-39., Riazan, 1995. «Deportatsia Narodov SSSR: 1930-e-1950-e gody» ts. 1, σελ. 346, Ινστιτούτο Εθνολογίας και Ανθρωπολογίας, Μόσχα 1992.

Η πολωνική μειονότητα θα παραμείνει για όλη την υπόλοιπη περίοδο ύποπτη για ενέργειες εναντίον του σοβιετικού καθεστώτος. Για τον λόγο αυτό θα είναι και από τις πρώτες που θα υιοθετούν τις σταλινικές διώξεις, ακόμη και τα στελέχη και μέλη του Κόμματος που έχουν πολωνική καταγωγή.⁵³⁰

Στις υπόλοιπες μειονότητες, όπως η βουλγαρική,⁵³¹ η οποία έχει αρκετά κοινά στοιχεία με την ελληνική και την γερμανική, των Γκαγκαούζων (ορθοδόξων τουρκόφωνων), Λευκορώσων κ.λπ., ή κατάσταση ήταν σε γενικές γραμμές η ίδια και δεν καθόριζε τις εξελίξεις στο γίγνεσθαι της ουκρανικής εθνοτικής πολιτικής. Σε όλες τις περιπτώσεις οι εθνικές συνιστώσες παρέμεναν συγκροτημένες, τα μέτρα για την αγροτική μεταρρύθμιση ουσιαστικά απέτυχαν και τα μέλη τους κουβαλούσαν πάντοτε την υποψία του Κέντρου για παρέκκλιση από την επίσημη κομματική γραμμή.

β. Θεσμοί αυτόνομίας και συλλογική συμπεριφορά στους Έλληνες της Αζοφικής (1925-1930).

Οι κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες για τους Έλληνες της Αζοφικής, όπως και για το σύνολο του πληθυσμού της ΕΣΣΔ, στις αρχές της δεκαετίας του 1920 θα είναι τραγικές. Το τέλος του εμφυλίου πολέμου δεν σήμανε και την απαρχή μια απόλυτα ειρηνικής περιόδου.

«Την δεκαετία του 1920 υπήρχαν ακόμη πολλοί υποστηρικτές των Λευκών, του Μαχνό -και άλλων πολυάριθμων αταμάνων, των Μενσεβίκων, των Εσέρων, και των Ουκρανών εθνικιστών που είχαν συγκρουστεί ένοπλα με τους μπολσεβίκους. Οι συνοπτικές εκτελέσεις, που χαρακτήριζαν την περίοδο του εμφυλίου πολέμου,

⁵³⁰ Υπήρχαν σοβαρές υπόνοιες ότι η οργάνωση «ΠΟΒ» (οργάνωση πολωνικού στρατού), που είχε δράση τόσο στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο όσο και στον Ρωσο-πολωνικό πόλεμο είχε ακόμη ενεργά μέλη. Για τα προβλήματα με τους Κομμουνιστές Πολωνούς είναι χαρακτηριστική η επιστολή, από 19 Ιανουαρίου 1936, του Γραμματέα της Kom.Intern. Ντ. Μανουηλίσκου προς τον Γιεζόφ: «[...]Θα ήθελα να συζητήσω μαζί σας για την λήψη μέτρων για τον έλεγχο του πολωνικού κομμουνιστικού κόμματος, το οποίο, όπως σας είναι γνωστό, τα τελευταία χρόνια είναι ο βασικός προμηθευτής κατασκοπών και προβοκατόρων στην ΕΣΣΔ», είναι από το Αρχείο της Ομοσπονδιακής Υπηρεσίας Ασφαλείας της Ρωσικής Ομοσπονδίας και δημοσιεύεται στο V. Haustov, «Iz predistorii massovih repressii protiv poliakov, seredina 1930gg».

⁵³¹ «Οι Έλληνες, οι Γερμανοί και οι Βούλγαροι πήραν ενεργό μέρος στην αφομοίωση της νότιας Ουκρανίας στα τέλη 18^{ου}-αρχές 19^{ου} αι. Η οικονομία τους από την αρχή ήταν ελεύθερη από την δουλοπαροικία, είχε σημαντική συμβολή στην οικονομική αφομοίωση της περιοχής, αποτέλεσε τόπο της ανάπτυξης των καπιταλιστικών σχέσεων. Μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1860 ο τρόπος της εγκατάστασης των ξένων ήταν οι αποικίες - αυτονομία, εξασφάλιση ανεξάρτητης και εν μέρει οικονομικής ανάπτυξης. Η εξάλειψη του θεσμού των αποικιών και η υπαγωγή των ξένων αποίκων στην γενική διοίκηση έγινε αποδεκτή ως παραβίαση των νομικών τους κανόνων. Αν και εξάλειψε την απομόνωση των ξένων αποίκων, διευκολύνοντας την προσέλευση τους στο σύστημα των οικονομικο-κοινωνικών σχέσεων της περιοχής, αυτό δεν σήμανε και απόλυτη ένταξη στην κοινωνικο-οικονομική ζωή της νότιας Ουκρανίας», Nasedkina, L., «Gretseskie Natsionalnie selskie sovieti Ukraini vo vzaimodeistvi natsionalnoi i sotsialnoi politiki», στα υλικά του Συνεδρίου «Grekli...» [1991], ό.π., σελ. 121.

έδωσαν την θέση τους σε περισσότερο τυπικά νομότυπες τιμωρίες. Στο πρώτο μισό της δεκαετίας του 1920, ιδιαίτέρως στα έτη 1920, 1921, 1922, το επαναστατικό δικαστήριο που ασχολούταν με τους 'αντεπαναστάτες' παρέμενε πολύ ενεργό. Στην επαρχία του Ντονιέσκ, το επαναστατικό δικαστήριο ασχολήθηκε με χιλιάδες υποθέσεις ατόμων χαρακτηριζόμενων ως εχθρών της σοβιετικής κυβέρνησης, κατασκόπων για τρίτες χώρες, και προδοτών, καταδικάζοντας τους κατηγορούμενους σε θάνατο και άλλες σκληρές μορφές τιμωρίας». ⁵³²

Το μέγιστο, όμως, πρόβλημα του πληθυσμού ήταν η διατροφή. Αν και η περιοχή ήταν αγροτική με πλούσιες εκτάσεις, οι καταστροφές των πολεμικών συγκρούσεων, η λειψανδρία, ο «πολεμικός κομμουνισμός» και η αναρχία έφεραν τον πληθυσμό στο φάσμα της σιτοδείας.

Για να κατανοηθεί το μέγεθος της καταστροφής στην συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή, μπορούμε να συγκρίνουμε τα στοιχεία για την καλλιεργημένη έκταση το 1916 στην περιοχή της Μαριούπολης που ήταν 354.646 ντεσιατίνες και το 1922 έφτασαν μόνο τις 137.081. ⁵³³ Ας ληφθεί επί πλέον υπόψη και το ότι το 1916 ήταν χρονιά πολέμου, όπου υπήρχε ήδη σημαντική μείωση στις καλλιεργημένες εκτάσεις λόγω της έλλειψης εργατικών χεριών. Τον Φεβρουάριο του 1922 στις περιοχές της Μαριούπολης και του Γιουζόφ λιμοκτονούσαν περίπου 209.495 άνθρωποι. Ο τοπικός τύπος αναφέρει ότι στο χωριό Τσερντακλή λιμοκτονούσε το 60% του πληθυσμού, στο χωριό Μανγκούς το 88% και στην Γιάλα της Αζοφικής το 33%. ⁵³⁴

Η δυστυχία και η πείνα έχουν εξαπλωθεί παντού: «Το χωριό Σαρτανά την περίοδο του λιμού υπέφερε περισσότερο από τα υπόλοιπα χωριά της περιοχής και οριστικά αποδυναμώθηκε, και από την ανεπάρκεια ζώων για εργασία δεν μπορούσαν να σπείρουν παντού, αλλά και αυτό που έσπειραν αποτελεί θλιβερή εικόνα: παντού αγριόχορτα και εξαιρετικά μικρή ποσότητα ψωμιού, στη καλύτερη περίπτωση μια ντεσιατίνα σπαρμένου χωραφιού μπορεί να δώσει μέχρι 30 πούτια και σε καμιά περίπτωση περισσότερα και βεβαίως και αν από το χωριό Σαρτανά εισπραχθεί ολόκληρος αγροτικός φόρος τότε με απόλυτη βεβαιότητα πρέπει να πούμε ότι η Σαρτανά ως τέτοια θα πάψει να υπάρξει». ⁵³⁵

Οποσδήποτε, τα επόμενα έτη θα φανούν σημάδια σταθεροποίησης της κατάστασης και εξάλειψης της πείνας και της μέγιστης ανέχειας, ιδίως με την προώθηση της Νέας Οικονομικής Πολιτικής (Ν.Ε.Π.).

⁵³² Hiroaki Kuromiya, «Freedom...», ό.π., σελ. 138.

⁵³³ Larisa Yakubova, «Mariupolski...» βασισμένο σε στοιχεία των Κρατικών Αρχείων της Ουκρανίας, σελ. 77.

⁵³⁴ Εφημερίδα «Priazovskaya Pravda», 10, 15, 22 Δεκεμβρίου. Η εφημερίδα «Κομμουνιστής» στις 14 Φεβρουαρίου 1922 δημοσιεύει επιστολή όπου αναφέρεται ότι ο πληθυσμός του χωριού Μάλι Γιανισόλ βρίσκεται σε προθανάτια αγωνία, τα τρόφιμα είχαν τελειώσει και οι οι άνθρωποι πέθαιναν από την πείνα.

⁵³⁵ Larisa Yakubova, «Mariupolski...» σελ. 78.

Σύμφωνα με τα υπάρχοντα στοιχεία στην περιοχή του Στάλινο (Ντονιέτσκ) αντιστοιχούσαν στο κάθε αγροτικό νοικοκυριό 9,7 ντεσιατίνες γης και 11,0 στην περιοχή της Μαριούπολης. Για τους Έλληνες αντιστοίχως, ο μέσος όρος ήταν 13,7 και 12,4. Αυτό δείχνει ότι λίγο 'πρίν' ξεκινήσει η αγροτική μεταρρύθμιση ο ελληνικός αγροτικός πληθυσμός ξεπερνά τον γενικό μέσο όρο όσον αφορά την ιδιοκτησία γης. Σε σχέση με τις άλλες μειονότητες υπολείπονταν μόνον του γερμανικού που διέθετε 20,4 και 24 ντεσιατίνες σε Στάλινο¹ και Μαριούπολη αντιστοίχως.

Ο αριθμός των ίπων εμφανιζόταν σε 0,36 και 0,29 κεφάλια ανά ελληνικό νοικοκυριό, μικρότεροι σε σχέση με το σύνολο που ήταν 0,42 και από τις γερμανικές κοινότητες (1,13 και 1,3). Οι αγελάδες ήσαν 1,7 και 1,6 σε σχέση με το γενικό 1,85 και στα αιγοπρόβατα εμφανίζονται τα ελληνικά νοικοκυριά να διαθέτουν 1,4 κεφάλια σε σχέση με το γενικό 0,9.⁵³⁶

Από τα παραπάνω στοιχεία γίνεται φανερό ότι τα ελληνικά νοικοκυριά διέθεταν καλύτερη τεχνική και εν γένει υλική κατάσταση απ' ότι τα ρωσικά και ουκρανικά νοικοκυριά, καθώς υστέρηση εμφανιζόταν μονάχα απέναντι στους Γερμανούς αγρότες. Η πραγματικότητα αυτή θα επιδράσει στις σχέσεις μεταξύ των εθνικών ομάδων και στην ανακατανομή της γης.

Σημαντικά για την κατανόηση της κατάστασης είναι και τα στοιχεία που προκύπτουν από τις διάφορες απογραφές που διενεργεί το νέο σοβιετικό κράτος, με σκοπό βεβαίως την κατανόηση των προβλημάτων που έχει να αντιμετωπίσει.

Τον Ιανουάριο-Φεβρουάριο 1923, η Εκτελεστική Επιτροπή του Συμβουλίου Εργατών, Αγροτών, Ερυθρών Στρατιωτών και Κοζάκων βουλευτών στο Κυβερνείο του Ντονιέτσκ, με την καθοδήγηση του Στατιστικού Γραφείου του Ντονιέτσκ, διεξήγαγε γενική απογραφή του πληθυσμού του κυβερνείου του Ντονιέτσκ, όπου έδωσε τα εξής αποτελέσματα:⁵³⁷

Εθνικότητα	Πληθυσμός
ΟΥΚΡΑΝΟΙ	1.609.713
ΡΩΣΟΙ	655.962
ΕΛΛΗΝΕΣ	86.615

Σύμφωνα με τα στοιχεία της απογραφής οι Έλληνες της Αζοφικής κατανέμονταν σε 123 πληθυσμιακά κέντρα (70 μεγάλα χωριά, 26 hutor [αγροκτήματα], 19 συνοικισμούς, 5 μικρά χωριά, 1 στανίτσα [κοζάκινο χωριό], 1 σλομπόντα, 1 κολχός).

⁵³⁶ O.M. But, B.M. Nikolskii, «*Silske gosppodarstvo grekiv donbasu za perepisom 1923 (porivnial analiz)*», στα υλικά του Συνεδρίου «Ukraina-Gretsia...» [1993], σελ. 28-30.

⁵³⁷ K. Boenko, A. Dinges «*Tsislo ziteleix I mesta gretseskih obsin Donetskotskoi gubernii v 1923*», στα υλικά του Συνεδρίου «Ukraina-Gretsia...» [1994], σελ. 39.

Τα μεγαλύτερα πληθυσμιακά κέντρα του ελληνισμού ήταν:

Γιάλτα	4.842
Μανγκούς	4.613
Μπόλσε-Γιανισόλ	4.470
Σαρτανά	4.289
Στάρο-Μπέσεβο	4.158
Στύλα	4.128
Μπογκατίρ	3.678
Στάραγια Ιγνάτιεφκα	3.470
Τσερμαλίκ	3.445
Στάρο Καράν	3.369
Στάρο Κερμεντσίκ	3.224
Νόβα Καρακούμπα	3.112
Ουρζούφ (μετόχι)	2.357
Νίζνε Γιανσόλ (μικρό χωριό)	1.080

Στην πόλη της Μαριούπολης οι Έλληνες ανέρχονταν στους 3.365.

Τα παραπάνω στοιχεία συμπληρώνονται από την απογραφή της 17ης Δεκεμβρίου 1926 σε πανουκρανική κλίμακα⁵³⁸ :

Περιοχή	αστικός	αγροτικός	σύνολο
οκrug Μαριούπολης	5.385	58.853	64.238
οκrug Στάλινου (Ντονιέτσκ)	1.424	31.078	32.502
Μελιτόπολ	138	260	398
Οδησσού	1.439	2.048	3.487
Ντιεπροπετρόφσκ	323	50	373
Αρτιομοφ	398	140	538
Λουγκάνσκ	194	82	276
Χαρκόβου	470	30	500
Κιέβου	294	10	304
Άλλες περιοχές	698	1.352	2.050
Σύνολο	10.763	93.903	104.466

Τα παραπάνω στοιχεία μάς επιτρέπουν να εξάγουμε κάποια ασφαλή συμπεράσματα:

⁵³⁸ S.G. Yali, «Grecki ...», ό.π., σελ. 7.

1. Όπως αποδεικνύεται από τα αποτελέσματα των απογραφών, ο ελληνικός πληθυσμός κατελάμβανε την τρίτη κατά σειρά θέση στον πληθυσμό του εξαιρετικά μεγάλου και οικονομικά καίριου κυβερνείου του Ντονιέτσκ. Η σημασία των ελληνικών κοινοτήτων στην πορεία των ευρύτερων μεταρρυθμίσεων στην περιοχή δεν ήταν δευτερεύουσας προτεραιότητας για την Σοβιετική Σοσιαλιστική Δημοκρατία της Ουκρανίας (Σ.Σ.Δ.Ου.).

Τόσο η πολιτική της «korenizatsia», την πρώτη μετεπαναστατική δεκαετία, όσο και αυτή της κολεκτιβοποίησης προωθήθηκαν με την ίδια επιμονή στους Έλληνες της Αζοφικής. Η επιτυχία των κοινωνικών αλλαγών στην ελληνική μειονότητα πιστοποιούσε και μια γενικότερη επιβεβαίωση των κεντρικών πολιτικών επιλογών αλλά προσέδιδε και την απαιτούμενη κοινωνική σταθερότητα, η οποία δεν ήταν καθόλου δεδομένη ως και την εποχή της γενικευμένης καταστολής της δεκαετίας του 1930.

2. Μια απαραίτητη παράμετρος για την κατανόηση της συμπεριφοράς των Ελλήνων στην Ουκρανία αποτελεί και η κοινωνική της σύνθεση. Από το σύνολο των Ελλήνων της Σ.Σ.Δ.Ου. (104.466), μόνον οι 10.763 αποτελούσαν αστικό πληθυσμό, ενώ οι υπόλοιποι 93.903 (89,7%) ήταν αγρότες. Το παραπάνω χαρακτηριστικό της ελληνικής μειονότητας θα προσδιορίζει σε σημαντικό βαθμό την σχέση της με το κεντρικό κράτος.

3. Ένα τρίτο στοιχείο, ενισχυτικό του προηγούμενου, είναι ότι από το σύνολο του ελληνικού πληθυσμού το 87,2% (οι 91.368) ζούσαν σε μονοεθνικά, δηλαδή αμιγώς ελληνικά, χωριά και μόνον το 2,5% (2.535 άνθρωποι) σε μεικτά, ενώ το μεγαλύτερο μέρος αυτών (97.739), δηλαδή 93% των Ελλήνων της Ουκρανίας, ήταν εγκατεστημένοι στην περιοχή της Αζοφικής. Οι υπόλοιποι 6.927 ήσαν διεσπαρμένοι σε άλλα γεωγραφικά διαμερίσματα και πόλεις της Δημοκρατίας.

4. Ταυτοχρόνως, η μικρή εκπροσώπηση Ελλήνων στα αστικά κέντρα αποδεικνύει και την μαζική φυγή των ελληνικών αστικών πληθυσμών μετά την επανάσταση. Ακόμη και στην άλλοτε ακμάζουσα ελληνική κοινότητα της πόλεως της Οδησσού έχουν απομείνει λιγότερα από 1.500 μέλη. Η καθολική υπερίσχυση των αγροτών, που μάλιστα μιλούν είτε σε δικές τους ελληνικές ή σε ταταρικές διαλέκτους, θα αποτελέσει τον καθοριστικότερο παράγοντα των προβλημάτων και εν τέλει της αποτυχίας του πειράματος της ελληνικής πολιτιστικής αναγέννησης στην Ε.Σ.Σ.Δ.

5. Η έλλειψη σημαντικής εκπροσώπησης αστικών στρωμάτων μεταξύ των Ελλήνων, και ιδιαίτερος αυτών που είχαν αμεσότερη σχέση με την Ελλάδα, συνέτεινε ώστε παρά το γεγονός ότι, σύμφωνα με τη απογραφή του 1926, στην Ουκρανία ζούσε το 48,9 % του ελληνικού πληθυσμού της ΕΣΣΔ (σύνολο

213.800⁵³⁹) την ιδεολογική και πολιτική πρωτοπορία θα την έχουν οι ποντιακοί πληθυσμοί της Ρωσίας και της Γεωργίας.

Την διαδικασία της συγκρότησης θεσμικών οργάνων με βάση την εθνική ιδιότητα αρχικά την διεύθυνε το «Τμήμα των Εθνικών Μειονοτήτων». Η Υπηρεσία αυτή είχε ιδρυθεί ήδη στις 13 Απριλίου 1921 και υπαγόταν στο «Λαϊκό Κομισαριάτο των Εσωτερικών Υποθέσεων».⁵⁴⁰ Στην συνέχεια, μετά την απόφαση του 12^{ου} Συνεδρίου του Κόμματος, η ευθύνη ανατέθηκε απευθείας στην Κεντρική Πανουκρανική Εκτελεστική Επιτροπή (Κυβέρνηση της Σ.Σ.Δ.Ου.) και στις 3 Μαΐου 1924 άρχισε τις εργασίες της η «Κεντρική Επιτροπή των Εθνικών Μειονοτήτων».⁵⁴¹

Σε αυτό το κλίμα της εντατικής προώθησης των θεσμών σε εθνική βάση την περίοδο 1925-1926 δημιουργούνται και τα ελληνικά εθνικά συμβούλια (σοβιέτ).

Αναλυτικά σύμφωνα με τα αποτελέσματα της απογραφής του 1926 :

Ελληνικά αγροτικά σοβιέτ της Ουκρανίας σύμφωνα με την απογραφή του 1926 ⁵⁴²				
Αγροτικά σοβιέτ	Αριθμός νοικοκυριών	Πληθυσμός	Έλληνες	Ποσοστό επί του πληθυσμού
Ρουμιοί/Ελληνόφωνοι				
<i>Οκρογκ Μαριούπολης</i>				
Αναντόλ	569	2.692	1.774	67,5 %
Μπουγκάς	456	2.771	2.731	98,6 %
Μακεντόνιβκα	231	1.047	916	87,5 %
Μ. Γιανισόλ	1.032	5.178	4.913	94,9 %
Ν. Καρακούμπα	689	3.539	3.367	95,1 %
Ν. Γιανισόλ	232	1.290	1.151	89,2 %
Σαρτανά	1.046	5.434	4.787	87,3 %
Ουρζούφ	568	2.898	2.479	85,5 %
Τσερντακλή	515	2.628	2.411	91,7 %
Τσερμαλικ	894	4.657	4.362	93,7 %
Γιάλτα	1324	6552	5750	87,8 %

⁵³⁹ «Bylleten NKO USSR N. 4(22)», Χάρκοβο, 1926 σελ. 13-15 στο S. Yali, ό.π., σελ. 62.

⁵⁴⁰ Οι λειτουργίες του συγκεκριμένου τμήματος ήταν σχετικά γενικές - η τήρηση για την δράση των οργανώσεων με εθνική σύνθεση, των θρησκευτικών ομάδων των εθνικών μειονοτήτων κ.λπ. Τα αποτελέσματα της λειτουργίας του τμήματος ήταν ελάχιστα (έχοντας αρχικώς πολλά υπομήματα και στην συνέχεια μόνο τρία: εβραϊκό, γερμανικό και πολωνικό), καθώς ο κατά τύπους μηχανισμός δεν είχε στελεχθεί. Nasedkina, L., «Gretseskie...», ό.π., σελ. 119.

⁵⁴¹ Ο.π. Αρχική εργασία της Υπηρεσίας ήταν η έρευνα για την κατάσταση των εθνικών μειονοτήτων, στα αποτελέσματα της οποίας θα στηρίζονταν τα μέτρα που θα λαμβάνονταν για την διοικητική αυτονομία και πολιτιστική ανάπτυξη σε ένα νέο δικαιοκώ πλαίσιο των μειονοτήτων της Σ.Σ. Δημοκρατίας της Ουκρανίας. Το 1924 δημιουργήθηκαν 5 Διοικητικά διαμερίσματα με εθνική βάση, το 1926 υφίσταντο 11 και 891 αγροτικά σοβιέτ και το 1930 κατά την Β' Πανουκρανική Συνδιάσκεψη για την δουλειά στις εθνικές μειονότητες, όταν καθύχθηκε το τέλος της δημιουργίας αυτόνομων εθνικών περιοχών, στο έδαφος της Ουκρανίας δρούσαν 1.121 αγροτικά συμβούλια και 26 περιοχές

⁵⁴² «Κεντρικά Κρατικά Αρχεία της Ουκρανίας», τμ. 1, ράφ. 2, κατ. 671, φύλ. 35-35.

<i>Όγκρουκ Στάλινσκι</i>				
Β. Καρακούμα	497	2.627	2.442	93,1 %
Β. Γιανισόλ	1.213	6.101	5.625	92,2 %
Κονσταντινόπολ	632	2.827	2.577	91,2 %
Στίλοι	925	4.867	4.485	92,2 %
Σύνολο	10.850	55.158	49.761	
Ουρούμ/ταταρόφωνοι				
<i>Όγκρουγκ της Μαριούπολης</i>				
Λάσπι	626	3.169	2.370	74,8 %
Μανγκούς	1.403	6.396	5.119	80,0 %
Ν. Καράν	425	2.074	1.795	86,5 %
Ν. Καρμεντσίκ	240	1.112	1.034	93,0 %
Στ. Κερμεντσίκ	979	4.821	3.519	73,0 %
Στ. Καράν	1.089	5.171	3.728	72,0 %
Στ. Ιγνάτιβ	1.019	5.019	3.837	76,4 %
Στ. Κρίμ	484	2.328	2.076	89,2 %
<i>Όγκρουκ Στάλινσκι</i>				
Μπαγκατίρ	784	4.063	3.872	95,3 %
Κομάρ	984	4.970	3.872	95,3 %
Ν. Μπαγκατίρ	168	846	617	72,9 %
Στ. Μπέσεβ	980	5.346	5.54	94,5 %
Ν. Μπέσεβ	130	825	799	96,4 %
Ουλακλή	605	2.745	2.488	90,6 %
Σύνολο	8.915	48.885	42.359	
<i>Όγκρουκ Οδησσού</i>				
Σβερντλόβ	624	2.543	1.432	52,6 %

Η παραπάνω καταγραφή αποδεικνύει σίγουρα μια επιτυχία του μέτρου του αγροτικού σοβιέτ, τουλάχιστον όσον αφορά την τυπική του συγκρότηση. Βεβαίως, η διαδικασία αυτή βάδιζε επάνω στα ήδη υπάρχοντα συμβούλια (mir) που ανέκαθεν λειτουργούσαν στις αγροτικές κοινότητες.

Επίσης συγκροτήθηκαν και τα διοικητικά διαμερίσματα σε εθνική βάση, ένα μέτρο ασφαλώς πιο πολύπλοκο από τα αγροτικά συμβούλια. Σύμφωνα με τα πληθυσμιακά στοιχεία που ανέδειξε η απογραφή δημιουργήθηκαν στην Αζοφική τρία ελληνικά εθνικά διαμερίσματα:

- του Μανγκούς με 89% ελληνικό πληθυσμό,
- του Σαρτάνσκι με 52% ελληνικό πληθυσμό και
- του Βελικογιανισόλσκι με 60% ελληνικό πληθυσμό.

Τα ελληνικά εθνικά διαμερίσματα περιελάμβαναν τα 14 από τα 30 αγροτικά σοβιέτ.⁵⁴³

Συνολικά, η δημιουργία των αγροτικών συμβουλίων με εθνική βάση αλλά και των εθνικών περιοχών προχώρησε με αρκετά γρήγορα βήματα:

«Το 1926 υπήρχαν 306 ρωσικά σοβιέτ, 228 γερμανικά, 137 πολωνικά, 117 εβραϊκά (από τα οποία 59 συνοικισμών) 43 βουλγαρικά, 30 ελληνικά, 14 молδαβικά, 12 τσεχικά, 2 λευκορωσικά και 1 σουηδικό, συνολικά 891 σοβιέτ. Ήδη αυτό το έτος το ποσοστό των μελών των μειονοτήτων που συμμετέχουν στα σοβιέτ έφτασε για τους Βούλγαρους στο 91,9%, τους Έλληνες 88,2%, τους Γερμανούς, 73%, τους Σουηδούς 90%, τους Πολωνούς 31%, τους Μολδαβούς (χωρίς την Αυτόνομη Μολδαβική Σοβιετική Σοσιαλιστική Δημοκρατία) 33% και για τους Εβραίους 13,7%.

Τα εθνικά διαμερίσματα ήταν το 1926 συνολικά 11 και από αυτά τα 7 ήταν γερμανικά, 3 βουλγαρικά και 1 πολωνικό.»⁵⁴⁴

Το ζητούμενο, όμως, για το καθεστώς ήταν τα νέα θεσμικά όργανα να λειτουργήσουν προς όφελος της νέας εξουσίας και όχι ως οντότητες με φυγόκεντρες τάσεις. «Το εθνικό αγροτικό σοβιέτ ή το εθνικό διαμέρισμα δεν είναι μόνον όργανο αυτοδιόικησης ή όργανο εθνικής ιδιαίτερης αυτονομίας είναι γενικά όργανο προλεταριακής εξουσίας».⁵⁴⁵

Οποσδήποτε για την κομμουνιστική ηγεσία η αυτονομία αυτή ήταν όργανο της σοσιαλιστικής οικοδόμησης, όργανο της δικτατορίας του προλεταριάτου. Η δημιουργία μιας νέας συγκροτημένης ιεραρχίας στο εσωτερικό των εθνοτικών ομάδων ελεγχόμενη από το κέντρο θα έδινε την ευχέρεια στην κρατική εξουσία να προωθήσει με μεγαλύτερη ευκολία και αμεσότητα τις μεταρρυθμίσεις που είχε σχεδιάσει. Με νέες ηγεσίες στις εθνοτικές ομάδες, συγκροτημένες από τα φτωχότερα στρώματα της κάθε ομάδας, το Κομμουνιστικό Κόμμα επεδίωκε την δημιουργία ενός δυναμικού δικτύου υποστηρικτών του με αυξημένη ισχύ. Ο υπολογισμός αυτός περιόριζε την πιθανότητα παρέκκλισης μιας εθνοτικής αυτονομίας στα πλαίσια του νέου κράτους, όπως είχε συμβεί στο πρόσφατο παρελθόν.

Ανάμεσα, όμως, στον πολιτικό σχεδιασμό και στην πραγματικότητα παρέμενε πάντοτε μια διάσταση. Και στην συγκεκριμένη περίπτωση αυτή η διάσταση

⁵⁴³ Η δημιουργία μάλιστα των διοικητικών αυτών περιφερειών πραγματοποιήθηκε ως σχετιζόμενη με την επέτειο των 150 χρόνων από την μετοίκηση των Ελλήνων στην Αζοφική, Larisa Yakubova, «Μαριπολσκι Γρεκι...», ό.π., σελ. 111.

⁵⁴⁴ «Vtoroe Vseukrainskoe Soveshanie po rabote sredi natsionalnih menshstv», 27-30 Νοεμβρίου 1930, σελ. 47.

⁵⁴⁵ Skripnikh M.O., «Perebudovnimi slihami», περ. «Ukrainski istoritseski zournal», 1989, No. 11, σελ. 108.

εκδηλώθηκε αρκετά σύντομα. Παρά την σχετική κινητικότητα στην συγκρότηση των νέων θεσμών στην πλειοψηφία τους οι μειονοτικοί αγρότες δεν ανταποκρίθηκαν στις προσδοκίες για καταλυτική αλλαγή στον τρόπο παραγωγής αλλά και της συμμετοχής τους στην σοσιαλιστική οικοδόμηση. Η αποτυχία αυτή οφείλεται σε πολλούς λόγους, που κυρίως αφορούν στην ιδιαιτερότητα των αγροτικών κοινοτήτων αλλά και τις ανάγκες της βιομηχανικής ανάπτυξης του κράτους.

Αναλυτικότερα για τον ελληνικό πληθυσμό πρέπει να αναφέρουμε ότι τις θεσμικές αλλαγές τις είδε ως προανάκρουσμα για την επαναφορά σε πρότερες συνθήκες μιας διευρυμένης αυτονομίας. Έρευνα που διεξήχθη το 1925 αποκάλυψε ότι η ιδέα της αυτονομίας επιβίωνε ακόμη σε πλατιά στρώματα της ελληνικής κοινωνίας και σημαντικό μέρος τόσο των αγροτών όσο και της διανοήσης έβλεπε σε αυτήν την επιστροφή των προνομίων και κυρίως των «εθνικών γαιών» που είχαν δωρηθεί από την Αικατερίνη Β΄, και είχαν αρπαχθεί από τους Ουκρανούς και Ρώσους αγρότες.⁵⁴⁶ Οι αγρότες δεν συμμετείχαν στις διαδικασίες και στα νέα όργανα, ενώ συνέχιζαν να αποφασίζουν με τις παραδοσιακές μορφές που είχαν από το παρελθόν, πάντοτε καχύποπτοι, και όχι αδικώς, απέναντι στην κρατική εξουσία, όποιο όνομα και αν είχε αυτή.

*«Έτσι το 1925 η έρευνα απέδειξε ότι ο ελληνικός πληθυσμός είχε ενδιαφέρον να μάθει εάν τα δικαιώματα από την εποχή της Αικατερίνης θα δοθούν, εάν θα διατηρηθεί η αυτονομία, θα εξασφαλισθεί η μη ανάμειξη των Ρώσων στις κτηματικές υποθέσεις των Ελλήνων [...] Ο πληθυσμός στην πραγματικότητα δεν έπαιρνε μέρος στις διαδικασίες που προωθούσε το κράτος. Συνέχιζε να αποφασίζει με τον τρόπο που γνώριζε, δηλαδή τις λαϊκές συνάξεις. Ο πρόεδρος του Σοβιέτ στην ουσία αντικατέστησε τον στάροστα (γέροντα). Σημαντικό λάθος αποτέλεσαν ακόμη οι επιλογές προέδρου και γραμματέα με ταξικά κριτήρια, οι οποίες δεν οδήγησαν σε αξιόλογες λύσεις: πληροφορίες για αλκοολισμό, χουλιγκανισμό, συμπλοκές, ηθική διάλυση, κλοπές στον κύκλο της ηγεσίας των αγροτικών σοβιέτ δεν ήταν σπάνιες».*⁵⁴⁷

Ήδη λοιπόν στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1920, τα αγροτικά σοβιέτ είχαν αποτύχει να μετατραπούν σε όργανα δημοκρατικής συμμετοχής των αγροτών. Αντιθέτως, είχαν χάσει την επαφή με τους χωρικούς και αποτελούσαν τεχνητά δημιουργήματα που εξαντλούσαν την δράση τους στην αλληλογραφία με την καθοδήγηση και στην εκπλήρωση των άμεσων οδηγιών. Οι αγρότες δεν είχαν ουσιαστική συμμετοχή στην θεσμική λειτουργία και απλώς διατηρούσαν τους γνωστούς ρυθμούς ρουτίνας.

⁵⁴⁶ Larisa Yakybova, «Mariupolski Greki ...», ό.π., σελ. 112. Η τάση αυτή χαρακτηρίσε και άλλες μειονοτικές εθνοτικές ομάδες, και κυρίως τις μουσουλμανικές, όπως των Τατάρων της Κριμαίας, οι οποίοι προσδοκούσαν την επανασύσταση του χανάτου.

⁵⁴⁷ Nasedkina, L., «Greiseskie...», ό.π., σελ. 122.

Αναμφισβήτητα ένας από τους λόγους της αποτυχίας της συγκρότησης αξιόπιστων αγροτικών σοβιέτ ήταν και η έλλειψη ικανών στελεχών, καθώς το ταξικό κριτήριο έβαζε ανυπέρβλητα όρια στην προσέλκυσή τους.

Οι εκλογές των σοβιέτ το 1927 αποκάλυψαν ότι παρά τις προσδοκίες παρέμεινε μικρό το ποσοστό της εκλογικής συμμετοχής του πληθυσμού, περίπου στο 54% (αν και τα ποσοστά συμμετοχής το 1930 φθάνουν το 76-80% και το 1931 το 90-91%, είναι βέβαιο ότι συνιστούν αποτέλεσμα τεχνητών και βίαιων παρεμβάσεων). Πολλοί μάλιστα από τους εκλεγμένους δεν ήσαν οι εκλεκτοί του κόμματος, αλλά οι ευπορότεροι του κάθε χωριού, οι οποίοι ανέδειξαν κρίσιμα ζητήματα για τους αγρότες, όπως αυτό του ψαλιδίσματος των τιμών, της σκληρής οικονομικής πολιτικής στο χωριό κ.λπ. Τα προβλήματα αυτά ως οικεία στην μεγάλη μάζα των αγροτών έδωσαν υψηλό ποσοστό υποστήριξης στους μη κομματικούς υποψηφίους (το 1/3 των θέσεων, 34,4%, στα συμβούλια το κατέλαβαν Έλληνες κουλάκοι). Το χαμηλό ποσοστό των εκλεγμένων κομμουνιστών θα παραμένει σε όλες τις εκλογικές αναμετρήσεις, ακόμη και στα χρόνια που η κρατική παρέμβαση θα είναι από απειλητική έως βίαια.

ΕΚΛΟΓΕΣ ΣΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΑΓΡΟΤΙΚΑ ΣΟΒΙΕΤ ⁵⁴⁸						
	1924/25	1925/25	1926/27	1928/29	1930/31	1931/32
Συμμετοχή στις εκλογές	35-40	51,7	54,3	68,6	70,3	91,0
Γυναίκες στα σοβιέτ		8,6	9,7	16,5	13,7	
Έλληνες επικεφαλείς στα σοβιέτ		86,2	100,0			40,0
Εκλεγμένοι Κομμουνιστές		17,3	18,8	19,0	26,2	
Χωρίς πολιτικά δικαιώματα		1,5	5,2	6,2	9,8	20

Ο πίνακας με τα εκλογικά αποτελέσματα στα ελληνικά αγροτικά σοβιέτ είναι κατατοπιστικός για το πρόβλημα της συμμετοχής αλλά και της ευθείας επίθεσης σε στρώματα των αγροτών, συνήθως τα πιο ευκατάστατα, από τα οποία αφαιρείται το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι. Η αύξηση των μη εχόντων δικαίωμα συμμετοχής φθάνει τον 1 στους 5 πολίτες ελληνικής καταγωγής. Ασφαλώς η απώλεια των εκλογικών δικαιωμάτων συνεπάγεται και μια σειρά άλλων συνεπειών και κυρίως κατασταλτικών μέτρων. Η απειλή αυτή θα δημιουργεί και μια επίπλαστη εξωτερική νομιμοφροσύνη από τους υπολοίπους κατοίκους σε όσες ακόμη εκλογικές διαδικασίες θα λάβουν μέρος.

⁵⁴⁸ Larisa|Yakybova, «Mariupolski...», ό.π., σελ. 114.

Η χαμηλή συμμετοχή στις διαδικασίες αποκαλύπτεται και από τα διάφορα στοιχεία που υπάρχουν σκόρπια στα Αρχεία:

Στο αγροτικό σοβιέτ του χωριού Σαρτανά και του οικισμού Πετρόβσκι (4.996 κάτοικοι – 2.403 άνδρες, 2593 γυναίκες, 370 Ρώσσοι, 4.593 Έλληνες, 33 Ουκρανοί, 966 νοικοκυριά) που εκλέχτηκε τον Φεβρουάριο του 1926 από τα 55 τακτικά μέλη του και τα 5 αναπληρωματικά τα μέλη του κόμματος ήταν 5, ενώ ανα εθνικότητα οι Έλληνες 51, οι Ρώσσοι 7, οι Γερμανοί 1 και οι Ουκρανοί 1. Το σημαντικότερο, όμως, ήταν ότι η συμμετοχή στις διαδικασίες της εκλογής τους ήταν πολύ χαμηλή: *«Το αγροτικό σοβιέτ θεωρεί ότι η συνέλευση είναι έγκυρη καθώς ψήφισε το ¼ του αριθμού όλων των πολιτών. Όμως, αυτή η αρχή του αγροτικού σοβιέτ δεν υφίσταται καθώς σύμφωνα με τα δεδομένα πρωτόκολλα από τον συνολικό αριθμό των 2.500 εκλογέων συμμετείχαν στην σύναξη από 200 έως 650 άνθρωποι [...] Η συμμετοχή των γυναικών στις γενικές συνελεύσεις έφτανε το 10-15 %. Οι συνελεύσεις γίνονται κατά κύριο λόγο στα ρωσικά και σπανίως στα ελληνικά».*⁵⁴⁹

Η γραφειοκρατία, η έλλειψη κατανόησης από πλευράς των αγροτών των κατευθυντήριων γραμμών του κόμματος, το εμπόδιο της γλώσσας που ταλανίζει την εύρυθμη λειτουργία των οργάνων και κυρίως τα οικονομικά προβλήματα των αγροτών δημιουργούν συνεχείς δυσκολίες στην πορεία ανασυγκρότησης του αγροτικού τομέα.

Το μέγεθος των δυσκολιών το ανακαλύπτουμε στον προβληματισμό που αναπτύσσεται στην Α΄ Πανουκρανική Συνδιάσκεψη για τη δουλειά στις μειονότητες στην Ουκρανία, που πραγματοποιήθηκε στη πόλη Χάρκοβο το 1927. Ιδιαίτερη αξία έχουν οι παρεμβάσεις των Ελλήνων αντιπροσώπων, όπως του προέδρου αγροτικού σοβιέτ Μαζάν από το όκρουγκ Στάλινο (Ντονιέτσκ). Ο Έλληνας αυτός, μάλλον ένας αγράμματος αγρότης, προσπαθεί να δικαιολογήσει τις καθυστερήσεις στην αγροτική παραγωγή προβάλλοντας ως επιχειρήματα τις αντικειμενικές αιτίες της καταστροφής από τις πολεμικές περιπέτειες του άμεσου παρελθόντος αλλά και την έλλειψη ικανών καθοδηγητών, που να κατέχουν την γλώσσα των χωρικών:

«Σύντροφοι εγώ για πρώτη φορά παρευρίσκομαι σε τέτοια συνέλευση, όπου συζητείται το ζήτημα για την εθνική πολιτική. Σύντροφοι, είμαι ο Πρόεδρος του αγροτικού σοβιέτ και η εθνικότητά μου είναι ελληνική. Εργάζομαι ως πρόεδρος του αγροτικού σοβιέτ από το 1921 και μπορώ να πω πως πρώτη φορά αισθανθήκαμε ότι νοιάζονται και σκέφτονται για εμάς μόνον τον Οκτώβριο με τον ερχομό του συντρόφου Γιαλί να επιθεωρήσει την δουλειά μας.

Σύντροφοι, γνωρίζετε ότι οι Έλληνες δεν έχουν λόγο να ονομάζονται Έλληνες. Έχουν εκρωσισθεί. Τώρα, ζώντας περισσότερο από 150 έτη στο έδαφος της

⁵⁴⁹ «Κεντρικά Κρατικά Αρχεία Ουκρανίας», τμ. 413, ράφ. 1, καταλ. 232, φύλ. 8, 21.10-1926.

Ουκρανίας, δεν έχουμε δική μας λογοτεχνία και σε σχέση με αυτό αισθανόμαστε καθυστερημένοι.

Θα ήθελα να θίξω τρία ζητήματα. Πρώτο για την καλλιέργεια των αγρών, δεύτερο για την εξυπηρέτηση των Ελλήνων και η τρίτη για την πολιτιστική δουλειά.

Σύντροφοι, όταν οι λένε ότι οι Έλληνες είναι απολίτιστοι, ότι οι Έλληνες δεν γνωρίζουν να εργάζονται, ότι οι Έλληνες δεν γνωρίζουν να χειριστούν την οικονομία τους κ.λπ., πρέπει να πω ότι σαν Έλληνας θύμωσα λιγάκι με αυτό το ζήτημα. Γιατί μιλούν έτσι; Αν κοιτάζουμε τον λιμό του 1921 ποιες περιοχές υπέφεραν περισσότερο; Τα όκρουγκ της Μαριούπολης και του Στάλινο υπέφεραν επίσης την καταστροφή και τις συμμορίες. Μπορείς άραγε μένοντας με μια αγελαδίτσα να δημιουργήσεις νοικοκυριό; Πολύ δύσκολο. Και μάλιστα στις επιθεωρήσεις ιδιαίτερος από αυτήν την πλευρά οι αντιπρόσωποί μας των υψηλότερων οργάνων κάνουν την ανάλυση και καταλήγουν στο συμπέρασμα, ότι στα κτήματα των Ελλήνων φυτρώνουν μόνον αγριόχορτα και αυτά δεν τα καλλιεργούν. Τώρα θα σας αναφέρω μερικά νούμερα σε σχέση με την καλλιέργεια της γης σε σχέση με το περσινό χρόνο. Λέω, σύντροφοι, ότι εάν το προηγούμενο έτος επιδιώξαμε να περάσουμε στην καλλιέργεια της γης, και τώρα επιδιώκουμε να ακολουθήσουμε πολλαπλή αμειψισπορά των αγρών. Εάν την προηγούμενη χρονιά είχαμε 500 ντεσιατίνες μάρης γης, φέτος έχουμε 2.500 ντεσιατίνες σε αγρανάπαυση. Από αυτούς τους αριθμούς φαίνεται καθαρά η καλλιέργεια της γης. Δεν πρέπει βεβαίως να λέμε ότι οι Έλληνες δεν καλλιεργούν την γη στα κτήματά τους, αλλά βεβαίως, οι προοπτικές και οι συνθήκες της εργασίας εδώ είναι άλλες. Όπως γνωρίζετε οι Έλληνες προηγουμένως ασχολούνταν περισσότερο με την κτηνοτροφία και δεν έδιναν μεγάλη σημασία στην αγροτική καλλιέργεια. Αυτό επίσης αποτελεί αιτία για την καλλιέργεια της γης, την οποία πρέπει να κατανοήσουμε. Άλλη αιτία είναι η λίγη γη. Τώρα εμείς δημιουργούμε συνοικισμούς, αλλά οι μάζες μας λένε: “Λοιπόν, εμείς ευχαρίστως να πάμε στους συνοικισμούς, αλλά και εσείς κτίστε μας σχολεία, λέσχες, διαφορετικά εάν θα βγούμε από τα κέντρα των χωριών στους συνοικισμούς, όπου δεν υπάρχουν τέτοια πολιτιστικά κέντρα, τα παιδιά μας θα μείνουν στην αμάθεια”. Με αυτό τον τρόπο πρέπει η Κεντρική Επιτροπή μας να δώσει σοβαρή προσοχή στην καλλιέργεια της γης, επιδοτώντας την δημιουργία πολιτιστικών κέντρων σε αυτούς τους συνοικισμούς, όπου θα εγκατασταθούν.

Τώρα θέλω να θίξω την εξυπηρέτηση των εθνικών μειονοτήτων και ιδιαίτερος στο όκρουγκ Στάλινο. Θα εκφραστώ χοντροκομμένα, χωριάτικα, ότι η εκτελεστική επιτροπή του όκρουγκ “ζει σε περιβόλι αλλά φρούτα δεν παράγει”, δηλαδή καθοδηγητές υπάρχουν, αλλά ποτέ δεν τους βρίσκεις. Μόνον μία φορά ο σ. Μάζελ ήλθε με τον Γκόφμαν, αλλά πλέον ποτέ ξανά. Όμως στο όκρουγκ υπάρχουν 35.000 Έλληνες και τουρκο-τάταροι [σ.τ.σ. εννοεί ταταρόφωνους Έλληνες]. Υποθέτω ότι σε τέτοιο αριθμό εθνικών μειονοτήτων τέτοια εξυπηρέτηση δεν είναι αρκετή. Θεωρώ

ὅτι εἰν σκεφτόμαστε να συνεχίσουμε την εθνική μας πολιτική, τότε είναι απαραίτητο να φέρομε τους καθοδηγητές στο ὄκρουγκ. Εδώ μιλούσε ο ἀντιπρόσωπος της Οδησοῦ ὅτι μάζα στελεχῶν πηγαίνει στα γεωγραφικά διαμερίσματα ἀλλὰ δεν τους βλέπουν. ...».⁵⁵⁰

Σημαντικό επίσης είναι το στοιχείο πὺ πρέπει να επισημανθεῖ ὅτι ο Ἕλληνας αντιπρόσωπος ἀπαντᾷ σε τοποθετήσεις ἀντιπροσώπων ἄλλων εθνοτήτων, οἱ ὁποῖοι εἶχαν εξαπολύσει κατηγορίες ἐναντίον του ἐλληνικοῦ πληθυσμοῦ για ἔλλειψη πολιτισμοῦ και χαμηλή εργατικότητα, ἐποφθαλμιώντας ἀσφαλῶς τις ἐκτάσεις που ἀνήκαν στις ἐλληνικές κοινότητες.

Απὸ τις τοποθετήσεις των στελεχῶν και των ἀντιπροσώπων ἀναδείχθηκαν τα προβλήματα και πέρασαν ὅλα στις ἀποφάσεις της Συνδιάσκεψης, ὅπου εἰδικὰ για τα ἐλληνικά χωριά ἀναφέρεται ὅτι:

«Λαμβάνοντας ὑπόψη ὅτι ἡ ἐξέλιξη της ἀγροτικής οἰκονομίας στα ἐλληνικά χωριά δεν ἀποκαταστάθηκε πλήρως μετὰ τον πόλεμο και τον λιμό και κινεῖται με ἀνεπαρκείς ρυθμούς, το τμήμα θεωρεῖ ὅτι πρέπει να ἀναδείξει συγκεκριμένα μέτρα για την ἀνάπτυξη της οἰκονομίας και συγκεκριμένα:

α. να θέσει στο Κομισαριάτο Γεωργίας και στα τοπικά του ὄργανα το ζήτημα της διερεύνησης των αιτιῶν της ἀνεπαρκούς ἀύξησης της ἐλληνικής ἀγροτικής παραγωγῆς και την λήψη των ἐνδεικνυόμενων μέτρων.

β. να επιταχύνει την διαδικασία της δημιουργίας καλλιεργημένων ἐκτάσεως γῆς στα ἐλληνικά χωριά [...]»⁵⁵¹

Επίσης στις ἀποφάσεις προβλέπεται ο ἐκσυγχρονισμός των καλλιεργειῶν με την χρήση μηχανικῶν μέσων και ἡ διάθεση δανείων πρὸς τον σκοπὸ αὐτό.

Ὡς το πλέον σημαντικό, ὅμως, ζήτημα ἀναδεικνύεται και σε αὐτὴν την συνάντηση το πρόβλημα της ταυτότητας του ἐλληνικοῦ πληθυσμοῦ, ὅπως ἐκφράζεται στην γλώσσα και στην ἐκπαίδευσή του. Στις ἐλλείψεις και στις διαφοροποιήσεις τοῦ πληθυσμοῦ αὐτοῦ προσδιορίζονται και οἱ ὁποῖες ἀδυναμίες ἐμφανίζονται στην ἀφομοίωση και στον συντονισμό με τα μέτρα και την πολιτική του νέου καθεστώτος.

Στην ἀπόφαση του ἐλληνικοῦ τμήματος της Πανουκρανικής Ἐκτελεστικῆς Επιτροπῆς το ζήτημα αὐτὸ ἀναδεικνύεται τόσο στα μέτρα για την σοβιετική οἰκοδόμηση ὅσο και για την πολιτιστικό-κοινωνική ἀνάπτυξη του πληθυσμοῦ. Συγκεκριμένα για την σοβιετική οἰκοδόμηση ἀναφέρεται ὅτι:

«Το σημαντικότερο ζήτημα για την δουλειὰ των ἐλληνικῶν σοβιέτ ἀποτελεῖ το γλωσσικό ζήτημα. Λαμβάνοντας ὑπόψη ὅτι για την ἀποκατάσταση της χαμένης ἀπὸ τους Ἕλληνες γραφῆς ἀπαιτεῖται σειρά ἐτῶν, και αὐτὸ καθυστερεῖ την μετάφραση των διεκπεραίωσης στην μητρική γλώσσα, πρέπει να προχωρήσουμε στα ἐξῆς:

⁵⁵⁰ «Pervoe Vseukrainskoe Soveshanie, po rabote sredi Natsionalnih manshivst», 8-11 Ἰανουαρίου 1927, 1927, Χάρκοβο, Στενογραφημένη σύνοψη των ἀποφάσεων και των ὑλικῶν ἐκδοσης της Πανουκρανικής Κεντρικῆς Επιτροπῆς. 107-108.

⁵⁵¹ Ο.π., σελ. 209.

»α. προσωρινά 'να παραμείνει η διεκπεραίωση αυτή στα ρωσικά ή στα ουκρανικά, σύμφωνα με την απόφαση του προεδρείου της Πανουκ.Εκ.Ε. από τις 19 Ιανουαρίου 1926, σύμφωνα με την εισήγηση της επιτροπής για την μελέτη του ελληνικού πληθυσμού.

»β. παράλληλως 'να ληφθούν αποφασιστικά βήματα στην πράξη στην λήψη μέτρων για την χρήση της μητρικής γλώσσας στην σοβιετική δουλειά, ιδιαιτέρως στην σχέση του πληθυσμού στα σοβιέτ, στη διενέργεια συνελεύσεων, στην κατάρτιση απολογισμού των αγροτικών σοβιέτ και, κατά το δυνατόν, στα ανώτατα όργανα εξουσίας στην μητρική γλώσσα. [...]

3. Οι δυσκολίες που δοκίμαζαν τα όργανα απονομής δικαιοσύνης για την εξυπηρέτηση του ελληνικού πληθυσμού, ιδιαιτέρως της φτωχολογιάς και των γυναικών που κατέχουν άσχημα την ουκρανική και την ρωσική γλώσσα, επιτείνει την αναγκαιότητα της εισαγωγής της δικαστικής ορολογίας στην μητρική γλώσσα.

Γι' αυτό τον λόγο θεωρείται αναγκαίο να επισπευθεί το άνοιγμα από το Λαϊκό Κομισαριάτο Δικαιοσύνης των γραικο-ελληνικών και γραικο-ταταρικών εθνικών δικαστικών οργάνων, προβλεπόμενων στο 5χρονο πλάνο του δικαστικού δικτύου.

Να προταθεί μέσω του Προεδρείου της Παν.Κ.Ε.Ε. στα γραφεία του Στάλιν και της Μαριούπολης για την πραγματοποίηση των αποφάσεών τους για άνοιγμα των ελληνικών δικαστικών φυλακών.⁵⁵²

Από το ύφος και την ουσία των αποφάσεων καθίσταται φανερό ότι όργανα εξουσίας αντιμετωπίζουν τα προβλήματα της ελληνικής μειονότητας με κατανόηση και κινούνται προς την κατεύθυνση της ενίσχυσης των εθνικών χαρακτηριστικών της. Η πολιτική γραμμή δείχνει να παραμένει η ίδια, και να υπάρχει όντως η προσμονή της επίλυσης των δυσκολιών βάσει μιας νέας «εθνικής πολιτικής».

Σύντομα, όμως, η πολιτική αυτή θα αλλάξει άρδην. Ο κύριος στόχος θα καταστεί μετά το 1929 η κολεκτιβοποίηση των αγροτικών νοικοκυριών η οποία θα σαρώσει τα όποια επιτεύγματα της προηγούμενης περιόδου. Αυτή, βεβαίως, η φάση αφορά ένα ευρύτερο πρόβλημα και μια βαθύτερη αντίθεση της σοβιετικής κοινωνίας που φέρνει αντιμέτωπος τον αστικό πληθυσμό με τους αγρότες.

---

⁵⁵² Ο.π.

γ. Ο κλοιός της κολεκτιβοποίησης και το τέλος του «εθνικού πειράματος»

Ο Λεβ Κρίτσμαν, εξέχων μαρξιστής ερευνητής του αγροτικού ζητήματος στα μετεπαναστατικά χρόνια, έγραψε ότι στην πραγματικότητα οι επαναστάσεις το 1917 ήσαν δύο, μια αυτή της πόλεως και μια αγροτική, αστική ή αντιφεουδαρχική επανάσταση. Οι δύο επαναστάσεις αντιπροσώπευαν διαφορετικούς και αντίθετους σκοπούς.⁵⁵³ Η αντίθεση αυτή πόλεως – χωριού θα πάρει δραματικές διαστάσεις στην φάση της επιτάχυνσης του εκβιομηχανισμού. Το Κομμουνιστικό Κόμμα, έχοντας επιλέξει το συγκεκριμένο τύπο ανάπτυξης, θα εξαπολύσει εναντίον των αγροτών έναν ανηλεή πόλεμο, οποίος θα κρατήσει για αρκετά χρόνια. Η αντιαγροτική πολιτική θα επιφέρει ισχυρά πλήγματα όχι μόνο στην οικονομική κατάσταση των αγροτικών κοινοτήτων, αλλά και στο σύνολο της παραδοσιακής κουλτούρας τους.

Τελικώς, «το κοινό αγρόκτημα επρόκειτο να γίνει ένα όργανο ελέγχου, θα καθίστατο ικανό το κράτος να εξαγει φόρο από την αγροτιά με την μορφή του σιταριού και άλλων προϊόντων και θα ασκούσε πολιτική και διοικητική κυριαρχία στην επαρχία. Για να εκπληρώσει τον στόχο του αποικισμού το κόμμα σκόπευε σε τίποτε λιγότερο από το ξερίζωμα της αγροτικής κουλτούρας και ανεξαρτησίας. Εγκαινίασε μια ολοκληρωτική καμπάνια εναντίον των αγροτικών θεσμών όπως το *dnor* (νοικοκυριό), *skhod* (αγροτικό συμβούλιο), ένωση κατόχων γης, μύλο (χώρος συγκέντρωσης για άτυπη πολιτική), αγορά και ακόμη την εκκλησία και τις παραδοσιακές εορτές σε μια προσπάθεια να καταστραφούν οι πηγές της αγροτικής κουλτούρας της δύναμης και της αυτονομίας.»⁵⁵⁴

Η αγροτική πολιτική εμφανίστηκε από το κόμμα στα τέλη της δεκαετίας του 1920 να διαθέτει δύο δυνατές επιλογές:

η πρώτη ήταν αυτή της καπιταλιστικής ιδιοκτησίας, όπου ο αγρότης θα εκμεταλλεύονταν την γη του για λογαριασμό του, πέρα από τον κεντρικό σχεδιασμό.

η δεύτερη ήταν η δυνατότητα της σοσιαλιστικής οικονομίας. Τα κολχόζ και γενικά οι συνεταιριστικές ενώσεις υπό την καθοδήγηση του κεντρικού σχεδιασμού θα ενίσχυαν την κρατική οικονομία και την ταχύτερη εκβιομηχάνιση.

Καθώς η πρώτη επιλογή αποκλείοταν για ιδεολογικούς και πολιτικούς λόγους, όπως και συνολικά ο πειραματισμός της Νέας Οικονομικής Πολιτικής, απέμενε

⁵⁵³ L.Kritsman, «*Proletarskaya revoliutsia v derevne*» [η προλεταριακή επανάσταση στο χωριό], σελ. 6.

⁵⁵⁴ Lynne Viola, «*Peasant Rebels under Stalin, Collectivization and the Culture of Peasant Resistance*», στον πρόλογο.

μόνον η επιβολή της αναγκαστικής ένταξης των αγροτικών νοικοκυριών στα κολχόζ.⁵⁵⁵

Στην XI κομματική συνδιάσκεψη τον Απρίλιο του 1929 αποφασίστηκε ότι κατά το πενταετές πλάνο 5-6 εκατομμύρια νοικοκυριά, δηλαδή περίπου το 20% των αγροτικών οικογενειών θα έπρεπε να ενωθούν σε επιχειρήσεις σοσιαλιστικού τύπου.⁵⁵⁶

Θα πρέπει να διευκρινισθεί ότι τα κολχόζ ήταν τριών τύπων:

α. η «κομμούνα», όπου τα πάντα ήσαν κοινά: η γη, τα ζώα, η κινητή περιουσία, ακόμη και οι κατοικίες. Ο τύπος αυτός των κολχόζ είχε αναπτυχθεί αμέσως μετά την επανάσταση.

β. το «αρτέλ» (artel), όπου σε κοινή χρήση υπόκειντο η γη, τμήμα της κινητής ιδιοκτησίας και η σοδειά.

γ. οι «απλές συντροφίες» (συνεταιρισμοί) για την κοινή καλλιέργεια της γης, στις οποίες η ιδιοκτησία παρέμενε βασικά διαιρεμένη. Ο τύπος αυτός της συνεταιριστικής ένωσης απολάμβανε και την μεγαλύτερη εμπιστοσύνη μεταξύ των αγροτών, αλλά δεν προκρίθηκε από το καθεστώς.⁵⁵⁷

Ο κύριος τύπος του κολχόζ της κολεκτιβοποίησης θα ήταν το artel, που σήμαινε και την απώλεια της ιδιοκτησίας γης για τους αγρότες, αλλά συνιστούσε και μεταβατικό στάδιο προς τον συνεταιριστικό τύπο της κομμούνας.

Η εκτεταμένη επιβολή ένταξης των αγροτών στα κολχόζ επέφερε ένα κύμα υστερίας στον αγροτικό πληθυσμό. Στα χωριά κυκλοφορούσαν φήμες της «αποκάλυψης»: «στην γη ήλθε ο Αντίχριστος, σύντομα έρχεται το τέλος του κόσμου», «προετοιμάζεται Νύχτα του Αγίου Βαρθολομαίου και όλοι όσοι μπήκαν στα κολχόζ θα σφαγιασθούν», «οι αγρότες θα μείνουν χωρίς ψωμί». Στα κομματικά στελέχη που στέλλονταν στα χωριά συστηνόταν να μην βγαίνουν τις νύχτες και να μην κάθονται σε φωτισμένο παράθυρο, για να μην φαίνονται έξω κ.λπ.⁵⁵⁸

Η αντίθεση των αγροτών στα μέτρα της κολεκτιβοποίησης ήταν γενικευμένη. Το 1929 στα χωριά επεκτάθηκε ο «κόκκινος πετεινός», δηλαδή οι πυρκαγιές, όπως συνέβαινε πάντοτε στις ρωσικές αγροτικές εξεγέρσεις. Το έτος εκείνο

⁵⁵⁵ Στην πράξη, όμως, οι αγρότες επεδίωκαν να ακολουθήσουν μια δική τους, τρίτη επιλογή: την αποδέσμευσή τους από την σχεδιασμένη και την επιστροφή τους στην φυσική οικονομία. Δεχόμενος την πίεση του κράτους τόσο ο κουλάκος όσο και ο απλός αγρότης επεδίωξαν να ξεφορτωθούν την κινητή και ακίνητη περιουσία τους, πουλώντας την, για να φυλάξουν χρήματα με την ελπίδα για καλύτερες ημέρες, Β.Α. Σιδόρον, «*Likvidatsia v SSSR kulatsesvta kak klassov*» [Η εξολόθρευση των κουλάκων σαν τάξη στην ΕΣΣΔ], περ. «*Voprosi Istorii*», 1968, Νο 7, σελ. 22-23. Το πρόβλημα για το σοβιετικό κράτος ήταν ότι ενώ τα φτωχά και μεσαία νοικοκυριά ήταν το 1927 οι βασικοί κάτοχοι σιτηρών είχαν χαμηλή εμπορεύσιμη παραγωγή και πουλούσαν μόνο το 11,2 των σιτηρών που παρήγαγαν. («*Ιστορία του Κ.Κ.Σ.Ε.*», ό.π., σελ. 447).

⁵⁵⁶ «*Istoria SSSR*» (ρωσ.), τ. 8, σελ. 464.

⁵⁵⁷ Μ.Λ. Βογνένκο, «*K istorii natsalnogo etapa sposnoi kollektivizatsii selskogo xoziaistva SSSR*», [Για την ιστορία της αρχικής φάσης της γενικής κολεκτιβοποίησης της αγροτικής οικονομίας της ΕΣΣΔ], περ. «*Voprosi Istorii*», 1963, Ν. 5, σελ. 28.

⁵⁵⁸ «*Materiali po istorii SSSR*» [Ντοκουμέντα της ιστορίας της ΕΣΣΔ], τ.7, σελ. 245.

διαπιστώθηκαν γύρω στις 30 χιλιάδες πυρκαγιές ενώ στην Ουκρανία τετραπλασιάστηκαν οι «τρομοκρατικές ενέργειες» σε σχέση με το 1927.⁵⁵⁹

Όπως ήταν φυσικό, η αντίδραση των αγροτών στην κολεκτιβοποίηση δημιούργησε τρομερές συνέπειες στην τροφοδοσία της αγοράς με είδη διατροφής. Η κρίση έφτανε τα όρια της εποχής του εμφυλίου στις αρχές του 1930.

Εν τούτοις, τον Ιανουάριο του 1930 δημοσιεύθηκε η απόφαση του Πολιτικού Γραφείου του Κ.Κ.Ρ.(μ.π.), στην οποία με τεχνικούς όρους οριοθετούνταν εκ νέου σε υψηλότερα επίπεδα οι στόχοι της κολεκτιβοποίησης. Στο τέλος του πρώτου πενταετούς σχεδίου τα κολεκτιβοποιημένα νοικοκυριά δεν θα έπρεπε ν' αποτελούν μόνο το 20% του συνόλου, όπως προβλεπόταν ως τότε, αλλά την συντριπτική πλειοψηφία. Οι κύριες σιτοπαραγωγικές περιοχές (κάτω και μέσος Βόλγας, βόρειος Καύκασος) έπρεπε να ολοκληρώσουν την διαδικασία αυτή το φθινόπωρο του 1930 ή την άνοιξη του 1931, οι άλλες περιοχές το αργότερο την άνοιξη του 1932.⁵⁶⁰

Η σύγκρουση του κράτους με το χωριό επέφερε και την όξυνση όλων των εθνικών προβλημάτων. Στις συνθήκες της ολοκληρωτικής κολεκτιβοποίησης σημειώθηκαν σημαντικές εξεγέρσεις στο Καζαχστάν, στην Μπασκίρια και στην Γεωργία. Πολυάριθμοι αγρότες έγιναν αντάρτες στον Καύκασο, στο Ταταρστάν και στην Κεντρική Ασία (μεταξύ των μουσουλμάνων αναβίωσε μερικώς και το κίνημα των *Basmachi*).⁵⁶¹

Σε τυπικό, πάντως, επίπεδο και όσον αφορά τα καταγεγραμμένα αποτελέσματα της κολεκτιβοποίησης, αυτή προχώρησε πράγματι ταχύτατα, ένεκα και των βίαιων κρατικών επεμβάσεων. Τους ίδιους επιτυχείς δείκτες σημείωσαν και οι εθνικές μειονότητες της Ουκρανίας, μεταξύ αυτών και η ελληνική.

Οι παρακάτω πίνακες δείχνουν την εξέλιξη της συγκρότησης των κολεκτιβοποιημένων οικονομικών μονάδων στις εθνικές μειονότητες της Ουκρανίας στα πρώτα τρία έτη της εφαρμογής του μέτρου.⁵⁶²

⁵⁵⁹ «*Istoria SSSR*», τ. 8, 549.

⁵⁶⁰ «*KPSS v resoliysiiakh*», [Οι αποφάσεις του Κ.Κ.Σ.Ε.], τ. 4, σελ. 385. Η δημιουργηθείσα κατάσταση ανάγκασε την κεντρική εξουσία να μεταφέρει «εθελοντές» τους «εικοσιπεντεχιλιάρηδες» (γύρω στις 25.000) από άλλες περιοχές, οι οποίοι δεν ήταν αγρότες, για την επιτυχία της κολεκτιβοποίησης, («*Istoria του Κ.Κ.Σ.Ε.*», ό.π., σελ. 476).

⁵⁶¹ «η οικοδόμηση του σταλινικού καθεστώτος απαιτούσε ένα 'φόρο' (σιτάρι και άλλα αγροτικά προϊόντα) από την αγροτιά με σκοπό να γεμίσουν οι κρατικές αποθήκες για εξαγωγή και να τροφοδοτηθούν οι πόλεις και ο Κόκκινος Στρατός -κοντολογίς, να εκπληρωθούν οι ατέλειωτες απαιτήσεις της πρωταρχικής σοσιαλιστικής συσσώρευσης». Lynne Viola, «*Peasant Rebels ...*», ό.π. σελ. 3. Οι αγροτικές εξεγέρσεις ήταν συνεχείς σε όλη την διάρκεια της δεκαετίας του 1920, όχι μόνο στην ρωσική «Βανδέα», το ρωσικός κοζακικός χώρος δηλαδή στην νότια Ρωσία, αλλά παντού όπου υπήρχε αγροτιά. Η καταστολή των εξεγέρσεων επιβαλόταν από τα πρώτα χρόνια της νέας εξουσίας με την βία, την πυρπόληση των δασών, όπου έβρισκαν καταφύγιο οι εξεγερμένοι, και τον εσκεμμένο λιμό Peter Holquist, «*A Russian Vendee: The Practice of Revolutionary Politics in the Don Countryside 1917-1921*».

⁵⁶² Τα στοιχεία ανακοινώθηκαν στη Β' Πανουκρανική Συνδιάσκεψη για την δουλειά στις μειονότητες, που έγινε στο Χάρκοβο «*Vtoroe Vseukrainskoe ...*», ό.π. σελ. 53.

Κολχός	1928	1929	1930
Εβραϊκά	24	81	94
Γερμανικά	10	65	119
Ρωσικά	7	41	73
Πολωνικά	-	6	21
Ελληνικά	8	14	48
Μολδαβικά	3	3	15
Τσιγγάνικα	1	-	-
Τσεχικά	-	-	1
Αλβανικά	-	-	1

Αναλυτικά στοιχεία για τα εθνικά διοικητικά διαμερίσματα παρατίθενται και στο πίνακα που ακολουθεί:

Εθνικά διαμερίσματα	Αριθμός Διαμερισμάτων	Αριθμός νοικοκυριών (σε χιλ.)	Κολλεκτιβοποιημένα νοικοκυριά		Αριθμός καλλιεργημένων εδαφών σε 1000 εκτάρια	Κολλεκτιβοποιημένα νοικοκυριά	
			σε χιλ.	σε %		σε 1000 εκτάρια	σε %
Ρωσικά	9	86,1	20,1	23,3	477,5	159,1	33,3
Γερμανικά	7	32,8	16,1	49,0	357,6	205,0	57,4
Βουλγαρικά	3	16,9	5,4	31,9	162,1	58,3	36,0
Ελληνικά	3	12,8	4,7	36,7	120,2	43,4	36,1
Εβραϊκά	3	8,8	5,2	59,1	93,7	61,6	65,7
Πολωνικά	1	9,0	0,6	6,7	31,7	3,2	10,1
Σύνολο	26	166,4	52,1	31,3	1242,8	530,6	42,7

Στοιχεία για την πορεία της κολλεκτιβοποίησης διαθέτουμε και για το έτος 1931, μετά την τελική επιτάχυνση της αναμόρφωσης της αγροτικής οικονομίας, όταν ουσιαστικά ολοκληρώνεται και η διαδικασία:

**ΕΠΙΠΕΔΟ ΚΟΛΕΚΤΙΒΟΠΟΙΗΣΗΣ
ΤΩΝ ΕΘΝΙΚΩΝ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΩΝ ΤΗΣ ΟΥ.Σ.Σ.Δ.
(20 Μαρτίου 1931)⁵⁶³**

	Αριθμός διαμερισμάτων	Νοικοκυριά που κολεκτιβοποιήθηκαν		Γη που κολεκτιβοποιήθηκε	
		ποσότητα	%	Χιλ. εκτάρια	%
Πολωνοί	1	1.462	16,8	5,2	16,2
Ρώσοι	8	40.254	49,4	262,6	55,8
Έλληνες	3	3.814	70,5	88,3	66,7
Βούλγαροι	3	11.076	73,9	105,4	71,9
Γερμανοί	7	23.240	77,0	281,1	81,1
Εβραίοι	3	6.896	86,5	116,3	90,4
Σύνολο	25	96.742	58,8	858,9	68,3

Με βάση τα παραπάνω στοιχεία στις διαπιστώσεις της «Β΄ Συνδιάσκεψης για την δουλειά με τις μειονότητες στην Ουκρανία» διατυπώνεται η θέση ότι «η κολεκτιβοποίηση της αγροτικής οικονομίας μεταξύ των εθνικών μειονοτήτων και στις δικές τους προθεσμίες δεν υπολείπεται από τον μέσο ουκρανικό ρυθμό. Σε αυτά τα δύο χρόνια πραγματοποιήθηκε και μεταξύ των εθνικών μειονοτήτων ριζικό πέρασμα της αγροτικής οικονομίας σε σοσιαλιστική τροχιά.»⁵⁶⁴

Στο σύνολό τους οι θεσμοί που συγκροτήθηκαν σε εθνική βάση, τα εθνικά αγροτικά σοβιέτ και τα εθνικά διοικητικά διαμερίσματα, ήταν υποχρεωμένα, σύμφωνα με τις κεντρικές κατευθυντήριες γραμμές, να μεταβληθούν σε οχήματα της κολεκτιβοποίησης.

Παράλληλα, όμως, η φάση της κολεκτιβοποίησης συμπίπτει και με τον τερματισμό της δημιουργίας νέων εθνικών σοβιέτ και εθνικών διαμερισμάτων. Η επίσημη δικαιολογία για την λήψη της συγκεκριμένης απόφασης θα είναι ότι είχε ολοκληρωθεί η δυνατότητα για τη σύστασή τους. Αν και το συγκεκριμένο επιχείρημα της κεντρικής εξουσίας ανταποκρίνεται εν μέρει στην πραγματικότητα, η διάθεσή της απέναντι στα μειονοτικά θεσμικά όργανα έχει μεταβληθεί. Σταδιακά θα καταργηθούν και ως το 1937 θα εξαλειφθούν.

«...σήμερα [1930] ο αριθμός των εθνικών σοβιέτ φθάνει τα 1.121, από τα οποία 450 ρωσικά 254 γερμανικά, 151 πολωνικά, 156 εβραϊκά, 16 молδαβικά, 12 τσεχικά. 45 βουλγαρικά, 30 ελληνικά, 4 λευκορωσικά και 3 αλβανικά.

⁵⁶³ Yakubova Larisa, «Sotsialno-Ekonomitsne stanovishe etnitcnih menchin v USSR (20-i potsatok 30-x rokov XX st.)» [Η κοινωνικο-οικονομική κατάσταση των εθνικών μειονοτήτων στην Ου.Σ.Σ.Δ (1920 έως τις αρχές της δεκαετίας του 1930)], σελ. 296-297, Κίεβο 2004.

⁵⁶⁴ «Vtoroe Vseukrainskoe...», ό.π.

»Σε σχέση με το 1926 υπάρχει μεγάλη αύξηση των ρωσικών και εβραϊκών αγροτικών σοβιέτ και σημαντική ενίσχυση του αριθμού των γερμανικών και πολωνικών σοβιέτ. [...]

»Η εργασία για την δημιουργία των αγροτικών σοβιέτ τώρα έχει τελειώσει. Μπορεί ακόμη να γίνουν 10-20 εθνικά αγροτικά σοβιέτ αλλά μαζική δημιουργία δεν μπορεί πλέον να γίνει, διότι δεν υπάρχουν τέτοια πληθυσμιακά κέντρα.

Τα ρωσικά διαμερίσματα είναι 9, τα γερμανικά 7 τα βουλγαρικά, τα ελληνικά και τα εβραϊκά από 3, το πολωνικό 1 και συνολικά 26 διαμερίσματα». ⁵⁶⁵

Και οι δύο φάσεις της κολεκτιβοποίησης, παρά την τυπική επιτυχία της ένταξης στα κολχόζ της συντριπτικής πλειοψηφίας των ελληνικών νοικοκυριών, θα ξεσηκώσει μεγάλο κύμα αντίδρασης. Το κυρίαρχο πρόβλημα τριβής ήταν οπωσδήποτε η απώλεια των εδαφών που είχαν στην ιδιοκτησία τους οι Έλληνες αγρότες. Η θέση σε μια κοινή και ελεγχόμενη από τα άνω ιδιοκτησία της καλλιεργημένης γης και των προϊόντων της έρχεται σε απόλυτη αντίθεση με το παραδοσιακή ψυχολογική κατάσταση του ιδιοκτήτη γης, μία απόσταση η οποία δεν θα μπορούσε να καλυφθεί με ιδεολογικές πλατφόρμες.

Στις εθνικές μειονότητες, όπως την ελληνική ή την γερμανική όπου οι ακτήμονες ήταν ελάχιστοι και η ανάμνηση της ευρείας αυτονομίας που συνοδευόταν από την κατοχή μεγάλων εκτάσεων γης με ευνοϊκούς όρους, τα οικονομικά μέτρα ισοδυναμούσαν με προσπάθεια εξόντωσης της ίδιας της μειονότητας.

Η απειλή απέναντι στους Έλληνες έγινε την περίοδο αυτή πιο άμεση, καθώς πλήττονταν μεγάλο τμήμα της μειονότητας. Το κράτος για να πετύχει τους στόχους του μέσω των προπαγανδιστικών του μηχανισμών προσωποποίησε τον εχθρό που ήταν απαραίτητος για να οξυνθεί η πίεση στα αγροτικά στρώματα: ο κουλάκος, ο πλούσιος δηλαδή αγρότης, υπέστη απηνή διωγμό.

Η καταστροφή των κουλάκων σαν τάξη στα ελληνικά χωριά πήρε την διάσταση εθνικής τραγωδίας. Η επιταχυνόμενη επίθεση στα κουλακικά στοιχεία σήμαινε όχι τίποτε λιγότερο παρά την οικονομική χρεωκοπία και την περιθωριοποίηση για τουλάχιστον το 1/10 του πληθυσμού. Εάν σε αυτό συνυπολογίσουμε ότι η ελληνική μεσαία αγροτιά, σύμφωνα με τον γενικό μέσο ουκρανικό όρο, θα μπορούσε επίσης να ενταχθεί στην κατηγορία των κουλάκων τότε ο υπό διωγμόν ελληνικός διευρύνεται περαιτέρω. Τα εκλογικά τους δικαιώματα απώλεσαν επίσης όσοι κατηγορούνταν για εμπορική δραστηριότητα και κυρίως για απευθείας πώληση αγροτικών προϊόντων (και οι Έλληνες συνήθιζαν να έχουν παραδοσιακά τέτοια δραστηριότητα). Η καταστολή, κρίνοντας από την απώλεια των εκλογικών δικαιωμάτων μεταξύ των Ελλήνων, αφορά τουλάχιστον το 20% του πληθυσμού. Αναμφισβήτητα, το ποσοστό είναι

---

⁵⁶⁵ Ο.π., σελ. 47.

πολύ μεγαλύτερο από το γενικό μέσο όρο και καταδεικνύει και την ιδιαιτερότητα της περίπτωσης.

Συγκεκριμένα, η προλεταριοποίηση των εθνικών αγροτικών σοβιέτ επιχειρήθηκε στις επαναληπτικές εκλογές το 1929, εκλογές που είχαν σκοπό την αποψίλωση των σοβιέτ από τα κουλακικά στοιχεία. Στις εκλογές αυτές αντικαταστάθηκαν πάνω από τους μισούς αντιπροσώπους, καθώς στα προηγούμενα σοβιέτ οι πλούσιοι αγρότες αποτελούσαν το 34%. Πλούσιοι αγρότες υπήρχαν και σε άλλα εθνικά αγροτικά σοβιέτ, όπως για παράδειγμα στα ουκρανικά 11,4 %, στα βουλγαρικά 20,3%, στα γερμανικά 30,8% και στα τσεχικά 47,3%. Τα συγκεκριμένα στοιχεία μας αποδίδουν πληρέστερα την εικόνα της οικονομικής ευρωστίας των διαφόρων εθνικών ομάδων στο γενικότερο κοινωνικο-οικονομικό πλαίσιο της Ουκρανίας. Συνολικά από τις μειονότητες το εκλογικό τους δικαίωμα απώλεσαν το 6,2 %, ενώ ο μέσος όρος στην Δημοκρατία της Ουκρανίας έφθασε το 4,2%.⁵⁶⁶

Ανάμεσα στο καώτος και στην κοινωνία της μειονότητας θα επικρατούσε σταδιακά ένα κλίμα αντιπαράθεσης που θα ξεκινούσε με την παγερή στάση των Ελλήνων αγροτών στα σχέδια της κυβέρνησης και θα κατέληγε στην ανοιχτή σύγκρουση. Αναμφιβόλως, το τελικό στάδιο αυτής της αντίθεσης θα αποτελούσε η εξόντωση των σημαντικότερων εκπροσώπων της μειονότητας το 1937.

Κυριότερες πηγές για το κλίμα που επικρατεί στα ελληνικά χωριά και στα θεσμικά τους όργανα αυτή την περίοδο είναι τα υλικά συνεδριάσεων κάποιων οργάνων, που έχουν διασωθεί, όπως και ελάχιστα γεγονότα που ανακαλύπτονται στο αρχειακό υλικό.

Οι ανυπέβλητες δυσκολίες διαφαίνονται στις ομιλίες των διαφόρων συνέδρων. Κύριο χαρακτηριστικό τους η αναφορά στον εχθρικό κουλάκο. Για πρώτη φορά στο εσωτερικό των κοινοτήτων αναπτύσσεται μια τόσο επιθετική ρητορική με βάση τις κοινωνικές-ταξικές αντιθέσεις. Ταυτοχρόνως, όμως, οι τοποθετήσεις αυτές δεν δύνανται να επισκιάσουν μια γενικότερη απογοήτευση από την πορεία των αλλαγών στο ιδιοκτησιακό καθεστώς της γης και στην οικονομική κατάσταση των αγροτών.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το απόσπασμα από τα υλικά του 5^{ου} συνεδρίου του ελληνικού διοικητικού διαμερίσματος του Σαρτανά:

«Σήμερα έχουμε μεγάλη γιορτή, ανοίγουμε το 5^ο εθνικό μας συνέδριο, σήμερα για πρώτη φορά μπορούμε να μιλούμε την γλώσσα μας. Χάρης στην σοβιετική εξουσία μπορέσαμε να μαθαίνουμε τα παιδιά μας την γλώσσα τους. Μόνον τα σοβιέτ έλυσαν τα εθνικά προβλήματα, κάθε έθνος μπορεί να αναπτύξει την εθνική του γλώσσα, να έχει την κουλτούρα του... Το κόμμα και η σοβιετική εξουσία θέτουν ενώπιον του δικού μας ελληνικού συνεδρίου το καθήκον να μετατρέψουμε την αγροτική μας οικονομία σε κολεκτιβιστική, να στερεώσουμε τους δεσμούς της αγροτιάς και των

⁵⁶⁶ Larisa Yakybova, «Mariupolski Greki...», ό.π., σελ. 119.

εργατών.... Είμαστε υποχρεωμένοι να κατευθύνουμε όλες μας τις σκέψεις και τις δυνάμεις σε αυτό ώστε το κράτος μας να σταθεί γερά στα πόδια του, εμείς πρακτικά είμαστε υποχρεωμένοι να εκπληρώσουμε την ένωση εργατών και αγροτών και να εξασφαλίζουμε στους αγρότες ψωμί. Είμαστε υποχρεωμένοι σε μια πενταετία να φέρουμε το κράτος μας σε θέση να σταθεί γερά στα πόδια του, να είναι ικανό να δώσει αποφασιστικό κύτπημα σε περίπτωση πολέμου στους εχθρούς του».⁵⁶⁷

Παρά, όμως, τον πανηγυρικό και αισιόδοξο χαρακτήρα που επιδιώκεται να δωθεί από τις ομιλίες εμφανίζονται σοβαρότατα προβλήματα στην λειτουργία των ελληνικών αγροτικών σοβιέτ. Η απουσία καταρτισμένης καθοδηγητικής ομάδας στελεχών μέσα από την μειονότητα εμφανίζεται ως η σημαντικότερη αιτία στην αδυναμία εκπλήρωσης των πλάνων παραγωγικότητας.

Οι δυσχέρειες αυτές είχαν ενισχύσει το κλίμα δυσαρέσκειας μεταξύ των αγροτών, που φαίνεται ότι είχε εκφραστεί με έντονο τρόπο στις συνελεύσεις των σοβιέτ και μεταφέρθηκε από τους αντιπροσώπους στο Συνέδριο:

«Κατά την διάρκεια των συνελεύσεων για τις επαναληπτικές εκλογές σημειώθηκαν δύο τύποι ομιλιών:

1. Η ομάδα των ομιλιών και των ερωτήσεων, που έχουν υγιή χαρακτήρα – ξεκάθαρα χαρακτηρίζουν την δουλειά των σοβιέτ, τις ελλείψεις τους. .. Σαν γενικό φαινόμενο, σε όλα τα αγροτικά σοβιέτ στις ομιλίες γλιστρούσε η άποψη της αδύναμης εργασίας των αγροτικών σοβιέτ, της κακής εργασίας της Επιτροπής, της ελάχιστης σημασίας στα ζητήματα της κολεκτιβοποίησης, της αδύναμης καθοδήγησης από τις κοινωνικές οργανώσεις, ...της άγνοιας της νέας κατάστασης για την επέκταση των δικαιωμάτων των σοβιέτ, της κακής χρήσης των ποσών της συγκέντρωσης φόρων (Τσερμαλίκ), της διαστρέβλωσης της ταξικής γραμμής και της διανομής των δανείων και των προμηθειών της σποράς (Τσερμαλίκ, Ταλακόφ, Σαρτανά), της ανεκτικότητας στην είσπραξη των χρεών από τα πλούσια στρώματα της κοινωνίας, της ενοκίασης των λιβαδιών (Σαρτανά), της ύπαρξης γραφειοκρατίας στο μηχανισμό των σοβιέτ (Κελερόβκα), της δουλειάς του αγροτικού σοβιέτ που οδηγεί στην πραγματοποίηση των εντολών της Εκτελεστικής Επιτροπής του Διοικητικού Διαμερίσματος μόνο στο χαρτί.

2. Χαρακτήρα ημι-κουλάκινο και κουλάκινο. “Το αγροτικό σοβιέτ διανέμει λανθασμένα το αγροτικό δάνειο και την φορολογία, βαρύνοντας κυρίως τους πλουσιότερους αγρότες”, “για να περιμένουμε καλή δουλειά από το σοβιέτ, πρέπει να πληρώσουμε όλους τους εργαζόμενους του σοβιέτ”, “όλοι μιλούν για βελτίωση, αλλά εμείς τίποτε δεν βλέπουμε, σύντομα θα καταγραφούν και θα πωλούνται και τα φλωτζάνια, και εάν έχεις 4, τότε τα 2 θα τα πωλούν”, “ο συνεταιρισμός την φτωχολογιά την αφανίζει”, “η σοβιετική εξουσία είναι καλή, αλλά κατά την

⁵⁶⁷ «Κεντρικά Κρατικά Αρχεία της Ουκρανίας», τμ. 413, ραφ. 1, κατ. 463, φύλ. 10. Στο Συνέδριο αυτό (5 Ιανουαρίου 1929) αναφέρεται ότι πήραν μέρος 203 εκπρόσωποι των ελληνικών χωριών, των σοβιετικών και πολιτιστικών ιδρυμάτων, και από αυτούς οι 46 είχαν δικαίωμα ψήφου ενώ 4 είχαν συμβουλευτική ψήφο.

διάρκεια της φορολογίας εξολόθρευσε τα καλά νοικοκυριά και τάοα έρχεται πείνα». «τα παραδειγματικά νοικοκυριά δεν έχουν έκπτωση». Μακεντόνοβκα: ο πρόεδρος του αγροτικού σοβιέτ ακολούθησε την γραμμή των κουλάκων, κράτησε την φτωχολογιά σε νάρκωση... Ο πρόεδρος του συνεταιρισμού Κοσκός, κοινός υπάλληλος της πολεμικής περιόδου, έχει χρήματα από τόκους.

Σαρτανά (Στεφάνιτς): «όλοι, όσα λένε εδώ, είναι όμορφα λόγια, αλλά εμάς δεν μας δίνουν τίποτε. Ντύστε μας, δώστε μας να φάμε, θα δουλέψουμε. Εσείς μας καλείτε επίμονα, και προτείνετε δικές σας υποψηφιότητες, εμείς θέλουμε να προτείνουμε τις δικές μας υποψηφιότητες, εμείς γνωρίζουμε καλύτερα τους ανθρώπους, απ' ότι οι οργανώσεις».

[...] «Το κόμμα από την αρχή κάνει λάθη, και έκανε λάθος, που κατήργησε την ατομική ιδιοκτησία».⁵⁶⁸

Αν και καταβάλλεται προσπάθεια να διαχωριστούν οι αντιδράσεις ανάμεσα στις υγιείς ταξικές δυνάμεις και στους με αντεπαναστατικά αισθήματα διαπνεόμενους κουλάκους, ως σύνολο οι τοποθετήσεις αναδεικνύουν την γενικευμένη αντίθεση στις οικονομικές και κοινωνικές αλλαγές στην ζωή των αγροτών. Η πολιτική της κολεκτιβοποίησης και μάλλον εν γένει η οικοδόμηση του σοσιαλισμού δεν έχει την αποδοχή των Ελλήνων αγροτών, όπως τουλάχιστον εκφράζεται σε μια εποχή που ουσιαστικά είναι και η τελευταία όπου μπορεί να υπάρξει ελεύθερη έκφραση. Τα λόγια επιβράβευσης αναφέρονται μόνον στα όποια επιτεύγματα στον τομέα της εκπαίδευσης και του πολιτισμού αλλά όχι και σε αυτά της οικονομίας. Τα κατοπινά χρόνια, λόγω των διώξεων, της καταστολής και της τρομοκρατίας οι απόψεις που ακόμη ακούγονται από τους αγρότες θα είναι περισσότερο ανελεύθερες και παραπλανητικές.

Το 1930 στην Β' Συνδιάσκεψη για την δουλειά στις εθνικές μειονότητες στην Ουκρανία ο φλογερός αντι-κουλάκικος λόγος από τους Έλληνες αντιπροσώπους δε μπορεί να αποκρύψει την πραγματική μάχη που διεξαγόταν στα ελληνικά χωριά ενάντια στα οικονομικά μέτρα: «Ως αποτέλεσμα των τεκταινομένων και σε εμάς παρεκκλίσειω» γι' αυτό το ζήτημα και ως αποτέλεσμα της φθονερούς μανιώδους προπαγάνδας του κουλάκου εναντίον των ιδεών της κολεκτιβοποίησης, το ποσοστό των κολεκτιβοποιημένων νοικοκυριών μειώθηκε εξαιρετικά, όμως χάρη στην πλατιά μαζική εκδηλωμένη δουλειά με τους εργαζόμενους του διαμερίσματος,

⁵⁶⁸ «Κεντρικά Κρατικά Αρχεία Ουκρανίας», τμ. 413, ραφ. 1, καταλ. 354, φύλ. 26. Στοιχεία για την κατάσταση των Ελλήνων της Αζοφικής έχει και η συνδιάσκεψη που έλαβε χώρα στις 26-27 Οκτωβρίου 1929, και όπου πήραν μέρος περίπου 170 αντιπρόσωποι τόσο από το όκρουγκ της Μαριούπολης όσον και από αυτό του Στάλινο. Στην συνδιάσκεψη οι μετέχοντες μοιράστηκαν την πείρα τους στην εξυπηρέτηση των πολιτιστικών αναγκών του ελληνικού πληθυσμού, και έθεσαν τα καθήκοντα σε αυτόν τον τομέα. Επίσης συζητήθηκαν και τα ζητήματα της αγροτικής οικονομίας στα ελληνικά χωριά σε σχέση με την αναγκαστική κολεκτιβοποίηση, Συνέδριο «Grecki Ukraini» 1990, ό.π., Β.Ι. Nikolski, «Komissia izutsenia gretseskoj natsionalnosti», [Επιτροπή έρευνας της ελληνικής εθνότητας], στα υλικά του συνεδρίου «Grecki Ukraini...», [1991], ό.π., σελ. 114

είχαμε την 1 Οκτωβρίου 36%, και στις 20 Οκτωβρίου κατοχυρώθηκαν ως κολεκτιβοποιημένα το 46,9% των νοικοκυριών.

»Η κατοχύρωση σχεδόν των μισών νοικοκυριών του διαμερίσματός μας στα κολχόζ μιλά από μόνη της για την επιτυχή δουλειά και ότι τα κολχόζ απέδειξαν στα ατομικά νοικοκυριά την ωφέλεια της εργασίας στο κολχόζ, απέδειξαν ιδιαίτερος την δυνατότητα να εισήχθούν στα κολχόζ τα τεχνικά μέσα και να τές οι σύνθετες μηχανές...

»Αλλά στην σημερινή ημέρα, παρά τις επιτυχίες, τις οποίες στο θέμα της κολεκτιβοποίησης είχαμε στα εθνικά διαμερίσματα, υπάρχουν ακόμη πολλές ελλείψεις και πρωτίστως η κακή οργάνωση ελέγχου της στα κολχόζ μας και η μη ικανοποιητική αγρονομική εξυπηρέτησή τους. Εμείς στο διαμέρισμα του Σαρτανά έχουμε μόνον έναν αγρονόμο της Εκτελεστικής Επιτροπής του Διαμερίσματος. Έτσι καθώς τα συμβούλια των κολχόζ δεν έχουν συγκροτηθεί όπως και τα άλλα συνεταιριστικά όργανα με τους αγρονόμους σε εμάς δεν υπάρχει κανείς να καταρτίσει ένα παραγωγικό πλάνο. Μεταξύ άλλων, από αυτό και από την καλή οργάνωση της δουλειάς στο σύνολό της εξαρτάται η παραπέρα κολεκτιβοποίησή μας και το αγκάλιασμα των κολχόζ από τα φτωχά και μεσαία νοικοκυριά.»⁵⁶⁹

Και ακόμη σε άλλο σημείο η εικόνα αυτή συμπληρώνεται: «Σύντροφοι αυτός που σκέφτεται ότι ο ταξικός πόλεμος έχει τελειώσει αυτός υποτιμά την πολιτική σημασία της εκστρατείας των τωρινών επαναληπτικών εκλογών για τα αγροτικά σοβιέτ. Εμείς αυτόν τον χρόνο πραγματοποιούμε εκστρατεία επαναληπτικών εκλογών, μετά την εξαφάνιση του κουλάκου σαν τάξη. Στις περιοχές της πλατιάς κολεκτιβοποίησης ο κουλάκος σήμερα είναι ακόμη πιο μανιασμένος εναντίον της δικτατορίας του προλεταριάτου.

»Σε κάθε εθνικότητα υπάρχουν οι ιδιαιτερότητές της, και σε κάθε εθνικότητα το κουλάκικο στοιχείο δημιουργεί την δική του μοχθηρή δουλειά, που σχετίζεται με τις τοπικές συνθήκες. Στο ελληνικό διαμέρισμα Σαρτανά, ο Έλληνας κουλάκος είναι πολύ πονηρός. Κάνει την δουλειά του πονηρά και με πολύ λεπτό τρόπο και γι' αυτό είναι πολύ δύσκολο να πολεμήσεις με τον κουλάκο, αν δεν οργανωθεί καλά η φτωχολογιά, η μεσαία τάξη, τα μέλη των κολχόζ και οι μικρονοικοκυραίοι.

»Το διαμέρισμα του Σαρτανά μέχρι τώρα δεν έχει στελεχωθεί. Μέχρι σήμερα δεν έχουμε γραμματέα του προεδρείου της εκτελεστικής επιτροπής του διαμερίσματος και στην οικονομικό τμήμα του διαμερίσματος υπάρχει μόνον ένας διευθυντής. Λαμβάνοντας αυτά υπόψη θεωρώ, ότι η συνδιάσκεψή μας για το ζήτημα της στελέχωσης των εθνικών διαμερισμάτων να θέσει ενώπιον των προηγούμενων κέντρων των όκρουγκ το καθήκον όλα τα στελέχη που κατέχουν γλώσσες των εθνικών μειονοτήτων να ριχτούν στα εθνικά διαμερίσματα για στελέχωση του μηχανισμού του διαμερίσματος. Στο δικό μας διαμέρισμα συνέβη το παρακάτω

⁵⁶⁹ «Vtoroe Vseukrainskoe ...», ό.π., σελ. 128.

συμβάν: όταν ένα σύντροφο Έλληνα τον έστειλαν στο χωριό. αυτός αρνήθηκε δηλώνοντας ότι δεν καταλαβαίνει ελληνικά.

»Θεωρώ σύντροφοι ότι η συνδιάσκεψή μας σε σχέση με το ζήτημα της επανεκλογής των σοβιέτ, πρέπει κατηγορηματικά να εκφραστεί για την αναγκαιότητα της στελέχωσης των εθνικών μας διαμερισμάτων με στελέχη, τα οποία έμειναν στο όκρουγκ. Στους κατά τόπους χώρους αντιμετωπίζουμε παντού προβλήματα με την έλλειψη δυνάμεων, που έχουμε σήμερα.

Το προηγούμενο έτος είχαμε στο διαμέρισμά μας συνολικά 11% της αγροτικής μας ιδιοκτησίας σε κολχόζ και σήμερα έχουμε 46%. Κάθε ημέρα η κολεκτιβοποίηση αυξάνεται, χρειάζεται μόνον η μαζική πολιτική δουλειά, χρειάζονται τα στελέχη, τα οποία στην μητρική γλώσσα θα μπορούσαν να διεκπεραιώσουν την δουλειά μεταξύ των χωρικών, στελέχη που θα μπορούσαν να εξηγήσουν στους αγρότες αυτά τα καθήκοντα, τα οποία τίθενται ενώπιόν τους σήμερα, αυτά τα μέτρα που πραγματοποιεί το κόμμα και η σοβιετική εξουσία.»⁵⁷⁰

Το πρώτο μέρος της κολεκτιβοποίησης, που ολοκληρώθηκε τον Μάιο 1930, δεν είχε την επιτυχία που ανέμενε η ηγεσία της χώρας. Το ΚΚΡ (μ.π.) έβαλε σαν στόχο το 80% της στέπας να περάσει σε κολεκτιβοποιημένη οικονομία το 1931. Η εντατικοποίηση των ρυθμών της ολοκληρωτικής κολεκτιβοποίησης επεκτάθηκε και στα ελληνικά χωριά, όπου η δεύτερη φάση ξεκίνησε τον Νοέμβριο του 1930.

Από τα στοιχεία που διαθέτουμε φαίνεται ότι όντως η προσπάθεια εντατικοποίησης για ένταξη στα κολχόζ ήταν εξαιρετικά επίμονη. Για παράδειγμα στο χωριό Σαρτανά την 1 Νοεμβρίου, τα νοικοκυριά που είχαν ενταχθεί στα αρτέλ αποτελούσαν το 36% και στις 20 Νοεμβρίου έφτασαν ήδη το 46,9%.⁵⁷¹

Το διάστημα αυτό συνολικά τα ελληνικά χωριά είχαν κολεκτιβοποιημένες οικονομικές μονάδες σε ποσοστό 36,7% και 36,1% της γης. Ανά περιοχή το επίπεδο ήταν: Σταροκαράν 25,35, Μανγκούς 30,4, Σαρτανά 37,2, Βελικογιανισόλ 37,2%.⁵⁷² Σύμφωνα με τα στοιχεία που διαθέτουν οι συμμετέχοντες στην συνδιάσκεψη οι ρυθμοί της κολεκτιβοποίησης στα ελληνικά χωριά ήταν υψηλότεροι του μέσου όρου σε πανουκρανικό επίπεδο, δείγμα ασφαλώς της απαρέγκλιτης απόφασης του καθεστώτος για την αλλαγή του ιδιοκτησιακού καθεστώτος στις μειονοτικές περιοχές.⁵⁷³

Άμεση συνέπεια, όμως, της επιτάχυνσης των αλλαγών και της απόσπασης του πλεονάσματος με σκοπό την εξασφάλιση του εφοδιασμού των αστικού πληθυσμού υπήρξε ένας νέος λιμός που διήρκησε για μερικούς μήνες το 1932.

Την ίδια περίοδο (1932-1933), βεβαίως, η κατάσταση είναι απείρως πιο δραματική για τους Ουκρανούς αγρότες: καθώς η απόπειρα της καθυπόταξης των

⁵⁷⁰ Ο.π., σελ. 34.

⁵⁷¹ Ο.π., σελ. 128

⁵⁷² «Vtoroe Vseukrainskoe ...», ό.π., σελ. 119.

⁵⁷³ Danilenko B.M., «Stalinism na Ukraine v 20-30ti rr.» [Ο Σταλινισμός στην Ουκρανία τις δεκαετίες έτη 20-30], σελ. 99.

χωρικών, που αρνούσαν να πειθαρχήσουν, πήρε την μορφή γενοκτονίας. Με το πρόσχημα της «αποκοιλοποίησης» η αγροτιά της Ουκρανίας πλήρωσε ακριβό τίμημα με τουλάχιστον 4 εκατομμύρια νεκρούς.⁵⁷⁴ Στόχος της πολιτικής της κολεκτιβοποίησης αποτελούσε και η συντριβή των «εθνικιστικών» τάσεων, που γίνονταν πιο επικίνδυνες όταν ταυτίζονταν με τα οικονομικά αιτήματα των χωρικών. Η εθνική διάσταση στην πολιτική του λιμού των αγροτών αποδεικνύεται από το γεγονός ότι στις περιοχές όπου επιβλήθηκαν τα «φυσικά πρόστιμα» [στα αγροτικά νοικοκυριά που δεν έπιαναν το πλάνο τους γινόταν κατάσχεση κάθε προϊόντος που ανευρίσκοταν στα σπίτια των χωρικών, και όχι μόνο του σιταριού], όπως στην περιοχή του Βόλγα, όπου έχουμε μόνο σποραδική επιβολή των «φυσικών προστίμων» (εκτός από την Δημοκρατία των Γερμανών του Βόλγα και στον Βόρειο Καύκασο όπου την εκτός σιταριού παραγωγή μαζικά την κατήσχαν μόνο στην περιοχή του Κουμπάν) οι θάνατοι από πείνα ήσαν 10 φορές λιγότεροι.

Πράξεις αντίδρασης έχουν καταγραφεί και στον ελληνικό πληθυσμό, όπως και στις άλλες μειονοτικές ομάδες, που είχε αρκετές φορές και μαζικό χαρακτήρα: «Στα ελληνικά χωριά [...] εκφράστηκε με ματαιώσεις στις οικονομικο-πολιτικές εκστρατείες, με απόπειρες κατά των εκπροσώπων της εξουσίας. Στα γερμανικά χωριά επέφερε μαζική μετανάστευση τον χειμώνα του 1929/30. Και στο διαμέρισμα Ολσανσκι που ήταν βουλγαρικό, τα πράγματα οδήγησαν μέχρι το σύνθημα της κατάργησης του εθνικού διαμερισματος ώστε να απαλλαχθούν οι Βούλγαροι αγρότες από την τυραννία των συμπατριωτών τους που ήταν σιλέχχ της σοβιετικής μηχανής.»⁵⁷⁵

Οι Έλληνες αγρότες θα αντιδρούσαν στις μεθόδους της κολεκτιβοποίησης και της αποστέρησης του προϊόντος τους κυρίως με την «λευκή απεργία». Καταγράφονται πολλά τέτοια παραδείγματα στις ελληνικές κοινότητες (π.χ. στην περιοχή Σταροκαράμ 174 τρακτέρ έμεναν χαλασμένα και δεν επιδιορθώνονταν, καθυστερώντας υπερβολικά την εργασία), ενώ οι εργάτες κατανάλωναν το 40% του χρόνου εργασίας τους για φαγητό ή άλλες δραστηριότητες. Ως αποτέλεσμα, την συγκεκριμένη περίοδο, το πλάνο της συλλογής σίτου στις αποθήκες εκπληρώθηκε μόνον κατά 3%, του θημωνιάσματος 2% και της παραγωγής ψωμιού 2%.⁵⁷⁶ Δεν χωρά αμφιβολία για τον λόγο της συγκεκριμένης συμπεριφοράς.

⁵⁷⁴ Σημαντικά στοιχεία για την πολιτική αυτή περιέχονται στο βιβλίο *«Golod 1932—1933gg. na Ukraïne: glazami istorikov, iazikov dokumentov»* [Ο λιμός των ετών 1932-1934 στην Ουκρανία: με τα μάτια των ιστορικών, με την γλώσσα των μαρτυριών], που εξέδωσε το Ινστιτούτο Ιστορίας του Κόμματος, υπό την καθοδήγηση της Κ.Ε. του ΚΚ.Ου. (Politizdat Ukraine), Κίεβο, 1990. Θα πρέπει πάντως να σημειωθεί, ότι στην ίδια την Ουκρανία το ζήτημα του λιμού, των ετών 1932-1933, βρίσκεται ακόμη υπό διερεύνηση και τα αίτια, καθώς και ο τελικός αριθμός των νεκρών από την πολιτική αυτή, αποτελεί ζήτημα διαφωνιών ανάμεσα στους ιστορικούς αλλά και στις πολιτικές δυνάμεις.

⁵⁷⁵ Nasedkina, L., «Gretseskie...», ό.π., σελ. 125.

⁵⁷⁶ Larisa Yakybova, «Mariupolski Greki...», ό.π. σελ. 159.

«Η εργατική πειθαρχία μεταξύ των μελών του αρτέλ απουσιάζει, και η καταπάτηση σε διάφορες μορφές παίρνει μαζικό και μάλιστα συστηματικό χαρακτήρα. Οι περιπτώσεις άρνησης εργασίας, της μη έγκαιρης προσέλευσης στην εργασία, της πρόωρης αποχώρησης από την δουλειά της μη πραγματοποίησης της νόρμας παραγωγής κ.λπ. συχνά συναντώνται μεταξύ των μελών του αρτέλ.»⁵⁷⁷

Η έλλειψη τροφίμων και η ελλιπής σοδειά οδήγησαν τα κεντρικά όργανα να διενεργήσουν ελέγχους στα χωριά για την ανακάλυψη κρυμμένων τροφίμων. Πράγματι οι αγρότες είχαν αποκρύψει μέρος της παραγωγής για προσωπική τους χρήση. Χαρακτηριστικά στην περιοχή Σταροκερμενσίικ βρέθηκαν κρυμμένα ψωμιά και ξηρά φρούτα και την επόμενη ημέρα, έγιναν έρευνες στα σπίτια των εργατών του συνεταιρισμού, όπου κατασχέθηκαν όλες οι ποσότητες ψωμιού. Οι εργάτες, όμως, άρχισαν να διαμαρτύρονται και εκδηλώθηκαν επεισόδια, με αποτέλεσμα την σύλληψη 40 από αυτούς.⁵⁷⁸

Η απογοητευτική για την αποδοχή των πολιτικής της κολεκτιβοποίησης εικόνα ήταν γενικευμένη σε όλα τα ελληνικά χωριά. Η εφημερίδα «*Bilshovik Ukraini*» αναφέρεται επιτιμητικά στους Έλληνες του χωριού Μάλι Γιανισόλ γράφοντας: «Στους περισσότερους από αυτούς δεν μπορείς να τους εμπιστευτείς ούτε κεραμικό αγγείο και τους εμπιστεύτηκαν τρακτέρ ΧΤ3»⁵⁷⁹

Στα αρχεία καταγράφεται ακόμη και η εκδήλωση βίαιων ταραχών, όπως την άνοιξη του 1931 όταν μεγάλη αγροτική εξέγερση λαμβάνει χώρα στο χωριό Εβγένιβκα, και θα χρειαστεί να γίνει επέμβαση των δυνάμεων ασφαλείας που θα καταστείλουν τους εξεγερμένους αγρότες με την βία.⁵⁸⁰

Ακόμη και το 1934 στα έγγραφα της κομματικής εκκαθάρισης στην περιοχή της Οδησσού, σημειώνεται ότι στα χωριά των εθνικών μειονοτήτων η εργασία συναντά ειδικές δυσκολίες, και για τον λόγο αυτό γινόταν κριτική στους κομματικούς πυρήνες.⁵⁸¹

Στο ταταρόφωνο ελληνικό χωριό Στ. Καράν σε έκτατη συνεδρίαση του κομματικού οργάνου εκφράζεται η απογοήτευση από την ανταπόκριση των αγροτών στα νέα μέτρα:

«[...] η πορεία της συγκέντρωσης σιτηρών στο διαμέρισμα είναι εντελώς μη ικανοποιητική (64% του δεκαήμερου στόχου)...

»2. Για την μη ικανότητα με τρόπο μπολσεβίκικο και εθελοντικό σε σχέση με τις απαιτήσεις της Κεντρικής Επιτροπής, να αντιστρέψουμε την δουλειά της συγκέντρωσης σιτηρών, να επιστρατεύσουμε σε αυτήν την υπόθεση όλες τις κομματικές και κοσμομόλικες δυνάμεις [...]

⁵⁷⁷ «Κεντρικά Κρατικά Αρχεία Ουκρανίας», τμ. 413, ράφ. 1, κατ. 512, φύλ. 156.

⁵⁷⁸ Ο.π.

⁵⁷⁹ Liubtshenko PP, «*za podalshe pidnesennia silskovo gospodarstva Ukraini*», «*Bilshovik Ukraini*», 1933, N.13-14, σελ. 83.

⁵⁸⁰ «Κεντρικά Κρατικά Αρχεία της Ουκρανίας», τμ. 835, ρ. 1, κατ. 138, φύλ. 2,3.

⁵⁸¹ Souhomlin K. B., «*Poperedi dicymki tsistiki partorganizatsii Odesini*», «*Bilshovik Ukraini*», 1934, N.2, σελ. 62.

»να κάνει στο Κουζνιέτς-Μιχαϊλόφ και σ. Μαρτίνοφ ΜΟΜΦΗ, και να τους προειδοποιήσει για την ανάληψη εναντίον τους ποινικής δίωξης, εάν δεν υπάρξει μέχρι τις 5 Ιουνίου αποφασιστική στροφή, που θα εξασφαλίζει στην ώρα του το πλάνο..., κατηγορηματικά τους προτείνει να πάρουν πιο αποφασιστικά και γενναία μέτρα για την εξάλειψη του χάσματος με τον υπολογισμό της έγκαιρης ολοκλήρωσης του πλάνου. Γι' αυτό, όπως ποτέ πριν, να επιστρατεύουμε επιπλέον δυνάμεις του κολχόζ, πιο πλατιά να αναπτύξουμε την μαζική εργασία, γενναιότερα να τελειώνουμε με τον κουλάκο, με πιο αποφασιστικό τρόπο να πείσουμε τους πλούσιους.»⁵⁸²

Η απόλυτη αποτυχία στην σωστή λειτουργία των κολχόζ καταγράφεται σχεδόν παντού: «Η σοσιαλιστική άμιλλα στα κολχόζ είναι μη οργανωμένη. Οι οδηγίες της εσωτερικής τάξης στο αρτέλ δεν έχει γίνει δεν έχει επεξεργαστεί... Το πλάνο λειτουργίας της εαρινής σποράς ... δεν έχει επεξεργαστεί. Το πλάνο παραγωγής δεν έχει συσταθεί.»⁵⁸³

Σημαντικά στοιχεία για την πραγματική κατάσταση στα αγροτικά σοβιέτ υπάρχουν και στην έκθεση μιας έρευνας (στα ουκρανικά) που είναι εξόχως αποκαλυπτική:

«στα αγροτικά σοβιέτ που ελέγχθηκαν δεν εργάζεται ούτε ένας τομέας, και μάλιστα στην πλειοψηφία τους δεν έχουν γίνει ούτε συνελεύσεις.

»Τα αγροτικά σοβιέτ ανεπαρκώς ηγούνται του κινήματος της κολεκτιβοποίησης. Οι κολεκτίβες δεν υπακούουν στα παραγωγικά πλάνα των σοβιέτ. Στο Σαρτανά και στο Ταλακόφ γίνεται άσχημα η εργασία μεταξύ των μη ενταγμένων στα κολχόζ, που έχει σαν αποτέλεσμα την ενίσχυση της επιρροής των κουλάκων μεταξύ αυτού του τμήματος, και σαν αποτέλεσμα, την αντίσταση στην εκστρατεία της σποράς, μεγάλος αριθμός φτωχών νοικοκυριών δεν εντάσσεται στην κολεκτίβα.»⁵⁸⁴

Ανάλογα στοιχεία αναδεικνύονται και σε άλλες περιοχές του ελληνικού πληθυσμού. Στο αγροτικό σοβιέτ του χωριού Γιάλτα του ελληνικού διοικητικού διαμερίσματος Μανγκούς (πληθυσμός 7.162, από τους οποίους οι Έλληνες είναι 5.375 -75% του συνόλου) τα συμπεράσματα της έρευνας όπως παρατίθενται στην έκθεση είναι ανάλογα :

«[...] η δουλειά γίνεται αποκλειστικά στην ρωσική γλώσσα, παρά τα γεγονός ότι αυτοί μιλούν ελληνικά. Και υπάρχουν Έλληνες που ούτε καταλαβαίνουν καλά τα ρωσικά.

»2. τα στελέχη στην πολιτιστική δουλειά δεν πραγματοποιούν σωστά το έργο τους.

⁵⁸² Πρωτόκολλο Νο 22, έκτακτης συνεδρίασης του γραφείου της Κομματικής Επιτροπής του Διαμερίσματος στις 30.5 1931, «Κεντρικά Κρατικά Αρχεία Ουκρανίας», τμ. 413, ραφ. 1, κατ. 555, φυλ. 48.

⁵⁸³ Ο.π., τμ. 413, ραφ. 1., καταλ. 512, φυλ. 156.

⁵⁸⁴ Η έκθεση της έρευνας έγινε από το μέλος της Κεντρικής Επιτροπής των Εθνικών Μειοτήτων Dividzien στις 10 Ιουνίου 1931, ό.π., τμ. 413, ραφ. 1, κατ. 561, φυλ.45

»Οργανωτικά είναι ελλιπής η ενίσχυση της μαζικής δουλειάς και η σύνδεσή της με τα ζητήματα επίλυσης των διαφόρων οικονομικο-πολιτικών ζητημάτων.[...]

»4. Αδύναμα προωθούνται τα ζητήματα της σοσιαλιστικής άμιλλας και της εθελοντικής εργασίας.

»5. η δουλειά γίνεται κυρίως μεταξύ των εργαζομένων μαζών, και ελάχιστα προσελκίστηκαν στην δουλειά άλλοι εκτός των κολχόζικων.⁵⁸⁵

Σύμφωνα με τα υλικά της έρευνας για το διοικητικό διαμερίσμα Σαρτανά (σε πληθυσμό 14.928 ανθρώπων οι 11.924, 80%, ήσαν Έλληνες, οι 2.364 Ουκρανοί, τα 2.938 νοικοκυριά κατατάχτηκαν ως : 223 κουλακικά, 1510 μεσαία, 1197 φτωχά):

«Τα ελληνικά χωριά του διαμερίσματος Σαρτανά στο παρελθόν χαρακτηρίζονταν από ένα σημαντικό στρώμα κουλάκων, υψηλό μέσο όρο κατοχής γης ανά κάτοικο – από 2,5 έως 5 εκτάρια, την ύπαρξη σημαντικού αριθμού εμπορικού στοιχείου, ιδίως στο κέντρο του διαμερίσματος στο χωριό Σαρτανά. Η αγροτική οικονομία, κυρίως καλλιέργεια σιτηρών, αποτελούσε και αποτελεί την σημαντικότερη δραστηριότητα στην οικονομία του διαμερίσματος με κατεύθυνση τον τελευταίο καιρό στην ανάπτυξη της κτηνοτροφίας και της καλλιέργειας κηπουρικών. Βιομηχανία στο διαμέρισμα δεν υπάρχει. Για την μη πραγματοποίηση του πλάνου της συγκέντρωσης ξεπουλήθηκαν 121 οικονομικές μονάδες.

Τα κολχόζ είναι δύο τύπων :

- κομμούνα: 2.766 εκτάρια γης (10,8%)

- αρτέλ : 89,2% .

Σημειώνεται η αναντιστοιχία στα επίπεδα κολεκτιβοποίησης στα διάφορα αγροτικά σοβιέτ του διοικητικού διαμερίσματος:

Για παράδειγμα στην Μακεντόνοβκα φθάνει το 98,9 % ενώ στα σοβιέτ του Σαρτανά και Ταλακόβσκι που αποτελούν το 58% των οικονομικών μονάδων του διαμερίσματος μεγάλο μέρος της φτωχολογιάς δεν είναι σε κολεκτίβες.

Το φαινόμενο αυτό εξηγείται από το γεγονός ότι ο φτωχός που έχει μια γελάδα και βρίσκεται κοντά σε μια πόλη ή ένα εργοστάσιο προτιμά να πουλά το προϊόν του στην αγορά κάτι που δεν μπορεί να κάνει στην κολεκτίβα. Αντιθέτως, η συμμετοχή των μεσαίων οικονομικά αγροτών εξηγείται όχι ασφαλώς με την πεποίθησή τους για την λειτουργία των κολχόζ αλλά λόγω της πίεσης από την φορολογία και των μέτρων του κράτους.»⁵⁸⁶

Η αντίδραση στα μέτρα του καθεστώτος έπαιρνε συγκεκριμένη μορφή όχι μόνον στα ζητήματα της ιδιοκτησίας αλλά και στις αλλαγές στο πολιτισμικό-ιδεολογικό επίπεδο. Την συγκεκριμένη, μάλιστα, περίοδο επανεμφανίζεται και το θρησκευτικό-λατρευτικό πρόβλημα μεταξύ του ελληνικού πληθυσμού. Οι αντιδράσεις θα παίρνουν ενίοτε και μαζικό, αν και αυθόρμητο, χαρακτήρα:

⁵⁸⁵ Ο.π., τμ 413, ραφ. 1, κατ. 561, φυλ. 159.

⁵⁸⁶ Ο.π., τμ 413, ραφ. 1, κατ. 561, φυλ. 44.

«3. Είναι πολύ αναπτυγμένη η θρησκευτικότητα και υπάρχουν απομεινάρια κάποιων ανατολικών παραδόσεων, ιδιαίτερος μεταξύ των γυναικών..., λείπει εντελώς η αντιθρησκευτική εργασία. Σειρά εκδηλώσεων αντισοβιετικού χαρακτήρα ξεκίνησαν από την εκκλησία. Στις παραδοσιακές εορτές ολόκληρα αρτέλ δεν πήγαν για δουλειά, οργανώνοντας 'παναϊρ'. Από τα 5 αγροτικά σοβιέτ τα 3 διαθέτουν εκκλησίες και παπάδες...

»Η Ελληνίδα έχει απομεινάρια ανατολικών παραδόσεων, ο σεβασμός στον σύζυγο, και οικογενειακή εσωστρέφεια. Αυτές τις συνθήκες τις εκμεταλλεύονται οι κουλάκοι για την διάλυση των κολεκτίβων από τα μέσα και το σαμποτάζ των παραγωγικών πλάνων.»⁵⁸⁷

Στο χωριό Ουρζούφ (πληθυσμός 3.098, Έλληνες 89,9%, Ρώσοι 5,5%, Ουκρανοί 2,4%, Εβραίοι 2,2%) στο διοικητικό διαμέρισμα Μανγκούς καταγράφηκε σε έρευνα που έκαναν στελέχη του Κομμουνιστικού Κόμματος ότι «...η μανιασμένη δουλειά των κουλάκων, διαδίδεται με όλες τις δυνατές προβοκάτσιες, η χρησιμοποίηση από τους κουλάκους του θρησκευτικού κινήματος (γυναικείες διαδηλώσεις με αίτημα την επιστροφή των καμπαναριών και το άνοιγμα της εκκλησίας) στις προσπάθειές τους να υπονομεύσουν από τα μέσα και της έλλειψης ουσιαστικής αντίστασης στην δραστηριότητα των κουλάκων επίσης καθόρισαν το ξεχαρβάλωμα του συνεταιρισμού...».⁵⁸⁸

Και παρακάτω διαπιστώνεται «... σε σχέση με την αντιθρησκευτική δουλειά επίσης υπάρχουν αδυναμίες αν και στο χωριό υπάρχει πυρήνας όθων, και παρά το γεγονός ότι ο πυρήνας περιλαμβάνει 115 ανθρώπους...».⁵⁸⁹

Οι πολύτιμες αυτές πληροφορίες που μας διασώζει το αρχαικό υλικό αποδεικνύουν την προσήλωση των Ελλήνων χωρικών στις παραδοσιακές τους αρχές. Παρά τον φόβο των διώξεων και του στιγματισμού, τμήμα του πληθυσμού εμφανίζεται να διαμαρτύρεται για την πολιτική του κράτους απέναντι στα ζητήματα πίστεως. Το γεγονός ότι οι διαδηλώσεις αναφέρεται να γίνονται από γυναίκες μπορεί να οφείλεται στον μεγαλύτερο συντηρητισμό αυτής της κατηγορίας αλλά και στον φόβο του αντρικού πληθυσμού να εκφραστεί δημοσίως για αυτό το ζήτημα.

Η όξυνση του προβλήματος αναζωπυρώνεται οπωσδήποτε από τις κατασταλτική πολιτική και τις οικονομικές ανακατατάξεις.

Ανάλογη όξυνση παρατηρείται, όμως, και στις σχέσεις μεταξύ των εθνοτήτων. Η επιβολή της συνύπαρξης στα ίδια κολχόζ αποτελούσε την αιτία μονίμων

⁵⁸⁷ Ο.π.

⁵⁸⁸ Υλικά έρευνας κατάστασης εκ πλήρωσης για την αγροτική οικονομία των συνεργατικών κολχόζ, με απόφαση της Κ.Ε του Γ.ΚΚ (μ.π.) για την ενίσχυση της δουλειάς στα εθνικά διοικητικά διαμερίσματα στο αγροτικό σοβιέτ του Ουρζούφ του διοικητικού διαμερίσματος Μανγκούς στην περιφέρεια της Μαρσιούπολης», 23.4.1930, ό.π., τμ. 413, ραφ. 1, κατ. 512, φύλ. 155.

⁵⁸⁹ Ο.π., τμ. 413, ραφ. 1, καταλ. 512, φυλ. 156.

προστριβών. «Το γραφείο των εθνικών μειονοτήτων ξεχώριζε ως προβλήματα στα τέλη του 1920:

1. τον αντισημιτισμό,
2. τον ανταγωνισμό μεταξύ των Ελλήνων με τους Ρώσων και τους Ουκρανούς για την γη,
3. τον ανταγωνισμό μεταξύ των Γερμανών και των Ουκρανών,
4. την αντιπάθεια με γνώμονα το εθνικό κριτήριο στα μεικτά χωριά».⁵⁹⁰

Αν και διαθέτουμε ελάχιστα στοιχεία στην διάθεσή μας από τα πραγματικά γεγονότα της εποχής, εν τούτοις μπορούμε να εξάγουμε μερικά συμπεράσματα για την υφιστάμενη κατάσταση στο ζήτημα αυτό από τα υπάρχοντα στοιχεία.

Στην Ουκρανία οι αντιθέσεις αυτές εκφράστηκαν κυρίως μεταξύ των Ουκρανών και των Ρώσων αλλά και μεταξύ των μειονοτικών ομάδων με τις παραπάνω εθνότητες και κυρίως την ρωσική.

Η αντίθεση μεταξύ Ρώσων και Ουκρανών είχε εκδηλωθεί αρκετά νωρίς, από την προώθηση της πολιτικής του «εξουκρανισμού». Ο φόβος των Ρώσων για περιορισμό της επιρροής τους ιδίως στο γλωσσικό επίπεδο συνεχίστηκε έως και την λήξη της εθνικής πολιτικής.

«Η αύξηση των ρωσικών αγροτικών σοβιέτ απορρίπτει τις φωνές της μεγαλοκρατικής, σωβινιστικής, μικροαστικής ιντελιγκέντσιας για τον περιορισμό των συμφερόντων της ρωσικής εθνότητας κατά την πραγματοποίηση της πολιτικής του εξουκρανισμού. Αντιθέτως, όσο βαθιάειναι ο εξουκρανισμός τόσο περισσότερο δημιουργούνται πλατιά και ξεκάθαρα οργανωτικά σχήματα εξασφάλισης των συμφερόντων των εθνικών μειονοτήτων, μεταξύ αυτών και των ρωσικών.

»Όταν ο εξουκρανισμός ήταν αδύναμος και η κυρίαρχη γλώσσα στις περιοχές ήταν η ρωσική, τότε η δημιουργία ειδικών διοικητικών μονάδων δεν αποτελούσε κύριο καθήκον. ...»⁵⁹¹

Η όξυνση των εθνικών αντιπαθειών και συγκρούσεων απλώθηκε παντού στις αρχές της δεκαετίας τους 1930. Διογκώθηκε, ιδιαίτερας, η δυσaréσκεια του πληθυσμού των ελληνικών χωριών για τις σημαντικές θέσεις που κατέλαβαν στον κρατικό μηχανισμό μη-Ελληνες, κυρίως Ουκρανοί και Ρώσοι.

Οι προσπάθειες συνεργασίας μεταξύ των διαφόρων εθνοτήτων αποτύγχαναν. Ανάμεσα στους νεοφερμένους Ρώσους και Ουκρανούς και στους ντόπιους Έλληνες αναπτύσσονται αισθήματα αντιπάθειας. Οι Ρώσοι κατήγγειλαν τους

⁵⁹⁰ Larisa Yakubova, «Mariupolski...», ό.π., σελ. 170.

⁵⁹¹ «Vtoroe Vseukrainskoe...», ό.π., σελ. 47. Στο απόσπασμα διακρίνεται και η αντίθεση που είχε αναπτυχθεί μεταξύ Ρώσων και Ουκρανών στην διαδικασία του «εξουκρανισμού». Οι Ρώσοι αισθάνονταν ως απειλή την προώθηση της ουκρανικής γλώσσας στα σχολεία και στις κρατικές δραστηριότητες, αλλά και των ίδιων των Ουκρανών σε κείριες κομματικές και κρατικές θέσεις. Η θετική, όμως, τοποθέτηση της καθοδήγησης απέναντι στα ουκρανικά αιτήματα θα είναι η τελευταία φορά που εκδηλώνεται αφού από το 1932 θα ξεδιπλωθεί μεγάλη εκστρατεία καταστολής του ουκρανικού εθνικισμού.

Έλληνες για απροθυμία να εργασθούν και οι Έλληνες τους Ρώσους ότι ήλθαν να τους αρπάξουν την γη.

Στην περιοχή Σαρτανά η αναλυτική έκθεση για την κατάσταση που επικρατεί εκεί αναφέρει ότι οι κουλάκοι ήσαν υπεύθυνοι και επωφελούνταν από την αναπτυσσόμενη εχθρότητα μεταξύ των εθνοτήτων της περιοχής.

«... ο κουλάκος χρησιμοποιεί και υποδαυλίζει την εθνικό μίσος μεταξύ των Ελλήνων, των Ουκρανών και των Ρώσων στην περιοχή. Μεταξύ κάποιου τμήματος του πληθυσμού του ουκρανικού αγροτικού σοβιέτ του Ταλακόφ και του κέντρου του διοικητικού διαμερίσματος Σαρτανά υφίσταται παλαιά εθνοτική έχθρα. Στα σύνορα αυτών των δύο χωριών κατά την διάρκεια των θρησκευτικών εορτών συχνά συμβαίνουν συμπλοκές μεταξύ μεμονωμένων Ελλήνων και Ουκρανών (σύμφωνα με την αίτηση του γραμματέα του κομματικού πυρήνα του Ταλακόφ). Ο κουλάκος εκμεταλλεύόμενος την πίεση στο ανώτερο κοινωνικό στρώμα του Ταλακόφ, έκανε εντατική προπαγάνδα: «εμάς μας πιέζουν αλλά στο Σαρτανά όχι, διότι εμείς είμαστε Ουκρανοί, και εκεί Έλληνες και στο διαμέρισμα οι δικοί τους κάνουν κουμάντο».

»Στην κομμούνα “Τσκρα”, όπου υπάρχουν Έλληνες, Ουκρανοί και Λευκορώσι υπάρχει εθνοτική εχθρότητα, που εκφράζεται σε διάφορες κατηγορίες: “Εσείς οι Έλληνες, δεν ξέρετε να δουλεύετε, είστε τεμπέληδες, σε εσάς δεν πρόκειται να δουλέψουμε” ή τέτοια: “Ήλθαν οι κατσάποι [σ.τ.σ. περιφρονητική ονομασία για τους Ρώσους] από την Ρωσία στην γη μας...”’.

»Τα πράγματα έφτασαν στο σημείο που βγήκαν στα χωράφια μετά από έναν τέτοιο καυγά χωρίστηκαν σε δύο εθνικές ομάδες και οργάνωσαν “αγώνα” μεταξύ των εθνοτήτων και σε αυτό συμμετείχαν και δύο μέλη της Κομσομόλ.

»Από τους 32 προέδρους αρτέλ οι 12 είναι Ουκρανοί και Ρώσοι και από αυτούς οι 4 προεδρεύουν σε ελληνικά κολχόζ. Στο χωριό Τσερμαλικ υπάρχει δυσσρέσκεια εναντίον τους.

»Ο κουλάκος κατόρθωσε το δικό του ταξικό μίσος να μεταφερθεί στο εθνικό έδαφος... έχουν θέση και τέτοιες εκφράσεις: “ήλθε κάποιος κτηματίας χωρίς ιδιοκτησία Ουκρανός να μας διοικήσει” ή «ήλθε από κάπου από το εργοστάσιο ο κατσάπ να καθοδηγήσει”’.

»Εναντίον της εθνικής εχθρότητας δεν ακολουθείται επαρκής αποφασιστικό αγώνας, και δεν επιστρατεύονται μάζες στην πάλη με αυτά τα φαινόμενα, καθώς η εθνική εχθρότητα καταλαμβάνει μερικές φορές και τμήμα των φτωχών αγροτών και, ιδιαίτερος, τις γυναίκες»⁵⁹²

Λαμβάνοντας υπ’ όψη τα παραπάνω στοιχεία κατανοούμε ως απόλυτα πραγματική την απεγνωσμένη έκκληση, λοιπόν, που αντηχεί στην συνδιάσκεψη για τις μειονότητες ότι τους Έλληνες αγρότες «πρέπει να τους πιέσουμε για να τους επιβάλουμε να δουλέψουν»⁵⁹³.

⁵⁹² «Κεντρικά Κρατικά Αρχεία Ουκρανίας», τμ 413, ραφ. 1, κατ. 561, φυλ.44.

⁵⁹³ «Vtoroe Vseukrainskoe ...», σελ. 47.

Η ολοκλήρωση της κολεκτιβοποίησης θα κλείσει, ουσιαστικά και την φάση της εθνικής κατεύθυνσης της ανάπτυξης των εθνικών μειονοτήτων. Καθώς η συγκεκριμένη οικονομική πολιτική απέβαινε αρνητικά προς μεγάλα τμήματα της κάθε μειονότητας κατέληξε στο να γίνεται αντιληπτή από τις τελευταίες αντιστοίχως ως ανθελληνική, αντιβουλγαρική, αντιγερμανική κ.λπ., και η αντίσταση να πάρει την μορφή του ενιαίου μετώπου των εθνικών μειονοτήτων. Όπως ήταν φυσικό αυξήθηκαν οι εθνικιστικές τάσεις στο εσωτερικό των μειονοτήτων. Ήδη το 1930 στην Β' συνδιάσκεψη για τις μειονότητες ο αντιπρόσωπος Ο. Γκλίνσκι τόνισε ότι «τα γεγονότα μιλούν για διεύρυνση των εθνικιστικών τάσεων μεταξύ των εθνικών μειονοτήτων»⁵⁹⁴. Με την αναδίπλωση στο δικό της φυσικό κοινωνικό χώρο, που ήταν οι εθνικές τους συλλογικότητες, προσπάθησαν να αντιμετωπίσουν την επίθεση που δέχονταν σε όλα τα επίπεδα από το κεντρικό κράτος.

Η απάντηση της κεντρικής διοίκησης θα είναι η σταδιακή κατάργηση των εθνικών θεσμών. Τον Ιούλιο 1932 η Κεντρική Εκτελεστική Επιτροπή της Ου.Σ.Σ.Δ. εξέδωσε απόφαση για την δημιουργία του νομού Ντονιέσκ. Σύμφωνα με αυτό καταργήθηκαν τα ελληνικά εθνικά διοικητικά διαμερίσματα Σαρτανά και Μανγκούς, ενώ οι αρμοδιότητές τους μεταφέρθηκαν στο συμβούλιο πόλης της Μαριούπολης.

Στην Ουκρανία, λοιπόν, απέμεινε μόνον ένα ελληνικό περιφερειακό όργανο, αυτό του διαμερίσματος του Βελικογιανισόλ. Λαμβάνοντας υπόψη, όμως, την εκστρατεία εναντίον των κουλάκων και λοιπών ευκατάστατων στρωμάτων των ελληνικών κοινοτήτων καθώς και τους εθνικιστικούς κύκλους και τους παλαιούς οπαδούς του Μαχνό, στην πραγματικότητα ακόμη και αυτό το διαμέρισμα είχε χάσει τον εθνικό του χαρακτήρα.

δ. Εκπαιδευτική πολιτική

Το πρόβλημα της ένταξης των μειονοτήτων στην σχεδιαζόμενη οικονομική πολιτική του κράτους με όρους αυτονομίας ή άμεσου συγκεντρωτισμού αποτέλεσε τον ένα πυλώνα της σοβιετικής εθνικής πολιτικής.

Ο άλλος, εξίσου σημαντικός, ήταν η δουλειά στον πολιτισμό. Το κυριότερο, βεβαίως στοιχείο του «πολιτισμικού εθνικού οικοδομήματος» ήταν η γλώσσα και κατά συνέπεια η εκπαιδευτική πολιτική.

Οι ίδιες οι αποφάσεις των ανωτέρων οργάνων του Κόμματος και του Κράτους συντείνουν στην ανάγκη ενίσχυσης των γλωσσών των εθνικών συνιστωσών της χώρας. Το πρόγραμμα του Κομμουνιστικού Κόμματος σύμφωνα με τους ηγέτες του θα γινόταν περισσότερο αποδεκτό από τις εθνικές μειονότητες αν

⁵⁹⁴ Ο.π., σελ. 45.

μεταφερόταν στις δικές του γλώσσες. Η πολιτική στο «γλωσσικό» ζήτημα θεωρούνταν άλλωστε και η ασπίδα απέναντι στον «μεγαλωρωσικό σωβινισμό», ο οποίος συνέχιζε να εμφανίζεται ακόμη με την μάσκα της κομματικής γραμμής. Ο προσανατολισμός προς την ενίσχυση των γλωσσών διατηρήθηκε ακόμη και μετά από την λαίλαπα της κολεκτιβοποίησης, αν και με λιγότερη ένταση, για να σβήσει εντελώς την περίοδο των μεγάλων διώξεων στις παραμονές του Δευτέρου Παγκοσμίου πολέμου. Ο Στάλιν θα εμφανίσει τη λύση του ζητήματος αυτού ως νομοτελειακή εξέλιξη: «μπορεί να φανεί παράξενο που εμείς, που είμαστε υπέρ της συγχώνευσης των εθνικών πολιτισμών στο μέλλον σε έναν καινό πολιτισμό (σε μορφή και περιεχόμενο) με μία μόνο κοινή γλώσσα, είμαστε την ίδια στιγμή υπέρ της άνθησης των εθνικών πολιτισμών στην παρούσα φάση, στην περίοδο της δικτατορίας του προλεταριάτου... [...] ή πάρτε για παράδειγμα τον τρόπο που ο Λένιν παρουσιάζει το ζήτημα του δικαιώματος των εθνών στην αυτο-διάθεση, περιλαμβάνοντας την απόσχιση. Ο Λένιν κάποιες φορές εκφράζει την θέση της εθνικής αυτοδιάθεσης με την μορφή μιας απλής φόρμουλας: 'διαχωρισμός με σκοπό την ένωση'. [...] Το ίδιο πρέπει να ειπωθεί για την φόρμουλα του εθνικού πολιτισμού: η άνθηση των εθνικών πολιτισμών (και των γλωσσών) την περίοδο της δικτατορίας του προλεταριάτου σε μια χώρα, με σκοπό της προετοιμασία του τρόπου για τον θάνατό τους και την συγχώνευση σε μια μόνο κοινή σοσιαλιστική κουλτούρα (και μια κοινή γλώσσα) την περίοδο της κοινής του σοσιαλισμού σε όλον τον κόσμο.»⁵⁹⁵

Αναμφισβήτητα το γλωσσικό πρόβλημα είχε τεράστια σημασία για την ενότητα της ΕΣΣΔ. Τα προβλήματα έπαιρναν ευρύτερες διαστάσεις σε Δημοκρατίες και περιφέρειες, όπου οι διάφοροι εθνοτικοί πληθυσμοί χρησιμοποιούσαν μη κυριλλικό αλφάβητο και έτσι διατηρούσαν ανοικτούς διαύλους επικοινωνίας με συγγενικούς εθνοτικά, γλωσσικά και θρησκευτικά πληθυσμούς εκτός της ΕΣΣΔ. Αυτό αφορούσε τις μουσουλμανικές, τουρκογενείς επί το πλείστον, εθνικές ομάδες στην Κεντρική Ασία και στον Καύκασο. Ήδη στα τέλη της δεκαετίας του 1920 το αραβικό αλφάβητο αντικαταστάθηκε με το λατινικό και αυτό με την σειρά του, την επόμενη δεκαετία, από το κυριλλικό. Το ίδιο συνέβη και με την περίπτωση της Μολδαβίας, όπου αν και η γλώσσα είναι ίδια με αυτή των Ρουμάνων η λατινική γραφή αντικαταστάθηκε με την κυριλλική.⁵⁹⁶

Στο σχήμα αυτό της εκτεταμένης χρήσης των εθνικών γλωσσών και διαλέκτων στην Σοβιετική Ένωση και την αντίστροφη στάση του κράτους με την ενίσχυση της ρωσικής γλώσσας θα πρέπει να ενταχθεί και το γλωσσικό πρόβλημα στους Έλληνες της Αζοφικής, όπως και όλου του σοβιετικού ελληνισμού στο σύνολό

⁵⁹⁵ Στάλιν, «*Deviations on the National Question*», 27.6.1930, στο «*Marxism and National Questions*», σελ. 261-262.

⁵⁹⁶ Walker Connor, «*The National Question...*», ό.π., σελ. 214.

του: «...μία από τις βασικές ευθύνες, που επωμίστηκε η ανερχόμενη πνευματική και κομματική ηγεσία του ελληνικού στοιχείου στη μετεπαναστατική Ρωσία, ήταν ευθύς εξαρχής η διάδοση και η σταδιακή επιβολή –μέσω της παιδείας, του τύπου, των φιλολογικών, λογοτεχνικών, θεατρικών και γενικά των πολιτιστικών δραστηριοτήτων, αλλά και άλλων ιδεολογικών διαύλων– της κομμουνιστικής κοσμοθεωρίας.»⁵⁹⁷.

Τα σχολεία⁵⁹⁸, οι εκδοτικοί οίκοι, ο τύπος, κάθε πνευματική δραστηριότητα είχε σκοπό την ενίσχυση της επιρροής του κόμματος -ιδιαίτερα της ηγετικής του ομάδας, και της κομμουνιστικής ιδεολογίας, την προώθηση των στόχων του κράτους και την συνείδηση του σοβιετικού πολίτη.

Κατά πόσον, όμως, η ακραιφνής υποστήριξη του καθεστώτος ήταν ειλικρινής; Οι διώξεις που θα υποστεί στο σύνολό της η ελληνική μειονότητα της ΕΣΣΔ την δεκαετία του 1930, και κυρίως οι κατηγορίες που θα δικαιολογήσουν την κατάργηση όλων των παραπάνω επιτευγμάτων εγείρουν σοβαρές αμφιβολίες για την αυθεντικότητα της φιλο-κομμουνιστικής στροφής του ελληνισμού. Η πολιτική θέση αλλάζει εύκολα ανάλογα με τις συνθήκες, ενώ η εθνική συνείδηση, η οποία ενισχύθηκε σε κάθε περίπτωση μέσω της εκπαίδευσης, εμφανίζει μονιμότερα χαρακτηριστικά. Έτσι η αντίθεση των Ελλήνων αγροτών στα μέτρα της κολεκτιβοποίησης, που προωθούνταν ενάντια στον παραδοσιακό τρόπο ζωής και στη θρησκευτική λατρεία εύλογα επηρέαζε και την διανοήση –η οποία είχε δημιουργηθεί για τις ανάγκες του νέου πολιτικού συστήματος⁵⁹⁹.

Αλλά η ανάγκη του σοβιετικού καθεστώτος για ομοιογένεια δεν μπορούσε να «σκοντάφτει» στις πολλές εθνοτικές επιδιώξεις.

⁵⁹⁷ «Οι Έλληνες της Ρωσίας...», ό.π. σελ.353. Την γραμμή αυτή στην γραφή που είχε επικρατήσει απέδωσε ένας Έλληνας της Ρωσίας : «Σοσιαλιστικον σο περιεχομενονεθε κε εθνικον σιν φορμαν κουλτιραν, ντο ες ζκοπον να αναθρεβι τα μαζας με πνεμαν ιντερνατσιοναλιζμιν κε να δυναμον τιν διχτατοριαν τι προλεταριατι», Χ. Κατσάλοφ, Για το καλλιτεχνικον τιν φιλολογιανεμμιν, «Φιλολογικον Σσαβαχλαεμαν, σελ. 5, Ροστόφ στο Ντον, 1932. Αναφέρεται στο «Ελληνοποντιακά βιβλία στη Σοβιετική Ένωση», Απόστολος και Μάρθα Καρπόζηλου, στο «Αρχείον Πόντου», τ.44, 1988-89.

⁵⁹⁸ «για την εξασφάλιση της προσαρμογής των μαθητών στις απαιτήσεις του συστήματος ήταν υποχρεωτική η οργάνωσή τους σε ειδικές ομάδες, αρχικά στα «Οκτωβριόπουλα» (Οκιαβριάια), στη συνέχεια στα «Τάγματα πιονέρων» και, τέλος (κατά την τελευταία, την έβδομη τάξη στην Κομσομόλ. Η ένταξη μάλιστα στην Κομσομόλ θεωρούνταν ως προϋπόθεση για τη συνέχιση των σπουδών στο επόμενο επίπεδο. Η διαδικασία ένταξης στη Κομσομόλ περιελάμβανε δύο στάδια εξετάσεων. Πρώτα σε ιδεολογικά θέματα και κατόπιν σε πολύ πιο πρακτικά, όπως [ένοπλες περιοδείες και συγκεκμημένες αποστολές για καταγραφές υπόπτων, προπαγάνδη της κολεκτιβοποίησης ή έλεγχο των ποσοτήτων τροφίμων και προϊόντων που έπρεπε να παραδοθούν από τους αγρότες.], «Οι Έλληνες της Ρωσίας...» ό.π. σελ. 372.

⁵⁹⁹ Είναι χαρακτηριστικό της λειτουργικής αυτής σημασίας ότι ο σημαντικότερος Έλληνας διανοούμενος της Αζοφικής, Γιώργης Κοστοπράβ, ανάμεσα στα έργα που έγραψε ξεχωρίζουν δύο: «Ο Λάμπος» (1932) και ο «Λεόντης Χοναμπέη» (1934). Το πρώτο έχει ως κεντρικό ήρωα ένα Έλληνα της Αζοφικής που πολεμά με τους μπολσεβίκους εναντίον των αναρχικών του Μιαχό και το δεύτερο τον αγώνα των φτωχών Ελλήνων αγροτών εναντίον των πλουσίων «κουλάκων» συμπατριωτών τους. (Γιώργης Λαζαρίδης, «Γιώργης Κοστοπράβ, ταλαντούχος Ρουμαίος ποιητής ή έλεγχος, Νέος Δρόμος, αρ. 219/3962, 13.11.1973, Τασκένδη). Και στις δύο περιπτώσεις ο συγγραφέας προσπαθεί να πείσει τους Έλληνες της Αζοφικής να ενστερνιστούν την επίσημη κομματική γραμμή, ενώ κατά τα φαινόμενα αυτοί έχουν άλλες απόψεις.

Η περίπτωση, βεβαίως του ελληνισμού της Αζοφικής πεοιπλέκεται ακόμη περισσότερο από τις ιδιαιτερότητες που τον διέπουν, οι οποίες μπορούν να συνοψισθούν στα ακόλουθα σημεία:

α. Ο αγροτικός χαρακτήρας των ελληνικών κοινοτήτων, που συνεπαγόταν και χαμηλό μορφωτικό επίπεδο (αν και όχι τόσο όσο άλλων εθνικών ομάδων). Αυτό με την σειρά του στερούσε την δυνατότητα επάρκειας διδακτικού προσωπικού, που θα αναδειχθεί σε ένα από τα κομβικά προβλήματα.

β. Η ύπαρξη ελληνόφωνων και ταταρόφωνων δυσχέρανε την ενιαία αντιμετώπιση του πληθυσμού στην κατάρτιση του εκπαιδευτικού προγράμματος και των γλωσσικών μεταρρυθμίσεων.

γ. Όπως και σε όλη την έκταση της Ρωσικής αυτοκρατορίας, ακόμη και στις τουρκόφωνες περιοχές, η πλειοψηφία της διανοήσης της κάθε εθνότητας έκανε χρήση της ρωσικής γλώσσας. Από την κατηγορία αυτή προήλθαν και οι όποιες αντιδράσεις στον «εξελληνισμό» της εκπαίδευσης.

δ. Καθοριστικό ρόλο στην γλωσσική πολιτική για το σύνολο του ελληνικού πληθυσμού της ΕΣΣΔ θα διαδραματίσει ο ποντιακός ελληνισμός της νότιας Ρωσίας και του Καυκάσου. Πέρα από το γεγονός της γενικής χρήσης της ποντιακής γλώσσας από τους Έλληνες αυτούς (εκτός από τους τουρκόφωνους, κυρίως στην περιοχή της Τσάλκας) αναφαιίνεται και το ζήτημα των σχέσεων με την μητροπολιτική Ελλάδα, που πάντα θα εγείρει την καχυποψία του καθεστώτος.

Αν και το μορφωτικό επίπεδο των Ελλήνων της Αζοφικής, όπως και της πλειοψηφίας των μειονοτήτων, εμφανίζεται να είναι μεγαλύτερο από το μέσο όρο των Ουκρανών⁶⁰⁰, στην πραγματικότητα η εικόνα είναι παραπλανητική. Η δυνατότητα για ανάγνωση αφορά βεβαίως την ρωσική γλώσσα και όχι την γλώσσα των μειονοτήτων, πολλώ δε μάλλον που δεν υπάρχουν βιβλία ούτε στις ελληνικές διαλέκτους ούτε και στις ταταρικές, ενώ ο ελληνικός πληθυσμός, σχεδόν στο σύνολό του, δεν δύναται να διαβάσει τίποτε στα ελληνικά.

Το 1926 ο μέσος όρος των Ελλήνων, που γνώριζαν την γραφή στην μητρική τους γλώσσα έφθανε μόλις το 2,7% και ήταν το μικρότερο σε όλη την Ουκρανία με εξαίρεση του Αλβανούς.⁶⁰¹

⁶⁰⁰ Σύμφωνα με τα στοιχεία του 1926 δυνατότητα ανάγνωσης έχουν κατά εθνικότητα:

Εθνικότητα	%
Γερμανοί	79,4
Εβραίοι	78,8
Έλληνες	71,4
Ρώσοι	63,7
Πολωνοί	52,4
Ουκρανοί	48,9
Μολδαβοί	30,7

«*Vtoroe Vseukrainskoe...*» ό.π., σελ. 58

⁶⁰¹ Larisa Yakubova, «*Mariupolski...*», ό.π., σελ. 123.

Το δίλημμα για τους Έλληνες της Αζοφικής στην επιλογή της γλώσσας διδασκαλίας ήταν ουσιαστικό. Αν και ήταν ισχυρή η επιθυμία της μειονότητας για εθνοτική αυτονομία, ιδίως σε ότι αφορά τα προνόμιά της στο διοικητικό και κυρίως στο οικονομικό πεδίο, διάχυτος ήταν και ο φόβος της για πιθανή απομόνωση από την προώθηση της ελληνικής γλώσσας στα σχολεία.

Το πρόβλημα γινόταν ακόμη πιο σύνθετο, καθώς δεν υπήρχε ξεκάθαρη επιλογή για το ποια ελληνικά θα διδάσκονταν: η επίσημη νεοελληνική (καθαρεύουσα), η δημοτική, τα ποντιακά ή κάποια από τις ελληνικές διαλέκτους της Αζοφικής; Και επίσης οι ταταρόφωνοι σε ποια γλώσσα θα παρακολουθούσαν την διδασκαλία; Ο προβληματισμός αυτός είναι έντονος στις εκφρασμένες, κυρίως, απόψεις κάποιων Ελλήνων διανοουμένων που περιγράφουν με μελανά χρώματα τα πιθανά αποτελέσματα της καθιέρωσης της ελληνικής γλώσσας στην εκπαίδευση.

Χαρακτηριστικό είναι το άρθρο ενός Έλληνα δασκάλου από το χωριό Βελίκι Γιανισόλ με τίτλο «*Ellinizatsia Gretseskogo Naselenia*» [Ο εξελληνισμός του ελληνικού πληθυσμού]. Γράφοντας για τις πρακτικές δυσκολίες στην διδασκαλία, την ανεπάρκεια των δασκάλων και του εκπαιδευτικού υλικού, της απόστασης που χωρίζει την ελληνική γλώσσα που διδάσκεται με αυτή που μιλιέται στα χωριά και την διάδοση της ρωσικής γλώσσας, τονίζει : «*Πρωταρχικά πριν γνωρίσετε αγαπητοί σύντροφοι αναγνώστες την γνώμη μου για τον εξελληνισμό, σας προειδοποιώ ότι ο γράφων αυτές τις γραμμές είναι κομμουνιστής, δάσκαλος σε ένα από τα σχολεία της περιοχής Στάλινο. [...] ως αποτέλεσμα της εκμάθησης αυτής της γλώσσας το παιδί δεν είναι σε θέση να εξηγήσει στην μητέρα του τι θέλει να φάει, δεν είναι σε θέση με εντολή της μητέρας του να πάει να αγοράσει ένα κουτάκι σπίρτα. [...] η καθιερωμένη ελληνική γλώσσα είναι ισοδύναμη με κάθε άλλη, αλλά εάν προσέξουμε ότι 45% μιλούν ρωσικά, και σε αυτό προσθέσουμε ότι το 95% μπορούν να εξηγήσουν στα ρωσικά, καλύτερα και πιο πρακτικά να καθιερώσουμε την γλώσσα που μιλά η πλειοψηφία των παιδιών. Στην συγκεκριμένη περίπτωση τα ρωσικά ή τα ουκρανικά. Κάποιοι σύντροφοι πρέπει να καταλάβουν ότι η ελληνική γλώσσα των δικών μας Ελλήνων χάθηκε ανεπιστρεπτί. Οι αιτίες α) η κυριαρχία των Τατάρων επί των Ελλήνων για 300 έτη, β) η μετοίκηση των Ελλήνων στις άγριες στέπες, όπου στην συνέχεια μετοίκησαν και Ουκρανοί γ) η τσαρική εμφύτευση της ρωσικής κουλτούρας σε διάστημα 150 ετών.*

«*Η γλώσσα χάθηκε. Ύμειναν θραύσματα –μείγμα ρωσικών, ταταρικών, ουκρανικών και ελληνικών λέξεων. Οι Έλληνες της Μαριούπολης και οι Έλληνες του Στάλινο έχουν οκτώ διαλέκτους και απομονωμένη ταταρική γλώσσα. Κάποιοι σύντροφοι την επιστροφή στην ξεχασμένη και χαμένη γλώσσα την θεωρούν, ως “αναγεννημένη κουλτούρα”. Είναι πλέον πολύ αργά και επιδρά πολύ άσχημα στο πολιτιστικό επίπεδο των Ελλήνων.*

«*Κάποιοι σύντροφοι ποθούν την ελληνική αυτονομία... Αλλά αυτή την αυτονομία την παραχωρώ στους πατριώτες, στους σωβινιστές... Κάποιοι σύντροφοι*

εκμεταλλεύονται το σύνθημα "πολιτική του κόμματος στο εθνικό ζήτημα". Επιβάλλεται πρακτικά να προχωρήσει ο "εξελληνισμός". Όχι με την εισαγωγή της γλώσσας στα σχολεία, αλλά με το δικαίωμα της έκφρασης, να γίνονται αιτήσεις, να γίνονται συνεντεύξεις κ.λπ. στους αγρότες και εν γένει στους εργαζομένους στην γλώσσα τους, και στα σχολεία να γίνεται η εκμάθηση στην ρωσική και ουκρανική γλώσσα, να γίνονται συζητήσεις και να δίδονται εξηγήσεις στα παιδιά στην μητρική τους γλώσσα». ⁶⁰²

Τα προβλήματα αυτά καταγράφονται σε όλες σχεδόν τις αναφορές που γίνονται για την κατάσταση στους Έλληνες της Αζοφικής:

«Ο ελληνικός πληθυσμός υπέστη ισχυρό εκρωτισμό από την πλευρά της τσαρικής κυβέρνησης, η οποία ταυτοχρόνως ευεργέτησε το ανώτερο κοινωνικό τμήμα του χωριού και την διανόηση. Οι υπόλοιποι αγρότες μιλούν αποκλειστικά στην ελληνική γλώσσα, αλλά η μαζική δουλειά μεταξύ των κολχόζνικων και των ατόμων γίνεται από όλα τα όργανα και όλα τα στελέχη, με αυτούς που μιλούν ελληνικά. Αποκλειστικά στα ρωσικά. Αυτές οι τάσεις εκρωτισμού, διαδιδόμενες μερικές φορές από την πλευρά κάποιων Ελλήνων στελεχών, αντικειμενικά βοηθούν τον κουλάκο να κάνει δουλειά εναντίον της εφαρμογής της εθνικής πολιτικής και εμποδίζουν εξαιρετικά την δραστηριοποίηση των μαζών των κολχόζ κι ιδίως των γυναικών. 'με την ελληνική γλώσσα πέρα από το Σαρτανά δεν πάζ' λένε οι κουλάκοι. Αλήθεια, ο ανεπαρκής αριθμός των Ελλήνων στελεχών στα όργανα αντικατοπτρίζεται επίσης στην άσκηση της εθνικής πολιτικής.» ⁶⁰³

Στις αρνητικές τοποθετήσεις απάντησαν τα κομματικά στελέχη που υποστήριζαν την επίσημη γραμμή για την ενίσχυση των εθνικών γλωσσών:

«Σημαντικό μέρος των διδασκάλων ελληνικής γλώσσας διάκειται αρνητικά στην ιδέα του εξελληνισμού (ellinizatsia). Μπορούν να αποδείξουν ότι η ελληνική γλώσσα [δηλαδή η δημοτική] δεν έχει τίποτε όμοιο με την ελληνική γλώσσα της πόλης, και κανείς από τους Έλληνες κατοίκους της πόλης δεν καταλαβαίνει, ότι στο μέλλον με την εισαγωγή τους εξελληνισμού σε όλα τα σχολεία οι μαθητές στην συνέχεια δεν θα μπορούν να σπουδάζουν πουθενά και μετά στα χωριά τους κανείς δεν θα τους καταλαβαίνει. Μέρος των δασκάλων κατηγορηματικά αρνούνται την συμμετοχή τους στην δουλειά στις ομάδες εξελληνισμού.

»Τα πρώτα χρόνια της Σοβιετικής εξουσίας στην Ουκρανία και έως το 1925, τα σχολεία στα ελληνικά χωριά συνέχιζαν να διδάσκουν την ρωσική γλώσσα. Η Ειδική Επιτροπή της ΚΕΕΜ (Κεντρικής Επιτροπής Εθνικών Μειονοτήτων) που μελέτησε

⁶⁰² «Κεντρικά Κρατικά Αρχεία Ουκρανίας», τμ. 413, ραφ. 1, καταλ. 290. Το κείμενο είναι του Αλεξέι Μουρζενκο, 16 Ιουλίου 1927. Έχει διασωθεί επίσης και η αντίδραση ενός άλλου δασκάλου «Ο σ. Βασλέντσφ, δάσκαλος επιβεβαιώνει ότι η χρήση της ελληνικής γλώσσας θα ωθήσει την κουλτούρα 300 χρόνια πίσω» (ό.π., τμ. 413, ράφ. 1, κατ. 100, φύλ. 54). Μπορούμε να υποθέσουμε ότι οι αντιδράσεις ήταν μεγαλύτερες, αλλά ο φόβος του στιγματισμού απέτρεπε την δημόσια διαφωνία.

⁶⁰³ Ο.π., τμ. 413, ραφ. 1, κατ. 561, φυλ. 44.

το 1925 την πολιτιστική κατάσταση των Ελλήνων της Σ.Σ.Δ. της Ουκρανίας, κατέληξε στην αναγκαιότητα να περάσουν τα σχολεία στην μητρική τους γλώσσα.

»Αντιτάθηκαν σε αυτό το μέτρο, ιδίως από τον κύκλο κάποιου μέρους της ελληνικής διανοήσης και των κουλάκων που εμφάνιζαν ως λόγο, ότι οι Έλληνες εκρωσίσθηκαν, ότι η γλώσσα μας δεν έχει καμία σχέση με την ‘πραγματική ελληνική’ γλώσσα και γι’ αυτό θεωρούν χωρίς νόημα την διεξαγωγή μεταξύ των Ελλήνων εθνικής πολιτικής.

Τα επιχειρήματα δεν αντέχουν σε καμία κριτική. Κατ’ αρχήν αυτοί οι ίδιοι που αντιτίθενται στην αναγέννηση της εθνικής κουλτούρας στις συνθήκες της σοβιετικής εξουσίας, το 1917, στις παραμονές της οκτωβριανής επανάστασης, υπήρξαν μέλη της αστικής ‘Ένωσης του ελληνικού λαού της επαρχίας Μαριουπόλεως’ και φανατικά υπεράσπιζαν την ιδέα για την αναγέννηση της ελληνικής γραφής στους Έλληνες της Αζοφικής. Δεύτερον η πανενωσιακή απογραφή του 1926 διέψευσε ότι η ελληνική λαότητα εκρωσίσθηκε. Η κύρια μάζα του ελληνικού πληθυσμού δηλ. 83%, ιδίως οι αγρότες, μιλούν στην δική τους εθνική γλώσσα.»⁶⁰⁴

Το πρόβλημα μεγεθύνεται ακόμη περισσότερο στους ταταρόφωνους Έλληνες, όπου μεταξύ αυτών πρέπει να υπάρχουν και οι περισσότεροι υποστηρικτές της ρωσικής γλώσσας, λόγω τόσο της απόστασης που έχει η ταταρική τους διάλεκτος από την όποια ελληνική, όσο και του μεγάλου αστικού τμήματος του ταταρόφωνου πληθυσμού (οι Έλληνες της πόλης της Μαριούπολης είναι ταταρόφωνοι).⁶⁰⁵ Για τους ταταρόφωνους Έλληνες της Αζοφικής το γλωσσικό ζήτημα περιπλεκόταν άμεσα με το πρόβλημα ταυτότητας, καθώς υπήρχε απροθυμία να ενταχθούν σε προγράμματα που προορίζονταν για τους Τατάρους της Σοβιετικής Ένωσης.

Ο Γιαλί ως αντιπρόσωπος της ελληνικής μειονότητας στην Α΄ Πανουκρανική Συνδιάσκεψη των μειονοτήτων ανέλυσε το πρόβλημα με την περίπτωση της ταταροφωνίας του μισού σχεδόν ελληνικού πληθυσμού της Αζοφικής:

«στην ελληνική δουλειά στην Ουκρανία, εμείς από την αρχή, ήρθαμε αντιμέτωποι με μια σειρά εμποδίων. Αυτές οι δυσκολίες, πάνω απ’ όλα συνιστώνται στο ζήτημα

⁶⁰⁴ Ο.π., τμ. 413, ραφ. 1, κατ. 382, φυλ. 49, 23.5-1929. Η έκθεση έχει τίτλο «Πολιτιστική οικοδόμηση μεταξύ των Ελλήνων της ΟυΣΣΔ» και έχει γίνει από τον Έλληνα Σ. Γιαλί. Ο Σάβα Γεώργεβιτς Γιαλί (1895-1938) ήταν από τους σημαντικότερους παράγοντες του ελληνικού πληθυσμού της Αζοφικής και της προσπάθειας αναγέννησης της ελληνικότητας των κοινοτήτων αυτών. Το 1917 εξελέγη γραμματέας του σοβιέτ του χωριού Σαρτανά, το 1918 εντάχθηκε στο Κ.Κ.Ρ.(μπ) και εργάστηκε στην επιτροπή του Κυβερνείου του Αικατερινοσλάβ στο σοβιέτ των αγροτών και των στρατιωτών του κόκκινου στρατού. Στην κόκκινο στρατό υπηρέτησε από 1919-1920 και στην συνέχεια αφού εργάστηκε σε διάφορες θέσεις το 1925 έγινε επικεφαλής του ελληνικού τμήματος στην Κεντρική Επιτροπή για τις Εθνικές Μειονότητες. Το 1930 εξέδωσε το βιβλίο του με τίτλο «Οι Έλληνες της Ουκρανικής Σοβιετικής Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας». Από το 1931-1933 εργάστηκε στο Συμβούλιο για τις μειονότητες του Υπουργείου Εσωτερικών της Ο.Σ.Σ.Δ. Το 1937 συνελήφθη για συμμετοχή στην «αντεπαναστατική ελληνική ανατρεπτική οργάνωση». Εκτελέστηκε στις 7.2.1938.

⁶⁰⁵ Σύμφωνα με την επεξεργασία που έκανε το τμήμα των εθνικών μειονοτήτων από τους 92.120 κατοίκων του ελληνικού αγροτικού πληθυσμού των διαμερισμάτων Μαριούπολης και Στάλινο «οι ελληνο-τάταροι είναι 42.359, δηλαδή 45,9%», Κεντρικά Κρατικά Αρχεία Ουκρανίας, τμ. 413, ραφ. 1, καταλ. 382, φυλ. 50, 23.5-1929.

της γλώσσας και προκύπτουν από δύο συνθήκες: Η πρώτη συνθήκη είναι το ότι ελληνικός πληθυσμός στην Ουκρανία έχασε την γραφή του στα 150 έτη σκληρού εκρωσισμού, αν και διατήρησε την γλώσσα του στην καθημερινή του δραστηριότητα. Η δεύτερη συνθήκη είναι ότι έχουμε να κάνουμε με δύο γλώσσες μεταξύ του ελληνικού πληθυσμού. Από την μία πλευρά την ελληνική και την άλλη πλευρά την ελληνο-ταταρική. Από αυτές τις δύο ιστορικές συνθήκες πηγάζουν όλες οι δυσκολίες τις οποίες συναντάμε στην διαδρομή της εκπολιτιστικής εργασίας μεταξύ των Ελλήνων.

»Η πάνενωσιακή ελληνική συνδιάσκεψη που συνεκλήθη το περασμένο έτος στο Ροστόφ, μας βοήθησε να βρούμε τους δρόμους αυτούς στους οποίους που πρέπει να ξεκινήσουμε να εργαζόμαστε μεταξύ των 'ελληνικού' τμήματος των Ελλήνων. Και εμείς, χάρη στην απόφαση αυτής της συνδιάσκεψης ακολουθήσαμε την επανεκπαίδευση των δασκάλων και στην αρχή αυτού του εκπαιδευτικού έτους. Σε 15 σχολεία τις πρώτες ομάδες στην ελληνική γλώσσα, που αποτελεί σημαντικό βήμα στην εργασία μας για το πρώτο χρόνο δουλειάς μεταξύ των Ελλήνων.

»Δεν πρέπει να μας κατασαδιάζετε ιδιαίτερος, όπως έκαναν μερικοί σύντροφοι λέγοντας, ότι μεταξύ των Ελλήνων δεν έγινε τίποτε. Αλλά δεν πρέπει να πούμε ότι εμείς τίποτε δεν κάναμε για ενάμιση χρόνο εργασίας μεταξύ των Ελλήνων. Πάνω από όλα σχετικά με το τίποτε δεν έγινε. Πραγματικά πολλά μας μένουν να κάνουμε στον δρόμο μας του εξελληνισμού, και εδώ με την βοήθεια του Κομισαριάτου Εκπαίδευσης, μπορούμε να τα ξεπεράσουμε ώστε να μην αποτύχει η υπόθεση, την οποία εμείς αρχίσαμε – την μετάφραση των πρώτων βιβλίων στην ελληνική γλώσσα. την επανεκπαίδευση των δασκάλων, την έγκαιρη έκδοση και την αναγκαία αγορά βιβλίων Αυτό μας δίνει την δυνατότητα να μην σταματήσουμε σε μία τελεία και να κινηθούμε ακόμη πιο μπροστά.

»Αλλά το ζήτημα για ταταρο-ελληνική γλώσσα παραμένει άλυτο, Είναι αναλογικά σε αυτή την κατάσταση που συμβαίνει στην Γεωργία και για το οποίο η σ. Μαχαράντζε μιλούσε στον λόγο της. Πρέπει να πούμε, ότι εμείς, έχουμε σχεδόν 40% Ελλήνων, οι οποίοι μιλούν στην ελληνο-ταταρική όμοια με την κριμαίο-ταταρική. Βασιζόμενοι σε αυτές τις ομοιότητες σκεφθήκαμε να εισαγάγουμε την κριμαίο-ταταρική γλώσσα στο ελληνο-ταταρικό τμήμα του πληθυσμού. Όμως, εδώ αντιμετωπίσαμε τέτοιες δυσκολίες, που πρέπει να δώσουμε το αραβικό αλφάβητο, και ο πληθυσμός μας, που ονομάζονται Έλληνες καθόλου δεν αγαπά να τους ονομάζουν Τούρκους. Εδώ υπάρχει κάποια σχέση με την θρησκεία. Και εμείς αντιμετωπίσαμε εδώ την απροθυμία από πλευράς ελληνο-τατάρων να δεχθούν το αραβικό αλφάβητο.

»Και μετά, όταν το συνέδριο του Μπακού πήρε την απόφαση να περάσει από το αραβικό αλφάβητο στο λατινικό, εμείς πήραμε θάρρος και θεωρήσαμε, ότι το καθήκον μας διευκολύνθηκε, καθώς το λατινικό αλφάβητο είναι ευκολότερο και αρχίσαμε δουλειά σ'εμάς με αυτούς στο λατινικό αλφάβητο. Αλλά βρεθήκαμε σε

τέτοια θέση που σε αυτές τις δημοκρατίες, στις οποίες η μουσουλμανική βιβλιογραφία πρέπει να μεταφραστεί στο λατινικό αλφάβητο είναι ζήτημα που θα διαρκέσει δέκα έτη ή περισσότερο. Και βρεθήκαμε σε αυτή την θέση ή να δώσουμε την βιβλιογραφία σε αραβικό αλφάβητο ή να περιμένουμε 10-15 έτη, όταν στην Κριμαία ο ταταρικός πληθυσμός τελειωτικά θα περάσει στο λατινικό αλφάβητο και μετά να τους δώσουμε την δοσμένη στα λατινικά κριμααιο-ταταρική βιβλιογραφία. Ορίστε σε ποιο αδιέξοδο βρεθήκαμε. Και γι' αυτό αυτές οι δυσκολίες για μας σήμερα είναι πολύ σοβαρές.

»Θέσαμε το ζήτημα ή να περιμένουμε, τότε θα μεταφερθούν στο λατινικό αλφάβητο στην Κριμαία, ή περιμένοντας αυτό με τις δικές μας δυνάμεις να γράψουμε αναγνωστικό με λατινικό αλφάβητο. Αλλά υπάρχει και άλλη διέξοδος να κάνουμε σχολεία στην ελληνο-ταταρική γλώσσα και να εισάγουμε ακόμη και το αραβικό αλφάβητο αυτή την γλώσσα. σαν αντικείμενο διδασκαλίας στις μεγάλες τάξεις. Κάποιοι πιστεύουν ότι κατόπιν, όταν η Κριμαία θα περάσει στο λατινικό αλφάβητο, σταδιακά να περάσουμε και εμείς. Αυτό σημαίνει να υποτάζουμε την μοίρα μας στην Κριμαία.

»Σύμφωνα με την γνώμη κάποιων αυτός είναι η επιλογή που πρέπει να κάνουμε αλλά ζητούμε την εμπειρία αυτών των στελεχών που κατέχουν τέτοια πείρα δουλεύοντας με άλλες εθνικότητες ώστε με κοινές δυνάμεις να βοηθήσουν να βγούμε από αυτή την δύσκολη κατάσταση.[...]⁶⁰⁶

Εκτός των παραπάνω δυσχερειών το πρόβλημα της γλώσσας στην εκπαίδευση, αλλά και στις εκδόσεις των βιβλίων και του τύπου έπρεπε να διευθετηθεί ανάμεσα στις διαφορετικές ομάδες του ελληνισμού της Σοβιετικής Ένωσης. Σε όλο το διάστημα έως και την πλήρη καταστολή του 1937 αναπτύχθηκε ένας εσωτερικός ανταγωνισμός για την κοινή γλώσσα των Ελλήνων της ΕΣΣΔ. Παρατηρείται δηλαδή η επιδίωξη της κυριαρχίας από τρεις πτέρυγες: της δημοτικής, της ποντιακής διαλέκτου και μιας διαλέκτου (του χωριού Σαρτανά) της Αζοφικής.

Το γλωσσικό ζήτημα έγινε αντικείμενο εκτεταμένων συζητήσεων από όλες τις εστίες του ελληνισμού. «Για την επίλυση του δημιουργήθηκε μια 'Κεντρική Επιτροπή του Νέου Αλφαβήτου' που απαρτιζόταν από Ρώσους γλωσσολόγους και Έλληνες διανοούμενους. Η επιτροπή αυτή, ευθύς εξ αρχής, επεσήμανε το γεγονός ότι η πλατιά μάζα ήταν αμόρφωτη και ότι η κοινή ελληνική ήταν προνόμιο ενός μικρού αριθμού Ελλήνων. Επίσης παρουσιάζει διάφορες διαλέκτους. Ως επίσημη γλώσσα για την ελληνική μειονότητα η Επιτροπή θεωρούσε καταλληλότερη την δημοτική, παρόλο που ορισμένα μέλη της ήταν ένθερμοι υποστηρικτές της επικράτησης της ποντιακής. Το κύριο επιχείρημα των τελευταίων ήταν ότι η

⁶⁰⁶ «Pervoe Vseukrainskoe...», ό.π., 143-145.

πλειονότητα των Ελλήνων ήταν ποντιακής καταγωγής κι επομένως τα μόνα 'ελληνικά' που γνώριζαν ήταν τα ποντιακά.»⁶⁰⁷

Το ποντιακό στίχαιο της Ρωσίας και της Γεωργίας συνέχισε να υποστηρίζει την επικράτηση της ποντιακής διαλέκτου ως επίσημης γλώσσας για το σύνολο του ελληνισμού, όπως φαίνεται και από το άρθρο του Κ. Τοπχαρά (Κ. Κανονίδης) το 1932.⁶⁰⁸ Η μεγάλη επιτυχία του ελληνικού εκδοτικού οίκου «Κομμουνιστής» με τις ποντιακές εκδόσεις και η δυναμική που αναπτύσσει αυτό το τμήμα του ελληνισμού το ωθεί ώστε να διεκδικεί την ηγεμονία ανάμεσα στους ομοεθνείς της χώρας. Η προσπάθεια των Ποντίων να επιβάλουν την ποντιακή διάλεκτο σταματά το 1934 και ως το τέλος εναρμονίζονται με την γραμμή της ενιαίας απλουστευμένης δημοτικής.⁶⁰⁹

Ακόμη, όμως, το γλωσσικό πρόβλημα συνδεόταν με την θέση του ελληνισμού της ΕΣΣΔ απέναντι στον ελλαδικό ελληνισμό. Η απόφαση για την επικράτηση της δημοτικής⁶¹⁰, με την απλουστευμένη ορθογραφία και τα 20 γράμματα, δεν είναι μόνον μια αναγκαιότητα που απαντά στην ποικιλία των γλωσσικών μορφωμάτων του ελληνισμού της ΕΣΣΔ. Οι εμπνευστές της μεταρρύθμισης της ορθογραφίας επιδιώκουν να παρουσιάσουν την πολιτική που ακολουθείται για το γλωσσικό ζήτημα ως προοδευτικότερη σε σχέση με αυτή του ελληνικού κράτους. Η δημοτική είναι το κυριότερο αίτημα του δημοκρατικού κινήματος στην Ελλάδα και η προωθημένη εφαρμογή του στην Σοβιετική Ένωση επιδιώκει να στείλει τα κατάλληλα μηνύματα.

⁶⁰⁷ Απόστολου & Μάρθας Καρπόζηλου, «Το εκδοτικό ...», ό.π. σελ. 60-61. Το γλωσσικό πρόβλημα των Ελλήνων της Ρωσίας απασχολεί και Έλληνες διανοούμενους όπως τον Δ. Γληνό : «*Η σημερινή Σοβιετική Ρωσία*» (27.9.1934-26.1.1935) εφ. Νέος Κόσμος και «*Οι Έλληνες της Σοβιετικής Ένωσης και το γλωσσικό πρόβλημα*», Νέοι Πρωτοπόροι, Αρ. 12 9/1934), 487-489 και Αρ. 8 (1934) 307-308. Γίνεται, πάντως, εμφανής η έλλειψη της δυναμικής ελληνικής διάνοησης που είχε αναπτυχθεί σε αστικά κέντρα όπως της Οδησού, οι οποίοι είχαν αναχωρήσει από την ΕΣΣΔ. Όσοι λίγοι είχαν απομείνει δεν εκφράζονταν στις νέες εχθρικές γι' αυτούς συνθήκες.

⁶⁰⁸ Κ. Τοπχαράς, «*Ι Γραμματικι τι Ρομεικου τι Ποντικου τι Γλωσσας*», 1932, Ροστόφ στο Ντον. Ο συγγραφέας είναι ο σημαντικότερος φιλόλογος της ελληνικής διανόησης της ΕΣΣΔ στο μεσόπολεμο.

⁶⁰⁹ «[...] το εκδοτικό Κομμουνιστής, πλαισιωμένο καθώς ήταν από Ποντίους, ξεκίνησε το 1930 μια εκστρατεία για την επικράτηση της ποντιακής ως επίσημης γλώσσας της ελληνικής μειονότητας. Η ιδέα αυτή, προφανώς ωρίμασε μετά από τις πρώτες προσπάθειες των συνεργατών του να γράμουν στην ποντιακή και τις επιτυχίες που σημείωσαν με ορισμένα έργα τους και μεταφράσεις. Έτσι παρατηρούμε μια συνεχή αύξηση στις ποντιακές εκδόσεις, ανάμεσα στα 1930-1933, περίοδο που συμπίπτει με τις προσπάθειες του Κομμουνιστή να περάσει τη θέση τους για την επικράτηση της ποντιακής», Απόστολου & Μάρθας Καρπόζηλου, «Το εκδοτικό ...», ό.π. σελ. 65. Για την διαμάχη των δημοτικιστών (εφημερίδες «*Κόκκινος Καπνός*» και «*Κολεχτιβιστής*») και υποστηρικτών της ποντιακής (εφημερίδα Κομμουνιστής) μέσα από τον τύπο στο Βλ. Αγιτζίδης, «*Ο ελληνικός τόπος στη Σοβιετική Ένωση. Η περίπτωση της εφημερίδας 'Κόκκινος Καπνός' (1932-1937)*», Διδ. Διατρ. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

⁶¹⁰ Στις 10-13 Μαΐου 1926 στο Ροστόφ στον Ντον πραγματοποιήθηκε η Α Πανενωσιακή Συνδιάσκεψη με θέμα την εκπαίδευση και τον πολιτισμό μεταξύ των Ελλήνων της ΕΣΣΔ. Συμμετείχαν αντιπρόσωποι των ελληνικών κοινοτήτων από την Κριμαία, την Αμπχαζία, τον Βόρειο Καύκασο και την Ουκρανία. Εκεί έγινε εκτίμηση της κατάστασης των Ελλήνων, καθώς και για την δουλειά για την γλώσσα και τον πολιτισμό. Τελικώς επιλέγη η δημοτική, παρά κάποιες αντιρρήσεις (βλ. Απόστολου & Μάρθας Καρπόζηλου, «Το εκδοτικό ...»), και της μεταρρύθμισης της ορθογραφίας, Larisa Yakubova, «*Mariupolski...*», σελ. 125.

Σε κάθε περίπτωση, πάντως, η εσωτερική διαπάλη με βάση το γλωσσικό αλλά και η αντίθεση που εκφράζεται προς την επίσημη εκπαιδευτική και γλωσσική πολιτική του ελληνικού κράτους δεν αφήνει σε καμία περίπτωση να διαφανεί μια βαθύτερη αμφισβήτηση της ελληνικότητας κάποιας από τις ομάδες του ελληνισμού. Ακόμη και ο εκδοτικός οίκος 'Κομμουνιστής' υποστήριζε τον ενιαίο χαρακτήρα του ελληνικού έθνους: «Οι εκφράσεις *εξάλλου, που χρησιμοποιούσαν, για να τονίσουν τη διαφορά των Ελλήνων της Σοβιετικής Ένωσης με τους ομοεθνείς της κυρίως Ελλάδας χρησιμοποιούσαν τον όρο 'ρωμέικες μάζες της ΕΣΣΔ' για τους πρώτους και 'καταμερίτες' για τους δεύτερους*».⁶¹¹

Παρά την μεγάλη προσπάθεια που καταβάλλεται για την διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας στους Έλληνες της Αζοφικής σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης το αποτέλεσμα θα έχει μόνον σχετική επιτυχία.

Το κυριότερο πρόβλημα είναι η εξεύρεση κατάλληλου διδακτικού προσωπικού. Η κατάσταση των στελεχών στην εκπαίδευση δεν ήταν άσχημη! σύμφωνα με τους αριθμούς το 1925, καθώς μόνο στο διαμέρισμα (όκρουγκ) της Μαριούπολης από τους 557 δασκάλους οι 202 ήταν Έλληνες, δηλ. 36% (οι Έλληνες αποτελούσαν το 18% του όκρουγκ της Μαριούπολης). Έτσι για κάθε 297 Έλληνες αντιστοιχούσε 1 δάσκαλος, την ίδια ώρα που για τις άλλες εθνότητες ήταν 397. Στο όκρουγκ του Στάλινο το 1926/27 υπήρχαν 73 Έλληνες δάσκαλοι, από τους οποίους οι Ελληνοτάταροι 45 και οι Ελληνογραικοί 28. Αυτοί οι δάσκαλοι, όμως, ενώ γνώριζαν την τοπική ομιλούσα γλώσσα (ελληνική ή ταταρική), δεν γνώριζαν την εθνική γραφή και είχαν ειδικευση ρώσου δασκάλου.⁶¹²

Ακόμη μεγάλο ήταν το πρόβλημα με τα εγχειρίδια και τα αναγνωστικά τα οποία δεν ήταν αρκετά και κατάλληλα για την διδασκαλία. Όπως είπε ένας Έλληνας κατά την συνεδρίαση της Α' Πανουκρανικής Συνδιάσκεψης για τις μειονότητες: «*Παίρνουμε λοιπόν σύντροφους, αυτό το γεγονός: είμαι πρόεδρος του αγροτικού σοβιέτ. Έχω ουκρανικό πληθυσμό, ελληνικό, ταταρικό, τουρκικό. Έχουν διαφορετικά χωριά. Αν θα πάς στους Έλληνες, μιλάς ελληνικά, στους Τούρκους – τουρκικά. Στους Τάταρους ταταρικά. Και μόνο χάρη στο γεγονός ότι κατέχω αυτές τις γλώσσες μου δίδεται αυτή η δυνατότητα λίγο-πολύ να ρυθμίζω την κατάσταση. Πρέπει να δημιουργήσουμε τον μηχανισμό, ο οποίος θα είναι πολύ πιο κοντά στις μάζες και γι' αυτό είναι απαραίτητο να γίνει χωρισμός των διαμερισμάτων και το κάθε εθνικό διαμέρισμα, έτσι ώστε να γίνει αυτή η δουλειά. [...]*

Πριν η τσαρική κυβέρνηση διέταξε να μιλάμε ρωσικά, και τώρα η νέα κυβέρνηση διατάζει να μιλάμε ελληνικά. Και ορίστε. Όταν ήλθε ο σ. Γιαλή, μόνον με τον

⁶¹¹ «Οι Έλληνες της Ρωσίας...» ό.π. σελ. 379.

⁶¹² «Κεντρικά Κρατικά Αρχεία Ουκρανίας», τμ. 413, ραφ. 1, καταλ. 382, φυλ. 50, 23.5-1929. Το 1928 από τους 156 δασκάλους της ελληνικής στην ευρύτερη περιοχή της Μαριούπολης το 69% διέθετε μόνο ρωσική παιδεία, Μάρθα Καρπόζηλου, «Ελληνική εκπαίδευση στη Σοβιετική Ένωση (1917-1937)», σελ. 224-225.

ερχομό του έπεισε τον πληθυσμό για την ανάγκη την εκπαίδευσης στην μητρική γλώσσα, διότι αυτή είναι η εθνική μας πολιτική. Αλλά, τι βλέπουμε τώρα εμείς εδώ;

Βλέπουμε ότι τώρα δεν υπάρχει τίποτε περισσότερο από αλφαβητάρια. Τα αλφαβητάρια τα παιδιά τα έμαθαν και πλέον δεν υπάρχουν 'άλλα βοηθήματα. Θεωρώ ότι έτσι δεν θα ανεβάσουμε το πολιτιστικό επίπεδο των χωριών μας, έτσι δεν θα πραγματοποιήσουμε την εθνική μας πολιτική.»⁶¹³

Το γλωσσικό πρόβλημα επηρεάζει εκτός της εκπαίδευσης και σε όλους τους τομείς της δραστηριότητας των ελληνικών κοινοτήτων: την λειτουργία των θεσμικών οργάνων, την πολιτιστική δραστηριότητα, την πολιτική οργάνωση.

«Η πρακτική εφαρμογή της εθνικής πολιτιστικής οικοδόμησης συναντά οξεία αντίδραση από την πλευρά των κουλάκων του χωριού. Μεγάλο μέρος της διανοήσης διαστρεβλώνει την πραγματοποίηση της μεταφοράς της εθνικής πολιτικής από τα στελέχη από την πόλη, οι οποίοι κάνουν όλη την πολιτιστική δουλειά στην ρωσική γλώσσα. [...] Στην Γιάλτα έχει τους ακόλουθους χώρους πολιτισμού : χειμερινό θέατρο για 500 θεατές, θερινό θέατρο, χώρο προβολής κινηματογραφικών ταινιών, βιβλιοθήκη με 3.949 βιβλία, από τα οποία το 73% στην ρωσική γλώσσα, 25% στην ουκρανική και μόνον 2% στην ελληνική, διότι η βιβλιοθήκη σχεδόν δεν εφοδιάζεται με νέα βιβλία...»⁶¹⁴

Στα αγροτικά σοβιέτ το πρόβλημα είναι οξύτατο: Στο αγροτικό σοβιέτ του χωριού Στ. Ιγνάτιεφκα από τα 5 μέλη του προεδρείου τα 4 είναι Έλληνο-τάταροι, 1 Ουκρανός, και τόσο ο πρόεδρος όσο και ο γραμματέας είναι Έλληνες. Οι πρόεδροι και οι γραμματείς των σοβιέτ αν και μιλούν στα ελληνο-ταταρικά, εντούτοις δεν γνωρίζουν να γράφουν σε αυτά και οι εργασίες γίνονται στα ρωσικά.⁶¹⁵

«Η μαζική πολιτική δουλειά στα εθνικά χωριά γίνεται αποκλειστικά στην ρωσική γλώσσα. Η εθνική βιβλιογραφία για τους ελληνοτάταρους στις βιβλιοθήκες δεν είναι περισσότερο από 1%, το 85% είναι στα ουκρανικά και τα υπόλοιπα βιβλία στα ρωσικά.»⁶¹⁶

Οποσδήποτε η προσπάθεια καθυστερούσε και από τις αντιδράσεις στο νέο εκπαιδευτικό περιβάλλον από γονείς των παιδιών, καθώς θεωρούσαν την γλώσσα στην οποία εκπαιδευόνταν ως μη χρήσιμη.

Οι αποφάσεις της Α' Πανουκρανικής Συνδιάσκεψης για τις μειονότητες κινούνται ακριβώς προς την κατεύθυνση του ξεπεράσματος των βασικών αυτών προβλημάτων και προτείνει συγκεκριμένα μέτρα στο Κομισαριάτο Πολιτισμού:

«[...]5. Θεωρείται απαραίτητο, το Λαϊκό Κομισαριάτο Πολιτισμού στο τρέχον έτος 1927/28 ακαδημαϊκό έτος να λάβει τα παρακάτω μέτρα:

⁶¹³ «Pervoe Vseukrainskoe...», ό.π., σελ. 107-108.

⁶¹⁴ Η έκθεση Dividzien ό.π., τμ. 413, ραφ. 1, κατ. 561, φυλ. 100.

⁶¹⁵ Ο.π., τμ. 413, ραφ. 1, καταλ. 591, φυλ. 56.

⁶¹⁶ Ο.π., τμ. 413, ραφ. 1, καταλ. 591, φυλ. 57.

α. να συνεχισθεί η μετατροπή της διδασκαλίας των σχολείων στην ελληνική γλώσσα, ακολουθώντας πλατιά διαφώτιση μεταξύ του ελληνικού πληθυσμού για την σημασία του εθνικού σχολείου. Λαμβάνοντας υπόψη το χαμηλό επίπεδο ειδίκευσης των δασκάλων, ισχυρό παράδειγμα που αντανακλάται στην μετάφραση της 1^{ης} και 2^{ης} ομάδας των σχολείων και απείλησαν να καταστρέψουν όλη την εργασία της μετάφρασης της σχολικής δραστηριότητας στην εθνική γλώσσα, θεωρεί αναγκαίο το Α. Κ. Π. να προωθήσει κατά το ακαδημαϊκό έτος 1926/27 την επανεκπαίδευση των δασκάλων για την 1^η και 2^η ομάδα και επίσης να εφοδιάσει τα σχολεία και τους διδάσκλους με τα αναγκαία σχολικά βιβλία και βοηθήματα.

Λαμβάνοντας υπ' όψη την γενική αγραμματοσύνη του ελληνικού πληθυσμού η μετάφραση στην μητρική γλώσσα της πολιτικο-διαφωτιστικής εργασίας θα απαιτήσει σειρά ετών. Γι' αυτό είναι αναγκαίο να διενεργηθούν σειρά αρχικών μέτρων επί των ηγετικών αγροτικών στελεχών, που γνωρίζουν την ομιλούσα γλώσσα και τις συνθήκες ζωής των Ελλήνων. Να περάσει στην πρακτική τις εργασίες βάσει της δυνατότητας των συζητήσεων, των εισηγήσεων στην μητρική γλώσσα [...]

γ. στα σεμινάρια για την προετοιμασία των δασκάλων θεωρείται αναγκαίο να κληθούν και πολιτιστικο-κοινωνικά στελέχη του ελληνικού χωριού.

6. Θεωρείται σκόπιμη η πλήρης μετάφραση των βιβλίων στα σχολεία των χωριών με την ελληνο-ταταρική γλώσσα όσο στην δημοκρατία της Κριμαίας δεν γίνεται η μετάβαση στο λατινικό αλφάβητο. Όμως, σε περίπτωση επιθυμίας σε αυτά ή σε άλλα χωριά, να θεωρηθεί πιθανόν να εισαχθεί ως αντικείμενο διδασκαλίας στις μεγαλύτερες τάξεις η κριμαιοταταρική γλώσσα με αραβικό αλφάβητο [...]

7. Λαμβάνοντας υπόψη ότι οι δυσκολίες στην υπόθεση της εξυπηρέτησης του ελληνικού πληθυσμού στην Ουκρανία είναι ακόμη μεγάλες και το ξεπέρασμά τους είναι δυνατόν μόνον με τον συντονισμό της εργασίας με τα ανάλογα ιδρύματα των άλλων δημοκρατιών να τεθεί το πρόβλημα στα κατάλληλα όργανα για την σύγκλιση πανσοβιετικής Συνέλευσης για τα ζητήματα της σοβιετικής και πολιτιστικής οικοδόμησης μεταξύ των Ελλήνων της ΕΣΣΑ. [...] ⁶¹⁷

Την περίοδο 1928-1929 το ζήτημα της εκπαίδευσης παρέμενε εξαιρετικά ζωτικό με κυριότερο το πρόβλημα της έλλειψης εκπαιδευτικού προσωπικού ώστε να επιτευχθεί ένα επίπεδο στα ελληνικά σχολεία ανάλογο με αυτό της Σοβιετικής Ενώσεως.

Την ευθύνη για την έκδοση των σχολικών βιβλίων ανέλαβαν δύο εκδοτικοί οίκοι το «Tchenrizdat» στο Χάρκοβο και ο «kommounist» στην Μαριούπολη και για την συγγραφή των βιβλίων εργάστηκαν δάσκαλοι στα ελληνικά σχολεία. Η εκδοτική ομάδα του «Κομμουνιστή» κήρυξε διαγωνισμό με αμοιβή 80-120 ρούβλια για τα διάφορα βιβλία και ουσιαστική βοήθεια για την εξάπλωση του

⁶¹⁷ «Pervoe Vseukrainskoe...», ό.π., σελ. 209.

δικτύου εκπαίδευσης πρόσφεραν διάφοροι ελληνικοί σύλλογοι και με προσωπική εργασία.⁶¹⁸

Παράλληλα συνεχίστηκε η δουλειά για την εξάλειψη του αναλφαβητισμού μεταξύ των ενηλίκων δημιουργώντας δύο τύπους σχολείων. Ο πρώτος τύπος ήταν το επταετές γενικό σχολείο, όπου όχι μόνον δίδονταν η βασική εκπαίδευση αλλά προετοίμαζε τους μαθητές για την εκπαίδευσή τους στη μέση ή και στην ανώτερη εκπαιδευτική βαθμίδα. Ο δεύτερος τύπος ήταν τα σχολεία για την εξάλειψη του αναλφαβητισμού μεταξύ των γυναικών, όπου η προσοχή δινόταν όχι μόνον την απόκτηση της αρχικής εκπαίδευσης αλλά και πρακτικών ικανοτήτων όπως στο ράψιμο κ.λπ.

Γενικώς, όμως, αν και το εγχείρημα ήταν μεγάλων διαστάσεων είχε μάλλον πενιχρά αποτελέσματα. Το 1930 το πέρασμα στην διδασκαλία στις μειονοτικές γλώσσες έχει την εξής εικόνα⁶¹⁹

Εθνικότητα	Παιδιά 8-10 ετών	Φοιτούν σε σχολεία μητρικής γλώσσας	Φοιτούν σε άλλα σχολεία	Δεν φοιτούν	Ανάγκες σε σχολεία
Ρώσοι	145.400	72.700	37.292	35.402	758
Εβραίοι	88.545	42.102	38.082	8.361	180
Πολωνοί	31.716	13.223	11.997	6.491	140

⁶¹⁸ Larisa Yakubova, «Mariupolski...» σελ. 135-148. Ακόμη ως το 1929 στη Μόσχα λειτουργούσε ένας ελληνικός εκδοτικός οίκος στο πλαίσιο του «Κεντρικού εκδοτικού των Εθνοτήτων της ΕΣΣΔ», το 1928 ιδρύθηκε το «εκδοτικό» «Κομμουνιστής» στο Ροστόφ του Ντον, για τους Έλληνες της Νότιας Ρωσίας και της Υπερκauκασίας και το 1930 το «εκδοτικό» «Κολχετσίβιτς» στη Μαριούπολη για τους Έλληνες της Ουκρανίας. Εκδοτική δραστηριότητα ελληνικών εντύπων έχουμε ακόμη στην Κριμασκαγια και στο Σοχούμ, «Οι Έλληνες της Ρωσίας...» ό.π. σελ. 356. Στην διαδικασία προπαγάνδης των ακευθυντηρίων γραμμών του Κόμματος αλλά και του κράτους προωθήθηκαν οι εκδόσεις εφημερίδων και περιοδικών και μέσα στις εθνικές μειονότητες. Στις 20 Οκτωβρίου 1930 στην Μαριούπολη κυκλοφόρησε η ελληνική εφημερίδα «Κολλεκτιβιστής». Αυτή αποτελούσε όργανο της Επιτροπής του όμπλαστ Ντονιέσκ και της επιτροπής πόλεως της Μαριούπολης του Π.Κ.Κ. (μπ.) Κυκλοφορώντας στην μαριουπολίτικη διάλεκτο η εφημερίδα δημοσίευσε υλικά για την πορεία της κολλεκτιβοποίησης και πληροφορίες για την ζωή των Ελλήνων στα διοικητικά διαμερίσματα. Όπως και ο «Κομμουνιστής» έτσι και η νέα εφημερίδα είχε μόνιμα αφιέρωμα για την κατάσταση στην Ελλάδα, όπου δημοσιεύονταν και γράμματα από κατοίκους της Αζοφικής που είχαν μετοικήσει στην Ελλάδα. Τον Μάιο του 1931 στο Ροστόφ στον Ντον κυκλοφόρησε η εφημερίδα «Κολχόζνικος», όργανο της επιτροπής του Ροστόφ του Π.Κ.Κ.(μπ.), απευθυνόμενος κυρίως στους φτωχούς και ελάχιστα μορφωμένους Έλληνες. Τον Μάρτιο του 1933 σταμάτησε την κυκλοφορία της, εκπληρώνοντας την αποστολή της όπως τονίστηκε φέρνοντας σε επαφή τους μη μορφωμένους με τα γεγονότα στην ΕΣΣΔ και στο κόσμο. Το 1932 στο Σοχούμ βγήκε η εφημερίδα «Κομμουνιστής» όργανο της επιτροπής της Αμπχαζίας του Κ.Κ. Γεωργίας και της Κ.Ε.Ε. της ΑΣΣΔ της Αμπχαζίας, η οποία από το 6ο φύλλο μετονομάστηκε σε «Κόκκινο Καπνά» και απευθυνόταν κυρίως στους εργαζόμενους στα κανιά Έλληνες αγρότες.

Από τα μέσα του 1934 ο ελληνικός εθνικός τύπος δημοσιεύει κυρίως διεθνή γεγονότα και δεν αποφεύγει πληροφορίες για την δραστηριότητα των Ελλήνων της ΕΣΣΔ. Το 1935 άρχισε η υποχώρηση τη κυκλοφορίας του ελληνικού τύπου. Τον Ιούνιο σταμάτησε την κυκλοφορία της η εφημερίδα Κομμουνιστής στο Ροστόφ. Τον Μάιο σταμάτησαν οι εκδόσεις «Μπολσεβίκος» και τον Ιούλιο η εφημερίδα «Κολλεκτιβιστής». Το Αύγουστο η εφημερίδα «Κόκκινο Καπνά» μετονομάστηκε σε «Κομμουνιστής» και με την ονομασία αυτή διατηρήθηκε μέχρι το 1939. Βλ. Αγτζίδης, «Ο ελληνικός τύπος...».

⁶¹⁹ «Vtoroe Vseukrainskoe...», ό.π., σελ. 66.

Γερμανοί	23.040	15.340	2.209	5.491	115
Μολδαβοί	16.377	8.511	3.685	4.181	23
Βούλγαροι	7.051	4.592	506	1.953	40
Έλληνες	5.687	1.130	4.312	245	5
Λευκορώσοι	4.067	-	1.765	2.302	20
Τσέχοι	1.272	346	1.591	535	10
Τάταροι	1.192	187	409	596	10
Τσιγγάνοι	1.086	-	118	968	-
Αρμένιοι	850	313	296	241	5
Σύνολο	328.283	158.449	101.068	68.766	1.346

Αν και το ότι ήδη το ¼ των Ελλήνων μαθητών διδάσκονται στα ελληνικά μέσα σε μια τετραετία μπορεί να χαρακτηριστεί τεράστιο για την εποχή επίτευγμα, πίσω από αυτή την εικόνα, η οποία είναι αποτέλεσμα κυρίως διοικητικών μέτρων, παραμένουν οι ελλείψεις σε διδακτικό υλικό και καταρτισμένους διδασκάλους.⁶²⁰

Οι δυσκολίες αυτές δημιουργούν αντιδράσεις στον πληθυσμό που φαίνεται να μην δέχεται τον από τα πάνω «εξελληνισμό» και «εκταταρισμό». Οι αποφάσεις των κρατικών και κομματικών οργάνων επιδιώκουν αγωνιωδώς να πετύχουν την συναίνεση του πληθυσμού: «... έως την ολοκληρωτική μετάβαση όλων των σχολείων και όλης της δουλειάς στην μητρική γλώσσα., και επίσης για την εξασφάλιση αυτής της μετάβασης είναι αναγκαίο να δοθεί τώρα η ειδική προσοχή στην διόρθωση των ελλείψεων του «ελληνοποίησης», που πραγματοποιείται σε τμήμα σχολείων της περιοχής. Ιδιαίτερως να επιτευχθεί:

α. το καλύτερο διαμορφωμένο επίπεδο ελλήνων διδασκάλων

β. η βελτίωση της ποιότητας των βιβλίων για να γίνουν πιο κατανοητά στον ντόπιο πληθυσμό

γ. να εξασφαλισθεί η χωρίς διακοπή από τον επόμενο χρόνο η μεταφορά των μαθητών του 5^{ου} χρόνου σε επταετή σχολεία.

δ. να εξασφαλισθεί στα σχολεία στην μητρική γλώσσα μεθοδική καθοδήγηση.

Λαμβάνοντας υπόψη τη τεράστια πολιτική σημασία του περάσματος στην μητρική γλώσσα της δουλειάς σε όλα τα σχολεία και όλες τις οργανώσεις, με οξύ τρόπο

⁶²⁰ Το 1930 σε μια προσπάθεια να επιλυθούν τα προβλήματα με τους διδασκάλους και τους μεταφραστές από τη δημοτική στις τοπικές διαλέκτους στο ελληνικό τμήμα του Παιδαγωγικού Τεχνικού Ινστιτούτου της Μαριούπολης, που λειτουργούσε από το 1927, ξεκίνησαν τμήματα προετοιμασίας δασκάλων της διαλέκτου των Ελλήνων της Αζοφικής και της ταταρικής, Larisa Yakubova, «Mariupolski...» σελ. 134. Από το αρχαικό υλικό που δημοσιεύεται στην συγκεκριμένη εργασία αποδεικνύεται ότι ουσιαστικά ο στόχος της μετατροπής του Ινστιτούτου σε κέντρο προετοιμασίας εκπαιδευτικών με γνώση των τοπικών διαλέκτων είχε αποτύχει. Συγκεκριμένα ο διευθυντής του Ινστιτούτου Ο. Κοβαλιόφ σε αναφορά του στο Κομισαριάτο Παιδείας της Ουκρανίας γράφει: «Το Ελληνικό Παιδαγωγικό Τεχνικό Ινστιτούτο της Μαριούπολης –το μοναδικό σε όλη την Ουκρανία- έχοντας 400 κροατές και μεγάλη έλλειψη σε στελέχη της εκπαίδευσης, από την εθνική ομάδα δεν έχει την δυνατότητα να πραγματοποιήσει το κύριο καθήκον του να προετοιμάσει εντελώς καταρτισμένους στην γλώσσα τους στελέχη.», ό.π. σελ. 192.

καταδικάζεται η τάση της απάρνησης από την ταταροποίηση και την ελληνοποίηση. Είναι αναγκαίο γύρω από την πραγμάτωση του στόχου αυτού να συστρατευθεί όλο το κομματικό και σοβιετικό δυναμικό ώστε κατοχυρώσει την διαδικασία της εθνικοπολιτιστικής οικοδόμησης και να την καθοδηγήσει»⁶²¹

Τα προβλήματα στην εκπαιδευτική πολιτική που εμφανίζονται στην ελληνική μειονότητα απασχολούσαν και τις υπόλοιπες μειονότητες. Η διαδικασία μετάβασης των σχολείων στις γλώσσες της κάθε εθνοτικής ομάδας ήταν εξαιρετικά δύσκολη: «Στην μητρική γλώσσα μέχρι την επανάσταση στην Ουκρανία σχεδόν δεν υπήρχαν σχολεία και δεν γινόταν η διδασκαλία στις γλώσσες των εθνικών μειονοτήτων. Αυτά τα χίλια ήδη δημιουργημένα και σε δημιουργία τετραετή και επταετή σχολεία δεν είναι μετάλλαξη των παλιών υπαρχόντων σχολείων, αλλά οργάνωση νέων σε όλες τις σχέσεις. Γι' αυτό και παρατηρείται τεράστια έλλειψη σε αίθουσες για σχολεία, μεγάλη έλλειψη δασκάλων κ.λπ. Για πλήρη κάλυψη της γενικής αρχικής εκπαίδευσης όλων των παιδιών πρέπει το 1931 να λειτουργήσουν 1.346 νέα σχολεία. Γι' αυτό απαιτούνται μέχρι και 2 χιλιάδες νέοι δάσκαλοι. Με την δυνατότητα για πραγματοποίηση σύντομων κύκλων και προετοιμασίας παιδαγωγών σε τεχνικές σχολές, κατέστη δυνατό να αποκτήσουμε μέρος των δασκάλων για τα νέα σχολεία. Σήμερα μας λείπουν 575 δάσκαλοι, οι οποίοι θα προετοιμασθούν σε μικρής διάρκειας κύκλους εκπαίδευσης.»⁶²²

Παρά τις τρομερές δυσκολίες στην προώθηση της εκπαιδευτικής πολιτικής η εθνική πολιτική του «εξελληνισμού» αποκτά κάποια διάσταση σε πολιτιστικό επίπεδο. Η θετική διάθεση των Ελλήνων της Αζοφικής να εγασθούν για την διάσωση των παραδόσεών τους συνδυάστηκε με την δημιουργία μιας νέας διανόησης. Οι νέοι αυτοί, μέλη της μειονότητας, διέπονταν από έναν αριστερό ρομαντισμό, ο οποίος ενισχύθηκε και από σοβιετικούς επιστήμονες, οι οποίοι ασχολήθηκαν επισταμένα με τον πολιτισμό και κυρίως με την γλώσσα των Ελλήνων της Αζοφικής. Το κλίμα αυτό της επιστροφής προς τις εθνικές ομάδες και στις παραδόσεις τους ενισχύθηκε με την ως τα τότε εθνική πολιτική του κράτους και χαρακτήρισε τις ιστορικές, γλωσσολογικές και λαογραφικές έρευνες σε όλη την ΕΣΣΔ.

Σε όλες τις περιοχές που κατοικούσαν Έλληνες δημιουργήθηκαν πολιτιστικά κέντρα και έγιναν προσπάθειες δημιουργίας θεατρικών σκηνών.⁶²³

Το δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1920 επικρατεί οργασμός της πολιτιστικής δραστηριότητας: «Το 1926 το Εθνολογικό Μουσείο Μαριούπολης διέθεσε τα μέσα για την δημιουργία ελληνικού τμήματος. Με τις προσπάθειες των συνεργατών του

⁶²¹ «Κεντρικά Κρατικά Αρχεία της Ουκρανίας», τμ. 413, ραφ. 1, κατ. 461, φύλ. 12

⁶²² Το ζήτημα των βιβλίων επίσης είχε προβληματίσει τους υπευθύνους της πολιτικής με τις μειονότητες. Στις αρχές του 1930 σύμφωνα με τα στοιχεία της επιτροπής για το τύπωμα των βιβλίων είχαν εκτυπωθεί 23 αναγνωστικά στα εβραϊκά, στα γερμανικά και στα βουλγαρικά και 2 βιβλία ασκήσεων στα πολωνικά, «*Vitrooe Vseukrainskoe...*», ό.π. σελ. 58.

⁶²³ Ερμής Μουρατίδης, «Το Ποντιακό θέατρο στην ΕΣΣΔ», περ. «Ελλοτία», αριθ. 4, σελ. 31-35, 1990.

μουσείου και των ντόπιων εθνολόγων ήδη το 1927 άνοιξε και παρουσιάστηκε η πρώτη συλλογή αντικειμένων της παραδοσιακής κουλτούρας των Ελλήνων. Επίσης μεταφέρθηκε το αρχείο του Ελληνικού Δικαστηρίου (3.500 υποθέσεις), η βιβλιοθήκη του Γυμνασίου του Αλεξανδρόφ (15.000 βιβλία), τα εκκλησιαστικά σκεύη και τα κειμήλια των Ελλήνων. Το 1928 από την συλλογή του μουσείου παρουσιάστηκαν στο Χάρκοβο στα πλαίσια των συνεδρίων για την εθνική πολιτική στην Ουκρανία 211 εκθέματα και φωτογραφίες.

»Τον Ιούλιο και Αύγουστο του 1927 στην περιοχή της Μαριουπόλεως διενήργησαν επιστημονική έρευνα τα μέλη της Συγκριτικής μελέτης και λογοτεχνίας της Δύσης και της Ανατολής του Πανεπιστημίου του Λένινγκραντ καθηγητές Ν. Ντερζάβιν και Ν. Σόκολοφ και επίσης φοιτητές του πανεπιστημίου του Λένινγκραντ. Ο Ντερζάβιν εργάστηκε στο λαϊκό φολκλόρ (λαϊκό ημερολόγιο, αντικείμενα, οικογενειακή τελετουργία), ενώ ο Σόκολοφ ερεύνησε το φολκλόρ και τις διαλέκτους. Τον επόμενο χρόνο ο Σοκολόφ εξέδωσε την ερευνά του για την μετοίκηση των Ελλήνων της Κριμαίας στην Αζοφική.

»Το 1928 στην Κεντρική Επιτροπή των Εθνικών Μειονοτήτων προσκλήθηκαν να εργασθούν και μέλη του Πανουκρανικού Συνδέσμου ανατολιστών. Στο περιοδικό 'Shidni! Svit' [Ανατολικός Κόσμος] δημοσιεύθηκαν μελέτες της Κ. Κοστάν (Α.Κ. Γαργάλα) και του Κοβαλέβσκι για την λογοτεχνική δημιουργία και την καθημερινή ζωή των Ελλήνων της Μαριουπόλης.

Από 1 Αυγούστου έως 18 Σεπτεμβρίου πραγματοποιήθηκε αποστολή για την έρευνα της γλώσσας των Ελλήνων-Ρουμαίων. Στην σύνθεσή της εργάστηκαν οι Β. Γκαβριλένκο, Ι. Σόκολοφ, Ντ. Σπιριντόνοφ. Ερευνήθηκαν 13 πληθυσμιακά κέντρα, συλλέγησαν λέξεις από τις διαλέκτους των ελληνο-ρουμαίων και στοιχεία του φολκλόρ. Αποτελέσματα των ερευνών δημοσιεύθηκαν τον ίδιο χρόνο. Ο Σπιριδόνοφ διάβασε εισήγηση στο II Ουκρανικό Συνέδριο ανατολιστών. Και την ίδια περίοδο εκδόθηκε η μελέτη του Ι. Σοκολόφ για τις ελληνικές διαλέκτους της Αζοφικής. Μέρος του συγκεντρωμένου υλικού υπήρχε πρόθεση να αποτελέσει κοινή μελέτη με επιστήμονες από την Ελλάδα, την Γαλλία και την Γερμανία. Για τον σκοπό αυτό συνεστήθη και επιτροπή.

Σημαντική προσφορά στην μελέτη της ιστορίας των Ελλήνων της Μαριουπόλης είχαν και οι εργασίες του Σ. Γκ. Γιαλή, συνεργάτη της Κ.Ε. των Εθνικών Μειονοτήτων της Πανουκρανικής Εκτελεστικής Επιτροπής, ο οποίος τα έτη 1927-1930 προετοίμασε για έκδοση χρονολογικό βιβλιογραφικό πίνακα και επίσης σε απλή γραφή εξιστόρησε την ιστορία του εθνικού και επαναστατικού κινήματος των Ελλήνων, ζητήματα της ιστορίας και του πολιτισμού τους, χρησιμοποιώντας τις

έρευνες του ελληνικού πληθυσμού των όκρουγκ της Μαριούπολης και του Στάλινο, που εργάστηκε το 1925-1929».⁶²⁴

Οι σοβιετικοί επιστήμονες θα συμμετάσχουν και στην διενέργεια συστηματικής εργασίας για την μελέτη της κατάστασης στις περιοχές που κατοικούσαν Έλληνες. Η Επιτροπή του νέου αλφαβήτου απέστειλε το καλοκαίρι του 1933 φιλολογική αποστολή στα διαμερίσματα συμπαγούς εγκατάστασης Ελλήνων: Οδησσό, Σεβαστούπολη, Κερτς, Μαριούπολη, Ροστόφ, ελληνική περιοχή Βορείου Καυκάσου, Νοβοροσίσκ, Σουχούμι και Μπατούμ. Της αποστολής αυτής ηγούνταν οι καθηγητές Βρύμπερς και Σεργκιέφσκι και μαζί τους οι Παντιάδης (Χάρκοβο), Παρασκευόπουλος (Μόσχα), Γιαλή (Μαριούπολη), Τοπχαράς.⁶²⁵

Η σύνθετη αυτή πραγματικότητα στις αρχές της δεκαετίας του 1930 εξακολουθούσε να δημιουργεί ελπίδες για μια ουσιαστική εθνική πολιτισμική ανάπτυξη στα πλαίσια της ΕΣΣΔ. Τουλάχιστον αυτή ήταν η πεποίθηση όσων με ρομαντισμό είχαν εργασθεί για την πνευματική ανάπτυξη των ελληνικών κοινοτήτων:

*«Τα δημοτικά σχολεία στους Έλληνες μπορούν να προσδεύσουν μόνο τότε όταν, σε αυτά θα είναι εκπαιδευμένοι παιδαγωγοί από τον λαό, πού να γνωρίζουν καλά την νεοελληνική γλώσσα σαν βασικό κινητήρα της εθνικής κουλτούρας. Σε συνθήκες εκμάθησης της μητρικής γλώσσας, στους Έλληνες γεννιέται και η δική τους παιδαγωγική βιβλιογραφία, η δική τους δημοσιογραφία. Στο μέλλον θα εμφανιστεί και η επιστήμη και η επιστημονική εργασία της νεοελληνικής γλώσσας, με καταρτισμένους Έλληνες δασκάλους»*⁶²⁶

ε. Οι διώξεις της δεκαετίας του 1930 και το τέλος του «πειράματος»

Την δεκαετία του 1930, η πολιτική της «korenizatsiia», η οποία στόχευε στην εθνική αναγέννηση για όλες τις εθνικές ομάδες θα ανασταλεί με βίαιο τρόπο, ενώ αντιθέτως οι προσπάθειες ενίσχυσης των εθνικών χαρακτηριστικών ακόμη και η επίκλησή τους θα συνιστούσαν «εθνικιστικές αποκλίσεις».

Αλλά και η πλειοψηφία των λαών της Σοβιετικής Ένωσης δεν ενστερνίσθηκε τους στόχους της κεντρικής πολιτικής ηγεσίας και η σοσιαλιστική οικοδόμηση και ό,τι αυτό συνεπαγόταν αντιμετωπίστηκε από τις εθνότητες με καχυποψία έως και άρνηση.

Η αλλαγή απέναντι στις εθνότητες της χώρας εκ μέρους του κράτους είχε ήδη σηματοδοτηθεί το 1929, όταν ο Ι. Στάλιν διακήρυξε την εμφάνιση των

⁶²⁴ Arandzoni M. A., «k istorii izutsenia etnitseskoj istorii I kulturi grekov severnovo priazovii v 1925-1930 gg.» στα υλικά του συνεδρίου «Ukraina- Gretsia...», [1995], σελ. 137-139. Η ανακοίνωση στο συνέδριο βασίζεται σε αρχαιολογικά υλικά από αρχαία της Ουκρανίας και της Ρωσίας.

⁶²⁵ Απόστολου & Μάρθας Καρπόζηλου, «Το εκδοτικό ...» σελ. 64.

⁶²⁶ Socolov «Priazovski Proletarii», 14.8.1929.

σοσιαλιστικών εθνών: «Είναι τα νέα σοβιετικά έθνη που αναπτύχθηκαν και διαμορφώθηκαν στη βάση των παλιών αστικών εθνών, μετά την ανατροπή του καπιταλισμού στη Ρωσία, μετά την εξάλειψη της αστικής τάξης και των εθνικιστικών κομμάτων, μετά την εγκαθίδρυση του σοβιετικού καθεστώτος. Η εργατική τάξη και το διεθνιστικό της κόμμα, είναι η δύναμη εκείνη που τα στερεώνει και τα καθοδηγεί (...) Τα έθνη αυτά πρέπει να χαρακτηριστούν ως σοσιαλιστικά έθνη».⁶²⁷

Η στροφή αυτή στο εθνικό ζήτημα θα ολοκληρωθεί το 1933, με την τοποθέτηση του Ι. Στάλιν για το κράτος. Η κλασική μαρξιστική θέση για την απονέκρωση του κράτους παραμερίστηκε καθώς ο σοσιαλισμός σε μία χώρα θα απαιτεί την ανώτατη δυνατή ενίσχυση του κράτους. Το ζήτημα αυτό είναι καίριο για την κατανόηση της σταλινικής πολιτικής και των διώξεων που συντάράξαν τόσο την σοβιετική κοινωνία όσο και το εσωτερικό του κόμματος. «*Η επιμονή με την οποία αναφερόταν σε αυτό [σ.τ.σ. το ζήτημα του κράτους] ήταν τόσο μεγάλη που μπορούμε χωρίς υπερβολή να πούμε, ότι ακριβώς σε αυτό συνίσταται ένα από τα σημεία κλειδιά αυτής της πολεμικής στο εσωτερικό της ηγεσίας, η οποία αναπτύχθηκε άμεσα πριν την δολοφονία του Κίροφ και μετά από αυτήν*».⁶²⁸

Η σταλινική πολιτική στόχευε, επομένως, στην δημιουργία αυτού του συμπαγούς κράτους. Οι συλλογικότητες που θα μπορούσαν να υπονομεύσουν αυτή την ενότητα έπρεπε να κατασταλούν. Η καταστολή τους, ιδιαιτέρως των εθνικών ομάδων, ήταν βεβαίως δυσκολότερη από αυτή της κομματικής εκκαθάρισης, εξ αιτίας των μεγεθών. Η έμμεση τρομοκράτηση, που επέφερε η κολεκτιβοποίηση, θα συνοδευόταν από πλατιές διώξεις των ελίτ των εθνικών ομάδων. Χωρίς διανόηση, θεωρητική και τεχνική, και με τον φόβο πάντοτε να επικρέμαται επί των κεφαλών τους διευκολυνόταν η πληθυσμιακή ομογενοποίηση, η διαδικασία δηλαδή της συγκρότησης ενός «σοβιετικού έθνους».

Η ενιαία ταυτότητα που ήλπιζαν οι επαναστάτες του 1917 ότι θα δημιουργούσε το νέο κοινωνικό σύστημα στους λαούς της Σοβιετικής Ένωσης, με βάση την αλληλεγγύη μεταξύ των εργαζομένων λαών, αργοπορούσε να συγκροτηθεί αν δεν είχε αποδειχθεί ήδη μια απλή επιθυμία.

Οι πιέσεις αυτές, άλλωστε, έβρισκαν έκφραση και στον άγριο ανταγωνισμό στα πλαίσια του κόμματος. Οι «δεξιές» και «αριστερές» παρεκκλίσεις από την επίσημη κομματική γραμμή, που ξέσπασαν στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1920, αποτελούσαν διαφορετικές επιλογές για την συγκρότηση και τη φύση του σοβιετικού κράτους. Οι κομμουνιστές ηγέτες γνώριζαν, πάντως, ότι παρά την ρητορεία και την εξαναγκαστική επιβολή των μεταρρυθμίσεων οι λαοί της χώρας δεν είχαν πειστεί. Ο σχεδιασμός αποτύγχανε και αργά ή γρήγορα το οικοδόμημα

⁶²⁷ Ι.Β. Στάλιν, «*Το εθνικό ζήτημα και ο λενινισμός*», στα Άπαντα, τ. 11, σ. 387-388 (εκ. Γνώσεις).

⁶²⁸ Boffa Dzuzeppe, «*Istoria ...*» ό.π., σελ. 538. Είναι επίσης χαρακτηριστικό το γεγονός ότι το βιβλίο του Λένιν «*Κράτος και Επανάσταση*» εκδιδόταν μόνον με παρατηρήσεις-διορθώσεις από την τοποθέτηση του Στάλιν.

θα διαλυόταν, κυρίως από την απροθυμία του αγροτικού πληθυσμού να υποστεί τις αλλαγές της κεντρικής εξουσίας.

Το πολυεθνικό, όμως, σοβιετικό κράτος είχε άμεση ανάγκη της δημιουργίας ενός συμπαγούς συνειδησιακά πληθυσμού για να προωθηθεί η πολιτική της εκβιομηχάνισης. Οι αντιδράσεις στον κεντρικό σχεδιασμό ήταν πραγματικά μεγάλες και το καθεστώς στα τέλη της δεκαετίας του 1920 και αρχές 1930 βρισκόταν σε κίνδυνο. Το βήμα από την ουτοπία στο ρεαλισμό ήταν αναμενόμενο, ο τρόπος σφραγίστηκε από την φυσιογνωμία του ηγέτη. Και ο ηγέτης ήταν άνθρωπος που ακολουθούσε πιστά το δόγμα «ο σκοπός αγιάζει τα μέσα». Η βία, λοιπόν, θα «έλυne» το ζήτημα.⁶²⁹

Το οριακό σημείο για την αλλαγή στάσης θα αποτελέσει η συνείδηση της αποτυχίας της προώθησης ενός εσωτερικού κοινωνικού αγώνα. Η εθνική πολιτική των μπολσεβίκων στόχευε να οξύνει την αντίθεση ανάμεσα στον εκρωσισμένο πλούσιο με τον εθνικά αμετακίνητο φτωχό ομοεθνή του. Παρά, όμως, τις εσωτερικές αντιθέσεις στις εθνικές ομάδες, η κυρίαρχη αντίθεση ήταν αυτή απέναντι του κράτους αλλά και των άλλων εθνοτήτων ιδιαίτερος της ρωσικής.

Τελικώς, στη δεύτερη δεκαετία του μεσοπολέμου η πολιτική γραμμή της Σοβιετικής Ένωσης θα ταυτιστεί με αυτή που στηλίτευαν ο Λένιν και αρκετοί ηγέτες του Κόμματος: η πολιτική του εκρωσισμού. Η επιβολή της ρωσικής γλώσσας και κατάργηση των εθνικών σχολείων θα σημάνει το τέλος της ουτοπίας.

Χαρακτηριστικό είναι το απόσπασμα που δημοσιεύεται το 1936: «*Η ρωσική επανάσταση βρίσκεται τώρα στη Θερμιδώρα της. Ο κ. Στάλιν αντιλήφθηκε τη ματαιότητα της καθαρής μαρξιστικής ιδεολογίας και του μύθου της παγκόσμιας επανάστασης. Είναι, βέβαια καλός σοσιαλιστής, ωστόσο είναι πατριώτης πάνω απ' όλα και γνωρίζει το κίνδυνο που διατρέχει η πατρίδα του από αυτή την ιδεολογία και*

⁶²⁹ Θα πρέπει να σημειώσουμε, όμως, ότι εν μέρει η περίοδος της τρομοκρατίας προετοίμασε την Σοβιετική Ένωση τις παραμονές του Β' Παγκοσμίου πολέμου. Η ραγδαία εκβιομηχάνιση ήταν απαραίτητη προϋπόθεση για την αντιμετώπιση της γερμανικής εισβολής. Εντούτοις η τεχνολογική υποδομή δεν θα αρκούσε σε αυτή την γιγάντια προσπάθεια του λαού της ΕΣΣΔ. Η επιτυχία έγκειται και στην ενίσχυση του πατριωτικού αισθήματος των Ρώσων. Αν και το ζήτημα της εθνικής συνείδησης στην Σοβιετική Ένωση μετά το 1940 δεν συμπεριλαμβάνεται στην συγκεκριμένη εργασία, είναι απαραίτητο να τονίσουμε ότι η εθνική ταυτότητα ενισχύθηκε στην χώρα, ιδίως για τους Ρώσους, αλλά συνδέθηκε και με όλο το ιστορικό του παρελθόν. Άλλωστε ο ίδιος ο όρος «Πατριωτικός πόλεμος» για τον Β' παγκόσμιο πόλεμο παραπέμπει ευθέως στον Α' Πατριωτικό πόλεμο των Ρώσων εναντίον του Ναπολέοντα το 1812. Η έκρηξη του ρωσικού πατριωτισμού παρέτεινε την ύπαρξη του ίδιου του κράτους. Χωρίς την φλογερή φιλοπατρία των πολιτών η τάξη που βασίστηκε στην τρομοκρατία δεν θα είχε μέλλον.

«Δεν είναι καθόλου τυχαίο ότι ο πόλεμος της Σοβιετικής Ένωσης για τη συντριβή της φασιστικής επίθεσης ήταν ένας 'Μεγάλος Πατριωτικός Πόλεμος' κι όχι ένας 'Διεθνιστικός Πόλεμος'. Όταν ο Στάλιν κατενόδωνε στην Κόκκινη Πλατεία τις σοβιετικές στρατιές, ύψωσε τη σημαία του πατριωτισμού και στο λακωνικό του λόγο δεν ανέφερε λέξη για διεθνισμό και σοσιαλιστικά ιδεώδη», Θεόδωρος Ζιάκας, «Εθνισμός και Αριστερά», σελ. 55-56.

Στην πραγματικότητα ο μαρξισμός έκλεισε την δεκαετία του 1940 μέσα σε 100 χρόνια τον κύκλο του στο εθνικό ζήτημα, εκκινώντας από το «...οι προλετάριοι δεν έχουν πατρίδα», του Κομμουνιστικού Μανιφέστου του Μάρξ το 1848 στο πολεμικό σύνθημα που συνέταρνε τους σοβιετικούς πολεμιστές «*za rodinu, za Stalina*» [για την πατρίδα, για τον Στάλιν].

απ' αυτό τον μύθο. Το όνειρό του είναι μάλλον ένας φωτισμένος δεσποτισμός, εξίσου απομακρυσμένου από τις χίμαιρες του κομμουνισμού»⁶³⁰.

Το κατά πόσον ήταν ευγενικά τα κίνητρα του Στάλιν ασφαλώς και πρέπει να αμφισβητηθεί, όμως η αναγκαιότητα της κρατικής συνοχής και η επιστροφή σε δοκιμασμένες διαδρομές που θα την εξυπηρετούν είναι επίσης αναμφίβολη.

Με το Σύνταγμα της ΕΣΣΔ το 1936 καταργήθηκαν όλα τα αγροτικά σοβιέτ αλλά και διοικητικές περιοχές με εθνικά κριτήρια.⁶³¹ Η νέα νομοθεσία έβαζε και τυλικά τέλος στην προγενέστερη εθνική πολιτική της χώρας.

Το ίδιο διάστημα οι διώξεις εναντίον των εθνοτήτων θα πάρουν μεγάλες διαστάσεις που θα κορυφωθούν το 1944-45 στο τέλος του Παγκοσμίου πολέμου.

Το ουκρανικό έθνος θα έχει τις μεγαλύτερες απώλειες από την σταλινική πολιτική.

Το 1930, στήνεται μια μεγάλη δίκη για την υπόθεση της αποκαλούμενης «Ένωσης για την Απελευθέρωση της Ουκρανίας» (SVU), στην οποία δικάστηκαν όσοι διανοούμενοι είχαν συμμετοχή στην παλαιότερη οργάνωση UNR. Στην δεκαετία που ακολυθεί οι εκκαθαρίσεις αυξάνονται εναντίον της διανοήσης, της πολιτικής ελίτ και της Εκκλησίας⁶³². Το 1932 γίνονται οι πρώτες δίκες εναντίον Ουκρανών κομμουνιστών με την κατηγορία της «εθνικιστικής παρέκκλισης».⁶³³

Το 1933 χιλιάδες Ουκρανοί διανοούμενοι συνελήφθησαν διότι «είχαν μεταβάλει σε οχυρά των εθνικιστών μπουρζουάδων και των αντεπαναστατών την ουκρανική Ακαδημία των επιστημών, το Ινστιτούτο Σεφτσένκο, την Αγροτική Ακαδημία, το Ουκρανικό Ινστιτούτο Μαρξισμού-Λενινισμού, καθώς και τα κομισαριάτα του λαού για την Παιδεία, τη Γεωργία και τη Δικαιοσύνη»⁶³⁴.

Αλλά και άλλες εθνότητες σταδιακά αντιμετωπίζουν τα αποτελέσματα της νέας πολιτικής, που επιταχύνεται από την απειλή του επερχόμενου πολέμου. Το 1935 εκτοπίζονται Φινλανδοί από την περιφέρεια του Λένινγκραντ και της αυτόνομης δημοκρατίας της Κρελίας. Την επόμενη χρονιά θα εκτοπισθούν και άλλες 15.000 οικογένειες Φινλανδών και 50.000 άτομα από τις μειονότητες των Πολωνών και Γερμανών της Ουκρανίας. Το 1937 οι εκτοπίσεις και οι εκτελέσεις θα αφορούν

⁶³⁰ εφημ. «Le Temps», 27.7.36, δημοσιεύεται στο «Μαύρη Βίβλος του Κομμουνισμού», σελ. 210.

⁶³¹ «Istoria Sovietskoi Konstitutsii (v dokumentah) 1917-1956», σελ. 514-517.

⁶³² Η Αυτοκέφαλη Εκκλησία, με αρχιεπίσκοπο τον Μητροπολίτη Πολκάρπ Σικόρσκι, αναβίωσε κατά την διάρκεια της γερμανικής κατοχής το 1942-1944 και καταργήθηκε και πάλι μετά την εκδίωξη των Γερμανών από τα σοβιετικά στρατεύματα. Vasyi Markus, «Religion and Nationalism in Soviet Ukraine after 1945», σελ. 104.

⁶³³ «Μαύρη Βίβλος του Κομμουνισμού», σελ. 194, 208, 214. Για την Ουκρανία το τίμημα ήταν άνευ προηγουμένου : «Μόνο το 1938, μετά την εκλογή του Χρουστσόφ στην ηγεσία του κομμουνιστικού κόμματος της Ουκρανίας, περισσότερα από 106.000 άτομα συνελήφθησαν στην Ουκρανία (και στη μεγάλη τους πλειοψηφία εκτελέστηκαν). Από τα 200 μέλη της Κεντρικής Επιτροπής του Κομμουνιστικού Κόμματος της Ουκρανίας επέζησαν μόνον τρεις. Το ίδιο σενάριο επαναλήφθηκε σε όλα τα περιφερειακά και τοπικά όργανα του Κόμματος, όπου οργανώθηκαν δεκάδες δημόσιες δίκες κομματικών στελεχών», ό.π. 218.

⁶³⁴ Nicolas Werth, «Ένα κράτος εναντίον του λαού του» ό.π., σελ. 225.

δεκάδες χιλιάδες υπόπτων εθνοτήτων για «κατασκοπεία» Έλληνες, Γερμανοί, Πολωνοί, Ιάπωνες, Ρουμάνοι, Φινλανδοί, Λιθουανοί, Εσθονοί, Λετονοί.

Το κλίμα τρομοκρατίας εξαπλώνεται στις παραμονές του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Στις 2 Ιουλίου 1937, ένα μήνα μετά την ανακοίνωση για την εκτέλεση του Τουχατσέβσκι και άλλων στρατιωτικών ηγετών το Πολιτικό Γραφείο της Κεντρικής Επιτροπής του Κ.Κ.Σ.Ε. υιοθέτησε την απόφαση για τα αντισοβιετικά υποκείμενα. Σε αυτήν σημειωνόταν ότι μεγάλο μέρος των πρώην κουλάκων και εγκληματιών, που είχαν επιστρέψει από την εξορία ήταν οι αρχηγοί των συμμοριών όλων των ειδών των αντι-σοβιετικών εγκλημάτων στα συνεταιριστικά και κρατικά κτήματα, όπως και στις μεταφορές και σε κάποιες βιομηχανίες. Διέταζε δε τα πλέον εχθρικά στοιχεία να συλλαμβάνονται αμέσως και να εκτελούνται.⁶³⁵

Στις 30 Ιουλίου ακολούθησε μια επιχείρηση από το Λαϊκό Κομισαριάτο Εσωτερικών Υποθέσεων (NKVD). Στο σύνολο της χώρας, εκτός της Ουκρανίας, οι καταδικασμένοι σε θάνατο έφθασαν τους 65.950 και η διαταγή στην Ουκρανία ήταν για 8.000. Το Ουκρανικό όμως NKVD ζήτησε την άδεια για επιπλέον συλλήψεις και εκτελέσεις. Έτσι έως τις αρχές του 1938 στην Ουκρανία συνελήφθησαν 111.675 άνθρωποι.

Το 1938, μετά την εκλογή του Χρουτσόφ στην ηγεσία του Κομμουνιστικού Κόμματος της Ουκρανίας περισσότερα από 106.000 άτομα συνελήφθησαν (και στη μεγάλη τους πλειοψηφία εκτελέστηκαν). Από τα 200 μέλη της Κεντρικής Επιτροπής του Κομμουνιστικού Κόμματος της Ουκρανίας, επέζησαν μόνον τρεις. Το ίδιο συνέβη και σε όλα τα περιφερειακά και τοπικά όργανα του Κόμματος.⁶³⁶

Οι εθνότητες της Ουκρανίας που κυρίως υπέστησαν τις διώξεις ήταν οι Πολωνοί, οι Έλληνες και οι Γερμανοί. Κατά τα έτη 1937-1938 σχεδόν 50.000

⁶³⁵ «*Rasstrel po raznariadke, ili kak eto delali bol'sheviki*», Trud, 4 Ιουνίου 1992. και Z. Daniliuk, «*Masovi karal' ni aktsii orhaniv NKVS v konteksti politychnykh repressii v Ukraini v kintsi 30-kh rokov*», Shosta Vseukrains'ka naukova konferentsiia z istorichnoho kraieznavstva (Luts'k, veresen'-zhovten' 1993 r.) (Luts'k, 1993) σελ. 11.

Στο σύνολο της Σοβιετικής Ένωσης τα στοιχεία για τους διωχθέντες στα έτη 1934-1939 είναι:

Έτος	Κατηγορούμενοι για αντεπαναστατική δραστηριότητα	Εκτελεσθέντες
1934	78.999	2.056
1935	267.076	1.229
1936	274.670	1.118
1937	790.665	353.074
1938	554.258	328.618
1939	63.889	2.552

V. P. Poppov, «*Gosudarstvennyi terror v sovetskoï Rossi, 1923-1953 gg. (istochniki i ikh interpretatsiia)*», «*Otechestvennye arkhivy*, 1992, v. 2, σελ. 28.

⁶³⁶ Nicolas Werth, *ό.π.* σελ. 218

σοβιετικοί Πολωνοί διώχθηκαν. Την ίδια περίοδο οι Γερμανοί που θα υποστούν διώξεις φθάνουν τις 25.000.⁶³⁷

Στο νομό του Ντονιέτσκ τουλάχιστον 3.777 Πολωνοί συνελήφθησαν και οι 3.029 από αυτούς εκτελέστηκαν.⁶³⁸

Οι Γερμανοί το ίδιο διάστημα στην ίδια περιοχή είχαν 4.265 συλληφθέντες από τους οποίους εκτελέστηκαν οι 3.604.⁶³⁹

Για τους Έλληνες της ΕΣΣΔ οι πρώτες κατηγορίες για εθνικισμό, εκτοξεύονται ήδη το 1932 στην πόλη Άντλερ: «*Η κύρια κατηγορία που τους απηύθυναν ήταν ότι μεταξύ της ελληνικής εθνότητας διεξαγόταν αντεπαναστατική προπαγάνδα, που καθοδηγούνταν από την ελληνική πρεσβεία της Μόσχας*».⁶⁴⁰

Όμως και στην Αζοφική απλώνονται οι κατηγορίες για εθνικισμό εκ μέρους των Ελλήνων. Την ίδια χρονιά με την υπόθεση στο Άντλερ στο χωριό Στάρι Κερμεντσίκ αποκαλύφθηκε αντικομματική παράνομη ομάδα με συμπάθειες προς το κίνημα του Μαχνό και σε τοπικούς ηγέτες, άλλοτε μπολσεβίκους αλλά τώρα διαγραμμαμένους από το κόμμα. Η κατηγορία που τους απευθύνθηκε ήταν ότι «*επεδίωκαν να κατακτήσουν την εξουσία με απώτερο σκοπό την δημιουργία ανεξάρτητης ελληνικής δημοκρατίας*».⁶⁴¹ Αν και οι κατηγορίες ήταν χαλκευμένες εν τούτοις δείχνουν την κατεύθυνση που έπαιρνε πλέον το καθεστώς για την εξάλειψη του ελληνικού ζητήματος.

Πλέον ο «ελληνικός εθνικισμός» θα είναι μία μόνιμη κατηγορία σε κάθε περίπτωση μη εκπλήρωσης των πλάνων και των οδηγιών της κεντρικής εξουσίας. Η αδυναμία προσαρμογής των ελληνικών κοινοτήτων στο νέο πλαίσιο θα αποδοθεί σε εσκεμμένη στάση που εξυφαίνεται από οργανωμένο εθνικιστικό κέντρο που σχετίζεται μάλιστα με την Ελλάδα. Στο γεγονός αυτό οφείλεται και το ότι οι διώξεις ήταν περισσότερο έντονες για τους κατόχους ελληνικών διαβατηρίων.

Στο ερώτημα εάν πράγματι μεταξύ των Ελλήνων, και ιδιαίτερα αυτών της Αζοφικής, η εθνική συσπείρωση είχε φθάσει έως του σημείου να συγκροτούν αντι-σοβιετικές ομάδες και ακόμη να προωθούν την δημιουργία αυτόνομης ελληνικής περιοχής, πρέπει να απαντήσουμε αρνητικά.⁶⁴² Προφανώς οι

⁶³⁷ Bazhan and Voinalovych, «*Vina proty vlasnoho narodu*», Literaturna Ukraina, 29 Ιουλίου 1993.

⁶³⁸ V.M. Nikol'skiy, «*Velyka chystka*», Pravda cherez roky. Stati, spohady, dokumenty (Ντονιέτσκ 1995), σελ. 29.

⁶³⁹ Ο.π.

⁶⁴⁰ «*Οι Έλληνες της Ρωσίας...*», ό.π. σελ.397. Το ίδιο διάστημα αυξάνουν κατακόρυφα και οι αιτήσεις για μετοικασία στην Ελλάδα προς την Πρεσβεία της Ελλάδας Ελλήνων της ΕΣΣΔ. Ζαπάντης, «*Ελληνο-σοβιετικές σχέσεις...*», σελ. 247-248.

⁶⁴¹ Larisa Yakubova, «*Mariupolski...*» σελ. 174.

⁶⁴² Εκτός από το κατηγορητήριο από τις σοβιετικές αρχές ασφαλείας, όπως εναντίον της συντακτικής ομάδας του «Κολεκτιβιστή», ότι προετοιμαζαν την δημιουργία ελληνικής δημοκρατίας στη νότια Ουκρανία δεν υπάρχει κάποιο στοιχείο που να αποδεικνύει κάτι τέτοιο. Αναφέρεται μόνο στο «*Οι Έλληνες της Ρωσίας...*» το βιβλίο των F. Beck & W. Gobin (ψευδώνυμο), «*Russian Purge and the Extraction of Confession*» (Ν. Υόρκη 1951, σελ. 139-140) ότι είχαν τέτοια πληροφόρηση από κάποιον

κατηγορίες αυτές ήταν υπερβολικές. Το πιθανότερο ήταν σε ιδιωτικές συζητήσεις κάποιοι Έλληνες, αισθανόμενοι την υπερβολική καταπίεση του καθεστώτος, να εξέφραζαν την επιθυμία τους να αποκτήσουν μεγαλύτερη αυτονομία σε εθνοτικό επίπεδο. Οι διαθέσεις αυτές μεγεθύνθηκαν από τις υπηρεσίες ασφαλείας για να δικαιολογήσουν τον μαζικό χαρακτήρα των διώξεων.

Η περίπτωση, βεβαίως, των Ελλήνων δεν σήμαινε ότι η κατάσταση σε άλλες εθνότητες ήταν το ίδιο ακίνδυνη για την εσωτερική ασφάλεια. Η πολωνική, για παράδειγμα, μειονότητα στην Ουκρανία ή την Λευκορωσία αλλά και οι Φινλανδοί κ.λπ. που βρίσκονταν κοντά σε συνοριακές περιοχές με τα κράτη του έθνους που ανήκαν ήταν πολύ πιθανό να συμπαράταχθούν με αυτά εναντίον της Ε.Σ.Σ.Δ., όπως έκαναν οι Γερμανοί στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ή οι Ουνίτες Ουκρανοί κ.λπ.

Η σοβιετική ηγεσία, σε κάθε περίπτωση είχε αποφασίσει να απαλλαγεί με την βία από το πρόβλημα των ελληνικών αποκλίσεων και οι αιτίες για την απόφαση αυτή ήταν :

α. Η απροθυμία τους να ενταχθούν στην κολεκτιβοποίηση. Οι παραδόσεις και οι πεποιθήσεις των Ελλήνων της Αζοφικής αποτέλεσαν τον κύριο ανασταλτικό παράγοντα σε μια διαδικασία άλλωστε που ήταν καταστροφική για τον αγροτικό πληθυσμό.

β. Οι ζωντανές αναμνήσεις από τις «αποκλίνουσες συμπεριφορές» υποστήριξης του κινήματος του Μαχνό και εν γένει του αγροτικού αναρχισμού.

γ. Η δυσαρέσκεια για την κοινωνική και οικονομική κατάσταση που διοχετεύονταν σε εθνικού χαρακτήρα συλλογικότητες. Η στάση αυτή γίνονταν ακόμη πιο επικίνδυνο, καθώς υπήρχε η επαφή με τις ελληνικές κοινότητες της Νότιας Ρωσίας και της Υπερκαυκασίας και αυτές με τις σειρά τους είχαν σχέσεις και με την Ελλάδα.

δ. Η σοβιετική ηγεσία είχε έντονη καχυποψία απέναντι στις εθνότητες που ανήκαν σε έθνη που ήταν πιθανόν να βρεθούν σε πολεμική σύγκρουση με την Σοβιετική Ένωση.

ε. Οι εθνοτικές διαμάχες, που οξύνονταν από τις οικονομικές δυσκολίες, και επέτειναν τους κινδύνους διάλυσης του σοβιετικού κράτους.

Επομένως, λοιπόν, καθόλου συμπτωματικά το κατηγορητήριο εναντίον των Ελλήνων στοιχειοθετήθηκε κυρίως επάνω σε εθνικά κριτήρια. Το πρόβλημα με τους Έλληνες σύμφωνα με το σοβιετικό κράτος ήταν ότι παρέμεναν πρώτα εθνικιστές και όχι διεθνιστές ή «σοβιετικοί πατριώτες».

Στις 11 Δεκεμβρίου 1937, ο Κομισάριος Εσωτερικών Υποθέσεων Γιεζόφ υπέγραψε το έγγραφο για τις διώξεις εναντίον των Ελλήνων της ΕΣΣΔ. Στη Διαταγή Νο 50215 γίνεται λόγος ότι τα όργανα του Λαϊκού Κομισαριάτου

καθηγητή στο Χάρκοβο της Ουκρανίας. Αυτό βεβαίως δεν μπορεί να στοιχειωθετεί σε καμία περίπτωση απόδειξη για οποιαδήποτε οργανωμένη κίνηση προς αυτή την κατεύθυνση.

Εσωτερικών Υποθέσεων ανακάλυψαν δίκτυο κατασκοπών-τρομοκρατών, με σκοπό την κατασκοπία και το σαμποτάζ, αντισοβιετικών εθνικιστικών οργανώσεων των Ελλήνων, οι οποίες έχουν ως στόχο τους την απόσπαση περιοχών με πλειοψηφία ελληνικού πληθυσμού και δημιουργία στα εδάφη αυτά αστικού-φασιστικού κράτους.⁶⁴³

Τον Ιανουάριο Μάρτιο 1938 από τον Γιεζόφ και τον Εισαγγελέα Βισίνκι καταδικάζονται σε εκτέλεση 3.125 Έλληνες και 109 σε εκτοπισμό σε GULAG για περίοδο 5-10 ετών. Τον Σεπτέμβριο-Νοέμβριο 1938 η ειδική τριμελής επιτροπή του Λαϊκού Κομμουνιστικού Εσωτερικών Υποθέσεων στο Ντονιέτσκ καταδικάζει ακόμη 345 Έλληνες σε εκτέλεση και σε εκτοπισμό 49.⁶⁴⁴ Θύματα των διώξεων ήταν αγρότες των κολχόζ και απλοί πολίτες, εργάτες και πρόεδροι κολχόζ, δάσκαλοι και δημοσιογράφοι.

Ο ίδιος ερευνητής των ουκρανικών αρχείων παραθέτει και μερικά άλλα ενδιαφέροντα στοιχεία. Ανάμεσα στους ελληνικής καταγωγής διωχθέντες στην Ουκρανία οι 83 ήταν Έλληνες πολίτες, από τους οποίους οι 77 εκτελέστηκαν και οι 6 καταδικάστηκαν για 10 χρόνια εκτοπισμό σε στρατόπεδα συγκέντρωσης.

Από τους συλληφθέντες:

οι 41 είχαν γεννηθεί στην Ελλάδα, 21 προέρχονταν από τον Πόντο, 1 από την Κύπρο και οι υπόλοιποι από περιοχές της νότιας Ρωσίας.

11 ήταν μέλη ή πρώην μέλη του ΚΚΕ ή του ΠΚ(μ.π.).

26 από τους διωχθέντες ήταν ειδικευμένοι εργάτες, 4 ανειδίκευτοι, 7 υπάλληλοι και τεχνικοί, 13 σιτιστές σε λέσχες, 4 εμποροϋπάλληλοι, 5 δάσκαλοι, 4 εργάτες σε τυπογραφεία, 2 μάστορες και 4 άνεργοι.⁶⁴⁵

Ως αποτέλεσμα των διώξεων η τοπική διανομή εξαφανίσθηκε και όσοι είχαν ξεχωρίσει σε κάποιο τομέα, ακόμη και μέσα από τις γραμμές του Κομμουνιστικού Κόμματος εξοντώθηκαν. Ανάμεσα στα μέλη της ελληνικής μειονότητας δεν υπήρξαν συνεργάτες και ευνοούμενοι του καθεστώτος. Οι διώξεις αφορούσαν καθολικά την ελληνική μειονότητα και το κριτήριο για την μαζική τιμωρία ήταν η εθνική ταυτότητα.

Οι διώξεις στη συνέχεια επεκτάθηκαν σε όλες τις ελληνικές κοινότητες της Ε.Σ.Σ.Δ.: στην Αμπχαζία, στη Γεωργία, στην Κριμαία, στη Ρωσία. Αν και ο ακριβής αριθμός των διώξεων αυτών δεν είναι ακριβής ένας υπολογισμός δίνει τον αριθμό των 50.000.⁶⁴⁶ Γεγονός αποτελεί πάντως ότι το ποσοστό των διωχθέντων σε σχέση με το σύνολο του ελληνικού πληθυσμού της ΕΣΣΔ είναι υψηλό αποδεικνύοντας την απόπειρα εθνικής εκκαθάρισης.

⁶⁴³ V.N. Nikolski, «Direktiva No 50215 (Repressia 30-x gg kak sredstvo likvidatsii obstsinih traditsii grakov)» στα υλικά του συνεδρίου «Ukraina-Gretsia...», ό.π., 1995, σελ. 92

⁶⁴⁴ Ο.π. 92-93.

⁶⁴⁵ V.N. Nikolski, «Grzdane Gretsii, repressirovannye v Donbasse v 1937-1938 g.g.», στα υλικά του συνεδρίου «Ukraina-Gretsiii: Dosvid druzhnikh zv'iazkiv ta perspektivy spivrobitmystva». Tezy dopovidai mizhnarodnoi naukovoi konferentsii», Μαρπούπολη 1996, σελ. 71-73.

⁶⁴⁶ Βλ. Αιγυζιός, «Ποντιακός Ελληνισμός», ό.π., σελ. 228.

Ταυτοχρόνως κλείνουν όλα τα σχολεία και τα ανώτερα εκπαιδευτικά ιδρύματα που διδάσκεται η ελληνική γλώσσα, όπως επίσης και οι εφημερίδες, τα περιοδικά, οι εκδοτικοί οίκοι, οι πολιτιστικοί σύλλογοι και οτιδήποτε θα παρέπεμπε στην ελληνική εθνική ταυτότητα. Η τρομοκρατία που επιβάλλεται θα επιφέρει, για τις επόμενες δεκαετίες, την παύση της αναφοράς σε ελληνική μειονότητα στην Ουκρανία.

Σε ένα τέτοιο κλίμα προωθείται και ο εκρωσισμός/σοβιετοποίηση της ταυτότητας. Εντούτοις, και σε αυτή την περίπτωση η ταυτότητα αποδεικνύεται μια ισχυρότατη ιδιότητα των τοπικών κοινωνιών και ανακαλύπτει τρόπους επιβίωσής της και στις πιο αντίξοες συνθήκες. Τα αγροτικά στρώματα, όπως αποδείχθηκε από την εξέλιξη των γεγονότων, θα διατηρήσουν την ελληνική τους συνείδηση ως την δεκαετία του 1980, μια εποχή καθολικής εθνικής αναγέννησης στην ΕΣΣΔ, η οποία θα καθορίσει σε τελική ανάλυση και το «θάνατο» της σοβιετικής αυτοκρατορίας.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Το σύνολο των προβλημάτων που καλούνται ως «εθνικό ζήτημα» στη Σοβιετική Ένωση κατά την περίοδο του μεσοπολέμου αποτελεί ένα εξαιρετικά σύνθετο και ογκώδες σε μέγεθος θέμα. Κάθε ανάλυση που επιδιώκει μια σοβαρή ανάδειξη των παραγόντων που διαμορφώνουν τα γεγονότα, τα οποία λαμβάνουν χώρα κατά την συγκεκριμένη περίοδο, επιβάλλεται να αναδείξει και να υποβάλει στην βάσανο της κριτικής το υλικό ποικίλων κατηγοριών: το ιστορικό υπόβαθρο της κάθε εθνοτικής ομάδας, την πολιτισμική της ταυτότητα, την εθνική και θρησκευτική της κατάταξη, τις κοινωνικές σχέσεις και την εσωτερική ιεραρχία που την διέπουν όπως και την φύση των διαύλων με τους οποίους συναλλάσσεται με την κεντρική εξουσία.

Απαραίτητη καθίσταται επίσης η διερεύνηση της αυτοκρατορικής κληρονομιάς που προικοδοτεί η τσαρική Ρωσία στο νεότευκτο σοβιετικό κράτος. Η αλλαγή των κοινωνικών σχέσεων και των ιδεολογικών κατευθύνσεων πραγματοποιήθηκε στην ίδια ανθρωπογεωγραφία, στις ίδιες εθνικές ομάδες που το νέο καθεστώς έπρεπε να διαχειριστεί.

Επιπροσθέτως και το θεωρητικό οπλοστάσιο των μπολσεβίκων, της πολιτικής δύναμης που κατόρθωσε να κατακτήσει την εξουσία και να εγκαθιδρύσει μονοκομματικό σύστημα, ιδιαίτερος στα προβλήματα των εθνικών διεκδικήσεων και διαφοροποιήσεων, συνιστά έναν καθοριστικό παράγοντα στην διαμόρφωση των ιστορικών εξελίξεων.

Το γενικό αυτό σχεδιάγραμμα της ορθής διερεύνησης του συγκεκριμένου ζητήματος είναι σχεδόν αδύνατον να ερευνηθεί εξαντλητικά. Και η μερική μελέτη, όμως, του προβλήματος με κεντρικά σημεία αναφοράς την ιδεολογική και πρακτική προσέγγιση του μαρξισμού και των μπολσεβίκων και την ελληνική μειονότητα της Αζοφικής στην Σοβιετική Σοσιαλιστική Δημοκρατία της Ουκρανίας οδηγεί σε μερικά ασφαλή συμπεράσματα.

Κατ' αρχάς τόσο η παρουσίαση του υλικού για την μειονότητα των Ελλήνων της Αζοφικής όσο και αυτού που αφορά στην διαμόρφωση των θέσεων των μαρξιστών και ιδιαίτερος των Ρώσων κομμουνιστών καταδεικνύει με σαφήνεια την καταλυτική επίδραση που έχουν στο ιστορικό γίνεσθαι, τουλάχιστον στην αναλυμένη περίοδο, τα προβλήματα των ομάδων με ενιαία συνείδηση εθνικής ταυτότητας.

Η αρχική υποτίμηση της μαρξιστικής ανάλυσης απέναντι στα εθνικά κινήματα, καθώς κεντρικός άξονας της θεωρίας γίνεται ο ιστορικός υλισμός και η ταξική σύγκρουση, δίνει την θέση της στην ολοένα και μεγαλύτερη ανάδειξη του ζητήματος. Τα ίδια τα ιστορικά γεγονότα θα επιβάλλουν στους μαρξιστές και μαρξογενείς θεωρητικούς να εκφράσουν συγκροτημένες θεωρητικές πλατφόρμες για το φαινόμενο του έθνους και κυρίως να βρουν απαντήσεις στα επείγοντα εθνικά προβλήματα που αντιμετώπιζαν.

Είναι εξαιρετικά σημαντικό το γεγονός ότι εάν η αρχή του κομμουνιστικού κινήματος τοποθετηθεί το 1848, τη χρονιά έκδοσης του Κομμουνιστικού Μανιφέστου, είναι την ίδια χρονιά που η ευρωπαϊκή ήπειρος συγκλονίζεται από την έκρηξη των εθνικών επαναστάσεων. Η «αμέλεια» αυτή, όμως, από τους θεμελιωτές της κομμουνιστικής σκέψης θα αποτελέσει και το περιβάλλον του μελλοντικού διχασμού του κινήματος αλλά και της διάστασης των απόψεων για το εθνικό ζήτημα. Στις αρχές πλέον του 20ού αιώνα θα έχουν διαμορφωθεί ήδη οι γενικές κατευθυντήριες γραμμές, οι οποίες θα επιβιώσουν για αρκετές δεκαετίες, και θα διαπερνούν την πολιτική θεωρία και την πρακτική κομμάτων που ανήκουν ή και όχι στο σοσιαλιστικό τμήμα του πολιτικού φάσματος.

Το μεγαλύτερο τμήμα των σοσιαλιστών της Ευρώπης θα ταυτιστεί όχι μόνον με τον εθνικισμό που χαρακτηρίζει την προπολεμική ατμόσφαιρα των χωρών τους αλλά ακόμη και με τον ιμπεριαλιστικό και αποικιοκρατικό χαρακτήρα των κρατών τους.

Ένα άλλο τμήμα της αριστεράς, σαφώς μικρότερο, θα επιμένει στην καθαρή γραμμή της προλεταριακής αλληλεγγύης πέρα από τα έθνη, με εξέχουσα προσωπικότητα ανάμεσά τους την Ρόζα Λούξεμπουργκ. Η θεωρητική ήττα της τελευταίας από τον Λένιν και η ισχυροποίηση του σοβιετικού κράτους θα περιθωριοποιήσουν τελικώς αυτή την τάση.

Μια διαφοροποιημένη πρόταση θα διατυπώσουν οι Αυστριακοί σοσιαλιστές, έχοντας να λύσουν το μέγιστο πρόβλημα της καταρρέουσας πολυεθνικής Αυστρο-ουγγρικής αυτοκρατορίας. Επιλέγουν ένα θεωρητικό πολύ-πολιτισμικό μοντέλο, όπου το ζητούμενο θα είναι η διατήρηση της κρατικής συνοχής. Οι αυστριακές σοσιαλιστικές αντιλήψεις θα περάσουν στην λήθη, τουλάχιστον για κάποιες δεκαετίες, καθώς θα σκεπαστούν από τις στάχτες της αυτοκρατορίας των Αψβούργων.

Ανάμεσα σε αυτές τις τάσεις θα ξεπηδήσει και η θεωρητική γραμμή του μπολσεβικισμού, η οποία εδράζει σε δύο ανθρώπους: στον Λένιν και στον Στάλιν.

Η αντιμετώπιση του εθνικού ζητήματος από τους Ρώσους κομμουνιστές-μπολσεβίκους περιλαμβάνει σχεδόν όλες τις τάσεις και ταυτοχρόνως αποτελεί και κάτι καινούργιο.

Από τον Λένιν προωθείται σταθερά μέχρι και την έκρηξη της Οκτωβριανής επανάστασης η πολιτική της «αυτοδιάθεσης». Οι εθνότητες που κατοικούν στην «φυλακή των εθνών» τσαρική Ρωσία αποτελούν τον στόχο των μπολσεβίκων για την δημιουργία μιας μεγάλης συμμαχίας ανατροπής του καθεστώτος. Η νίκη της επανάστασης και του εμφυλίου πολέμου κάνει τους μπολσεβίκους, παρά τις εσωτερικές αντιθέσεις περισσότερο άκαμπτους απέναντι στις εθνικές κινήσεις. Βεβαίως αυτά τα χρόνια θα πραγματοποιηθεί μια ιστορικής σημασίας σύζευξη: αυτή μεταξύ του ρωσικού κομμουνιστικού κινήματος και των κινημάτων των λαών της Ανατολής. Ο προσανατολισμός της νέας σοβιετικής Ρωσίας, χωρίς να το παραδέχεται εγκαταλείπει τις βασικές σταθερές του κλασικού μαρξισμού, και στρέφεται προς την ασιατική ενδοχώρα αναζητώντας συμμάχους.

Το πρόβλημα, όμως που τίθεται για την ηγεσία των μπολσεβίκων είναι τα όρια της «αυτοδιάθεσης» των εθνοτήτων στο εσωτερικό του σοβιετικού κράτους. Ως

προϋπόθεση για την επιλογή τίθεται η σοσιαλιστική νομιμότητα. Η αποχώρηση από την σοβιετική επικράτεια επιτρεπόταν μόνον για τις εργαζόμενες μάζες του κάθε έθνους, και αυτές εκπροσωπούνταν αυτοδικαίως από το Κομμουνιστικό Κόμμα. Συνειρμικά το δικαίωμα της απόσχισης γινόταν δικαίωμα μόνον του Κομμουνιστικού Κόμματος. Η θεωρητική αυτή ασφαλιστική δικλείδα για την αποτροπή της απόσχισης από τη Σοβιετική Ένωση θα ισχυροποιηθεί σταδιακά καθώς θα ενισχύεται και η σταλινική εξουσία.

Στα πρώτα βήματα, όμως, της Ε.Σ.Σ.Δ., τη δεκαετία του 1920, θα λάβουν χώρα πρωτόγνωρες διαδικασίες μεταρρυθμίσεων με βάση την εθνική ταυτότητα. Η στήριξη και από το κράτος της ανάπτυξης θεσμών και τρόπων ανάδειξης και ενδυνάμωσης της εθνικής αυτοσυνειδήσιας θα συνυπάρχουν με τις πρώτες μεταβολές της Νέας Οικονομικής Πολιτικής και των πρώτων σταδίων της εκβιομηχάνισης και της κολεκτιβοποίησης.

Το εθνικό ζήτημα θα πάρει εντελώς νέα διάσταση με την όξυνση της εσωτερικής κομματικής πάλης και της επικράτησης του Στάλιν. Εκτός από τους κομματικούς αντιπάλους και οι εθνικές συνιστώσες θα αντιμετωπισθούν εχθρικά, ιδιαίτερος εάν έχουν «αντιδραστικό» παρελθόν. Από το 1935 έως και το 1945 οι διώξεις εναντίον εθνικών πληθυσμών θα απλωθούν σε όλη τη σοβιετική ενδοχώρα. Εκατοντάδες χιλιάδες άνθρωποι θα εκδιωχθούν από τις εστίες τους στις στέπες της Κεντρικής Ασίας αλλά και στη Σιβηρία. Ένα μεγάλο τμήμα των ελίτ των εθνотήτων θα εξοντωθεί άμεσα ή έμμεσα, στα γκούλάγκ και στους αφιλόξενους τόπους εξορίας.

Η εχθρική στάση του σταλινικού κράτους οφειλόταν στον υπολογισμό μιας σειράς παραμέτρων, όπως αυτές είχαν αναδειχθεί στην μετεπαναστατική περίοδο αλλά εκδηλώθηκαν και κατά την διάρκεια του δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου:

Οι εθνικές συσσωματώσεις, ένα μεγάλο τμήμα τους τουλάχιστον, σε όλη την κλίμακα, από τις φυλές, τις εθνότητες και τα έθνη που συγκροτούσαν το κοινωνικό σώμα της Σοβιετικής Ένωσης δεν είχαν συναινέσει αυτόβουλα στην ένταξή τους στο νέο κράτος. Το αποτέλεσμα της σύστασης της Σοβιετικής Ένωσης προέκυψε ως έκβαση πολεμικών αναμετρήσεων, πρόσκαιρων συσχετισμών και ευφυών πολιτικών κινήσεων. Σε ακόμη μεγαλύτερο βαθμό εξέλειπε η συναίνεση για την φύση του νέου καθεστώτος, των βασικών του κατευθύνσεων, σε πολιτικό και οικονομικό επίπεδο. Η προσφορά προς την εθνική, πολιτιστική και εκπαιδευτική άνθιση εκ μέρους του καθεστώτος με αντίτιμο τη νομιμοφροσύνη οδηγούσε σε στάσεις αποκλίνουσες από την κεντρική γραμμή.

Οι αντιφάσεις έγιναν περισσότερο εμφανείς όταν παρουσιάστηκε η ανάγκη της άμεσης εκβιομηχάνισης και της συντριβής των ιδιωτικών ή κοινοτικών νοικοκυριών. Ο τρόπος οικονομίας των εθνικών ομάδων της χώρας βασιζόταν κυρίως στην αγροτική παραγωγή. Ταυτοχρόνως, όμως, η παραγωγική δραστηριότητα των ομάδων αυτών ήταν ενταγμένη στο τρόπο ζωής των αγροτικών κοινοτήτων, με εσωτερική κοινωνική ιεραρχία, παραδόσεις, με την ιδιαίτερη εντέλει ταυτότητά τους. Το άμεσο πέραςμα σε μια βιομηχανική κοινωνία, ανεξάρτητα εάν ήταν σοσιαλιστική – το οποίο παίζει ρόλο μόνον στις μεθόδους επίτευξης, απαιτούσε την εξαφάνιση των ιδιαιτεροτήτων αυτών.

Η αντίδραση από τις εθνικές ομάδες ήταν μαζική και είχε χαρακτηριστικά εθνικής ανυπακοής. Η προσπάθεια για διάσπαση των ομάδων με ταξικά κριτήρια αποτελούσε περισσότερο προπαγανδιστική εκστρατεία παρά πραγματικότητα. Η αντίθεση του τοπικού πληθυσμού την δεκαετία του 1930 δεν εκφράστηκε εναντίον των κουλάκων, όπως τουλάχιστον μαρτυρούν τα σωζόμενα αρχεία. Η κυρίαρχη αντίθεση ήταν αυτή εναντίον του κράτους, με μορφές που ήταν ακόμη και βίαιες παρά τον φόβο της άμεσης καταστολής. Αντίθεση και αντίσταση από τις κοινότητες απέναντι στην κεντρική εξουσία δεν ήταν γεγονότα πρωτόγνωρα. Στις παραδόσεις τους οι τοπικές κοινωνίες είχαν καταγεγραμμένες ανάλογες αντιδράσεις και στο παρελθόν και ότι συνέβαινε αποτελούσε μια επανάληψή τους.

Συνάμα με την βίαιη καταστολή των αντιθέσεων τη δεκαετία του 1930 το κράτος προώθησε και μια νέα εθνική ταυτότητα, αυτή του σοβιετικού πολίτη. Ο κύκλος της πρόσληψης του εθνικού προβλήματος φαινόταν να ολοκληρώνεται καθώς από τις ποικίλες εθνικές ταυτότητες καταλήγουμε στη μια. Η στάση αυτή του καθεστώτος αποδεικνύει και την σημασία της αυτοσυνειδησίας των μελών μιας κοινωνίας για την νομιμοποίηση της ύπαρξής της. Χωρίς την ταύτιση της αυτοσυνειδησίας των μελών ενός κοινωνικού σώματος με την κοινωνία τόσο ως υπαρκτό σύνολο ανθρώπων, όσο και ως πλέγμα ιδεών που αυτή αντιπροσωπεύει τίθεται σε κίνδυνο η επιβίωσή της και κυρίως ο συνδετικός μηχανισμός της που είναι το κράτος.

Ο σχετικισμός που κληρονομεί ο σοβιετικός μαρξισμός από τις παλιωνιές των διαφόρων προγονικών του τάσεων τον οδηγεί στην λανθασμένη τακτική να αντιμετωπίζει τις διαμορφωμένες εθνοτικές ομάδες ως παροδικό ιστορικό μόρφωμα και προωθεί μεθόδους κατάργησής τους που τις αντιλαμβάνεται ως μια επέμβαση που στόχο έχει την επιτάχυνση του ιστορικού γίγνεσθαι.

Η ίδια η πραγματικότητα, όμως, σε ελάχιστο χρόνο, θα είναι αυτή που θα επιβάλει την δική της νομοτέλεια διαλύοντας τις ψευδαισθήσεις του σταλινικού καθεστώτος. Η έκρηξη του δευτέρου παγκοσμίου πολέμου και η άμεση απειλή της απόλυτης κατάρρευσης του κράτους και της υποδούλωσης του πληθυσμού της Ε.Σ.Σ.Δ. έφερε στην επιφάνεια την ισχυρότερη ιδεολογική δύναμη που διέθετε το κράτος: τον ρωσικό πατριωτισμό. Και πάλι η ιστορική αναγκαιότητα μετακίνησε την μαρξιστική θεώρηση και η εθνική ταυτότητα, ιδιαιτέρως αυτή της κυρίαρχης και πολυπληθέστερης εθνικής ομάδας, της ρωσικής, θα αποτελέσει την ραχοκοκαλιά, για τις επόμενες δεκαετίες της ιστορίας, της Σοβιετικής Ένωσης. Ο ρωσικός πατριωτισμός, δεν θα έσωζε μονάχα την χώρα από την επιδρομή του γερμανικού ναζισμού αλλά και το ίδιο το καθεστώς τουλάχιστον προσωρινά. Η σύνδεση του παρόντος με το ιστορικό παρελθόν της Ρωσίας, τα επιτεύγματα και τις κατακτήσεις του ρωσικού λαού έδωσαν νέο περιεχόμενο στη ταυτότητα του σοβιετικού πολίτη.

Η σημασία του εθνικού ζητήματος στην κρατική πολιτική της Σοβιετικής Ένωσης αποδεικνύεται και από το γεγονός ότι τόσο πριν όσο και κατά την διάρκεια του πολέμου πληθυσμιακές ομάδες, οι οποίες είχαν εθνοτικούς ή θρησκευτικούς δεσμούς με κράτη εχθρικά προς την Ε.Σ.Σ.Δ. υπέστησαν διώξεις.

Προπολεμικά το σοβιετικό κράτος είχε τον φόβο ότι διάφορες εθνικές ομάδες θα συνέπρατταν σε περίπτωση στρατιωτικής εμπλοκής με τους συγγενικούς τους λαούς. Δεν είναι συμπτωματικό ότι από τους πρώτους που υπέστησαν τέτοιες διώξεις είναι οι Φινλανδοί και αργότερα οι Γερμανοί της Ουκρανίας αλλά και οι Ουκρανοί, κυρίως όσοι ήταν Ουνίτες. Άλλωστε ανάλογη τακτική είχε ήδη ασκηθεί από το τσαρικό καθεστώς. Η αδήριτη αναγκαιότητα αντιμετώπισης της πραγματικότητας εκ μέρους της σοβιετικής ηγεσίας με όρους αυτοκρατορίας την έφερνε εγγύτερα στον τρόπο που αντιμετώπιζε και η τσαρική Ρωσία τις εθνικές ομάδες στο εσωτερικό της.

Το ότι οι υποψίες αυτές του Στάλιν δεν ήταν χωρίς βάση φανερώνεται από τα γεγονότα που λαμβάνουν χώρα κατά την διάρκεια της κατοχής μεγάλου μέρους της σοβιετικής επικράτειας από τα γερμανικά στρατεύματα. Εκεί τμήματα μουσουλμανικών εθνοτήτων στην Κριμαία, στον Καύκασο και στο Βόλγα (Τάταροι, Τσετσένοι, Ινγκούσιοι) θα συμπράξουν με τους εισβολείς. Η τιμωρία τους θα είναι ο ξεριζωμός όλου του πληθυσμού αυτών των εθνοτήτων από τους τόπους κατοικίας τους. Οι σοβαρές επιπτώσεις των εθνικών αυτών εκκαθαρίσεων είναι ακόμη και σήμερα ορατές στο νέο πολιτικό σκηνικό των μετασοβιετικών κρατών.

Ιδιαίτερος για τις ελληνικές κοινότητες της Αζοφικής όπως ανιχνεύθηκε στην αλληλουχία των ιστορικών της περιπετειών τόσο πριν όσο και κατά την διάρκεια της διαβίωσής της στα όρια της Ρωσίας και της Ε.Σ.Σ.Δ. το βασικό συμπέρασμα είναι η ιστορική συνέχεια.

Αποδεχόμενοι ασφαλώς την ευελιξία και την εμφάνιση εναλλαγών, που τείνουν στην αφομοίωση με το ευρύτερο κοινωνικό και εν γένει πολιτισμικό περιβάλλον, όπως σε κάθε ζωντανό οργανισμό, είμαστε σε θέση, όμως, να παρατηρήσουμε τα εξής:

Ο πληθυσμός που χαρακτηρίζεται από τους άλλους και από τους ίδιους ως ελληνικός, παρά την γεωγραφική και πολιτισμική του απομόνωση τόσο στην χερσόνησο της Κριμαίας, κατά την διάρκεια του ταταρικού χανάτου, όσο και στην περιοχή της Μαριούπολης και των περιχώρων της διατηρεί για αιώνες μια συγκροτημένη ταυτότητα.

Η ταυτότητα που διαμορφώνουν οι Έλληνες της Κριμαίας έχει ως βάση την θρησκευτική τους λατρεία. Η ορθόδοξη πίστη αποτελεί την ειδοποιό διαφορά στο πολιτισμικό περιβάλλον τους. Διέπει όλο τον ιδεολογικό τους κόσμο και τις καθημερινές εκδηλώσεις του βίου τους. Η θρησκευτική παράδοση της ορθόδοξης λατρείας, η οποία διαιώνίζεται παρά τις αντιξοότητες που επέφερε η ισλαμική κατάκτηση, ενώνει στην συνείδηση του Έλληνα της εποχής αυτής τον εαυτόν του με το Βυζάντιο, το οποίο παραμένει ζωντανό χωρίς να είναι κυρίαρχος πολιτισμός.

Ταυτόχρονας η ορθοδοξία συνδέει τον ελληνικό πληθυσμό της Κριμαίας με αυτούς που με ρωμαϊκή συνείδηση κατοικούν στα όρια της οθωμανικής αυτοκρατορίας αλλά και εκτός αυτής. Μια αίσθηση συγγένειας που διατηρείται στην διάρκεια των αιώνων και γίνεται και αντιληπτή και από τους διάφορους περιηγητές και επισκέπτες των χριστιανικών κοινοτήτων. Η ισχύς της

θρησκευτικής πίστης είναι καίριας σημασίας καθώς η γλωσσική διαφοροποίηση μεταξύ των διαφόρων ελληνικών κοινοτήτων της Κριμαίας ξεπερνά αυτή των διαλέκτων και συνιστά δύο τελείως διαφορετικές γλώσσες, από τις οποίες η μία, η ταταρική, είναι και γλώσσα της ηγεμονικής εθνοτικής ομάδας.

Απόδειξη της κεντρικής θέσης του θρησκευτικού βιώματος αλλά και του εκκλησιαστικού μηχανισμού αποτελεί και η συγκροτημένη έξοδος των Ελλήνων της Κριμαίας από τις εστίες τους μετά από έκκληση-προσταγή της ιερατικής αρχής.

Εντούτοις, η αποκλειστική απόδοση της ευθύνης στην διατήρηση της συγκεκριμένης ταυτότητας στον θρησκευτικό παράγοντα, τουλάχιστον για την μετά τη μετοίκησή της εποχή θα ήταν λανθασμένη.

Οι ελληνικές κοινότητες της Αζοφικής βρίσκονται σε περιβάλλον ομόδοξης κοινωνίας. Αν και εμφανίζονται δείγματα αφομοιωτικής διαδικασίας σημαντικό τμήμα του πληθυσμού αναδιπλώνεται έχοντας ως κριτήριο την εθνική του ταυτότητα. Η συγκεκριμένη αυτή στάση οφείλεται και στην επίδραση της επανάστασης του 1821 και στη συνέχεια της δημιουργίας του ελληνικού κράτους.

Η παραπάνω, όμως, εξήγηση δίνει μόνον μερικώς την απάντηση στον προβληματισμό που τέθηκε. Στην πραγματικότητα οι κοινότητες της Αζοφικής παραμένουν εξαιρετικά απομονωμένες και ελάχιστα διαπερνώνται από τα διάφορα ιδεολογικά ρεύματα. Οι σχέσεις με τον κυρίως ελλαδικό χώρο είναι ελάχιστες και το μορφωτικό επίπεδο πολύ χαμηλό.

Για τους ίδιους τους Έλληνες της Αζοφικής δεν συμβαίνουν σημαντικές αλλαγές. Με τον ίδιο τρόπο που έβλεπαν τους άλλους και την κοινωνία τους στην Κριμαία εξακολουθούν να τα βλέπουν και στην Ρωσία. Η διαπίστωση αυτή οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η ταυτότητά τους δεν περιοριζόταν μόνον στη θρησκεία αλλά και σε μια ευρύτερη ακόμη συνείδηση της ιστορίας τους και της ιδιαιτερότητάς τους.

Στην ενδυνάμωση της τάσης των Ελλήνων της Αζοφικής για την διατήρηση του δικού τους τρόπου ζωής και αντίληψης ρόλο έπαιξαν τα σημαντικά οικονομικά και πολιτικά προνόμια που τους δόθηκαν από το ρωσικό κράτος. Η διαφοροποίησή τους από τον υπόλοιπο πληθυσμό, κυρίως τους Ρώσους και τους Ουκρανούς ενισχύθηκε από αυτή την προνομιακή μεταχείριση, η οποία διατηρήθηκε έως και το τρίτο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα. Ανάλογα χαρακτηριστικά παρατηρούνται και σε άλλες μειονοτικές πληθυσμιακές ομάδες, όπως οι Γερμανοί, οι Βούλγαροι κ.λπ.

Το ζήτημα της σχέσης του ελληνισμού στο σύνολό του με την Ρωσία, τόσο ως πολιτική δύναμη όσο και ως πηγή ιδεολογικών επιρροών είναι κεφαλαιάδους σημασίας. Η σχέση των Ελλήνων της Αζοφικής με το κράτος αυτό αποτελεί ένα μέρος της άμεσης ρωσικής συμβολής στις εξελίξεις στο μείζονα ελληνισμό.

Αποτέλεσμα αυτής της σχέσης συνιστούν και οι αυξανόμενοι ρυθμοί αφομοίωσης του ελληνικού πληθυσμού από την ρωσική ταυτότητα λόγω της οικονομικής ανάπτυξης, της εξέλιξης των επικοινωνιών, των μεταφορών και της εκπαίδευσης.

Το κατά πόσο η διαδικασία της απόλυτης αφομοίωσης των Ελλήνων της Μαριούπολης από την ρωσική ταυτότητα ήταν αναπόδραστη παραμένει ως ερώτημα. Με σιγουριά μπορούμε να απαντήσουμε πάντως ότι στις παραμονές των ρωσικών επαναστάσεων του 1917 και παρά τις ζοφερές αναλύσεις Ελλήνων παρατηρητών ο ελληνισμός αυτός υφίστατο και δρούσε με ενιαίο τρόπο.

Μια ακόμη χρήσιμη διαπίστωση είναι ότι το τμήμα αυτό του απομονωμένου ελληνισμού αισθάνεται και το αποδεικνύει συγγενής με όλα τα τμήματα του ελληνισμού, όπως με αυτόν του Καυκάσου, της οθωμανικής αυτοκρατορίας και του ελληνικού κράτους.

Για όλο το επόμενο διάστημα οι ελληνικές κοινότητες της βόρειας Αζοφικής θα αποδείξουν ότι διαθέτουν μια εξαιρετική δυναμική. Τη δική του σημασία έχει το γεγονός της άμεσης και ενεργούς συμμετοχής σημαντικού τμήματος των Ελλήνων της νοτιο-ανατολικής Ουκρανίας στον στρατό του αναρχικού Νέστορα Μαχνό και η υποστήριξη που παρείχαν σε αυτόν πλατιά στρώματα των τοπικών κοινοτήτων.

Μέσα από τις αντιθέσεις που γεννά η οικοδόμηση του νέου σοσιαλιστικού συστήματος, αλλά και της εμφάνισης των ενδογενών προβλημάτων του ελληνισμού θα δημιουργηθούν νέες δυνατότητες σε όλους τους τομείς της δραστηριότητας.

Πολιτικά: το αυτοδιοίκητον που ίσχυε κατά ένα τρόπο μέσα από τις κοινοτικές διαδικασίες παίρνει επίσημη μορφή με τα αγροτικά σοβιέτ και τις ελληνικές διακριτικές περιοχές.

Οικονομικά: χωριά, εδάφη και επιχειρήσεις βρίσκονται τουλάχιστον τυπικά υπό την δικαιοδοσία των ελληνικών κοινοτήτων.

Εκπαιδευτικά: πλατύ πρόγραμμα επιμόρφωσης του ελληνικού πληθυσμού κυρίως στην δική του γλώσσα. Δεκάδες παιδιά από τους Έλληνες της Αζοφικής σπουδάζουν και δημιουργείται ένα κοινωνικό στρώμα μορφωμένων Ελλήνων, με καλή γνώση της ρωσικής γλώσσας αλλά και της ελληνικής και κάποιας διαλέκτου της ντόπιας ελληνικής γλώσσας. Ταυτόχρονα ενισχύονται οι πρωτοβουλίες για την ανάδειξη του τοπικού πολιτισμού.

Το αποτέλεσμα όμως των προσπαθειών στους τρεις αυτούς τομείς δράσης των κοινοτήτων θα είναι απογοητευτικά. Ο άμεσος έλεγχος από την κεντρική διοίκηση και η καθοδήγηση από τα πάνω επέφερε αδράνεια και γραφειοκρατία στα τοπικά όργανα. Αυτά δεν κατάφεραν ποτέ να σταθούν στο επίπεδο των διαδικασιών των κοινοτικών παραδόσεων που λειτουργούσαν προεπαναστατικά. Σημαντικό ρόλο σε αυτό έπαιξε και το γεγονός της αδυναμίας της επεξήγησης της κομματικής γραμμής λόγω της έλλειψης κομματικών στελεχών από τις τοπικές κοινωνίες.

Πιο παταγώδης αποδείχθηκε η αποτυχία στην αποδοχή των Ελλήνων στις οικονομικές αλλαγές. Με κατοχυρωμένο έως τότε το δικαίωμα στην ατομική ιδιοκτησία ο πληθυσμός αντιμετώπισε με εχθρότητα κάθε προσπάθεια για περιορισμό της. Η βαριά κρατική φορολογία, οι επιτάξεις και η ένταξη στα κολχόζ ήταν πράξεις που στρέφονταν ενάντια σε παγιωμένες αντιλήψεις αλλά και συγκεκριμένα συμφέροντα και βρήκαν αντιμετώπη την πλειοψηφία των Ελλήνων.

Η προσπάθεια του κράτους να διασπάσει τις κοινότητες δημιουργώντας εσωτερικό μέτωπο με την φτωχολογιά εναντίον των κουλάκων εντέλει απέτυχε.

Η βίαιη κολεκτιβοποίηση είχε σκοπό να απλοποιήσει τα πράγματα και αποτέλεσε το πρελούδιο της τελικής καταστολής των Ελλήνων της Αζοφικής. Όπως αποδεικνύουν τα στοιχεία και οι αναφορές στις διάφορες συνελύξεις οι κάτοικοι των ελληνικών περιοχών δεν παρήγαγαν παρά ελάχιστα προς όφελος του κράτους με αποτέλεσμα να γίνονται στόχος από τις άλλες εθνικές ομάδες. Η οξύτητα της κατάστασης διαφαίνεται και από τις συγκρούσεις που λαμβάνουν χώρα μεταξύ εθνοτικών ομάδων, και οι οποίες είχαν προφανώς σχετική προϊστορία.

Στο τρίτο πεδίο των αλλαγών, στην εκπαίδευση και στην γλώσσα υπήρξαν και επιτυχίες, καθώς βελτιώθηκε το μορφωτικό επίπεδο του πληθυσμού, συγκρότηση και εμφάνισε τον πολιτιστικό του πλούτο.

Εντούτοις, η αποτυχία που τελικώς χαρακτήρισε και αυτή την προσπάθεια οφείλεται και στο γεγονός της σύνθετης κατάστασης που επικρατούσε όχι μόνον μεταξύ των διαφόρων γλωσσικών ομάδων των Ελλήνων της Αζοφικής αλλά και των υπολοίπων Ελλήνων της Σοβιετικής Ένωσης. Το ιστορικό παρελθόν στο γλωσσικό ζήτημα ήταν εξαιρετικά δύσκολο να υπερπηδηθεί με διοικητικά μέτρα στη Σοβιετική Ένωση. Η έλλειψη ικανού διδακτικού προσωπικού και κυρίως η σημασία της ρωσικής γλώσσας για ανέλιξη δημιουργούσαν εμπόδια στην όλη προσπάθεια.

Συνεπώς, η καταστολή των Ελλήνων της Αζοφικής ως εθνοτική ομάδα το 1937 δεν συνιστά μια απροσδόκητη εξέλιξη. Αποτελεί αποτέλεσμα της σύγκρουσης διαφορετικών επιδιώξεων εκ μέρους του κεντρικού κράτους και των ελληνικών κοινοτήτων. Αντίθεση, που λαμβάνει χώρα και με άλλες εθνοτικές ομάδες και εν γένει με συλλογικότητες που αποκλίνουν από την επιδιωκόμενη κρατική συνοχή. Ο τρόπος, βεβαίως, της καταστολής με τις εκκαθαρίσεις και τα άλλα βίαια μέτρα οφείλεται σε συγκεκριμένες συγκυρίες, και κυρίως αυτή της προσωπικότητας του ηγέτη ενός ολοκληρωτικού κράτους, όπως ήταν η Σοβιετική Ένωση. Η συνθήκη αυτή, όμως, δεν πρέπει να επικαλύψει το πραγματικό υπόβαθρο των διαμορφωμένων δυναμικών σχέσεων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ:

ΠΡΟΛΟΓΟΣ & Α΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Μαρξ Καρλ, «*Η Γερμανική ιδεολογία*», 4^η έκδ. εκδ. Gutenberg.

Μαρξ Καρλ, «*Το Εβραϊκό ζήτημα*», 1978, εκδ. Οδυσσεάς,

Μαρξ Καρλ και Ένγκελς Φρίντριχ, «*Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*», εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1983.

Μαρξ Καρλ, «*Poland and the Russian Menace*», περ. «*Glos Wolny*», (από <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1867/01/22.htm>)

Ένγκελς Φρίντριχ, «*The Condition of the Working Class in England*», Λειψία 1845, (από <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1845/condition-working-class>,

Ένγκελς Φ., «*The Magyar Struggle*», «*Neue Rheinische Zeitung*» No 194, 13.1.1849

Marx Engels, «*Selected Works*» (από <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1849/01/13.htm>).

Μαρξ Καρλ και Ένγκελς Φρίντριχ, «*Διαλεκτά γράμματα*» (ρωσ. έκδ.) 1947

Speeches by Marx and Engels on Poland For Poland, 24 March, 1875; (από <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1875/03/24.htm>)

Μαρξ Καρλ και Ένγκελς Φρίντριχ, «*Selected Writings*», εκδ. D. Mc Lellan, Oxford University Press 1977.

Μαρξ Καρλ και Ένγκελς Φρίντριχ, «*Ireland and the Irish Question*», N.Y., International Publishers, 1972.

Ένγκελς Φρίντριχ, «*Για την παρακμή της φεουδαρχίας και την εμφάνιση των εθνών κρατών*», Marx-Engels Collected Works, τ. 26, Μόσχα 1990

Φ. Ένγκελς, «*Democratic Pan-Slavism*» «*Neue Rheinische Zeitung*» No. 222, <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1849/02/15.htm>.

Λένιν Β.Ι., Άπαντα, ελλ. έκδοση. εκδ. Σύγχρονη Εποχή

Λένιν Β.Ι. «*Κριτικά σημειώματα πάνω στο εθνικό ζήτημα*» - «*Για το δικαίωμα αυτοδιάθεσης των εθνών*» - «*η σοσιαλιστική επανάσταση και το δικαίωμα αυτοδιάθεσης των εθνών*» - «*τα αποτελέσματα της συζήτησης για την αυτοδιάθεση*», Αθήνα 1992, Σύγχρονη Εποχή.

Λένιν Β.Ι., «*Ο Ιμπεριαλισμός ανώτατο στάδιο του καπιταλισμού*», εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1982.

Λένιν Β.Ι., «*Γράμματα στον Γκόρκι*», Σύγχρονη Εποχή 1980.

Λούξεμπουργκ Ρόζα, «*Το εθνικό ζήτημα και η αυτονομία*», Przegląd Socjaldemokratyczny (Σοσιαλδημοκρατική Επιθεώρηση-στα πολωνικά), τεύχη 6,7,8-9, 10, 12 και 14-15, 1908, 1909.

Λούξεμπουργκ Ρόζα. «*Ρωσική Επανάσταση*», μετάφραση-σημειώσεις Α. Στίνα, β΄ έκδοση 1978.

Λούξεμπουργκ Ρόζα, «*Η εργατική τάξη και ο πόλεμος*», εκδ. Κοροντζή

Τρότσκι Λέων, «*Στάλιν*», εκδ. Δωδώνη.

Τρότσκι Λέων, «*Η Ιστορία της Ρωσικής Επανάστασης*», Εκδ. Αλλαγή, 1984.

Τρότσκι Λέων, «*Ανάμεσα στους Κόκκινους και τους Λευκούς, Μαρξισμός και εθνικό ζήτημα*» <http://www.marxists.org/ellinika/archive/trotsky/works/1922/redwhite>. Το βιβλίο αυτό πρωτο-δημοσιεύτηκε το 1922 στη Μόσχα, με τον τίτλο "Μέζντου Ιμπεριαλισμού ι Ρεβολουούτσιϊ" (Ανάμεσα στον ιμπεριαλισμό και την επανάσταση). Η παρούσα μετάφρασή έγινε το 1999 από τον Αλφόνσο Πάγκα, με βάση την αγγλική έκδοση (New Park, 1975) και χρήση και της γαλλικής (Taure, 1970).

Τρότσκι Λέων, «*Για τον αναρχισμό, Μάχνο... Ξανά μαθήματα από την Ουκρανία*» 18.6.1919 «*Β Πούτ*» Ν. 56.σελ. 35.

Στάλιν Ιωσήφ, «Ο Μαρξισμός και το Εθνικό Ζήτημα», στα Άπαντα, τ. 2 (1907-1913), σελ. 326.

«*National Factors in Party and State Development*», απόφαση του 12^{ου} Συνεδρίου του Κ.Κ.Ρ.(μπ.), Απρίλιος 1923, παράρτημα στο **Στάλιν Ιωσήφ**, «*Marxism and National, Colonial Questions*», σελ. 279-287, N.Y. International Publishers, 1935.

Aniveri Shlomo, «*Karl Marx on Colonialism and Modernization*», Garden City, N.Y.: Doubleday, 1969

Avtorkhanov Abdurakhman, «*Ubiistvo Checheno-Ingushskogo Naroda: Narodubiistvo v SSSR Moskva*» "Vsia Moskva", 1991.

Boffa Dzuzepe, «*Istoria Sovietskogo Soyuz*», Μόσχα, 1990.

Benningsen Broxup Marie, «*The last Ghazavat: The 1920-1921 Uprising*», «*The North Caucasus Barrier: The Russian Advance towards the Muslim World*», Λονδίνο, 1992.

Μπεργκ ντεν Π. Βαν, «*Το εθνικό φαινόμενο*», Κυρομάνος, Θεσσαλονίκη 2004

Carr Edward, «*Η Ιστορία της Σοβιετικής Ένωσης 1917-1923*».

Clem Ralph S., «*The ethnic dimension of the Soviet Union*», Part I, στο «*Contemporary Soviet Society, Sociological Perspectives*», ed. By Jerry G. Pankhurst & Michael Paul Sacks.

Connor Walker, «*The National Question in Marxist-Leninist Theory and Strategy*», Princeton 1984

Deutsch Karl W «*Nationalism and Social Communication: An Inquiry into the Foundations of Nationality*», Technology Press; John Wiley & Sons. Place of Publication: Cambridge, MA. Publication Year: 1953. Page Number: xii.

Dunlop, John B., «*Russia confronts Chechnya, Roots of a separatist conflict*», Cambridge, University Press, 1998.

Debray Regis, «Marxism and the National Question», «*New Left Review*» 105, 10/11.1977

Dreyfus, F.-G, Marx R., Poidevin R., «*Γενική Ιστορία της Ευρώπης, από το 1848 μέχρι σήμερα*», Παπαζήση, 1991.

Eichhoff Wilhelm, «*The International Workingmen's Association Its Establishment, Organisation, Political and Social Activity, and Growth*», στο «Selected Works», τόμ. 21 (από <http://www.marxists.org/history/international/iwma/archive/eichhoff/iwma-history/index.htm>).

Fisher, Alan W., «*The Crimean Tatars*», Hoover Institute, Study of Nationalities, Hoover Press Publication, 1978.

Gellner Ernest, «*Εθνη και Εθνικισμός*», Αλεξάνδρεια, 1992.

Gerus W., «*Manifestations of the Cossack Idea in Modern Ukrainian History: The Cossack Legacy and its Impact*», «*Ukrains'kyi istoryk*», N.Y., 1982.

Hobsbawm E.J., «*Εθνη και Εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα, Πρόγραμμα, μύθος, πραγματικότητα*» Καρδαμίτσας, Αθήνα 1994.

Holybnychy Vsevolod, «*Some Economic aspects of Relations among Soviet Republics. In Ethnic Minorities in the Soviet Union*», ed. By Erich Goldhagen, NY 1968.

Joffé George, «*Nationalities and borders in Transcaucasia and the Northern Caucasus*» στο «*Transcaucasian boundaries*», School of Oriental and African Studies University of London, 1995.

Kayaloff Jacques, «*The fall of Baku*», Bergenfield N.J., 1976.

Landau Jacob M., «*Pan-Turkism, from irredentism to Cooperation*», Hurst & Company, London 1995.

- Matveev A.M.**, «Inostrannie Kommunisti v Turkestanе» [Ξένοι κομμουνιστές στο Τουρκμενιστάν], περιοδικό «*Voprosi Istorii KPSS*», 1961, No 3, σελ. 114-126.
- Paksoy H.B.**, «"Basmachi": Turkistan National Liberation Movement 1916-1930s» στο «Modern Encyclopedia of Religions in Russia and the Soviet Union», FL: Academic International Press, 1991, том. 4, σελ. 5-20.
- Pipes Richard**, «*The formation of the Soviet Union*», NY, 1968.
- Preve Costanzo**, «Το εθνικό ζήτημα στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα», Στάχυ, 2001.
- Puntilla C. A.**, «*The Political History of Finland 1809-1966*», Ελσίνκι 1975
- Rauch Georg von**, «*The Baltic States, Estonia-Latvia-Lithuania, The years of Independence 1917-1940*», University of California Press.
- Rauch Georg Von**, «*A History of Soviet Russia*», Publishers Νέα Υόρκη, 1960.
- Stekloff G. M.**, «*Η Ιστορία της Α΄ Διεθνούς*», α΄ έκδοση Αγγλία 1928, εκδ. Martin Lawrence Limited, Λονδίνο (μεταφρασμένο από την 3^η ρωσική έκδοση από τους Eden και Cedar Paul. S από <http://www.marxists.org/archive/steklov/history-first-international/index.htm>.)
- Sabine G.H.**, «*Ιστορία των πολιτικών θεωριών*», Αθήνα, Ατλαντίς.
- Sedmaya (Aprelskaya) Vserossiiskaya I Petrogradskaya Konferentsia RSDP (b) 1934, VKRC (b) v Rezolyutsiyakh, Μόσχα, 1941.
- Smith Anthony D.**, «*Εθνική Ταυτότητα*», Οδυσσεάς, 2000.
- Άντερσον Μπενεντικτ**, «*Φαντασιακές κοινότητες, στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*», εκδ. Νεφέλη, 1997
- Αρσίνιο Πέτρος**, «*Ιστορία του μαχνοβίτικου κινήματος 1918-1921*», εκδ. Ελεύθερος Τύπος
- Βρανίτσκι Πρέντραγκ**, «*Ιστορία του Μαρξισμού*», Οδυσσεάς, 1976.
- Ελλενστέιν Ζαν**, «*Ιστορία της ΕΣΣΔ*», Θεμέλιο, 1980.
- Ζιάκας Θεόδωρος**, «*Εθνισμός και Αριστερά*», Πελεκάνος, 1988.
- Κασσεσιάν Ιωσήφ Γ.**, «*Το Ζήτημα του Καραπάγ, Αρμενικό Λαϊκό Κίνημα*», Αθήνα 1990
- Κλαυδιανόβιτς Φερνάντο**, «*Η κρίση του παγκόσμιου κομμουνιστικού κινήματος -η κρίση της κομμουνιστικής Διεθνούς -από την Κομιντέρν στην Κομινφόρμ*», Γράμματα, 1981.
- Κερένσκι, Αλέξανδρος**, «*Η Ρωσική Επανάσταση όπως την έζησα*», Πάπυρος, 1972.
- Κονδύλης Παναγιώτης**, «*Θεωρία του πολέμου*», Θεμέλιο 1997.
- Ντβόρτσερ Ισαάκ, Στάλιν, Πολιτική Βιογραφία, Χρησμός**, 1971.
- Παπαναστασίου Αλέξανδρος**, «*Ο Εθνικισμός, κοινωνιολογική μελέτη*», [α΄ εκδ. «Επιθεώρησης των κοινωνικών και πολιτικών επιστημών», 9-12/1916], Δημιουργία, Αθήνα, 1992.
- Παπαϊωάννου Κώστας**, «*Η γένεση του ολοκληρωτισμού, Οικονομική υπανάπτυξη και κοινωνική επανάσταση*», Εναλλακτικές Εκδόσεις, 1991.
- Ροζάκης Π.**, «*Διπλωματική Ιστορία της Ευρώπης*», Αθήνα 1978.
- Χάρμαν Κρις**, «*Μαρξισμός και Εθνικισμός*», Εργατική Δημοκρατία, 1993.
- Ψυρούκης Νίκος**, «*Το Εθνικό Ζήτημα*», Αιγαιο-Κουκίδα, β΄ έκδοση, 2003.
- «Austro-marxism», texts translated and edited by Tom Bottomore & Patrick Goode, Oxford University Press, 1978.
- «*Istoria natsionalno-gosudarstvennogo stroitelstva v SSSR*», [Η ιστορία της εθνικοκρατικής οικοδόμησης στην ΕΣΣΔ], τ. 1 (συλλογικό έργο σε 2 τόμους), Μόσχα 1972.
- «*Ιστορία του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης*», Σύγχρονη Εποχή (ελλ. έκδ.) 1980.
- Τα υλικά του συνεδρίου του Μπακού (1920) στο <http://www.marxists.org/history/international/comintern/baku/foreword.htm>.

Β' & Γ' ΚΕΦΑΛΑΙΑ

Afonin Iu. V., «*Mono polistuchna burzhuaziia Donbasu v 1917 r.*», Ukrains'kyi istorychnyi zhurnal, 1990, no 9.

Andreyev A.R., «*Istoriya Kryma: Kratkoye opisaniye proshlogo Krymskogo poluostrova*» [Ιστορία της Κριμαίας: Συνοπτική περιγραφή του παρελθόντος της Κριμαϊκής χερσονήσου] στον πρόλογο, Μόσχα: Mezhhregional'nyi Tsentr otraslevoy informatiki Gosatomnadzora Rossii, 1997.

Angelov S., «*Iz istorii Grekov Gruzii*», Τιφλίδα 1990.

Ars G.L., «*Tainoe obsestvo 'Filiki Eteria'*» [Μυστική οργάνωση 'Φιλική Εταιρεία'], Μόσχα 1965.

Ashla Alexander, «*Ta Marioupolitika Traγoúδια, παραμύθια και χοροί των Ελλήνων της Αζοφικής*», Δωδώνη, Ιωάννινα, 1999.

Atskinazi I.B., «*K vorposy ob etnogeneze krimtsakov v sovietskoi istoriografii-Materiali po arheologii, istorii i etnografii Tavrii*», 1990, τ. 1, σελ. 170-174.

Balta Evangelia, Καζαμανλίδικα. «*Bibliographie analytique d' ouvrages en langue turque imprimés en caracteres grecs*», Additions, Αθήνα (1987)· XXe siecle (1987)· Nouvelles Additions (1997).

Bazhan and Voinalo'nych, «*Viiina proty vlasnoho narodu*», Literaturna Ukraina, 29 Ιουλίου 1993.

Berte-Delagard A.L., «*Issledovanie nekotorih nedoumennih voprosov srednevekovia v Tavride*», Οδησός, 1914.

Bespechnyi Taras, «*Kak rushili tserkov' v Donbasse*», εφημερίδα «*Vechernii Donetsk*», 21.9.1990.

Blavatskaia, T., «*Ocherki politicheskoi istorii Bospora v V-IV vv. do n.e.*», Μόσχα 1959.

Blavatskii, V. «*Pantikapei: Ocherki istorii stolitsy Bospora*», Μόσχα 1964.

Boiko Y.B., «*Zaselenie yuznoi Ukraini 1860-1890*», σελ. 119, Cherkass 1993.

Bogdenko M.L., «*K istorii natsalnogo etapo sposnoi kollektivizatsii selskogo khoziaistva SSSR*», [Για την ιστορία της αρχικής φάσης της γενικής κολεκτιβοποίησης της αγροτικής οικονομίας της ΕΣΣΔ], περ. «*Voprosi Istorii*», 1963, N. 5.

Bouharov D., «*H Ρωσία και Τουρκία*» (Αγ. Πετρούπολη 1878)

Braun F., «*Mariupolski Greki*», «*Zivaya Starina*», τ. 1, 1890, σελ. 78-92.

Brooks Jeffrey, «*When Russia Learned to Read Literacy and Popular Literature, 1861- 1917*», Princeton University Press, 1985.

«*Materiali po istorii SSSR*» [Ντοκουμέντα της ιστορίας της ΕΣΣΔ], τ.7

Cherniseva T., «*Novogretsiski govori sel Primorskovo (Ourzi) I Yialti, Pervomaïskovo raiona Stalinskoi oblasti*», (Η νεοελληνική διάλεκτος των χωριών Πριμόρσκι (Ούρζα) και Γιάλτα του περιοχής Περβαμάισκι, της επαρχίας Στάλιν) Κρατικό Πανεπιστήμιο του Κιέβου 1958

«*Diplomatitseski Slovar*» [Διπλωματικό Λεξικό], τ. 2, σ. 129, Μόσχα 1985.

Daniiluk, «*Masovi karal'ni aktii orhaniv NKVS v konteksti politychnykh repressii v Ukraini v kintsi 30-kh rokov*», Shosta Vseukrains'ka naukova konferentsiia z istorychnoho kraeiznavstva (Luts'k, veresen'-zhovten' 1993 r.) (Luts'k, 1993)

Danilenko B.M., «*Stalinism na Ukraine v 20-30ti rr.*» [Ο Σταλινισμός στην Ουκρανία τις δεκαετίες έτη 20-30], σελ. 99, Κιέβο 1991.

Daniltsenko O.P., Etnitsni grupi pïvndnia Ukraini: ekonomitsne ta sotsialno-polititsne stanobitse na potsatku 20-xx rr XX st.» [Οι εθνικές ομάδες στη νότια Ουκρανία:

οικονομική και κοινωνικο-πολιτική κατάσταση στις αρχές της δεκαετίας του 1920], Κίεβο 1993.

Driault Édouard, «*To Anatoliko Zήτημα, από τις αρχές του έως τη συνθήκη των Σεβρών*», εκδ. ΙΣΤΟΡΗΤΗΣ.

Drouzinina E., «*Kiytsyk-Kainadtzirski mir 1774 goda (ivo podgotovka I zakliytsenie)*» (Η ειρήνη του Κιουτσούκ-Καϊναρτζή, 1774 – προετοιμασία και η υπογραφή), Μόσχα 1955.

Dyulichev V.P., «*Rasskazy po Istorii Kryma*» [Μελέτες για την Ιστορία της Κριμαίας], Συμφερούπολη, 1997.

Dubrovin N., «*Prisoedinenie Krima k RossiQ Reskripti, pisma, relliatsi, donesenia*», Αγ. Πετρούπολη, 1885-1889, τομ. 1.

Dzuha Ivan, «*Odissea Mariupolskih Grekon*» [*Η Οδύσσεια των Ελλήνων της Μαριούπολης*] (Η οδύσσεια των Ελλήνων της Μαριούπολης), Vologda 1993.

Hartahai F., «*Christianstvo v Krimy*», Συμφερούπολη, 1864.

Herlihy P.: «*The Greek Community in Odessa, 1861-1917*», «*Journal of Modern Greek Studies*», Vol. 7, 1989, σελ. 235-252, «*Greek Merchants in Odessa in the Nineteenth Century*», Harvard Ukrainian Studies, Volinifiv, 1979-1980, σελ. 399-421, «*Odessa. A History*». Harvard Ukrainian Press, 1986.

Holquist Peter, «*A Russian Vendee: The Practice of Revolutionary Politics in the Don Countryside 1917-1921*», (Columbia University 1995).

Gaidukevich, V., «*Bosporskoe tsarstvo*», Μόσχα-Λένινγκραντ, 1949.

Garkavets Alexander. «*Razvitie strouktouri tyrkskih iazikon v inoiazitsnomo okrouzenii*», διατριβή για τον τίτλο του διδάκτορα των φιλολογικών επιστημών, Μόσχα 1987)

Gellner Ernest, «*Εθνη και εθνικισμός*», Αλεξάνδρεια, 1992.

Grigorovich B. I., «*Zapiski antikvara o poezdke ego na Kalky I Kalmiys*», Οδησσός, 1874.

Gouliev G. A., «*Tati*». – *Narodi Kavkaza*. τ. II, Μόσχα 1962.

«*Golod 1932—1933gg. na Ukraïne: glazami istorikov, iazikom dokumentov*» [Ο λιμός των ετών 1932-1934 στην Ουκρανία: με τα μάτια των ιστορικών, με την γλώσσα των μαρτυριών], «*Ινστιτούτο Ιστορίας του Κόμματος*», υπό την καθοδήγηση της Κ.Ε. του ΚΚ.Ου. (Politizdate Ykraini), Κίεβο, 1990. .

Gukofsky A., «*Frantsuskaya Interventsia na Yuge Rossi: 1918-1919*» [Η γαλλική επέμβαση στη νότια Ρωσία 1918-1919].

Fasmer M. «*Etimologitseski slovar rouskovo iazika*», τόμος 2, Μόσχα 1967.

Fisher Alan, «*The Ottoman Crimea in the Sixteenth Century*», HUS, 5/2, Ιουν. 1981

Fisher Alan, «*The Crimean Tatars*», Stanford: Stanford University Press, 1978.

Ivanova Y.B., «*Greki Rossii I Ukraini*», Αγ. Πετρούπολη 2004.

Kabuzan B. M. «*Zaselenie Novorossi v XVIII-polovine XIX veka (1719-1858)*» (Η κατοίκηση της Νέας Ρωσίας τον 18^ο αιώνα έως και το πρώτο μισό του 19 αιώνα), Μόσχα 1976.

Kabuzan B. M., *Tsislenist ta natsionalnyi sklad naselenia Novorossii v 60-80-h rokax XVIII st.*, «*Ukrainski istoriko-geografitsnyi zbirnyk*» (ουκραν.), Κίεβο 1971

Karidis, V., «*The Mariupol Greeks: Tsarists Treatment of an Ethnic Minority ca. 1778-1859*», περιοδικό «*Journal of Modern Hellenism*», NY, 1986, N. 3

«*Mariupol i ego okrestnosti*», *Sbornik*, Μαριούπολη 1892.

Koulakovskiy, Yulian, «*Prosloe Tavridi*» *kratkii istoritseskii otserk*», κεφάλαιο XVII, Κίεβο 1906.

Kolarz Walter., «*Myths and Realities in Eastern Europe*», Lindsay Drummond, Λονδίνο, 1946

- Kritsman L.**, «*Proletarskaya revoliutsia v derevne*» [η προλεταριακή επανάσταση στο χωριό], σελ. 6, Μόσχα-Λένινγκραντ, 1929.
- Kuromiya Hiroaki**, «*Freedom and Terror in the Donbas, A ukrainian-russian borderland, 1870s-1990s*», σελ. 71, (Cambridge University Press).
- Latichev B.B.**, «*K natsalnoi istorii g. Mariupolia*», Οδησός 1913.
- Laur. Mezlerus de Kolof**, *Historiarum Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae Scriptorum Collectio magna I. (1781)*, σελ. 201.
- Liubtshenko PP**, «*za podalshe pidnesennia silskovo gospodarstva Ukraini*», «*Bilshovik Ukraini*», 1933, N.13-14, σελ. 83.
- Lynne Viola**, «*Peasant Rebels under Stalin, Collectivization and the Culture of Peasant Resistance*», New York 1996, Preface.
- Lopatin V.S.**, «*Novoe o planah kniazia G.A. Potemkina po prisoyedineniyu Krimea k Rossii*», *Istoriko-publitsitsitseskiy almanah "Moskkba-Krim" N. 2*, Μόσχα, 2000.
«*Mariypol i ivo okrestnosti*», Μαρπούπολη 1892.
- Mace E.James**, «*Communism and the Dilemmas of National Liberation: National Communism in Soviet Ukraine 1918-1921*» (Harvard University Press, 1983).
- Markus Vasylychyn**, «*Religion and Nationalism in Soviet Ukraine after 1945*», (Harvard University Ukrainian Studies Fund, 1985), σελ. 104
- Miller B. B.**, «*Tatskie teksti. – Iranskie yaziki*». τ. 1, Μόσχα - Λένινγκραντ 1945.
- Miller B. B.**, «*Tati, ih rasselenie I yazik*», Μπακού 1929.
- Momrik Anatoli**, «*Caucasian Diasporas in Ukraine, Institute for Central Asian and Caucasian Studies*», από <http://www.ca-c.org/journal/2004-03>
- Nahaylo, Bogdan**, «*The Ukrainian Resurgence*», σελ. 11, (1995).
- Naulko**, «*Razvitie mezetnitseskih svyazei na Oukraine*», Κίεβο 1975.
- Niconov V.A.**, «*Kratkii toponimitseskii slovar*», Μόσχα 1966.
- Otin E. S.**, «*Geografitseskie nazvania krimskih grekof v toponimii severnovo priazovia Nikol'skiy, V.M. "Velyka chystka"*, *Pravda cherez roky. Stati, spohady, dokumenty* (Ντογιέτσκ 1995), σελ. 29.
(οι γεωγραφικές ονομασίες των Ελλήνων της Κριμαίας στα τοπωνύμια της Βόρειας Αζοφικής) σελ. 55-56.
- Pallas P.S.**, «*Travels through the Southern Provinces of the Russian Empire in the Years 1793 and 1794*», Λονδίνο, 1812.
- Paksoy H.B.**, «*Crimean Tatars*», *Modern Encyclopaedia of Religions in Russia and Soviet Union [MERRSU]* (Academic International Press, 1995), τόμ. VI. Σελ.. 135-142.
- Park Robert E.**, «*Race and Culture*», Ν. Υόρκη, 1950.
- Petrousevski**, «*Generalissimus kniaz Souvorov*», τ. 1, σελ. 210-211 Αγ. Πετρούπολη 1884
- Petsalis-Diomidis**, «*Hellenism in Southern Russia and the Ukrainian Campaign: Their Effect on the Pontus Question (1919)*», *Balkan Studies*, 13/2 (1972), σελ. 221-263.
- Podolski O.**, «*Stvorenia ta diyalnist zagoniv evreiskoi samooboroni na terenah Ukraini v 1917-1920 rokah: Za materialami evreiskoi istoriko-arheografitsnoi komisii/Naukovi zapiski*, Συλλογή, σελ. 100, Κίεβο 1999.
- Poppov V. P.**, «*Gosudarstvennyi terror v sovetskoj Rossii, 1923-1953 gg. (istochniki I ikh interpretatsiia)*», «*Otechestvennye arkhivy*, 1992, v. 2, σελ. 28.
- Rostovtzeff, M.**, «*Iranians and Greeks in South Russia*», Oxford, 1920
- Rybalko I. K.**, «*Rabochii klass Ukrainy na vyborakh vo Vserossiiskoe I Vseukrainskoe uchredite'nye sobraniia*» [Η εργατική τάξη της Ουκρανίας στις

εκλογές για την πανρωσική και πανουκρανική συντακτική συνέλευση], στο «История СССР», Ν. Ι, σελ. 119-20, 1965.

Skripnik M.O., «Perebudovnimi sliahami», περ. «Ukrainski istoritseski zournal», 1989, No. 11, σελ. 108.

Serafimov S., πρωτοπρεσβύτερος, *Krimskie hristiane (greki) na severnih beregah Azovskovo moria*. (Οι Χριστιανοί της Κριμαίας (Ελληνες) στις βόρειες ακτές της Αζοφικής Θάλασσας, β' έκδοση, Αικατερινοσλάβ 1901

Sergievskii M.B., «Mariupolskie gretseskie govori», Izvestia AN SSSR, otd. Obchestvennih nauk, 1934.

Skalkovski A., «Istoria Novoi Setsi», Οδησός 1886.

Skalkovski A., «Chronologitseskoe obozrenie istorii Novorossiskovo kraya», 1731-1823, Οδησός 1836.

Sokolov I.I., «Mariupolski greki, Trudi Instituta Slavianovedenia Akademii», Λένινγκραντ 1932.

Sokolov I.I., «O yazike grekov Mariupolskogo I Stalinskovo okrygov», «Yazik I Literatyra», τ. 4^{ος}, 1930, σελ. 49-67.

Solovoyov S., «Istoria Rossii s drevneishih vremion». [η ιστορία της Ρωσσίας από αρχαιοτάτων ετών], http://hronos.km.ru/libris/solov1_08.html

Spiridonov D., «Istorighnyii interes vivtsenia govirok Mariupilskih grekin», «Shidni sviť», (ουκρανικά), 1930, No 12 (3), σελ. 171-181,

Sidorov B.A., «Likvidatsia v SSSR kulatsestva kak klassa» [Η εξολόθρευση των κουλάκων σαν τάξη στην ΕΣΣΔ], περ. «Vorposi Istorii». 1968, No 7, σελ. 22-23.

Souhomlin K. B., «Poperedi dicymki tsistki partorganizatsii Odesini», «Bilshovik Ukraini», 1934.

Stalin, «Deviations on the National Question», 27.6.1930, στο Political Report of the Central Committee to the Sixteenth Congress of the CPSU(B), Ιούνιος 27, 1930, στην Pravda, No. 177, June 1930 και εδώ από

<http://www.marxists.org/reference/archive/stalin/works/1930/aug/27.htm>

Storozevski N.K., «Nezinskiye greki», Κίεβο 1863, σελ. 7.

Spisok zemelnih vladanii Marioupolskovo ouezda Ekaterinoslavskoi eparhii (Κατάλογος των έγγειων κτήσεων της διοικητικής περιφέρειας της Μαριούπολης του κυβερνείου του Αικατερινοσλάβ), Αικατερινοσλάβ 1904,

Spravatsnaya kniga Ekaterinoslavskoi eparhii za 1913 (Ο κατάλογος της επαρχίας Αικατερινοσλάβ για το 1913), σελ. 211, Αικατερινοσλάβ 1914,

Spisok naseleennykh pounktov Donbassa, Itogi splosnoi pondvornoï perepisi (Κατάλογος πληθυσμιακών κέντρων του Ντονμπάς, αποτελέσματα γενικής απογραφής), Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1923, τόμος 6, σελ. 75, Κίεβο 1924.

Terpov B.A., Rouskiyie prestaviteli v Tsaregrade, Istoritseskyi Bestnik Αγ. Πετρούπολη, 1891, τ. 45. № 8.

Titov G., «Pisma iz Ekaterinoslava» [Γράμματα από το Αικατερινοσλάβ], Οδησός, 1847.

Thual François, Chauprade, Aymeric, «Dictionnaire de Geopolitique», Παρίσι, 1998.

Toynbee A. J., «The Western Question in Greece and Turkey» (1970)..

Yaremchuk V.D., Bezverkhy V.B., «Tatary v Ukraine» [Τάταροι στην Ουκρανία] (Ukrainskyi Istorychnyi Journal), τομ. 5, (1994)

Tsirko B.V., «Natsionalni menshosti v Ukraini (20-30 roki XX stolittia)» [Οι εθνικές μειονότητες στην Ουκρανία, δεκαετίες '20, '30], Κίεβο 1995.

Yaroutski Lev, «Vidaiysiesia Greki-Mariupoltsi» (Επιφανείς Έλληνες-Μαριουπολίτες), Μαριούπολη 1991

- Yaroutski Lev**, «*Marioupskaya Starina*» [Η παλαιά Μαριούπολη], Μόσχα. 1991.
- Yakybova Larisa**, «*Mariupolski Greki (etnitsna istoria) 1778r.- potsatok 30-x rokov XX st.*», σελ. 41, [Κίεβο 1999]
- Yakubova Larisa**, «*Etnitsni Menshosti USSR u pershi polovini 20-x rokov XX st.*» [Οι εθνικές μειονότητες της Σ.Σ.Δ.Ου. το πρώτο μισό του 1920], Κίεβο 2002.
- Yali S.G.**, «*Greki v URSR*», σελ. 7, Χάρκοβο 1931.
- Zajaczkowski Ananias**, «*Karaims: Origin and History (Ethnogenesis)*» στο Türk Yahudi Bulusmalari, «*Turkish Jewish Encounters, Studies on Turkish Jewish Relations Through the Ages*», Mehmet Tütüncü, Haarlem, 2001.
- Vasiliev, A.A.**, «*Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*», Μπεργιάδη.
- Vasiliev, A.A.**, «*The Goths in Crimea*», Cambridge, Mass, 1936
- Pervoe Vseukrainskoe Soveshanie, po rabote sredi Natsionalnih manshivt**, 8-11 Ιανουαρίου 1927, 1927, Χάρκοβο, Στενογραφημένη σύνοψη των αποφάσεων και των υλικών εκδοσης της Πανουκρανικής Κεντρικής Επιτροπής, 107-108
- Vtoroe Vseukrainskoe Soveshanie po rabote sredi natsiomnalnih menshivt**, 27-30 Νοεμβρίου 1930, σελ. 37.
- Κεντρικά Κρατικά Αρχεία Ουκρανίας,**
Sbornik Rousskovo istoricheskovo obshestva: Kanchler kniaz A.A. Bezborodko v svizi s sobiatiami evno vremeni» Αγ. Πετρούπολη τομ. 26..
Protokoli I Vserissiiskovo siezda ellinov v Tanganroge, Ροστόφ στον Ντον, σελ. 4, 1917.
 «Litopis Revoliutsii», Ν.2, 1928.
Pervaia vseobschchnaia perepis' naseleniia Rossiiskoi imperii, 1897 g. [Α' γενική απογραφή του πληθυσμού της ρωσικής αυτοκρατορίας] (Αγ. Πετρούπολη, 1904-5), 13:74-75.
 «*Istoria Sovietskoi Konstitutsii (v dokumentah) 1917-1956*», Μόσχα 1957.
 Trud
 «*Нова Рада*»,
 «*Наша Правда*»
 «*Priazovskaya Pravda*»,
- Αγγελίδης Σωκράτης**, «*Ιστορία των Ελλήνων της Νέζιν Ουκρανίας*», εκδ. Ερωδιός, Θεσσαλονίκη 1996.
- Αγτζίδης Βλ.** (επιμ.), «*Οι άγνωστοι Έλληνες του Πόντου (Προσέγγιση στα σύγχρονα γεγονότα της Μαύρης Θάλασσας και του Καυκάσου)*», Αθήνα 1995.
- Αγτζίδης Βλ.**, «*Ποντιακός Ελληνισμός: Από τη γενοκτονία και το σταλινισμό στην περσεστρόικα*», Θεσσαλονίκη 1990.
- Ανθεμίδης Αχ. Στ.**, «*Ο ελληνισμός του Πόντου στη Σοβιετική Ένωση*», Θεσσαλονίκη, 1990.
- Αυγητίδης Κώστας**, «*Αλέξανδρος Πούσκιν, Ο φιλέλληνας βάρδος του Εικοσιένα*», 2004, Σύγχρονη Εποχή.
- Αυγητίδης Κώστας**, «*Οι Έλληνες της Οδησσού και η επανάσταση του 1821*», αφιέρωμα στα 200 χρόνια από την ίδρυση της Οδησσού (1794-1994), σελ. 31 [Δωδώνη].
- Αυγητίδης Κώστας**, «*Η Ρωσία και ο απελευθερωτικός Αγώνας του ελληνικού λαού*», Αθήνα 2000.
- Γιανναράς Χρήστος**, «*Ορθοδοξία και Δύση*», 1992, Δόμος.
- Γληνός Δ.:** «*Η σημερινή Σοβιετική Ρωσία*» (27.9.1934-26.1.1935) εφ. Νέος Κόσμος και «*Οι Έλληνες της Σοβιετικής Ένωσης και το γλωσσικό πρόβλημα*», Νέοι Πρωτοπόροι, Αρ. 12 91934), 487-489 και Αρ. 8 (1934) 307-308.

- Δημαράς Κωνσταντίνος Θησέως**, στο *Ιστορία Νεοελληνικού Έθνους*, τ. 12. «*Η Ουνία Χθές και σήμερα*», σπλ., Αρμός, 1992.
- Ζαπάντης Α.**, «Ελληνο-Σοβιετικές Σχέσεις 1917-1941», εκδ. Εστία, 1988.
- Ιόβα Ι.**, «*Οι Δεκεμβριστές του Νότου και το ελληνικό εθνικοαπελευθερωτικό κίνημα*», Αθήνα 1986, Σύγχρονη Εποχή.
- Καρπόζηλου Απόστολος και Μάρθα**, «*Ελληνοποντιακά βιβλία στη Σοβιετική Ένωση*», στο «*Αρχειόν Πόντου*», τ.44, 1988-89
- Κόλια Γ.**, «*Οι Έλληνες κατά τον δεύτερον επί Αικατερίνης της Β΄ Ρωσοτουρκικόν πόλεμον 1787-1792*», 1940.
- Κορδάτος Ιωάννης**, «*Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδας*».
- Κοντογιάννη Παντελή**, «*Οι Έλληνες κατά τον πρώτον επί Αικατερίνης της Β΄ Ρωσοτουρκικόν πολέμον*» (17868-1774), 1903.
- Κορομηλά Μαριάννα**, «*Οι Έλληνες στη Μαύρη Θάλασσα, Από την εποχή του χαλκού ως τις αρχές του 20ού αιώνα*», Πανόραμα, 1991.
- Κοστάν Κασσάνδρα** (ψευδώνυμο της λαογράφου Αλεξάνδρας Κωνσταντινοβνα Γαργαλά) «*Из literatryi mariypolskih grekin*», 1936.
- Λαζαρίδης Γιώργης**, «*Γιώργης Κοστοπράβ, ταλαντούχος Ρουμαίος ποιητής αγωνιστής*», *Νέος Δρόμος*, αρ. 219/3962, 13.11.1973, Τασκένδη
- Λάσκαρης Μ. Θ.**, *Το Ανατολικόν Ζήτημα 1800-1923*, τ. Α΄ (1800-1878) σελ. 12 ΠΟΥΡΝΑΡΑ, 1978.
- Μέγντορφ Ιωάννης**, «*Βυζάντιο και Ρωσία, Μελέτη των βυζαντινο-ρωσικών σχέσεων κατά τον 14^ο αιώνα*», Δόμος.
- Μουρατίδης Ερμής**, «*Το Ποντιακό θέατρο στην ΕΣΣΔ*», περ. «*Ελλοπία*», αριθ. 4, σελ. 31-35, 1990.
- Μπιελιέτσκι, Αντρέι Αλεξάντροβιτς**, «*Γενική επιθεώρηση των γλωσσικών ιδιωμάτων των Ελλήνων της Ουκρανίας*», Αθήνα 1994. (Πρόκειται για ανέκδοτη μελέτη ακόμη μελέτη που περιλαμβάνεται στο αρχείο του Ουκρανού ελληνιστή. Ένα μέρος της εισαγωγής δημοσιεύθηκε στο περιοδικό «*Άρδην*», τεύχος 36 Ιούνιος 2002, σελ. 22).
- Νίδερ Κ.**, «*Η Εκστρατεία της Ουκρανίας*», στην Μεγάλη Στρατιωτική και Ναυτική Εγκυκλοπαίδεια έκδ Γενικό Επιτελείο Στρατού.
- Νυσταζοπούλου Γ. Μαρία**, «*Η εν τη Ταυρική χερσονήσω πόλις Σουγδαία, Από τον ΙΓ΄ μέχρι του ΙΕ΄ Αιώνας*», Υπηρεσία Αρχαιοτήτων και αναστηλώσεως, Δημοσιεύματα του Αρχαιολογικού Δελτίου αρ 7, Αθήνα 1965.
- Παναγιωτίδης Θεολόγης**, «*Ο ελληνισμός στην Ρωσία*», σελ. 18-19, 1993, σε επανέκδοση της πρώτης εκδόσεως που κυκλοφόρησε το 1919 από τις εκδόσεις Δημ. Χ. Τρεμπέλλα με τίτλο *Ο εν Ρωσία Ελληνισμός*.
- Ράνσιμαν Στήβεν**, «*Βυζαντινός Πολιτισμός*», Γαλαξίας.
- Σβορανός Νίκος**, «*Το ελληνικό έθνος, γένεση και διαμόρφωση του νέου ελληνισμού*», Πόλις, 2004.
- Σελέκου Ολυμπία**, «*Η Ελληνική παρουσία στη Μαύρη Θάλασσα – Ιστορική αναδρομή*», μελέτη του Κέντρου Έρευνας και Γεκμηρίωσης, σελ. 8-9, Αθήνα 1994.
- Σπάρο Όλγα**, «*Η απελευθέρωση της Ελλάδας και η Ρωσία*», 1982.
- Στάλιν Ι.Β.**, «*Το εθνικό ζήτημα και ο λενινισμός*», στα *Άπαντα*, τ. 11, σ. 387-388 (εκ. Γνώσεις).
- Τοπραράς Κ.**, «*Ι Γραματικι τι Ρομεικου τι Ποντικου τι Γλοσας*», 1932, Ροστόφ στο Ντον.
- Τρότσκι Λ.**, www.marxists.org/ellinika/archive/trotsky/works/1939/07/11/Ukraine.
- Τσαλίκोगλου Εμμ.**, «*Πότε και πώς ετουρκοφώνησεν η Καππαδοκία*», «*Μικρασιατικά Χρονικά*» 14 (1970), σ. 9-30.

Φειδάς Βλάσης, «*Εκκλησιαστική Ιστορία της Ρωσίας (988-1988)*», Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος, 1989.

Φιλήμων Ι., «*Δοκίμιον περί της Φιλικής Εταιρείας*», Ναύπλιο 1834.

Φωτιάδης Κώστας, «*Ο ελληνισμός της Κριμαίας, Μαριούπολη, δικαίωμα στη μνήμη*» εκδόσεις 1990, Ηρόδοτος.

Φωτιάδης Κώστας, «*Ο Ελληνισμός της Σοβιετικής Ένωσης τον 20ό αιώνα*», *Ο Ποντιακός Ελληνισμός της τέως Σοβιετικής Ένωσης*, Θεσσαλονίκη 1991.

Χασιώτης, Ι.Κ., επιμ. «*Οι Έλληνες της Ρωσίας και της Σοβιετικής Ένωσης, Μετοικεσίες και Εκτοπισμοί, Οργάνωση και ιδεολογία*», UNIVERSITY STUDIO PRESS, Θεσσαλονίκη, 1997.

«*Το ελληνικό εκστρατευτικό σώμα εις μεσημβρινήν Ρωσίαν (1919)*». Αθήνα 1955, Γενικό Επιτελείο Στρατού.

«*Μάχη Βίβλος του Κομμουνισμού, Εγκλήματα, Τρομοκρατία, Καταστολή*», 2001, Εστία.

Υλικά Συνεδρίων

«*Греки України – історія і сучасність*» [Έλληνες της Ουκρανίας, Ιστορία και παρόν], οργανωμένο από την Δημοκρατική Κοινότητα των Ελλήνων της Ουκρανίας, Ντονιέτσκ 9-19 Φεβρουαρίου 1991

«*Ukraina i Gretsia istoria i sutsasnist*» [Ελλάδα και Ουκρανία, Ιστορία και παρόν], υπό την αιγίδα του Ινστιτούτου Ιστορίας της Ακαδημίας Επιστημών της Ουκρανίας, 29-30 Μαρτίου, Κίεβο 1993

«*Ukraina- Gretsia, istoria ta soutsasnist*», [Ελλάδα και Ουκρανία, Ιστορία και παρόν], υπό την αιγίδα του Ινστιτούτου Ιστορίας της Ακαδημίας Επιστημών της Ουκρανίας, 22-24 Φεβρουαρίου 1995

«*Ukraina-Gretsia: Dosvid druzhnikh zv'iazkiv ta perspektyvy spivrobotnytstva*». *Tezy dopovidei mizhnarodnoi naukovoi konferentsii* [Ελλάδα και Ουκρανία Η χαρραγή των σχέσεων και οι μελλοντικές προοπτικές], υπό την αιγίδα του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου της Μαριούπολης, Μαριούπολη 1996

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	1
---------------	---

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α

ΤΟ ΕΘΝΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΩΣ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟΣ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΣ ΣΤΟ ΜΑΡΞΙΣΜΟ-ΛΕΝΙΝΙΣΜΟ ΚΑΙ ΩΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΗ ΡΩΣΙΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΣΤΗ ΣΟΒΙΕΤΙΚΗ ΕΝΩΣΗ

1. Το εθνικό ζήτημα στο έργο των Κ. Μαρξ και Φ. Ένγκελς.....	11
2. Το πλαίσιο διαμόρφωσης των θεωρητικών θέσεων των μπολσεβίκων για το εθνικό ζήτημα έως το 1917	
α. Ευρωπαϊκή σοσιαλδημοκρατία – αυстроμαρξιστική σχολή.....	29
β. Ρωσία και εθνικό ζήτημα στις παραμονές της επανάστασης του 1917.....	37
3. Το εθνικό Ζήτημα στη Ρωσία κατά τις επαναστάσεις του 1917 και η διαμόρφωση του ιδεολογικού πλαισίου και της πρακτικής πολιτικής του ΣΔΚΡ [ΚΚΡ (μπ.)] σχετικά με την αντιμετώπισή του	
α. Τα εθνικά κινήματα στην Ρωσική αυτοκρατορία από την επανάσταση του Φεβρουαρίου στην επανάσταση του Οκτώβρη και την συνθήκη του Μπρεστ-Λιτόφσκ.....	55
β. Το εθνικό ζήτημα την περίοδο του εμφυλίου πολέμου	
ι. Ο θεωρητικός προβληματισμός στο ζήτημα ης «αυτοδιάθεσης»	74
ii. Τα εθνικά κινήματα.....	79
γ. Ο Λένιν και οι λαοί της Ανατολής.....	90

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΑΖΟΦΙΚΗΣ – ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ

1. Απόπειρα περιοδολόγησης των ιστορικών φάσεων του ελληνικού πληθυσμού της Αζοφικής.....	107
2. Ο ελληνικός πληθυσμός στο ταταρικό χανάτο 115	
α. Η διαμόρφωση της ταυτότητας του ελληνικού πληθυσμού της Κριμαίας	115
β. Αιτίες τη μετοίκησης	126
γ. Ο ρόλος του ρωσικού κράτους στη μετοίκηση των χριστιανών από την Κριμαία.....	132
δ. Ο χριστιανικός πληθυσμός και η διαδικασία προσάρτησης της Κριμαίας	143
ε. Η μετεγκατάσταση.....	150
3. Οι ελληνικές κοινότητες της Αζοφικής	
α. Εγκατάσταση των Ελλήνων στην περιοχή της Αζοφικής.....	158
β. Θεσμοί αυτοδιοίκησης και κοινωνικο-οικονομική συγκρότηση των ελληνικών κοινοτήτων	167
γ. Εκκλησία και εκπαίδευση.....	172
δ. Απώλεια προνομίων και τάσεις εκρωσισμού.....	176

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ

Ο ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΑΖΟΦΙΚΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟ

Από την αναγέννηση στην σταλινική καταστολή

1. Οι φάσεις των μεταλλαγών.....	185
2. Οι ελληνικές κοινότητες ης Αζοφικής την παραμονή των επαναστάσεων του 1917	
α. Κοινοτικός συντηρητισμός και εκρωσισμός.....	189
β. Οι Έλληνες της Ρωσίας και το συνέδριο του Ταγκανρόγκ.....	195
3. Η στάση του ελληνισμού της Αζοφικής στα χρόνια της επανάστασης και του εμφυλίου (1917-1920)	
α. Το ουκρανικό εθνικό ζήτημα.....	201
β. Ο ελληνισμός της Αζοφικής στα χρόνια του εμφυλίου και το κίνημα του Νέστορα Μαχνό.....	206
γ. Το ελληνικό εκστρατευτικό σώμα και ο ελληνισμός της Ουκρανίας.....	216
4. Η μετα-επαναστατική περίοδος	
α. Σοβιετική εθνική πολιτική στην Ουκρανία.....	221
β. Θεσμοί αυτονομίας και συλλογική συμπεριφορά στους Έλληνες της Αζοφικής (1925-1930).....	227
γ. Ο κλοιός της κολλεκτιβοποίησης και το τέλος του «εθνικού πειράματος»....	241
δ. Εκπαιδευτική πολιτική.....	259
ε. Οι διώξεις της δεκαετίας του 1930 και το τέλος του «πειράματος»	276
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	285